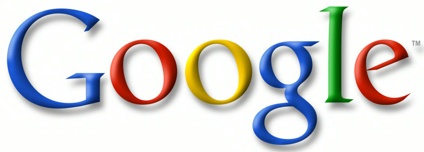

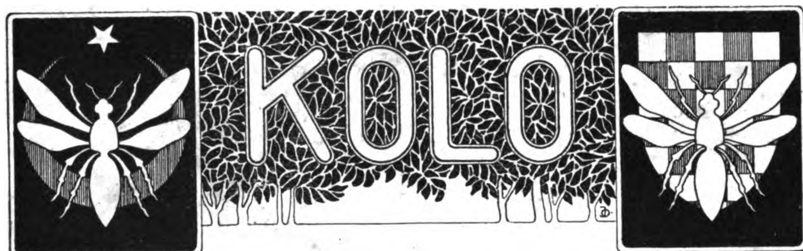
Hrvatsko kolo

Matica hrvatska

S. Tomaš maturant 1918/19.

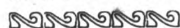
85 —

HRVATSKO

NAUČNO-KNJIŽEVNI ZBORNIK.

KNJIGA IV. 1908.

IZDALA „MATICA HRVATSKA“.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.
1908.

IZ HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

I.

Putovanja Gajeva po Rusiji.

Ono, što je „Hrvatsko Kolo“ u edicijama „Matice Hrvatske“, to je „Gradja za povijest književnosti hrvatske“ u publikacijama „Jugoslavenske Akademije“. Benjamin, koji je srcu roditeljskom omilio. To je — da oprostite — mamak, što ima da ugodi onim čitalačkim krugovima, koji nisu skloni debelim romanima i raspravama. U „Kolu“ će naime svaki obrazovani Hrvat naći nešto za se, imao on četvrt ili cijeli sat vremena, da utroši u „opće narodne stvari“, a u „Gradji“ opet svaki onaj, koji je ponio sa sobom iz gimnazije ili sa sveučilišta trunak smisla za historiju domaće literature.

U prošlogodišnjoj „Gradji“ donosi ruski pisac Vl. Francev — na tri lista — pod natpisom: „Za biografiju Ljudevita Gaja“ osam sitnih službenih akata iz varšavskog arkiva, kojima se donekle osvjetljuje putovanje Gajevo god. 1840. po Rusiji. Velimo „donekle“, jer je njima samo malo popunjena slika o tom putu, kako nam ju je donio Platon Kulakovskij još prije četrnaest godina. Osmi spis dapače iznio je već i Kulakovskij.

Evo, kako danas stoje rezultati ovoga pitanja.

Kad je Gaj god. 1839. primio od kralja Ferdinanda zlatni prsten za „književne zasluge“, počelo se s jedne strane pogledavati na njega kao na orudje austrijske politike proti Magjarima, dok su opet drugi (kao Kopitar) uzeli sumnjičiti Gaja radi nepotpune odanosti njegove prema Austriji. Jedan dio ruskih naučenjaka s Hilferdingom na čelu takodjer je držao Gaja orudjem austrijske politike, kao što su držali i Magjari, medju kojima je zastupnik Kubinyi u parlamentu čak pozvao palatina na odgovornost radi onog prstena. Da je politici kneza Metternicha u to doba dobro dolazilo osvješćivanje Gajevih Iliraca već iz taktičkih razloga prema Magjarima, o tom ne može biti sumnje. Da li je iz Beča u to doba bio kulturni rad Gajev materijalno potpomagan, o tom se ne da ništa reći, ali je pouzdano, da petnaest godina

*

kasnije, iza revolucije, na direktnu molbu za pomoć, nije Gaj dobio ni novčića. A sudeći po spisu Gajevu „Secreta arcana", nije on od Beča nikada ništa primao, premda mu se, veli, — „nudilo". Onaj prsten dakle, bilo je sve.

Da materijalne prilike Ljudevita Gaja nisu ni u početku bile sjajne i da su postajale od godine do godine sve nepovoljnije, to nam je dovoljno poznato. Kopitar je dapače proricao, da će izdavanje „Novina" i „Danice" radi pomanjkanja novaca prestati prije, nego što se moglo i nadati. I zaista, već tri godine iza otpočimanja, odlučio je Gaj obratiti se na Rusiju, da dodje do novaca. S tom namjerom pošao je koncem četvrtoga decenija u Berlin, gdje se je predstavio grofu Benkendorfu, generalnom adjutantu cara Nikole Pavlovića, koji se je tamo bio nalazio na prolazu „za granicu". Tu je imao Gaj da preda Benkendorfu jedan „važni državni spis", kako sâm veli u molbi (sada objelodanjenoj u „Gradji"), kojom moli od varšavskog carskog namjesnika, grofa Paskevića, putnicu za Peterburg i sve običajne pogodnosti, jer njegovo putovanje, veli, „trebujet vsevozmožnoj pospješnosti" radi „važnago poručenija" . . .

Ove „važne poruke" sastojale su u tom, da se je nadao od Rusije što izdašnijoj pomoći, jer je bio odlučio svoj tipografski zavod proširiti i nadopuniti ga ćirilovskim pismenima, da i „Novine" i „Danicu" uzmogne štampati dvostruko, t. j. latinskim i ćirilovskim (on veli „ruskim") tipovima.[1] Ako ne dobije nikakove pomoći, morat će, veli, napustiti i ovo, što je dosad držao u rukama, a time će ne samo Slavenstvo nego i „Rusija štetovati", jer bi Gajevi listovi mogli doći u ruke slavenskih neprijatelja.

Medjutim Gaj je primio samo 200 dukata, da se uzmogne — povratiti u Zagreb.

Godinu dana kasnije odaslao je Gaj u Petrograd svoga „opunomoćenika", Stefana Herkalovića, tadašnjeg direktora vojničke akademije u Požarevcu, s misijom, da isposluje za ilirske edicije 52.000 forinti. Medjutim ni ovaj nije bio bolje sreće, osim što je dobio sto dukata više nego Gaj — za povratak u domovinu.

Sada odluči Gaj poći na sjever, da lično zainteresuje tadašnje najvidjenije ličnosti za ilirski pokret na slavenskom jugu. U svibnju

---

[1] Broj „Narodnih Novina" od 20. srpnja 1849. zaista je izašao ćirilovskim pismenima štampan.

god. 1840. dodje Gaj u Varšavu s preporukama Pavla Šafařika, koji je u to doba bio već vrlo ugledan u Rusiji, dok se za Gaja i ilirski pokret jedva nešto malo saznalo. Tu dodje Gaj u doticaj s Maciejowskim, slavnim poljskim naučenjakom i historikom slavenskoga prava, zatim s P. P. Dubrovskim, koji je po uzoru Gajeve „Danice“ osnovao list na ruskom i poljskom jeziku pod imenom „Denica“ (Jutrzenka). Dokumenti, što ih je prof. Francev sada izdao u „Gradji“, tiču se ovog boravka Gajevog u Rusiji.

Prije nego što je namjesnik Paskević uručio Gaju putnicu za Peterburg, obratio se je on na glavara varšavske policije, general-majora Storoženka, za informaciju o ličnosti Gajevoj. Ovaj mu odgovara službenim spisom od 15. lipnja, da Gaj u Varšavi „opći samo s učenim ljudima i da svojim ponašanjem iskazuje ljubav prema Rusima i prema ruskoj vladi, pa da prema tome nije ni u kojem pogledu sumnjiv i da mu se zato slobodno može uručiti putnica za prijestolnicu imperije“.

Naredna četiri službena akta, koja iznosi prof. Francev, vrlo zanimivo objašnjavaju, kako je Gaj došao do novih 100 dukata putnog troška od Varšave do Peterburga. Ovo su sve dakako „tajni“ spisi, pa su i označeni u originalnim aktima sa „sekretno“, ali sedam decenija iza samog dogadjaja nema za literarnu historiju nikakovih „sekretnosti“ i sve se to prima i objašnjava otvoreno i s uživanjem, jer razjašnjuje našu prošlost, kojoj svi želimo svjetlost.

Dakle, Gaj je trebao putni trošak i zaista je primio 100 dukata od historiografa Maciejowskoga, što potvrdjuje Gajeva — ovdje štampana — njemačka namira. Ali jedan drugi spis veli, da je taj novac posudio Gaju zapravo bankir Josip Epstein po dopuštenju carskog namjesnika Paskevića. Bit će dakle, da je Maciejowski bio samo posrednik izmedju Epsteina i Gaja. Sada dolazi ono, što je najljepše. U oktobru god. 1840. traži uprava varšavske namjesničke kancelarije od carskog general-adjutanta grofa Benkendorfa iz Peterburga te novce natrag, jer se, veli: „taj rashod ne odnosi na u p r a v u c a r s t v a p o l j s k o g a“... Zaista čovjek ne može da se odupre slatkom smiješku! Ali čast tadašnjoj kulantnosti peterburške državne pjeneznice, za šest dana povraćeno je odande Gajevih 100 dukata „carstvu poljskom“, a iz ruku carstva poljskoga došli su novci u blagajnu Josipa Epsteina, kako svjedoči namira upravitelja namjesničke varšavske kancelarije P. F. Elijaševića (takodjer Židova) od 18. oktobra 1840.

Ovo je ujedno i glavni novi prilog Francevljevih dokumenata, koji su objelodanjeni u prošlogodišnjoj „Gradji“.

Od ruske države dakle nije Gaj upravo kao ni od austrijske dobio ništa za nastavljanje svojih kulturnih ciljeva, čemu je najbolja potvrda Benkendorfovo pismo grofu Paskeviću iz imperatorske kancelarije u Carskom selu od 12. listopada 1840. Tu veli B nkendorf, da mu se Gaj iza Varšave poklonio po drugi put u Peterburgu „izjavljujući svoju odanost i odanost ilirskih Slavena prema ruskom prijestolju, koju je odanost obećavao podržavati književnim izdanjima“, no ja — završava grof Benkendorf svoje pismo — „nisam nalazio mogućim (nahodil nevozmožnim) ulaziti s njim u ikakav snošaj i zato sam odbio njegove predloge“.

Dalnji tok Gajeva putovanja po Rusiji saznajemo od Kulakovskoga.

Kao državnik nije se dakle grof Benkendorf mogao upuštati s Gajem ni u kakove pregovore. Njemu jamačno ni Gaj ni Iliri nisu obilježavali nikakovu olinu, s kojom bi se moglo ozbiljno računati. On je za njih jedva i slušao. A onda: ni tražena svota nije bila premalena za svrhu, koja se njemu morala činiti čudna i nerazumljiva, a u praktično-politički cilj slavenske ideje na jugu austrijske monarkije nije mogao vjerovati, kad mu dolazi u njeno ime čovjek, koji nije imao ni prebijene pare u džepu. Da ga skine s ledja, preporuči ga Benkendorf ministru prosvjete grofu Uvarovu, koji je za vodju ilirskog pokreta nalazio već nešto više srca i smisla. On ga je uveo na jednu sjednicu Ruske Akademije, koja je Gaju na prijedlog predsjednika Šiškova doznačila 5000 rubalja pripomoći. Tajnik Jazykov preporučio je Gaja osobito toplim riječima, s tim više, veli, što je Akademija već više puta potpomogla „jednorodne nam naučenjake u češkoj i srpskoj zemlji“. Pa sada da se jedanput evo potpomogne i jedan — „Ilirac“! Radilo se naime o „spasavanju slavenskoga jezika i književnosti u Iliriji, koju nastavaju nekoliki milijuni Slavena“.

Osim Šafaříkove i Maciejowskove preporuke imao je Gaj sa sobom još dva preporučna pisma i to jedno od bečkog protojereja Meglickoga, a drugo od I. Pavliščeva, pomoćnika sekretarskog u varšavskom namjesništvu.

Sa 5000 rubalja peterburških nije se dakako mogao Gaj zadovoljiti, pa je odavde pošao u Moskvu direktno M. P. Pogodinu,

profesoru historije na tamošnjoj universi. Ovomu je donio od Maciejowskoga vrlo toplu preporuku, u kojoj se Gaj prikazuje kao „slavenski regenerator ilirskih provincija“, te izriče želja, da Pogodin medju bogatim Moskvićanima nadje za Gaja što izdašniju pripomoć. Za nas bi Slavene, veli Maciejowski, bila prava „prostitucija“, a za Ilire potpun poraz, kad bi se Gaj morao povratiti kući bez novaca, pa napustit svoj dalnji rad.

Iza predavanja, koje je Gaj držao razlažući opći položaj ilirskoga pitanja i njegove konačne ciljeve, odlučio je Pogodin, da se u Moskvi sakupi „časnim putem“ za znamenitog ilirskog trudbenika barem 15.000 rubalja. U Moskvi je Gaj uopće bio primljen mnogo usrdnije nego li u Peterburgu. Misao o zbližavanju Slavenstva bila je u to doba za moskovsko društvo upravo razbudjena, te su slavenofili bili spremni poduprijeti svaki dobri početak u tom pravcu. To je naime bilo doba zajedničke djelatnosti Homjakova, Konstantina Aksakova, Jurja Samarina, Pogodina i Ševyreva. Romantika epohe zaogrtala je ujedinjenje Slavenstva pjesničkim oblicima, pa su se moskovski slavenofili nadali, da je onaj čas na domaku, koji se činio još vrlo daleko. Eto ćirilovska azbuka, a možda i „stara slavenska vjeroispovijest“ postat će u Iliriji općenitom, a što je bio kadar učiniti „jedan jedini čovjek“ (Gaj !), to će s tim prije moći izvršiti stotine oduševljenih naučenjaka . . .

I Moskvićani ponesoše Gaja na rukama. Upoznaše ga s tamošnjim običajima, sa starinom, kazalištem i uglednim ljudima. Zainteresovala se za njega i aristokracija i administracija. I tako skupiše do dvadesetak tisuća rubalja. Ali Gaj nije dočekao u Moskvi konac sabiranja, nego se još jedared povratio — s novim preporukama ! — u Peterburg. Ali mu se prijestolnica ni ovaj put nije smilovala. Dapače su mu natuknuli, da im se poduzeće čini malo „nesmotreno“ . . .

Početkom rujna krenuo je Gaj iz Rusije preko Hamburga i Praga natrag u Zagreb. Javljajući Pogodinu iz Hamburga o rezultatima svoga drugoga putovanja u Peterburg, napisao je, da je u Rusiji dobio samo „polovicu najnužnijega“.

Što se je Gaj nadao pomoći od Rusâ, imalo je svoje realno opravdanje. Rusi su u to doba podupirali sve vidjenije slavenske književne radnike i pojave. Kopitar je za izdanje svoga „Glagolite Clozianovog“ bio nagradjen zlatnom akademičkom medaljom, a da te nagrade nije

tražio.[1] Neki su opet dobivali novčane potpore i penzije. Tako su Šafařík i Hanka dobili svaki po 5000 rubalja, da dovrše neke svoje radnje, a Vuk Karadžić uživao je još od god. 1825. godišnju penziju od 100 dukata. God. 1836. dobio je srpski publicista Teodor Pavlović takodjer zlatnu medalju. Nagradjujući sama Akademija rad i trud slavenskih naučenjaka, pošla je i dalje, pa je dapače izražavala svoju zahvalu onim ličnostima, koje su se povodile za njom u podupiranju nauke. Tako je god. 1837. zahvalila Milošu Obrenoviću, kad je odredio mirovinu Vuku Karadžiću za njegove književne zasluge.

Ništa dakle nije bilo bliže Gajevu shvaćanju, nego da se i on obrati na onu stranu, odakle su i drugi suradnici na prosvjetnom polju slavenstva dobivali materijalne pomoći. Pogreška je njegova bila jedino u tom, što se je obraćao i na ruske državnike. Tu je malko poetizirao. Ali u doba ondašnjeg općenitog pjesničkoga gledanja, može se i tu — jedno oko zatvoriti.

Kad je Gaj god. 1867. posljednji put polazio u Rusiju na sveslavenski sjezd prigodom moskovske etnografijske izložbe, bila je njegova zvijezda već sasvim zašla. Poznata historija materijalnog iznudjivanja Miloša Obrenovića na račun „spasavanja narodnog", zbrisala je — uz ostale preokrete Gajeve kulturne i političke osobnosti — s glave ovog nekadašnjeg prvaka narodnog velik dio nekadašnjeg zlatnog nimbusa. Misao, kojoj je Sreznjevskij dao izraza u pismu na Vraza, kao da je dominirala po cijelom slavenstvu: „Bog je Gaja učinio dobrim čovjekom, al su ga prilike pokvarile". — Isto je tako i Palacký zamjeravao Gaju, što je bio spreman „za dobru stvar koristiti se i rdjavim sredstvima". — Sad, bilo, kako mu drago, Gaj je bio u jeku svog kulturnog rada jedna od najkrupnijih ličnosti hrvatskog narodnog preporoda, pa će njegove stvarne zasluge za razvitak našeg prosvjetnog i političkog života u prvoj polovici XIX. vijeka ostati za uvijek neizbrisive.

II.

Novi prilozi Lenorinoj bajci iz naše tradicionalne poezije.

Prije neko osamnaest godina držao sam ja kao Jagićev djak u Slavenskom seminaru bečke universe predavanje o Lenorinoj bajci,

[1] Kako je poznato, Kopitar je prodao i ovu medalju kao i dragocjenu tabatieru, koju je dobio na dar od austrijskog imperatora, a novac podijelio dvojici osirotjelih slavenskih naučenjaka.

koju sam kasnije štampao u „Viencu" (god. 1893.). Tri godine iza moje rasprave objelodanio je ruski naučenjak i profesor varšavskog universiteta I. Sozonović o istom sujetu ogromnu monografiju,[1] koja je svojim širokim osnovom, kritičkom hladnošću i naučenjačkom sigurnošću kruna svih dojakošnjih studija o ovom interesnom medjunarodnom pitanju. Prof. Sozonović poslao mi je jedan primjerak svoje rasprave s posvetom.

Hrvatskom općinstvu poznata je Bürgerova „Lenora" u Preradovićevu i Vukelićevu prijevodu, a srpskom općinstvu u Nenadovićevu. Od doba (god. 1773.), kada je Bürger štampom predao javnosti svoju baladu, pa kroz cijelo vrijeme dugog romantičkog perioda evropskih književnosti, bila je njegova balada svojinom internacionalnom; prevodila se u sve jezike i medju svim narodima dočekivala se kao neki neobičan i znamenit literarni pojav. Žukovskij ju je preveo na ruski i štampao u svom „**Вѣстнику Европы**" god. 1808. pod natpisom „**Людмила**". Uspjeh tog slobodnog prijevoda bio je u Rusiji tolik, da su ga isporedjivali s Karamzinovom „Bijednom Lizom". U engleski ju je preveo sam Walter Scott, kad i Goetheova „Götz von Berlichingen". Osobito u Engleskoj bila je „Lenora" mnogo uvažavana, pa je bila zato i prevodjena u nekoliko mahova. To se lako razumije, jer je medju Englezima bila volja za sablasne priče i pjesme probudjena još god. 1723. Percy-evim „Reliques of Ancient english Poetry", koje je Bürger i suviše studirao, a kasnije engleskim baladama „Old ballads" (god. 1777.). — Poetsko srce Shelleyevo razbudilo se tek, kad je pročitao Bürgerovu baladu. Mickiewicz je svoju „Ucieczku" spjevao pod dojmom iste balade.

Nekoliko godina iza dana, kad je „Lenora" štampom objelodanjena u njemačkom originalu, pojaviše se s engleske strane glasovi, da je Bürgerova balada — plagijat engleske „The Suffolk miracle". Bajka se engleska potpuno podudarala s Bürgerovom. Mladić Suffolk diže se mjesec dana iza smrti iz groba i dolazi svojoj vjerenici; uzima je sa sobom na konja i odvodi do groba. — Od ono doba, pa sve do dana današnjega dižu se ovda-onda glasovi s engleske i njemačke strane, lomeći koplja o originalnost „Lenorinu". Spor je ovaj, kako pokazuju noviji rezultati, bio zališan, jer se je pričanje ove svesvjetske bajke moglo sačuvati u kojem kraju nje-

[1] **„Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзіи европейской и русской." Варшава 1893, 8°, VII., 251.**

mačkom upravo tako kao i u Rusiji, Engleskoj ili Italiji. Bürger je sâm priznavao, da se je prva ideja za baladu porodila u njegovoj fantaziji, kad je čuo narodne stihove:

Der Mond der scheint so helle,
Die Toten reiten schnelle.

Interesno je upozoriti, da su već u prvi kraj spora medju engleskim i njemačkim naučenjacima i slavenski upletali svoje glose i upozoravali na fakat, da se medju slavenskim narodima nalazi ista bajka o mrtvom vjereniku. Tako Ljah Širma još god. 1819. svojom studijom „Uwagi nad balladą Bürgera, Lenora". On je ujedno donio odmah i poljsku varijantu. Iza njega dizali su se folkloristi raznih naroda, donoseći svoje verzije. Za nas je bila najvažnija studija mladog slavenskog naučenjaka W. Wollnera, koji je god. 1882. u Jagićevom „Archiv für slavische Philologie", Band VI., str. 239—269., štampao svoj članak „Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie". Ovom se radnjom u Slavenstvu podmladilo Lenorino pitanje novim životom. Naučenjaci, u prvom redu: grčki, stali iznositi svoje dokaze; drugi opet razbistrivali sliku kritičkom svjetlošću, dok nismo dobili u ruke Sozonovićevu iscrpnu studiju.

U prvom dijelu svoje knjige došao je Sozonović do istih glavnih rezultata, do kojih sam došao i ja tri godine prije njega, a koliko se razilazimo shvaćanjem u drugom dijelu, to ću ovdje opširnije razložiti i potvrditi novom verzijom, za koju još nisam ni ja znao, kad sam referirao o Sozonovićevim rezultatima u Živaljevićevom „Javoru" (Zemun, god. 1893.).

Wollnerova je glavna zasluga, što je velikim trudom skupio po slavenskim ljetopisima slavenske verzije o istoj Lenorinoj bajci; razbistrio ih je kritičkom sistematičnošću i tako slavenskim istraživačima otvorio širi horizonat, da komparativnom metodom obuhvate ovo literarno pitanje. On je slavenske priče razredio u dvije vrste. Prvu, u kojoj su poljske, ruske, češke i litavske, nazvao je sjevernom, a drugu: južnu slavensku s grčkom i albanskom — južnom. U sjevernoj se razabiru sve glavne crte Lenorine bajke, kako se javljaju u pričama zapadnjačkim i u Bürgerovoj baladi. Za južnu je, po Wollneru, čisti prototip i izvor srpska narodna pjesma, što ju je Vuk štampao na 40. strani II. knjige svojih pjesama (od god. 1875.) pod natpisom „Braća i sestra":

„Hrani majka devet milih sina,
I desetu šćercu mljezinicu".

Wollner je samo naslućivao, da su bugarske, grčke i albanske verzije potekle od srpske narodne pjesme, a Sozonović već direktno tvrdi, da su južni proizvodi o mrtvom bratu, koji dolazi po sestru должны были возникнуть гдѣ либо среди сербской народности при условіяхъ, не поддающихся ближайшему опредѣленію, и что они уже одъ Сербовъ нерешли къ Болгарамъ, а затѣмъ къ Албанцамъ и Ново-грекамъ, слегка измѣнившимъ ихъ духъ своей народной поэзіи". str. VII.

Po mom shvaćanju, Wollner je pogriješio, što je Vukovu pjesmu uopće ubrojao medju verzije o Lenorinoj bajci. Medju pravim bajkama o Lenori igra glavnu ulogu vjerenik, kojemu u grobu ne daju mira suze vjereničine, pa se on diže, da je upropasti, i da je sa sobom silom povuče u grob. A u srpskoj pjesmi (kasnije ćemo vidjeti, da i ovo „srpsko" znači i srpsko i hrvatsko) ustaje brat, da obidje udatu sestru u tudjini, pa je odvodi sa sobom na njenu molbu kući k majci, koja je ostala samohrana, pošto joj je poumiralo svih devet sinova. U pravoj Lenorinoj bajci raste užas klimaksom sve više prema koncu priče, dok napokon — prema nekim verzijama — vjerenik s drugim mrtvacima ne razdere vjerenicu. U Vukovoj pjesmi naprotiv odlazi brat kradom za crkvu (u svoj grob), da tobože nadje prsten, što ga je tamo izgubio „kad su srednjeg brata oženili", i ne vraća se, a sestra ostaje napolju, čekajući ga i ne sanjajući, da je on već odavna umro.

Sozonović je ustvrdio, da je ciklus o „mrtvom bratu" samostalan, pa da nema ni spoljašnjih ni nutrašnjih vezova s mrtvim vjerenikom ili s bajkom o Lenori. Što je medju oba ciklusa zajedničko vjerovanje, da suze ne daju mrtvacu mira u grobu i da se on može povratiti u zemlju, to su crte, s kojima se sastajemo u svim vijekovima i kod svih naroda, jer su ostáci daleke neznabožačke prošlosti. Ovi povukodlačeni pokojnici stari su indijski „pitaras" i perzijski „fravashis". Možda se i stari slavenski običaj „trizne" smije tumačiti vjerovanjem naših praotaca, da suze ne daju pokojnicima mira, pa su zato nad njihovim otvorenim grobovima pjevali, igrali i veselili se. I naša narodna pjesma znade, da su suze (djevojačke) teže od dasaka javorovih. Kad uzdahne ostavljena draga, onda se do boga čuje, kad zakune, sva se zemlja trese, a kad zaplače — i bogu je žao.

Meni je danas sasvim jasno, zašto je Wollner ubrojao Vukovu „Braću i sestru" medju bajke o Lenori. Wollner nije znao, da se

medju štokavskim Hrvatima i Srbima priča i s t a priča o Lenori, koja i medju ostalim evropskim narodima, pa je faute de mieux uzeo „Braću i sestru“ kao neku varijantu Lenorine bajke.

Za južne Slavene znao je Wollner, da se čista „Lenora“ nalazi samo medju Slovencima i Hrvatima. Znao je za Valjavčevu zbirku hrvatskih narodnih pripovijedaka, što su skupljene još god. 1858. u varaždinskom kraju. Sozonović je već saznao za hrvatsku verziju po narodnom pričanju iz sela Stativa u izdanju Strohalovu od god. 1885. i iz kraja vrbovskoga u izdanju Plohl-Herdvigovu od god. 1868. Ni Malorus Bugiel, koji je osobitom marljivošću skupljao varijante, za koje se je prije njega slabo znalo, i štampao ih na str. 148. Jagićeva Archiva od god. 1892., ne zna za čistu verziju Lenorine bajke medju štokavskim Hrvatima i Srbima. On napominje, gdje se mogu naći bretanjske, indijske, danske, švedske, korzikanske, litavske i ciganske verzije, ali za srpsku nije znao ni da postoji. Ja sam ga godinu dana kasnije upozorio na čistu našu „Lenoru“, kako ju je god. 1884. štampao Damjan Preradović u 137. knjizi „Ljetopisa Matice Srpske“ na strani 118., a glasi ovako:

Djevojka i dva mrtvaca.

Tako zavoljela djevojka momka iz drugog carstva, ali se nisu mogli vjenčati, jer momak nije imao krsnog pisma. Jedanput ode momak po kršteno pismo, ali se, više ne vrati; — umre kod kuće, a djevojka ostade, čekajući ga. A, kad joj se već dosadi čekati, otide vračari, pa je zapita, šta će da radi. Vračara joj kaže, da ode na groblje, pa da iz nepoznatog groba iskopa glavu, pa da tu glavu i još malo zemlje iz tog groba kuha, pa će joj doći momak, bio živ ili mrtav. Djevojka ode, pa tako uradi. Iskopa glavu iz nepoznatog groba i uzme malo zemlje iz tog istog groba, pa stane kuhati. Kad najedanput, al eto ti joj momka, jaši na bijelcu. Al to je bio njegov sanduk; samo se njoj činilo, da je konj. — Kako dodje, a on joj kaže, da se odmah spremi, pa da ide s njim. Ona pokupi platno i svoje haljine, sjedne pred njega na konja, pa hajd! Kad budu na kraj sela, al momak zapjeva:

Mjesečina sja,
Je l' te, diko, stra'?

A ona mu odgovori:

Kako bi me bilo stra',
Kod tebe sam živa ja?

Kad budu nasred puta, a momak zapjeva opet onako isto, a ona mu opet odgovara kao prije.

Kad dodju na kraj momkovoga sela, a on opet zapjeva:

Mjesečina sja,
Je l' te, diko, stra'?

A ona mu odgovori:

Kako bi me bilo stra',
Kod tebeka živoga?

Al' jest! On ne svrće u selo, već oko sela, pa u groblje. Kad ona to vidje, sva se ukoči od straha, ali ne imade kuda. Kad dodju do njegove rake, stanu.

— „Ovo je" — kaže momak — „moja kuća, pa sad ulazi unutra, pa slaži stvari!"

— „Nemoj tako!" — odgovori mu ona — „nego ti udji unutra, pa slaži, a ja ću ti dodavati, jer ti ne znaš po redu dodavati".

Momak se prevari, pa udje u grobnicu, a djevojka uzme torbu platna, pa mu dâ kraj, da slaže u grob, a ona će odmotavati. Ali ona, odmotavajući platno, sve je natraške bjegala iz groblja. Dok je on kupio platno, dotle ona pobjegne iz groblja, pa kuda će, nego pobjegne u krajnju kuću u selu tome. Kad tamo, al' i tu leži mrtvac na astalu[1], a kod njega nikog živog. Ali ona već nije smjela više napolje, nego se sakrije za vurunu.[2]

Nije dugo potrajalo, al' eto ti njenoga mladoženje, pa kucne u pendžer i poviče: „Ustaj, brate, otvori mi vrata, da platim toj kuji, što mi je kosti iz groba kretala!"

A mrtvac sa astala odgovori: „Čekaj, brate, dok podignem nogu!" pa stane nogom micati.

Malko postoji, a onaj sa pendžera opet vikne: „Ustaj, brate, otvori mi vrata, da platim toj kuji, što mi je kosti iz groba kretala!"

A ovaj odgovori: „Čekaj, brate, dok podignem drugu nogu!" — Malo, malo, pa onaj spolja opet onako poviče, a ovaj mu iznutra sve odgovarao, da pričeka, dok podigne jednu ruku, pa drugu ruku, pa glavu, pa dok sjedne, — medjutim i pijetao zapjeva... Kako pijetao zapjeva, al onaj mrtvac u sobi pade opet ukočen na astal, a onog s pendžera nestane.

Sutradan, kad su došli da onog mrtvaca sahrane, nadju djevojku mrtvu pod vurunom. Umrla je od straha. E, al nije trebala kretati mrtve iz grobova.

Kako se vidi, čista bajka o Lenori! I refrain je isti, s kojim se sastajemo u svim bajkama o Lenori od skandinavskoga sjevera do romanske Bretanje:

La lune t'éclaire, la mort t' accompagne,
N'as-tu pas peur?

Mjesečina sja,
Je l' te, diko, stra'?

Što ovdje u pripovijesti momka ne dižu iz groba suze djevojčine nego njeno vračanje i kuhanje mrtve glave, to lako shvaćamo, jer je za naš sujeverni hrvatski i srpski narod razumljivije, da se ustaje iz groba na vračanje nego na plakanje. Isto kuhanje nalazimo u Stro-

[1] na stolu, [2] furunu, peć.

halovoj zbirci na str. 114. i Valjavčevoj na str. 239. — I medju Česima ima jedna verzija („Kytice z básni“ od Jaroslava Erbena, god. 1874.), gdje djevojka kuha glave u kaši i tako dovodi svoga dragoga.

* * *

Kao jedan od najglavnijih rezultata prvoga dijela svoje studije drži prof. Sozonović tvrdnju, da priča o „Mrtvom vjereniku“ ili „Lenori“, kako se pripovijeda medju evropskim narodima, potječe iz starog grčkog izvora, a da joj je prototip klasički mitos o „Protezilaju i Laodamiji“. Ta se grčka priča, po mišljenju Sozonovićevu, putem komplikovane literarne prerade nametnula srednjevjekovnim zapadnim-evropskim književnostima. Iz njih se spuštala u narodnu sredinu, tu se odbijala — a do nekoga stepena — i zastranila od klasičkog izvora, i takva se zadržala sve do danas u tradicionim našim književnostima.

Kao najstariju srednjevjekovnu književnu preradu grčke priče nalazi Sozonović u staroj skandinavskoj priči o „Kralju Helgu i walküri Sigruni“. Tu priču imamo zapisanu u „Eddi“, zbirci narodnih pripovijedaka, za koju misle, da ju je sabrao neki Semund u XI. vijeku naše ere. Iz Skandinavije se isti sujet prenio u Dansku (Der Ritter Aage und Jungfrau Else), pa Holandiju. Odavde se raširile — po mišljenju Sozonovićevu — na jednu stranu zapadne (germanske i romanske), a na drugu: istočne-slavenske.

Što prof. Sozonović hoće da dovede priču o kralju Helgu u direktnu svezu sa klasičnom pričom o Protezilaju kao pravim izvorom evropskih verzija istoga sujeta, to mislim, da se ne bi moglo primiti kao gotov posao. Stara priča o „Protezilaju i Laodamiji“, kakva nam je poznata iz klasičnih grčkih, pa i latinskih pisaca, nema ni izdaleka glavnih crta, koje smo naučni tražiti u pravim pričama o „Mrtvom vjereniku“ ili „Lenori“. Prvi put se sastajemo s imenom Protezilajevim u Homerovoj „Ilijadi“, al se tu jedva i razabira i jedna crta prave „Lenore“. Protezilaj je — to se kaže — predvodio svoje pleme protiv Trojanaca, al je prvi pao medju Argivcima, skočivši iz korablje na brijeg. Iza njega ostaje supruga tugujući u Filaci. To je sve, što Omir znade o Protezilaju. Homerski pjevači znadu već nešto više, ali ni oni mnogo. Tako na pr. pjesnik Stasin pripovijeda samo još to, da se Laodamija ubila, ne hoteći živjeti bez Protezilaja. — U Evripidovu „Protezilaju“ nalazi se nešto više podrobnosti, koje su kasniji pisci i vajari obradjivali. Tu muče Laodamiju zli snovi i ona moli bogove, da joj

dovedu muža, makar samo na trenutak. Hermes joj ga zaista dovodi, a kad je proveo s njom tri potpuna sata, mora Protezilaj da se vrati u Had, a ona se ubija. Ta je scena ovjekovječena u basreliefima dvaju starinskih sarkofoga, neapolitanskom i vatikanskom, gdje se u plastičnoj kompoziciji vidi s jedne strane očajna žena, kako pred malim žrtvenikom prinosi žrtvu, da joj se muž povrati, a s druge, kako muž dolazi s Hermesom, a ona pada od užasa u naručje materino.

Ne mogu s prof. Sozonovićem da dovedem staru skandinavsku priču o „Kralju Helgu i walküri Sigruni“ (Simrock „Die Edda, die ältere und jüngere“ Stuttgart 1882.) u potpunu genetsku svezu sa starom klasičkom pričom, jer nam se skandinavska svojom epskom punoćom i originalnom snagom čini odviše samostalna. Ne mislim time reći, da klasička priča o Protezilaju nije možda bila u usmenoj tradiciji raširena u svojim potankostima do istoga stepena kao i stara skandinavska, al nam nije pismeno sačuvana ni jedna takva grčka ni rimska verzija, pa zato nemamo potpunog prava, da s ikakvom sigurnošću izvodimo takve hipoteze.

Uopće mi se čini, da je velika pogreška Sozonovićeve studije, što on polazi na posao s gotovim uvjerenjem, da se kod svih narodnih pripovijedaka o Lenori trebaju najprije tražiti crte „klasičke“ i „skandinavske“, da se prema tome uzmogne odrediti, koliko si je koja keltska, litavska, islandska, maloruska itd. verzija „odaljila“ od svog „pravog izvora“ i kojim je putem išla. Mi dobro razumijemo težnju Sozonovićevu za naučnom sistematičnošću, al bi i on trebao da razumije, da se u tradicionalnoj literaturi ne mora uvijek doći do geneze koje priče, naprosto samo zato, što se ne može doći. Razlog tome može biti razan, a najobičniji je, da ne nalazimo uvijek pismenih dokaza. Ali i studije bez tog najvišeg — historijskog i genetskog — rezultata uza sve to mogu imati svoju visoku naučnu vrijednost.

Prof. Sozonoviću nedostaje pismeni spomenik, kojim bi mogao dokazati kao nekim prijelazom, da je priča o Protezilaju osnov skandinavskoj o „Kralju Helgu“ i kasnijim pričama o Lenori. Ali, po mom mišljenju, nije potrebno čekati, dok se nadje taj prijelazni spomenik, jer će po svoj prilici biti konačno riješeno pitanje o toj narodnoj priči kao što je bilo riješeno kod mnogih priča, kojima se u historiji nije mogao naći pismen izvor. Priča o „Mrtvom vjereniku“ ili „Lenori“ imat će jamačno svoj početak u prethistorijskoj

tradicionoj književnosti čovječanstva. Što joj se nije sačuvao pismeni spomenik ni u staroj indijskoj knjizi, bit će samo slučaj. Grčka priča o „Protezilaju i Laodamiji“ samo je najstarija zapisana verzija Lenorine bajke, koja se je jamačno u isto doba pričala i medju ostalim narodima, a mi danas ne možemo da joj razjasnimo tok i seobu upravo kao što ne možemo sebi da razjasnimo lijetanje nebeskih ptica, za koje ne znamo ni odakle dolaze ni kuda idu. — Glavne crte cijele priče o Lenori vidimo: u snagi suzâ i vraćanju pokójnika. Vjerovanje u povratak mrtvaca, koje je poznato u svim vijekovima, skriveno je u slaboj i mističkoj prirodi čovjekovoj. Snaga suza, koje padaju na ohladnjele grudi pokojnikove i uznemiruju ga, poznata je svima plemenima, a nalazi vječite potpore u sujevjernoj duši prostoga i neukoga naroda.

* * *

Pjesme o „Mrtvom bratu“ imaju epski osnov sasvim diametralan prema pričama o „Mrtvom vjereniku“. U Vukovoj pjesmi „Braća i sestra“ razabira se ljubav bratinska u svoj njenoj plemenitosti, kakova se pokazuje u stotinama naših narodnih proizvoda. Ali osim toga ima u istoj pjesmi jedna osobita i karakterna scena, koja daje cijeloj varijanti markantnu boju. Brat se Jovan diže iz groba, da dovede sestru „spreko mora“ njenoj samohranoj majci. Kad su bili blizu njegova groba, Jovan ode za crkvu, da tobože nadje prsten, što ga je izgubio, „kad su srednjeg brata oženili“. Osta sestra Jelica, čekajući nejačka Jovana. Al ga ne dočeka, jer je on ušao u svoj grob tajom, da mu se sestra ne bi osjetila i uplašila. Ta scena ima u sebi nešto reljefno, veliko, umjetničko, pa dolazi u one znamenite scene, koje daju našim narodnim pjesmama važnost i zanimljivost, da ih i stranci proučavaju s psihičkog pogleda, a toj sceni nema u verzijama drugih naroda ni spomena. Da je Wollner znao za pravu srpsku i hrvatsku Lenoru, ne bi nikad doveo Vukovu „Braću i sestru“ medju priče o Lenori. U „Mrtvom vjereniku“ ili „Lenori“, kako rekosmo, raste čuvstvo užasa prema kraju pjesme crescendo, dok se u „Braći i sestri“ slijeva cijela pjesma u harmonijski, pjesnički sklop. Al je Wollner mislio: kad svi narodi imaju svoju „Lenoru“, kako da je ne bi imali Srbi? Pa, budući da nije znao za pravu varijantu naše „Lenore“, uzeo je onu Vukovu pjesmu, koja ima barem neke zajedničke crte s „Lenorom“, pa ga

je to zavelo na nekorektne zaključke. Nije razabrao, da se te crte nalaze i u stotinama drugih priča, koje nemaju inače ništa zajedničko s „Lenorom".

Da je Wollner znao, da medju Srbima i štokavskim Hrvatima ima pored Vukove još nekoliko čistih verzija o „Mrtvom bratu" (a ne vjereniku), možda bi se svratio s krivoga puta, na koji je zašao. U ostalom, u ono doba, kad sam ja pisao svoju studiju o Lenorinoj bajci, nisu ni meni bile poznate druge verzije. Naišao sam na njih tek mnogo kasnije, pa me je ova inačica još jače utvrdila u mom već objavljenom mišljenju.

Na strani 25. „Srpskih narodnih pjesama iz Like i Banije", koje je izdao god. 1885. Nikola Begović, nalazim vrlo krasan i opsežan pendant Vukovoj „Braći i sestri" pod natpisom: „Devet Posavaca i sestrica Dunjica" iz sela Dabašnice u Lici. Pjesma je triput veća i punija od Vukove.

Na prvi pogled razabira se, da „devet Posavaca" ima zapravo da znače „devet posobaca", kako se to vidi iz same pjesme, a i izdavač Begović je odmah posumnjao u korektnost naziva.

U ovoj ličkoj verziji o „Mrtvom bratu" hrani majka kao i u Vukovoj pjesmi devet milih sina i kćerku jedinicu, kojoj su braća od milja nadjela ime „Dunjica". Kad je sestra dorasla do udaje, hoće majka, da je dade za prvog komšiju, a sinovi: „tri dni hoda preko polja ravna i četiri preko gore crne". Braća opravdavaju pred sestrom svoj naum tako, da će ostarjela majka i tako brzo umrijeti, a braća će onda sestru oblaziti vrlo često. Tu je sestra braću poslušala i udala se preko polja ravna. — Medjutim „pasala" već i treća godinica, a braća ne pohadjaju sestru. Plemenita Dunja ne može čudom da se načudi, što su je tako sasvim zaboravili, pa je suze prolijevala i braću klela, kudgod je išla. Kad su bogu suze dodijale, pozove dva angjela, da sadju Jablanuši crkvi, otvore grob „Posavca" Jovana, dignu ga iz zemlje, sagrade konja javorova (t. j. učine konja od mrtvačkog sanduka) i pošalju Dunji u pohode. — Kako je bog naredio, tako se sve i izvršilo. Dunja grli brata objema rukama, a ljubi ga medju oči crne, raspitujući se za majku i ostalu braću. Jovan joj javlja, da je kod kuće sve u dobrom redu; zdrava im je na odžaku majka, braća su sva poženjena, snašice se već s djecom zabavljaju, a majku nose na rukama. — Dunja na to odvodi Jovanova konja u donje podrume, dajući mu ječam i sijeno, a Jovana vodi u gornje čardake, služeći ga vincem i rakijom i koje-

kakovim slatkarijama, koje su se baš nalazile u dvoru. Ali, gle čuda! Ni Jovan, a ni konjic ne će ništa ni da okuse. Brat se izgovara, da ne može, jer je napunio svoje srce svakojakim „srdačnim radostima“, dok je braću oženio, pa sad ne može, veli, ni jesti ni piti. — Nego on bi odmah da se povrati kući, da mu se ne zastara majka, a snaše ne slome prozore, izgledajući najmladjega djevera. Ciknu sestra kano zmija ljuta, a zadrhta poput gorskog pruta. I sada tek razabira, da joj je brat potavnio „kao da je u zemljici bio“, a konjic omršavio, kao da nije ni vidio zobi. Brat se pravda, da je potamnio, dok je toliku braću poženio, a konjic da je omršavio radi čestoga putovanja, tražeći i dovodeći snahe iz dalekoga svijeta. — Kad je brat tako sve rekao, što je znao, usjedne na konja, te pojezdi preko polja ravna kao zvijezda preko neba sjajna. Za njim potrči sestrica Dunjica, a on je stane opominjati, neka se povrati domu svome, jer će za njom plakati nejako čedo, a svekar i svekrva će je pokarati. Ali Dunja za to haje i ne haje, jer v o l i i g l a v u i z g u b i t i, n e g s e s v o j i m b r a t o m r a s t a v i t i. Ona silom hoće da vidi ostarjelu majku, braću, snaše i njihovih devet paunića. Brat je još jedared zamoli, da se povrati doma, ali ona ne će ni da čuje o povratku. — Kad su došli do Jablanuše crkve, ne okreće brat svom bijelom dvoru, već okreće prema crkvi, „da pročita knjige bogoslovne“, a ona neka sama krene k majci. Ali sestra se ni tu ne htjede rastati s bratom, nego podje uzastopce za njim. Brat joj medjutim ne polazi pred crkvena vrata, već pod bijelu Jablanušu crkvu. Tu u redu bilo do devet krstova, a pod njima do devet grobova. Na grob prvi konjic nastupio; zemlja puče, a on ode skupa s konjem u abes (provaliju). Osta Dunja kukajući sama! Onda ode dvoru materinu, te je nadje usred vinograda, gdje kuka i plače. Svom tijelu majka ne daje pokoja; kosu reže, njom vinograd veže; suze roni, pa ga zalijeva, a noktima njega okopava. Majka ne prepoznaje kćeri svoje, dok joj se ona ne kaže (ne „predstavi“), a onda joj starica ispriča, kako joj je svih devet sinova poumiralo, čim se Dunja udala, a da se nisu ni ženili. — Kad to čula Dunja plemenita, uze majku za bijelu ruku, pa je vodi dvoru bijelome. Tu je majku do smrti dohranila, a onda pokopala.

Dakle konac Begovićeve verzije još je umirniji od Vukove, a iz svega se vidi, da ovdje imamo posla s posve drugim sujetom, nego što je „Lenora“. Stvar postaje još interesantnija i jasnija, kad se uzmu na oko silne verzije o „Mrtvom bratu“ (a ne vjereniku), kakovu eto nalazimo u Vuka i Begovića, — kod današnjih Bugara, Arbanasa i Grka.

Prvu bugarsku varijantu zapisaše braća Miladinovci u svojim „Bugarskim nar. pjesmama“ štampanim u Zagrebu s pripomoću Strossmayerovom god. 1861. (str. 145.) „Лазаръ и Петкана“. Sadržaj je isti, koji i u Vukovoj pjesmi. Tako je i s pjesmom „Елинъ Доина“ (str. 317.), u kojoj se mrtvi brat zove Konstantin. U jednoj i u drugoj igra već ulogu materina kletva, koja osobito u grčkim verzijama pokreće cijelu radnju. Mati nije htjela da uda kćerku na daleko od kuće, a braća su htjela, pa ih mati zato proklinje i oni umiru svih devet jedan za drugim. Osobito se najmladji isticao, kako će sestru pohadjati što češće. Mati je dolazila svaki dan, da im prelije grobove, samo za najmladjega nije htjela da znade, dok nije iskupio svoju riječ. — Pored ovih dviju varijanata ima još nekoliko bugarskih, koje su dosad skupljene i štampane. Zanimljiva je ona, što ju je N. Popov štampao god. 1882. u „Periodičeskom spisaniju“ bugarskog književnog društva u Sredcu pod natpisom „Елинъ Доина“. Tu je najmladji brat — sam car Konstantin. Naučenjak Popov drži, da se pod tim Konstantinom misli historijsko lice, a Dojna da je kći cara Sracimira vidinskog, Doroteja, koja je pošla za bosanskog bana („spreko mora bana“), kasnijega kralja Tvrtka († 1391.) Car Konstantin je zaista bio brat te Doroteje. I takve historijske kombinacije nisu nemoguće.

Prve arbanaske varijante bile su Evropi pružene u prijevodima god. 1866. Dora d' Istria (pod kojim se imenom krije ime spisateljice Helene Gike), prevela je te godine u francuski prvu arbanasku varijantu i odštampala je u „Revue des deux Mondes“ (str. 407.) — Sestra se zove u arbanaskim pričama „Dojin-Garentina“, a brat kao i u većini bugarskih verzija: Kostantin. Kao u bugarskoj priči, tako ni ovdje ne dižu brata iz groba sestrine suze, nego zaklinjanje i prokletstvo materino. Bugarske se i arbanaske varijante još osobito razlikuju od Vukove pjesme, što u većini bugarskih i arbanaskih mati pali svijeće na grobovima, samo da skloni sinove, da idu sestri u pohode.

Novo-grčka priča o „Bratu-mrtvacu“ bila je publikovana za široko općinstvo još god. 1825., kad je Fauriel izdavao „Chants populaires de la Grèce Moderne“ str. 405. u knjizi II. — Od onda je štampano do četrdeset verzija iz sviju krajeva grčkih, od ostrva Krite, ispod Olimpa, pa do Kapadokije. Varijante su prilično slične. — Najviše ih je publikovao grčki naučenjak Politis u svojoj studiji, koju je štampao na grčkom jeziku (Vidi moju raspravu u „Viencu“) god. 1885. I naš Tommaseo štampao je jednu god. 1842. na str. 347.—348. treće knjige

svojih „Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci“ u Veneciji. — Ako u kratkim crtama ispišemo sadržaj jedne od grčkih varijanata, iz Atine, imat ćemo priličnu crtu i svih ostalih. — U matere bilo devet sinova i jedna kći Areta za udaju. Bogati trgovac se javi i zaište djevojčinu ruku. Mati je ne bi rada dala na stranu. Kad sinovi podju u vojsku, tko će joj kćer dovesti, da je razgovori? Najmladji sin Konstantin diže se i obeća, da će ju on, živ ili mrtav, dovesti, kad je bude mati zaželjela. I Areta se uda. U tom digne car vojnu i svih devet sinova popada. Mati stane kukati : A gdje si sada, sine Konstantine, da iskupiš zadanu riječ ? Nato Konstantin zadršće u grobu i — ode po sestru. Kad su se vraćali k materi, začuje Areta, gdje ptice pjevaju : „Tko je još ikad vidio, da živi s mrtvima idu ?“ Ona se trgne, a brat je brzo umiri. — „A, što tako po zemlji i tamjanu zaudaraš ?“ — zapitat će sestra. — „Uhvatila me kiša na putu, pa sam se skrio u jednoj crkvi.“ — Kad je sestra na to došla u materinu kuću, zapita je mati, tko je dovede. A ona : „Naš Konstantin.“ — „Konstantin je odavna ubijen“ — rekne mati. One se zagrle i obje mrtve padaju na zemlju.

Dakle isti svršetak kao u Vukovoj pjesmi, dok je Begovićeva već više nacionalizovana.

U prvoj knjizi „Matičinih“ hrv. nar. pjesama štampane su dvije u cjelini („Braća i sestra“ i „Mrtvi pohodjani“), a tri u izvacima. U prvoj pjesmi, koja se u glavnom podudara s Vukovom, ima ono značajno mjesto grčkih varijanata, gdje ptice pjevaju :

Ah moj bože, na daru ti hvala !
Mrtav braco živu seku vodi.

Neizvornost ove pjesme, koja je zapravo vampirskog karaktera, razabira se kao i u Vukovoj po znakovima kršćanskog teološkog utjecaja s angjelima, jer se pomoć angjeoska teškom mukom utiskuje u sklop pjesme. Isto je to i s Banićevom dalmatinskom i Markovićevom hercegovačkom varijantom. — Pavlinovićevi „Mrtvi pohodjani“ odvajaju se od svih poznatih pjesama u glavnom time, što ne pola samo jedan brat po sestru, nego sva devetorica, a i u njoj ptice pjevaju :

Bože mili, na svemu ti hvala,
Gdi živ isan s mrtvim hodijaše !

I time se hrvatske pjesme još više približuju grčkom tipu nego srpske. U Markovićevoj se dapače najmladji brat zove Kosta kao u grčkima.

Sad se pita, gdje treba da tražimo izvor ovim južnim pričama? Kod Grka, Arbanasa, Bugara ili Srba i Hrvata? Wollner i Sozonović su za nas. Budući da sam ja drugoga mišljenja, to svoje nazore izlažem u ovo 7 tačaka.

1. Medju Srbima i štokavskim Hrvatima poznate su samo nekolike verzije o „Mrtvom bratu“, koji dovodi sestru k materi, dok ih je medju Grcima, Bugarima i Arbanasima na stotinu.

2. Brat se u nekim bugarskim, u većini arbanaskih, a u svim grčkim verzijama zove Konstantin, dok se u našima zove Jovan, Trator i u jednoj Kosta kao i u grčkima.

3. Sestra se zove u arbanaskoj: Dojin-Garentina, u bugarskoj Elin-Dojna, a u grčkoj Areta ('Αρετή). U prvom se dijelu arbanaskog imena „Dojin“ krije bugarska „Dojna“, a u drugom (Garentina) pokvareno grčko: Areta. U Vukovoj se čini „Jelica“ kao nacionalizovani oblik strane fabule, a u Begovićevoj i nema krsnog imena nego samo od milja „Dunjica“, što dokazuje, da se pravo ime dalekim putovanjem istrlo i zaboravilo. U hrvatskim pako: Jelina, Mara, Angja i Milica.

4. Pticama, koje za cijeloga puta upozoravaju sestru, neka bolje pogleda brata, jer je mrtav, nema u srpskim primjercima ni spomena, dok u svim arbanaskim, bugarskim i grčkim igraju zanimljivu ulogu. Ona dva naša stiha:

Što si tako, brate potavnio,
Baš kanda si pod zemljicom bio?

dolaze nam kao slabi ostaci opširnijega i jačega originala. Hrvatske su sve pjesme za čudo i u tom bliže grčkima.

5. U grčkoj, arbanaskoj i bugarskoj varijanti diže brata iz groba kletva ili zazivanje materino, dok kod nas Jovan ustaje na plač sestrin, koju je već bila sramota pred jetrvama, što je baš nitko ne će da obidje od kuće. U tome su dvije hrvatske varijante i opet bliže Grcima nego srpske. U Alačevićevoj i Markovićevoj pjesmi mati proklinje sina i moli boga, da bi joj podigao iz groba sina i doveo kćer upravo kao u grčkima.

6. U arbanaskim i grčkim varijantama umiru braća od neprijateljskog mača, a kod Vuka (kao i u većini hrvatskih) „bog pustio od sebe moriju, te pomori devet milih brata“. Kod Begovića se i ne spominje, kako su poumirali, upravo kao i u nekim hrvatskim pjesmama.

7. U verzijama svih triju onih balkanskih naroda dolazi brat k sestri upravo, kad je ova igrala u kolu, a u našima ne pada tužnoj i zaboravljenoj sestri igra ni na pamet.

Izvor je dakle neosporivo grčki, pri čemu su hrvatske pjesme bliže izvoru od srpskih. Pored toga bi još zajednički grčki izvor o „Mrtvom bratu" mogao imati i historijskog osnova u bizantinskom periodu grčke prošlosti, dok ga ni naš ni bugarski, a ni arbanaski nema.[1]

Francuski izdavači Digenis Akrite (C. Sathas et E. Legrand: „Les exploits de Digénis Akritas", Paris 1875.) bizantske epopeje iz XII. vijeka tvrde, da priča o „Mrtvom bratu", koju donose u korkirskoj verziji, pada u krug pričâ o Digenisu. Konstantin je, vele, historijski Konstantin Dukas, a Evdokija, žena Digenisova, u pjesmi nije prikazana sestričnom — kako je u istinu bila — nego sestrom Konstantinovom. Pjesma o Digenisu pjeva, da je žena Andronika Duke nerado davala svoju kćer Emiru Musuru — dakle pravom „spreko mora banu"! — jer se bojala, da joj s njim ne će biti dobro. A tu je bojazan onda grčka narodna priča slila u baladu o „Mrtvom bratu". Mati Vasilija Digenisa zvala se — Areta. Pa, tako bismo mogli — ako nam ustreba na onih sedam tačaka još i historijskih kombinacija — dovesti do razumljivosti, što se u grčkim verzijama imena Arete i Evdokije ukrstiše i ispremiješaše.

Ponovno dakle dolazim do zaključka, da se ni bajci o „Mrtvom bratu" kao ni bajci o „Mrtvom vjereniku", koje se imaju smatrati kao dva sasvim raznorodna ciklusa, nema tražiti izvor na našim poljanama.

III.

Kompletiranje narodnih pjesama.

Spremajući se za redigiranje „Matičinih" hrvatskih narodnih pjesama, bila mi je prva dužnost, da po mogućnosti proučim sav materijal, koji je dosada na tom polju kod nas štampom izdan na svijet. Silno blago, da čovjek ne zna, s koje bi ga se strane latio! I što ga više

---

[1] Tri godine iza moje prve rasprave u „Viencu" izašla je velika i temeljita studija bugarskog slaviste i kasnijega ministra Šišmanova u sofijskom „Zborniku za nar. umotvorenija" (svezak 13. od god. 1896. i sv. 15. od god. 1898., str. 449.) o istoj temi, u kojoj se rezultati bugarskoga naučenjaka potpuno podudaraju s prvobitnim mojima.

proučavaš, sve više dolaziš do uvjerenja, da još uvijek ima cijelih krajeva narodnog našeg teritorija, koji nisu eksploatirani u ovom pogledu. Vuk Stefanović Karadžić skupio je čudo božje, ali — gdje je to još od svršetka? Osim Vuka ima i takovih edicija, koje pojedinim primjercima po svojoj estetskoj, historijskoj i pripovjedaćoj vrijedosti dapače i natkriljuju Vuka, a nitko im ne odaje ono poštovanje, koje zavredjuju. Naše narodno bogatstvo u tom je neiscrpivo i jače od kaplandskih zlatnih rudnika. Svako naše brdo krije u sebi alem-kamenja. I gotovo svaki kutić ima svoju osobitu fiziognomiju. Od Skadra do Šopronja! Da se tko dade na dolično izučavanje svih tih pjesama, mogao bi — ne samo po jeziku — nego po unutrašnjem duhu svake pjesmice odrediti kraj, iz kojega je nikla. Svaki pedalj naše zemlje ima svoj osobiti način osjećanja i izražavanja; ima horizonat zasebnog narodnog gledanja. Užičani gledaju drugačije, Timočani drugačije, Istrani drugačije, ugarski Hrvati drugačije, a Bačvani opet drugačije.

Uzmimo samo „Hrvatske narodne pjesme“, što ih je po gornjoj Krajini i po Turskoj Hrvatskoj sakupio Luka Marjanović god. 1864. — I onoga čitaoca, koji je skroz naskroz prožet najboljom Vukovom zbirkom, doimlje se Marjanovićeva zbirka zasebnim mirisom. Na jednoj strani jedan, a na drugoj drugi. Kao da gledaš lica dvojice braće. Prezimena su im doduše ista, ali su krsna imena druga. Jedno ih spaja, a drugo odvaja. Čim se približiš jednom ili drugom, osjećaš, da nisu isti. I gotovo te zazebe u srcu, što Marjanović nije bio — razgovorniji, nego je izdao samo jednu knjigu. Ali zato u njoj ima vrlo mnogo bisera. Kao u Vuka. Vidiš doduše, da je to „isto, ali je ipak — drugačije“. Gusle su i jednom i drugom u rukama, ali su drugi tonovi, koji im se izvijaju ispod ruku. Da nam je bog dao darovitih sretnih sakupljača narodnoga blaga više, nego što nam ih je u istinu dao, bila bi nam tradicionalna literatura kud i kamo sabranija i omašnija unutrašnjom vrlinom, nego što jest. U nastavku edicijâ „Hrvatskih narodnih pjesama“, što ih još sprema naša „Matica“, nadamo se dobiti ono, što nam još nedostaje. Da „Matičino“ izdanje bude na početku XX. vijeka ono, što je Vukovo bilo na početku XIX-oga! Dosadašnje „Matičino“ izdanje upravo je uzorno, po gotovo pojedine knjige, za koje mi piše jedan od prvih slavista austrijskih universiteta, da je komentar tim knjigama „najbolja studija o našim narodnim pjesmama, koja je napisana poslije Vuka“. Čast našim izdavačima!

Što se tiče hrvatstva i srpstva naših narodnih pjesama, tu je nauka kao i u nazivanju književnog našeg jezika prilično jednodušna. Jedno i drugo plemensko ime daje se istim pravom i jeziku i pjesmama. U nauci: „hrvatsko-srpsko“ ili „srpsko-hrvatsko“, a medju nama kad pišemo, nazivljemo mi jezik i pjesme „hrvatskima“, a Srbi „srpskima“, ne poričući ni mi njima ni oni nama prava, da nazivljemo jezik i pjesme onim imenom, koje nam je bliže. Pa ipak ima stranih pisaca i naučenjaka, koji radije našim narodnim pjesmama daju ime srpsko, nego li hrvatsko. Jezik gotovo svi nazivlju „srpsko-hrvatskim“, a pjesme samo srpskima. Mnogo je tome doprinijela edicija Vukova, koja je izlazila u jeku romantičkoga vremena, pa su i Grimm i Kopitar i Talvy-eva i mnogi drugi nazivali pjesme onako, kako ih je nazvao izdavač. Da ih je Vuk odmah nazvao onako, kako je trebalo: srpskim i hrvatskim, bila bi uštedjena silna vedra crnila, koja su se utrošila u razbistrivanje ovoga pitanja. Dosadašnje mnogobrojne edicije, pa i sama Vukova, dokazuju, da se prvobitna ljepota i izvornost tradicionalne naše književnosti ima podijeliti podjednako na oba plemena. Šta više, najljepšim Vukovim pjesmama možeš naći u čistim hrvatskim krajevima i u pjesmama s jezičnim osobinama per excellentiam hrvatskim jasnije motive i originalnije provedenu logičnost osnovne misli nego u Vukovim primjercima, premda je Vuk i od Hrvata i od Srba kupio pjesme, nazivljući ih bez skrupule sve srpskima. Takovih slučajeva ima u hrvatskim krajevima upravo toliko, koliko opet u hrvatskim pjesmama nalazimo tragove čistih srpskih originala. Po gdjekojemu na oko čistom srpskom motivu nalaziš pravo razjašnjenje na Istri ili u Zagorju, a u „Jačkaru“ Kurelčevom, negdje u šopronjskoj županiji, nailaziš opet na nejasan motiv, koji ti se objašnjava opet kakovom srpskom „inačicom“ iz Ristićeve, Boškovićeve, Rajkovićeve ili Krasićeve zbirke. Pa onda: reci, čije je što? Mi smo cijelim bićem kao i narodnim blagom ušli jedni u druge toliko, da se ne zna, gdje prestaju Hrvati, a gdje počinju Srbi. Zato bi bilo i pogrešno nazvati tradicionalnu našu književnost i jedino srpskom i jedino hrvatskom.

Pa kad uzmeš pred sebe pet istih pjesama iz pet raznolikih krajeva, i vidiš u jednoj ovu, u drugoj onu krasnu niansu, koja ti fali i u onoj, koju si obilježio kao „najbolju“, onda ti se stegne srce, pa uzdahneš: ah, kad bi se mogao naći onaj pravi izvor i saznati

pokretni slučaj, kad je koja pjesma nastala i gdje joj je prava kolijevka! Ili: da nam je iz ovih pet pjesama napraviti onu, koja bi sebi krila vrline svih tih pjesama!

Kao što je bila pogrešna misao onog našeg literarnog historika, koji je ustvrdio, da su sve naše epske pjesme, koje rade o kosovskim junacima, morale poteći iz jedne oveće epopeje, tako držim opet, da bi se za mnogu lirsku pjesmicu, koju nalazimo u nekoliko krajeva, moralo naći jedno jedino vrelo, bilo ono sad na jugu ili na sjeveru, na zapadu ili istoku. Odande je onda pjesma krenula iz usta u usta, iz plemena u pleme, iz dialekta u dialekat.

Što se tiče naše junačke pjesme, to je danas prilično utvrdjeno, da mi čistih historijskih pjesama — t. j. takovih, koje bi obradjivale istiniti povjesni dogadjaj — imamo medju starijim pjesmama dosta malo. U većini najljepših naših starijih pjesama razabira se u slabijim ili jačim konturama ostatak indoevropske junačke skaske, koja nalazi svoje razjašnjenje i najstarijoj pripovijesti. Mnogi naši junaci na -ić i -vić nisu ništa drugo nego općeniti heroji, kojima se trag zameo, a potraga za originalom čini danas glavni trud komparativnih istraživača. Kao što se prije sedamdeset godina glavna ljepota narodnih naših junačkih pjesama tražila u estetičkim znakovima, a prije trideset u historijskim i filologijskim, tako je danas glavni rad naučenjački obraćen na razlaganje zamućenoga pripovjedaćeg materijala. Svi dakle junaci naših junačkih pjesama nisu apsolutno „naši“, a dokazi, da su tudji, čine naše pjesme upravo tako važnima u komparativnoj nauci i pred Evropom, kao da su naši.

Potpuno ocjenjivanje naše narodne pjesme ima dakle da obuhvati svestranom iscrpnošću i historijsku, pripovjedaću, estetičku i filologijsku, a donekle i mitologijsku stranu.

Nema sumnje, da smo u lirskoj pjesmi samostalniji, nego li u epskoj. To nam dokazuju tisuće varijacija jedne te iste emocije. Medju našim ženskim pjesmama i baladama imamo tako divnih primjeraka, da se upravo moraš čudom čuditi, odakle narodnom pjesniku tolika snaga, kojoj se najknjiževniji pjesnici najvećih naroda jedva mogu dovinuti. Pa kad tu nedostižnu ljepotu uočiš, onda te srce zaboli razabirući, kamo su neki naši modernisti zalutali i kamo su se sve obraćali za misaonu pripomoć, tražeći kruha nad pogačom, kad im je prava savršenost ležala na dohvat ruke. Sve badava! Iza tolikih edicija naših narodnih pjesama ja sam uvjeren, da mnogi vidjeniji mladac na

današnjem našem pjesničkom Parnasu nije — nijedne proučio. Al još je vrijeme popravku. U životu jedne književnosti ne znači podrug decenija izgubljenog naprezanja gotovo ništa.

Za ovaj put uzeo sam sebi zadaćom, da pokažem, kako i najbolji sabirač našeg narodnog blaga — Vuk ! — nije uvijek nailazio na najbolje primjerke narodnih pjesama, pa da je u tom poslu relativno mnogo slabiji trudbenik nalazio boljih varijacija. To dakako ne treba da bude ni prvomu prigovor, ni drugomu pohvala. Tu je odlučivao samo slučaj ili sreća.

U prvoj knjizi državnog izdanja Vukovih „Srpskih narodnih pjesama“ od god. 1891., na str., 322., nalazi se pjesmica od 19 stihova pod natpisom „Zao svekar, a svekrva još gora.“ U toj se pjesmi govori, kako je jedna mlada nevjesta pošla na vodu, pa se tamo malo duže zadržala ili se barem svekru i svekrvi pričinilo, da je predugo izostala. Svekar pita : gdje je tako dugo, a svekrva je odmah proklinje : da se i ne povrati ! Samo ju mužev brat, djever, ispričava, da je voda daleko, vedra teška, a ruke nejake. Kad se mlada povratila i razabrala raspoloženje porodice, uzme proklinjati svekra i svekrvu, što su je ni krivu ni dužnu toliko prekorili. Svekru želi, da mu od njene vode ne bude bolje, a svekrvi : da bude dugovječna od nedjelje do ponedjeljka ! Djeverima želi, da se skoro ižene, i da izrode rane kćeri, a pozne sinove ; da zaove snahe ne zastaju ; da se dva zla u dvor ne sastaju !

Na prvi pogled razabira se ovdje, da nešto nije dobro ili da je nešto izostalo. Zašto da snaha — dapače u pointi pjesme ! — zaovama želi, da se ne nadju u kući, kad se po ovoj pjesmi zaove i ne spominju, a kamo li da bi i one snahi nešto prigovorile ?

Potrebno razjašnjenje ovoj nejasnoći nalazim u „Pučkim pripovijetkama i pjesmama“ našega Mijata Stojanovića od god. 1867. na str. 275. Tu je naštampana sa 39 stihova pjesma „Mlada nevjesta“, kako se pjevala u bivšoj brodskoj pukovniji. Pjesma je ova za 20 stihova veća od Vukove, a za 80 postotaka jasnija. U njoj dolaze do riječi osim svekra i svekrve, još dvije zaove i dva djevera. Zaove su ovdje takodjer proklinjale snahu : „Da bog dade, te se utopila!“ — Sad je odjedared sve jasno. Odnos snahe i zaova u narodnoj pjesmi vrlo je izrazit. Zaove (muževe sestre) dosta su često u neprijaznom raspoloženju prema snahi (bratovoj ženi), pa žive s njom u vječitom boju, podstičući i brata na neprijaznost prema ženi. Zato kod Stojanovića mlada nevjesta i želi, da joj se djeveri ožene i izrode rane kćeri, a pozne

sinove; da snahe ne zastaju u kući zaove, pa da se tako u istom dvoru ne sastaju dva zla; i da se tako jednoj velikoj nevolji narodne porodice izbjegne.

Stojanović ima još tri stiha, kojima snaha proklinje zaovice, i to, da se jedna uda i ode „gdje izlazi sunce“, a druga „gdje zalazi sunce“. — Osim toga kod Stojanovića dočekuju od nje djeverovi, koji su se zauzeli za snahu, jedan od najkrasnijih blagoslova, što ih bilježi naša narodna pjesma:

Djeverovi, daleko vam dvori!
Oba dvora u mojim njedrima;
Jedna metla oba dvora mela,
Medju njima prsten medja bila!

Ovaj svršetak Stojanovićeve pjesme mnogo je opravdaniji od Vukova. Mlada nevjesta šalje zaove na kraj svijeta, a ona će da živi s jetrvama, ženama ovako dobrodušnih djeverova, pa će im dapače i dom mesti na izmjenu s jetrvama. O samom ovom „prstenu“ dala bi se napisati rasprava.

Što ćemo sada s Vukovom i sa Stojanovićevom pjesmom? Nema sumnje, da je Stojanovićeva logičnija, potpunija i bolja. Ali je meni Stojanović nepouzdan, jer je mnoge pjesme zapisivao — od inteligentnijih ljudi, a dobivam dojam, da ih nije točno ni zapisivao, nego pogdjekad stihove izradjivao onako od oka. Kako je sabirao, vidi se po bilješki, kojom je popratio priču o „Prosjacima“. Veli, da ju je čuo u Zemunu na koncertu pjevačke zadruge od jednoga učitelja. Kako je ta priča mogla biti zapisana, to možemo lako sebi zamisliti. U ostalom, sâm Stojanović veli u predgovoru ove svoje zbirke, da je sadržaj njegovih pripovijesti „izvoran, samo sam ponešto ispravio jezik i slog, nu nipošto na uštrb izvornika“ (?).

Kad bi se izdavao kakav „Izbor narodne lirike“, pita se, koja bi se pjesma imala štampati?

Sad dolazi ono, što čovjek jedva ima smionosti da izrekne. Pjesma bi se odlučno morala spasiti i štampati je u antologiji najljepših ženskih pjesama. Ali kako? Kompletiranjem, ili sažimanjem od dvije pjesme u jednu? Ta to se, za boga, po nauci ne smije. Što ćemo dakle? Možda bi se ipak mogao naći način, koji bi zadovoljio i nauku i lijepu književnost? Da čujemo!

Da se, recimo, preštampa Vukov primjerak, a pet najpotrebnjih stihova, da se poleglim pismenima umetne iz Stojanovićeve

zbirke i da se točno kaže, odakle su uzeti i zašto. Ne bi li time bio i naučenjak i pjesnik zadovoljen? Naučenjaku bi pod crtom u takovoj ediciji bilo točno označeno, gdje ima da potraži utjehu u originalnom zapisku, a pjesnika ne smiju iritirati ona polegla slova i bilješke pod crtom, jer njemu i tako nije stalo do toga, gdje je pjesma prvi put zapisana i tko ju je zapisao. On traži ljepotu u estetičkom i logičkom pogledu, a za drugo se ne brine. Slažemo li se dakle?

Natpis pjesmi morao bi se odlučno uzeti od Stojanovića: „Mlada nevjesta", jer Vukov natpis „Zao svekar, a svekrva još gora" nipošto ne odgovara izvornoj i potpunoj provedenoj osnovnoj zamisli. Da je Vukova pjesma slabija od Stojanovićeve, vidi se i po tom, što se Vukova snaha u posljednjim stihovima obraća na djevere, dakle najmanje na dvojicu, dok u prvoj polovici pjesme govori samo o jednom. Dokaz dakle, da je Vukova samo izvadak iz opsežnijeg primjerka. Pjesma bi dakle mogla glasiti ovako:

Mlada nevjesta.

Sinoć malu momu dovedoše,
A jutros je na vodu poslaše.
Svekar veli: „Ne bi snahe s vode",
A svekrva: „Da ti i ne dodje!"
Dv'je zaove opet govorile:
„Da bog dade, te se utopila!"
Djever sjedi, te je ogovara:[1]
„Dugo polje, a voda daleko;
Teška vedra, a nejake ruke".
Al to snaša sluša ispred dvora,
Pa ulazi u bijele dvore;
Daje svekru studene vodice:
„Naj ti vode, ne bilo ti bolje!
Ni od vode, ni od moje ruke!
Svekrva mi dugovječna bila:
Od nedjelje do ponedjeljnika!
Zaovice blizu se udale;
Jedna o'šla, gdje izlazi sunce;
Druga o'šla, gdje zalazi sunce!
A djeveri skoro s' iženili,
I lijepi porod izrodili:
Rane kćeri, a pozne sinove,
Da zaove snahe ne zastaju,
Da se dva zla u dvor ne sastaju!"

U ovom stilu dale bi se vrlo mnoge narodne pjesme kompletirati, pa bi se i oni primjerci, koji su samo na polak dobri, mogli spasiti i učiniti izvrsnima. Nauka se tome ne bi mogla oduprijeti, s tim manje, jer bi i njoj ovaj trud vrlo dobro dolazio, pogotovo, kad bi se djelo naučno opremilo, a kompletiralo samo one pjesme, koje su već u čistom naučnom ruhu izdane. Prvobitne edicije dakako da moraju biti vjerne. U ostalom, kompletiranije bi se i u ovim zbornicima, koji bi u prvom redu bili opredijeljeni za pjesnike i pripovjedače, smjelo dopustiti samo u onim slučajevima, u kojima se apsolutno ne bi nalazio potpuno dobar primjerak istoga motiva.

---

[1] Ispričava.

Spomenut ću još samo jednu Vukovu pjesmu, kojoj nalazim najizdašniju dopunu u drugim izdanjima narodnog našeg blaga. I to onu, koja je pod natpisom „Pavlovica i njezin djever Petar“ štampana na str. 630. u I. knjizi državnog srpskog izdanja.

Mlada Pavlovica čini se kao da je nerotkinja, pa je djever Petar pita za razloge. Ona odbija od sebe krivnju, jer od kako je mlada dovedena, ne zna jadna ni gdje joj muž spava, ni gdje se raspasuje. Na to joj djever Petar savjetuje, da pošalje Pavla u tazbinu, a on će da dočeka Ružicu djevojku u Pavlovu dvoru. I zaista, djevojka dodje, a Petar je uhvati za bijelu ruku, odvede je gore na drumove i rastrže konjma na repove.

Luka Marjanović donosi isti sujet na str. 178. svoje zbirke pod imenom „Djever pomaže snahi“. Iza karakteristične introdukcije, ulazi — kao i kod Vuka — djever odmah in medias res, pozivajući snahu na odgovornost. Milosnica Pavlova zove se kod Marjanovića vrlo značajno Stojla Uzvijojla. Pavla otpravljaju preko noći konjma na livadu, a djever dočeka u ložnici Stojlu, popadne je za bijelo grlo i udavi, žalosna joj majka!

Ali i Vuka i Marjanovića nadbija bogatstvom i ljepotom svojih varijanata krasni naš Mato Topalović, koji je u „Tamburašima ilirskim“ (od god. 1842.) na str. 18—27. donio pod natpisom „Djever i snašica“ tri prekrasne pjesme s istim motivom. Jednu je dobio u Vinkovcima, drugu od Franje Fergetića, župnika brestovačkog iza Požege, a treću od Šaverije Galovića, „isluženog kapralja“ iz sela Andrijaševaca.

U neizdanim rukopisnim zbornicima „Matice Hrvatske“ ima cijela rukovet pjesama s ovim motivom. Sâm Pavlinović ima šest varijanata, pa onda Anibal Ivančić s otoka Hvara, Mate Ostojić s Brača, Klotilda Kučera iz vinkovačke okolice, Jakov Čuka s Debeloga otoka, Vinko Palunko iz Popova polja u Hercegovini itd. Čini se dakle, kao da je ovaj ljubavni motiv jedan od najomiljelijih u svim krajevima hrvatskoga naroda.

Introdukcija svih ovih varijanata — za čudo — zadahnuta je istim paysage-skim koloritom, premda se inače sastav svih ovih pjesama dobrano razlikuje jedan od drugog. Dokaz dakle, da u narodnoj duši miruje pri izvadjanju sličnih senzacija jedno te isto prvobitno nastrojenje (Stimmung), kojim ima da se otpočne fabula pojedinih pjesama. Kod Vuka „Petar kosi pored Save travu; Joka b'jeli na bjelilu

platno". Kod Marjanovića — slično kao u Fergićevoj inačici — „Golub guče, golubica ne će: gukni-de mi, moja golubice, da idemo za goru na vodu; za gorom je bjelica pšenica, žanje mi je bratac i sestrica, čuvar joj je djever i snašica". — U prvoj Topalovićevoj pjesmi „Žito žanje djever i snašica; djever žanje, a snašica veže" kao u trećoj, gdje snašica pita kao i u prvoj svoga djevera: „Oj djevere, zlaćeni prstene, je li kruto snoplje djevojačko?" — Djever se dakako trgne na ovo pitanje udate žene, i onda dolazi tužba snahina i krvnička presuda djeverova.

Da u narodu spava neko odredjeno nastrojenje u odredjenim momentima i da se bûdi u pojedinim okretima pjesničke fabule, to se najjasnije razabira baš u različnim pjesmama ovoga kola. Dolazak milosničin opisuje se u svim poznatim varijantama makar kakovom zvekom i pompoznošću, tako da ne može biti sumnje, da narod upravo osjeća kao prema nekoj nepoznatoj shemi potrebu da nešto u istom momentu svagdje zvekne i zaklepće. Kod Marjanovića:

Gendar[1] zveči, a papuče klepću,
Kad-li eto Stojle Uzvijojle.

Kod Topalovića (II.):

Na ruci joj devet prstenova,
Pa sve devet udara o vrata.

U Pavlinovićevoj skopljanskoj:

Stade škripa nestav' i papučâ;
Stade zveka na grlu gjerdana.

U mostarskoj:

Stade huka gjamfezli dimlija,
Stade zveka biser' i dukata.

U varijanti iz Rakitna:

Stade jeka od istoka sunca.

U Vukovoj „zakuca alkom na vratima", a u Ivaniševićevoj (iz Svinjara u Slavoniji) udara Stojla „pačmagom o vrata".

Kako se vidi, gotovo je svagdje drugi zveket, škripa, jeka, kucanje i udaranje, ali je sve po nekom dosada neistaknutom propisu i formuli. Prema ovom en miniature prikazu jednog pjesničkog momenta u našoj narodnoj poeziji možemo sebi predočiti, u kojemu stilu narod obradjuje istu temu, pa i cijele pjesme. U duši pjevačevoj drijema neka harmonija,

[1] Gjerdan.

koja mora izbiti iz nje ili ovom ili onom najrazličnijom arijom, ali osnovna fabula ostaje redovno ista, a vrijednost i ljepota pjesme zavisi o individualnoj vrsnoći pjevačevoj.

Inače u većini napomenutih štampanih i neštampanih varijanata zapodijeva tugaljivo i intimno porodično pitanje svagdje djever. U Topalovićevoj (Fergićevoj) pogotovo je ovaj uvod vrlo lijep:

Bora tebi, moja snašo draga!
Koja snaša s tobom dovedena,
Svaka j' čedo na konja popela,
A ti, snašo, ni na b'jelo krilo.
Il je s tebe, il je s brata moga?

I tu onda snaša izjada svoje boli vrlo oštro i vrlo jasno. Kako je u svim tim pjesmama krasno izložen odnos snahe prema svom djeveru! Ono, što mlada nevjesta „od stida" (po Hasanaginici) ne bi mogla reći ni ocu ni majci ni bratu ni sestri, a kamo li zaovama ili „zlom svekru, a svekrvi još goroj", eto može bez zazora sasvim na tenani ispričati ručnome djeveru.

Prema tome imamo obilje izvrsnih narodnih pjesama s ovim motivom, da se bespotrebno kompletiranje ne bi moglo ničim opravdati. U petoj knjizi „Matičinih" pjesama bit će ova tema obradjena pod natpisom „Djever osvećuje snahu".

DR. NIKOLA ANDRIĆ.

ZADNJA NOĆ U DOMU.

Tiesnim gradskim ulicama
Pala zimska noćna tama.
Sjever bielca svoga goni,
Da sve dahće, hripa, zvoni...
Za njim gusti snieg se mota
Kao paščad usred lova —
Sad će zamest trag života
Od prizemlja pa do krova.

Ali ne će! Ondje eno
Tik do druma prozor mali
Sja u noć ko oko sneno,
Što ga suza biede zali.
Tu na tvrdom, gledaj, logu
Kršan momak jošte bdije
I razgovor živi vije
Sa staricom, što do nogu
Uprav mu je milo sjela —
Ko do gore crkva biela.

Je l to tvoja zadnja, sine? —
Sad će ona da ga pita —
A upit joj ko s gorčine
Po izbici vlažnoj hita.

Moja zadnja — momak na to
Prkosito majci vrne —
Ja si moram skupit zlato,
Ove sit sam bijede crne...

Starica se uspravila
Kao s groze, strašna l s čuda:
Vriedi li ti ova gruda
Manje lažna blještavila?

Sveti grobak oca tvoga
Manje kletih zlatnih brda ?
Ljubav meka srca moga
Manje strana svieta tvrda ?

Sin se trže . . . Nemoj tako —
Reče kao da bi plako —
Ja ću se sa blagom vratit,
Zadnje dane ti pozlatit . . .
Redit grobak ocu vriednom,
Sam se u njem smirit jednom . . .

Puste riječi ! sinko zlati —
Kroz smieh gorak ona vrati —
Daleki su tvoji puti,
Moja duša na zlo sluti . . .

Man' se slutnja ! — on će žurno
Pasti u rieč staroj majci —
Život i tu teče burno
Noseć smrt u svojoj šajci.
K tomu me i vjera dana
Drugovima brojnim veže,
Koji svi za onih strana
Čarobnijim suncem teže . . .
Zato mi se i ti složi
S mišlju punom nada zlatih — —
Malo vatre još naloži,
Da mi studen sna ne skrati.

I starica brisuć suze
K pećci niskoj, gle, pristupi
I goriva crnog uze
Pa ga oko žere skupi.
I opet se k sinu vije,
U drveni stolac sjeda ;
S priegorom mu lica gleda
Kroza krupne suze dvije.

On se poput kipa niema
Smirio već usred driema . . .

Al i stare vjedje njene
Sklapaju se teške, snene...
A pećca se poput sunca
Žari od dna do vrhunca;
Od žara joj zrak se zgusno
I po izbi pline težak —
Ah, tko ne bi od njeg usno
Kružio ga baš i sniežak?

I starica eto snije,
Da na morskoj stoji hridi
I već dalko ladju vidi,
Što joj dragog sina krije.
Nu nije l se sada stala
Sva pučina ljuljat jače?
Ladja sad je uvrh vala,
Sad, gle, moru na dno skače.
A starica nešto trza —
Hoće l možda da pobrza?
Sad joj blieda mrknu lica —
Ne hvata l ju zamaglica?
Sad se, aoh, grbi, svija
I sa stolca klone s tija...

A sinu se čini na snu,
Da čarobnim krajem luta
Zgrće grude zlata žuta
U gomilu gorostasnu.
Tek sunce ga previš žeže
I za vrelom zato seže.
Ali, vajmeh, voda pitka
Tu je sva od zlata žitka;
Ko vatra mu grlo suši,
Hoće da ga, gle, uguši.
I zato se logom grči,
Nešto mljeska, stenje, cvrči;
Sad prevrće mutne oči,
Sad se pruži i — ukoči...

A vani po ulicama
Gine s tija noćna tama.
Sjever jošte biesni, vije
Kao da je sišo s uma
I najjače, gledaj, bije
O prozorak tik do druma —
Al se stalno zahman trudi,
Dva mrtvika da probudi!

GJURO ARNOLD.

STARI KONJIK.

Mjesec svoj je svietli tisno čun
U široko tamno more zviezda;
Dravskim krajem svak miriši žbun,
Slavulj s čeznje plače uvrh gniezda.

A u selu tamo konjik star
Iza prvog sanka već se budi,
Iz oka mu čudan bije žar —
Još čudniji obuzima grudi.

Ustaj — viče — ustaj, sine moj,
Osedlaj mi žurno mog zelenka!
S onkraj Drave potiče se boj,
S ovkraj Jose obilazi sjenka...

Sin se trgne i u oca svog
Upre pogled plah sa sluta kobna.
Kud ćeš — lane — bio s tobom Bog,
Vani noć je i tišina grobna!

Znadem, sine — vrne junak star —
Ali tako baš je onda bilo...
Ili misliš, od pogibli zar
Da nas štiti puste noći krilo?

O ne, oče — blago sin će sad —
Mislim tek, da drugih briga to je...
Ti s junaštva vjenčo si se mlad,
Sada čuvaj lovorike svoje.

Mani me se! — plane konjik sied —
Moja veće da je prošla hora?
Srca mog se nije hvato led
Kod Mošonja, pamti, ni kod Môra...

A sad nekud teži više još
Na junačko živovanje burno ;
Vragu želi spremit Vilagoš —
Osedlaj mi mog zelenka žurno !

I starac je opasao mač
I za sinom jurnuo na vrata . . .
Ne mareći za pridušen plač
Vinuo se eto na svog hata.

Noći tije kasni već je sat,
Zviezde trnu kao smrtne svieće ;
Prema Dravi jezdi znojan hat
Sipljuć pjenu bielu kao cvieće.

Koliko je puta, Bože moj,
Svog gospara tako nosit znao ?
Koliko ga put i krvav znoj
Kao pramen kiše pri tom prao ?

Sad se čuje već i Dravin šum,
Vidi njeno blistavo se lice . . .
Preko dašto da ne vodi drum —
Ali on će preko poput ptice !

I ko gose svog da shvata hir
S briega ravno hat u vale gjika —
Sad je eno dubok, lakom vir
Progutao konja i konjika . . .

GJURO ARNOLD.

ĆAĆA.

Visoko nad Šestinama,
Kud se krije put na Sljeme,
Sred stoljeća šume nieme
S bukom sad se kamen lama.
Seljak stoji do seljaka
Vitlajući žurno batom —
Ko da im se gruda svaka
Plaća dnevno suhim zlatom.

Studen potok podno klisu
Ne hladi ih ni u znoju —
S teška posla sagnuli su
Preduboko šiju svoju.
A od šumskih čara sviju
Da b' im draško jedan oko —
S teška posla svoju šiju
Sagnuli su preduboko.

Samo eno onaj stari,
Što ga ćaćom zovu drugi,
Na kamen je lego dugi
Ko za poso da ne mari.
Obraz mu se blied ukoči
Uprav ko od suhobolje;
Upale mu rone oči
Prodolicom tamo dolje...

Na što l misli? Na što? pitaš?
Reci, kud ti mišlju hitaš,
Kad te izda sve u svietu?...
Na očinski misli domak,
Gdje je kao snažan momak
Snivo tek o sreće cvietu...

Bila kuća, trsje, njiva,
Svake ruke blaga bilo;
A za oca su se živa
Pazila i djeca milo.
Ali poslje njegve smrti
Djeci glavom bies zavrti —
Namršte se kao gromi:
Pa se kavgaj, pa se dieli...
Očev trud su sav raznieli —
A on sada kamen lomi.

I s gorka je spominjanja
Starac drhtno poput granja,
Kad Sljemenu s kitne krune
Prvi mrazni vjetar dune.
Sad je stao stenjat čudno
Kao da ga nešto guši —
Tako stenje hrid, kad u dno
Dubokom se dolu ruši.

Što je, ćaćo? — brza tiela
Momak starcu, gle, pristupi —
I za čas se družba ciela
Oko njega brojna skupi.
Što je, ćaćo?

Ništa, djeco —
Starac bolno je zajeco —
Dugo već taj kamen kršim,
Jednom treba da i svršim.
Nemojte me samo tudi
Ostaviti, dobri ljudi,
Već me u mom selu dolje
Sahranite medju cviećem —
Duhom bar da viek obliećem
Domak nekoć moj i polje...

I starini glava sieda
Klonula je nauznako —
A očima ko da gleda,

Za čim živ je udilj plako...
Družba sva se oko njega
Sakrušila ko da moli;
Mnogom od nje s teške boli
Licem vrela suza biega.
I ni jedan više ne će
Da se bata maši tupa:
Svi tetoše oko trupa
Mećuć lišće na nj i cvieće...

Četiri ga momka sada
Na ramena dižu mlada
I s cielom se družbom viju
Niza gorsku cestu tiju...
Sad će, gle, i sunce zaći,
Krajem pasti noći velo —
A mrtvom će pjevat ćaći
Samo potok još opielo.

GJURO ARNOLD.

USPOMENE NA DRA. FRANJA LISZTA.

Uvod.

Ove sam uspomene napisao s tri razloga: 1. što hoću da reklamiram Franja Liszta za našu kulturnu povjest, te da dokažem, koliko su Hrvati doprinieli za opći napredak glazbe; 2. što ovdje u Zagrebu živi pranećakinja Franja Liszta, gospodja Hedviga List, udata za vriednoga našeg sugradjanina gosp. I v a n a D r a g a n c a, pekarskog majstora u Marovskoj ulici, koja mi je mnogo priopćila iz Lisztovog života i Lisztove porodice, što se u Lisztovim biografijama ne nalazi, te mi je uz to i pomagala sabrati takvih podataka o glasovitoj toj porodici, kojih u drugim knjigama nema; a 3. što sam ja, pisac ovih uspomena, bio neko vrieme Lisztov učenik u Weimaru, te znadem o njemu neke pojedinosti, koje nisu nigdje zabilježene.

Tko samo malo pozna opću glazbenu povjest novije dobe, znati će za nenatkriljivog glasovirskog virtuoza i genijalnoga komponistu F r a n j a L i s z t a, ali malo tko će znati i u nas i u tudjem svietu, da je taj glazbeni gigant bio h r v a t s k o g a p o r i e t l a.

Po mojim informacijama potječu Lisztovi predji iz gorskoga kotara Hrvatske, kamo su došli po svoj prilici iz Dalmacije, jer blizu S t o n a (kod Dubrovnika) nalazi se još i danas selo L i s e (Lisac), a u Hercegovini selo L i s t a c.

Iz gorskoga kotara iselili su se Listi početkom XVI. vieka u strani svijet. Neki K r i š t o f L i s t bio je već god. 1526. u Sibinju (Hermannstadt) u Sedmogradskoj, a bio je upravitelj rudnika vlastnika Fuggera. Taj Krištof List bio je pradjed onih Lista, koji su kašnje svoje prezime latinizirali u L i s t h i u s.[1]

---

[1] To mi je priopćio dne 6. ožujka 1907. veleučeni gosp. Dr. Mavro Wertner (doktor medicine), koji obitava u Muzslu u Ostrogonskoj županiji u Ugarskoj, te na koga sam se pismeno obratio, pitajuć ga, da li on što pobliže znade o porietlu porodice Lista, jer sam doznao, da se on mnogo bavi magjarskom i hrvatskom historijom, da imade za tu studiju obilan materijal i da je u nauci posve objektivan.

Godine 1532. iselili su se drugi Listi iz gorskoga kotara i to u Hrvatsko Zagorje, u Medjumurje, u Štajersku, pa i u neke ugarske županije sve do dolnje Austrije. To se pako zbilo tada, kada je hrvatski junak Nikola barun Jurišić potukao hametom Turke kod Kisega (u Ugarskoj). Naši su Hrvati zato pobjegli u ove zemlje, jer je tuj bilo malo naroda i da budu zaštićeni od turskog barbarstva. U ove krajeve nisu naime Turci mogli niti smjeli provaliti, jer su te zemlje bile pod zaštitom Austrije.[1]

Prije sto i više godina bilo je u požunskoj županiji (u Ugarskoj) mnogo više hrvatskih žitelja, nego što ih sada tamo ima, ali tri su se hrvatska sela ipak jošte uzdržala, od kojih je najznatnije selo Hrvat Gura.[2] I u drugim krajevima Ugarske uzdržale su se hrvatske naselbine. Tako primjerice na Čepelskom otoku blizu Budimpešte, gdje se nalazi veliko i bogato hrvatsko selo Tukalje (magjarski: Tölök).[3] — U dolnjoj Austriji na medji Ugarskoj nalaze se ova čisto hrvatska sela: Cvendrov (Zwerndorf), Bratisej (Breitensee), Limišdrov (Limensdorf). Sa Niemcima i Slovacima pomiešana sela jesu ova: Hlohovec (Bischofswart), Cimov (Hof), Mandrov (Mannersdorf), Poturn (Engelhards-Stetten), Guštatin (Kopf-Stetten), Horisej (Häringsdorf), Strandov (Strandor), Selce (Mannsdorf), Razvratnjak (Adlersdorf), Ogran hrvatski (Kroatisch-Haslern) i još mnoga druga sela, u kojima obitavaju Hrvati.[4] — I u Moravskoj nalaze se tri hrvatska sela, naime: Vrelihov (Föllersdorf), Dobro-Polje (Gutfeld), Nova Prerava (Neu-Prerau), u kojima su hrvatski doseljenici prilično sačuvali materinji svoj jezik, te uzdržale i hrvatske pjesme.[5]

Ovo, premda je već prilično poznato, istakao sam ovdje zato, da mogu upozoriti čitatelja, da su i Listi sačuvali svoj hrvatski jezik i hrvatski svoj tip.

Rieč List znači u hrvatskom jeziku, upotrebljen za obiteljsko ime, „Jedan od našega roda", „Naše gore list." Inače znači rieč List čovjeka koščatoga (knochig, breitschulterig), a takvi su bili svi Listi pa i Franjo Lizst i svi naši Hrvati gorskoga kotara prije i sada.

---

[1] Vidi „Vienac" br. 14 od god. 1901.

[2] Vidi „Obzor" od 17. studenoga 1902.

[3] Vidi „Narodne Novine" od 29. listopada 1906.

[4] Vidi Kuhač „Josip Haydn" štamp. god. 1880. u posebnom otisku na str. 8.

[5] Vidi „Vienac" od god. 1887. i „Prosvjetu" od god. 1898.

Od onih Lista, koji su se preselili u Medjumurje, zvao se jedan Andrija List, te je bio god. 1809. gospodarstveni činovnik baruna Sine, koji je imao u Medjumurju mnoge i liepe vinograde. Andrijin sin zvao se je Alojzija, a sin Alojzije: Antun. Potonji je bio otac gospodje Hedvige Dragančeve, te je imao u Štrigovu u Medjumurju manufakturnu trgovinu u vlastitoj jednokatnoj kući, koja kuća skupa s trgovinom još i danas postoji. Kada je naime god. 1873. Antun umro, preuzela je trgovinu majka Hedvigina i starija joj kći Irma, te vode trgovinu još i danas.

Jedna Listova loza preselila se u Štajersku na medji Hrvatske. Potomak tih Listova zove se Aleksa List, te je sada župnik u Humu Sv. Martina kod Varaždina. Roditelji Aleksini preseliše se iz Štajerske u Jelkovac kraj Varaždina, pa tako došao Aleksa, svršivši gimnaziju u Varaždinu, u zagrebačko nadbiskupsko sjemenište, ovdje bio redjen za svećenika god. 1894., a kašnje postao hrvatskim župnikom.

Razumieva se po sebi, da sam se i na župnika Lista pismeno obratio, te ga molio, da mi sve ono priopći, što znade o porietlu i o prebivalištu starih Lista. Na moj upit odgovorio mi je velečastni gospodin dne 16. ožujka 1907. slijedeće: „Moj pokojni stric Alojzija, nadšumar u Csurgu u Magjarskoj, pripoviedao mi je, da je on u Beču čuo, da su stari Listi iz Hannovera amo došli, što u ostalom stric ne vjeruje, jer Listi za stalno nisu njemačkog nego hrvatskog porietla, što je donekle i sam Franjo Liszt potvrdio, veleći stricu Alojziji: „Wir haben einen und denselben Stammbaum." Iz toga pako sliedi, dometne župnik, da je Franju Lisztu poznata bila naša loza i od kuda potječe. Ja bih se — piše župnik u tom svom pismu — rado sam bacio na istraživanje našeg porietla, da bih znao gdje početi, i da imam dosta denarja (novaca) da putujem u razne zemlje, gdje bih možda mogao šta pozitivna saznati o našoj lozi."

Odgovor župnika Lista, — koji se ne potpisuje po magjarskoj ortografiji Liszt, nego po hrvatskoj List — nije mi bio za moje svrhe dostatan, te sam se zato pismeno obratio na sve one Liste, za koje sam čuo i znao, da se zovu i pišu List.

Prvi, na koga sam se od ovih obratio, bio je pukovnik Emil List u Budapešti. Mjesto njega odgovorila mi je njegova supruga Matilda List-Friess i to iz Pillis-Csaba. Ona piše: „Mein Mann hat mich ersucht, da er verreist ist, Ihnen, Herr Professor statt seiner zu antworten. Unserem Papa Ferdinand List, der bereits

85 Jahre zählt und in Wien als Privatier lebt, ist es unbekannt, woher seine Urahnen stammen, er glaubt jedoch aus Ungarn, da unser Name früher mit „sz“ (Liszt) geschrieben wurde. Papas Urgrossvater, Grossvater und Vater hiessen Ferdinand. Letzterer wurde in Mailand geboren und lebte später in Wien als Goldratzieher. Der Grossvater war Hofbeamte beim Erzherzog Ferdinand d' Este. — Ob mit unserem Papa der Abbe Liszt verwandt ist, weiss er nicht“. (Pillis Csaba am 5. Juli 1907.)

Drugi, koji mi je na moje upite odgovorio, bio je c. i kr. kapetan Viktor List u Puli (Pola). On piše: „Bedaure, dass ich Ihnen über die Abstammung des Abbé Franz Liszt nichts Näheres mitteilen kann. Mein Vater, mein Grossvater und auch die weiteren Ahnen waren gleich mir oesterr.-ung. Offiziere und schrieben sich von jeher(!) mit „s“ (List). Der Name List ist in Oesterreich, Dänemark(?), insbesonders aber im Deutschen Reich weit verbreitet“. (Pola 23. Juni 1907.)

Treći, koji mi je odgovorio, bio je Maks List, nadmjernik u Krakovu. Ovaj mi piše: „Einen Stammbaum habe ich nicht. Mein Vater glaubt, dass unser Urgrossvater aus Ungarn stammt, weil unser Name früher mit „sz“ (Liszt) geschrieben wurde. Indess sind mir zwei Herrn bekannt, die sich List schreiben, mit uns aber nicht verwandt sind, nämlich der Custos des Hofmuseums in Wien dr. Kamillo List[1] und der Reichsrats-Abgeordnete N. List“. (Krakau 8. Juli 1907.)

Iz ovih pisama, upravljenih na me, proizlazi, da su neki Listi djeca austrijskih častnika, te se rodili u Italiji, no da ni jedan od sada živućih pravo ne zna, od kuda im potječu pradjedovi. Neki Listi misle, da im predji potječu iz Ugarske, jer su stariji Listi pisali svoje ime po magjarskoj ortografiji (Liszt), drugi opet tvrde, da su se njihovi predji od vajkada pisali po hrvatskoj ortografiji (List), te da imade u Austriji, u Njemačkoj, pa čak i u Danskoj ljudi, koji se zovu i pišu List.

Svakako je važno značenje obiteljskog imena Lista, i da su svi Listi sve do danas sačuvali svoju tjelesnu vanjštinu (habitus)

---

[1] Dr.-a Kamila Lista spomenuo je i Mostarski „Osvit“ u broju od 6. srpnja 1907., pišuć ovo: „Odobrenjem nadvojvode Franje Ferdinanda (u Beču) otvoren je u Brugesu u Belgiji izložba. Poimence bio je prisutan čuvar zbirke oružja kraljevske kuće (u Beču) dr. Kamilo List. On je sobom donio i redove zlatnoga runa, koje vriede do tri miljuna kruna“.

stas i struk; a važno je i ono, što je tvrdio stric (Alojzija) župnika Alekse Lista, da Listi nipošto nisu njemačkoga, nego za stalno hrvatskoga porietla.

Potomci Listove porodice vazda su se odlikovali ne samo prirodjenim glazbenim darom, što imadu svi Hrvati, nego su se odlikovali i umnošću, znanošću i bogoljubnošću. U shematizmu Gjurske biskupije (u Ugarskoj) spominju se tri Lista, naime Sebastian Listhius, kanonik god. 1560, Johannes Listhius, biskup Gjurski god. 1573., i Josip Liszt, kanonik god. 1737., koji je pisao svoje ime magjarskom ortografijom.

Od austrijskih Lista potječe bečki draguljar Matija List, po svoj prilici sin onoga Lista, koji je bio u Beču „Gold-Dratzieher". Sin Matije Lista zvao se je Franjo List, koji je kašnje postao glasovitim kriminalistom. On je učio pravne nauke u Beču, tada u Göttingu i u Heidelbergu, gdje je bio promoviran za doktora prava.

Jedan ogranak starih hrvatskih Lista preselio se u kraljevinu Hannover, i to u gradić Lingen. Potomci ovih Lista iskazali su se kao njemački učenjaci tako, da su Listi i u Hannoveru dobili plemstvo. Otuda potječe zabluda nekih Lista, da potječu iz Hannovera, te da su iz Hannovera došli u Ugarsku i u naše hrvatske krajeve. Nije čudo, što razne zemlje svojataju tu glasovitu porodicu. Njemački pjesnik Heinrich Heine pisao je s poznatom svojom satirom: „Franz Liszt reklamiren drei grosse Länder für sich: Ungarn, Deutschland und Frankreich, während den Dichter der Iliade (Homera) blos sieben Provinzstädte für sich reklamirten".

Kako kapetan Viktor List tvrdi, bili su Listi u Njemačkoj jako razgranjeni. Mi znademo za nekog Friedricha Lista, koji se je rodio god. 1789. u Neutlingu u Würtembergu, te se posvetio nauci o narodnom gospodarstvu, da je za tu struku mnogo napisao, i da je uživao veliki glas. God. 1817. postao je u Tübingu (u Würtembergu) profesorom državnog gospodarstva, ali je samo dvie godine obnašao tu službu, jer je volio pisati rasprave nego predavati. God. 1819. bude izabran narodnim zastupnikom würtemberške komore. Kao narodni zastupnik oštro je navalio ustmeno i pismeno na würtemberšku vladu, te je zbog toga bio osudjen na desetmjesečni zatvor. Da ne dodje u tamnicu, pobježe u Ameriku, te se naseli u Pensilvaniji (u sjevernoj Americi). Tuj je ostao više od dvadeset godina, a misleći da su u Evropi na njega već zaboravili,

vrati se amo, te se nastani u Parizu. Ovdje se je god. 1849. iz nepoznatog uzroka ustrijelio pištoljem.[1]

Od sviju Lista najvažniji su za nas oni Listi, koji su se preselili iz stare svoje postojbine u željeznu županiju u Ugarskoj, i to u mjesto Suha (Dürnbach, magj. Inczéd). U matrikulama župe Suha spominje se god. 1750. neki Gjuro List, koji je tamo obitavao, ali malo za tim ostavio to mjesto, te se preselio sa svojom porodicom u Város-Hodász, koje su selo takodjer Hrvati osnovali, i koje se prije zvalo Dabrov-grad. U magjarskom jeziku znači naime riječ hodász: dabra (Biber), te su Magjari hrvatsku riječ dabar preveli u hodász.

Tuj su se hrvatski Listi malo po malo germanizirali, te su danas čisto švapski seljaci. Od ovih švapskih Lista potječe pradjed abbéa Franje Liszta, naime Gjuro List. Kuća pradjeda Franje Liszta postoji još i danas u Dabrovgradu (Város-Hodász), svojina je njemačkoga seljaka Josefa Lista, te ima kućni broj 19.[2]

Gjuro List, pradjed Franja Liszta, imao je tri sina, od kojih su najmladjega uzeli k vojsci. To se je pako zbilo ovako, kako je to seljak Josef List pripoviedao doktorandu gosp. Alfredu Eisenstädteru. U vrieme franceskih ratova pohvatale su u Ugarskoj mlade ljude, sposobne za vojničku službu, austrijske vojničke patrole. Da ne bi ona tri sina Gjure Lista pohvatani bili, umakoše u svoje vinograde. U toj zabiti živjeli su puna tri mjeseca, dobivajuć potajno hranu od roditelja. Poslie tri mjeseca razglasili su austrijski vojnici, da je rat s Francezima svršen, te da sada Austrija više ne treba novaka. Na tu viest ostavili su sinovi Gjurini svoje skrovište u vinogradu, te pošli kući. Ali jedva što su prispjeli u roditeljski dom, opkoli c. i kr. vojnička patrola kuću i zahtievaše odlučno, da jedan od ta mlada tri Lista mora caru služiti. Roditelji nisu htjeli ni jednoga od svojih sinova patroli predati, ali kad su vidjeli, da tuj ne koristi otpor, rekli su vodji ophoda, neka si uzme najmladjega od njihovih sinova. Na to pograbi patrola najmladjega toga Lista, te ga odvedoše sobom. Kod te prilike reče mladi taj novak svojim roditeljima: „Pošto ste me na takav način od sebe

[1] Vidi Brockhausov „Convers. Lexicon" od god. 1853.

[2] Sve ove podatke dobio sam od doktoranda medicine gosp. Alfreda Eisenstädtera, koji je na nalog svoga otca Josipa, mojega prijatelja, putovao u ferijama god. 1907. u te krajeve, da sabire podatke za obitelj Lista.

odrinuli, to Vam evo prisižem, da se nikada više k Vam povratiti ne ću ma da i od Vas tko umre, ili da se dogodi ma kakova nesreća u Vašoj kući". Tu svoju riječ zaisto je i održao, jer kada je odslužio svoje godine u vojsci, nije se kući povratio, nego je stupio u službu kneza Eszterházya u Doborjanu (Reiding) u šopronskoj županiji u Ugarskoj kao prosti ovčar. Uslied svog uzornog ponašanja i uslied svoje inteligencije, jer je kod vojske dotjerao do podčasnika, imenovao ga je knez Eszterházy vlastelinskim nadovčarom (Schafmeister), koji je kao takav imao ne samo nadzor na ovčarsko gospodarstvo, nego i povlasticu prodavati na račun vlastelinstva ovce, ovčje runo, ovčji sir i sve, što amo spada. U toj službi bio je taj bivši podčasnik Gjuro List dobro opskrbljen, te si je mogao koješta priuštiti, što drugi nisu mogli. Tako je dao on, koji je sada spadao u red vlastelinskih činovnika, svoga sina Adama školovati, te ga od znamenitih majstora podučavati i u glazbi.

Prije, nego što priedjem na samu biografiju Franja Liszta, spomenuti mi je, da je porodica hrvatskih Lista dobila god. 1719. dne 23. rujna magjarsko plemstvo. K toj su porodici tada spadali: Andrija, Ivan, Josip, Eva-Rozina i Marija, kako je to zabilježeno u „Liber regis" u XXXIII. poglavlju na str. 24., koja se kraljevska knjiga (liber regis) nalazi u Beču.

*

Franjo Liszt rodio se god. 1811. dne 21. listopada u hrvatskom selu Doborjan (Reiding) nedaleko Šopruna u Ugarskoj. Iste godine pokazala se na nebu velika zvijezda-repača, što su ljudi onamo tumačili, da će i novorodjenče Franjo danas sutra postati zvijezdom ljudskoga društva.

Adam List, otac Franjin, koga je dao Gjuro List podučavati i u glazbi, bio je vješt flautista, vješt kitarista i takav izvrstan glasoviraš, da bi mogao i javno koncertirati.

Adam List često je sudjelovao u Hajdinovom orkestru u Železnom (Eisenstadt) u Ugarskoj, koji je orkestar uzdržavao na svoj trošak knez Nikola Eszterházy.[1]

[1] Da se je glasoviti Josip Haydn, rodom Hrvat, zaisto zvao Hajdin, posvjedočuje medju ostalim i grobni kamen u crkvi u Rohrau (u dolnjoj Austriji) postavljen za majku Josipa Haydna od njegovog otca. Na tom kamenu uklesan je taj natpis: „Allhier ruhet meine liebe Ehewirtin (supruga) Anna Maria Haidin; ist gestorben den 23. Februar 1754 ihres Alters 45." (Vidi C. F. Pohl „Joseph Haydn", I. sveska na str. 305, štampana god. 1878. u Leipcigu.)

Majka Franja Liszta, rodom Njemica, zvala se Anna Lager, bila je kći obrtnika Lagera, koji je obitavao u Kremsu kod Beča, te je bila veoma nabožna ženska, koja je u religioznom pogledu jako uplivala na svoga sina Franja Liszta. S tom Anom oženio se Adam Liszt god. 1810. u Doborjanu, gdje je bio računarski činovnik kneza Eszterházya, a god. 1811. rodio mu se jedinac Franjo.

Adam Liszt bio je vješt i hrvatskomu jeziku, jer je imao s tamošnjim hrvatskim pukom općiti zvanično. Vjerojatno je, da je i Franjo Liszt u svojoj mladosti umio hrvatski govoriti. Magjarski nije umio Franjo ni prije ni poslje. La Mara piše u svojoj knjizi „Classisches und Romantisches aus der Tonwelt"[1] na str. 273.: „Der ungarischen Sprache war Franz Liszt, der sonst Sprachgewandte, nicht mächtig; scherzend sagte er oftmals: „Das Wort éljen! ist das einzige Wort das ich verstehe".

Adam Liszt, otac Franjin, opazivši za rano vanredni glazbeni dar svoga sinčića, podučavao ga je još kao majušno diete u glasoviranju. Franjo je u tom umieću tako silno napredovao, da je već god. 1820. — kad mu je bilo istom devet godina — u Šoprunu javno koncertirao, glasovirajuć „Es-dur-koncert" od Ferdinanda Riessa. Na svršetku produkcije ode mali Franjo još jednom ka glasoviru, te molio slušatelje, da mu tko označi kakvu temu, jer bi on htio o toj temi fantazirati. Netko mu napiše temu, koju je mali Franjo s mjesta varirao, te kod te zgode upotriebio takve neobične ritme i tako smjele modulacije, da su slušatelji bili gotovo osupnuti. Knez Nikola Eszterházy, koji je takodjer prisustvovao tomu koncertu, uručio je malomu Franju pedeset zlatnih dukata. Kad je mali Franjo malo zatim koncertirao u Požunu, stupiše k njemu grofovi Amadeo i Szápári, te se obvezaše, da će dati malomu glasoviraču godišnjih šest sto forinti, da se može u Beču dalje i stručno naobraziti.

Uslied te potpore odoše god. 1821. Adam i Franjo u Beč, gdje su molili glasovitoga učitelja Karla Czernya (rodom Čeha), da primi maloga toga Hrvata u nauke. Czerny ga primi, te ga podučavao u glasoviranju i u kompoziciji; u kontrapunktu i u strogom crkvenom stilu podučavao je Franja talijanski komponista i ravnatelj bečke opere maestro Antun Salieri.

Uz to dobio je Adam od kneza Eszterházya ne samo dopust i redovitu svoju plaću, nego još i takve obilne potpore, da je mogao ostati u Beču uz svoga sina Franja i nauke mu nadzirati.

---

[1] Naklada Breitkopf i Härtela u Leipcigu god. 1892.

Po tom se može reći, da je Franjo Liszt postao ono, što je kašnje bio na umjetničkom polju, samo potporom m a g j a r s k e a r i s t o-kracije. Ovo posljednje je doduše refleksija, ali takova, koja spada na Lisztov život i na njegov umjetnički razvitak, dočim su njemački biografi Franja Liszta[1] upleli i takve refleksije, koje ni malo ne spadaju na samoga Liszta. No meni se sve čini, da su oni zato iznieli takve refleksije, da im knjiga postane opsežnijom. O onom, što je najvažnije znati, naročito o Lisztovom porietlu i o nekim dogadjajima u njegovom životu, nisu čisto ništa spomenuli ili samo nuzgredno. Taj njihov nemar ne posvjedočuje ni malo hvaljeni njemački „Gründlichkeit“.

Ja sa svoje strane trsio sam se, da samo ono istaknem, što strogo spada na Liszta, a svaki suvišni balast da izostavim.

Godine 1823. upriličio je Liszt koncert u Beču, kojemu je koncertu prisustvovao i glazbeni prvak svih vremena L u d w i g v a n B e e-t h o v e n, koji je mladoga virtuoza u velike hvalio, te ga pred općinstvom grlio i u lice poljubio.

Još iste godine ode Adam i Franjo Liszt u Paris s nakanom, da Franjo nastavi svoje nauke u pariškom konzervatoriju. Liszt medjutim nije bio primljen, jer se po tadašnjim pravilima konzervatorija nije smio primiti stranac u taj zavod.

Kada su Liszti doznali, da je konzervatorij odbio Franja, reče otac Adam sinu: „Ništa za to; mi ćemo sami nastaviti nauke i sami si prokrčiti put, samo ti nastoj, da što bolje naučiš franceski jezik; pisat ću još danas majstoru Karlu Czernyu u Beč, te ga moliti,

---

[1] Od Niemaca, koji su pisali životopis Franja Liszta, te ga štampali u formi knjiga, poznata su mi ova djela: C h r i s t e r n K a r l, „Franz Liszt" (Hamburg 1841); N o h l L u d w i g: „Beethoven, Liszt und Wagner" (Wien 1874); N o h l L u d w i g: „Franz Liszt" (Leipzig 1882, u 4. sv. Reclamove „Univ.-Bibliothek); G o l l e r i c h A u g.: „Liszt" (Leipzig 1888 u 8. sv. Reclam. „Univ.-Bibliothek); W o h l J a n k a: „Franz Liszt", Erinnerungen einer Landsmännin" (Jena 1888); L a M a r a (Maria Lipsius): „Liszt's Erinnerungen" (Leipzig 1892); L a M a r a: „Franz Liszt auf seinem ersten Weltflug" (Leipzig 1892); L a M a r a: „Classisches und Romantisches aus der Tonwelt" (Leipzig Breitkopf et Härtl 1892); P o h l R i c h a r d: „Franz Liszt" (Leipzig 1893); R a m a n L i n a: „Franz Liszt als Künstler und Mensch" (zwei Bände, Leipzig 1880—1899); R e u s s E d u a r d: „Franz Liszt" (Leipzig 1898). — Osim ovih biografija F. Liszta izašlo ih je još i u raznim novinama od Magjara, Niemaca i Franceza, koje sam sve pročitao, i djelomice ekscerpirao.

neka nam dade upute za dalnje tvoje studije". — Toj molbi odazvao se Czerny već za koji dan, te je svomu ljubimcu Franju svjetovao, šta da uči, i kako da se vježba u glasoviranju. Franjo je polušao starog svoga majstora, te se vježbao dan i noć u glasoviranju. Uspjeh toga vježbanja bio je taj, da je Franjo koncertirao god. 1825. u Palais royal (u Parizu) pred orleanskim vojvodom, koji ga je obasuo hvalom.

No uslied prevelikog napora obolio je Franjo na živcima, te su mu liečnici svjetovali, da upotriebi morske kupke. U tu svrhu odoše Adam i Franjo u Boulogne-sur-Mer, koji leži na obali atlantskoga oceana u Franceskoj. U toj morskoj kupelji, koja je zaštićena od vjetrova visokim bregovima, a ipak imade jutrom i večerom dovoljno sunca i pješčanog morskog tla, ostao je Franjo dvije godine, te se posvema oporavio. No u Boulogni stiže Franja velika nesreća : otac mu tuj umre naglom smrću, te je ovdje i pokopan. Za Franja je to bio teški udarac, jer je izgubio u svom ocu ujedno i najboljeg prijatelja i zaštitnika, koji je na Franja pazio kao na zjenicu svoga oka. Namah poslje sprovoda očeva vratio se Franjo u Pariz, ali da ne bude sam, pozvao je svoju majku Anu k sebi.

S početka živjeli su oboje : majka i sin, u Parizu dosta oskudno, te je Franjo prisiljen bio, da podučava u glasoviranju i da piše članke za razne franceske novine, najviše za pariški „Gazetta musicale". Njihova oskudica nije medjutim dugo trajala, jer je Franjo izašao na glas kao vrstni glazbeni učitelj, te je bio pozivan za učitelja u najotmjenije i najbogatije kuće u Parizu.

U to vrieme počeo se Liszt baviti i filozofskim naukama, čitajući razna filozofska djela franceskih autora. Majci njegovoj, kojoj je tumačio ta filozofska načela, nije bio taj smjer po ćudi, te je tako dugo na njega uplivala, dok nije Franjo napustio čitanje tih knjiga, te je malo po malo postao religioznom zanešenjakom. Franceski novinari opazili su taj njegov preokret, te nisu više primali od njega nikakvih članaka, ma bili i glazbenoga sadržaja.

Tuj moram opaziti, da je Franjo još u djetinjstvu, kad je bio pod uplivom majke, želio poći u svećenike, ali otac mu Adam to zapriečio, jer je htio, da Franjo postane umjetnikom.

Na jednom eto nastade u Franjinom životu opet veliki preokret. Upoznao se naime god. 1834. (kad su mu bile 23 godine) s franceskom groficom D' A g o u l t o m, koja ga je tako k sebi prikovala, da nije Franjo na drugo ni mislio nego samo na to, da se s njom vjenča.

S tom groficom imao je Franjo Liszt troje djece: dvie kćeri, Blanku i Cosimu, i sina Danijela. Kći Blanka udala se god. 1857. za franceskog ministra Emila Olliviera, a Cosima za njemačkog komponistu Hans von Bülova, a kašnje za njemačkog glazbenog reformatora Rikarda Wagnera; Lisztov sın Daniel svršio je u Parizu licej, a tada je učio u Beču pravne nauke, gdje je obolio i malo zatim umro, i to kod svoje sestre Cosime (Bülov) u Berlinu.

Hans von Bülov, opazivši, da Cosima ima intimni odnošaj s Rikardom Wagnerom, dao se je god. 1869. od Cosime sudbeno raspitati. Za nekoliko mjeseci, naime 6. lipnja 1869., rodila je Cosima sina Siegfrieda (Wagnera), koji doduše nije kao komponista ni sjena svoga oca, ali je valjani dirigent orkestra. Bülov je umro god. 1894. u Kairu u Egiptu, kamo je pošao, da se lieči od nervozne svoje bolesti.

„Obzor" piše u jutarnjem listu od 29. prosinca 1907. ovo: „Dne 25. prosinca (1907.) proslavila je Cosima Wagner svoj sedamdeseti rodjendan. Cosima Wagner je vladarica u kraljevstvu, što ga je osnovao Rikard Wagner, a koje se zove Beyreuth, i kojim ona vlada čvrstom rukom, a sasvim u duhu pokojnoga svoga bračnoga i životnoga druga. Za nas je Cosima Wagner tim znatnija kulturna pojava, što u njoj teče slavenska (hrvatska!) krv. Ona je kći abbéa Franje Liszta i grofice D' Agoult rodjene de Florigny. Cosima Wagner jedna je od najznatnijih žena savremenosti. Hans von Bülov bio je njezin prvi suprug. U 31. svojoj godini sastade se ona sa Rikardom Wagnerom u Švicarskoj. Tu se upozna sa ciljevima i osnovama velikog komponiste, koji se onda još morao boriti sa neshvaćanjem svojega doba. Iz duševne veze postade izmedju Cosime i Rikarda Wagnera veza života. Cosima Wagner nije bila tek drugarica ljubavi i života Rikarda Wagnera, već mu je bila upravo ono biće, kojemu je mogao veliki Wagner povjeriti sve osnove. I samo zato može ona da vodi zavod u Beyreuthu sasvim u duhu Wagnerovom i poslije njegove smrti".

Kada je Liszt još u Parizu živio, koncertirao je ne samo u Parizu i u drugim gradovima Franceske, nego i u Londonu i drugdje, a svagdje je ubrao lovorike i liep novac. Dok je Franjo Liszt izbivao u drugim gradovima, nije htjela njegova majka, da sama ostaje u Parizu, te se je zato povratila kući u Austriju (gdje je god. 1866. i umrla).

Godine 1838. pošao je Liszt na odmor u Italiju. Boraveći u Milanu sazna, da je glavni grad Magjarske „Pešta" nastradao od poplave

Dunava, koja se je izlila na grad i okolicu. Čuvši Liszt za tu elementarnu nesreću, napustio je svoj „dolce far niente", te pohrlio u Peštu s nakanom, da tamo upriliči u nepoplavljenim lokalama koncerte, a prihod od njih da pokloni nastradalima.

Sve, što je moglo iz bliza i daleka, došlo je u Peštu, da pohodi Lisztove koncerte, koji su odbacili znamenite svote, te koje je Liszt porazdielio. Tom zgodom upriličio je još pet koncerata za dobrotvorne svrhe, i to dne 2. siečnja 1839. u korist peštanskoga glazbenoga zavoda; dne 4. siečnja u korist magjarskog narodnog kazališta; dne 8. siečnja u korist nekog siromašnog violiniste; dne 9. siečnja u korist sljepačkog zavoda u Budimu a dne 11. siečnja za osnutak magjarskog konzervatorija.

Kada je Liszt tom prilikom izvodio na glasoviru magjarske narodne melodije u sjajnoj rhapsodičkoj formi, bili su Magjari zaneseni do paroksizma, a slavili ga kao triumfatora. Gradovi Pešta i Šoprun imenovali su ga začastnim gradjaninom, a magjarski velikaši ishodili su od austrijskog cara i magjarskog kralja Ferdinanda V., da ga imenuje vitezom i da mu obnovi staro njegovo plemstvo (od god. 1719.). Car i kralj Ferdinand zadovoljio je toj želji, te mu podieli viteštvo i red željezne krune. Uz velike svečanosti predali su Lisztu u peštanskom kazalištu prvi magjarski plemenitaši i aristokrati sablju magjarskog viteza.

Poslje godinu dana t. j. god. 1839. proputovao je Liszt cielu Evropu, koncertujuć u svim znamenitim gradovima sve do god. 1847. Prošao je Austriju, Njemačku, Belgiju, Francesku, Englesku, Španiju, Tursku (Carigrad), Rumunjsku, Poljsku, Rusiju, Magjarsku pa i Hrvatsku i Zagreb). Svagdje je slavio neprispodobivo slavlje, te si ujedno stekao i veliki imetak. Od raznih vladara dobio je velikih redova i naslova, a filozofski fakultet u Königsbergu (u Pruskoj) poslao mu je diplomu začastnog doktora filozofije, a istu takvu diplomu dobio je i od universe u Jeni (u velikoj vojvodini Weimar). Englesko pak sveučilište u Oxfordu imenovalo ga je doktorom glazbe.[1]

---

[1] Naslov doktor glazbe (doctoris musices) podjeljivala su prije samo engleska sveučilišta u Oxfordu i u Cambridgu, a uvjeti su bili za doktorski naslov glazbe, da je dotičnik imao položiti pred povjerenstvom ispit iz glazbene znanosti s dobrim uspjehom, ili da je povjerenstvo proglasilo (in absentia) glazbene radnje kompetenta izvrstnimi. Prije sto godina dobivali su doktorski naslov glazbe samo rodjeni Englezi, nu kašnje su dobili taj naslov i inostrani glazbeni učenjaci i umjetnici. Medju tim doktorima glazbe nalazio se i rodjeni Hrvat Josip

Lisztova koncertna turneja kroz po Evropi doniela mu toliku materijalnu dobit, da je uložio u štedionicu za svoju majku sto hiljada franaka, a isto toliko za svoju djecu. Osim toga darivao je mnogo za humanitarne i umjetničke svrhe. Tako je primjerice dao za Beethovenov spomenik osamnaest hiljada talira, za Liszt-Verein u Leipcigu deset do dvadeset hiljada talira i t. d.

Evo Lisztove slike, kada mu je bilo trideset godina.

Slika ova izvadjena je iz Christerove knjige „Franz Liszt", štampana god. 1841. u Hamburgu (naklada Schubertha i Comp.), Ta je knjiga danas velika rietkost, a ja sam ju kupio još prije jedno 50 godina.

Hajdin (Haydn) i Niemac Andreas Romberg. — Od god. 1829. podjeljivale su doktorski naslov glazbe i njemačka sveučilišta u Leipcigu, u Jeni i u Halleu. Sveučilište u Leipcigu imenovalo je doktorom glazbe Friedricha Schreibera (god. 1830.), i Heinricha Marschenera (god. 1834.), Bartholda Mendelsa (1834.); sveučilište u Jeni imenovalo je doktorom glazbe: Roberta Schumanna (1839), Franju Liszta (1840.) i Hansa von Bülova (1863.); sveučilište u Halleu imenovalo je: Gaspara Spentinia (1844.), Franza Roberta (1861.) i t. d. i t. d.

Od Adama Liszta, Franjina otca, nemamo slike, ali svi biografi Franja Liszta tvrde, da je Franjo bio svojemu otcu na dlaku spodoban, da su oba imala izrazito lice i viteško držanje. — Ja bih tome jošte dodao, da lice Franja, uzrast njegov i plećasta njegova okostnica odaje tip „listatoga" (koščatoga) Hrvata gorskoga kotara. Taj hrvatski tip uzdržao se u Listovim potomcima sve do dana današnjega. Tako tvrdi prije spomenuti doktorand gosp. Alfred Eisenstädter, da je njemački seljak Josip List u Dabar-gradu (Város-Hodász) posve sličan abéu Franju Lisztu, kojega je sliku gosp. Alfred Eisenstädter često vidio u raznim novinama.

Još kada su Lisztova djeca mala bila, riešio se Liszt god. 1844. grofice D' Agoultove. Ova se je kašnje udala, ali Liszt ostao samac.

Vriedno je spomenuti, da njemački pjesnik Heinrich Heine nije mogao podnieti Lisztovu slavu, te bi ga zato svojom satirom ugrizao kod svake prilike. Tako je Heine nazvao Liszta: Atilom, bičem božjim svih Erardovih glasovira,[1] koji pod njegovom rukom drhću, krvare i ciče tako, da bi trebalo pozvati društvo za zaštitu životinja u pomoć. — Bečki kritik dr. Eduard Hanslick pišuć uspomene na Liszta, u „Neue Freie Presse" od 27. prosinca 1895. veli o Heineu, da se ovaj zato htio osvetiti Lisztu, što mu Liszt nije poslao besplatnu ulaznicu za koncert priredjen god. 1844. u Parizu. Hanslick piše još i to: „Solche Züge kleinlicher Rachsucht sind bei Heine leider nicht selten; sein Talent und seine Lust zu verletzen erprobte er sogar auch gegen Freunde. Blättern wir nach den grossen Namen des damaligen Frankreichs, so stossen wir gleich auf Lamartin. Er bittet Liszt nach Monceau zu Tische. Wir speisen (piše Heine Lisztu) zu welcher Stunde Sie wollen; es steht kein Clavier da, wir wollen Sie und nicht Ihre Hände."... I kašnje rugao se je Heine često Lisztu. U jednoj pjesmi pod naslovom: „Im Oktober 1849" pjeva Heine: „Auch Liszt taucht wieder auf, Der Franz er lebt und liegt nicht blutgerötet Auf einem Schlachtfeld Ungarlands, Kein Russ noch Kroate hat ihn getödtet. Ja unversehrt blieb Ritter Franz, Sein Säbel auch: er liegt in der Komode. Er lebt der Franz, und wird als Greis Vom Ungarn kriege Wunderdinge erzählen im Enkelkreis: So lag ich, und so führt ich meine Klinge."

Kako sam već prije spomenuo, koncertirao je Liszt u vrieme svoje velike ophodnje po Evropi i u Zagrebu, i to 27. kolovoza

[1] Erard je bio glasoviti fabrikant glasovira u Parizu.

1846. Nije Liszt zato amo došao, što je to bilo u njegovom ophodnom planu, nego zato, što su ga u Zagreb zvali članovi ovdješnjeg magjaronskog kazina. Htjeli su naime, da Liszt oslabi zanos tadašnjih Ilira za hrvatsku glazbu, naročito pako, da bi Liszt izrekao vještački svoj sud o Lisinskovoj operi „Ljubav i zloba", koja se je prvi put pjevala 4. travnja 1846. Naši su se magjaroni nadali, da će Lisztov sud biti uništujući. Odbor za taj Lisztov koncert odredio je, da naš glazbeni zavod ima Lisztu upriličiti serenadu pred hotelom „K caru austrijanskomu", u kojem je hotelu Liszt bio odsio, te da se na toj serenadi izvede i ouvertura k operi „Ljubav i zloba". Medjutim je Lisinski našim magjaronima pokvario račun, pošto je par dana prije otputovao u Mariju Bistricu (u hrv. Zagorju) i ponesao sa sobom partituru rečene ouverture.

Lisztov zagrebački koncert bio je u umjetničkom pogledu sjajan, a drukčije se nije moglo ni očekivati, ali magjarske njegove rhapsodije nisu našle u Zagrebu žudjena efekta od cielog koncertnog slušateljstva, nego samo od jednog diela tog općinstva. Pa tako nisu magjaronski naši kazinaši postigli ono, čemu su se nadali.[1]

Godinu dana kašnje t. j. god. 1847. koncertirao je Liszt u Rusiji. Kod te prilike upoznao se u Odessi s knjeginjom Karolinom Wittgensteinovom, koja je bila poljskoga porijetla, rodjena princesa Janovska, i bogata vlastelinka. Princesu Janovsku nekako je primorao ruski dvor, da se uda za kneza Wittgensteina, tada znamenitu ličnost u Rusiji. No princesa Janovska dala se je za neko vrieme sudbeno raspitasi od kneza Wittgensteina, koga nije nikada pravo ljubila.

I ova se otmjena dama tako objesila Lisztu na vrat, da se je ovaj htio s njome god. 1854. čak i vjenčati. Ljubili su se iskreno i vatreno, ali njihovo vjenčanje imalo je raznih zaprieka. Princesa Janovska bila je naime katolikinja, što je ostala i kad se je udala za kneza Wittgensteina, a katolička crkva ne dozvoljava, da se raspitana žena uda po drugi put, dok joj je prvi suprug još na životu.

Vidjevši Liszt, da je ženidba s knjeginjom Wittgensteinovom nemoguća, napusti tu misao i ode u svećenike. La Mara piše: „Die Hand, welche Liszt der Fürstin nicht reichen konnte und durfte, sollte auch keiner anderen angehören".[2] Godine 1856. stupi Liszt u red Franjevaca

---

[1] Vidi opširniji izvještaj o Lisztovom koncertu u Zagrebu u Kuhačevoj knjizi „Lisinski i njegova doba" (Zagreb 1887. na str. 73—75).

[2] Vidi La Mara „Classisches und Romantisches aus der Tonwelt", str. 287.

trećega stepena (Tertiari), odrekavši se framazonstva, kojoj je družbi prije pripadao.

Novom tom franjevcu naložio je ostrogonski kardinal i primas cijele Ugarske (ekscelencija Szitovsky), da komponira veliku misu za posvetu nove katedrale u Ostrogonu. Liszt se namah latio posla, te se sa njegova misa izvela u ostrogonskoj katedrali dne 31. kolovoza 1856.

O toj misi piše Eduard Reuss u svom djelu „Franz Liszt, ein Lebensbild“ (Verlag von H. Seemanns Nachfolger in Leipzig) ovo: „Bach hatte in seiner Kirchenmusik die ganze Herbe der protestantischen Kirchlichkeit festgehalten. Beethoven war in seiner Missa solemnis einen Schritt weiter gegangen, und hatte die weltgeschichtliche Bedeutung der Messworte von seiner Anschauung aus verallgemeinert. Liszt offenbarte in seiner Graner Messe die tiefe und leidenschaftliche Empfindung des gläubigen Katholiken. Rührender ist darum noch von keinem anderen Meister das „Christe eleison“ zum Ausdruck gebracht worden. Das Werk wurde zum künstlerischen und christlichen Glaubensbekenntnisse seines Autors“ (str. 296—297).

Kada se je Liszt vratio (god. 1847.) iz Rusije, postao je g. 1849. u Weimaru dvorskim kapelnikom, što je ostao sve do godine 1861. Tuj u Weimaru priključio se Liszt smjeru Rikarda Wagnera, te je i djelotvorno pomagao novom tom glazbenom pokretu do pobjede. Da nije Liszta bilo, nikada ne bi Wagner izašao svojom glazbom na takav veliki glas. K toj pobjedi došla je pako Wagnerova glazba time, što je Liszt popularizirao tu glazbu, transkribirajuć za glasovir mnoge Wagnerove komade i pišuć članke u njemačkom jeziku (do onda pisao je Liszt članke samo u franceskom jeziku) u slavu Wagneru. U Bernsdorferovom „Neues Universal Lexikon der Tonkunst“ (od god. 1861.) stoji u III. svesku na str. 838.: „Eigentlich war es Franz Liszt, der Wagner auf den Schild erhoben und eine Partei für ihn in Weimar organisirt hat.“

U Weimaru imao je Liszt i privatnu glasovirsku školu, koju su polazili mladi ljudi iz raznih zemalja Evrope i Amerike. Ti su mladići bili još od prije vješti glasoviraši, pa i inače glazbeno naobraženi, te su obično samo zato polazili Lisztovu školu, da mogu reći, e su bili Lisztovi učenici, te da dobiju posljednju glazbenu polituru i od Liszta svjedočbu. U tu svoju školu primao je Liszt samo takve učenike, koji su bili preporučeni od kojeg konzervatorija, ili od koje znamenite ličnosti.

Tu je školu polazio god. 1857. i pisac ovih uspomena. Mene je preporučio Lisztu magjarski grof Leo Festetits, intendant magj. narodnog kazališta i bivši moj protektor u peštanskom konzervatoriju, koji je tada za me i školarinu platio na preporuku profesora Karla Therna.

No tu sam školu polazio samo nekoliko mjeseci, jer je Liszt vazda bio na putu, te se zadržavao sad u Parizu, sad u Londonu, sad u Rimu, imajuć neograničen dopust od strane dvorske kapele.

U odsutnosti Liszta podučavali smo u školi jedan drugoga, to jest danas nadomjestio je Liszta jedan, sutra drugi. Nismo plaćali nikakve školarine, ali za to mi je ipak bio boravak u Weimaru i takvo školovanje preskupo, te sam se stoga vratio kući u Osiek, ne čekajuć na Liszta, koji je tada, čini mi se, bio u Rimu, da mi dade kakvu svjedočbu.

Istom godine 1873., kad sam već u Zagrebu obitavao, te neki naši glazbenici dvojili o tom, da sam ja pohadjao Lisztovu školu u Weimaru, obratio sam se na njega, moleći ga, da mi naknadno potvrdi, da sam bio ma i samo kratko vrieme njegov učenik. Na tu moju molbu odgovorio mi je Liszt slijedeće: „Ich erinnere mich zwar nur im Dunkeln an Ihren Namen Kuhač-Koch, aber da mich Ihre einstigen Collegen versicherten, dass Sie meine Anstalt besucht haben, so bestätige ich hiemit recht gerne, dass auch Sie mein Schüler waren. Weimar, Hofgärtnerei am 16. Juli 1873. F. Liszt.[1]

U Nohlovoj knjizi „Franz Liszt" (naklada Filipa Reclama u Leipcigu) nabrojeni su mal ne svi učenici i sve učenice Lisztove, ali mene Kuhač-Kocha nema u tom popisu, jamačno zato ne, što nisam ostao u Weimaru do kraja nauke, kako su ostali Lisztovi učenici, primjerice Englez Klindworth (sada profesor u Moskvi), Nijemac Winterberger (sada profesor u Petrogradu, Magjar Sipos-Antal (sada vlasnik i predstojnik privatnog glazbenog zavoda u Budimpešti), Amerikanci: Maron i Pinner (oba iz Newyorka) i drugi.

Kada nam je učenicima u Weimaru sreća poslužila, te je Liszt došao u školu, pokazivao nam je po koju glasovirsku majstoriju (Kunst-

---

[1] Ovo sam Lisztovo pismo priložio u originalu uz više drugih svjedočaba mojoj molbi na visoki hrvatski sabor god. 1877., u kojoj sam molbenici molio potporu za izdavanje moje zbirke „Južnoslovjenskih narodnih popievaka". S rješidbom moje molbenice, kojoj se je protivio tadašnji narodni zastupnik dr. Marjan Derenčin, nije mi se povratilo Lisztovo pismo. Možda se negdje nalazi u saborskim aktima. Sreća je, da sam imao prepis tog Lisztovog pisma.

griff), ili nam je tumačio staru, novu, a najradje Wagnerovu glazbu. Od majstorija spomenut ću ovdje samo neke, jer inače bih morao napisati cijeli niz Lisztovih glasovirskih tajna.[1] Tako nam je Liszt nekako automatski pokazao, kako se mogu sa sigurnošću pogoditi blize i udaljene tipke glasovira. Raširio je naime u zraku dva prsta (obično palac i četvrti prst), te rekao: Ovaj razmak dviju prsta vriedi za kvartu, ovaj za malu septimu i t. d., položiv svakiput raširena dva prsta na tipke glasovira, da vidimo, kako je on pogodio dotični razmak. Na slični način, reče Liszt, možete pogoditi i daleku koju tipku u trećoj ili u četvrtoj oktavi, samo treba da prije izmjerite, koliko se ima lakat (Arm) pružiti do one tipke. Pokazao nam to i praktički, te je svaki put pogodio skok na dotičnu tipku, čak i zatvorenim očima. Svjetovao nam je Liszt i to, da kada se kod kuće vježbamo u glasoviranju ili u čitanju partiture, da si zapalimo svieće i stavimo ih na pladnje za svjećnjake, koji se nalaze na pultu glasovira, „jer ako ćete“ — nadoveže Liszt, — „javno glasovirati ili dirigirati, što obično biva na večer, treba da se oko priuči na svjetlo svieće“.

Kadikad sjeo je Liszt ka glasoviru, te je pred nama slobodno fantazirao, paleć jednu cigaru za drugom. Jednoć je tako dugo improvizirao o jednoj temi iz Gounodove opere Faust (Margareta), koju je operu već tada poznao, jer mu je Gounod sam partituru pokazao, da smo mi učenici već do skrajnosti ogladnjeli bili. Neki od nas odšuljali su se neopazice u gostionu, da brže bolje šta pojedu, a kad su se ovi vratili, odšuljali su se drugi na „Gabelfrühstück“, premda je već davno podne prošlo, a Liszt još uviek glasovirao.

Liszt je umio, kad je dobre volje bio, pripoviedati mnogo liepih pričica iz svoga života. A kad smo ga pitali, da li je on to sve i bilježio, odgovorio je smiešeći se: Dosta je, što sam to sve doživio i da mogu neke dogadjaje zaboraviti.

Tako nam je pripoviedao, kada je god. 1842. u Petrogradu bio, da nije uživao sklonost cara Nikole I., jer se caru nisu svidjali Lisztovi dugi vlasi i njegovi politički, osobito pako njegovi religiozni nazori. Ali unatoč tome pohadjao je car Lisztove koncerte, te se nije ni tomu opirao, da Liszt koncertira na samom dvoru, što su članovi carske obitelji živo željeli. Kod takvog dvorskog koncerta stupi u dvoranu neki strani diplomata, s kojim je car dosta glasno razgovarao.

[1] Od tih tajna upotrijebio sam neke u II. dijelu moje „Upute u glasoviranju te bih i više njih iznio u III. djelu, da mogu taj dio štampati.

Na jednom ostavi Liszt naglo glasovir, te podje u bližu sobu, gdje si je cigaru zapalio. Opazivši car, da je Liszt u sred komada prestao glasovirati, te se udaljio iz dvorane, dade ga k sebi zvati, te ga upita nekim sarkazmom: „Zašto ste prestali glasovirati?“ Liszt se nakloni caru te reče: „Kada govori ruski car Nikola I., moraju svi šutjeti pa . . . i Liszt“.

Godine 1843. pozvala je Liszta knjeginja Meternichova, supruga tadašnjega svemožnoga ministra u Beču, da glasovira na njezinoj soireji. Liszt se odazvao tomu pozivu, te došao, da u knjegininom salonu koncertira. Poslje nekog komada stupi knjeginja k Lisztu, te ga upita: „Doktore, pravite li dobre poslove?“ Na taj neobični upit odgovori Liszt očito uvriedjen: „Knjeginjo! Dobre poslove prave samo bankiri i diplomati, a ne umjetnici“. — Medjutim je Liszt zaista napravio dobre poslove svojim umiećem, te si je stekao takav veliki imetak, kakav se rietko stekao koji od tadašnjih umjetnika, samo violinski velikan prije njega Paganini pribrao i sačuvao si više milijuna forinti.

Ne znam više, koje je godine bio Liszt po drugi ili treći put u Petrogradu, ali zapamtio sam, da nam je pripoviedao, kako ga je neki ruski general upitao: „Maestro, jeste li vi već bili u kojoj bitci?“, a Liszt da je mjesto odgovora upitao generala: „A jeste li vi, ekselencijo, ikada koncertirali na glasoviru?“

Već sam prije spomenuo, da je Liszt god. 1861. ostavio Weimar i pošao u Rim, želeći tamo dobiti svećeničku halju abbéa.

Boraveći Liszt u Rimu uglazbio je god. 1863. hrvatsku pjesmu kneza Meda Pucića Dubrovčanina: „U slavu sv. apoštola Ćirila i Metoda“ i to za muški zbor (četveropjev) uz pratnju orgulja, te je taj zbor i štampom objelodanio (da li on sam ili knez Pucić, ne znam). Taj su zbor prvi put pjevali dne 5. srpnja 1863. u hramu Sv. Jerolima u Rimu.[1]

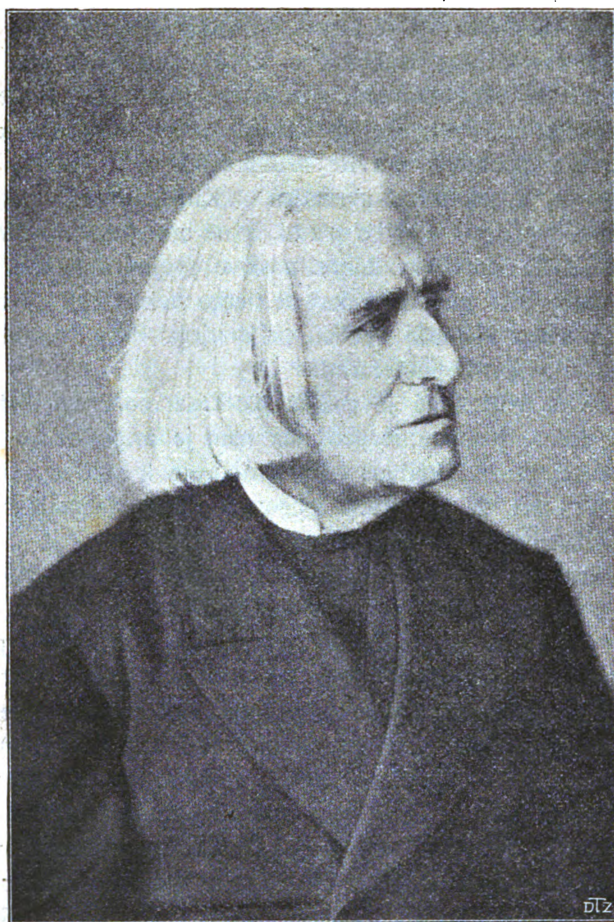
Za abbéa redio je Liszta kardinal Hohenlohe u Rimu dne 25. travnja 1865. Isti dan primio je Liszta u audijenciju sveti otac papa Pio IX., te mu je dozvolio, da se nastani u vatikanu u onim prostorijama, u kojima je nekoć stanovao glasoviti slikar Rafael.

Poslje posvete za abbéa težio je Liszt za tim, da postane pravim svećenikom. U tu svrhu učio je latinski jezik i teologiju nadajući se, da će biti koncem godine 1867. posvećen subdiakonom.

[1] U Zagrebu pjevalo je tu pjesmu pjevačko društvo „Kolo" u crkvi Sv. Marije dne 5. srpnja 1881. i to kao Offertorium u Kuhačevoj „Hrvatskoj misi".

Premda je Liszt položio ispite iz jednog i drugog predmeta s veoma dobrim uspjehom, ipak je kašnje napustio nakanu, da postane svećenikom, nego je ostao i nadalje abbéom.

Evo Lisztove slike u odmakloj dobi kao abbé:

Godine 1867., kada je premilostivi naš kralj Franjo Josip I. proputovao Ugarsku, bio je i Franjo Liszt u toj povorci kao abbé. U Subotištu (Steinamanger) predstavi se Lisztu neki njegov rodjak iz Rohonca (Rechnitz), tvrdeći, da je s abbéom u veoma blizom

srodstvu. Da se Liszt rieši toga u onim prilikama dosadnoga rodjaka, darovao mu je sto forinti.

I drugi neki njegov rodjak obratio se na Liszta, naime onaj Josip List iz Dabrovgrada (Hodász-város), kojega sam već prije spomenuo (na str. 46.) pitajuć ga pismeno (god. 1880.) bili se on (Josip) kao njegov bliži rodjak mogao danas sutra nadati, da što od njega baštini. Liszt mu je na to pismo odgovorio iz Weimara, da velikog imetka nema, ob onom pako, što još posjeduje, da je već oporukom naredio, koliko i komu da ima šta pripasti. Ovo Lisztovo pismo čuva još i danas spomenuti seljak Josip List, te je to pismo i pokazao doktorandu gosp. Alfredu Eisenstädteru.

Ovdje mi je još istaknuti one časti, koje su Lisztu iskazali osim onih, već prije spomenutih (na str. 50, 52, 59 i 61).

Boraveći Liszt god. 1843. u austrijskoj Sleskoj u gradu Grätz, gdje je imao knez Feliks Lichnowsky veliki posjed, dao je knez izvjesiti u svom parku tablu s natpisom „Liszt-Platz", jer je tuj Liszt običavao otpočivati. — U Beču nadjenuli su jednoj ulici ime „Liszt-Gasse". — U Budimpešti u predgradju „Jozsef-város", nazvali su jednu ulicu „Liszt-utcza", pošto su se prije tuj nalazile tri starinske kuće, u kojima su mlinari prodavali brašno. Valja naime znati, da u magjarskom jeziku znači rieč liszt: brašno. Ovaj se naziv te ulice ne proteže po tom na samoga Franja Liszta, nego samo na rieč brašno (liszt). Tu nespretnost popravili su medjutim Magjari time, što su god. 1907. nazvali u Budimpešti jedan trg: Liszt Ferencz-tér."[1]

Na kraju tih uspomena hoću da još jednom istaknem razne znakove, koje odaju hrvatsko porietlo Franja Liszta. Prvi je znak Lisztov habitus, njegov visoki stas, koščat i plećast, što nedvojbeno odaje Hrvata. Drugi je znak (karaktera), da nije bio ni u čem stalan, da je često mienjao svoje nazore, priključio se sad jednoj sad drugoj struji ili družbi. Treći je znak (intelekta), da nije imao samo prirodjeni glazbeni dar nego i dar naučiti lako i brzo tudje jezike.

---

[1] Zenelap (glazbeni list) piše u broju od 2. ožujka 1907., da su u Budimpešti nazvali jednu ulicu „Erkel Ferenez utcza", koja se je prije zvala „Pipa-utcza" (lulina ulica), te koja vodi k tržnici sajmišta. Pisac te notice u Zenelap-u veli dosta ironično, da su tu ulicu po svoj prilici krstili Erkelovom ulicom (Erkel je bio najveći komponista magjarskih narodnih opera), što će biti u drugoj tisuć godišnjici tamo zidana zgrada magjarske velike opere.

(On je umio hrvatski — u djetinjstvu — njemački, franceski, taljanski, latinski i engleski (samo ne magjarski). Četvrti je znak, da je za svaku novotariju usplamtio kano slama, no da je ta vatra i brzo ugasila. Peti, da je za druge više radio i više se brinuo nego za sebe samoga. Šesti, da je bio darežljiv. Ta poznato je, kako je hrvatski narod gostoljubiv, i da rado dieli s drugima ono, što ima. Sedmi, da je drugima, koji su bili ma u kakvoj nevolji, vazda priskočio u pomoć. Osmi, da je temeljni ton njegovog bića bio religiozan. Deveti, da je još u mladosti naginjao svećeničkom stališu. Deseti je znak bio, što se je dao često zavesti od ljubavi prema ženskomu spolu, te dati toku svojega života drugi pravac. Sama je kneginja Wittgesteinova rekla: „Le malheur de sa vie (Liszta) c'est son gout pour les femmes.“

FR. X. KUHAČ.

REPUBLIKA U MAGARAŠEVCU

LAKRDIJA U JEDNOM ČINU S PROMJENOM, S PJEVANJEM I IGRANJEM.

NAPISAO ADALBERT KUZMANOVIĆ.

(Ovo je djelo nagradilo Hrvatsko zem. kazalište god. 1903.)

OSOBE:

Maksim, zvani kaplar.
Lazar, birtaš.
Aca, bogat seljak, „princ republike".
Jevrem, seoski kmet, „minister".
Čiča Mladen.
Čiča Vuksan,
Čiča Uroš,
Čiča Živko,
Čiča Stojan, } „vrancuske vojvode".
Čiča Gojko,
Čiča Nenad,
Čiča Gavran,
Jedan dječak.
Jedno djevojče.
Stana, žena Jevremova.
Persa, žena Acina.
Ovrhovoditelj.
Glasnik.
Veliki župan.
Kotarski predstojnik.
Načelnik.
Gospodjica (kćerka vel. župana).
Miško, lakaj vel. župana.
Deda Vejin.
Narod.
Gajdaš.

Dogadja se u Magaraševcu godina devedesetih.

ČIN.

(Bašta uza seosku birtiju. U pozadini plot od razmaknutih letava. Za plotom seoski drum. Desna strana pozornice birtija, kraj nje stolovi sa klupama.)

PRIZOR 1.

Maksim „kaplar" i „birtaš" Lazar.

(Za stolom, što je najbliži gledateljima, sjedi Maksim. Pred njim je „frakl" rakije. Lazar stoji kraj njega.)

Maksim: . . . Ko što reko': svi su prepravili novaca. A šta će jim valiti, ako baš danas ne platidu ostatak porcije, što dugujedu? Ništa jim ne će valiti. Platićedu je drugi put. Ti ćeš danas dobro da pazariš, a krom toga deli' ćemo, što zaradimo u gotovom. A ja ću ondak

doma da kidam preko Save, jer 'gzekutor dolazi već danas posle podne. Dakle pristaješ li ?

Lazar : E, slave mi, baš si stvoren za velikog gospodina !... Pristajem, brate ! Ne toliko zbog kakva, kasti, dobitka, koliko da ti pomognem, da jedared odeš onamo, di ćedu znati da te cenidu *(za se) :* budžom po ledjima. *(Glasno) :* A što zaradimo gotovi', nek je baš na pola ; al od mog ti je tala krom toga jabuka i vraj ti je sve, što popiješ. Al, kaži, kako izmisli, gosino mu tane !

Maksim : Stalo je to muke, brate Lazare. Al 'vala Bogu, koji mi je dävo pamet ! Pamet, brajko, to ti je ono najveće blago, što ti se nikad ne potroši. Nego... ovaj —

Lazar *(koji je pogledao preko tarabe) :* Evo već dolazi nekolicina.

Maksim : Dakle ruka ruku pere... ?

Lazar : Razume se !

PRIZOR 2.

Kmet Jevrem, Aca i seljaci: Uroš, Stojan. Živko, Gojko i Gavran te predjašnji.

Jevrem i Aca *(s ulice) :* 'Bro j'tro, ljudi ! *(Jevrem sjedne kraj Maksima. Dok Lazar i Maksim otpozdravljaju, Aca se okrene k ulazu te ugleda, kako seljaci hoće da mimoidju krčmu.)*

Aca : Ta kuda ste navalili ? Zar ne ćemo 'vamo ?

Uroš : 'Teli bi, znaš, za poslom...

Lazar *(seljacima):* O maj ! Pa nije to, da se mora piti, tek posedite malo.

Aca : Ta kakav poso ! Valjada i pavor imade dušu : prvo sebi, p' ondak drugome. *(Sjedne za Maksimov stol.)*

Stojan *(drugovima) :* Aca ne divani baš loše... *(Seljaci neodlučni.)*

Jevrem : Ulaz'te, braćo ! Znate, da danas dolazi 'vr'ovoditelj, pa kad će nam on da isprazni kesu, ondak da barem i mi koju...

Živko : Ta da ! *(Podje k drugomu stolu, gdje sjedne.)*

Aca *(onima, što su neodlučni) :* ... Ne samo kesu, već da nam odnesu i crno ispod nokta !

Lazar : I dušu...

Gavran : Ta da — i mi smo ljudi. *(Sjedne za Živkov stol; Stojan i Uroš sjednu takodjer za isti stol.)*

Gojko: 'Bro j'tro, Maksime! Pomoz Bog, gazda Lazare! Pa donesider nam po fraklić.

Aca: A nama 'vamo tri! *(Lazar ode po naručeno.)*

Aca *(Maksimu)*: A šta si se ti zamislio?... Tebi barem nije život dozlogrdio?... Barem ti umeš da svakom otkrešeš; barem se umeš poinaditi s gospodom, p' ondak ti bidne odma' lakše...

Maksim: Ta razmišljam o Jevremovim rečima, što ji' izlan'o otojičke. Da — baš su udarili porciju na porciju!... Pa kad eto divani jedna oblas' i amt, ko što je kmet, da je porcija jedno zlo, ondak mi pavori moramo reći: Amin! Je l' 'vako, ljudi?

(Svi prisutni u isti čas, i to):

Aca: Dabome!

Uroš: Dakako!

Stojan: Da, da!

Živko: Tako je!

Gojko: Pa nego?!

Gavran: Aferim, Maksime!

Jevrem *(Maksimu)*: O maj! Divaniš, ko da si svršio trinajstu školu. *(Kucne se s Maksimom, pije; Maksim ne pije.)*

Maksim *(važno)*: Pa znaš, Bogu 'vala, da bi bio posto kaplar, da ne ukinuše granicu...

Jevrem: Ta kako ne bi znavo! Sećam se, ko da je onomadne bilo: kad meni odrapiše deset, a tebi dvades't zbog onog laćmanovog ćurana; pa da je barem bio masan! Pantiš li?

Maksim *(u neprilici)*: Ta da, — bio sam vrajt, a šarže su dobivali dupli štrof.

Jevrem: Uvek, kad su duplo skrivili...

Maksim: Ne! već što su bili pismeni i učevni. A, najposle, samo na tvoju sreću meni otparaše onu jednu *(pokazuje na svoj vrat ispod brade)*, umesto da mi prešijedu i drugu; jer ko bi ti čito pozivnice i naloge, da sam ja danas 'digod s regementom stramešter ili čak kapetan?

Jevrem: Ta priznajem, i 'vala ti! A nemoj da se žestiš: ako ti ne priznaše kaplariju u militaru, priznadosmo ti je mi, usprkos oni' batina...

Aca: Man'te se toga! Bilo, pa prošlo, a ostalo slatko spominjanje, — to jes' na granicu... Nego 'di smo ono zastali?... Da, — baš se ne da živiti, baš je došlo do crkavanja!

Nekoji: Baš se ne da!

PRIZOR 3.

Dječak i predjašnji.

Dječak *(s ulice; hitno, Aci)*: Ajde, bato, zove nena; ušli Dabićevi volovi u kupus, pa ne možemo da ji' isteramo; ajde, žuri se!

Aca *(ljutito)*: A čemu imam nenu i tebe, aj?

Dječak *(plaho)*: Ali kad su besni...

Aca *(još ljuće)*: Budite i vi besni! Sevaj napolje! *(Dječak se udalji pokunjen.)*

PRIZOR 4.

Predjašnji bez dječaka.

Aca: Eto — onamo porcija na porciju, amo tudja marva ne da oka otvoriti, pa kako da se živi...?

Nekoji: Sasvim pravo divani!

Gavran: Da — kako da se živi? *(Pije, tako i ostali.)*

Maksim: Ono, znaš, Aco, ako ćemo pravo — tebi još nije došlo do crkavanja; ni pola tvoje sermije nije pod tabulacijom... Ali ja, na priliku, koji nemam šta da založim osim svoje učevnosti!... A nju ne mogu: ostalo bi selo bez učevna čoveka, p' ondak šta bi vi?... Nego, srećom, trevio se eto ti: Bogu 'vala imaš, a i gazda Lazar veruje ti, ko jednom, kasti, spa'iji...

Lazar: Verujem, Boga mi! Evo sad, ako 'oće da otidem odavde, a da i ne pogledim, šta sam ostavio. *(Podje.)*

Aca *(Lazaru)*: Ta kuda?... 'Vala ti ko bratu! Već daj natoči nam jednu 'olbu, a onima *(pokazuje na seljake)* po satljik.

Lazar *(odilazeći u krčmu)*: Samo ti zapovedaj ko nemeš...

Maksim: Ta jedan je Aca u becirku!... *(Prisutni povladjuju.)*

Lazar *(donese naručeno)*: Evo, pa služite se. *(Kod Uroševa stola nalije i sebi u čašu. Svi se kucaju, piju.)*

Aca *(Maksimu)*: Čast tebi ko jednom, što u mal' te ne posta kaplar! Ali ja ću opet reći: od kud će se već nadavati?

Maksim: Kažeš, aj?... A šta bi tek bilo, da ja, ko učevan čovek, ne branim ovo naše selo!?... Dodjem vam tu neki dan u našu opštinu u Pupince —

PRIZOR 5.

Djevojče i predjašnji.

Djevojče *(dotrčavši s ulice, Jevremu)*: 'Odi, ćaća, provalili svinji seoski obor, pa se raštrkali kud koje po komšinskim baštama!

Jevrem *(ljutito):* A zar sam ja kriv, što je obor truvo ?... Eto toliko selo, pa neka ga opravi i svinje utera.

Djevojče *(molećim glasom):* Ali ljudi zovedu tebe, — vičedu: „Kakav je to kmet ! ?“

Jevrem : E nije neg još nešta ! Ko da su mi ocigurali kaku plaću ? Imam ja sad prečeg posla. Ispadaj !

Djevojče : Ne smem, ćaća —

Lazar *(djevojčetu):* Čisti se odma' ! Ko je to vidio : protiviti se ocu, pa još kmetu, u našem 'vako važnom razgovoru ! ? *(Istjera djevojče.)*

PRIZOR 6.

Predjašnji bez djevojčeta.

Lazar *(Maksimu):* De — nastavi !

Maksim : ... Dodjem u opštinu. Pa šta mislite, o čem divanidu načelnik i beležnik ?... Divanidu oni nemecki. Mislidu : ja ji' ne razumem. A ja već ništ većma i ne volem, već kad mogu da se s kim zakačim nemecki !... Divanidu oni, da uvededu novu porciju.

Svi *(ko ošinuti, nekoji dižući se sa sjedala):* Porciju ! ? !

Aca *(jarosno):* Ne damo ništa !
Jevrem *(isto tako):* Ne plaćamo !
Uroš *(i. t.):* Ajak — ni krajcare !
Stojan *(i. t.):* Nek je plaćadu sami ! *(U isti čas)*
Živko *(i. t.):* Ne pristajemo !
Gojko *(i. t.):* Ne ćemo da znamo !
Gavran *(i. t.):* Nikada, nikada !

Aca : Bi' će rusvaja, slave mi !

Svi *(osim Maksima):* Bi' će, bi' će ! *(Prijete.)*

PRIZOR 7.

Mladen, Vuksan, Nenad i predjašnji.

(Pridošlice dolaze s ulice ; jedan nosi preko ramena motiku, drugi ašov, treći sjekiru.)

Mladen : Kakva je to graja ko o crkvenoj slavi ? !

Aca : Bome i gore ! De — sedajte !

Mladen : Ta pošli smo u polje, — 'iti nam se.

Aca : Ima vremena, — tek ako je devet sati... Radi se o našoj glavi, a vi ništ' i ne znadete... Lazare, tri frakla pred ovu braću !

*

Lazar *(udvorno oko pridošlica, koji stoje neodlučno):* Ta sedajte! Ima' ćete se kada i umoriti... A 'vamo, man'te se, da Bog sokrani i pomiluje!... *(Ode u krčmu.)*

Vuksan: E — kad je tako, da čujemo. *(Ostaloj dvojici):* A uradi' će se... *(Sjedne za treći stol.)*

Nenad *(sjeda kraj Vuksana):* Tako je: „Više dana nego kobasica."

Mladen: Ta kad je važno, a radi se o našoj koži... *(Sjedne za Vuksanov stol.)* A kao šta je to...?

Aca: Eto se već crkava s porcije, a oni u opštini zaintačili, da udaridu novu, i to na opanke.

Mladen: Ta ne damo je, — prije ćemo svi izginuti! *(Društvo njegovo povladjuje mu žestoko.)*

Nenad: A ko to dokaza? bez sumnje prić, Maksim... E — govorio sam ja uvek: Da nam nije njegove pismenosti, po nama ostalima.

Jevrem *(Nenadu, uvrijedjen):* E vi'š ti njega!... A ja sam ko bajagi ništa, aj?... Istina, ja nisam pismen, al da sam se ja onde trevio, ja bi' jim otkreso: A mi ćemo bosi!

Mladen: Priznajem, da je Maksim učevan čovek; al i ja bi' jim bio reko, što i kmet.

Maksim *(Jevremu):* Ej, bukvane, ko te zakmeti!... Ko da oni ne znadu, da je kod nas zimi sneg, a leti trnje po putevima... Reko sam ja njima drugo nešta, pa ji' udarilo ko grom.

Svi: Šta, slave ti?

PRIZOR 8.

Stana i predjašnji.

Stana *(s ulice; razjareno, Jevremu):* A šta si se tu prelepio ko namolovan, nesrećo?... A ja sa detetom da vijam seoske svinje, aj?

Lazar: Ta časni te, ženo, ne znaš: U opštinu udarilo ko grom!

Nekoji: Grom, Stano, grom!

Stana *(brzopleto, bez oduška):* A kada — a koga — je l' našu opštinu? Juf — a ja ništ' i ne znadem!

Svi: Da kuda već u našu!?

Stana: Pa je l' izgorela, puši l' se još?

Jevrem *(dodaje joj frakl):* De sedi, pa slušaj! To me je... ovaj... i prevezalo, pa moram, ko jedan bejamter, da ispitujem. De — Maksime!

Maksim : Da — ko grom !

Svi : A šta jim reče ?

Maksim *(važno, zatežući)* : Samo što sam jim 'nako na tenane spomenuo, a načelnik cec na debelo meso, —

Svi : O maj !

Maksim : . . . a beležnik se stropošto na pod, —

Svi : Ta izlani već !

Maksim : . . . a pandura udario šlog.

Svi *(skrajnje radoznalo)* : Šta si jim spomen'o ?

Maksim *(digne se, — s patosom)* : Vran—cu—sku.

Svi *(osim Mladena kucaju se s Maksimom)* : Živio Maksim kaplar ! *(Zadovoljni sjedaju na svoja mjesta, klimaju glavom, kao da su sve razumjeli. Mladen pije takodjer, nu maše glavom, kao da ne sbvaća.)*

Lazar *(donese pred Maksima bolbu vina)* : Ovo ti od mene. 'Vala ti, što obrani selo ispred jedne, kasti, pogibije.

Mladen : Verujem, da su 'teli novu porciju ; al kako to, da jedna reč pokvari sve ? . . . *(Njegovo društvo ga miri i prisili da šuti.)*

Maksim *(Lazaru)* : A zar ćemo . . . ovaj . . . vina ?

Lazar *(udaljujući se u krčmu, zastane na vratima)* : The, kad bi' ja imo samo pola Acine sermije, dävo bi' ja za Maksimovo ljuctvo i celo bure šlajpanjca, kad bi' ga imo . . .

Aca : Ajak — ne trpim, da drugi plaća, 'di sam ja : Lazare, toči na sve astale ! I ova *(pokazuje na donesenu bolbu)* je moja.

Lazar : Ta . . . ovaj . . . nisam 'teo vredjati, nisam — sunca mi ! *(Udalji se u krčmu.)*

Aca *(Maksimu)* : Samo ti nas brani, a za drugo se ne brini !

Uroš : Baš nek znadu gospoda, šta je opanak !

Svi *(osim Mladena)* : Pokaza' ćemo mi njima !

(Lazar donese naručeno vino i čaše i stavi na stolove.)

Nekoji *(laćaju se čaša)* : 'Vala, Aco !

Svi ostali : U tvoje zdravlje, Maksime ! *(Piju.)*

Maksim : 'Vala Aci, ne meni.

Pauza.

(Maksim pripali lulu, zadovoljno posmatra društvo.)

Vuksan *(Tanasiji, jedva čujno)* : Jes' — Vrancuska.

Uroš *(nešto glasnije)* : Bome Vrancuska.

Nenad *(običnim glasom)* : Da šta, već Vrancuska ! ?

Stojan *(oštrije)* : Vrancuska, dakako !

Živko *(ljutito)*: Nikako drukčije, već Vrancuska!

Gojko *(lupi nogom o pod)*: Sasvim Vrancuska, duka mi!!

Gavran *(udari se pesnicom u prsa, jarosno)*: Slave mi, Vrancuska!

Aca i **Jevrem** *(jedan drugomu u isti čas bijesno i lupivši pesnicom o stol)*: Tako treba onoj gospodi!

P a u z a.

(Maksim pušta guste dimove, — zamišljen je.)

(Tišinu prekida —)

Mladen *(bojažljivo)*: A, Boga ti, Maksime, ovaj... a šta je to Vrancuska?

Svi *(ne gledeć u Maksima, zlovoljni, što su se zestili u tutanj)*: Dakako — šta je to Vrancuska?

Maksim *(mirno)*: Pa republika.

Svi *(osim Mladena, kao da im je odlanulo, laćaju se čaša)*: Živio Maksim!... *(Piju, i što dalje teče radnja, sve su pijaniji.)*

P a u z a.

Vuksan *(kao prije)*: Parepublika...

Uroš *(kao prije)*: Dakako — parepublika.

Nenad *(kao prije)*: Da šta, već parepublika?

Stojan *(kao prije)*: Jes' baš parepublika!

Gojko *(kao prije)*: Parepublika, sunca mi!

Gavran *(kao prije)*: Parepublika, slave mi!!

Jevrem *(prijeteći)*: Da' ćemo mi onoj gospodi!!

Aca *(Maksimu)*: E, brate, baš si jedna, kasti, glava; baš... ovaj... znaš, pa umeš!

Jevrem *(uvrijedjen, lupi se u prsa)*: Znam, duka mi, i ja *(izdere se, udarivši pesnicom o stol)*: parepublika!

Stana *(blažena)*: 'Nako je!

P a u z a.

Lazar: Čuješ, Maksime, kad već eto kmet znade, šta je parepublika, 'teli bi, prosti' ćeš, i mi da znademo, šta je to.

Mladen: Vi'š — to sam i ja 'teo da upitam.

Svi ostali *(osim Jevrema, gledajući preda se i srditi, što im se to nije reklo)*: Da — šta je to?

Jevrem *(brzo, kiselo i prijezirno, seljacima)*: Ih — pa Vrancuska!

Stana *(radosno)*: Aha!

Maksim *(Za slijedećega razlaganja raste u slušalaca udivljenje do zanesenosti, pa neki se dižu i prilaze Maksimovu stolu. Mladen postaje*

sve začudjeniji, i vidi se, da se muči, kako da sebi sve to protumači.): To je jedna carevina, 'di vlada pavor... Kad kuvadu kiseli kupus, ondak metnedu po pet vunti slanine na svaku šaku kupusa... Sve je tamo jednako... gospoda ne smedu ni da se pokažedu po šorovima, već samo onda, kad nosidu pavorima dukate na krsnu slavu, a slavu slavi svaki po dvanajs' puta u godini. Nema porcije, ni voršpana, ni nameta. Gospoda samo oredu i sijedu, a pavor gotovo požanje i, ako je rat, ide u rat. A kad uzmedu pavora u soldate, odma' je ovincir i uzima vrajlu za švalerku; tamo je uzduž i popreko sve sami švaler i švalerka. Vladar jim je jedan zjalo bogat vrancuski princ, — on plaća, 'di ustreba. Minister samo kumuje pavorskoj deci... Kad se pavor ženi, prota saziva svatove, a vladika plaća veselje. Kad ko umre, biskup daje daću.

Mladen *(hoće da progovori protestujući):* Ma čoveče Boži —

Svi ostali *(ne obazirući se na Mladena):* Iju! Ijuju!!

Gojko: Živila parepublika!

Svi *(osim Mladena i Stane):* Živila!

Stana *(koja se već s početka razlaganja uzvrpoljila i, što dalje — sve se teže savladavala, plane):* Hu — lopovi i bećari i bekrije pavorske! Za sebe ste se pobrinuli, je l' te? Samo za sebe! A mi, sirote pavorkinje, da kosti glodamo, aj?... *(Hoće Maksimu za oči.)* To je jedan pustajinski zdogovor, izdaja, prevara! Crkla parepublika i vi s njom!

Maksim *(braneći se):* Ta mani se, ženo!

Stana: Šta mani, šta?... Čekaj, gade pavorski *(podje k izlazu)*, dok sazovem žene —

Nekolicina *(zaustavi je):* Ne — za Boga!

Stana: ... pa da se ondak razračunamo toljagama i sekirama, p' ondak ajte svi u gospodu!

Lazar: Ta čekaj, ženo, ima i za vas koješta...

Stana: Lažeš i lažete! Šta ima, kad ste već sve za se pootimali, sve sami poždera li?... *(Plačno):* To nam je 'vala, što vas peremo i krpimo, pa sad 'oćete da nas se ratosiljate, kad smo se 'vako izrintale i ostarile.

Lazar: Ta šta tu blebećeš ko vodenica, — ima i za žene, više neg za muškarce!

Stana *(kroz plač se smije):* E — dabome?...

Maksim: Zini, pa slušaj!... Vrajle ljuljadu pavorsk decu —

(Mladen djipi, hoće da prigovori, Lazar pritrči, povuče ga na stranu i uvjerava ga mimikom, te Mladen i ne čuje daljnje razlaganje Maksimovo, niti kasniji prizor izmedju Perse i onih, koji joj prepovijedaju.)

Maksim : . . . a gospoje nižedu dukate za pavorkinje —

Stana : Juf !

Maksim : . . . ovinciri radnjim danom razgovaradu s pavorskim devojkama, svecem sa snašama —

Stana : Juf ! Juf ! !

Maksim : . . . mesto po dućanima obesili svilene pantljike po dudovima. Kiše i snega nema nikako. Belilo i rumenilo je za badava za pavorkinje, pa nikako i ne stare.

Stana *(do ludila radosna) :* Juf — poludi' ću ! *(Jevremu) :* Oh — Jevreme ! *(Povuče ga na stranu, nešto gestikulira, pa i ne primijeti, kad se pojavi Persa.)*

PRIZOR 9.

Persa i predjašnji.

Persa *(sva zajapurena, već s ulice, Aci) :* A 'di si ti, sundžeru i lenjštino pavorska ? . . . Ločeš tu, a ja —

Stana *(ugledavši je, priskoči k njoj ; zaneseno, brzopletno i besmisleno) :* Ta okani ga se, ženo ! Slušaj samo : ženi se vladika, biskup saziva svatove, a minister kumuje nji'ovoj deci ! Umrla parepublika, a Vrancuska daje daću ! Beležnik stropošto općinu, pa načelnika udario grom ! Gospoje ljuljadu pavorsku decu, a pavorkinje upale u dukate ! Snaše se —

Vuksan *(očito zavidno, što je Stana uzela pričati samo ženska blaženstva, Stani) :* Stoj ! *(Makne je na stranu ; Persi :)* Pavori uzimadu vrajle za švalerke —

Stana *(odmakne Vuksana) :* Čekaj ti ! *(Persi) :* Snaše se udajedu za ovincire !

Stojan *(makne Stanu na stranu) :* Pavori postali ovinciri, pa samo žanjedu i tučedu gospodu, jerbot svi su jednaki i vlada sloboda —

Stana *(oturi Stojana) :* Pavorske devojke radjadu gospocku decu, a svilene pantljike rastedu po dudovima —

Uroš *(oturi Stanu) :* . . . i slavidu krsno ime dvanajs' puta u godini —

Aca *(oturi Uroša) :* A princ plaća sve !

Stana *(oturi Acu) :* S neba pada belilo i rumenilo, pa se snaše svake godine za dve pomladjuju !

Persa *(zanesena) :* Uh, uh — šta to divanite ! ! A 'di je to ? Je li kod nas, Aco ?

Aca *(sjedajući):* Nije, ali može da bidne, — zna Maksim, šta radi...

Jevrem *(lupi pesnicom o stol):* Mora da bidne!

Svi *(osim Maksima, Lazara i Mladena, Stane i Perse):* Mora! Mora!

Stana *(Persi):* Uf — draga!

Persa *(Stani):* Uf — lepa! *(Grle se.)*

Maksim: Ta ono, kasti, još ne će.

Mladen *(koji se malo prije povratio na svoje mjesto, Lazaru):* Eto vi'š, da ja imam pravo. *(Lazar opet miri Mladena, naliva mu vina i prisili ga da pije; s Mladenom se prepiru mimikom Lazar, Vuksan i Stojan; pošljednja dvojica pristaju uz Lazara i odbijaju sumnje Mladenova. Medjutim —)*

Uroš, Stojan, Živko, Gojko i **Gavran** *(Maksimu):* Šta — ne će?

Aca *(Maksimu):* A zašto je ondak načelnik cecnuo?

Jevrem: A beležnik se stropošto?

Uroš: A pandura udario šlog?

Stana: A pantljike po dudovima?

(Mladenova se grupa umiri, sluša.)

Maksim: Jerbot znadu, da ja znadem *(tajanstvenim tonom)*, da su vrancuske princeze zaredale po Ciganima.

(Mladen u znak prigovora odmahuje rukom srdito.)
Svi ostali *(osim Jevrema):* O maj!!
Jevrem *(sumnjajući):* E — dabome...?
(U isti čas)

Stana *(Jevremu):* Pa nego! Kad snaše idedu za gospodu, ondak dabome da vrajle moradu gledati, šta ćedu sa sobom...

Maksim *(Jevremu):* Tako stoji u novinama.

Svi *(osim Jevrema):* U novinamaaa!?!

Maksim: Natrukovano.

Jevrem: E — ako je u novinama, pa još natrukovano, ondak... Ama 'di su te novine, pa da ti verujemo?

Svi *(osim Mladena):* Jes', 'di su?

Mladen *(pobjedonosno):* Aha!

Maksim *(vadi iz njedara novine, važno):* Evo ji'.

(Svi se kupe oko Maksima, salijeću ga poklicima: „De čati!“, „Da čujemo!“, „Jes' baš natrukovano!“ i sl.)

Lazar: Stojte!... Prvo po jednu na iskap — vredno je! *(Svi odobravaju, piju.)*

Maksim : Evo šta se kaže ! *(Čita)* : „Sumnjamo —

Nekolicina : Aha — sumnjaju . . .

Jevrem : Pst — ondak bi' će nešto !

Maksim : „. . . da je rabi ben Akiba istinu reko, da nema ništa nova pod suncem. Jer tu neki dan evo šta se dogodilo *(Svi pritrče k Maksimu)* : francuska princeza Chimay u nekom kupatilu zagledala se u ciganskog egedaša Rigu i venčala se s njime, ma da je oženjen. Sretni Cigo dobio lepu princezu i s njome milijone —

Aca : Hu — slavu mu cigansku !

Lazar : Ta da mi je ovde, sveg bi ga isprebijo !

Jevrem : Mir, — to je moj poso !

Mladen : E — sve sam do sad i verovo i nisam, al to ne mogu da verujem . . .

Maksim : „. . . a i Rigina Ciganka bi' će zadovoljna, jer joj je princeza otkupila muža za deset hiljada franaka —

Svi : Šta je dala ?

Maksim : Deset 'iljada Vran-cu-za.

Stana i Persa : Zar Ciganki ? !

Mladen *(Lazaru)* : Sunca ti — stoji l' to unutri ! ?

Lazar : Oba mi ova oka ispala, ako ne stoji !

Svi *(osim Mladena i Maksima)* : Istina je !

Jevrem *(Mladenu)* : Pa kad Vrancuza imade ko u gori lista, te već ne znadedu, šta ćedu s njima !

Stana : Pa nek ji' šaljedu ovamo . . .

Persa : Bogu 'vala — veliko nam je selo . . .

Aca *(ženama)* : Oho !

Jevrem *(ženama)* : Rotkve !

Svi *(osim Maksima i Mladena, ženama)* : Ajak — ne pristajemo ! *(Maksimu)* Čati dalje.

Maksim : „. . . govori se, da princeza Chimay ima još sestara —

Aca : Ima, — dakako da ima !

Jevrem : To ti mene pitaj : Vrancuzi, pa da nemadu dece ! Tamo s njima svinje 'ranidu, kažem vam ja !

Maksim : „. . . pa ako je istina —

Aca : Istina, istina !

Nekoji : Ta kako ne bi bila istina ! ?

Maksim „. . . da su i one zaredale da begenisavadu, sretnih li Cigana" *(s patosom, uzdignuvši kažiprst)* i —

Svi : I ? ? ?

Maksim : i sad dolazi ono, što je stropoštalo opštinu *(čita)* „... i svih onih, koji su im nalik."

(Svi osim Jevrema zabezeknuti.)

Jevrem *(djipi na noge, Maksimu)*: Sad sve razumem. I 'vala ti, Maksime, i ne ću ti zaboraviti, duka mi — ne ću! I... *(Lazaru)* toči na sve astale! *(Maksimu)* I, Boga mi, pozna se i na meni, da sam jim nalik, i, ako ćemo pravo: moja vajta i jes' nekad bila ciganska! *(Kružeći rukom)* I, braćo moja —

Stana *(ko bijesna, Jevremu)*: Oho, pusta'ijo, da' ću ja tebi —

Maksim *(umirujući je)*: Ta čekajder, ženo!

Stana : Šta da čekam?... Zar dok postane princ?... Ajak — ne dam ja njega!

Persa : Ne daj, ženo; koja bi još dala svoga druga drugoj! ?

Lazar *(priskoči k Stani)*: Ali dobi' ćeš za njega —

Stana *(brzo)*: A šta?

Lazar : Pa čula si: deset 'iljada Vran-cu-za.

Stana : Juf — pa da' ću ga!

Persa *(Lazaru)*: A kao šta 'vali mome Aci, aj? *(Stani)* Veštico jedna, sevaj odavde!

Stana *(Persi)*: Sevaj ti!... Veštica ti bila mati, a otac vukodlak! *(Navali na Persu, da se s njome počupa, Lazar ih rastavlja.)*

Jevrem *(važno)*: Mir!... Zapovedam — aptajk!

Aca *(navali na Jevrema)*: Šta — aptajk? Ko si ti? Šta si ti? *(Osim Mladena svi se počmu kupiti, neki za Acu, neki za Jevrema.)*

Maksim *(goropadno)*: Kuš svi, il' ću sve da pokvarim!

Svi *(osim Mladena)*: Ne — za Boga!

Maksim *(razvadivši Jevrema i Acu)*: Ta okan'te se svadje, kad ste u pravu i jedan i drugi. Sedite tu, pa se izmirite! De — kucnite se, — tako! *(Kucaju se i piju.)* Sad slušajte!... Ja mislim, da bi najbolje bilo 'vako: Ako one vrancuske princeze amo dodjedu da begenisavadu, mi jim moramo ponuditi mladjega čoveka, neg što je Jevrem.

Svi *(osim Jevrema i Mladena)*: Tako je! *(Jevrem hoće da prigovori.)*

Maksim : Aca je, 'vala Bogu, mlad i naočit. Je l' 'vako, Aco?

Aca : Mislim da sam!

Persa *(Stani, jetko)*: Aha!

Stana *(Persi, isto tako)*: Da ti je Vrancuza...

Maksim *(ženama):* U kraj! *(Družini)* P' ondak Aca, ko imućan čovek, ima ji' 'di i uvesti, da se ne postidimo. A i dobar je brat, i koji nas nije već iskusio njegovo ljuctvo?! On, na priliku, svi znademo, dävo bi i košulju sa sebe —

Aca *(Lazaru):* Za svakog brata po satljik!

Lazar *(udvorno):* Ta 'oću, brate, dok mi je tebe...

Maksim: Da živi Aca!

Svi *(osim Mladena):* Da živi brez kraja!

Mladen *(govoreći za Lazarom):* Za mene ne treba! *(Društvu)* Jer to meni ne će da ide u glavu: 'di bi neko dävo za jednog Ciganina deset 'iljada ljudi, pa još Vrancuza?! *(Lazar donosi naručeno.)* Ko bi... ovaj... to verovo, da gospoda oredu i sijedu...

Vuksan i Nenad *(kolebaju):* Da, ko bi?

Lazar *(priskoči k Mladenu i hoće da ga ušutka):* Ta čika Mladene!...

Mladen: Ko bi, najposle, meto na šaku kupusa pet vunti slanine —

Vuksan: Jes', i ja kažem!

Nenad: I ja!

Jevrem: Al to su tamo Vrancuzi!... *(Lupi pesnicom o stol.)* Znadete li vi, šta su to Vrancuzi?!

Vuksan *(koleba na stranu Jevremovu; češući se iza uha):* E — opet... i Jevrem 'ma pravo...

Nenad *(kao Vuksan):* Ta kad su ono Vrancuzi...!

Aca *(Mladenu):* Ondak — ti si izdajica!

Svi: Izdajica, izdajica! *(Neki prijete, neki hoće da navale na Mladena, Lazar stane pred njega, da ga zaštiti i mimikom daje mu pravo.)*

Mladen *(odstupajući unatraške):* Ondak ja idem i pita' ću deda Vejina... ovaj... može l' to da bidne...

Maksim: Živili Aca i Jevrem!

Svi *(osim Mladena i Lazara):* Živili! *(Kupe se oko Ace, kucaju se, piju, odobravaju. Medjutim —)*

Lazar *(ispraćujući Mladena, poluglasno):* Ovaj... i ja sad baš mislim ko i ti. I pozdravi mi deda-Vejina i kaži mu, da sam i ja na tvojoj strani, i da ga i ja pitam ko i ti... *(Mladen se udalji ulicom desno.)*

PRIZOR 10.

Predjašnji bez Mladena.

Lazar *(Maksimu):* Sad, kad nema onog izdajice, divanider dalje !

Maksim : Aca, braćo, kao naš princ, bio bi nam i otac i majka ! *(Jevrem čini kretnju, kao da protestuje.)* Ali svi mi znademo i to, da je Jevrem jedan prebran čovek : znade numere, a znade i kako se divani s gospodom. Njega predlažem, da bidne minister.

Aca : Pravo je ! Čestitam, Jevreme !

Svi ostali *(Maksimu, nezadovoljno):* A mi ?

Maksim : Samo po redu... Od oni' deset 'iljada Vrancuza, što ćemo ji' dobiti za Acu, načini' ćemo vojsku *(seljacima),* a vi ćete biti vojvode. Je l' pravo ?

Svi *(zadovoljno):* Pravo je !

Jevrem : I odma' ćemo voditi rat.

Svi : Rat na Turčina !

Stana i Persa : Oho — a mi ?

Maksim : Ta vi ste : jedna princ-Acina gospoja, a druga ministerka... !

Stana i Persa *(jedna drugoj):* Juf — seko ! *(Grle se.)*

Lazar : Pa u zdravlje Stane i Perse — na iskap ! *(Svi seljaci prilaze k Acinoj grupi, kucaju se, piju. Za to vrijeme —)*

Persa *(Stani):* Ovinciri !

Stana *(Persi):* Pa još Vrancuzi ! !

Persa : Ijuju ! Ajmo da razglasimo !

Stana : Pa valja to sve i spevati ! *(Uhvate se pod ruku i u trku iščeznu ulicom lijevo.)*

PRIZOR 11.

Predjašnji bez **Stane i Perse.**

Lazar : To je sve lepo. Al, brate Maksime, ti na sebe nikako i ne misliš... A zašto i ti ne bi bio minister, ta i ti si čovek ? !

Maksim : Baš zbog toga ne ću ništa za sebe, — jer čovek je čovek. Ja, ko minister, mogo bi se zaboraviti te početi s velikašima divaniti nemecki ; selo bi ondak moglo pomisliti, da sam izdajica, a to ne ću da sam.

Lazar *(društvu, pokazujući na Maksima):* O, ljudi, što je nesebičan... *(Svi povladjuju. Lazar Maksimu)* A kad će to da bidne ?

Svi : Da — kada ?

Maksim: Čim napravimo molbenicu, te je pošaljemo po telegrafu.

Aca: Pa dakle zapovedam — piši!

Maksim: Ta šta si navalio toliko!... Valja to napisati vrancuskim mastilom na artiji, na kojoj se piše carevima *(svi se čude i odobravaju)*, i mora se posuti zlatnim peskom, nek se tamo uveridu, da nismo trice, već prebrani ljudi... Koštalo je to doduše novaca, al mi nije žavo, kad je za naše selo... Ja odo' kući prekim putem, tamo ću da iscivram molbenicu, pa eto me natrag, dok trenete okom. Vi se dotle zdogovarajte, nek bidne sve složno i bracki. *(Udalji se lijevo kroz baštu.)*

PRIZOR 12.

Predjašnji bez **Maksima.**

Aca *(govori za Maksimom)*: U dobri čas!

Svi *(isto tako)*: Sretno!

Aca *(Lazaru)*: Kertajk, marš! Pa toči, 'digod šta imaš! *(Lazar se ukruti, salutira zadovoljno i udalji se u krčmu.)* A sada svi za moj astal, pa da činimo jedno ministersko savetovanje *(svi prilaze njegovomu stolu, ponesavši svoje pune čaše)*, a prije svega da se, ko dobri hristjani, setimo naši' mili' pokojnika, — nekadašnje porcije i naše opštinske gospode *(pjeva, ostali mu pomažu)*: „Vječnaja pamjat..."

Zastor pada.

PROMJENA.

Pozornica kao prije.

PRIZOR 13.

Predjašnji i Maksim.

(Svi sjede za istim stolom. Molbenica od zelenog papira vrlo velikog formata, ispisana crvenim mastilom, ide od ruke do ruke. Posmatraju je s nekim strahopočitanjem, pri čemu se čuju poklici: „Baš carska artija"! „Pravo vrancusko mastilo!", „Sasvim vrancusko!", „Pesak baš od suvoga zlata!", „Ta šta ćedu lepo da se prepadnedu, kad vididu, ko smo mi!")

Lazar: Ta evo ji' pre tri dana ovamo!

Svi: De čati, Maksime!

Maksim *(digne se, tako i ostali; iskašlje se, pljucne kroza zube, pa uzme čitati):* Vrajli princezi u Vrancusku. Vaše blagorodno blagorodije! Čuli smo već i znademo sve iz novina. Izvolte vi 'vamo medju nas. 'Vaki momaka, ko što je naš Aca, ne rodi više: Rigo mu nije ni do člankova, i vaša sestra Riginica bi' će besna na vas, zbog što je Aca lepši od Rige. A 'vako selo, ko što je Magaraševac, samo je jedno pod kapom nebeskom. A što imademo kmeta Jevrema, e — ne pitaj! On će da vam bidne minister. Čiča Uroš, čiča Stojan, čiča Živko, čiča Gojko, čiča Gavran, čiča Vuksan i čiča Nenad, — oni ćedu da bidnedu vojvode. Mi smo sasvim prepravni i već smo otpočeli svatove, jerbo to je tako u Magaraševcu običaj: tri dana pred venčanje, i ondak to traje osam dana —

Aca *(Maksimu):* Stoj! *(Gojku)* Čiča Gojko, ajde odma' u selo, nek se prestane raditi. Sve malo i veliko nek poteče amo u kolo. Reci: Zapoved od princ-Ace! Otpočela, reci, parepublika! A moja Persa nek ponese pedesetarku, što sam je spremio za pokojnu porciju!

Gojko *(mašući šeširom i udaljujući se ulicom desno):* Živila parepublika!

PRIZOR 14.

Pregjašnji bez Gojka.

Maksim *(nastavlja):* ... Mi smo spremni i u rat na Turčina. Porcije ne ćemo plaćati, ko što se ni kod vas ne plaća. Vaš otac, stari princ, nek plaća sve, jerbot mi oćemo da se vladamo sasvim po vašem običaju. I ne ćemo više da spadamo pod Pupince, nego nek bidne opština kod nas; al ne trpimo pupinačkog načelnika i beležnika. I ponesite odma' vašu krunu i kola dukata, jerbot mi nije baš da trebamo, već zbog što su kod nas vorintače. I mi vas sad očekujemo do preksutra po telegrafu...

Aca: Piši još: Al mi 'oćemo da ostanemo pod ovom carevinom, 'di smo se naučili.

Svi: Pa razume se!

Maksim *(piše):* Napiso sam.

Jevrem: I piši: 'Oćemo, da se opet uvededu batine; znaš, zbog gospode, nek i oni vididu, kako je bilo nekad nama. Reci: Naredjuje minister Jevrem!

Svi: Batine, batine!

Maksim *(pišući):* Evo vam i batine!... A sad je sve gotovo.

Lazar *(Maksimu):* O, brate, što se istroši! Tolike vorinte za selo —

Aca: To sve plaćam ja, dok se ne obračunam s Vrancuskom. Koliko je?

Maksim *(stavljajući molbenicu u džep):* Za artiju vorintu, p' ondak.

Lazar *(upada):* Ja ću da sračunam. *(Brzopletno):* Za artiju vorintu, za mastilo dve, to ji' je četiri; za zlatni pesak pet, to je deset vorinti i trideset krajcara. *(Vadi bilježnicu sa budjelarom)* To ću ja od sebe —

Aca: Ajak!... Zapovedam: plati, dok ne dodje pedesetarka!

Lazar: Dobro, — zapoved je zapoved!... A sad, da smo uzeli advokata, ne bi nam napiso ni za koje novce, a beležnik bi isko barem još jednog ćurana, i opet ne bi 'nako ispalo... Mi ćemo Maksimu dati samo deset vorinti. P' ondak za telegraf, jerbot je velika molbenica, treba' će barem jedanajst vorinti —

Aca: Podaj, Lazare!

Lazar *(brzopletno):* Dakle otojič dvanajst vorinti i pedeset krajcara, pa za molbenicu deset, to ji' je dvadestipet; za telegraf jedanajst, čini trideset i sedam vorinti manje pet seksera. *(Za se, upisujući u bilježnicu: „Aci gotovi" — četrdeset vorinti".)* Tako! *(Maksimu, pružajući mu po strani deseticu)* Evo ti. Pa sad brže samo, dok nisu u Pupincima zatvorili telegraf!

Svi: Žuri se!

Maksim *(udaljujući se ulicom lijevo):* Ja odo'. I do vidjenja, i sretno vam veselje, braćo!

Svi: I sretno da se vratiš!

PRIZOR 15.

Predjašnji bez Maksima.

Aca *(govoreći za Maksimom):* I reci onima u opštini, da jim je odzvonilo! *(Lazaru)* Tri mosvlaše! *(Društvu)* Živila parepublika! *(Lazar se udalji u krčmu.)*

Nekolicina: ... I princ-Aca i minister Jevrem!

Svi: Živili!

Uroš: I živili svi mi, koji smo dočekali ovo naše prepovedanije!

Svi: Živili mi! *(Lazar nosi naručeno i stavi na stol. Svi za stolom ulivaju vino, kucaju se, piju te i ne primijete odmah ovrhovoditelja.)*

PRIZOR 16.

Predjašnji i ovrhovoditelj, poslije bez Lazara.

Ovrhovoditelj *(dolazi ulicom s desna, zastane na ulazu):* Kakav je ovo vašar ? ! *(Lazaru, koji je pošao u krčmu)* Lazare, da se to ne slavi tvoje krsno ime ? . . . E — pa čestitam

Lazar *(prestravljeno, za se):* Hu — anatema ga bila ! Zar već došo ? *(Pritrči k ovrhovoditelju; udvorno, poluglasno)* Ta nije, gospodine, već eto celo jutro ne mogu da ji' oteram ! Ona nji'ova vika malo pre, to su mene 'teli da ubijedu, što jim uskraćujem da pijedu . . . Djavo ji' znavo, šta jim je ! Nego . . . ovaj . . . molim, izvol'te: s oproštenjem — baš ste mi došli ko naručeni . . .

Vuksan *(ugledav ovrhovoditelja):* A . . . 'vr'ovoditelj ! !

Ovrhovoditelj : Ča-Jevreme, dobro jutro ! *(**Lazar** strugne u krčmu.)*

Jevrem *(podbočivši se o stol na lakat i okrenuvši ledja ovrhovoditelju):* Kad sa mnom divaniš, ondak — aptajk !

Ovrhovoditelj : Ma šta je to, kmete ? ! . . . Kakvi su to poslovi ? ?

Aca *(kao i Jevrem):* Rekcum, marš !

Svi ostali *(pokazujući na izlaz):* Rekcum !

Ovrhovoditelj : Dobri ljudi ! U vas je udarila neka bolest . . . ?

Jevrem *(kao prije):* Kod nas vlada zdravlje ko drenovina : Živila Vrancuska !

Aca : Živila parepublika !

Svi *(jarosno):* Živila !

Ovrhovoditelj *(za se):* Ovo se sasvim slaže s onim tajanstvenim komešanjem kroz selo . . . *(Koraknuvši u baštu, glasno)* Kmete — dosta toga ! Pozivam te, da mi pomogneš u službenom poslu, da vršiš svoju dužnost, i opominjem tebe i ostale na zle posljedice —

Aca : Gle ti njega ! ? Ovde ja zapovedam : porcije više nema, — ispadaj !

Svi *(dižući se):* Tornjaj se !

Ovrhovoditelj : Kmete, ja se ugibam sili. Medjutim pričeka' ću u deda-Vejinoj kući, dok se ne istrijeznite, jer ipak bi mi žao bilo, znajući —

Aca : Kidaj odavde, slavu ti ćiftansku ! *(Poleti na ovrhovoditelja.)*

Svi : Kidaj ! *(Neki zapriječe izlaz, **Vuksan** i **Nenad** navale na ovrhovoditelja, nu kako su pijani, ne uspije im da ga uhvate, i on pobjegne kroz baštu lijevo.)*

PRIZOR 17.

Predjašnji bez ovrhovoditelja, poslije **Lazar.**

Aca *(viče za ovrhovoditeljem):* P' ondak sad idi u Pupince i prepovedaj, kakva ovde vlada sloboda, 'di zapoveda princ-Aca! *(***Lazar** *proviruje na vrata.)*

Jevrem *(kao Aca):* 'I reci jim: 'Minister vam Jevrem navešćuje rat, čim nam stignedu Vrancuzi!

Svi: Rat Pupincima!

Lazar *(priskoči s ćulom u ruci, trči po pozornici, kao da traži nekoga):* 'Di je, dušmanin?... 'Di je, da ga umlatim ko kera...!

Aca: 'Di je?... Već je na kraj sela!... Podbrusio pete, čim mu spomenusmo Vrancusku...

Lazar *(za se, previjajući se):* Sveti Lazare! spasi me samo danas od vraške Vrancuske, — uže' ću ti troduplu voštanicu!...

(Čuje se iz daleka, pa sve bliže, skladno pjevanje muških i ženskih grla:)

Grmljavina zaori[1]
Daću daju pavori:
Umrla je sva porcija
I sva voršpanija — ej!

(Svi osim Lazara, idu k vratima; kad udaljeni pjevači dovrše kiticu, oni ponavljaju zadnja dva stiha, a **Lazar** *se uzmuvao i mlata rukama.)*

(Opet pjevanje iz daleka.)

Došo petak u sredu,
Sad gospoda oredu,
A pavori samo žanju
I lumpuju danju — ej!

(Prisutni ponavljaju zadnja dva stiha kao prije.)

(Pjevanje bliže.)

Pantljike po dudovi',
Propali su sudovi.
Pavorkinje nose modu,
Da draže gospodu — ej!

(Acino društvo opetuje zadnja dva stiha, **Lazar** *buče i hvata se za glavu.)*

(Pjevanje posve blizu):

Lepo leto, rodan žir,
Pavor posto ovincir
I ne čuva više svinje,
Ljubi Vrancuskinje!

(Ponavljanje kao prije, medjutim —)

---

[1] Pjeva se po onoj: „Zelen, ora', debo hlad . . .“

PRIZOR 18.

Predjašnji, narod s gajdašem, Gojko, Stana i Persa.

Narod *(dolazi s desna; čim Acino društvo dovrši, pjeva uz gajde):*

Grana pušta ogranak,
Sada vlada opanak,
A pred njime pun je Aca
Vrancuski' novaca — ej!

Svi *(mašući šeširima i maramama):* Iju! Ijujuuu!

Gojko: Narode! Ondak — kad smo otpočeli ovu našu vrancusku slavu, 'di nema ni porcije ni nameta; 'di pavor zapoveda; 'di svaki slavi dvanajs' krsni' slava; 'di princ plaća sve — ja kao velim: Nek živi naša parepublika i njen vladar, — naš princ-Aca!

Svi: Živio! *(Klanjaju se Aci, čestitaju Persi.)*

Lazar *(za se):* Uh — ta idem, da mi dade onu pedesetarku, dok još nije nastala „rasprd-igra“! *(Podje k Aci, pa se sukobi sa glasnikom.)*

PRIZOR 19.

Predjašnji i glasnik.

Glasnik *(koji dolazi prijekim putem s lijeva kroz baštu, predaje Lazaru pismo uz značajne geste. Obojica se sklone k lijevim prednjim kulisama, gdje Lazar otvori i čita pismo. Medjutim —)*

Aca *(na poklik naroda):* 'Vala, rodjena braćo i narode! Ondak da počnemo, šta će da se prepoveda, dok god bidne Magaraševca. Ali najpre potkrepite se!

*(**Aca** i **vojvode** toče narodu, dočim **Jevrem** mimikom tumači narodu: pije se; sve je veselo, komeša se i hiboće. Tako to traje, dok **Aca** ne poviče: „U kolo!“ Medjutim —)*

Lazar *(pročitavši pismo, kao da mu se razvedrilo):* A, slave ti, je l' baš tako veliki gospodin?

Glasnik: Sasvim veliki! 'Nakovoga još niko u Pupincima nije vidio: odelo mu —

Lazar *(upada):* Kako, kako?

Glasnik: ... ko u kakvog cara ili barem princa.

Lazar *(prijeteći u lijeve kulise):* Hu — vucibatino kaplarska, što ću da te isprebijam!... *(Glasniku)* Pa znaš li barem, kako se zove?

Glasnik: Ne znam. Znam jedino to, da načelnik i beležnik samo drkćedu pred njim. Pade najedared ko iz neba! Beležnik samo što je

ugrabio vremena, da napiše to pismo, p' ondak veli: „Grabi ka kmetu u Magaraševac, pa da ćeš noge polomiti!"

Lazar: Pa je li govorio s načelnikom?

Glasnik: Nije; divani samo s predstojnikom...

Lazar: A jesi l' čuo štogod?

Glasnik: Ta ko bi ji' razumeo!? Beležnik kaže, da govoridu vrancuski... *(U ovom času vikne* **Aca**: *Sad u kolo!".* **Narod** *se hvata u kolo i čeka na mig Acin, koji se još malo pozabavi sa Jevremom i vojvodama.)*

Lazar *(glasniku)*: Vrancuski!!!... A je li još ko uz toga gospodina?

Glasnik: Jes' — jedna vrajla, lepa ko namolovana!... Ali ja ne mogu da se duže zadržavam: moram još da potražim 'gzekutora, da mu kažem, nek odma' bega odavde, — naredio načelnik... *(Udalji se hitno za lijeve kulise.)*

PRIZOR 20.

Predjašnji bez glasnika.

Lazar *(za se)*: Uh — ta sva ću mu rebra polomiti! Znavo je — znavo je, 'ulja, da dolazidu, pa samo 'tevo mukte da izvuče novaca! ... Pa koga da prevari?... Mene!!... Al stani! Još mi nisi uteko: zna Lazar i preke, „švercerske" puteve...!

Aca: Pa povedite! *(Gajdaš zasvira, kolo otpočme.* **Aca** *i njegovo* **Društvo** — *osim* **Gojka**, *koji je stupio u kolo kao kolovodja — okrenuvši se pozadini, posmatraju igranje.)*

Lazar *(krišom povede Jevrema k lijevim prednjim kulisama, gdje mu čita pismo; gestikuliraju začudjeno i žestoko. Medjutim —)*

Gojko *(govori poskočicu po taktu igranja)*:

Opančići s kajšići —
Ko će s. Magarašćići?!
Šalaj — svaki vojvoda
I gospockog od roda,
A pavorke gospoje
Samo svilu šiju — —

Svi u kolu *(odmah nadovežu po taktu)*: Iju!

Gojko *(kao prije)*:

Porcija se uklanja:
Prestala je kuknjava.
Pavor posto gospodar,

Vuče ćiftu za ular,
Utisn'o mu motiku,
Da mu polje kopa — —

Svi u kolu *(kao prije)*: Hopa! *(Kolo igra dalje, a dotle se zametne izmedju Lazara i Jevrema ovaj dijalog)*:

Lazar *(predavajući pismo Jevremu)*: Nema sumnje — to je ko sunce!

Jevrem *(upiruć rukom u vis)*: Ko ono sunce!!

Lazar: Ta kako da nije, kad su eto i 'gzekutoru zapovedili, da bega, da ga ne zatečedu ovde!... Znavo je, štranjgov, da su na putu i da ćedu doći i bez molbenice, pa 'tevo da nas oguli. Hu — kaplariju mu njegovu!... Zovi ča-Gavrana, da ga u'vatimo, pa da ga utučemo ko —

Jevrem: Ko vola ćemo ga utući! *(Jevrem prizovne Gavrana, a Lazar krišom zabravi vrata od krčme, uzme ćulu, te on i Gavran, žestoko prijeteći, hitno iščeznu za lijeve kulise.)*

PRIZOR 21.

Predjašnji bez Lazara i Gavrana.

Jevrem *(odazove Acu u kraj)*: Slušaj, pa se krsti! *(Pokazuje mu pismo i živahnom mimikom tumači situaciju.)*

Aca *(sav blažen)*: Narode, zapovedam, da prestane kolo!... *(Igranje prestane.)* Ovaj čas došlo pismo od beležnika, da vrancuski princ i njegova vrajla već dolazidu!

Jevrem: Evo i pisma.

Narod: Ijuju! Veselo!!

Aca: U opštini sve obezglavljeno i preklinjedu nas, da ne vodimo rat na nji'; ali, razume se, mi ne ćemo da čujemo nji'ovu kuknjavu.

Svi: Ne ćemo! Ne ćemo!!

Aca: Najpre ćedu da poginedu oni u opštini; jerbot da nije nji' bilo, mi ne bi plaćali nikake porcije...

Tvi: Tako je!

Jevrem: Potvrdjujem!

Aca: Ondak — mi ćemo da potučemo sve Pupinčane, zbog što su trpili, da bidne kod nji' opština i da vladadu gospoda, jerbot svi smo mi jednaki, i vlada sloboda, da isprebijamo, 'digod kojeg stignemo!

Svi *(mahnito veselo)*: Sloboda! Sloboda!

Jevrem : Potvrdjujem !

Aca : Ondak — mi ćemo da ji' lepo dočekamo, to jes' naše vrancuske prijatelje i goste. Čiča-Uroše, — ti imadeš pištolj. Otidi na drum, pa čim ji' ugledaš, a ti opali, znaš, 'nako ko na Badnjak !

Uroš : Ta 'oću, — zemlja će da se potrese ! *(Mašuć „pištoljem“, otrči ulicom desno.)*

PRIZOR 22.

Predjašnji bez Uroša.

Aca : A sad treba da smo svi sasvim veseli, nek uvididu, da nam je kuća masna. A, na posletku, i onako sve plaća princ. Dakle —

Svi : Da pijemo !

Aca : Ondak, Lazare, toči do poslednje kapi !

Svi *(neugodno iznenadjeni)* : A . . . nema ga !

Aca : Kako to ? . . . Šta se to radi, pitam ?

Jevrem : Ta očo je ; znaš, kuda je očo . . .

Aca : A mi zar dotle da stojimo skršteni' ruku ? . . . Vina za narod, zapovedam !

Stojan *(pokuša otvoriti vrata od krčme)* : Zatvoreno . . . !

Aca *(jarosno)* : To je vredjanje !

Svi *(osim Živka)* : Vredjanje ! Vredjanje ! !

Živko : A čemu ondak vlada sloboda ?

Svi *(žestoko)* : Da — čemu ? !

Aca : Ondak — obijajte !

Svi : Ura — sloboda ! *(Obiju vrata, iznesu jedno bure desno sprijeda pozornice, drugo lijevo u dno pozornice ; iznašaju čaše, boce ; pije se kuca, ijuče se, — graja, u kojoj sudjeluju svi bez razlike. Neki momci i djevojke zapjevaju, ostali prihvate)* :

Iždjikala loboda,
Sada vlada sloboda :
Pavor više nema gose —
Pogospodio se !

(Čuje se pucanj za desnim kulisama. Nastane komešanje uz poklike: „Evo ji' !“, „Dolaze !“ Nekoji pojure na kapiju, pri čemu se plot obori, te ga bace za lijeve kulise. Istrčava se na ulicu i utrčava u baštu. **Aca** *i* **Društvo** *mu uzmuvali se i žestoko gestikuliraju kod prednjega stola.)*

Aca *(već podobro pijan, kao što mu je i društvo)* : Sad mir, zapovedam ! Bure na astal, nek vididu, s kim imadu posla ! *(Acina grupa digne svoje bure na stol.)*

PRIZOR 23.

Predjašnji i Uroš.

Uroš *(dotrči zaduhan; govori gutajući, kao da hoće da iskaže sve od jednom):* Evo mu vrajle u karucama! Došli u dvojim karucama! Princ i još dvojica pred seoskim bunarom sašli s karuca, pa idedu peške, a vrajla tek što nije izbila!

Nekoji: Evo karuca! *(Čuje se, kako je zastala kočija.)*

Aca *(narodu):* Svatovca! *(Dok* **Narod** *pjeva „Odbi se biser grana od jorgovana...“,* **Aca**, *sprijeda pozornice, viče: „Aptajk! Rekc riktajk!“ i reda Jevrema i vojvode te sam stane pred njih; svi ovi, s napitosti, gegaju se i gurkaju.)*

PRIZOR 24.

Predjašnji, gospodjica (kćerka vel. župana) i Miško.

(Pridošlice pojavljuju se s desna, narod ih pozdravlja: „Dobro došli!“ i „Živili!“.)

Gospodjica *(otmjeno-vesela pojava, Mišku):* Bleiben Sie in meiner Nähe, denn es duftet hier zu stark nach Vergnügen. *(Narodu)* Zdravo, narode! U vas je veselo...?

Nekoji: O maj, — kako lepo divani!

Aca *(skine šešir, tako i ostali):* Vaše... vaše... *(Jevremu, poluglasno):* Ta kako ono stoji u molbenici...?

Jevrem *(poluglasno):* Blagorodije.

Aca: Vaše slatkorodije, vrajla princeza! Jes’, kod nas je veselo, i imamo i zbog čega, a... ovaj... mislimo: i vi ćete da bidnete zadovoljni sa našim selom, jerbot... dakako... p’ ondak — *(Jevremu, poluglasno):* Divani ti, mene je stid...

Jevrem *(iskoraknuvši):* Mi vas pozdravljamo, i evo smo se već iskupili, i, verujte, evo ovo je naš Aca, i molimo, da se upoznate. *(Aci)* Šta si stävo ko drvena Marija?... De pruži tu ručurdu vrajli!

Gospodjica *(rukujući se s Acom):* Drago mi je upoznati se s prvim čovjekom ovoga sela.

Persa *(pridje ka gospodjičinoj grupi; sa strahopočitanjem, nu ipak ljubomorno):* ... s mojim čovekom.

Gospodjica: O — krasnog imate muža, može vam se čestitati. *(Pružajući ruku Persi)* A i vi ste još krasnija žena.

Persa *(poljubivši gospodjicu u ruku, plačno):* 'Vala vam, vrajla, kad tako divanite! Znate, ondak mi je lakše, jer... verujte... nije to tako lako — *(Počme jecati.)*

Vuksan, Nenad, *i* **Stana**: Za' selo, Perso! *(Odvedu je k lijevim stražnjim kulisama, gdje je mire i tješe.)*

Aca *(gospodjici):* E — baš vam 'vala, jerbot, znate, i jes' joj poteško... *(Obori oči, smete se.)*

Jedna snaša *(kao predjašnje):* Jerbot, znate, mi se još nismo naučile gospocki...

Živko: Ta man'te se, žene!

Gospodjica *(za se):* Ein Preisräthsel für mich!... *(Mišku)* Gehen Sie unter das Volk und orientiren Sie sich, was diese Leute eigentlich vorhaben. *(Miško se nakloni, ode medju narod u dnu pozornice, nu ne može da dodje do riječi, jer narod njega salijeće pitanjima.)*

Aca *(gospodjici, oborenih očiju i stidno):* Al mi ćemo se već priučiti vašim običajima; minister Jevrem već ji' pomalo znade...

Jevrem *(gospodjici):* Ta izvol'te sesti, nemojte da se stidite ko racka mlada... tako. A šta se tiče vaši' običaja, i kod nas idedu na šaku kupusa pet vunti slanine —

Aca *i* **vojvode**: Pa to se razume!

Gospodjica: Mog će oca osobito veseliti, što vam je selo tako imućno.

Jevrem: Ih — ne pitajte!... Dok smo još plaćali pokojnu porciju, plaćali smo je dragovoljno po tri godine unapred, i uvek nam je carevina dugovala. A istom Aca!... On pali lule s pedesetarkama! ... Ali izvol'te se kucnuti s njime! *(Pruži joj čašu.)* Kažem vam: Rigo mu nije ni dovde! *(Prevuče šakom ispod koljena.)*

Gospodjica *(kucne se s Acom):* Wahrhaft köstliches Abenteuer! *(Ostavi čašu a da i ne pije.)*

Jevrem: Živili Aca i vrajla princeza!

Narod: Živili! *(Pjevaju „Mnogaja ljeta...".)*

Gospodjica *(za se):* Da hast du die Kehrseite des Vergnügens; indessen — mitgegangen, mitgehangen! *(Glasno)* Hvala vam, i uzvraćam: Živili veseli Magaraševčani!

Aca: Narode — u kolo!... Pa da vidiš, vrajla, kad ja povedem! *(***Gajdaš** *zasvira,* **Aca** *povede kolo.* **Grupa Persina** *vraća se u sredinu pozornice grupi gospodjičinoj. Miško pridje gospodjici te oboje podju ka prednjim lijevim kulisama, gdje Miško uzme gospogjici „ob-*

jašnjavati" stvar; nu odmah se odvajaju od svoga društva **Persa** *i* **Stana**, *uzmu gospodjicu ispod ruke i odvedu je za lijeve kulise. Miško ostaje na mjestu.)*

PRIZOR 25.

Predjašnji bez gospodjice, Perse i Stane.

(Kolo se medjutim tako kretalo, da je došlo u sredinu pozornice. **Jevremova grupa** *dospijeva ušljed toga sprijeda pozornice, te se i ne opaža iz pozadine, od kuda će se kasnije pojaviti veliki župan.)*

Aca *(igrajući govori po taktu poskočicu):*

Sve selo veselo!
Što se nekad uzelo,
Pa se ljuti, mrgodi,
Sad nek ljubav provodi
I nek tera kera
Uz novog švalera;
To j' vrancuski običaj — —

Svi u kolu *(bez pauze nastave po taktu):* Haj — haj!

Aca: Gleda snaša u gajdaša,
Bela seka u meneka,
Al je više ne ću,
Princezu uze' ću,
Neka puca moja dika,
Dok može, nek dura — —

Svi u kolu *(kao prije):* Ura!

PRIZOR 26.

Predjašnji, veliki župan, kotarski predstojnik, poslije načelnik, ovrhovoditelj, kasnije bez načelnika.

Veliki župan *(u prvome mahu zadovoljan):* Pomoz Bog, narode! *(Kolo prestane.)*

Aca: Dobro nam došo!

Svi: Dobro došo! Živio!!

Veliki župan *(predstojniku):* Gospodine predstojniče, na ovako zadovoljnu selu ja vam čestitam!

*(***Predstojnik*** se nakloni, obrne se, kao da traži nekoga, ugleda* **načelnika** *— koji se u tom času pojavi u desnom uglu pozadine — pritrči k njemu i rukovanjem izručuje mu sa svoje strane čestitanje.)*

Jevrem *(odmah poslije riječi vel. županа):* Razmaknite se, aptajk! Aco i vi vojvode, ovamo! *(Brzo se postave u red, pred njih stane Aca, Aci):* Divani, Aco!

*(**Predstojnik** se vraća k vel. županu, a s desna u pozadini, za ledjima načelnikovim pojavi se ovrhovoditelj, te živahnom mimikom uzme razjašnjavati situaciju* **načelniku.**)

Predstojnik *(prilazeći k županu i pokazujući na narod):* Quelles bonnes et naifes gens...[1] *(Narodu):* Narode! Čini mi se, da se ovdje od nekuda već doznalo, za dolazak presvijetloga; nu ja ću ipak da vam predstavim našeg novog —

Aca *(predstojniku):* Ne treba, — mi to znademo i bez vas, i znademo, da ste i vi morali s njime doći, zbog što ga se bojite. *(Vel. županu)* Mi... ovaj... to jes'... mi smo već otpočeli... jerbot... dabome... *(Smete se, Jevremu)* Jevreme, ne umem; divani ti.

Jevrem *(iskorakne):* Ondak vaše blagorodno blagorodije i naš prijatelju! Mi vas pozdravljamo, i dobro nam došli, a imate i kome. I mi već sve znademo iz novina, jerbot... ovaj... svi smo pismeni. *(Nakašlje se.)*

Aca: Razumemo se čak i u numere.

Jevrem: I mi smo otpočeli svatove, jerbo to je tako kod nas običaj. *(Nakašlja se.)* Je l' vako, ljudi?

Narod: Tako je!

Predstojnik *(u velikoj neprilici, vel. županu):* Monsieur, permettez-moi quelques mots...[2]

Veliki župan *(zvanično hladnim tonom):* Merci, je n'en vois pas la necessité, je voudrais entendre ce monde parler jusqu' au bout![3]

*(**Predstojnik** korakne unatrag i ugleda u desnom uglu pozornice načelnika i ovrhovoditelja prestravljenih lica i uputi se k njima, gdje mu* **načelnik** *u hitnji mimikom išvješćuje.)*

Jevrem *(vel. županu):* I evo ovo je onaj Aca, zbog kojeg smo vam pisali, i eno vaša vrajla je već uvidila, da mu Rigo nije ni do člankova, i evo —

Vel. župan *(strogo):* Ti si po svoj prilici kmet, šta?

Jevrem: Do danaske bio, a od danaske vaša desna ruka i minister, ako Bog da! I ondak — mi ne ćemo da plaćamo porcije. Je l' 'vako, vojvode?

[1] Dobroćudnih li i bezazlenih ljudi...

[2] Gospodine, dozvolite nekoliko riječi.

[3] Hvala; nije nužno, hoću da saslušam do kraja.

Vojvode i **Aca** : Tako je !

Narod : Sasvim je tako !

Veliki župan *(užasno iznenadjen, krużeći po narodu pogledom) :* Ljudi —

Jevrem : *(upada) :* Molim, nismo još sve izdivanili ! . . . I spremni smo i u rat na Turčina ; al prvo ćemo da udarimo na Pupinčane . . . I molimo, da se opet uvededu batine, zbog što narod još od granice uvek uzdiše za batinama, i zbog što se batinama može najbolje da vlada —

Aca : I zbog gospode —

Živko : Jerbot svi smo jednaki —

Uroš : I vlada sloboda —

Stojan : Da svakog isprebijamo !

Veliki župan *(odlučno) :* Ti, kmete, i vi ostali —

Živko *(opazivši načelnika; upada) :* A — eno onoga, što 'oće da udari porciju na opanke !

Veliki župan *(kao prije) :* Sad je dosta !
Jevrem *(Živku) :* Koga ?
Živko : Načelnika !
(U išti čas)

Aca : Udrite ga ! *(Navali sa vojvodama,* **načelnik** *uteče.)*

Narod *(komešajući se) :* Udrimo !

Veliki župan *(stavi se pred narod, koji je stajao lijevo više u pozadini, odvojen od Acine grupe) :* Narode, umiri se, čuj me ! *(I Miško pritrči i stane pred narod.)*

Predstojnik *(raširivši ruke i tako zaustavljajući Acu i njegovu grupu) :* Kmete Jevreme, vi ste svi prevareni !
(U isti čas)

PRIZOR 27.

Gospodjica, Persa, Stana i predjašnji.

Gospodjica *(dotrčavši s lijeva, cikne) :* Oče ! Oče ! *(Pane ocu oko vrata.)*

Stana *(isto tako) :* Uh — Jevreme ! *(Vuče ga natrag.)*

Persa *(isto tako) :* Za Boga, Aco! *(Ne da Aci da prodre.)*
(U isti čas)

PRIZOR 28.

Đeda-Vejin, Mladen, dvaestak seljaka i predjašnji.

*(***Deda-Vejin,*** za njim njegovo društvo, dolaze s desna.* **Narod** *i* **Acino društvo,** *uz poklik: „A — deda-Vejin!“, postidjeni ustuknu unatrag. Iza Ace grupiše se* **njegovo društvo** *i* **„Njegov“ narod,** *s Vejinom došavši ljudi iza Vejina.)*

Predstojnik *(došapne nešto deda-Vejinu, zatim ga predstavi vel. županu):* Presvijetli! Ovo je starina deda-Vejin, najuglednija ličnost u deset općina unaokolo.

Veliki župan *(Vejinu):* Milo mi je, — a osobito što vidim, koliko vas narod poštiva. *(Rukuje se s njim.)*

Deda-Vejin *(skine šešir, tako i svi ostali iz obje grupe):* Čestiti gospodine! Muka me velika natera, da se, 'vako nemoćan, dignem iz kuće. Gospodine! Ovaj narod ovde *(pokazuje na Acinu grupu),* ovo je isto tako dobar i miran narod ko i ovi ljudi, što dodjoše sa mnom. *(Iz Acine grupe odbjegne jedan član naroda u grupu Vejinovu.)* Samo oni tamo, ono su suviše lakomisleni ljudi, i to je nji'ova bolest, gospodine!

Aca *(mekanički):* Tako je.

Društvo Acino: Tako je!

Deda-Vejin: Doduše skrivili su oni teško, al ne mislidu rdjavo.

Aca: Tako je!

Acina grupa: Pa nego!

Deda-Vejin: I ono su graničari, čiji su predci kao i ovih ovde *(pokazuje na svoju grupu)* ginuli za cara po Turskoj, Italiji i Madžarskoj *(dva člana naroda dezertiraju iz Acine u Vejinovu grupu),* pa i oni sami spremni su vazda na isto.

Aca *i* **Jevrem:** Dabome da smo!

Acina grupa: Uvek, uvek!

Deda-Vejin: Oni mislidu, da imadu pravo, a odma' su dobri i pokorni, čim saznadu, da nemadu pravo...

Aca: Ta to je, — što ne znademo!

Acina grupa: Istina!

Deda-Vejin: Dva bezdušna čoveka: neki bangaloz Maksim i birtaš Lazar napunili ljudima uši, da ima negdi 'leba bez motike —

Aca: Ta 'di bi bilo 'leba bez motike!

Acina grupa: Deda-Vejin pravo divani!

Deda-Vejin: I ondak ovi ljudi mogli su znati, da je sve ono laž, što jim ona dvojica divaniše...

Aca : Ta od kud bi znali ?

Deda-Vejin : ... da su pomislili samo na to: da nema nigdi države bez porcije i da i u 'vangjelju stoji: „Bogu božje, a caru carevo". — *(Jedno za drugim odbjegne sve u Vejinovu grupu, ostaju samo još Jevrem i vojvode uz Acu.)*

Aca : Sasvim je 'nako!

Jevrem *i* **vojvode** : Nikako drukčije!

Deda-Vejin : I ondak — kakva Vrancuska, pa da ona pošalje vojsku i da ovde načini republiku!!... Ne znadu ovi ljudi, da je Vrancuska slabija od naše carevine... I 'di je ta carevina, da bi mogla predobiti našu carevinu, dok je nas — graničara!?!

Aca *(oduševljeno)*: Slave mi — istinu divani!

Jevrem *i* **vojvode** *(isto tako)*: Čistu istinu!

Deda-Vejin : Gospodine! dok smo imali granicu, imali smo cara, danaske imademo kralja; al opet, Bog Ga poživio, On je osto onaj isti! I ja sad pitam: 'Di je taj graničar, pa da se ne bi dävo iskasapiti za svoga kralja...?

Svi seljaci *i* **seljanke** : Živio kralj! *(Mašu šeširima i rupcima.)*

Deda-Vejin : Vidite, gospodine, sav nji'ov greh poteko je od kletoga pića, današnjega pića, gospodine! Da nije bilo njega, odvratili bi ovi ljudi ovako: 'Di imade više blaga nego u našem Sremu?... Pa jesmo li mi ikada metali ma samo i vuntu slanine na šaku kupusa?

Jevrem *i* **vojvode** : O maj!

Aca *(ljutito)*: Hu — šta nas izvaraše...!

Deda-Vejin : Nego čestiti gospodine veliki župane! —

Acina grupa *(iznenadjena uzvrpolji se; bojažljivo, poluglasno)*: Veliki žu-pan...! *(Vojvode dezertiraju u Vejinovu grupu.)*

Deda-Vejin : Ne zamerite, — ja sam već jednom nogom u grobu, pa ću da vam kažem, što ću da vam kažem. Pre je svako selo naše imalo „kumpaniju": gospoda su nas poznavala u dušu; oni nas, mi nji'. Ne dajte ni danas da se jauče: „Bog visoko — car daleko!" — Ta daleko je, gospodine, becirk, još dalje županija! Obadjite, gospodine, češće narod: a ne samo za saborski' izbora; činite to, da narod uvidi, da ima i veće gospode, nego što su načelnik i beležnik, pa da —

Narod *(upada)*: 'Nako je!

Veliki župan *(u neprilici)*: Deda Vejine, narode —

Deda-Vejin *(upada):* Molim, nisam još sve izdivanio! Pa kad nam ono svakih pet godina koješta obećavate, a, duša valja, korisni stvari obećavate, a Vi ji' i ispunite!

Narod: Da, ispunite ji'!

Veliki župan *(u još većoj neprilici):* Ono, deda Vejine, sve sam razumio — *(vadi rubac i briše znoj sa čela).*

Predstojnik *(za se, zlorado ciljajući na vel. župana):* Aha, došlo je do „noli me tangere"...

Deda-Vejin: Molim, dok izdivanim sve. Obilazite češće narod, da doznate za jade mu, pa da znate, kakovu travu da udarate, a ne šaljite nam samo beležnike i 'gzekutore. Drugo: maknite odavle Maksima i Lazara, koji i nisu iz našega sela. Treće: ne dajte, gospodine, bezdušnicima točarinskih dozvola, jer na svaku njegovu vorintu poreza ode po sto vorinti našega znoja. Četvrto —

Veliki župan *(vrlo tjeskobno, otirući opet znoj):* Dakle, deda Vejine —

Deda-Vejin: Odma' ću završiti. Na koncu konca, ovde u nas ima oko sto vamilija, a dva put toliki broj dece, pa na ono sto vamilija imamo tri bircuza, a na ono dvesta dece nemamo nijedne škole; pa dajte, gospodine, narodu školu, nek bar naša deca učidu i naučidu, šta može da bidne, a šta ne može!

Narod: Školu, školu, gospodine!

Aca: Ondak, narode — *(obazre se, opaziv, da su ga svi ostavili, pokunji se, te se i sam, šuljajućim korakom, pridruži Vejinovoj grupi.* **Jevrem** *za njim.)*

Veliki župan: Deda Vejine! uvažajući Vaše poštene riječi, kojima se u tren oka povinuše Vaši mještani, nastojat ću, da Vam učinim po želji; pa pošto mi izgleda *(značajno-prijekornim pogledom na predstojnika),* da se ovdje do sada što-šta prepuštalo —

Deda-Vejin *(upada):* Ta Vam valja, gospodine!

Predstojnik *(u neprilici):* Dozvolite, presvijetli, ta je općina —

Deda-Vejin *(upada, predstojniku):* Ona igra, kako joj Vi svirate... *(Županu):* Molimo dalje, gospodine župane!

Veliki župan *(nastavljajući):* ... nastojat ću, da se tima propustima doskoči. Naročito ću voditi računa o potrebi škole. Najzad, što se tiče one dvojice —

PRIZOR 29.

Jevrem, Lazar i Gojko te predjašnji.

(S lijeva dopire glas Maksimov: „A jao, ne mojte, dosta je!" te Lazarev i Gojkov: „Lažeš, znavo si ti!" i *„Udri, ne žali!" i u to se pojave sva trojica na pozornici, posljednja dvojica vukući Maksima i lupajući ga pesnicama. Čim se pojave na pozornici, viče* **Lazar** *seljacima: „Pa zov'te princa, da sudi ovome!" nu u taj čas —)*

Deda-Vejin *(županu):* Evo one dvojice!

Veliki župan: Lazare i Maksime, vi ste uhapšeni! *(Mahne rukom, dva seljaka pristupe i drže Maksima i Lazara.)*

Lazar *(ugledavši vel. župana, prestravljeno):* A... veliki župan!

Veliki župan *(dvojici seljaka):* Vodite ih kući deda Vejinovoj gdje će ih primiti oružnici.

Lazar: Ali, milostivi gospodine, zašto i ja?

Maksim *(Lazaru):* Po pogodbi brate, sve po pola...

Neki iz naroda: Gle, kako se bracki pogodili!

Narod: Hahaha!

Lazar: Onda dopustite, da bar sredim ono moje sirotinje... *(Sad istom ugleda štetu.)* A jao, ko će mi ovu štetu da naknadi!?

Maksim: Bogme — vrancuski princ. Ali, ko će meni ledja da namesti?

Lazar *(bijesno):* Namesti' će ti je republika, nesrećo!

Veliki župan *(Vejinu):* Mi ćemo Vašoj kući. Drago će mi biti čuti još koju prostodušnu, ali korisnu. *(Mladenu):* Ti ćeš, čiča Mladene, ostati sa gosp. načelnikom ovdje, da se povjerenstveno zatvori ova krčma, jer ti si od danas kmet.

Jevrem *(prenerażeno):* A kuda ću ondak ja?!

Aca: U Vrancusku za ministra...

Veliki župan *(onoj dvojici, što čuvaju Maksima i Lazara):* Vodite ih!

Aca: Nemojte, gospodine, dok im još jednu ne otpevamo!

Veliki župan: Neka bude!

Aca *(pjeva,* **Maksim** *i* **Lazar** *bijesno buču i prijete):*

Maksim zelen, Lazar žut,
Želimo jim sretan put,
Samo da jim nije uska
Buvara vrancuska...

(Zadnja dva stiha opeluje vas narod. Župan daje znak, te Maksima i Lazara povedu ona dvojica lijevo, dok župan sa Vejinom, predstojnik sa gospodjicom, za ovima lakaj, mimikom se oprostivši od naroda, gube se desno.)

Narod *(dovršivši pjevanje, za odilazećima, mašući šeširima i rupcima):* Sretno!

PRIZOR 30.

Predjašnji bez **Maksima, Lazara, vel. žup., predst., gospodjice i lakaja.**

Aca: Pa da poigramo, kad je sve 'vako lepo ispalo!

(Svi se hvataju u kolo, gajdaš svira; igra se i pri tome govore ove poskočice):

Aca: Sviraj, svirče, da mi gode,
Kupi' ću ti gajde nove
I maramu na prdaljku,[1]
Republici za tužaljku...
Otpočelo, pa zaspalo,
Bilo pa se spominjalo,
Osto samo sanak mio,
Kad se Jevrem pomamio,
Da postane minister
I uvede batine...

Jevrem: Osta samo spominjanje
Na Acino princovanje...

Narod: I njegove svatove,
Karuce i 'atove
I na vrajlu prinčevu...

Aca: Ta marim ti za princeze
Kod ovake moje Perse!

Persa: Ta na čast vam svi Vrancuzi,
Kad su uz nas naši druzi —

Stana: Naši ljudi jaki, čili,
Zdravi bili, živi bili!

Svi: I naš Vejin „Mnoga ljeta!“
Što gospodu izdeveta...

---

[1] Prdaljka je ona svirala, što je gajdaš stavi na rame te što svira onaj monotoni bas.

O NEVIDLJIVIM ZVIJEZDAMA.

Rad sam čitatelje časak zabaviti — ako mi to podje za rukom — sa zvijezdama, koje se n e v i d e. Reći će: očito protivurječje! Tà mi znamo, da u beskrajnom — prema našim pojmovima — svemiru na jednom mjestu lebdi golema usjana kugla — n a š e S u n c e — kao što lebdi kuglica od ulja u zgodnoj smjesi vode i alkohola. Golema je samo relativno: naime spram veličinâ, s kojima se um ljudski u zemaljskim prilikama sastaje. Nije posve mirna. Vrti se majestetično polagano oko osovine i treba 26 dana, dok se jedanput okrene oko osovine. Iz nje izbija obilje svjetlosti i topline na sve strane svemira, a tek malen dio toga pada na onih 8 sitnih crnih kuglicâ, što se oko nje vrzu u kružnicama i sve gotovo t o č n o u ravnini njezina ekvatora, na osam „s v j e t o v a", medju kojima je treći po redu od Sunca — naša „d o l i n a s u z a" — naša Zemlja. Ako se daljina Zemlje od Sunca, koju su nebeski inžiniri već prilično točno izmjerili, okrsti veoma zgodnim imenom „1 n e b e s k i m e t a r", onda je Suncu najbliži svijet „M e r k u r" od njegova središta daleko samo 3 nebeska decimetra, a najdalji „N e p t u n" 30 nebeskih metara. Sunce dakle zajedno sa svojom obitelju tek je jedna oveća kaplja u prostoru svemirskom, a oko njega je velika svemirska pustinja. Više od 300.000 nebeskih metara daleko moraš od Sunca otići, da se opet namjeriš na takvu usjanu kaplju — na d r u g o S u n c e. A takvih je kapljica u svemiru bezbroj u najrazličnijim sve većim daljinama od nas. Na fotografskoj karti, što su ju koncem 19. stoljeća snimile zvjezdarnice čitavoga svijeta, ima ih zabilježenih oko 20 milijuna! Kako su im daljine od našega Sunca nepojmljivo velike, nije čudo, što nam se sva ta sunca odaju tek kao s v i j e t l e t o č k e na najveličanstvenijem svodu, što ga ima — na večernjem i noćnom nebu. Jedini glasnik njihov, kojim nam se odaju, baš je ona drhtava s v j e t l o s t njihova. Zar nije dakle očito protivurječje govoriti o zvijezdama, k o j e s e n e v i d e? Tà da nema ono malo svjetlosti njihove, ne bismo ni znali, da postoje u svemiru! Tà zraka svjetlosti jedini je „s v e m i r s k i g l a s n i k," koji nam donosi vijesti iz najdaljih dubljina svemira.

Pa ipak nije protivurječje! U posljednjih je 50 godina ljudskomu umu uspjelo, da ponovno otkrije nebeskih tjelesa, za koje se prije toga po zraci njihove svjetlosti u durbinu nije znalo, da postoje. Možda će se ova važna otkrića u dalekom svemiru, koja se broje u najveće triumfe astronomije i u najveće ljudskoga uma uopće, i nestručnjaku činiti toliko zanimljiva, da smijem u čitatelja moliti nekoliko časaka strpljivosti, kako bih mu ih nekoliko ispripovjedio!

I.

Prvi ću primjer izabrati iz obitelji našega Sunca. Svjetovi našega Sunca putuju oko njega matematičnom pravilnošću, pak nam gibanja njihova oko Sunca daju sliku tako savršene harmonije, da su astronomi za svaki svijet mogli izračunati tablice, po kojima mogu za svako vrijeme u budućnosti i prošlosti veoma točno kazati mjesto planeta na nebeskom svodu. Što planete u toj savršenoj harmoniji ravna, to je ona velika svemirska p r i v l a č n a s i l a, koja djeluje izmedju Sunca i planetâ, a zovu ju „g r a v i t a c i j a“. Otkrio ju je veleum u prirodnoj nauci, slavni Englez Isaac N e w t o n prije 230 godina i našao onaj glasoviti osnovni „z a k o n g r a v i t a c i j e“, koji neumoljivo ravna sva gibanja u obitelji našega Sunca, pak je postao fundamenat astronomije. Obretniku se u čast i danas zove „N e w t o n o v (izgovori Njutnov) z a k o n g r a v i t a c i j e“. Taj nam zakon veli: Svaka se dva nebeska tijela, makar kako razdaleko bila, p r i v l a č e s i l o m, koja je to jača, što su v e ć e m a s e tih tjelesâ, ali je ujedno to s l a b i j a, što su one d a l j e jedna od druge. Čudno je na toj sili, da je u d v o s t r u k o j daljini već č e t i r i puta slabija, u t r o s t r u k o j daljini već d e v e t puta slabija itd. Sva divna harmonija u obitelji našega Sunca djelo je toga zakona za silu gravitaciju, pa da Newton čovječanstvu nije dao ništa drugo, nego taj zakon, kojim se je pred duševnim okom čovjeka razotkrila harmonija neba, zaslužio bi bio u punoj mjeri ponosne riječi, koje stoje na njegovu grobu u kraljevskoj grobnici Westminsterskoj: „Gratulentur sibi mortales, tale tantumque extitisse humani generis decus“.

Ova privlačna sila izmedju Sunca i planeta odredjuje svakomu planetu matematički točno stazu, s koje ne može ni za dlaku da skrene, ako na njega ne djeluje još koja t r e ć a nebeska masa svojom privlačnom silom. No ako znadem, kolika je ta t r e ć a masa i kako je d a l e k o od planeta, mogu po istom Newtonovom zakonu izračunati,

koliko će i kako matematičku stazu planeta pobrkati to „treće tijelo“. A takvih „perturbacija“ zaista ima u obitelji našega Sunca, jer na svaki planet djeluju privlačno osim Sunca i njegovi prvi susjedi. Baš s punim obzirom na sve te poznate perturbacije računane su spomenute tablice za planete, pak je i opet jedan od najvećih triumfa ljudskoga uma njihovo točno podudaranje s faktičnim gibanjem planeta na nebu.

Stari su naši znali samo 6 planeta u obitelji Sunca: Merkur, Venus, Zemlja, Mars, Jupiter i Saturn. Godine 1781. otkrio je Herschel sedmi naš svijet Uranus. Kad je francuski astronom Bouvard i za taj novi planet izračunao bio tablice s potpunim obzirom na perturbacije od strane susjednih velikih planetâ, pokazalo se već godine 1844., da se izračunano mjesto Urana s njegovim faktičnim mjestom na nebu nije podudaralo. Razlika je bila čitava 2′ ili $\frac{1}{30}$ stupnja — nečuvena upravo razlika izmedju računa i opažanja u astronomiji Newtonovoj! Svi su se tadanji astronomi bavili oko ove abnormalne pojave.

Njemački je astronom Bessel bio možda prvi, kojemu je sinula misao, da bi toj „nepravilnosti“ u gibanju Urana mogla biti uzrokom privlačna sila još nepoznatoga svijeta u obitelji našega Sunca, koji još negdje daleko iza Urana kruži oko našega Sunca. Zadaća je sada ovako stajala: Poznajemo perturbacije, što ih izvodi taj nepoznati planet u gibanju Urana; iz toga treba izračunati stazu toga nepoznatoga planeta i njegovo mjesto na nebu u odredjeno doba. To je zadaća baš obrnuta spram prije spomenute: iz poznatih staza dvaju planetâ izračunati njihove medjusobne perturbacije, a ta je zadaća bila već mnogo puta uspješno riješena. Nije ovdje mjesto, da crtam, kakove se poteškoće javljaju kod riješavanja te zadaće, tek ću spomenuti, da ide u red najtežih problema astronomije. Engleski astronom Adams bio je prvi, koji se je g. 1843. odvažio da rješava taj problem i riješio ga je sretno. Godine naime 1845. priopćio je on — tadašnji student u Cambridgeu — rezultate svoga računa ravnatelju zvjezdarnice Grenwichske Airyju, ali ovaj je radnju skeptički primio i — nisu tražili planeta na mjestu, što mu ga odredio račun Adamsov. — No iste godine 1845. dao se je na rješavanje istoga problema mladi pariski astronom Leverrier — o riješenju se Adamsovu tada u javnosti još ništa nije znalo. Svoje je riješenje štampao g. 1846. dne 31. kolovoza u „Comptes Rendus“

*

francuske akademije. Neobično podudaranje izmedju računa Leverrierova i Adamsova potaknulo je sada ravnatelja Cambridgeske zvjezdarnice Challisa, da sistematički traži novi planet na izračunanu mjestu. Kako nije bilo tamo dobre karte onoga kraja neba, bilo je traženje planeta medju tolikim zvijezdama omučan posao, pak je trebalo opažanja odmah i reducirati. Taj je posao Challis odložio i poradi toga nije ni opazio, da je već 4. i 12. kolovoza 1846. novi planet zaista bio vidio. Leverrier je pak 18. rujna 1846. pisao tadanjemu asistentu zvjezdarnice berlinske dru. Galleu i priopćio mu rezultate svoga računa, pa ga umolio, da on na označenom mjestu potraži novi planet. Ako je doista tamo, odat će se po tom, što se giba medju nekretnicama svoje okoline, a po sudu Leverrierovu imala bi njegova pločica premjer od 3″, dosta velik, da se on kao pločica u dobru durbinu prepozna. Medju akademičkim novim kartama neba našla se baš malo prije doštampana karta onoga nebeskoga kraja, u kojem je trebao da bude po Leverrierovu računu taj „novi planet“, pak su još iste večeri dne 23. rujna 1846., kad je Galle primio Leverrierov list, on i d'Arrest naskoro našli sumnjivu zvjezdicu 8. reda, koje na karti nije bilo. Do zore su motrili njih dvojica i Encke, ravnatelj zvjezdarnice, ali nisu mogli sigurno uglaviti, da li se ta zvjezdica pomiče medju nekretnicama. No slijedeće večeri je to bilo posve sigurno, pak su mogli izjaviti, da je to zaista traženi „novi planet“ — kasnije je dobio ime Neptun.

Čovjek ne zna, bi li se više divio vještini obaju astronoma, koji su ovako zamršen problem tolikim uspjehom riješili, ili zamjernoj logici matematičke analize, koja iz ispravnih podataka, uvedenih u zadaću, daje jedino prave rezultate, sve ako su i sporedne pojedinosti krivo uvedene.

Na povijest otkrića Neptuna moći će se čovječanstvo svagda ponosom osvrtati. To je bio prvi slučaj, gdje je čovjek otkrio, da postoji nebesko tijelo, kojega nitko prije toga nije vidio u durbinu. Doživio je pak neobi ni triumf, da ga je durbin naknadno odmah pokazao na izračunanome mjestu.

Nije dakle bila zraka svjetlosti glasnik o eksistenciji Neptuna. Odao nam se perturbacijama, što ih izvodi u gibanju svoga susjeda Urana preko svoje privlačne sile; odala nam ga dakle sila gravitacija.

II.

U r a n i N e p t u n dva su nebeska tijela, koja pripadaju obitelji našega Sunca, dva su brata naše Zemlje. Poradi toga su nam razmjerno blizu. Uran je od Zemlje daleko najviše 21, a najmanje 17 nebeskih metara; N e p t u n pak najviše 31½, a najmanje 29 nebeskih metara. I to su doduše prilične daljine spram daljina zemaljskih, jer treba znati, da 1 nebeski metar ima 150 milijuna kilometara t. j. 150 milijuna „Gundulićevih ulica“ u Zagrebu daje 1 nebeski metar. Čovjek osupnut stoji pred činjenicom, da astronom u tolikoj daljini može tolikom točnošću mjeriti najmanje promjene u gibanju nebeskih tjelesa.

Prijedjimo sada iz obitelji našega Sunca dalje u svemirski prostor. Na južnom nas nebu pozdravlja najljepše zviježdje našega neba — O r i o n, a kraj njega nešto na istok n a j s j a j n i j e sunce neba — S i r i u s u zviježdju Velikoga Psa. On će nas posebice interesirati. Daleko nam je od Sunca putovati, dok dodjemo do najbližega sunca. Na našem ga nebu ne vidimo; vide ga stanovnici južnijih krajeva Zemlje; zvijezda je to nekretnica 1. reda; astronomi ju zovu α (alfa) C e n t a u r i. Više od 300.000 nebeskih metara treba prevaliti do njega, dakle je opravdano reći, da nam je Neptun sa svojih 30 nebeskih metara pred nosom. α Centauri — naš prvi susjed u svemiru izvan naše sunčane obitelji — tako je daleko, da njegova svjetlost, koja juri brzinom od 300.000 kilometara u svakoj sekundi, treba do nas pune 4 i jednu trećinu godine! Baš je zgodno godinama svjetlosti izražavati daljine sunaca od nas, da ne budu brojevi preveliki. Medju najbližim je našim susjedima i S i r i u s; daleko je gotovo još jedanput kao α Centauri, naime 9 godina svjetlosti ili oko 650.000 nebeskih metara. U susjednom zviježdju Maloga Psa najsjajnija je zvijezda P r o c y o n, takodjer zvijezda 1. reda; on je od nas daleko 11 godina svjetlosti, ili oko 770.000 nebeskih metara. Daljine su izmedju pojedinih sunaca dakle upravo goleme spram daljina izmedju Sunca i njegovih planeta.

Do nedavna su držali, da su te zvijezde zaista nekretnice, t. j. stalne točke na nebeskom svodu, kako se i čine prostomu oku. Danas se zna za mnoge, da imaju i svoje v l a s t i t o g i b a n j e u svemiru, da jure nekuda kroz svemir; a uzima se, da takvo gibanje imaju s v e n e k r e t n i c e, s v a s u n c a na nebu, ne izuzevši ni naše. I tako je tek u naše dane postala nova astronomija, stelarna astronomija, koja pri-

bira gradju, na kojoj će daleka pozna pokoljenja čovjekova roda jednoć sagraditi divnu harmoniju gibanja u sustavu nekretnicâ, harmoniju, kakovu današnja astronomija poznaje tek u maloj obitelji našega Sunca.

I nehotice nam niču pitanja : kakova su ta gibanja sunaca ? Vrijedi li i za njih Newtonov zakon gravitacije, na kojem je osnovana harmonija naše sunčane obitelji ? Odaje li se u tim gibanjima sunaca kakov osobiti odnošaj spram kakvoga središnjega tijela, kao kod naših planeta ?

Daleko je, veoma daleko današnja nauka od toga da odgovori na ta pitanja ! Tà vidjesmo čas prije, kako su nekretnice daleko od naše sunčane obitelji, pak je jasno, da nam se njihova gibanja moraju činiti vanredno sitna i polagana već poradi te užasne daljine. Trebat će stoljeća, da ih samo opazimo!

Ima medju nekretnicama ipak već i danas velik broj, ide u stotine, kod kojih su nebeski inžiniri već nešto više saznali o njihovu gibanju. To su tako zvane „dvostruke zvijezde“. Kada durbinom šetaš po nebu, često ti zapne oko o parove zvijezda, koje su jedna tik druge, tako blizu, da prosto oko vidi samo jednu zvijezdu ; treba pače dobar durbin, da ih rastavi. Nisu tek slučajno optički jedna kraj druge, nego su i fizički bliske. Taki su parovi dakle u sličnom odnošaju kao Mjesec spram Zemlje ili kao Zemlja spram Sunca, pa ako i u onim dubljinama svemira vrijedi Newtonov zakon, moraju nam i ti parovi zvijezda pokazivati dvojako gibanje : 1. gibanje jedne zvijezde oko druge i 2. pomicanje para u svemirskom prostoru u nekom smjeru. Navlastito ovo pomicanje zajedničkoga težišta njihovoga daje nam „vlastito gibanje“ para kroz svemir. I gle čuda : pomnjiva opažanja i mjerenja nesumnjivo odadoše najprije gibanje jedne nekretnice oko druge, ali i to, da to gibanje biva po istim zakonima kao i valjanje planetâ oko našega Sunca, u jednu riječ: ondje vrijedi Newtonov zakon gravitacije! Znamo danas već nekoliko dvostrukih zvijezdâ, koje su pred našim očima već ponovno svršile svoje ophode oko zajedničkoga svoga težišta ; na pr. δ Equulei za 11½ godina, β Delphini za 17 godina, 42 Comae Berenices za 26 godina, η Coronae za 42 godine, ξ Ursae majoris za 61 godinu itd., a ima ih i s ophodnim vremenima od 200—300 godina. Veoma je dakle vjerojatno, da Newtonov zakon općeno vrijedi i u svijetu nekretnicâ. Ako je to istina, moraju se i posljedice

toga univerzalnoga zakona odavati tečajem vremena na gibanjima nekretnica, moraju se pomalo odavati odnošaji privlačenja, kakove smo čas prije vidjeli u obitelji našega Sunca kod Urana i Neptuna.

No opažena vlastita gibanja sunaca ne odadoše do danas ni u jednom slučaju nikakva skretanja s p r a v o g a puta: kod svih se nekretnica čini, da parovi jure kroz svemir j e d n o l i k o u p r a v c i m a na najraznoličnije strane: jedne k našemu Suncu, druge od njega, treće u stranu. To se pak ni malo ne podudara s velebnim zakonom Newtonovim: privlačne se sile baš u tom odaju, da zvijezda, koja drugu privlači, nju skreće s upravne staze u konkavnu krivulju, na pr. u kružnicu. To nam protivurječje zadaje posla. Al promislimo stvar samo časak, pak će nam se i to protivurječje riješiti. Ni najoštrija opažanja nisu kadra na gibanju Merkura pokazati najmanju nejednolikost — a k o t a o p a ž a n j a n e t r a j u d u ž e o d 2 s a t a: gibanje se Merkura u tom kratkom vremenu čini posve j e d n o l i k o i u p r a v n o, a ipak 2 sata daju već $^1/_{1000}$ njegovoga ophodnoga vremena. No mi znamo za Merkura posve pouzdano, da on ne ide ni p r a v c e m ni j e d n o l i k o, nego da ide oko Sunca po elipsi, čas brže, čas sporije. Treba ga očito duže nego 2 sata opažati, treba više nego $^1/_{1000}$ ophodnoga vremena njegovo gibanje motriti, ako hoćeš, da opaziš, kako pomalo skreće s pravca. No t o l i k d i o ophodnoga vremena ($^1/_{1000}$) još n i k o d j e d n e nekretnice ne obuhvaćaju naša opažanja i mjerenja. Je li dakle čudo, da mi do danas na nekretnicama ne vidimo nikakvoga s k r e t a n j a s u p r a v n o g a puta, nikakve n e j e d n o l i č n o s t i? Trebat će još nekoliko stoljeća opažanja, da to opazimo! Dosadanji se rezultati opažanja dakle još ne kose sa smišljajem, da se nekretnice medjusobno privlače; treba naprosto v e ć e l u k o v e njihovih golemih krivih staza motriti; dosadanji su tako kratki, da se ni u čem ne razlikuju od pravca.

Posve je drukčije kad gledamo sa Zemlje medjusobno gibanje zvijezdâ u paru koje dvostruke zvijezde. Mi smo posve u prilici čovjeka, koji bi iz središta Sunca gledao par zvijezdâ „Zemlja-Mjesec". Što bi vidio? Zajedničko se t e ž i š t e toga para pomiče u najvećem krugu pomalo po nebeskom svodu, no oko te točke okreće se i Zemlja i Mjesec istodobno za 27 i pol dana. Čas je Zemlja iznad, čas je ispod pravca, koji nam kazuje pomicanje težišta, čas zaostaje iza njega, čas je opet pred njim. A Mjesec? On će stajati s v a g d a n a s u p r o t n o j s t r a n i t e ž i š t a, ali 80 puta dalje od njega nego Zemlja, jer mu

je masa toliko puta manja od zemaljske mase. Da su im mase jednake, stajali bi svagda na suprotnoj strani težišta u jednakoj daljini od njega, pak bi im gibanja oko zajedničkoga težišta bila posve jednaka, ovako su samo posve slična. Baš smo mi u takvoj prilici spram dvostrukih zvijezdâ. Točna mjerenja njihovih mjestâ u različno doba moraju odati, da obje idu oko zajedničkoga težišta, da se vrti jedna oko druge. a mora se i to pokazati, da su svagda baš na suprotnim stranama težišta. Pak to opažanja i sjajno potvrdiše kod spomenutih i kod mnogih drugih dvostrukih zvijezdâ.

No iz toga izvodimo veoma znamenit zaključak: da saznam, gdje je u odredjenom času druga zvijezda takova para, dosta je da opažam samo prvu i da odredim njezinu stazu oko zajedničkoga težišta. Treba samo mjesto prve zvijezde spojiti s težištem i pravac preko njega produžiti; on mora da prodje i kroz drugu zvijezdu; sama njezina daljina od težišta zavisi od veličine njezine mase spram prve: ako su mase jednake, jednake su i daljine od težišta, što manja masa druge zvijezde, to veća njezina daljina od težišta.

Možemo dakle, znajući mjesto prve zvijezde, i ne pogledavši drugu, odrediti smjer, u kojem se druga mora pokazati. Kod svih se dvostrukih zvijezda račun po Newtonovu zakonu zaista slaže s opažanjima.

Ako dakle zvijezda nekretnica ima pratioca dosta velike mase, mora se nakon dosta dugoga i pomnjivoga motrenja odati njezino gibanje oko zajedničkoga težišta u Keplerovoj elipsi. Vlastito gibanje zvijezde mora da se oda kao promjenljivo, ali u toj promjenljivosti mora biti taj red, da se ona nakon odredjenoga vremena vraća na isto mjesto; nauka kaže: gibanje mora biti periodično, kao što je na pr. gibanje njihala na uri.

Ali u to su u četrdesetim godinama prošloga stoljeća na nebu otkrili novo čudo. Bessel je kod svojih radnja, koje su imale posve drugu svrhu, otkrio, da dvije zvijezde Sirius u Velikom Psu i Procyon u Malom Psu odaju ovakova periodična kolebanja vlastitoga gibanja, a ipak nisu dvostruke zvijezde. Kod Siriusa je pače mogao odrediti i trajanje kolebanja na 50 godina od prilike i najveće promjene mjesta bijahu u tom vremenu 5″.

Što je to? Riješenje je, nadam se, i za čitatelja gotovo na dlanu. Uzrok tomu kolebanju Siriusa ne može da bude drugo, nego da je posve blizu njemu još jedna dosta velika masa, koja ga privlači, t. j. Sirius mora

da ima tamnoga pratioca, pak se oba gibaju oko zajedničkoga težišta; ophodno je vrijeme od prilike 50 godina.

Otkriće je pobudilo vanrednu senzaciju — dakako samo u ljudi, koji imaju smisla i za drugo, nego za obične slasti života i za materijalna dobra. U prvi ga mah ni stručnjaci općeno ne prihvatiše, premda ga je iznio jedan od prvih matadora tadašnje nauke o nebu. Nije ni čudo! Istraživanja ove ruke idu u praktički najteža, pak su o ispravnosti osnove mnogi stručnjaci dvojili. Ona najfinija mjerenja mjesta na nebu izložena su mnogim pogrješkama, kojima su uzroci što u instrumentima, što u osobi opažača; sve te pogrješke treba otkriti, odrediti i u račun uzeti, kako bi izišao pravi rezultat.

Bessel je umro 18 mjeseci poslije publikacije svojih rezultata. On svojih istraživanja već nije mogao nastaviti i kraju privesti; problem je prešao na njegove nasljednike u nauci u stanju nedovršenom, pak je trebalo još mučnih istraživanja. Nastavio je rad oko Siriusa Besselov nasljednik na zvjezdarnici u Königsbergu Peters. Kad je sva opažanja očistio od pogrješaka i u što potpunijem broju imao sve podatke o tom kolebanju Siriusa, morao je učiniti pokus, da opaženo gibanje Siriusa dovede u sklad s Newtonovim zakonom gravitacije, t. j. morao je kušati, da izvede elemente Keplerove elipse, u kojoj bi se Sirius gibao oko zajedničkoga težišta. Te su radnje Peters i Auwers s potpunim uspjehom izveli i rezultat je bio, da Sirius zaista i po računu treba od prilike 50 godina, dok jedanput svrši svoj put oko težišta, pak ne može više biti sumnje o tom, da je Sirius zaista dvostruka zvijezda; tek živo oko nije nigda ni na najbolji durbin vidjelo toga pratioca njegova, premda je račun pokazao, da mu masa mora biti veoma velika. A pitanje je bilo, hoće li ga tjelesno oko ikada i vidjeti.

Za gibanje naime para oko zajedničkoga težišta posve je svejedno, da li je površina pratioca takova, da ga nikada ne ćemo vidjeti ili da sja istim sjajem kao Sirius: njihovo se privlačenje masâ tim ni najmanje ne mijenja. Može dakle Sirius imati i tamnoga pratioca, koji se nikada ne će odati tjelesnomu oku našemu, dok ga duševno oko sveudilj gleda iz daljine od 9 godina svjetlosti, pak dapače zna odrediti smjer, gdje svaki čas mora da stoji onkraj zajedničkoga težišta, zna pače i kolika mu mora da bude masa! Odao nam se i opet svojom privlačnom silom, što ju izvršuje na Siriusa, sileći ga, da skreće s upravnoga svoga puta!

No kako je račun za toga pratioca Siriusovoga dao veliku masu, nije bilo baš vjerojatno, da on nema n i k a k v e svjetlosti. Sirius je najsjajnija zvijezda na nebu, a što veći sjaj, to je teže opaziti susjednu slabašnu zvjezdicu, koja se može odati tek kao svijetla točkica.

Pak i nije prošlo puno godina i nauka je o nebu zabilježila novi veliki triumf, a doživjeli su ga P e t e r s i A u w e r s; posljednji još danas živi u Berlinu. Amerikanski optik A l v a n C l a r k ispitivao je zimi god. 1861.—1862. novu veliku staklenu leću, koju je bio baš izbrusio, i opazio je 10″ daleko od Siriusa zvjezdicu. Svi ju najveći durbini svijeta uzeše na oko i nakon nekoliko godina bilo je već nedvoumno, da je ta zvjezdica identična sa traženim pratiocem Siriusa; pratilac je Siriusa za nas prešao iz reda n e v i d l j i v i h zvijezda u red v i d l j i v i h, kako se to dogodilo i kod Neptuna!

I za P r o c y o n a u Malom Psu uspjeli su A u w e r s i Ludwig S t r u v e, sada ravnatelj zvjezdarnice u Harkovu, da iz opažanja o njegovu kolebanju izvedu definitivni dokaz, kako i kraj njega postoji n e v i d l j i v pratilac. Procyon opisuje svoju stazu oko zajedničkoga središta za 39—40 godina.

Do danas medjutim nije uspjelo niti jednomu od orijaških durbina, koji su u to sagradjeni, da otkrije pratioca Procyonova i t j e l e s n o m u oku našemu, pak je sada zaista opravdano pitanje, hoće li se ikada u ovom slučaju dati direktan dokaz, da on postoji. Za astronoma je taj direktni dokaz i posve zališan; n j e g o v o duševno oko sveudilj gleda nevidljivoga pratioca Procyonova iz daljine od 11 godina svjetlosti; on u svako doba pokazuje na točno odredjeno mjesto tik kraj Procyona, na kojem se p o z i t i v n o m s i g u r n o š ć u nalazi zvijezda, koje čovjekovo oko još nije ugledalo, a pitanje je, hoće li ju ikada ugledati!

III.

Svrnuo bih sada pažnju čitatelja na drugo zviježdje. U zviježdju je R a k a slabašna zvjezdica 6. reda — oko ju jedva vidi — zovu ju astronomi ζ Cancri t. j. zvijezda „Zeta u Raku“. U durbinu se odaje kao dvostruka, jedna je A šestoga, druga B sedmoga reda i daleko su samo 1″ kutnu. No ipak se za njih zna, da od prilike za 60 godina svrše svoje putove oko zajedničkoga težišta. No jedva $5^1/_2$″ daleko od ovoga para stoji još treća zvjezdica C gotovo isto tako svijetla kao A i B. Otkrio je tu trostruku zvijezdu W. H e r-

schel g. 1781. Njemački je astronom Seeliger to trostruko sunce pobliže ispitivao i došao do veoma zanimljiva rezultata. Zvjezdice A i B idu za 60 godina dosta pravilno u Keplerovim elipsama oko zajedničkoga svoga težišta. No i treća se zvjezdica giba oko sredine izmedju A i B, ali veoma polagano: od g. 1781. do danas izvršila je tek $^1/_6$ svoga putovanja oko te točke, pak će čitavi ophod trajati nekih 600—700 godina.

Ovdje su dakle pred nama u dalekom svemiru tri ojednaka sunca, koja svojim privlačnim silama djeluju jedno na drugo. Ako su u sustavu samo dva tijela, vidjesmo, da se gibaju oko zajedničkoga težišta točno po Keplerovim zakonima, kako im odredjuje sila gravitacija i Newtonov zakon. Kod Urana utječe doduše na njegovo gibanje više tjelesâ: naime Sunce i susjedni veliki planeti, pak je prema tomu taj slučaj kud i kamo zamršeniji, ali je jedno od tih tjelesa — Sunce — spram ostalih tako ogromne mase, da zapravo ono sâmo posve uredjuje gibanja svih planetâ; privlačne su sile izmedju pojedinih planeta spram Sunčeve privlačne sile tako slabe, da izvode tek gibanja nižega reda, tako zvane perturbacije; no i te sitne promjene u gibanju otkrile su nam Neptuna.

Posve drukčije stoje stvari kod trostrukoga Sunca ζ u Raku: tu se privlače tri tijela po Newtonovu zakonu, a sva su tri ojednake mase! Nije se još rodio matematičar, koji bi umio riješiti ovaj „problem triju tjelesa“: niti približno ne zna reći, po kakvim se stazama moraju gibati ta tri tijela! A ipak je u prirodi taj problem već davno riješen: ta mi evo u trostrukom suncu ζ Cancri na svoje oči gledamo i mjerimo točno, kako se sva tri sunca gibaju. Još nekoliko stoljeća, pak ćemo imati pred očima bar jednu čitavu fazu njihovoga gibanja. Za sada se čini, da treća zvijezda C u gibanju prvih dviju A i B izvodi poradi svoje razmjerno velike daljine samo perturbacije, koje se mogu po običajnim metodama izračunati. No nema sumnje, da će doći vrijeme, kad se ne će moći tako govoriti, nego će se otkriti prave staze njihove prema problemu triju tjelesa. No mnogo je zanimljivije gibanje treće zvijezde C. Put joj je do sada uopće kružnica oko sredine od A i B. Ali je već Otto Struve, otac spomenutoga Ludwiga, opazio neka sitna kolebanja tamo i amo na gibanju te zvjezdice, pak je izjavio svoje mišljenje, da bi se ta kolebanja mogla rastumačiti, ako bi se uzelo, da C na svomu ophodu oko A i B opisuje

za 18 godina malu kružnicu oko jedne točke, koja bi od nje bila daleko jedva nekoliko desetinâ jedne sekunde, drugim riječima: zvijezda C bi morala biti dvostruka zvijezda s nevidljivim pratiocem! Istraživanja su Seeligerova ovo mišljenje nedvojbeno utvrdila, pak mi evo stojimo danas pred činjenicom, da se zvijezda C s nevidljivim svojim pratiocem D u jednu ruku za 18 godina giba oko zajedničkoga težišta obaju tjelesa, a s njim zajedno ide jamačno u velikoj elipsi oko para A i B za nekih 720 godina. Osupnuti gledamo danas u jedva zamjetljivoj zvjezdici ζ Cancri četverostruko sunce, u kojemu nam se četvrto sunce tek indirektno odalo svojom privlačnom silom na treće sunce; a gledamo to iz daljine, koju ni u godinama svjetlosti ne znam da kažem, jer je ζ Cancri od nas tako daleko, da mu je daljina naprosto neizmjerljiva i za nebeskoga inžinira. Hoće li ikada tjelesno oko čovjeka vidjeti to četvrto sunce?

A ima takih mnogostrukih sunaca i u drugim krajevima neba. Zvjezdica ξ u Skorpionu i zvjezdica 12 u Risu takodjer se raspadaju u durbinu u trostruka sunca: dva su jako blizu, a treće je dalje. Zvjezdica se pak ε u Liri u durbinu razriješava baš u četverostruko sunce, sastavljeno od 2 para ε i ζ. I zvjezdica ε i zvjezdica ζ je dvostruko sunce; posjetitelji naše zvjezdarnice u Zagrebu imali su već često prilike, da na svoje oči gledaju ovo četverostruko sunce, koje se od ζ u Raku razlikuje tek po tom, što se i u drugom paru vide oba sunca.

Kaki mora da bude život na planetima ovakih, dvostrukih, trostrukih i četverostrukih sunaca, ako ga uopće ima? Tko bi znao opisati život na Zemlji, da uz naše zlatno Sunce imamo u obitelji još jedno sunce na pr. modrikasto?

IV.

Čitaoci će mi još dopustiti, da ih povedem u zviježdje Perzeja. U njemu nam se krije novo „čudo neba". Tamo je zvijezda drugoga reda „β u Perzeju" ili „Algol." Pravo čudo od zvijezde: 2 dana i 11$^1/_2$ sati nam sja kao zvijezda drugoga reda; onda joj se sjaj najednoč počne umanjivati i za 4$^1/_2$ sata pane do minimuma (od prilike do 4. reda), a za dalja 4$^1/_2$ sata naraste ponovno do punoga sjaja, da na njem ostane opet 2 dana i 11$^1/_2$ sati. I to se ovako neprekidno izvršuje vanrednom točnošću.

Što je tomu uzrok? Nije li možda Algol sunce, koje već umire, pak ima na nekom mjestu velikih tamnih pjega? Kada kod vrtnje oko svoje

osovine k nama obrne stranu s tamnim pjegama, slabijega ga vidimo. No spektroskop, ta sitna sprava, ali veliki čarobnjak u izučavanju svjelosti, što nam ju šalju zvijezde, pokazao je po crtama u spektru Algola, da je Algol sunce u prvim stupnjevima razvitka, da je sunce usjano do skrajnosti, pak da ne smijemo ni pomišljati na kakove tamne tvorbe poput pjegâ na našem Suncu. Amerikanski astronom Pickering obrazlagao je računima drugo mišljenje. Algol bi po tom bio dvostruka zvijezda s tamnim pratiocem, no taj bi mu morao biti izvanredno blizu. Ophodno bi naime vrijeme obaju oko zajedničkoga težišta bilo samo 2 dana i 21 sat, a ravnina bi njihovih staza morala biti spram nas tako položena, da tamni pratilac kod svakoga ophoda dodje baš pred Algola, pak da ga nama na neko vrijeme djelomice zastre; dakle bismo imali posve pravilno zastiranje Algola, kako na pr. Mjesec u našoj obitelji zna gdjekada zastirati Sunce („pomrčina Sunca"). Pickering je iz podataka opažanja pače i stazu te dvostruke zvijezde odredio; no daljina je obih sunaca izišla tako malena, da se moralo u to sumnjati, može li taki par trajno postojati. Daljina bi obaju sunaca imala biti tek nekoliko stotaka jedne sekunde, a take se daljine ni u orijaškim durbinima ne dadu razriješiti, nije dakle bilo ni najmanje nade, da bi durbin ikada zagonetnu pojavu mogao odgonenuti.

No u to je mali čudotvorac spektroskop pritekao nauci u pomoć. Svaka zvijezda, pak i Algol, ima svoj spektar, u kojem se razbiraju na stalnim mjestima što svijetle što tamne crte. Dok izvor svjetlosti miruje, sve su crte na svom mjestu. No ako nam se izvor svjetlosti — u našem slučaju Algol — dosta brzo približava, pomaknu se te crte nešto malo prema ljubičastomu kraju spektra, ako se pak izvor svjetlosti od nas udaljuje, pomiču se crte njegova spektra nešto prema crvenomu kraju. Iz veličine toga pomicanja može se pače odrediti i brzina, kojom izvor svjetlosti k nama leti ili od nas bježi. No treba istaknuti, da su ta pomicanja crtâ tako neznatna, da su se i spektroskopi i metode mjerenja morale tek usavršiti, kako bismo stotke jednoga milimetra mogli dovoljnom sigurnošću odrediti, trebalo je navlastito tek naučiti, kako se spektri fotografiraju.

Evo nam dakle posve novi princip, da sudimo o gibanju zvijezda k nama ili od nas (u doglednici), a baš o tom nam gibanju ne može ništa da oda durbin: gibala se zvijezda ravno k nama ili od nas makar

kolikom brzinom, durbin ju vidi svagda na istom mjestu neba. Na osnovi toga novoga načela (nauka ga zove „Dopplerov princip“, jer ga je profesor Praške univerze Doppler oko polovine 19. stolj. našao) — danas zaista znamo za velik broj nekretnicâ brzinu, kojom lete k nama ili od nas, i to toliko točno, da ova mjerenja brzine idu u najsigurnije tekovine astronomije na desetinu kilometra točno.

Ovaj su princip dva njemačka astronoma Vogel i Scheiner u Berlinu primijenili na problem Algola g. 1888.—1889., pak su već koncem g. 1889. mogli priopćiti akademiji u Berlinu, da su riješili zagonetku: Algol je doista dvostruka zvijezda s tamnim pratiocem, i taj nam ga pravilno zastire. Algol se giba oko zajedničkoga težišta brzinom od 41 kilometra u sekundi. Oni su nam pače iz svojih mjerenja mogli o tom nebeskom paru i više pričati, a u najnovije je vrijeme Hartmann u Potsdamu mjerenja ponovio, pak po njima znamo:

Tamni se pratilac giba oko težišta brzinom od 80 kilometara u sekundi; premjer je Algola 2,130.000 kilometara (spram 1,391.080 kod našega Sunca), a premjer je pratioca 1,700.000 kilometara. Središta su obaju daleko samo 4,800.000 kilometara, tako da je najmanja daljina njihovih površina samo 2,800.000 kilometara (spram 150 milijuna izmedju Sunca i Zemlje). Staze su im gotovo kružnice.

Ogriješio bih se o inteligenciju čitatelja, da mu ove brojeve naprosto kažem na vjeru. Neka dopusti s toga, da ih njegovu razumijevanju nešto bliže primaknem.

Ako Algol zaista ide oko tamnoga pratioca, on će se jedno vrijeme nama približavati i onda opet od nas udaljivati. Brzina dakle, kojom on k nama ide ili se od nas odmiče, bit će svakako promjenljiva. Kad je naime Algoh u položaju 1, pred njim je za nas motritelje sa Zemlje tamni pratilac, i Algol nam slabo svijetli (minimum). No u tom času on se nama niti približuje niti se od nas udaljuje; crte njegova spektra imat će odredjen položaj. 17 sati kasnije bit će Algol u položaju 2; tu on k nama juri punom brzinom svojom od 42 kilometra u sekundi; crte njegova spektra pomaknute su nešto k ljubičastomu kraju. Kada dodje u položaj 3, opet se niti približava niti se udaljuje; crte njegova spektra nisu ni na koju stranu pomaknute; kada napokon dodje u položaj 4, Agol bježi od nas punom svojom brzinom: crte su njegova spektra najviše pomaknute na crvenu stranu.

Sve su te pojave na spektru Algola zaista pokazale Vogelu i Scheineru fotografije spektra u Postdamu i tim je bio izveden definitivni dokaz, da Algol u krivulji obilazi oko jedne točke, t. j. on je doista dvostruka zvijezda ; pokazalo se još i to, da zajedno sa svojim tamnim pratiocem ide k n a m a brzinom od 4 kilometra u sekundi. Ako se s ovima podacima spektroskopa spoje opažanja o promjenama Algolova sjaja, izlaze gore spomenuti elementi o stazi Algola i njegova pratioca.

Na Algolovu nam slučaju udara u oči osobito neobična blizina obaju tjelesa. U oči te velike blizine ne možemo se ni u snu nadati, da bi se ikada mogao sagraditi tako golem durbin, koji bi mogao razriješiti ovako malenu daljinu, pak nam pokazati pratioca kao odjelitu svijetlu točkicu, s v e ako on i ima svoju vlastitu svjetlost. I tako stojimo u slučaju Algola prvi put pred n e v i d l j i v o m zvijezdom, koja će z a u v i j e k i ostati nevidljiva t j e l e s n o m u oku.

No taj slučaj nije ostao sâm. Imamo čitav niz promjenljivih zvijezda Algolove vrste; za njih sve vrijedi naše tumačenje: kod svih gleda naše duševno oko tamnoga pratioca, ako i nisu ti drugi parovi danas još tako ispitani kao Algol. Čudotvorni spektroskop nam je osim toga još i kod mnogih drugih o s a m l j e n i h sunaca, koja n i š t a ne m i j e n j a j u svoga sjaja, odao s l i č n a pomicanja crtâ u njihovim spektrima. Amo idu na pr. α u Djevici ili Klas (Spica), β u Kočijašu, ζ u Velikom Medvjedu. To su sve dakle parovi dvostrukih sunaca. No u njih su oba sunca očito svijetla, ali su tako b l i s k a, da ih durbin nikako ne može da rastavi ; to tek može da učini s p e k t r o s k o p s pomoću pomicanja crta u njihovu spektru.

I tako prodire astronomija i na ovom d r u g o m p u t u, što ga je V o g e l sretno započeo s obretom Algolova tamnoga pratioca, s pomoću spektroskopa, sve dublje u tajne neizmjerno dalekih sunaca. Danas već poznajemo čitavu seriju „spektroskopskih dvostrukih zvijezda".

* * *

V o g e l se je prošle godine (1907.) preselio u vječnost. Još sam godine 1906. na astronomskom kongresu u Jeni imao sreću, da mogu s njime raspravljati o primjeni Dopplerova principa na zvijezde. Neka mi bude dozvoljeno, da završim ovaj naš mali izlet u dubljine svemira — s poklonom pred sjenom ovoga velikoga zastupnika nove astronomije.

DR. OTON KUČERA.

IZ ZBIRKE „JESENČICE“.

SPJEVAO JOVAN HRANILOVIĆ.

PADA LIŠĆE . . .

Pada lišće, — a vjetar mu
Uspavanku pjesmu pjeva,
Mjesečina zlato svoje
Ložnicom mu razlijeva.
    Vene cvieće, — sanak sklapa
    Umorne mu trepavice,
    Zadnji miris kano suza
    Toči se niz bliedo lice.

Odmakô sam već daleko
Teškomu na, putu tomu,
Mnogi, što su sa mnom pošli,
Već u grobu leže svomu.
    Sumorna se misô moja
    Spušta drage na grobove,
    Duša moja na domjenak
    Prijatelje stare zove.

Il' je tako, il' se čini : —
Sve je onda drukče bilo,
Toplije su bile trake,
Što ih na nas sunce lilo.
    Sve me nešto nekud goni,
    Da na prošle mislim dane
    Čarnim svjetlom mladenačkih
    Uspomena obasjane.

Ah, odonda mnogi leže
Pokopani ideali ; —
Najteži mi bjehu dani,
Kad su oni umirali.

Još mi duša čuva spomen
Na vremena zlatna ona,
Kano odsjev zašlog sunca
U dolini Ajalona.

I jesenje mog života
Spominjanje to mi zlati,
I na kraju puta moga
Uz mene će ono sjati. —
Pada lišće, — vene cvieće,
I dani su sve to kraći, —
Put do groba sve je bliži, —
— Skoro će i sunce zaći.

BEZ VJERE.

Nestade božanstva, i neba i pakla,
Ljudska im premudrost učinila kraj; —
„Tvar i sila“, vele, prauzrok je svemu,
Samom u čovjeku pakô je i raj.
Besmrtnost je duše: tlapnja, kažu, pusta,
Utrne li život, duša umre s njim,
U rasulu i u sastanku atoma
Obnavlja se život a i svemir s tim.

Al' na upit: otkud i „pratvar i sila“?
Tko l' izvodi njeno kretanje i sklad?
Viekovima čovjek odgovora traži, —
Bez njeg bi po sebi ostao i sad.
Otklanjajuć svjetlo objave božanstva,
Upiruć se u svog umovanja slied,
Što zaranja dublje u dubine tajni,
Sve mu gušća tmina zatamnjuje gled.

Kreševu u teškom borbe za opstanak,
Na čas tek rasulu otet' bi se rad,
Očaj svoje crne za njim pruža kandže,
Nit ga kriepi vjerom obasjani nad.

Uzaludu zvuci zvona sa zvonika
Zanose mu misô u nevidiv sviet, —
Salomljenih krila tek se zemlje hvata,
Kô savenut biedni bez mirisa cviet.

Al' života kada gasnut stane svieća,
Vječnost će kroz njezin zadnji sinut plam,
Očajniku biednom onosvjetskog sunca
Bliedo će na čelo prvi pasti pram.
Ugledat će, pred čim zaklanjô je oči,
Bez čeg mu je život pust tek bio san —
Sav taj prazni život bez vjere i nade
Vječnosti će svjetlom bit mu obasjan.

IMA DANA . . .

Ima dana, — pa mi dodje,
Da ne marim za sviet cieli,
I počivat u samoći,
Umorna mi duša želi:
U samoći, u tišini,
Gdje se cvieća disaj čuje,
Gdje kroz duše slutnje slatke
Besmrtnosti vali struje.

Ima dana, — kad pred okom
Prošlosti mi stoje dani, —
Pak se pitam: nije l' bolje
U nebiću, u Nirvani? —
Kolkoput sam gledat morô,
Gdje postaje čovjek zvjere,
Gdje poštenju i dobroti
Trnjem zloba pute stere!

Kolko puta digoh ruku,
Da nepravdi na put stanem,
I u borbi za istinu
Il' pobjedim ili panem. —

I bilo je ljuta boja,
I bilo je teških dana, —
Sva je povjest mog života
Teškom borbom ispretkana.

I ako sam trpjet morô, —
Vedra čela, mirne sviesti
Mogao sam sve te patnje,
Proganjanja sva podnesti, —
Sve se tješeć, da uzalud
Osvetom mi silnik prieti, —
Za čim čeznem, — ne može mi,
Niti dati ni uzeti.

Dočeko sam vedar evo
I jesenje svog života:
Kolko mi je pregrmilo
Preko glave teških slota!
Al nikada nije sjenka
Na poštenje moje pala,
Kroz sve bure, kroz sve kušnje
Vjera me je održala.

ONAJ DAN.

Ah doći će, — sigurno će doći
Zadnji danak zemskog nam života:
Il' kô blagi neprobudni sanak,
Il' u pratnji samrtnih strahota, —
Il' kô sievak zvježdjanoga kriesa
Kad u krilo svemiru uranja,
Il' kô žarko željeni svršetak
Teške patnje duga bolovanja.

Možda gdjegodj samac u tudjini,
A bez ikog mila srcu tvomu,
U čijem bi toplom zagrljaju
Našo oslon srcu slomljenomu.

*

Il ćeš klonut s barjakom u ruci
Kano junak u krvavom boju,
Zadnjom mišlju, zadnjim uzdisajem
Blagosivljuć otačbinu svoju!

Ah doći će, — sigurno će doći, —
Pravi čovjek spreman na nju čeka,
Gotov predat čiste joj račune,
Il' mu bila bliza il' daleka.
Pred našim će umirućim okom
Uskrsnuti davne uspomene,
Što smo ikad učinili dobra, —
Sve nepravde davno počinjene.

Ah doći će, — sigurno će doći,
Nitko njojzi umaknuti ne će,
Past' će velo sa tajne života
Samrtničke u plamenu svieće.
Krila duše bez okova tiela —
Zaplivat će vječnosti u more,
Vječnotrajni započet će život
Onosvjetske u osvitu zore.

SIPI KIŠA . . .

Sipi kiša, — sâm u sobi sjedim,
Oko mene drage knjige moje,
Tu su misli prijatelja dragih,
Sve im drugo zemno propalo je.
Mnogi od njih zaboravljen davno
Vječni sanak u svom grobu sniva,
Tek u duši prijatelja vjernih,
Uspomena na njih još je živa.

Kad mi sjete dušu taknu krila,
I na knjige drage gledam svoje,
Čini mi se, kô da vidim uz njih,
Gdjeno vaše drage sjenke stoje.

Zlatni natpis sije mi kroz tminu
Kano odsjev vaših očî milih,
Čini mi se, da se moja duša
K vašim dušam u visinu krili.

Listam knjige, vaše čitam misli,
Duši mojoj nebo se otvara, —
Čini mi se, — kô da srce moje
S dušama se vašim razgovara.
Ante, druže mladovanja moga,
Milivoju, pobratime mili,
I toliki drugovi m i d r a g i,
Što no ste nas mladi ostavili!

Nestade vas, kad je došlo doba,
Da se uz vas, vodje prokušane,
Okupimo u teškomu boju
A za bolje našem rodu dane.
Vidite li s onu stranu groba,
Kakva l' rodu sudba nam se sprema,
Dal' ćemo se odrvati moći,
Ili ćemo izginut posvema ?!

Sipi kiša, — sâm u sobi sjedim,
Oko mene drage knjige moje,
To je cvieće poniklo iz duše
Milih sjenka, što uz knjige stoje; —
Sunce moje zapadu se kloni,
Sa zrenika što mi do sad sjaše, —
Moje vas se zaželjelo srce,
Duša traži milo društvo vaše!

KLONULA JE . . .

Klonula je, — sustala je,
Kraj odra su djeca njena: —
Povenulo gorsko cvieće
I travica pokošena.

Čini mi se, da sam čuo,
Gdje je vjetar zajecao,
Il' je labud pjesmu svoju
Predsmrtnicu zapjevao.

Tamo gore vrh zvonika
Skupile se pticâ čete,
Spremaju se, dok je doba,
Na zimište da polete.
Mnoga od njih tužna srca
Daleki se na put kreće, —
Da li sluti, u te kraje
Da se više vratit ne će.

Kano ptica zlokobnica
Stade oblak navrh briega,
Možda nosi pozdrav zime,
Pahuljice prvog sniega.
Il' mu možda tamne grudi
Kakvu kobnu tajnu kriju ? —
Čini mi se, da mu vidim
Neku tugu iz očiju.

Možda hoće, da nam javi,
Na dogoru svieća da je,
I da ova jesen zlatna
Našem žiću posljednja je.
Pa nek bude, — ne plaši se :
Od svoga je glasa bolja ; —
Nek se misô na nju svikne, —
Pa nek dodje, — kad joj volja ! —

DRAGOMU ŽUMBERKU.

Oj vi moje mile vrletne planine.
Često l' vaša slika u duši mi sine,
Kada zlatno sunce za goru se sklanja
Kô dosnivan sanak moga mladovanja ;

Nikada mi duša zaboravit ne će
Vaše gorskim miljem prodahnuto cvieće,
Ni tolike drage prijatelje moje,
Što ih grobni mrak već davno pokrio je;
Ah! to bješe davno, — al' sve mi se čini,
Da su opet negdje u mojoj blizini.

Koliko li puta čeznja me savlada,
Duša bi mi k vama poletjeti rada,
Da na grudim vašim otpočinem dragim,
Medju onim ljudma čeličnim i blagim,
Daleko od svake raskoši i sjaja,
Na visoku briegu, u blizini raja,
Kud zavisti zlobne ne dopiru krila,
Gdje je ljubav svoje čadorje razvila,
Gdje miriši duša kano gorsko cvieće,
Kuda trulež svieta nikad dopriet' ne će.

Oj vi moje mile vrletne planine,
Za vama mi srce uzdiše i gine,
I nikada dosta prežaliti ne ću,
Što ostavih s vama i svu svoju sreću;
I u vama tuga pohodit' me znala,
Al' se nekud lakše pretrpjeti dala,
U tišini slatkoj, daleko od ljudi,
Kojima je zloba otrovala grudi,
I ne mogu tudje osjetiti boli,
Nit' im osim sebe ikog srce voli.

Često k vama mašta povede me sjetna,
U slobode zlatne boravišta cvjetna,
I s visoka briega gledam u daljinu,
Mladosti gdje danci u nepovrat ginu:
Oko mene groblje sahranjenih nada,
Isplakanih suza, pretrpljenih jada; —
Nada mnom se sfinga budućnosti vije,
Kakvu l', bože, tajnu u grudima krije?!
— Kô da je od nekud hladni vjetrić pirn'o, —
Al' u tamne oči ja joj gledam mirno.

Oj vi moje mile žumberske planine,
Često l' vaša slika u duši mi sine,
I često mi dušu slatka sanja svlada,
Još bi barem jednom ugledat vas rada,
I pohodit mjesta suzom pokapana,
Gdje u grobu leže nade mladih dana;
Još bih rado dahn'o miris vašeg cvieća,
Grijô se na suncu vašeg premaljeća; —
I kad jednom dodje mog života zima,
Rado bih na vašim počinut grudima.

POBRATIMU.

Pobratime! — blago tebi,
Dočekô si jesen svoju
Neslomljenih krilâ duše,
U vedrini, u pokoju.
Nikad nije crna sjenka
Na vedro ti čelo pala,
Tvrda vjera u srcu ti
Nikad nije smalaksala.

Crna bieda u pohode
I k tebi je dolazila
I kušnja je mreže svoje
Oko tebe namjestila;
I tebi je ljudska zloba
Trnjem pute posut htjela,
Al' ti si je dočekivô
Mirne sviesti, vedra čela.

Zlato tvoje duše sjajne
Zasjalo je medju nama
Na bojištu za slobodu
U narodnim nevoljama;
Ali nikad ti se nisi
Tiskô prve u redove, —
Sav ti život bješe pjesma
Tihe harfe Eolove.

Pa dokle si marom svojim
Prednjakovo drugim svima,
Gledao si, gdje no pada
Plod u ruke nevrjednima;
Al' nijedan one slasti
Osjetio nikad nije,
Što no dušu tvoju blaži
Poput rajske harmonije.

S površine, gdje su danas,
Nestat' će ih kano pjene, —
Sve će s njima izginuti
U valovlju vječne miene;
A tvoje će svietlo ime
S uzhitom se spominjati,
I tvoja će mila slika
Kano zviezda rodu sjati.

MOLITVA.

Zvoni zvono na pozdravlje Gospi,
Sa visokog gotskoga zvonika
Razlieva se melodija slatka
Na postelju biednog bolesnika.
Na dušu mu meki pali zvuci
Kano rosa na usnice žedne,
Nehotice sklapaju se ruke, —
Al' već ne zna molitve nijedne.

Već odavna molio se nije,
Utrnulo svjetilo mu vjere,
Nestalo je ljubavi i nade, —
Crni očaj krila nad njim stere.
Al' se sjeća dobre svoje majke,
I sjeća se na molitvu njenu, —
Čini mu se, kô da zvona zvuci
Oživljuju davnu uspomenu.

A to zvono uzdiše i jeca
Kano majka nad bolesnim čedom,
Kano da je meki cjelov njezin
Osjetio na čelu si bliedom.
Tihan sanak na oči mu pao,
A u sanku majku svoju gleda,
Na molitvu gdje mu sklapa ruke,
I o nebu gdje mu pripovieda.

Trgnuo se iz sladjanog sanka, —
Zvuci zvona još mu dušom struje,
Al' pred crkvom kroz jecanje zvona,
Divlju buku, smieh i kletvu čuje. —
Objesni to njegovi drugari
Tiskaju se kroz gomile ljudi ; —
Oni su mu i vjeru i nadu
Još iz mladih iščupali grudi.

Usnule su i zviezde i ljudi,
A kroz tminu meko svjetlo sije, —
„Vječno svjetlo“ gori pred oltarom, —
To nad djecom dobra majka bdije.
Čujete li slatke rieči njene: —
„K meni hajte, da vas na grud vinem,
Da sa oči obrišem vam suze,
Teško breme sa srca vam skinem!“

PRAVO NAGONA.

Sigurno ste već čuli o njem, a sigurno ste i utjecaje njegove opazili u životu i školi, u umjetnosti pa i u samoj nauci. A jeste li kada mirno razmislili, koliko ima opravdanosti u njem, ili je i vama kao mnogima danas to krilata riječ, kojom biste rado uvjerili sebe i okolinu, da ste ljudi modernih nazora? Ako je tako, ne bih vam porekao, da ste vrlo praktični: sa svakom strujom u umjetnosti i književnosti bez otpora znati zaplivati po prilici je isto kao sa svakom vladom držati. To svakako donosi sa sobom neke pogodnosti. K tome je to i vrlo udobno, jer čovjek prepušta drugima, da misle za nj, a on se svemu pokorava, što vlast odredjuje kao pravo; sam pak ne razbija svoje glave, niti će gdje njome udariti već zbog toga, što im je ponajviše prilično gibiva, pa i najmanjemu vjetru popušta. No ima ih, kojima je glava nešto čvršće namještena. Takovima se ponajviše dogadja, da bivaju neugodni, kao kad ima u kolu, tko ne igra jednako s drugima, nego im po nogama gazi.

I kako je ovaj u pogibelji, da ga izbace iz kola, makar najbolje i najpravilnije igrao, tako i oni dolaze u sumnju, da su protiv vlasti ili vladajućega smjera, i ako su samo protiv toga, da se njime drugi krivo služe. A vjerujte, vladajući smjer — bio on politički, književni, umjetnički, znanstveni — svagda je nesnošljiv i nasilan prema opoziciji; nikad se naime ne vidi rado na „najvišem mjestu", da tko o pojedinim stvarima ima svoje mišljenje, ako se ovo udaljuje od onoga „službeno" držanoga. Mnogi za čudo imadu sreću, da je „njihovo" mišljenje uvijek skladno s mnijenjem onih, koji su „gore", zato su u svako doba u vladajućem smjeru, uvijek savremeni, moderni. Ipak mislim, da bi Nietzsche ovakove dobrovoljne pristaše nazvao — krdom (Heerdentiere), koje nema svoje volje, svojega suda, nego slijepo ide za predvoditeljem. Takovi su svi, koji naprosto i bez ozbiljna i zrela razmišljanja prihvaćaju ma koju krilatu riječ i klanjaju joj se od straha, da ne bi bili okrivljeni — s natražnjaštva. Kome je do istine, i ne zadovoljava se ni s najmodernijom frazom, taj će se dati na nezahvalni posao, da svakoj krilatici odredi opravdani smisao. Nezahvalni posao

— rekoh — jer ne će zadovoljiti „konzervativne“, ako joj istakne opravdanu stranu, a ne će biti pravo ni „slobodoumnima“, ako joj slaboće ne pregleda. Kraj takovih prilika, kojima je izvrgnut — po gotovo u nas — svaki iole samostalni mislilac, čini se sumnjiv već onaj, koji bi o nekoj modernoj krilatoj riječi raspravljao : na jednoj je strani sumnjiv, da je pristaša „modernizma“, na drugoj strani je u sumnji, da goji „reakcijonarne misli“. Medju ovakove krilatice, o kojima je pogibeljno raspravljati, spada i pravo nagona, pa mi dopustite, da o njoj koju riječ kažem.

Obično se veli, da životinje rade po nagonu, a čovjek po razumu. Tim se razum kao svijesna sila stavlja u opreku s nagonom, koji se drži „slijepim“, te se zove tako svaka nejasna, mutna slika, koja nas — ne znajući i preko naše „volje“ — nagoni na teženje, koje je takodjer nejasno ili na djelovanje, kojemu se ne možemo oteti, sve ako i ne znamo, čemu je. Tako se stavljaju nagoni u opreku s razumom i svijesnom voljom. Govori se doduše o svakojakim nagonima (za životom, održanjem sama sebe, za hranom, disanjem, spolnom nagonu, za igrom, oponašanjem, društvom, znanjem i t. d.) i svagda se pod tim misli ona podsvijesna dispozicija, koja u našoj svijesti izaziva djelovanje, a u užem značenju misle se napose one, koje nastaju u povodu tjelesnih potreba. Kraj toga odredjenja nije čudo, ako se nagoni smatraju silama nižega reda; pridruži li se k tome pomisao, da su oni zajednički čovjeku i životinjama, još je manje čudo, ako se teženje i djelovanje u njihovom povodu smatra čovjeka gotovo nedostojno i ako se drži, da je čovjek dužan što više ih susprezati i ne pustiti, da utječu na njegov život ; neki su pače tako daleko išli, te su tražili od čovjeka, da ih posve uništi, upravo iskorijeni. Tako biva naime u nauci — u teoriji, a u praksi ? — Tko pozna svagdašnji život ljudî, zna, da nikome ne pada na um ozbiljno se povoditi za onim radikalnim zahtjevima, a i pogledom na one nešto umjerenije obično se svaki s razumom cjenka. A koji najviše govore o svladavanju i umjerenosti i razboritosti — ili su bili, ili su i sad često najgori.

Pa ipak je od početka kulture nagonski život u pogibelji, da bude potisnut od sustava funkcija, koje su se nad njim razvile, a zovu se jednim imenom radnje uma. Izmedju uma i nagona se na neki način vodi raspra, tko ima veće pravo, da utječe na život ljudski, da ga upravlja i oblikuje. A općeno se drži još od najstarijih vre-

mena, da su oni medjusobno u zavadi i da ne mogu zajedno raditi. Prepustiš li nagonu, da upravlja životom, stradat će viši duševni život; prepustiš li umu, da ga on vodi, stradat će tijelo i materijalne prilike života. Naš je život kao vaga, kako veli Shakespeare u „Otelu", gdje je jedna tezulja puna osjetnosti, druga puna uma, te izmedju njih valja držati ravnovjesje.

Kad bismo gledali na starinu, nema sumnje o tom, da je pravo nagona starije. Primitivan čovjek živi više od nas nagonskim životom. On radi pod neposrednim utjecajem prirode, neposredno reagira na osjetne dojmove, i što čini, čini većinom impulzivno, gotovo polusvijesno. Budući da se ovako sam od sebe (— upravo automatski —) zadovoljuje sav nagonski život, nema u primitivnih ljudi nezadovoljenih želja, neutišanih strasti, obuzdanih požuda i nagona, nego je zadovoljenje u svakom času prema prilikama najveće: otud dolazi poznata vedrina i bezbrižnost divljih naroda. Na istome stupnju stoje još i danas neka plemena ljudska, pa onda djeca, kojih životom pretežno upravljaju i čuvstva i nagoni. S vremenom razvija se u čovjeka sustav sila, koje obično zovemo višima, njihov je posao, da kao nekim stanicama razmaknu podražaj, kao ishodište od reakcije, kao konačne postaje, da automatsku polusvijesnu provalu požuda i nagona zadrže, dok im se odredi način i oblik; tako se sve neugladjeno i oporo ugladi, surovo ublaži, nesredjeno uredi, pa ako se i tad još dogodi, da se život očituje polusvijesno, mehanički ili impulzivno (kao kod umjetničkoga genija), onda je on već prožet umnošću. Svuda se na višem stupnju razvoja kulturnoga sve više opaža utjecaj ovoga nad nagonskim životom razgranjenoga sustava psihičkih sila, koje u život ljudski unose red i svrhu i čine ga upravo sposobnim za kulturni rad. Po tom je njihovo pravo — veli se — preče, akoprem je ono — pravo nagona — starije.

Stari su Grci na glasu, da im je kao nijednome drugom narodu uspjelo održati ravnovjesje izmedju nagona i osjetnosti na jednoj i uma na drugoj strani: nijesu zazirali od osjetne naslade ni prezirali zemaljskih užitaka, brižno su njegovali tijelo, imali zdravo oko i smisao za ljepotu prirode, djetinjskom naivnosti su primali sve prirodno, ništa ljudsko nijesu držali za pogubno, zlo — i što se već sve u njihovu pohvalu govori, a pored toga nijesu zanemarili duh, i stvorili način života, koji je i kasnijim vremenima ostao idealom pravoga ljudskoga življenja. Njihovi mislioci i pjesnici, umjetnici i

uzgajatelji uvijek su imali pred sobom cijeloga čovjeka kao jedno biće; od njegova su duha tražili svježinu i bistroću, od tijela zdravlje i krepkoću: i ako su svi bili uvjereni o vrijednosti uma za život, nikome nije palo na um poreći pravo osjetnosti i nagonima. U toj hvali helenskoga nazora ne valja pregledati, da je pravo nagona bilo odredjeno granicama zdravlja i koristi, a najobičniji izraz za to odredjenje, a tim ujedno i omedjenje, nagonskoga i osjetnoga života je riječ mudraca Tala: drži mjeru. Kad naime Grk slavi uživanje dobara, što ih priroda pruža čovjeku, uvijek mu se uz veselje pridružuje i neki uzdah sažaljenja, što je tako tijesno vezana bol s radošću; tim si doziva u svijest pravilo, da je u svem — mjera najbolja. Neka ne traži čovjek previše — tako se čuje iz usta trijezna Grka, — jer mir duševni stječe se umjerenošću užitka, dok velike naslade vuku za sobom i velike neugodnosti, prekomjerni užitak kvari tijelo i čini ga nesposobnim za rad, velike požude zasljepljuju dušu i nagone čovjeka na nerazborita djela, za koja se kaje kasnije, kad oćuti posljedice njihove na rastrovanome tijelu ili uništenoj imovini; sve neugode, boli i štete, sva zla donosi čovjeku život bez mjere, ili što je isto život bez zapta ili bez obrazovanosti, jer — „neobrazovanost je zla" (Tal). Zato neka se nitko ne da od strasti zavesti ni od objesti ni od častoljublja. Sasvim je u duhu grčkome, kad Fokilid pjeva: „Mnogo je najpovoljnije za srednje, srednji hoću da i ja u gradu budem". Načelo mjere odredilo je tako ćudorednu i političku krepost grčku i ujedno odmjerilo opseg nagonskome životu: sav nazor zajednički je smjerao k idejalu „umjerena" čovjeka, koji znajući prirodne požude držati na uzdi tim postaje sposoban za rad, koristan sebi i društvu. Na pitanje pak, tko će odrediti pravu mjeru u pojedinom slučaju odgovorio bi Grk: razbor. Tako postaje spoznaja najodlučniji faktor u životu, kako je to grčka mudrost izrazila u natpisu na hramu delfskoga boga: „Spoznaj sebe sama!" I kasnije mišljenje ostalo je uvijek pri ovome osnovnom odredjenju, po kojemu nagonski život mora doći pod vodstvo uma: kao da sam za sebe nije dosta pouzdan upravljač života ljudskoga, te mu treba pomoći i svijetla razumova. O većim nekim pravima nagona, o drukčijoj slobodi, nego li je, da čovjek ne stoji pod neposrednim impulzom srca (— veli se: vladaj srcem! —), ne može u Grka biti govora, i tko bi drukčije prikazivao grčki nazor, lako bi došao u sumnju,

da hoće na račun ugleda starine da svojim nazorima pribavi vrijednost. To treba istaknuti tim više, što svaki naturalizam i individualizam misli, da se za opravdanje svoje smije pozivati na Grke: prečesto se zaboravlja, da naturalizam grčki nije nigdje nagonski život ni uporedio (koordinirao) s umnim, a nekmo li ga stavio nad njega. Isto se tako previdi lako, da je individualizam grčki bio svagda etički osnovan, da se u njem nagoni kao elementi sile podredjuju umnim svrhama; taj idejalistički karakter ima njihova umjetnost i znanost, pa i život, koliko je stajao pod njegovim utjecajem.

Bez sumnje je ovakovo shvaćanje trijezno i ozbiljno, a zadovoljava idejalnim kao i materijalnim zahtjevima pojedinca i društva. Pa ipak kao da ni ono nije bez nekih slabih strana, koje mogu, ako i ne moraju, iz njega nastati. Od svih čini se najslabija je ta, što se njim lako život i previše stegne u stalne oblike, te u prilikama nestaje samostalnosti i slobodna kretanja i nastupi neko općeno niveliranje; sav se životni red utvrdi odredbama i pravilima, kodificira se, u njemu prevlada formalizam nalik birokratskome, život se ne uzdiže nad malogradski utilitarizam, koji se čvrsto drži utrtih puteva, te se bojazljivo uklanja svakome smionijem, poduzetnijem činu. Gdje se to dogodi, tamo nestaje životu gibivosti i hitrine, nestaje napretka; život će teći tromo i uvijek istim ritmom, sutra kao i danas, kako je bilo od — starine. No da je i najljepši red životni, s vremenom izgubi svoj čar, ideje — vodilje izgube sugestivnu snagu, a što je negda izviralo iz jakosti duha, kojim je surove provale nagona ublaživao podredjujući ih razboru, to na kraju velikih kultura biva iz samoga običaja, neodlučnosti i malena duha. Nova vremena trebaju novih ciljeva i donose nove potrebe, za koje nije svagda dosta mjesta unutar konvencijonalnoga reda životnoga. Ali u takovo doba se lako dogodi i to, da se važnost nagonskoga, impulzivnoga života za napredak kulture precijeni, kao da on jedini donosi novih sokova stablu kulture, da nanovo i ljepše procvjeta i razgrana se. Tako je razumjeti, zašto se na kraju velikih odsjeka kulture i na početku novih javlja redovito naturalizam: doba sofista, vrijeme renesanse i humanizma, doba francuske prosvjete (napose Rousseau) primjeri su za to, kako pojedini ljudi — dajući manje ili više izražaja općenome mišljenju i teženju — čeznu za slobodom prirode, koja ne poznaje stege uredbi

ljudskih ni prisilja zakona i propisa njihovih, gdje život ključa iz obilnoga vrela, te ne sahne i bujno — ali i divlje! — se razvija. To je doba, gdje se nagoni dižu protiv uma i ne će njegova tutorstva. Tko će sumnjati, da u cijelome tome naturalizmu ima snage? Ona mu dolazi od rasputane elementarne sile prirodnih poriva, kojim će da razbije omrtvjele oblike društvene i umornome životu nove hrane da poda. Ali ne valja pregledati ni to, da nije sve snaga, što se u takovom naturalizmu kao snaga ukazuje: energija je njegova često posljedica nužde, u koju mnogi dolazi nemogući udovoljavati zahtjevima ozbiljna životna reda. Naturalizam je kao Jan sa dva lica, kojima gleda na kraj jedne kulture i na početak druge. I dok je u onoj bio znak jačine, ovdje pokazuje, da je čovjek postao nemoćan i slab, da se zasitio kulture, da mu je rastrovano živčevlje, te ga ni dražila ne mogu dosta da pokrenu. Od pokvarena želuca dolazi nezadovoljstvo i razdražljivost, žučljivom se kritikom obara sve, jer rafiniranome ukusu već ništa ne može pravo da udovolji, ne zna se čovjek zanijeti i nije kadar moćno htjeti, pa da tu slaboću pokrije, cinizmom se nekim obara na sve, što subjektivnim pohotama njegovim stoji na putu, ustaje protiv uredbi društvenih, nezadovoljan je sa stegom ćudorednih nazora i običaja, ali ne zato, jer bi upoznao njihovu nevrijednost, nego jer — stoje na putu njegovom prekomjernom egoizmu. Na tu je slaboću nišanio Voltaire, kad je Rousseauu, tome najodličnijem branitelju prava nagona doviknuo: „Nitko nije toliko duha upotrijebio, da nas učini zvijerima; tko Vašu knjigu (— misli „Emila“ —) čita, dobiva želju, da četveronoške ide“.

Ne valja misliti, da je tim prelomljen štap nad cijelim Rousseauovim mišljenjem, ali toliko stoji, da je Voltaire duhovito pogodio slabu stranu, koja je ne rijetko uz naturalizam, da naime nesposobnost za disciplinu, koja izvire iz kulturnih oblika, prekriva izlikom prirodnoga života. Od tih oblika, koji kao da najviše stežu nagonski život, stoje u prvome redu moralne norme, koje podredjuju nagone vodstvu uma. Tim se težište života stavlja na stranu uma, a lako se dogodi, da se uopće samo umni život smatra čovjeka dostojnim. Gdje se ovo potonje dogodi, tamo se osjetnost i nagoni drže za zlo, izmedju tijela i duše stavlja se neprijateljstvo, a čovjek se odvraća od prirode, prezirući u sebi baš ono, što ga veže s njom i priklanja se nevidljivome carstvu duha. Naturalizam prigovara ovim i sličnim nazorima, da im

nedostaje smisao za materijalne interese života; oni su — veli se — unijeli grijeh u svijet, oni sile ljudstvo, da pesimistično sudi o svijetu i da ga se odreče, oni su svijet ogradili granicama kreposti i stavili zabranu na darove prirode. Svemu tome kriv je — um, koji je čovjeka udaljio od prirode, pokvario smisao za užitak, i ubio životno veselje.

Ovakovi se i slični argumenti u naturalističkim smjerovima svake ruke razno variraju, a ide se njima često u susret nekome libertinizmu (slobodnjaštvu), kojemu je najbolji izražaj dao Montesquieu, kad veli: „Neka ljudi budu, kakovi jesu". To je stanovište naime vrlo udobno, jer nitko nije onda odgovoran za to, kakav je, te može svaki čin svoj, ako i ne opravdati, a ono ispričati, što ga je učinio — jer je on već „takav". O nekom upravljanju sama sebe, o uzgoju vlastitome ne može dakako biti ni govora: nagnuće je preče od dužnosti, samovolja i grubi egoizam upravljaju čovjekom i dovode ga na svakom koraku do toga, da sve druge ljude, koliko im prilike dopuštaju, smatra — svojim sredstvom. I um im nije drugo nego neke vrsti subjektivnim pohotama dodijeljeni tajnik.

U drugome redu diže se nagonski život u obliku izvjesnoga individualizma protiv socijalne ovisnosti. I društvena organizacija se naime drži kao neko nasilje na prirodnome načinu života. Već je Hipija rekao, da je zakon tiranin ljudi, jer ih sili na mnogo protiv prirode, a što bi tek rekao o svim drugim društvenim obzirima, koji čovjeka stežu u očitovanju njegovih nagona? I Nietzsche se opire državnome ograničenju: u njem vidi samo nasilje na prirodnim strastima i instinktima, kojima se svuda uzde stavljaju. Zato kudi i demokratsko shvaćanje jednakosti pred zakonom i otpor svjetine protiv svih posebnih pravica. Čovjek za nj počinje tek ondje, gdje država prestaje. Budući da država stvara samo sve srednje, a uništuje sve veliko, jako, traži Nietzsche da bude — „so wenig Staat ale möglich", što manje državne discipline.

Svi ovakovi nazori dakako pregledavaju, da baš uredjeni državni život odmjenjuje ograničenje na jednoj strani slobodom na drugoj, pa zato sasvim krivo odredjuju opseg prava nagona. Kad naime spomenutoga ograničenja ne bi bilo, ni najpotrebnijim nagonima se ne bi udovoljilo, a i da im se udovolji, izgubile bi se pored toga najidejalnije vrijednosti za ljudski rod, te svaki mora osjećati kao blagodat nad sobom socijalnu disciplinu, — osim ako je ona, što biva samo u zlo uredjenim državama, protivna najbitnijim interesima životnim i do-

stojanstvu čovjeka. Komu je dakako najvažnija zadaća, da zadovolji subjektivnim nagonima svojim, komu su svi drugi samo sredstvo vlastita užitka, te ih prema ovome utilitarističkom i egoističkom stanovištu prosudjuje — tome će pod svakom socijalnom disciplinom biti neugodno, jer će mu ona prečesto spriječiti ili bar zadržati nagone. Uslijed toga će se u njegovoj svijesti sakupiti mnogi ostatci ovako neispunjenih strasti, težnja i želja i slegnuti se na podsvjesnu podlogu duševnoga života, te odonud izbijati na površinu u obliku nezadovoljstva, razdražljivosti, mrzovolje. Moguće je pače, da se u obliku bijesa približe i granici — abnormalnoga života i svrše u anarhijskom obaranju svega, što smeta egoističkim težnjama. I Nietzsche-ova riječ: „So wenig Staat als möglich" izraz je takova stanja, a anarhija, koju on traži, posljedak njegove egoistične „volje k moći". Na to sve reći je dvoje. Prvo: krivo je ako socijalna disciplina toliki opseg zauzme, da unutar nje nestaje mjesta za razvoj pojedinca. Krivo je dakle, ako se na strani protivnika kaže: So viel Staat als möglich — koliko moguće više države. Ali ako nam državni život pruža bezbrojnih probitaka, onda ih valja otkupiti jednim dijelom prirodne slobode. Drugo: ako već hoće tko „anarhiju", ako hoće da bude država bez zakona, bez vlade i redarstva, onda neka pomišlja na to, da je takovo što moguće samo ili u nekulturnome stanju prirode — ili na vrhuncu ćudorednoga života. Ondje naime nema zakona, jer još nema države, ovdje ih ne treba, jer ih svaki čovjek nosi u svojoj svijesti; ondje nema vlade, jer se nagonskim načinom (kao u društvima životinja) svi zajedno vežu i slažu, ovdje je ne treba, jer je za ćudoredna čovjeka najviša oblast njegova savjest; i ako ondje nema prisilja socijalne discipline, ovdje se ne ćuti, budući da je društveno uredjenje odraz volje pojedinaca. Tako biva na vrhuncu kulture — gdje čovjek radi **u** zakonima, i ako ne radi po njima i čini dobro jednako, kad su tu, kao da ih nema. — Ovakav je individualizam doista a n a r h i č a n (bez vlade), ali on postavljajući čovjeka na najveću mjeru slobode traži od njega, da je u najvećoj mjeri gospodar svojih nagona — kako bi i drugi kraj njega mogli jednako slobodni biti. Je li takovo stanje dostižno, drugo je pitanje, do onda pak vrijedit će bar načelo: S o v i e l S t a a t a l s n o t w e n d i g — koliko je nužno, morat će država obuzdavati prirodne nagodne i to ne sebe radi, nego pojedinca čovjeka radi, da ga pomalo privede k vrhuncu moralne slobode.

Mnogo naturalističkih u istaknutome smislu i individualističkih elemenata ima u sebi *romantika* (mislim ovdje poglavito na onaj smjer, koji je izašao iz Schellingove škole) — i to posve prirodno. Ona naime na svoj način steže djelokrug uma, te tim raspustava mnoge nagonske elemente, koji bi inače ostali svezani; ona tek posredno radi o proširenju prava nagona. U tom pogledu nije ovdje najvažnije, da se istakne romantički zanos za prirodu, koji znade prijeći već i u mistično obožavanje, ni bujna mašta, ni samosvijest pojedinih romantika, koju im uvjerenje, da iz njih i preko njih djeluje genije, podaje u tolikoj mjeri, te se najposlije sebi klanjaju i dive. Sve to i drugo mnogo nije toliko važno, kao baš ovo: romantika precijenjujući nesvijesni utjecaj genija i časovito nadahnuće postaje antiracijonalna, kad kao vrhunac duševnoga stanja slavi — stanje slično, kako sami romantici ističu, opojenosti i ludilu. U tome stanju nije ni čudo, ako si umišljaju, da ih ništa ne veže — te izvode posljedke, do kojih u skrajnosti dolazi i spomenuti naturalizam i individualizam. Neki bi rado, da je ovaj romantički misticizam bolesno stanje, u jednom *slučaju* znak starosti za pojedince i za narode, da se javlja na kraju velikih kultura, te vodi nužno k propasti, ako se novim svježim silama narod iznova ne pridigne; u drugom slučaju da je mladenačka bolest, koju će zdrava priroda preboljeti.

Od spomenutih načina, kako se hoće proširiti pravo nagona, prvi se tiče *etičkoga*, drugi *političkoga*, treći *umjetničkoga* života i djelovanja. Tu naime nastaje sukob izmedju nagnuća i dužnosti, egoizma i altruizma, individualnih težnja sa socijalnim krugom, jednom riječi susreće se subjektivni elemenat, što ga pretpostavlja *nagon* s objektivnim, kojemu je zastupnik *um*. Čini se, kao da granice njihova djelokruga nijesu odredjene — i otud nastaju sukobi; kao da su to dva kruga, koji se sijeku, te nastaje nepravda, ako bilo koji od njih — središte svoje pomakne bliže, i otud vječna parnica izmedju nagona i uma.

Promotrimo li nastojanje prvoga parničara, nagona, kako ga odvjetnici naturalizam, individualizam, pa i romanticizam zastupaju, i pokušamo li odrediti u *produženome pravcu* cilj, kojemu nas vode, mislim, da nije teško upoznati: ne ukazuje se lijepa perspektiva. Na jednoj naime strani vodi put do blizu granica *nekulture*, a na drugoj ća do *ludila*. Promotrimo li pak djelovanje drugoga parničara, *uma* kao zastupnika svega, što je objektivno, superindividualno, opazit ćemo, da nijesu posve neopravdani

ni prigovori njegova protivnika. U produženome pravcu ukazuje se i njegov cilj neprijatan: čini se, kao da odbija čovjeka od svijeta i na jednoj strani svršava u asketskom odricanju; ne mari dosta za materijalne potrebe čovjeka i društva i čini čovjeka gotovo nesposobnim za ovaj život, zanoseći ga u maglovit kraj ideja, te tako ubija u njem životno veselje. Na drugoj strani otima proračunanim i odmjerenim djelovanjem životu sav čar, toplinu, plemeniti zanos, racijonalizira život i čovjeka, koji se najposlije prometće u neke vrsti stroj za mišljenje bez srca i bez duha, naposlije, koliko je nosilac superindividualnih sustava, steže život, da bi se ukočio i skamenio u šabloni, birokratizmu i formalizmu konvencijonalnoga društvenoga saobraćaja.

Tako evo stoji stvar, kad se motri svaki od tih faktora napose i takova se ukazuje slika života pod vlašću pojedinoga njih; um poriče pravo nagonima, rasputani nagoni u naturalizmu poriču pravo uma. Hoćemo li da odredimo pravedno djelokrug njihov, trebat će uzeti u obzir psihologijsko stanje stvari, kako je nastalo i kako je sada, a onda prema svrsi života odmjeriti im područje.

S obzirom na psihologijsko stanje, valja istaknuti, da je osjetnost, koje su dio i nagoni, ishodište svih sposobnosti duševnih. Sve više činidbe ukazuju se kao nadmetak, što počiva na stupovima osjetnoga i nagonskoga života. Ovaj je duševnome životu, što je stabljici korijen: ako je ovaj zdrav i cijelo će drvo uspijevati, ako je on oštećen, otkud će doći stablu sokovi, koji ga ne hrane samo, nego i unapredjuju i razvijaju? Tako je i sa osjetnim i nagonskim životom. Zdravlja mu treba, da uzmogne donijeti višem duševnom životu poticaja i sila i neoštećen mora da bude, ako će da na duševni život povoljno djeluje: koji smjer ni ovoliko prava ne podaje, čini se, nije opravdan. To vrijedi istaknuti napose protiv onih idejalističnih sustava, koji opreku izmedju uma i nagona zaoštruju toliko, da zadovoljujući jednome ne mogu nikako zadovoljiti drugome. Platon, pozivajući se na to, da osjećala varaju, a provale elementarne nagonske sile često otimaju i razboritu čovjeku mirnu rasudu, kaže, da je osjetnost najveći neprijatelj uma; ona zavodi um na krivu spoznaju i zlo djelovanje i dogod se duh druži s osjećalima i dopušta, da ga ona svjetuju, dok i na čas samo popušta nagonima, i ne razmišlja i ne odlučuje sam za sebe — dotle ne će postići savršenstva. Platon dakle posve rastavlja umnost od

osjetnosti, nikakovi putevi ne vode od jedne do druge, čovjek bi se po toj nauci morao povući posve u sebe, živjeti samo umnim životom, a budući da to nije moguće u našem životu, gdje je duh vezan uz tijelo — nužno dolazi do zaglavka, da se čovjeku, ako hoće da živi pravim životom, valja odreći svijeta i željeti, da što prije umre. — Pa još kako tako da to mišljenje traži samo odricanje od svijeta i zaklon u nadzemaljskome (transcendentnome) svijetu, ali što je gore, ono ide upravo na to, da osjetnost naprosto izbriše iz duševnoga života, da je posve uništi. Tako oduzima čovjeku smisao za potrebe svakidašnjega života, iskida ga iz sveze s društvom i čini ga živim mrtvacem. Čini se dakle, da je nagonski život tako važni sastavni dio ljudskoga bića, da nestaje i života ljudskoga, gdje njega nestaje. Po njem se podržaju dobri odnošaji izmedju duha i tijela, zadovoljava se realnim potrebama ljudskim. Kraj toga se ne mora nipošto izgubiti smisao za idejalna nastojanja duha. Da, što više: idejalna nastojanja duha ne mogu sama od sebe poprimiti konkretne oblike, dok mu ih osjetna mašta ne poda, ni prijeći u čin, dok mu ne privedu čuvstva i afekti skrovite energije iz carstva nagona: tek onda zahvaćaju ideje cijeloga čovjeka i pokreću njime. U nesvijesnoj podlozi osjetnosti dobivaju blijede ideje život poput sjena u podzemnome svijetu, koje ne mogu doći u dodir sa živim ljudima, dok ne piju krvi. Ali sve to biva tek onda, ako se nagonski život p o d r e d i višim funkcijama.

Opravdava se pak to podredjenje r a z v o j e m l j u d s t v a, koji pokazuje, kako su se one više funkcije postupno razvile nad osjetnošću, očito zato, jer su se u borbi za opstanak ukazale kao korisne. Na nižim stupnjevima kulture područje im je vrlo ograničeno, čovjeka vode pretežito nagoni i osjetne požude. Slično stanje opaža se u dosta velikoj mjeri i kod priprosta čovjeka već kulturnih zajednica, pa kod djece. Sve se to mijenja u razvoju kulture tako, da se impulzivna snaga nagona navraća u neke oblike, te tim umjerava, ugladjuje, oplemenjuje. Tako nastaju psihičke energije višega reda, kojima se stvaraju velika kulturna djela. Uzmemo li pak na um, da se s takovim prilikama promijenila i svrha života, ne će biti teško razabrati, da pravo nagona, makar je starije, prirodnim razvojem ustupa mjesto važnijemu za život ljudski pravu uma.

Sa svim tim nijesmo još odredili područje njihova djelovanja. Za sada bi slijedilo samo to, da se život čovjeka na višem stupnju kulture

orijentira na višim funkcijama, ali kako prema tome stoje nagoni, nije kazano. S promijenjenim prilikama životnim došlo je do toga, da prestaje negdašnje pravo nagona, da odredjuje smjer životu; ovu zadaću moraju da na kulturnome stupnju prepuste umu. Nije potrebno, da zato ijedan od nagona bude izbrisan iz inventara duševnoga života ili da se uništi; jedino je potrebno, da se modificira, kako to prema promijenjenim prilikama traže životne svrhe, ili što je isto, da se upravi smjerom umnih svrha. I kad te sposobnosti ne bi bilo u čovjeka, ne bi se bio mogao snaći u prilikama i neprilikama, koje su ga u njegovu životu tako raznovrsno okružile. Samo njoj ima da zahvali svoje održanje i svoj napredak. U nagonima su na neki način pohranjene sile, kojima je priroda opremila čovjeka, poslavši ga u život; oni čuvaju baštinu prirode. Um je pak promišljeni gospodar, koji s tim silama barata, stavlja ih u promet i nove stječe na njih. Njemu pristaje pravo da odluči, gdje će ih i kada i u kolikoj mjeri uložiti. Ne ćemo li, da konačna bilanca zlo ispadne, onda ne ćemo ni dopustiti, da se sile u ludo troše i medjusobno uništavaju: na svaku i najmanju trebat će paziti, ali se ne će moći dopustiti, da joj se više vrijednosti poda, nego li po sposobnostima svojim doprinosi životu. Prema tome prinosu pripada joj veći i manji djelokrug. Ako dakle um u tom pogledu stavi granice cijelome nagonskome životu, onda mu je podao, što mu po pravu pripada. Nitko ne smije da traži više, nego vrijedi životu, kakav je u razvoju prilika nastao. Ta baš bi nepravo bilo, da mu se više utjecaja dopusti, nego ga ide. Shvati li se odnošaj uma i nagona tako, ne će biti potrebno, da se nagoni unište, kad se njihovo očitovanje svodi na pravu mjeru. No ako je tako, onda um i nagon ne treba da su oprečne sile, nijesu dva kruga, koji se sijeku, te bi nastalo prijeporno područje, o koje se pru. Život je jedan i jedan je krug, na kojem obadva rade: jedan, koji gradju nosi, drugi, koji toj gradji prema prilikama životnim i prema svrsi života podaje oblik. Zajedno se mogu razvijati oba: sila nagonska — ili ako je hoćete zvati i „volja k moći" — upravlja se na umne staze; a bude li to, onda se na jednoj točki sastaje subjektivno s objektivnim, nagnuće s dužnosti, egoizam s altruizmom, individualizam i druževnost. I to bi se moglo zvati naturalizmom, budući da se odnošaj uma i nagona odredjuje prema razvitoj prirodi ljudskoj. U njoj ne vlada ni formalni princip, um, ni materijalni, nagon, nego obadva zajedno. A to je i u prirodi, koja po riječima Goetheovima nema ni jezgre ni ljuske, nego oboje u isti mah. Taj je naturalizam da-

leko od slobodnjačkoga ugadjanja hiru i subjektivnim požudama, nego je postignuti sklad izmedju svih sposobnošti duše, do kakova ne dolazi naturalizam, ako snagu svoju traži u — opreci s umom. Ni svijesti o prisilju društvenih oblika i ćudorednih i objektivnih spletova intelektualnih nema ondje: čovjek srednjega soja dakako, koji nije prevladao naturalističku opreku nagona i uma, osjeća na sebi to prisilje; njegova su nagnuća primjerice gotovo uvijek drukčija, nego je ono, što traži um, i zato obično podliježe um, a prevladava nagnuće, u koliko nije strah ili koji slični motiv odlučio o protivnome. A gdje to biva, tamo nema govora o slobodi, dakle ni o moralitetu. Takav je život neprestana borba nagnuća protiv dužnosti, subjektivnih, egoističnih požuda protiv objektivnih umnih uredbi i svrha. Pravo shvaćeni naturalizam, t. j. smjer, koji odgovara razvitoj prirodi ljudskoj, vodi k toj slobodi, ali držeći, da život nije laka igra, ne vjeruje, da se dade postići u neobuzdanoj raspuštenosti nagonskoga života, nego baš naprotiv u tom, da se ovaj i onako, kako je gore izloženo, podredi umu. Kako nijesu u svih ljudi u jednakoj mjeri opsegu i vrijednosti podijeljena duševna stanja, može tako nastati u svakom slučaju posebna individualna, ali uz to i harmonična slika, koja će pored individualnih crta nositi objektivni biljeg uma, te će doista biti moguće, da svaka od njih i u svakom času prikazuje individualizovanu sliku općeno ljudskoga života. Ta slika nije čovjeku dar prirode, nego uzgojena (po drugima i po sebi) i obrazovanošću stečena nagrada: samo onaj je postiže, koji si je steče ozbiljnošću životna shvaćanja, a to nema ništa zajedničkoga s naturalističkim libertinizmom i individualističkim anarhizmom. Ni u tom pogledu priroda ne postupa s ljudima jednako: jednima je od poroda dano, da se skladno razviju, u njih se nagnuća kao sama od sebe podredjuju dužnostima; drugima nijesu od poroda upravljene sposobnosti u tom smjeru, ali im je priroda podala ozbiljnost životnu, kojom su umjeli i obilniju množinu nagonskih sila urediti i sastaviti u skladnu cijelost; treći — kao da su još na nižem stupnju kulture, žive pretežito nagonskim životom, kojega granica im nije umnost, nego vlastiti interes ili proračunani utilitarizam, a sve nastojanje ljudi mjere mjerom svoga — egoizma. Nije dakako nikakove razlike u tom, da li je taj egoizam priprost — kao u obična čovjeka ili rafiniran kao u — kulturna gospodina. Na stvari ostaje isto: nagon se protivi umu, ili ga priznaje samo dotle, dok mu služi. Da je ovo upravo obrnuti odnošaj, koji se ni

razvojem ni današnjim kulturnim zadacima čovjeka ne da opravdati, na dlanu je. Do toga pak, da se uzgojem i pojedinca i društva, pa najposlije i umnim obirom broj ovakovih pojedinaca umanji tako, da ne bude samo jedan dio društva, nego po mogućnosti cijelo društvo na visini harmonična razvoja — do toga stoji moralni napredak ljudstva.

DR. A. BAZALA.

ROBOVI.

DRAMA U JEDNOM ČINU.

LICA:

Lizije, atenski gradjanin.
Aristip. njegov sinovac.
Partenije, kipar.
Harejas, Mauretanac, rob Lizijev.
Didimej, } robovi Lizijevi.
Laida, }
Getulska pjevačica.
Dječaci. Svirači.

Dogadja se za vrijeme Saturnalija u zaselku kod Atene, sedamdesete g. pr. K

PRIPOMENA.

Za vrijeme Saturnalija robovi su smjeli jesti za stolom svoga gospodara, a sam bi ih gospodar dvorio. — Kad je rob ubio gospodara, onda su svi robovi istoga gospodara bili smaknuti: robovi mačem, a ropkinje bi razapinjali na krst.

PRIZOR I.

(Otvorena sala u Lizijevoj kući. Izvana široki hodnik s tankim stupovima, po kojima se penje loza i lovor. Ispod balustrade proviruju jake agave. Prospekt je pogled na more, u daljini visoka brda. Obzor je visok. Jedan kut sale zaprema cvijeće, a posred njega plastična figura Frinina. Pod stupovima s jedne i s druge strane visoki svjećnjaci s plamenicima. U srijedi kamena klupa, s niskim postranim naslonom, dvije sele, mali stolić sa kamenim vrčem i nekoliko prozirnih čaša. Sve je to na desnoj strani, tako, da je široki ulaz na terasu posve slobodan. Desno i lijevo izlazi. Lijevo u kutu dvije velike amfore na gvozdenim tronozima. U sali je nešto pridušeno svjetlo, a na terasi potpuno, tako, da pergole bacaju jake sjene.

Četiri dječaka na terasi. Šareno odjeveni, imaju u rukama grane paomine i maslinove. Oko pasa ima svaki od njih kožnu torbicu. Jedan stoji naslonjen na balustradu, drugi sjedi na njezinom rubu, treći sjedi na zemlji ispred prve dvojice, pa kocka s četvrtim, koji leži na trbuhu.)

(Izlazi **Didimej** *u sivom kratkom haljetku, s crvenom frigijskom kapom, ima korbač u ruci, a na nogama sandale s visokim podvezama.)*

Dječaci : Hej, Didimeje, Saturnalia !
Didimej : Hej, momci moji, bit će batina !
Hajd' kupite se, jer ću tim korbačem
Poljubit ledja vaša. Slušajte
I ne čekajte, dok Harejas dodje ;
On ne će ljubit, on će lupati !
Prvi dječak : Nek crn mu bude obraz . . .
Drugi dječak : Već je crn !
Didimej : Tu nema šale, tornjajte se sada :
Obdarismo vas voskom i pečenjem,
A sad je svega dost. Harejas ide.
Vi vaše torbe, — korbač spremam ja.
Dječaci : Heu ! Io bona Saturnalia.
(Dječaci odlaze kličući i domahujući Didimeju.)

PRIZOR II.

(**Didimej** *na jednoj seli, baci korbač na klupu. Ulazi* **Harejas**, *smedje kože, kosa mu se ne vidi, jer ima na glavi bijeli, crveno isprugani rubac. Nosi bijeli baljetak kratkih rukava.)*

Didimej : Heu ! Io bona, gladne nesreće ! *(Stanka.)*
Harejas ide. Vidi, kako tužno
I mračno mu je lice ! O Harejas !
Harejas : Što Didimeje, smiješ se ?
Didimej : Da smijem !
Ta sada će gospodar da te dvori,
Jer danas dan je Saturnalija,
A ti se mrčiš poput starog vuka.
Harejas : Pa što je u tom smiješno ? Što se smiješ ?
Ta to je kod vas stari običaj !
I što se sjećam, davno ti je tome,
Što boravim med vama ovdje ja,
Na taj dan da me časti Lizije.
Didimej : A ipak tako tužno gledaš, druže,
Prebrojit ko da želiš morske kapi,
Do svijetlog horizonta što se nižu !
Harejas *(gleda na more)* : I dalje druže, dalje brojim kapi
Do onih pustih, suhih, obala,

Gdje mati me je moja rodila,
Gdje nekad snivah sanke mladih dana,
Gdje sreća moja leži zakopana.

Didimej : I ti si bio sretan ?

Harejas : Jesam, druže...
Al čemu da ti pričam stvari te,
Kad pojmit ne ćeš nigda, ni do vijeka
Što već pô vijeka tu me, druže, mori.

Didimej : Zar za slobodom ?

Harejas : Ne, za domom mojim.
Još katkad sanjam, da se kući vratih,
I vidim jadni, kameni moj dom,
Pod orijaškim, gordim Atlasom.
I vidim, kako majka dijete budi,
Kol nježno svoje tamne pruža grudi
I goni sanak toplim cjelovom.
I opet vidim, kako mladić snažan
Na strmoj hridi stojeć, lukom svojim
Na divljeg ovna vreba. Vidim ga,
Gdje orlovo je gnijezdo otkrio,
Gdje smjelom rukom poput Herakla,
Tog silnog kralja zračnih stvorova
Obara u prah. Vidim kako stepom
Kroz korov i drač poput munje brze,
Na vranu hatu tjera antilopu.
I opet vidim povrh doma moga,
Gdje rimski oro stade širit krila,
Kad Marijeve strašne legije.....

Didimej : Čuj !

Glasovi iz vana : Io bona Saturnalia !

Didimej *(na terasi)* : Hoj ! Io bona ! *(Vraća se.)*

Harejas : Raduj se i viči !
Daj ! Io bona ! Tako kličahu,
Kad silni Marij u svom me triumfu,
Mladića sputanoga vodio
Uz slavnoga Jugurtu, Didimeje !

PRIZOR III.

*(**Harejas** na klupi, **Didimej** prema njemu naslonjen na seli. Na terasi se javi lagano **Laida** u potpunom svjetlu. Bijelo usko dugo odijelo obrubljeno je tananim zlatnim rubom, fini tanki zlatni diadem u kosi, antikne naušnice. Gleda najprije preko balustrade, onda se okrene i sluša neopažena Hareja.)*

Harejas: Ti ne znaš i ne pojmiš, što to znači,
Kad zavičaj ti otmu rodjeni,
Kad otrgnu te grudi ljubljenoj,
Kad vezana te vuku, kad te kažu
Ko bijesnog tigra rulji pijanoj!
I ja se onda zakleh dušom svojom,
Da tu sramotu platit će životom,
Ma bio tko od ovih naših ljudi.....

Didimej: A zakletva, je l'?

Harejas: Ostade tek riječ!
U roblje onda prodaše me jadna,
A kupio me otac Lizijev
Za skupe novce. Ostavismo Rim
I u Ateni živjet stadosmo.
Koješta onda trebalo je učit
I pripravit se, kako ćemo sina,
Što rodi se, odgojit dostojno,
A taj je mali Lizije, moj druže,
Uz mene raso, sa mnom živio
I učio. Zaboravih ti ja
Na domovinu i na zakletvu,
Jer bijah sretan uz mog Lizija.
Al danas neka spopala me slutnja,
A ja toj slutnji ne znam razloga.
Tol teško mi je, Didimeje moj!
Ko da se opet vratiše vremena,
U Rimu kad sam ležo medju robljem
I čekao, dok kupi me gospodar,
Koj' s takim će mi bičem zapovijedat!
Oh sretan, sretan bijah, druže moj!

Laida *(Primakla se za posljednjega pripovijedanja. Zadnje riječi sluša sasma blizu, neopažena):*
A sad već nisi sretan, reci, starče?

Harejas *(ustaje u neprilici)*: Oh, jesam, gospo, jesam, posve sretan.
Jer sretan sam, kad Lizija je sretan;
U meni samom za me sreće nema.
Laida: Al tužan si. Gle eto, tvoje oči
Još i sad to svjedoče. Daj mi reci,
Po duši reci, što te mori, starče?
Harejas: Ma ništa, sasma ništa, gospo. Vjeruj!
Gospodar moj mi reče, da ti kažem,
Da srca svoga gospodaricu
U četir sata želi ovdje naći.
Laida: U četir sata? Gdje je?
Harejas: Dolje, gospo!
Dimidej: U svečanoj ga vidjeh povorci,
Sa drugovima kako prolazi.
Laida: I s družicama...
Dimidej: Ne znam, gospo.
Laida: Starče!
Ti skrenuo si govor bojeći se;
Ti tajnu neku skrivaš preda mnom.
Ne, ne boj se, govori, reci sve.
Ti znaš, da volim te.
Harejas: O gospo mlada,
To, što bi reć ti htio, ne bi bilo
Za gospodara moga laskavo.
Laida: Govori!
Harejas: Eto, boli me, što on
Svog starog druga, svoga branitelja
Zaboravlja sad svakim danom više.
Ah, negda, dok dječakom bješe on,
Eleuzinskim dok poljima je ravnim,
Skakutat znao kao mladi Eros,
Ah negda... da, da bilo je... pa nije.
Laida: A sad?
Harejas: Sad, otkad mu je umro otac
I otkad živi posred svoga zlata
I posred kruga, prijatelja svojih...
Laida: I mene misliš, je l'?
Harejas: Ne tebe, gospo!

Ta srce ti je samo suho zlato,
Dragocjeni je alem duša tvoja,
Dobrota lice, blagost riječ ti svaka...
Da na njem nešto dobra jošte ima,
To zasluga je tvoja, gospo mlada!
Ja više nemam riječi, ja sam sluga,
Koj' služi samo mu na porugu.
„Hej kozja brado“, „crni jarče“, viče,
Bjelozubim me zove jazavcem,
Pastirom Kerberovim, kad mu kažem,
Života nek se kani raskošna.

Laida: Gle toga, starče, nigda ne čuh ja!

Harejas: Hipokrit on je pred tobom, jer ne će
Da surovim se kaže.

Laida: Samo za to?

Harejas: Da, samo za to, al oprosti, gospo,
Što pred tobom ja tako govorim;
Ja znam, da vaša srca mladjana
Neslomivom su vezom vezana.
Al neka bude. Ove riječi rekoh;
Ublažit će ga možda ljubav tvoja,
Ublažit kad ga vjernost ne može.

Didimej *(lagano odlazi na terasu i gleda na balustradi.)*

Laida: Oh, starče moj, i ta je njegva ljubav
Ohladnjela. Ja vidim posve dobro,
Da Laida je bila ljubljena.
Da, sjećam se još danas njegvih riječi,
Kad prvi put se sretni sastasmo:
Privinuo me strastveno na grudi,
Govorio mi tiho, zamamno:
„Ti, Laido, ta ti si stvorena,
„Da ljubiš i da budeš ljubljena,
„Ti boginjom ćeš dovijek biti mojom,
„A sluga tvoj ću dovijek biti ja.
I grleć i cjelivajuć me, stade
Nabrajati sve moje dražesti,
Al tako, da bi same boginje
Rad toga mene morale zamrzit.

Da sjajna mi se kosa, reče, ljeska,
Ko zlato prekriveno tamnim velom,
Da jagode na usnama mi zriju.
Božanskim tada nazvao me djelom
I savršenstvom božjega umjeća:
Sve, što je lijepo, što je dobro, sve
U meni višnji ujediniše.....
I podrug ljeta bjesmo sretni mi,
Al treći put je došlo proljeće,
Moj starče, vjeruj, za me vrlo tužno,
Jer ljubavi te nježne nestade.
Ne, nisu naša srca mladjana
Neslomivom ti vezom vezana.....

Glasovi iz daleka : Heu! I o! bona Saturnalia!

Didimej : Gospodar naš je! Gle!

Laida : A tko je s njime?

Didimej : Targelija i Thija, ropkinje,
Što tu u našoj kući služahu.

Laida : Ta danas naš je svetak! Bilo sretno.
Kraj mene sjedi, hajde ne boj se.
Ti Didimeju, prazni amfore,
U časti nek su stari običaji,
Nek zlatna kap na zlatnom suncu sjaji!
On časti Thiju i Targeliju,
A ja ću častit vas obojicu.

Harejas : Ne, gospo lijepa.....

Laida : Sjedi amo, starče!

Harejas : Ne mogu, gospo.....

Laida : To zapovijedam.
Kad srcu tvoga gospodara, starče,
Ja gospodaricom sam, ti si tako reko,
Tad dvostruko se pokoravat moraš
Kad zapovijedat sama stanem ja!

Harejas : Pa ja ću sjesti!

Laida : Čuješ, momče, toči!

Didimej *(Puni iz amfora vrčeve, pa natače čaše.)*

Laida : Nek amfori se ovoj duša širi,

A čaša nek je za čas bezdušna,
Dok u nama se zlatna kap ne smiri.

Didimej : Heu ! Io ! bona Saturnalia !

Harejas : Heu ! Io ! bona, krasna Laido,
Al vina, gospo, ne smijem piti ja.

Laida : Zar ne smiješ il ne ćeš ?

Harejas : Lijepa gospo,
Jer ne ću, ne smijem.

Laida *(ustaje i diže čašu) :* Gledaj druže !
Kol krasna kap se cakli tu u čaši,
Kol divno sunce kroz nju prozire,
Kol sjajniji i ljepši, stoput ljepši...
I blažen nama svijet taj čini se,
Kad zlatom tim si oči prekriješ,
Pa kad ti rujna kap kroz žile prodje,
Razblažujuć po t'jelu teći stane
I putujući do srca ti dodje.....
Razgaliti ćeš grudi, starče moj,
Privinut k sebi sav taj dobri svijet,
Od milja tog će suza da poteče,
A miso k nebu upravit će let,
Raskrilit se po modrom svemiru ;
Blaženstvo to će, druže, dignut te
U jasne sfere vedroga Olimpa,
U zlatnog doba dane blažene.
I umom svojim postat ćeš gospodar
Svim jadnim ljudskim stvorovima ti,
Kristalom tijem vladati ćeš svijetom
I bogovima ravan postati !
(Ispija čašu i pruža je Didimeju nek toči.)
Daj primi, druže, čašu, primi je,
Pa usnama je svojim dirni ti
I bit ćeš mlad i krepak, bit ćeš jak
I žedan vina, žedan ljubavi,
A minut će te jad i briga sva !
Je l' ? Ti ćeš pit, kad zamolim te ja ?

Harejas : Ne, niti kapi.....

Laida : Skini s lica jade,

Jer samo zlatna kap ih liječit znade.
U tebi ću utopit jade sve,
Oh, zdravo da si zlatna kapljice! *(Pije.)*

Didimej *(na terasi):* Targelija i Thija dolje plešu,
A naš gospodar u kolu je snjima...

Harejas *(ljut):* I opet one.....

Laida *(savladava se):* Neka, neka plešu,
I ja ću plesat ovdje, pred vama,
Dok mrki drug se srknut odluči
Tek jednu kap.

Harejas: Ne mogu, gospo zlatna.
Ta zlatna kap, što cakli se u čaši,
Tek varavi na suncu kaže sjaj
I prividnu ljepotu toga svijeta
I slijepe strasti kobni zagrljaj.
Zaboravit ćeš stid, o gospo lijepa,
Kad žarka ta ti kap kroz žile prodje,
Privinuti ćeš k sebi svakoga,
Kad njezin čar do tvoga srca dodje.
Od očaja će suza da poteče
Niz lice ti, a bijesna vatra ta
Razoriti će mir i sreću tvoju
I survati te na dno Tartara.

Didimej *(sa terase):* Oh, kaki Tartar, druže! Gledaj dolje,
Targeliju i Thiju ljubi on...

Laida *(naglo):* Daj jezik za zube, ti derane;
Nek ljubi ih, ta bit će plaćene.

Harejas: Ne ljuti se, o gospo!

Laida *(ljuta):* Prestani!
(mirno) Pa čemu gospom mene zoveš ti?
Gle! Ti si kupljen, kupljena sam ja,
Ti dušu svu, ja cijelo srce dadoh,
I ja sam, druže, samo ropkinja.
Ti, Didimeju, što si tužan? Reci!
Zar zapuštena tu da sjedim sama?
Ta to bje prvi jed! Daj, sjedi k nama
I ogrli me svojim ručicama!

Didimej *(dolazi lagano bliže i sjedne uz Laidu).*

Laida: Daj cjelov jedan amo, tu na usne.
(Cjeliva Didimeja.) To mladji su i ljepši cjelovi
Od Lizijevih. Ili moje usne
Zar premca nać će u Targeliji ?
Daj reci !

Harejas: Laido !

Laida: Oh, starče moj !
I tebi bi se htjelo cjelova ?
Gle, ti si ljubomoran, čekaj časak,
I tvoje ću pomladit usne ja.

Harejas: Ja znam, razumijem, što ćeš sad mi reći:
Nek srknem vina, nek se s tobom bratim,
Jer ti si, veliš, ropkinja ko i mi.

Laida: Da. Istina je. Pogadjaš li misli ?

Harejas: Ja vidim povod tužnom tvom veselju
Kroz ove tvoje oči prekrasne,
Ja na tvom sjajnom licu vidim laž.
U dušu tvoju vidim, družice !

Laida: A tvoje lice eto, malo prije
Tol sjajnu laž je reklo: Da si sretan !
Nas dvoje, dragi, jednaki smo posve
U našim bolima — a isti povod
Rastužuje nam srca: Lizije !
Ne tuži, starče, eto, bol se ta
Utopiti u kapi vina da !

Harejas: Daj slušaj, gospo ! Nema četir ljeta,
Na zaselku smo bili iliskom,
Što otac ga je namro Liziju.
Dozrijevala je loza, bila jesen,
A Lizije i njegovi drugari
Ponapiše se ljudski ljuta vina.
Hetere tri bijahu s njima pijuć
I pjevajući došle iz Atene.
Tad jedna od njih, znam je još i danas,
Pokazav na me prstom reče: „Čujte,
Što ovaj ovdje stoji poput Herme ?“
Ja stojah nujan. Bilo mi je žao,
Što Lizije me opet stao grdit . . . . .

I onda netko od njih smisli se,
Da zbilja glupo gledam, da sam trijezan...
I predloži nek s njima pijem ja.

Laida *(u smijehu):* Za pjano društvo, miso pametna...

Harejas: Ja nigda nisam pio, nisam vičan:
To rekoh im, a oni — sve u smijehu
Uručiše mi čašu oštra vina,
U Lizijevo zdravlje neka pijem.
Kad odbih, onda mirno rekoše:
Da nisam vrijedan svoga gospodara,
Gospodar moj da preblag još je sa mnom...
Sam Lizije ti onda ustane
I ljupkim riječima me molit stade,
Nek pijem, ma bar kap, u njegvo zdravlje.
Govorio mi riječi nježne, blage —
Pa što da kažem? Jednake ko i ti,
Kad čas si prije vina nudila.....

Laida: I ti si onda pio, sada ne ćeš?

Harejas: Da, ja se dadoh sklonut. Ispih čašu. *(Stanka.)*
Znaš, mi smo ljudi baš ko kuga kaka:
Tek jednu čašu vina nek nam dadu,
Već za drugom nam rastu zazubice;
Ljubomorna je druga čaša prvoj,
A treća slijedi drugu kriomice.
Zaredaše se. Ne znam, što je bilo
Od glave moje; samo to se sjećam,
Da stali su se smijat licu mom
I Liziju, koj' počeo me blažit.
Tad jedna od njih, sjećam je se dobro,
Paflagonka je bila, mirno reče,
Da čudno joj je, što se Lizije,
Toliko mnogo brine za me!... roba!
Ko da sam otac njegov zakoniti...
Il možda, reče, Lizijeva mati
U ložnici mi svojoj mjesta dade,
Nek anagnosta, rob, joj sina stvorim!

Laida: Prostota!

Harejas: Slušaj, čut ćeš dalje!

*

Tek na pô te sam riječi čuo ja,
A pest se moja bijesna brzo nadje
Na čelu joj, med lijepim očima.

Laida: A ona?

Harejas: Ona? Našla se u prahu
Sva krvlju, — a i vinom oblivena.....

Laida: A Lizije?

Harejas: Ti znaš mu oštre oči?

Laida: Da, znam ih dobro...

Harejas: Bijesom dvostrukim
Sve krvlju podlivene traže me
I snažna mu se onda desnica
Na jadno moje lice spustila
I više ne znam ništa, što je bilo.
Probudih se u toru ja krmećem...
Tek tad se svega sjetih. Bilo mi je,
Da primim kaku čvrstu toljagu,
Da gospodaru glavu rascijepim.....

Didimej: Ne, to, Harejas, ne bi bilo dobro.....

Harejas *(ljut)*: A što bi ti?

Didimej: Ne, ne bi bilo dobro
Za pretorski edikt zar ne znaš više:
Kad rob svog gospodara ubije,
Tad ubijenog robovi će svi
Svog druga krivnju glavom platiti.

Laida: Pa što su naše glave onda vrijedne,
Kad Lizija već nema na svijetu?

Didimej: Ha, moja meni vrijedi najviše.....

Laida *(porugljivo)*: Harejas, slušaj, štedi Lizija!
(Didimeju): Pameti ove bilo bi mi žao,
Pod krvničkim da mačem nestane!

Didimej *(porugljivo)*: Harejas, slušaj, štedi Lizija!
(Laidi): Ljepote take nać već ne bi znao.
Na krvničkom da krstu izdane!

PRIZOR IV.

(Na terasu dolaze iz vana dva momčića s kitharama, dva s frulama i getulska pjevačica. Ona je tamno smedje kože, glatko iščešljane crne kose, koja je sakupljena na šiji; u ušima joj veliki zlatni koluti, na rukama narukvice od slonovine. Odjevena je u tanano, prozirno, zlatom protkano velo, koje siže do iznad grudi i do pazuha, bez ramenica. U ruci tirsos s tananim vrvcama. Na tjemenu tanki kolut od slonovine. Drugi su odjeveni kratkim šarenim hitonima.)

Harejas : Da, lako vam se sada šaliti,
Do šale onda meni nije bilo...
(Spazi pjevače) Gle, divlja četa mladih umjetnika,
Što umjetnošću služe krušac svoj...

Didimej : A nogama i grlom služe njoj...

Laida : Gle! Dobro došli, ondje stanite.
Al umjetnost vam vaša ne valja,
Jer vrijednosti vam nema nikake
Sva umjetnost i ljubav — plaćena!
Anakreontsku jednu pjevajte
O vinu i o slatkoj ljubavi,
O krasnoj dobi našega blaženstva,
O ružama, o sretnoj mladosti!
Hajd, Didimej, nek se vrč taj zrači,
Nek grla svoja udese pjevači.

Didimej *(toči vino Laidi i pjevačima).*

Laida *(ispija):* U neskladne te vaše svirale
Vi čašu rujnog vina nalijte
I zvukove će one dobit prave!
(Harejasu) I ti si, starče, taka svirala,
A samo kap bi vina trebala,
Veselja zvuci da se tebi jave!
Hajd, počnite!

Getulska pjevačica *(recitira melodram uz glazbu):*
Ko zorica rana,
Što svakog se dana
Na zlaćenom istoku javljati stane,
Ko u jutro bajno,
Kad sunašce sjajno

Na čistom i azurnom nebu vam svane:
Baš kap je ta rujna,
Što žalosna, nujna
Vam srca blaženstvom, veseljem nadane!
Te kristalne čaše
Na usnice vaše
Nek blažit vam kapljica srdašce stane!

Laida *(grobotom se smijući):*
Gle, starče, isto, što ti rekoh ja!
Da zanimaš se, oči tvoje kažu,
Za pjesmu tu!

Harejas: Ne. Drugo krenu mi
Pozornost svu!

Laida: Je l' možda djevojka,
Što pjesmicu je ovu pjevala?

Harejas: Nju, gospo, gledam, jer su njene oči
U duši mojoj spomen dirnule,
Što davno već je u njoj zakopana.
Dozvoli, reci, lijepa djevojko,
Gdje dom je tvoj i kog si roda ti?

Getulska pjevačica: Pod kamenim se Atlasom ja rodih
U vrletnoj i žarkoj Africi,
Getulija je domovina moja,
Faruzijskog sam, starče, roda kći. *(Stanka.)*
Al mrka tvoja put i crne oči.....

Harejas: Daj prestani. Što misliš, istina je.
I ja sam jednom o tom snivo san!
Il bješe l' java? Toga ne znam više.....

Laida *(sažalno):* Gle, opet vrele suze napuniše
Te tvoje oči, jadni druže moj!
Zaboravi, ne spominji se toga
I otmi se toj tuzi nesnosnoj!

Harejas: Nek otmem se, ti veliš, Laido?
Već stoput kušah tome se oteti,
Al nigda jače ne javi se spomen
Ko danas, što se eto javio.
U kraju mom se kaže, da se spomen
Do najtanje tančine tačno javlja

Kad smrt se bliži. Eto slutnja moja
I pravi povod mojoj tuzi svoj.

Laida *(vrlo uznesena):* Pjevačice ti crna, daj nam pjesmu
Što tog će starca sjetit rodnog kraja.

Didimej *(pije neopažen):* Probudit će se možda tad k veselju,
Jer sada plače, nariče i zdvaja!

Laida *(vesela od vina, zagrlivši na pola Harejasa pruža mu vino):*
Čuj kozja brado, crni jarče, slušaj,
Bjelozubi ti dobri jazavče,
(u smijehu) Daj, stari druže moj, daj kap tu kušaj,
I minut će te, vjeruj, boli sve.

Didimej *(za to vrijeme ide lagano do getulske pjevačice, ogrli je i da joj čašu vina, da je iskapi, pa je ljubi. Svirači se prigušeno smiju).*

Laida *(pripita, nadvije se nad Harejasa, pa mu prolije čašu vina na glavu, smijući se):*
Nek ohladi sad ovo vince vrelo,
Moj druže, tvoje čelo neveselo.

Harejas *(mirno):* Što činiš, grijeh je, nemoj Laido!

Laida *(jako se smijući):* Rad tog bi kajala se ja grijeha,
Al ne znam i ne mogu — sve od smijeha!

Harejas *(ustaje, a na njegovo mjesto sjedne Laida gledajući u strop).*

Pjevačica *(sviračima):* Nek kithara me samo jedna prati,
Filostrate, ti tu ćeš pjesmu znati!

(Govori uz glazbu):

Znate li one, divotne stijene,
Što se pod modro uspinju nebo,
Znate l' taj prekrasni kraj?
Znate l', gdje ispod žarkoga sunca,
Zlaćenih zraka, zeleni svježe
Paomin javlja se gaj?
Njihala tiho mati me ondje,
Prvi put tamo ljubljena nadjoh
Ja dragog zagrljaj!
Sjećam se tebe, dome moj mili,
Spomeni davna! Zato i ljubim
Getulski krasni moj raj!

Srce mi puca, duša mi plače,
Što nigda više vidjeti ne će
Mili moj zavičaj!

Laida *(za pjesme postaje sve tužnija. Suze joj naviru na oči):*
I nigda više, vidjeti ne ću
Mili moj zavičaj! *(Brizne u plač.)*

Harejas: O, gospo zlatna, što te snašlo, reci,
Na očima se suze javljaju!
Ta ne plači.....

Laida *(kroz plač):* Harejas, čuj...

Harejas: Što želiš?
Hej, Didimeje, čašu vina daj!
Te kapi pijem za te, lijepa gospo,
Da za te, a i za moj zavičaj.
Za svaku biser-suzu sa tvog oka
Iskapiti ću čašu vina ja,
Jer stara pjesma, mila uspomena
To staračko je srce dirnula.
Ne, ne plači, osuši lice svoje:
Harejas pije, gle, u zdravlje tvoje! *(Pije.)*

Didimej *(smijući se):* Harejas, starče, dobri druže moj,
Nek bogovi ti budu prijatni.
Ja uvjeren sam tvrdo, druže, ti ćeš
I za me čašu vina ispiti.

Harejas: Na njenom licu opet sunce sjaji,
A ugodna mi spomen puni grudi.
Hajd, vina amo!

Didimej *(toči):* Evo, vrijedni brate!

Harejas *(pije):* Pa ova čaša za te druže budi!
(Pjevačici): I u čast tvoju sada ću da pijem;
Sve tuge ja se riješih. Dodji amo,
Ne, staračkog se ne boj zagrljaja:
Cjelivat će te otac, brat i drug,
Kad tvoje usne dirnu usne moje;
Ja sjećat ću se majke, sestre, drage,
Promatrajući tamno lice tvoje,
Utopit ću u vinu pô čeznuća,
A pô će spalit tvoja usta vruća!

(Privine k sebi pjevačicu, ljubi je i pije.)
(Laidi): Ti, gospo, što me gledaš tako čudno ?
Pa je l' to čudo, što sad radim ja ?
A tko mi reče, neka plešem, pijem,
Zaboravlja li na to Laida ? *(Klekne.)*
Na koljenima sad te molim gospo,
Oprosti, što sam... što sam htio reći ?
Ne... ne znam...

Laida *(u smijehu):* Ne znaš više, jadni starče ?
Koliko ti si ono godina
Proživio u nauci i muci,
Da skupljaš znanja ?

Harejas *(ustaje):* Bit će valjda deset.....

Laida: I tri su čaše bile dovoljne,
Da mudrosti te tvoje riješe. Gle !

Harejas: Tri čaše ?

Didimej *(rugajući se):* Da, u zdravlje naše !

Harejas: Čekaj. *(Stanka.)*
A što se zbilo ? Čini mi se, vjeruj,
Ko da sam sada neki viši stvor,
Da dižem se do vedroga Olimpa.....

Didimej *(naglo, porugljivo):* U krmeći da ideš možda tor ?

Harejas *(naglo se razbjesni):* Ti kugo besramna...

Laida: Ta čuj, Harejas,
Ma to je samo šala.

Harejas *(bježeći za Didimejem):* Čekaj, momče,
Pokazat ću ti put do tora toga !
(Pjevačici): Daj, drž'ga, djevojko !

Laida: Ma stani !

Didimej *(na balustradi):* Eto.....
Taj čovjek će me ubit. Nije li
Čas prije spominjao toljagu,
Da gospodaru glavu rascijepi ! ?
A sad na mene eto tu se ruši.

Harejas *(pjan):* Da, ubit ću vas sve, *(Didimeju)* a tebe dva put ;
I Lizija ću ubit...

Laida: Stani, druže,
Što jadna tebi skrivih, reci mi :

Ti Lizija ćeš ubit, veliš, onda
Sve troje ćemo poći s njime.....

Harejas: Nemoj,
Ti znaš, da tebe volim, dobro znaš;
Ubijat ne ću, to bje samo šala.
Oprosti! Ne bi htio, da te vidim,
Gdje zderali bi s tebe odijelo
Ne... vjeruj, ne ću! Bičem tog ću momka
Izlemati na mrtvo ime. Čuješ,
Izlemat ću te — ako ne daš vina.....
Ti bit ćeš sličan paunovu repu,
Ne natočiš li odmah amo vina!

Laida *(smiješeći se, pomirljivo):* Harejas, gle, to spretnije su riječi!
(Didimeju) Što gledaš dolje, momče? Vina daj!

Didimej: Targeliju je eto ovjenčao
Gospodar naš vijencem lovorovim.

Laida *(mrka):* A što se za to brineš? Vina amo.
Ovjenčat ćemo i mi naše glave.

Didimej *(dolazi na po strašljivo i toči Hareji).*

Harejas *(pijući):* Još ovu čašu... mislim... ne, neg pijem
U dobro zdravlje... da u tvoje zdravlje,
Pak onda *(Stanka)*... neka. Budi zdrava, gospo,
I čuvaj mi se njega... on je lopov,
Da ovaj ovdje... a i onaj dolje!

Laida *(mrko):* Oh, onaj dolje, ne sjećaj me njega,
Jer izgubljene ljubavi me sjećaš.

Harejas *(prema koncu prizora sve više pjan i svadljiv):*
I šteta je, što njega ljubiš, gospo,
Ja velim šteta...

Laida *(mrko):* Ne govori tako!

Harejas *(uzrujan, brzo):* „Ne, ne govori“, — tako uvijek kažeš,
A ja ti velim, da je nevrijednik:
Targeliju ti vjenča, Thiju ljubi
Sve samo za to, da se tebe riješi!
Jest. Prodat će te još...

Laida *(uvrijedjena, naglo):* Harejas!

Harejas *(smiješeći se):* Hoće!
Znaš... prodat će te kome prijatelju,

Il drugu svome, jednom, kom' se svidjaš.
(Dobroćudno) Al jediti se nemoj, Laido,
Ja rekoh to tek tako, tek od šale.
(Didimeju) Hej ti Pigmeju, dajder, puni čaše.

Didimej *(toči):* U dobro zdravlje naše pit ćemo.....

Harejas *(ljut, Didimeju):* Ti drži jezik, ridji gade ti,
Zar s n a m a ti se hoće šaliti?
(Laidi) Daj mrva se nasmiješi, lijepa drugo...
(Didimeju) A tebi, tepče, kožu ću oderat
I mješinu ću od nje sašiti.....
(Laidi) Daj budi dobra, stvore dražesni,
Pa pij i dušu vinom osvježi... *(Pije sam.)*
(Didimeju) A ti progutaj jezik, bezbožniče! *(Stanka.)*
(Laidi) Ovjenčat ćeš nas, čas si prije rekla
Ti sama. *(Didimeju)* Gdje su vijenci, reci?

Didimej *(porugljivo):* Na tvoju vrijednu glavu čekaju,
Da počasno im mjesto na njoj dadeš.....

Harejas *(iza stanke Laidi):* Filosofa ti naših ne razumijem...
Za Deukaliona oni kažu
I Pirhu ženu njegovu... *(Didimeju)* Ti šuti!
Od kamena da ljude stvoriše,
Prebaciv kamen preko ramena,
A sad ja tebe pitam, gdje je duša,
Daj reci, gospo, otkud duša nama?

Laida *(smije se):* Tu odgovora ja ne mogu dati...

Harejas *(uvrijedjen):* Ti misliš, da sam pjan, što tako pitam.

Laida *(dobrohotno):* Harejas! Ni°i, toga ne mi°lim.

Harejas *(u pô glasa):* Al lopov onaj ipak mi se smije......
(Didimeju glasno) Daj, reci, otkle duša, derište!
(Stanka. Laidi) Ja sam to znam, o draga Laido:
(Važno) Dioniz bog je po kap svoga vina
U svako ljudsko tijelo ulio.
I po tom vinu, po toj zlatnoj kapi,
Sve dobro se u nama rodilo:
Tu utjeha je, sreća, tu blaženstvo
Ljepota tu je, pravednost i ljupkost,
Tu zadovoljstvo, mir i ljubav prava.....
Sve zloće ta ti zlatna kap svladava!

(Didimeju) Ej prtljavče, daj vijence sad donesi,
Da ovjenčaš mi moju božicu,
A gledajuć mi oči, ti ćeš, gospo,
Iskapit za me ovu čašicu! *(Klone za čas.)*

Didimej *(donosi vijence i ovjenča Laidu i Harejasa).*

Laida *(vrlo vesela):* Pa neka bude! *(Didimeju)* Daj mi čašu amo!
(Harejasu) Ja vjerujem sve, što si rekao,
Da, fina kap je vina u te pala,
Kad vinski bog je duše dijelio! *(Pije.)*

Didimej *(odlazi na balustradu, gdje je naslonjena pjevačica, nudja joj čašu vina, dok ona pije on govori, a onda je ogrli i ljubi).*
I tebi, moja lijepa Arijadno,
Dioniz bog će dati duše kap!

Harejas *(Laidi, pjan):* Gle, Laido, gle onog lopova...

Laida *(smije se i miri ga):* Ta i on slavi Saturnalija!

Harejas *(teško govoreći):* Ej, svirče, primi svoju kitharu,
Harejas sad će pjevat pjesmicu:
(Pjeva vrlo lagano): Znate li one — divotne stijene,
Što se pod modro uspinju nebo...
(Prekida) A što je to? Ti imaš četir ruke,
Ko kaki stari egipatski bog.
Dvije ruke makni. Ne ću da ih vidim.
I počni opet; ja ću da te slijedim:
(Pjeva još laganije) Znate l', gdje ispod žarkoga sunca
Zlaćenih zraka..... *(mrmlje drijemajući).*

Laida *(tiho):* Daj, stari druže, legni, spavaj malo
I za čas bit ćeš opet pametan.

Harejas *(mudro):* To pogreška je naša, što smo svi
Mi smrtni ljudi odveć pametni!

Didimej *(približi se, porugljivo):* Nek lude i pijanci vladaju,
Bez pameti su, ne će nigda griješit.

Harejas *(klonuo):* Ti šuti, jer si lud...

Didimej *(u smijehu):* Bar griješit ne ću,
Kad lud sam, je l'?

Harejas *(podiže se malo):* Sve dotle, dokgod šutiš!

Laida *(mireći):* A što ćete se riječima nadmetat.....

Harejas *(smije se glupo):* I sad si, vidiš, ti pogriješila,
Što previše si bila pametna!

Laida : Pa ja ću šutjet.

Harejas *(Didimeju) :* Čuješ, onaj drugi
Za ledjima što stoji ti, — nek ode.
Mi Didimeja drugog ne trebamo ;
Daj, reci, nek se makne onaj tamo !

Didimej *(Laidi u pô glasa) :* On vidi dvostruko !

Harejas *(zatvorenih očiju maše rukama) :* Ded, stojte mirno !
Ta što se obraćate oko mene ?
Ja hoću mira ! Ja sam tu gospodar !
Ti, Laido, si rekla, da ćeš plesat.
Pa dobro, pleši, al ne tako brzo...
Sve vrti mi se... *(Zaspi.)*

Didimej *(u po glasa) :* Vrti mu se, gospo !
Baš kapljica ga ljudski primila
I sad će doći, što je prorekao,
Da survat će se na dno Tartara !

Laida *(iza duge stanke, nadvinuvši se nad Harejasa) :*
Čuj, šapće nješto !

Didimej : Dioniz tu i Morfej biju boj
U glavi njegovoj.....

Laida : Šuti, neka spava.....
Gle, nešto sanja, čuješ ?

Harejas *(u pô glasa, sanja) :* Kako tiho
Ta naša ladja mirnim morem plovi,
Gle, kako nam za sjajnim horizontom
Sad krajevi se javljat staše novi.

Didimej *(tiho) :* I zbilja Morfej osta pobjednik...

Harejas *(sanjajući) :* Kol svjež je zrak, sve bajno je i svijetlo.
Gle kako mirno vali udaraju,
A posve drukče prozirno je nebo.
Pa kako ona modra brda sjaju !

Laida *(tiho) :* Sad u snu ona mu se pjesma javlja...

Harejas *(sanja) :* I bližamo se žalu ! Dobri bozi
Sad šalju nama vjetar povoljan ;
Ja znam, ja poznam ovu zemlju
Ne, — to je java, — ne — to nije san.

Didimej *(tiho) :* Još stara glava o svom domu sanja !

Harejas *(sanja) :* I sve se više bliži mila zemlja,

Moj nesretni, moj dragi rodni **kraj**!
Gle majčina me sretna suza čeka —
I nježne drage blagi zagrljaj! *(Stanka.)*
(Pridigne se spavajući) Daj, napni jedra, kreni kormilom,
U davno, davno ne vidjeni dom!

Laida *(u pô glasa):* Kol milo mu se smiješi tamno lice!
Gle, sad je posve sretan. Kako sniva,
Gle, kako blago pružajući usne
U djetinjem veselju opet pliva!

Didimej *(prema balustradi):* Ja čujem glasove na stubama...

Laida: Daj, gledaj, tko je. Bit će Lizije,

Didimej: Gospodar naš je, s njim još dvojica.

Laida *(naglo):* Targelija i Thija?

Didimej: Nisu, gospo.
Aristip je i guravi Partenij.

Laida *(gledajući Harejasa):* Čuj, budi se!

Harejas *(na pô još pijan, na pô sanen ustaje. Pridušeno):*
Gusari! Ne daj se!
Još časak drži! Na kraju nas eto.....

(Obidje klupu, pa se ondje izmoren sruši, držeći uvijek grčevito čašu u ruci.)

PRIZOR V.

(Ulazi **Lizije**, *čovjek od* **36** *godina, na rimsku odjeven kratkom bijelom tunikom s crvenim rubom,* **Partenij** *u 50 godini, gurav i bradat, omotan u šarenu togu.* **Aristip** *u dvadesetoj, odjeven kao Lizije. — Svi nose sandale, stanu na balustradi, pa gledaju* **Laidu**, *koja u neprilici gleda čas onu trojicu, čas* **Harejasa**, *koji iza nje leži, a čas* **Didimeja**, *koji stoji uza svirače.)*

Lizije *(iza stanke):* Talenta dva med braćom ti je vrijedna....

Partenij: Lijepa je, to valja reći, druže.

Lizije: A ti si kipar...

Aristip: Istina je! Vidiš!

Lizije: Ta ti ćeš stvorit od nje drugu Frinu!

Aristip: Partenije, daj uzmi, — samo dvjesta drahma
I šumicu na Kefisu što imaš,
I bit će tvoja!

Partenij : Čuj, Aristipe,
U trgovinu miješat ti se nemoj,
Dok Lizijev si baštinik ti sam.
Il možda dijelak od te ucjene
U tvoj će pasti žep ? Je l' ?

Lizije : Mudra ti je,
Naučila je mnogo, radišna je
I zabavna...

Aristip : A uz to, brate, zdrava !

Laida *(Didimeju, koji joj se približio)* : Što govore ? Daj slušaj.

Didimej *(Laidi)* : Znam. O novcu.

Partenij : A Laida se zove ?

Didimej *(Laidi)* : I o tebi.....

Laida *(Didimeju)* : Gle nakaze, gle, kako gleda amo,
Ko očima da proždrijeti me želi.

Partenije : Nek bude !

Lizije : Ruku amo !

Partenije : Eto novac
I moja bit će od sad.

Laida *(Didimeju)* : Čuj, što veli ?

Lizije *(Laidi)* : Aj, Laido, što vidim, Vas je troje
Pogostilo se — a na račun moj ?

Laida *(nepriličnio)* : Oh, gospodaru...

Lizije *(kazuje Partenija)* : Ovdje se pokloni,
Gospodar ja sad nisam više tvoj !

Laida *(prestrašeno)* : Ne, ti me strašiš, ti se šališ sa mnom,
Te riječi tvoje prati veseo smijeh ! *(Stanka.)*
Daj reci, da su lažne riječi tvoje...

Lizije *(naglo)* : Ja ne šalim se, ne strašim ja tebe,
A riječi su mi gola istina.
Gospodar tvoj je sad Partenije,
Ti pratit ćeš ga...

Laida *(moleći)* : Što sam skrivila ?
Zar ne sjećaš se više...

Lizije *(hladno)* : Sjećam svega.

Laida *(moleći)* : Oh, ne znaš li, da...

Lizije *(mrko)* : Znađem, znadem sve.

Laida *(moleći)* : Koliko sam te...

Lizije *(nervozno):* I to vjerujem.
Laida *(plačući):* Daj smiluj mi se...
Lizije *(oštro):* Dosadna si meni!
Ti tužaljkama svojim prestani:
Partenija ćeš slijedit još večeras.
Laida *(uvrijedjena):* Zar to je hvala za svu moju ljubav?
Lizije *(u smijehu):* Ti još bi meni hvalit morala,
Što raskošno si ovdje živjela
Kroz ljeta tri u besposlici sjajnoj,
Ko gospodja — a ne ko ropkinja.
Laida *(zdvojna):* Gle klečeć molim, ne odbacuj me,
Ta služit ću ti, radit, trudit se...
Lizije *(bijesan):* Tu nema riječi. Ti si prodana,
Pa ako samo riječ još jednu rekneš,
Ja iz kuće ću istjerat te bičem.
(Didimeju) Harejas! Čuješ, momče, gdje je starac?
(Opaziv Harejasa) Gle lupeža, tu leži...
Laida *(sažalno):* Gospodaru!
Lizije *(Laidi):* Ni riječi! *(Harejasu)* Miči se! Bez svijesti leži
To pjano blago, eto, gledajte! *(Gurne ga nogom.)*
Daj ustani! *(Gurne ga opet.)*
Harejas *(kroza san):* A? Tko me zove?
Lizije *(gurne ga opet):* Ustaj!
Bezobrazniče stari, pijanica!
Istrusio je opet amforu!
Ta gledajte ga!
Partenije: Taj je mrtvo pijan!
Lizije *(rugajući se):* I ovo je filosof, anagnosta,
Moj učitelj! O dobri oče moj,
Ja Periklo il Solon sad bih bio,
Da drugog si mi dao učitelja!
Laida *(naglo):* Ne griješi duše!
Lizije: Šuti! Tko te pita?
Gle! Što se brineš tako ti za starca?
Ha! To bi lijepo bilo! Možda ipak?
Da nije možda matori taj momak
Za ledjima mi ljubio heteru?
Je l'? Reci — sada istinu govori!

Laida *(ponosno):* Tek jednog muža ljubila sam ja,
A ti to dobro znaš, o Lizije!

Lizije: Što ne vidim, to ne znam, znam, što vidim.
Na tjemenu da oči su mi moje —
Ja rogove bih možda spazio.

Laida: Sam u to vjere nemaš, što sad kažeš...

Lizije *(posprdno):* Ni u što, dušo — baš te zato prodah.
(Harejasu): Hajd, nevoljo, razbudi se i ustaj,
Jer, duše mi, ta tvoja stara ledja
Oćutiti će udarce mog biča.

Partenije: Ja ne žalim, što dadoh dvjesta drahma
Za tu ljepotu, — ali za tog starca
Ni drahme dvije ne bih dao.

Lizije: Eto!
Ja dvjesta drahma dao bih ti natrag,
Da skota toga riješiš me kakogod.
Ko krme leži, gledajte ga, ljudi!
Razdrijemat ću te za čas ovom zmijom!
(Udari Harejasa korbačem, on se budi.)

Laida *(naglo):* A ne diraj ga, gospodaru. Stani!
Nezahvalnik si. Prijatelja tučeš.

Pjevačica i **svirači** *(lagano odlaze).*

Aristip: Koliko ljubavi za starca!

Lizije: Gledaj!
Iskazat ću mu ljubav, sinko moj! *(Bije Harejasa.)*

Laida *(bijesna):* Ti podla huljo, prosta kukavice,
Što starca tog... *(Navali na Lizija, pa ga potegne od Harejasa, koji se budi i kleči gledajući Lizija.)*

Lizije *(zamahne korbačem na Laidu, ona uzmakne, a obujmi je Partenije):* I tvoj ću jezik smirit!

Laida *(izmakne se Parteniju, stupi pred Lizija):*
Pa udri, ali starca ostavi!

Harejas *(skoči s ledja na Lizija, koji hoće da udari Laidu):*
Ne, ne ćeš, nigda ne ćeš, velim ti!

Lizije *(istrgne se Harejasu, pa udari Laidu. Partenije je uhvati):*
I tebe ću, a i nju u red spravit.

Laida: Jao! *(Parteniju)* Kani me se, gadna nakazo!

Harejas *(obori Lizija na zemlju, bijesan):*
Ne, ti je biti ne ćeš. Velim ti! *(Lizije se brani, dok Aristip priskoči i udari Harejasa, Harejas zatjera Liziji nož u prsa.)*

Laida: Harejas!
Didimej: Čuj, Harejas, stani!
Partenije: Nemoj...
Aristip: Ta ubit ćeš ga...
Harejas *(otrijezniv se):* Tko?
Didimej: Ma ti!
Harejas *(ne snalazi se, onda se podiže od Lizija):* Zar ja?
Laida: Harejas, nemoj, stani za boga,
Ne ubijaj ga, ubíti ćeš mene!
Harejas *(ustaje, baci nož):* Ne — ne ću — ne ću, ja ti rekoh već,
Didimej *(nad Lizijem):* Jao, on je mrtav, čuj, Harejas, mrtav!
Aristip: Na usnama mu nema više daha.....
Didimej *(plačući):* Harejas, čuj!
Harejas *(sasma smeten):* Ja čujem, druže moj!
Didimej *(plačući):* Ti četir si života ubio.
Laida *(nad Lizijem):* Ne, nije mrtav, gledaj oči njeg've,
I lica su mu topla, tople ruke —
Ja ćutim njegov dah — na usnama
Daj, gospodaru, ustaj — ne šali se,
Daj ustaj — ja ću poć k Parteniju,
Kad tako hoćeš — al mi reci riječ,
Pokorit ću se, tek da glas tvoj čujem.....
Aristip: A što to sanjaš, jadna djevojko,
Zar lijepe su te oči izdale,
Te ne vidiš na grudima mu ranu?
Laida: Da, krvav nož i rana krvava,
Bez duše tijelo... *(Harejasu)* Čuješ, starče, reci,
Gdje sad je duša moga gospodara?
Govori, reci, podla ubojice!
Prokletstvo na te i na glavu ti...
Gdje, reci, gdje je sada ljubav moja?
(Nad Lizijem) Preživjeti te ne ću, gospodaru,
Gle, s tobom ide družica sad tvoja.
(Pograbi nož, al joj ga Partenije istrgne.)

Partenije : Ne žuri ti se ! To je gvoždje hladno,
A ti si vruće krvi !
Didimej : Jadna mene.
Laida *(Parteniju) :* Ne, nakazo, ja ne ću poći s tobom :
Mog gospodara ubio je rob,
Na, raspnite me, eto tijelo moje —
I ja sam njemu bila ropkinja . . .
Partenije *(porugljivo) :* Tu pred svjedokom platih dvjesta drahma,
Gospodar tvoj sam, dušo, sada ja.
Harejas : I prodao te ! Moja desnice,
Kol tvrdo srce ti si rasjekla !
Aristipe, ti baštinik si njegov,
Mi sad smo tvoji, ti nam sada sudi.
Moj Didimeje, red je na nama
Heu Io, bona Saturnalia !
Didimej *(plačući) :* Oh jadna mene, ma ja nisam kriv,
Ta svemu tomu kriva je Laida.
Laida : Da, ja i moja ljubav, bijedni druže . . . . .
Partenije *(porugljivo) :* Još danas bit će za to kažnjena !

KONAC.

POGIBIJA SMAIL-AGE ČENGIĆA.

(6. OKTOBRA 1840.)*

Pročitavši naslov ovomu članku, ima li koga, koji se ne bi odmah sjetio one divotne pjesme Ivana Mažuranića? Zacijelo nema. Ta ona je prevedena gotovo na sve evropske jezike, a navlastice na sve slavenske, te se od svoga prvoga izdanja (1845.) do danas toliko puta na novo štampala, da je odista teško naći obrazovanije čeljade vješto pismu, a da je ne bi poznavalo. Premda je pod dojmom kršćanskim, a navlastice pak poradi evropskoga divljenja crnogorskomu junaštvu sama ličnost Smail-age Čengića baš nepravedno, u oprjeci s istinom, prikazana, ipak s Mažuranićevom vječnom slavom živi i slava ovoga junaka, čiju ćemo tragičnu smrt ovdje vjerno i što istinitije prikazati. Dosada se slabo pazilo na historijski dogadjaj, jer je malo tko pročitavši jednom pomenutu velebnu pjesmu za nj mario, ali mislim, da ne će biti izlišno, ako se i on upozna, jer tako će se svatko uvjeriti, da je Smail aga odista zaslužio onu najveću slavu, za kojom je i po Mažuranićevim stihovima žudio rekavši: „Ja sam junak, to će pjesma r'jeti".

---

* Izradjeno na osnovu ovih izvora i radnja:

Bašagić Safvet beg: Najstariji ferman begova Čengića. (Glasnik bos.-herc. muzeja Vol. IX. (1897). Sarajevo 1897.

Isti: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1900.

Dragović Marko: Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom. Starine XX. Zagreb 1888.

Isti: Materijali za istoriju Crne Gore. (Glasnik srp. učen. društva vol. 63). Beograd 1885.

Jukić (Slavoljub Bošnjak): Zemljopis i povjesnica Bosne. Zagreb 1851.

I. T. T—D.: Boj na Mljetičku. „Naše Doba" 1894. (Glavni izvor.)

Karadžić Vuk: Srpske narodne pjesme. Knjiga IV. Beograd 1896.

Magazin srpsko-dalmatinski za ljeto 1845. Zadar 1845.

Martinović: Jakov Daković. Čupićeva godiš. III. Beograd 1879.

Tomanović: Petar II. Petrović Njegoš. Cetinje 1896.

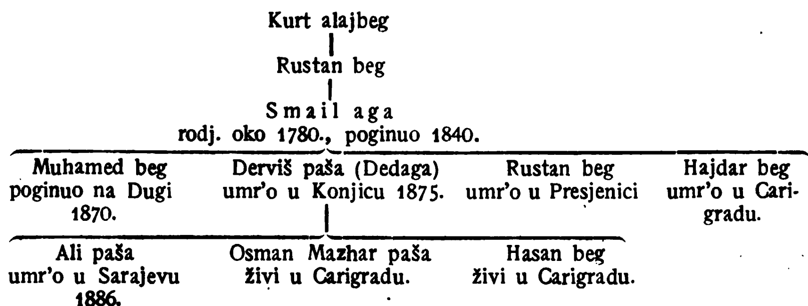
Članak, što sam ga napisao pod istim naslovom u sarajevskoj „Nadi" 1898., znatno je ovim stranom dopunjen, a stranom popravljen.

Kao što je teško naći medju nama pismeno čeljade, a da ne pozna Mažuranićeve pjesme o pogibiji Smail-age Čengića, tako je kud i kamo teže naći u Herceg-Bosni koga, a da ne bi znao za slavnu i bogatu porodicu begova Čengića. Koliko li je samo paša i alajbegova dala carstvu osmanlijskome, koliko li je megdana održala, koliko li ih je opjevala narodna pjesma, pa eto još i danas živi u odličnim potomcima.*

Porodica begova Čengića vrlo je stara, a čisto turskoga podrijetla. Za sada poznat nam je kao najstariji član njezin Isfendijar beg, koji je bio moćni vazal (melik = knez) za vlade Karamanovića u Pontu u Armeniji oko izvora Eufrata i Tigrisa, a naročito u pokrajini Egil. Njemu izdade vladar Ebul muzaffer Kasim dne 29. marta 1498. u Mardinu znamenitu povelju (koja nam se sačuvala), u kojoj ga odlikova raznim povlasticama. No kad je god. 1518. sultan Selim ove krajeve pokorio osmanlijskomu carstvu, postadoše Isfendijar beg i njegovi potomci sultanovi podanici. Sada se oni stanu pomicati na zapad, te stekoše maloazijski (anatolski) grad Čangri (sjeverno od Angore), po kojem budu kasnije u Bosni prozvani najprije valjda Čangrlići, a onda Čengići. Prvi je došao u Bosnu, i to kao namjesnik sultanov, Kara-Osman beg (1553.—1556.); on steče posjeda u plemenitom hercegovačkom Zagorju na Borijama. Njegovi se sinovi tude stalno nastaniše, tako da ih doskora uzeše ubrajati medju domaće plemstvo. Sinovi Kara-Osman-begovi, i to njih trojica, rasipaše se ubrzo po Zagorju, i to tako, da je jedan ostao na Borijama, drugi se zakućio na Ustikolini, a treći na Rataljima. Od ova tri brata potječu svi Čengići, koji se danas dijele u više grana, naime: Čengići Rataljci, Čengići Trešnje, Čengići Hotovci, Čengići Mrežice, Čengići Prosjeničani, pa Čengići s Ustikoline i Jelešaca, a u

---

* **Rodoslovlje gatačkih Čengića.**

zadnje vrijeme najviše se istakoše Čengići s polja Gatačkoga, od kojih potječe i čuveni Smail aga.

Čengići dodjoše skoro po svom useljenju u Herceg-Bosnu do glasa i znamenitosti. Tako se istače hercegovački sandžak-beg Ali paša Čengić za kandijskoga rata (1645.—1669.) izmedju Venecije i Turske nekim provalama u današnju Dalmaciju. „Čengićem ili Sokolovićem" zove Petar Zrinski onog pašu bosanskoga, kojega je god. 1663. kod Jurjevih Stijena ametom potukao, dapače zarobio mu živa brata. Za tursko-ruskoga rata u doba Ane Ivanovne (1730.—1740.) nalazimo u bojevima pod južno-ruskim Odžakovom (Ozijom) tri Čengića: Bećir-pašu, Ahmet-pašu i Kara-Osman-bega, od kojih je prvi poginuo kao junak, dok su druga dvojica dopala ruskoga sužanjstva (1737.).[1] No sve je ove daleko natkrilio već pomenuti gatački Smail-aga.

Smail-aga rodio se od oca Rustan-bega oko god. 1780., i to po svoj prilici na Lipniku, kuli njegove porodice u polju gatačkom. Odgoj njegov bješe onaki, kao i svih onodobnih mladića muslimanskih: išlo se za tim, da Smail-aga bude junak od megdana i ponosan gospodar svoje raje. Spominjasmo, da su Čengići najprije dobili plemenito hercegovačko Zagorje, od kuda se i dalje prošire po Hercegovini. Taj posjed poveća oko god. 1830. još i Smail aga Čengić.

U Drobnjacima, tamo sjevero-istočno od Nikšića, danas već u Crnoj Gori, gospodarili su bezi Selmanovići; oni su pleme drobnjačko prekupili od čuvenoga stolačkog Ali paše Stočevića.[2] Selmanovići bili su varošlije, koji su samo tražili zabave, da im vrijeme prodje, pa tako su redovno dolazili u Drobnjake na lov na Riblje jezero, po svoj prilici nekoć ljetovalište glasovitoga hercega Stjepana Vukčića Kosače, gdje bi razapeli bijele čadorove,

[1] Ahmet paša umr'o je u sužanjstvu, dok se Osman beg pokrstio i primio ime Petar, te postao general. Vazda se i u tom činu sjećao svoga roda, šiljajući mu novaca i pišući pisma s ovim početkom:

„Prim'te selam, moja braćo draga!
Od staroga Kara-Osman-bega,
Od novoga Petra generala".

Tako se još i danas pripovijeda medju Čengići Rataljci (Gl. Bašagić: o. c. Glasnik IX. 1897., 445).

[2] Drobnjacima ime je po pučkoj predaji postalo, što je medju njima poginuo oko 1540. slavni vezir bosanski Gazi Husrev-beg, te mu ondje sahranjen drob (Bašagić: Kratka uputa, pg. 33).

te lovili. Dakako, Selmanovići nijesu nikad sami dolazili, već u društvu svojih najboljih drugova i prijatelja ; bivalo kadikad i do stotine ljudi u družini. Ovu gospodu nahraniti i poslužiti bila je prva dužnost raje, a kako je toj raji bila za ledjima Crna Gora, koja je i onako uvijek vrebala na Drobnjake, lako je razumjeti, da je ta ista raja odlučila, bilo kako mu drago, riješiti se svoje vlastele. Šta će, kud će, već jednoga se dana sastaše Drobnjaci, pošto se paša vratio iz lova kući u svoju Taslidžu (Plevlje), pa zatrpaju Riblje jezero, ne bi li tako spriječili gospodi svojoj lov. Kad su Selmanovići to doćuli, razumjeli su dobro, što znači: budući bi lov mogao biti krvav ! Ne htijući se upuštati u to, jer su znali, da su Drobnjaci osobito junački ljudi, naumiše Drobnjake prodati. Kupio ih je muselim gatački, Smail-aga Čengić, za nekih pet stotina dukata (40 ćesa), te time podjedno odlučio sudbinom svojom.

Smail aga bio je u to vrijeme već glasovit muž ; znala ga je sva turska carevina. U prvim bojevima XIX. stoljeća, i to u srpskom ustanku i tursko-ruskom ratu, iskazao se ne jednom zgodom, no ime mu je osobito poznato bilo po Bosni, kad se godine 1832. pridružio već pomenutomu Ali-paši Rizvanbegoviću Stočeviću, pa se god. 1832. s njime zajedno odupirao slavnomu „zmaju i vitezu" bosanskomu Husein kapetanu Gradaščeviću. Time je omilio i veziru i caru u Stambulu. Ali glavna ga slava dočekala na hercegovačkom polju Grahovu.

Čim je Smail aga kupio Drobnjake, eto ga medju njih ; ubrzo umiri raju, obdari joj glavare i podigne ženski dukat (rubiju) na isplatu harača na sedam groša i pô.[1] Inače bješe Smail-aga veoma pravedan i čovjekoljubiv gospodar, zaštićujući na svakom koraku svoju raju, tako da je bilo dosta reći : „Ja sam iz Smail-aginog kadiluka", pa te nitko nije smio dirnuti, sve da si imao uza se i vreću dukata. Jedan bezimeni pisac, inače starina Hercegovac iz onoga kraja (I. T. T.-D.) zabilježio je ovaj karakteristični dogadjaj, koji nam prikazuje dobrotu i pravednost Smail-aginu :

„Godine 1838. bješe došao u Drobnjake Smail-agin sin Rustan-beg, čuveni i oglašeni zulumčar i prvi izrod Čengića. Rustanbeg bješe razapeo čadore na zelenu baru[2] Grbovića, pod bijelu kulu

[1] Sedam groša čini jednu rubiju (rupiju) ; dakle za pô groša. [2] bara = livada.

Bašovića, kraj plavijeh Pošćenskih jezera. Po bari jednoga dana igraše beg pomamnog labuda[1] sa nekoliko beskutnjika i bezobraznika. Baš u taj čas naljeći će onuda čuveni junak Joksim Jauković Jakšić na svojem bijesnom àlatu[2]. No Rustan-begu vrag nije dao mirovati, nego nagna na Joksima labuda, pa ga poče začikivati, da se potrče na konjima. Joksim pristane i uteče mu na svom bijesnom alatu. To se Turčinu učini ar[3], pa nabrekne na seize[4] te mu izvedu bedeviju. Pošto beg uzjaha kobilu, ponudi Joksimu, da preskaču naviljke sijena. No i tu Joksimov alat održi pobjedu. Tada će mu reći Rustan-beg: „Hajde, vlaše, da se trampimo[5]: evo ti bedevija za halata, i da mi daš kumbure[6] prîda!" Joksim na to plane i reče: „Beže, hoću, ali ti da mene daš kadu[7] za kumbure!" Kad ovo Joksim izreče, beg planu i povika: „Umeti Muhamed[8], Turci, drznu mi se vlah rza[9] i obraza!", pa onda opali kuburu na Joksima, ali mu pustá ruka zadrhta, te poturi[10] konja i junaka. Tada Turčin (t. j. Rustan beg) nagne bježati, a ostali Turci juriše na Joksima, ali ovaj povadi plamenog handžara i dvojicu posiječe, a obrani[11] Zvizdić-barjaktara i ode kući pjevajući. U jesen iste godine dodje Smail-aga u Drobnjake sa svojim Rustanbegom sinom, i tu bude pozvan i Joksim Jauković. Kad Smail aga sasluša obje strane, reče: „Ešedu bila,[12] da je Joksim posjekao i Rusta i trista Turaka, ne bih mu ništa, jer mu je napast bila. A ti, Rusto, ne najauj[13] na ma'nite vlahe!"

Pogledati Smail-agu dosta ti je bilo, pa si odmah znao, da gledaš junačinu i plemenita čovjeka. Bio je srednjega rasta, krut, smedj, a velikih i zelenih očiju, koje su ti pogledom svojim odavale svu njegovu dušu. Nada sve resila ga mirnoća i trijeznost, a rijetko kad bi planuo gnjevom. U svome porodičnom životu bio je baš uzoran. Imao je jednu ženu, s kojom je izrodio tri sina: Rustan-bega, Muhamedbega i Dedagu, kasnije prozvana još i Derviš-pašom. Živio je vazda skromno i umjereno, baveći se svojim sinovima, koji su mu bili veoma čestiti i valjani ljudi, osim onog siledžije Rustan-bega. Čengić obično stolovaše u Lipniku na svojoj kuli na lijepome polju gatačkome. Danas doduše toj kuli nema tako reći ni traga, ali opet svako dijete zna, gdje se nekoč kočila.

---

[1] labud = konj bijelac. [2] àlat = crven konj (Fuchs). [3] ar (turski) = sramota. [4] seiz = sluga kod konja (konjušar). [5] trampiti = promijeniti (konje). [6] kumbure = kubure, pištolj. [7] káda = kaduma, gospodja, žena. [8] Umeti Muhamed, psovka turska. [9] rz = žensko poštenje. [10] poturiti = promašiti. [11] òbraniti = raniti. [12] kletva turska. [13] ne najauj = ne najahuj.

Spominjasmo, kako je Smail aga došao do Drobnjaka, a sada ćemo prikazati sve posljedice toga kupa.

Izmedju Crne Gore i Hercegovine prostiralo se nekoč Grahovo. Kako je već redovito bivalo, da ova granica nije nikad stalna bila, te se svaki čas mijenjala prema megdanima, to je i Grahovo bilo čas osmanlijsko, čas crnogorsko. Grahovljani su imali svojega vojvodu, s kojim su sami sebi sudili. Veziru hercegovačkomu plaćali su po nešto u ime danka carskoga, a tako isto i Turcima korjeničkim u ime haka[1] od zemalja, dok su Crnogorci mogli medju njih dolaziti, kad je kome volja, i Turci ih ondje nijesu smjeli goniti. Kad zavlada u Crnoj Gori vladika Petar II. Petrović Njegoš (1830.—1851.), pjesnik vazda zelenog „Gorskog vijenca", Grahovljani se pod svojim vojvodom Jakovom Dakovićem Vujačićem malo pomalo odmetnu sasvim od Turaka i prestanu im išta davati, te stanu javno četovati po Turskoj, kao i ostali Crnogorci.

To dodija hercegovačkom Ali paši Stočeviću, te se riješi kazniti i pokoriti Grahovljane; ali kako je znao, da su Grahovljanima na pomoći Crnogorci, to skupi svu vojsku hercegovačku. Tu se sada desi i naš Smail aga. Godine 1836. u augustu udari Ali paša Stočević na Grahovo, a kad vodje Grahovljana vidješe veliku silu pašinu, zatražiše brže bolje pomoći u vladike crnogorskoga. Petar II. pošalje trista Katunjana i pred njima svog rodjenog brata Joka i Steva Stankova, brata munjevitoga kneza Danila, a strica današnjega crnogorskoga kneza. U toj vojsci bilo je jošte sila članova iz porodice Petrovića, jer ovi jedva čekahu, da se uzmognu ogledati s Turcima, slušajući jednako kod kuće junačke pjesme o svome rodu.

Kad su Petrovići došli s vojskom na Grahovo, braća ih oduševljeno i radosno dočekaju i pogoste. Ali ne mogući više mirovati, u jedared nahrupe u pô noći na Turke, i to nesrećom baš na onaj odio, kojim upravljaše Smail aga. Ova ih junačina za čas opkoli i od veće česti sasiječe. Od Petrovića tek je jedan umakao, šesnaestgodišnji Drago Jakovov. Taj je megdan bio odlučan, jer Grahovljani potom ne mogoše se odbraniti od turske sile i prije nego prispje veća vojska crnogorska, predadu se sa svojim vojvodom Jakovom Turcima, a ovi vrativši se ponosno natrag, odvedu vojvodu s još nekoliko znatnijih glavara u Mostar i bace u tamnicu. Pošto ondje dugo odležaše, pusti ih paša Stočević na otkupe i obećanje, da se ne će više odmetati od Turaka.

[1] hak = zemljarina.

Vidjesmo, da se u tom boju najvećma proslavio Smail aga; on ga i jeste odlučio, njegova sablja i njegova desnica učini sve, šta više, još ga je za života opjevala narodna pjesma, u kojoj se kazivalo ovako:

„Svjetla sablja age Čengijića,
Sasiječe sedam Petrovića
Na Grahovu polju širokome,
Na sramotu knjazu Brdjanskome!"

Kaže se, da je ove riječi Smail-aga dao urezati u svoju sablju, a pamte stari ljudi još u naše dane, da je sam često znao u svom zanosu govoriti, slaveći kao kaki narodni pjevač pobjedu svoju, ovako:

„Silnog pašu Bušatliju,
Baš Mahmuta krvopiju,
Osvetio nitko nije,
Dogo mene seratlije[1]; —
Ja ispunih carsku volju,
Na Grahovu bojnom polju
Ubih deset Petrovića,
Sokolova i plemića!"

Slava Smail-agina u čas se pronese svom otomanskom carevinom. Na daleko i široko se o njoj govorilo i svaki je Turčin ponosom izgovarao ime agino. Malo dana, eto i fermana iz Stambula od padišaha Mahmuda II. reformatora, gdje ga imenuje p a š o m. Gazi (= junak) Smail aga Čengić okiti se tako djedovskim naslovom.

Lako je razumjeti, da je taj poraz najviše zabolio vladiku Petra. Izgubio je toliko braće, pa trista birane momčadi; no sve bi još to pregorio, samo da nije bruke i sramote! S a d a n e m a d r u g e, n e g o o s v e t a, prema onoj poznatoj narodnoj (koja za Crnogorca onog vremena nije bila tek fraza): „Tko se ne osveti, taj se ne posveti".

Još iste godine 1836. izadje Smail aga u Drobnjake. Kod sela Dubrovske srete se sa glavarima, te opazivši G j o k u M a l o v i ć a, potjera konja do njega, pa mu reče: „Vala, Marjane, ne rodi bula Turčina, da osveti Mahmud-pašu Bušatliju prije mene, a ja ga šućur (= hvala) Bogu osvetih". Na to se pozdravi s drugima, te reče: „Ja vas zvah u indat".[2] Sada mu pade u riječ knez A m z a T o m i ć:

---

[1] Mahmud paša Bušatlija bio je arbanaški paša krajem XVIII. vijeka; njega su Crnogorci ametom pobili god. 1789., 1790. i 1796. Te posljednje ga godine dapače živa uhvate i na Cetinju pogube. Pred smrt žalio se Mahmud paša, što nema s i n a, da ga o s v e t i. — Seratlija = krajišnik (naime crnogorski).

[2] indat = pomoć.

„Čestiti pašo, a mi smo bili na muku čuvajući ovo sirotinje od Brdjana i Moračana". Smail aga smijući se dodade na to: „A ešedu bila, znao sam, da ne ćete doći; krv nije voda.; vama je žao Petrovića!"

Prodjoše pune četiri godine, a da Smail age nije bilo medju Drobnjacima. Za to je vrijeme ovdje mogla dozrijeti misao, da Smail aga ima za osvetu poginuti. Velika slava njegova nije mnogomu dala spavati. Znamo za vladiku, a sasvim je i prirodno, što je mrzio agu krvnika svoje porodice; razumljiv je i za Drobnjake i Grahovljane, koji su vazda nastojali, da se oproste osmanlijskoga gospodstva i pridruže Crnoj Gori, nego začudo je, što se u tom kolu zavidnika Smail-aginih našao sam Ali-paša Stočević. On je tako daleko pošao, da je najmio nekog krvoločnog Ferhata Krvavca, da ubije agu; no taj pokušaj nije uspio, kao što ni vladičin, koji je jednako tražio nekoga, da iz potaje smakne Smail-agu, a nije mogao naći. Toliki je strah vladao pred Gazi-Smail-agom Čengićem.

Dok se ovo zgadjalo „iza kulisa", razgovarali su jednako izmedju sebe Drobnjaci, kako bi agu k sebi domamili, pa ga onda ubili. Baš u tom razgovoru eto k njima pismo od vladike crnogorskoga, u kome ih pozivaše, neka se spreme, a on da će im dati pomoći. Sada se sastaše na ozbiljnije dogovore. Prvi se taki dogovor desio na kuli kneza Amze Tomića na Previšu, drugi na kuli vojvode Šuje Karadžića u Petnjici, a treći na kuli vojvode Jokice Jakića u Dobrim Selima. Posljedica ovih tajnih dogovora bješe zavjera čitavog plemena drobnjačkoga, a glavni su joj članovi bili ovi narodni glavari i prvaci, dašto osim već pomenute trojice: s Previša još i Milić Tomić; iz Petnjice još i Mitar Karadžić; s Pošćenja: pop Mitar Golović i serdar Milutin Bašović; iz Komarnice: Kreško Jakov Gjurgjić; s Duži: Gjoko Malović, Mićo Memedović i Radojica Vilotijević; iz Bijele: Jovo Kekin Vulović; s Mljetička: Filip Žugić; s Kosarice: Milija Srdanović; iz Tušine: Mušo, Sekula i Novica Cerovići; s Malinska: Mirko Aleksić Damjanović; iz Sirovca: Petar Kršikapa; iz Šarenaca: pop Vid Bojović; iz Pridvorice: Joksim Jačiković. Glavari se ovi medju sobom zakleše, da ne će jedan drugoga izdati, te se podjedno sporazume, kako će Smail-agu domamiti u Drobnjake, jer na njegov Lipnik u polju gatačkome udariti nijesu smjeli; njima se mnogo sigurnije činilo agu domamiti u svoju sredinu, pa ga onda noću napasti i ubiti. U tu se svrhu

dogovoriše, da će Gjoka Malović, koga je aga veoma cijenio i u koga se sasvim pouzdavao, poći do age, te ga budi pod kojom zgodnom izlikom domamiti medju Drobnjake. Da ih bude više, morao je Petar Kršikapa pozvati u pomoć jošte i Moračane, jedno hrabro crnogorsko pleme, dok su svi drugi trebali po svojim selima podići što više ljudi na oružje, te svaku važniju dojaviti drobnjačkomu knezu Amzi Tomiću i vojvodi Šuju -Karadžiću.

Kad je sve tako ugovoreno bilo, podjoše vojvoda Šujo, Mirko Aleksić Damjanović, Muša i Novica Cerovići kradom na Cetinje, gdje su svečano obećali vladici Petru, da će Smail-agu pogubiti. Mušo Cerović se dapače zakune, da će ga on glavom ubiti, što je vladiku u tolikoj mjeri obradovalo, da mu je poklonio dvije srebrne ledenice,[1] no i ostaloj trojici takodjer je nešto dao. Sada izlane Novica Cerović vladici, da bi lasno bilo ubiti Smail-agu, ali to da priječi Gjoko Malović, jer da čitavu zavjeru izdaje. Ove se riječi Novičine nemilo kosnuše vladike. Iza nekog razmišljanja odluči se potom, da treba i Gjoku pogubiti, bio kriv ili ne, jer Smail-aga mora svakako pod zemlju. Ali kako će ubiti Gjoku, a da ne bude graje ? Konačno odluči se vladika ovako : on će pozvati k sebi Jovu Kekina Vulovića, kapetana drobnjačkoga, te će mu naložiti, da skupi nešto perjanika,[2] s kojima će poći medju Drobnjake, a podjedno dade mu pismo na kneza Amzu Tomića. Knezu pak poručit će vladika, neka skupi oko sebe sve Drobnjake, a kad to bude, onda ima Jovo Kekin Vulović zametnuti kavgu s Gjokom Malovićem (koji svakako treba da bude pozvan na skup), pa će onda Jovo u toj kavgi tobože iz inata ubiti izdajicu.

I odista odmah po tom sastaše se vladika i Jovo Vulović te se sporazumješe. Po tom se vrati kapetan u Drobnjake i podje u svoje selo u Bijelu, a odavle onda u Tušinu, gdje prenoći kod Muša Cerovića i sjeti ga opet njegovih riječi, da će ubiti Smail-agu. Iz Tušine svrne Jovo Vulović na Mljetičak, te dodje na konak Novičinom zetu Žugiću, koji je bio sestrić Gjoke Malovića, no toga Jovo nije znao, pa mu tako sve ispriča i njegov nalog, da ima Gjoku ubiti. Kad je Žugić sve saznao, čudom se začudio, no ipak nije ni slovca izrekao u obranu Gjokinu, već, pridržavši gosta kod sebe, s mjesta pošlje sina svoga Mihajla na Duže k Gjoki s porukom, što ga sve čeka. Čim je sjutradan kapetan Jovo Vulović stigao na Previš, potraži Amzu Tomića, predade mu

---

[1] ledenica = mala puška srebrom okovana. [2] perjanici = momci crnogorskoga vladike.

vladičino pismo, na što knez sazove skupštinu. Dakako Gjoke nije bilo, već sin mu Jakov, pa tako propade namjera vladike Petra. Poslije tobožnje skupštine Vulović odmah okrene na Cetinje, gdje ga je vladika nestrpljivo iščekivao. Opazivši kapetana, upita ga žurno: „Jovo, jesi li ubio najboljega i najpametnijega Hercegovca?" Jovo, ljubeći vladiku u ruku, odgovori: „Gospodaru, nijesam, jer ne dodje na skup", te mu ispriča, što je i kako je sve bilo. Vladika se većem pokajao za svoju namjeru, pa čuvši sve, reče: „Hvala Bogu, kad nijesi učinio zlo i slomio krajini krila". Gjoko Malović u istinu nije ni mislio o kakoj izdaji, a to je vladika kasnije i čuo s više strana, već je Novica ono na njega natovario iz zavisti.

Spomenusmo, da je Gjoko Malović imao namamiti Smail-agu medju Drobnjake. To je on i veoma vješto izveo, onako, kako su zavjerenici od njega i očekivali. Ponajprije mu je pisao, da se Drobnjaci bune, pa da bi najbolje bilo, ako on sam s trista momaka dodje medju njih, da ih umiri; više od trista ljudi neka sobom ne vodi, jer bi se narod mogao uplašiti. Uz to mu javi, da bi već trebao da dodje, da riješi nekolike pravde, a na koncu dometne, da ljudi izmedju sebe šapću, da Smail aga ne smije doći medju Drobnjake, jer da se boji, otkad je ono posmicao na Grahovu Petroviće. Valja priznati, da je pismo ovo majstorski smišljeno, jer ako aga možda i ne bi mario za one poslove, no njemu, čuvenomu junaku spočitnuti, da je kukavica, to ga je moralo namamiti u zasjedu. Istodobno poslao je Gjoka Malović pismo i knezu Amzi Tomiću na Previš, te vojvodi Šuju Karadžiću u Petujicu javljajući im, što je pisao Smail-agi, pa onda im stavi na srce, da se spreme sasvim tajno na boj i da što prije otpreme prema dogovoru Petra Kršikapu medju Moračane, da im dodju u pomoć.

Kad je Smail aga proučio pismo Gjokino, plane kao ris; on da je kukavica, da se boji vlaha drobnjačkih! S mjesta naloži slugama, da se spreme na odlazak u Drobnjake, a na to napiše pismo u Mostar Ali-paši Stočeviću, moleći ga, da mu pošalje sina Miralaj-bega s nešto ljudi, no podjedno mu obeća, da mu sina ne će voditi sobom medju Drobnjake, već ostaviti na Lipniku. Pored ovoga napiše još dva pisma kapetanu Mušoviću i pobratimu Ahmedu Bauku u Nikšiće ravne, moleći ih, da mu dodju u pomoć, te da se sastanu medju Drobnjacima. Sam Smail aga skupi trista Gačana, medju kojima bijahu gotovo svi bezi i age njegovoga pašaluka, pa onda krene put Drobnjaka.

Prvoga dana pade u Pivu na konak, te prenoći prvu noć u manastiru zadužbine Gagovića, a drugu noć na Bezuju u kuli Gagovića. Na prvom se konaku Smail aga nešto naljutio i ošinuo kandžijom jednoga kalugjera, koji ga stade kleti i psovati, ali Čengić se na to nasmije i zapjeva:

„Kuni mene, crni kalugjere!
Kad god su me kalugjeri kleli,
Vazda mi je dobra sreća bila."

Na Bezujima upita Smail aga Milisava Gagovića, što mu se čini o njegovom putu u Drobnjake? Milisav mu odgovori: „Pašo, ovuda je predje tebe prošlo sedam paša u Drobnjake; dvojica za doba moga pradjeda, a trojica za doba moga djeda, za doba moga oca i za moga doba dvojica. Nijedan se nije vratio, pa i tebe što Bog da. Budi dobar raji, pa se ne boj!" Smail aga reče na to iza kratke šutnje: „Zar mi ti ne bi rekao, da idem?" „Bože sačuvaj, pašo, odvrati Gagović, to bi ti rekao tvoj dušmanin. Zar da se uplašiš rajinih riječi? Smrt i jeste za junake, a pogani umiru kod kuće. Tebe Drobnjaci ne će hile[1] učinjeti, jer si im dobar". Kolike li lukavštine i neiskrenosti u tih par riječi! Često se zgadjalo, da čovjeka pred kaku nesreću neka tajna slutnja obuzima, pa bit će da je taka slutnja i Smail-agu obuzela. Ali njegovo junačko srce nitko ne bi mogao natrag krenuti. Stoga Milislav Gagović, poznavajući svoga gospodara, i govori onako: laskajući mu proriče mu i crnu sudbinu, sudbinu one sedmorice paša, o kojima inače ne bih ništa izvjesna znao reći.

Medjutim saznade Gjoka Malović, da se aga nalazi na Bezuju, pa to odmah javi vojvodi Šuju Karadžiću, poručujući mu, da bi dobro bilo, kad bi Smail-agu dočekali glavari drobnjački na granici. Šujo Karadžić dojavi tu poruku knezu Amzi Tomiću, a sam potom krene na put, te se na Pošćenju i u Komarnici udruži sa serdarom Milutinom Bašovićem i s Krečkom Gjurgjićem. Već sada su se prepirali ovi glavari, tko će ubiti Smail-agu, jer se za tu slavu natjecahu putem Šujo i Krečko. Kad su došli na Duži, pridruže se Gjoki Maloviću, pa onda svi zajedno podju Smail-agi u susret, dogovarajući se, šta da rade za slučaj, ako je aga štogod načuo o njihovoj namjeri. Medjutim javi knez Amza Tomić svim glavarima drobnjačkim, da se primiče Smail aga, te podjedno poruči Mušu Ceroviću, neka javi Petru Kršikapi, da pozove Moračane.

---

[1] hila = lukava prijevara.

I odista, glas se za čas posvuda raširi, tako da je sve bilo spremno, pa i Moračani.

U tom pošli su Gjoka Malović i Šujo Karadžić u susret Smail-agi, pa ga onda pozdravivši se lijepo s njime, otprate sve do Duži, gdje je Čengić udario tabor. Na Dužima spočitne Smail aga vojvodi Šuju: „Kamo ti knez Amza? Jesu li se vratili iz Morače poslanici, koji su otišli k bratu vladičinu i dar ponijeli; a šta im je obećao?"

Za bolje razumijevanje ovog lukavog i ujedljivog pitanja treba znati ovo. Nešto mjesec dana prije odlaska Smail-agina pošao je Pero Tomov Petrović Njegoš, predsjednik crnogorskoga senata i rodjeni brat vladičin u Moraču, gdje je sazvao Drobnjake na sastanak. Ispred Drobnjaka išli su Petar Kršikapa, Sekula i Novica Cerovići, Mirko Aleksić Damjanović, Filip Žugić i Milija Srdanović, te su potjerali vladičinom bratu na poklon pedeset ovnova kao pozdrav naroda. Inače je taj sastanak opet smjerao za tim, da se vidi, hoće li Drobnjaci moći pogubiti Smail-agu. Sve je ovo Čengić saznao od hodže Mušovića, koji je često putovao po Drobnjacima te dolazio agi na Lipnik.

Na spomenuto pitanje Smail-agino dakle vojvoda Šujo Karadžić se lecnu, no ipak se nekako izvuče iz neugodne situacije preklinjući agu, da to nije ništa i neka se ne boji; Amza Tomić da je otišao da pokupi harače, a pleme pak da je šiljalo poslanike toga radi, da zamole Moračane, neka ne bi s Brdjanima navalili na Drobnjake baš onda, kad je Smail aga ovdje; ostali glavari, reče konačno vojvoda Šujo, skupit će se svi sjutradan na Pošćenju kod Bašovića kule. Smail aga povjerova sve, te zatraži iza toga, da se sjutradan na Pošćenju skupe svi glavari, što mu bude i obećano.

Glas o želji-pašinoj puče za čas na sve strane i svi odlučiše, da će doći, tek se N o v i c a n e ć k a o. No kad mu je stric Sekula obećao, da će on agu ubiti, vidi li kakve pogibli, onda se i Novica ojunači. Medjutim mače se Smail-aga s Duži na Pošćenje, gdje se utabori, da dočeka glavare drobnjačke. Ovdje mu javi hodža Mušović, da je pop Mitar Golović glasnik crnogorskog vladike i da piše pisma na Cetinje, javljajući sve, što se zgadja. Ova je denuncijacija toliko razjedila Smail-agu, da je s mjesta pop Mitra dao „potkovati": opalio mu dvjesta batina po tabanima.

U to stadoše u zakazano vrijeme dolaziti i glavari drobnjački. Prvi dodje knez Amza Tomić, koga aga ponudi da sjedne, pa će mu reći: „Čestiti kneže, zar i ti pogazi carski ferman, zar i ti buniš raju

protiva caru ?“ — „Pašo, odgovori knez, ja ničij hljeb ne bi io na hilu (= prevaru), a najmanje carski. A ti, ako budeš laži držao za istinu, ova šaka siromaha razbježat će se, pa onda niti je lako tebi, niti meni. A ja da radim o buni, ja ti ne bi ni došao, (smijući se) ma ni ti“. Malo po tom udju pod čador Sekula i Novica Cerovići. Čim ih Smail-aga opazi, reče im: „Kako je vladika (crnogorski) i Pero (brat njegov), šta su vi (vam) obećali ?“ Sada će svi u jedan glas, da ono nije ništa, već onako, kako je već vojvoda Šujo Karadžić rekao. Smail-aga zašuti, pa će promislivši se ovako: „Ešedu bila, da mi nije onoga pašetine u Stôcu (t. j. Ali-paše), ja bih do podne došao na Cetinje i drmnuo lug[1] iz brade tom vašem vladici!“ Dašto, aga je precijenio svoje junaštvo, jer to je neizvedivo bilo i većoj vojsci, nego li bješe njegova.

Poslije toga sastanka okrene Smail aga preko Petnjice i Previša put Mljetička. Kad su bili kod petnjičke šume, zamakne u nju Krečko Gjurgjić iz Komarnice s namjerom, da ubije Čengića, ali ostali mu glavari pošalju jedno momče s porukom, da se ukloni, jer time bi se mogla prouzrokovati nesreća, a ne bi ni pošteno bilo, jer junaci junački napadaju. Po tom odustade nestrpljivi Gjurgjić od svoje nakane. Kad su bili preko Previša, reče knez Amza Tomić Smail-agi: „Drage volje svrati na kavu“. „Hvala, kneže, odgovori Čengić, kad se inšallah[2] vratim, na konak ću kod tebe“. Ali u taj isti čas stupi pred pašu Simana, udovica popadija popa Sime Tomića, te zajauče: „Natrag, pašo, hoćeš poginuti!“ Smail-aga samo se nasmije: „Vlahinjo, ne boj se za Tešu (to joj je bio sin). Nema smrti bez sudjenja, a svakojako će se umrijeti“, i pogna konja. Aga je pogodio; udovica se bojala za sina, koji joj se tada nalazio u školi u manastiru Kosijerevu, jer je držala, čim pogine Smail-aga, njegovi će joj ubiti jedinca, kako bi se osvetili svemu, što im kršćanskoga pod ruke dodje.

Odavle podje Čengić na Mljetičak, a vojska bijaše već izmakla naprijed. Vojske je bilo s njime oko trista konjanika, a s Ahmed-Baukom, koji mu je jedini u pomoć stigao, oko dvjesta Nikšićana.

Smail aga utaborio se sa svojom momčadi na Mljetičku u ponedjeljak dne 5. oktobra 1840. pred veče. Mljetičak nalazi se na istočnoj strani Drobnjaka. To je veliko polje, puno brdašca i dolina, koje obiluje vodom i šumom, a posred njega vodi cesta put Tušine. Na tom su polju glasoviti pašnjaci, gdje se konji mogu do mile volje napasti. Desno od

[1] lug = pepeo (prašina).
[2] inšallah = ako Bog da.

ceste ima izvišica obrasla gustom šumom, a zove se Omar. Pod ovim Omarom bješe smješten čador Smail-agin, dok su se na protivnoj strani bijelili ostali vojnički čadori. Na putu, koji vodi Tušini, ima selo Zovka, a nešto na istok od ovog sela leži brdo Borova Glava, gdje su Turci Hercegovci tri mjeseca poslije Smail-agine pogibije njega ljuto osvetili.

U vojničkom taboru aginom pravi je život. Tu se pjeva uz gusle, tu se igra, jede, pije, ovdje konji poigravaju, tamo hrtovi oblijeću. U aginom čadoru velik je mir i tišina. Kanda je slutio, što ga čeka, premda iza svega onoga, što mu se pri tom desilo, nije mogao ništa dobro slutiti. Srčući kavu i pušeći iz nargile reče Smail aga : „Vojvoda Šujo ! Idi te uredi straže, da nas tkogod ne napane". „Peke, pašo. No otpuštaj ljude nek harač kupe". Na ovo Smail aga pristane, te otpremi Ceroviće i Kršikapu. Vojvoda Šujo Karadžić opet ode te ponamjesti stražu, pa se onda vrati agi pod čador i zapuši. Medjuto razvezao je Smail aga razgovor s knezom Amzom Tomićem. „Čestiti kneže, reče, ja se ne bojim, ali znaš, kako se ono kaže : „Oj Turčine, za nevolju kume, a ti Vlaše, silom pobratime", pa sam voljan uzeti taoce od prvih kuća i odžaka i to adeta radi, a najviše s toga, što mi je milo s ljudma eglendisati".[1] „Dobro pašo, mi protivu toga nemamo ništa. Hvala Bogu, svakojega poznaješ, pa uzmi, koga hoćeš". Smail-aga odabere: kneza Amzu Tomića, vojvodu Šuju Karadžića, serdara Milutina Bašovića, pa Milića Tomića, Miliju Srdanovića, Jokicu Jakića, Miću Memedovića, Filipa Žugića, Savu Trebješanina, Nikolu Kandića Karadžića, Joksima Jaukovića i Radojicu Vilotijevića, dakle gotovo sve glavne zavjerenike.

Ali zavjerenici bili su spremni na to, jer su se već često morali dati u taoce, pa s toga drage volje pristaše, šta više, već su se i s ostalima dogovorili, da će oni odmah, čim bude prvi juriš, navaliti na Smail agu, znajući dobro, čim će njegovi ljudi čuti, e je poginuo, da će se razbježati kud koji. Aga opet ne bi tražio talaca, da nije zlo slutio od noći. Dana se bez sumnje ne bi bojao.

Pred veče udje u agin čador onaj pop Mitar Golović, koga je dao Smail aga „potkovati". Opazivši ga, reče mu aga : „Šta si došao, papaze ? ! A znaš, što sam od tebe juče učinio na božjoj pravdi". Pop se osmjehnu i progovori : „Moj dragi aga, kome ću, ako ne ću tebe. Majka bila, majka mila !" Na to pop sjedne, Smail aga mu dobaci du-

[1] eglendisati = razgovarati.

vankesu i ponudi ga kavom. U to se nadje pod čadorom i pop Luka Žugić, pa vidjevši ga pop Mitar Golović, izdere se na nj: „Šta si se skukavičio? Što ne spremaš agi večeru, a ja ću sjutra vaistinu i agi i svoj vojsci ručak“, — pa onda opazivši zdjelu meda, što ju je donijela Smail-agi na poklon sestra Novice Cerovića, udata u Žugića, prevrne je nogom i viknu: „Zar je to dar? Nije aga prosjak, no desna ruka cara čestitoga!“

Medjutim se dobrano smračilo, a vojvoda Šujo Karadžić opet uze kao bajagi obilaziti straže u društvu s pop Mitrom Golovićem. Tom prilikom uspije im, da su odveli agine konje, „Labuda“ i „Brnjaša“ te ih odveli u šumu, samo da im Smail aga bude slabiji u noćnoj gunguli. Kad to srećno obaviše, pošalje vojvoda Šujo Karadžić Radula Pekića, da javi Cerovićima i Kršikapi, neka udare prije zore u suton, došli Moračani, ili ne došli. Po tom se vojvoda Šujo vrati pod agin čador, gdje je osim talaca zatekao još i Ahmeda Bauka, Sarajliju Kadrimana Čustovića, hodžu Mušovića i još neke druge muslimane. Hodža Mušović ili sluteći zlo, ili načuvši nešto, jednako je Smail-agi govorio, da će mu Drobnjaci još prije nego izmine noć učiniti nevjeru. Vojvodi Šuju ovo nije moglo biti pravo, dašto, jer bi mu sav posao pokvario, pa se s toga izdere: „Nije to istina, pa i ako imaš svečev sunet,[1] nemoj raju mraziti gospodaru!“ Turci se nadju na ove vojvodine riječi uvrijedjeni, ali na to Smail-aga plane na hodžu: „Sikter,[2] nikšićki pelenaru! Znaš li, tko sam ja? Ne bojim se Drobnjaka, pa da im u pomoć dodje Crna Gora, Brda, Rovci, i Morača“, pa okrenuvši se Ahmedu Bauku upita ga: „Ahmede, koliko možeš dočekati Vlaha?“ — „Pedeset“, odgovori Bauk. A Smail-aga će na to: „Hiljadu na me, hiljadu na Bauka, više i nema kaljavih Vlaha, a šta bi činili ostali Turci“.

Tako prodje vrijeme do pola noći, pa već je bilo potrebno i prileći. Tek taoci su budno pazili i slušali, a Šujo Karadžić marljivo obilazi stražu. Nebom se nadvila oblačina, grom tutnji za gromom. U to se zavjerenici sasvim spremiše na navalu; u zadnji čas eto im i Moračana. Sada učine vijeće, da se sporazume o navali, ali jedan dio vojske, naročito Cerovići i tek stigli Moračani, nijesu bili za to, da se još ove noći udari. Ali vojvoda Šujo, koji se pod izlikom, da ide nadzirati stražu, iz agina čadora svak čas krišom šuljao k svojim drugovima, učini cijeloj prepirci kraj. Izvukavši handžar, snažno poviče u noć: „Drob-

[1] imaš sunet = i ako si obrezan (kao što i Židovi). [2] sikter = odlazi.

njaci! Sjetite se, da su naši stari vazda prednjačili sijekući paše i vezire. Dakle u ime Boga, naprijed, tko je Drobnjak!"

Prve puške pukoše kao grom. Drobnjaci udare na juriš na agin tabor po gustoj kiši, te u čas nasta metež i strašno noćno klanje. Kad to vidješe oni, koji su se nećkali da udare one noći, nahrupiše i oni. Na glas prve puške trgnu se Smail aga, te poviče: „Ata[1] mi!", uhvati sablju i kubure. Ali sada odgovore sluge, da su atovi pokradeni, na što aga izide iz čadora u gaćama i košulji, te se tude namjeri na mršavog kulaša[2] nekog Petra Kojića, koga u čas zaskoči pa potjera vičući: „Tko je Turčin, umeti Muhamed, naprijed! Zakon im njihov, malić ih je!" I opali kuburu na Savu Trebješanina taoca, koji s mjesta pade mrtav. Ali sada skoče ostali taoci u aginom čadoru, te udare na Smail agu puškama s traga, u ledja. Smail aga pade, na što Mića Memedović poviče: „Ako ga je puška u potiljak ubila, to je moja puška", dok je Mirko Aleksić odrubio mrtvom agi glavu.

Eto, tako pogibe Smail aga Čengić, noću iz busije u utorak dne 6. oktobra u suton (24. septembra po starom kalendaru).

Kad se saznalo, da je Smail aga poginuo, rasprši se sva njegova vojska kud koji, dašto, ako je srećno umakao Drobnjacima i Moračanima, kao što je posrećilo Ahmedu Bauku. U boju poginulo je sa Smail-agom do sedamdeset njegovih ljudi. Mnogi su se posakrili po grmlju, ali i ti su sjutradan platili glavom.

Bijelski kalugjer Makarije Šumadinac, dočuvši za pogibiju Smail-aginu, odleti brže-bolje na Cetinje, te prvi javi tu vijest vladici, koji ga za to nagradi zlatnim krstom. Ali vraćajući se natrag, namjeri se na neke Turke, možda momke bjegunce iz Smail-agine vojske, koji ga sasijeku.

Medjutim porazdijeliše Drobnjaci i Moračani sav plijen izmedju sebe. Glavu Smail-aginu pošalju vladici, kao i njegovu sablju i oružje, te oba njegova konja „Labuda" i „Brnjaša". Taj su dar odnijeli na Cetinje vojvoda Šujo Karadžić, Milić Tomić, Sekula i Novica Cerovići, Radojica Vilotijević i Mirko Aleksić Damjanović. Vladika im podje u susret sa svom svojom crnogorskom gospodom, te primivši iz Aleksićevih ruku glavu Smail-aginu, poviče: „Dodje li, da mi se pokloniš, jadan Smaile!" Glava agina čuvala se potom kroz neko vrijeme u arkivu, no docnije je pokopaše. Preostalo agino tijelo preneseno je u Gacko i sahranjeno kod Čengića kule na Lipniku.

---

[1] at = konj. [2] kulaš = konj sive boje (kao miš).

Kad je Ali paša Stočević saznao za ovu pogibiju Smail-age Čengića, koliko mu je moglo i milo biti, što se oprostio ovog silnog i proslavljenog Hercegovca, toliko mu je opet smetalo to, što je s tim dogadjajem pao ugled turski kod kršćanske hercegovačke raje, a porasao ugled Crne Gore. Uslijed toga otpravi na vladiku Petra dne 30. oktobra (18. okt. po st.) iz Gacka ovo pismo: „Zaminuo si neprijateljski rat i veliki fesat[1] u tursku zemlju u sva tri pašaluka, kako što su i tvoji Brdjani i Moračani udružili se s Drobnjačkim uskocima i na božju vjeru u carsku zemlju pobiše toliko Turaka i suviše carskog kapidžipašu i gatačkog muselima u svome zijametu[2] po noći s prijevarom. I što je divno čuti, posjekoše njegovu glavu i tebe je za veliki dar doniješe, kako će biti nevidovna rana svakome musulmanu i pravome raji... Ti se prodji rdjavije(h) ljudi i te rdjave ljude pošlji mi u Mostar, da im se sudi po šerijatu“.

Kako je bila medju svim muslimanima hercegovačkim velika graja, ne preostade Ali-paši drugo, već kupiti vojsku, da osveti smrt svoga druga. Na čelo te vojske stave se pored Ali-pašina sina Hafiz-paše oba sina Smail-agina Muhamed beg i Dedaga, a njima se još pridruže beg Selmanović iz Pljevlja (Taslidže), beg Redžebpašić iz Nevesinja, Hasan beg Resulbegović iz Trebinja, Mustaj beg Mušović iz Nikšića i drugi. Sva se ova vojska skupila na bari Dajevića, te onda udari na Drobnjake. Dne 25. januara 1841. došlo je do boja, u kojem bjehu Drobnjaci i Moračani ametom potučeni; Novica Cerović jedva se nekako spasao, te od sada ostao na Cetinju. Vrativši se hercegovački muslimani kući s nešto stotinu i dvadeset glava drobnjačkih i crnogorskih, okitiše njima još svježi grob Gazi Smail-age Čengića. Posljedica svega toga bješe neprekidno pogranično čarkanje turско-crnogorsko, koje se tek primiri posredovanjem Jeremije Gagića, ruskoga konzula u Dubrovniku dne 24. septembra (12. sep. p. st.) 1842.

Pogibija Smail-age Čengića, sudeć po viteškim zapadno-evropskim, t. j. našim današnjim etičkim pojmovima, nije nipošto lijepo ili junačko djelo, šta više, ono je prosto hajdučko umorstvo na prijevaru. Ali taki sud u istinu nije objektivan. Treba naime uzeti i uvažiti, kako su Turci postupali s kršćanskim podanicima i dušmanima svojim. Koliko puta pogaziše oni riječ zadanu, te „na vjeri“, dakle na prijevaru, pogubiše one narodne glavare, koje bi domamili u svoju sredinu. Kršćana opet bila je vazda mala šaka, dok je iza jednog paše ili age stajala ogromna

[1] fesat = (turski) buna, gungula. [2] zijamet = plemićki turski posjed.

i jaka sila jedne vojnički organizovane carevine. U tom n e j e d n a k o m b o j u razumije se sva su sredstva bila dobra, koja su vodila k cilju.

Danas je bez grižnje savjesti koji paša domamio k sebi kojega narodnoga kneza, te ga u tamnici pogubio, a sutra učinili su to narodni glavari s jednim turskim odličnikom. Stoga dobro kaže historik vladike Petra dr. L a z o T o m a n o v i ć: „Može biti, sudeći po današnjim prilikama, da će kogod i osuditi ovu osvetu. Ali treba znati, da su se glave Joka i Stevana Petrovića, brata i sinovca vladičina, osušile na trebinjskom gradu, čime su se Turci u naokolo Crne Gore hvalili i ponosili. Ugled Crne Gore pod mladijem gospodarom (t. j. vladikom Petrom) medju pograničnijem Turcima zahtjevao je ovu osvetu".[1]

DR. FERDO PL. ŠIŠIĆ.

[1] Dr. L. T o m a n o v i ć o. c. pg. 106. Inače je sama pogibija Smail-agina prikazana dosta manjkavo.

PJESME FRANA GALOVIĆA.

LA DAME AUX CAMÉLIAS.

Mrtvački je pao žut i bolan trak
Preko čela tvoga sred ulične tmine,
Ko da angjel božji s nebeske visine
Spustio je zviezdu ponoćni u mrak...

Piršće noćno svjetlo ko života znak
Stradaocu tužnom olujne pučine;
Mrtva, tamna tuga samotne tišine
Pada na grud sjetno kano uzdah lak...

— Oslonjena stojiš o svjetiljku noćnu,
U daljinu nekud tvoje oko luta,
U daljinu mutnu, nujnu, bespomoćnu...

Na prsima tvojim ruža ovenuta
Snije, mirno snije sanak noćne tmine,
Sanak mrtve tuge, samotne tišine...

SAN.

Žarki, divlji zvuci strasne vijoline
Jecahu u dimu maglenoga vala,
A u duši mojoj s raskošne miline
Prepukla je struna davna zadrhtala...

Vidjeh te u dimu pijanog užitka,
Kad je vijolina bolno proplakala,
Vidjeh, gdje se javljaš ponosna i vitka —
Samotna ko čempres pokraj crnog žala...

Snivah, da smo sami — — a na tvojoj grudi
Umorna je moja glava sneno pala,
Mirisni me cjelov tvoj oda sna budi,
I lagano kosu gladit si mi stala...

Pusti me, da snivam... tvoja ruka mala
Neka siplje na me ljubice s visine,
Neka piršću dimom maglenoga vala —
Žarki, divlji zvuci strasne vijoline! — —

U SJENI VEČERI SIVE...

Umornim vazduhom zvone biedna, turobna zvona
Bolno i nemoćno dršću u sjeni večeri sive;
Ispod obamrlog, bliedog, kišljivog neboskiona
Dulji se mrtvački sprovod preko opustjele njive...

Vuče se k vratima crnim, gdjeno jablani stari
Ponosnim očajem gordim nebištu oblačnom priete,
Drhtava luč se u ruci ozeblih putnika žari,
I molitve s usana modrih u maglu večernju lete...

Prolazi sablasna četa, i crne je skrivaju dveri,
I biva sve veća i dulja — — —
i kišne se kapljice rone,
A oblaci padaju k zemlji — teški, mrtvi i sieri,
I umornim vazduhom zvona biedno i turobno zvone..

TUGA.

Zavio se cvjetni, bajni djulistan
Koprenastom mrežom mjesečeve svile,
Turobne se trake kroz tišinu slile
Ponad mrtve vode — kao čudan san — —

Zavio se tugom sjajni djulistan
Snivajući sanje opojne i mile —
Ispod plašta biele mjesečeve svile —
Osamljen i dalek, pust i začaran — — —

A u mraku crnih, sjenatijeh grana
Sjetnim krokom luta noćni neznanik —
Posred mirisnoga, cvjetnog djulistana,

I duboke sjene skrivaju mu lik...
— — U daljini tamni putovi se mrače,
A uz brijeg kanda mrtva voda plače — — —

ZAPLJENA ZRINSKIH IMANJA.

Proglasom od 3. travnja 1670. objavio je kralj Leopold I. narodu hrvatskomu, da je grof Petar Zrinski „postal nevernik naše krune“, radi čega se zapljenjuje sav imetak njegov. „Hoćemo i zapovijedamo, da se sve njegovo imanje i blago obrne za našu kraljevsku komoru.“ Na gubitak svojih imanja bijaše radi „nevjere“ (veleizdaje) osudjen takodjer Petrov šurjak: grof Franjo Krsto Frankopan. Ista je sudbina zadesila i Petrove pristaše: Stjepana Ivanovića, Franju Ivanovića, Petra Osvalda, Stjepana Verebelja, Gjuru Malenića, Baltazara Pogledića, Franju Bukovačkoga, Franju Berislavića i Gašpara Čolnića.

Kraljevim je prihodima u Ugarskoj i Hrvatskoj upravljala kraljevska komora u Požunu. Ona se brzo pobrinula, da kralja Leopolda učini baštinikom svih imanja nesretnoga bana hrvatskoga i njegovih drugova. U tu svrhu odabere vješte ljude, koji će sav njihov — gibivi i negibivi — imetak zaplijeniti i popisati. Svojim povjerenicima za taj posao imenuje kr. komora: Petra Prašinskoga, blagajnika tridesetnice (carinare) u Nedelišću, te Franju Špoljarića, protustavnika iste tridesetnice.

Medjutim se već u Hrvatskoj zbila prava otimačina. Poput razbojnika udare na Zrinska i Frankopanska imanja krajiški časnici. Pri tome grabežu odlikovahu se ponajviše: karlovački general grof Ivan Herberstein, veliki žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradaiser, senjski potkapetan Gall, otočki kapetan Franjo Lemberger, karlovački poručnik (zastavnik) barun Fridrik Saurer, ivanićki kapetan barun Ivan Jakov Teuffenbach i koprivnički kapetan grof Ferdinand Ernest Breuner. Zrinsko Medjumurje porobiše zapovjednici njemačke carske vojske. Poput ovih tudjinaca dao se na otimanje takodjer domaći velikaš grof Nikola Erdedi, ovaj zakleti neprijatelj grofa Petra Zrinskoga.

U 17. vijeku bijahu grofovi Zrinski najbogatiji velikaši hrvatski. Njima je u sjevernoj Hrvatskoj pripadalo golemo imanje Medjumurje,

u srednjoj Hrvatskoj imanja: Rakovec, Vrbovec, Božjakovina, Medvedgrad, Breznica, Švarča, Ozalj i Ribnik, u južnoj Hrvatskoj cijeli Gorski kotar, t. j. imanja: Čabar, Lič i Brod na Kupi, a u Primorju: Grobnik, Bakar i krasni Vinodol, t. j. Kraljevica, Selce, Bribir, Grižane, Drivenik i Hreljin.

1. Medjumurje.

Kao „punomoćnici kraljevskoga fiska" počnu Petar Prašinski i Franjo Špoljarić dne 19. svibnja 1670. popisivati Zrinska imanja u Medjumurju.

U dolnjem Medjumurju bio je grof Petar Zrinski gospodar trgovišta: Preloga, Legrada i Kotoribe. Zrinski kmetovi bijahu stanovnici današnjih sela: Belica, Gardinovac, Domašinec, Novakovec, Draškovec, Čukovec, Hemuševec, Dolnji Kraljevec, Oporovec, Dolnja Dubrava, Goričan, Podturen (koji se tada zvao „Turnišće"), Ferketinec, Miklovec, Sivica, Cirkovljan, Otok, Sveti Juraj (u Trnju), Čakovec, Dvorišće, Hodošan, Dolnji Hraščani, Pustakovec, Turčišće (koje se tada zvalo: „Torčić" i „Turčić"), Sveta Marija, Dolnji Mihaljevec, Subotica, Benkovec, Držimerec, Jurčevec, Orehovica, Palovec, Podbrest, Strelec, Štefanec, Vularia i Vidovec (koji se tada zvao takodjer „Sveti Vid").

U gornjem Medjumurju pripadahu Zrinskomu trgovišta: Čakovec, Nedelišće, Štrigovo i Mursko Središće, te sela: Buzovec, Ivanovec, Martan, Pribislavec, Šenkovec, gornji Vidovec, Putjan, Lopatinec, Brezje, Dragoslavec, Mali Mihaljevec, Badličan, Macinec, Črećan, Trnovec, Gornji Mihaljevec, Borke, Gornja Dubrava, Goričica, Hrnje, Martinuševec, Preseka, Prhovec (koji se tada zvao takodjer „Otovčina"), Tupkovec, Vugrišinec, Kuršanec, Novo selo, Pretetinec, Slakovec, Strahominec (tada „Straholnjec"), Totovec, Pomorje, Brezovec (tada zvan takodjer „Staravec"), Bukovlje, Cestjanec, Grkaveščak (koji se tada zvao „Grkavec"), Jurovščak, Jurovec, Kancovščak (tada „Koncovdol"), Klapičina, Marof, Novi dvor, Vrhovljan, Žabnik, Selnica, Strukovec, Zebanec, Gibina, Jalšovec, Leskovec, Rac-Kaniža, Stanetinec, Šafarsko, Veščica, Vratišinec, Gornji Kraljevec, Krištanovec, Križovec i Poklenica.

Osim toga spominju se još u Medjumurju ovi Zrinski posjedi: Obrežan, Hosovec, Ganića, Gliboko, Bogdanovec, Družilovec, Altarec, Tomašovec (ili „Sveti Martin"), Vučkovec, Kračinovec, Šiškovec,

Braćanec, Grabonek, Slatinšćak (ili „Veliki Slatinjak"), Markovica, Črnec, Svetišinec i Zasad.

Posve je prirodno, da je Zrinski na ogromnom imanju svome u Medjumurju imao mnogo vinograda i majura. Prašinski i Špoljarić spominju u svome izvještaju ove Zrinske vinograde: 1. Popovčak na brdu Pernjak kod Stanetinca, 2. Strmec na brdu Globoko kod Leskovca, 3. Skledar, 4. Banović kod Štrigova, 5. Mlinareva klet, 6. Slatinšćak, 7. Krivak kod Štrigova, 8. Šajnovićeva klet na Štrigovskom vrhu i 9. Ciganšćak. Od glavnih majura Zrinskih bijaše jedan tik tvrdje čakovačke, drugi u Vulariji, treći u Čukovcu, četvrti kod Legrada, peti u Turnišću, šesti u Dolnjem Kraljevcu, a sedmi na Velikom polju (Nagy Mezö).

U Medjumurje provalio je carski general Spankau 14. travnja 1670. iz Štajerske, a istodobno i koprivnički kapetan Breuner iz Podravine. Spankau je vodio Nijemce, a Breuner t. zv. Vlahe. Lako je sebi predstaviti, kako su Nijemci i Vlasi haračili po bogatom Medjumurju. Vojnici provaljivahu u Zrinske pivnice, gdje bijaše mnogo dobroga vina. Odvodili su čitave lagve. Tako je Simon Crnoha, ravnatelj Zrinskih vinograda kod Štrigova, na istrazi svjedočio, da su Nijemci i Vlasi samo iz njegova područja oteli 120 vedara vina.

Vojnici provaljivahu u Zrinske hambare, odakle su odvodili mnogo pšenice, prosa, raži, ječma i zobi. Veliku štetu počiniše u stajama na majurima. Zrinski su naime u veliko gojili stočarstvo, osobito govedarstvo. Na svome majuru u Čukovcu pravili su i sir po načinu glasovitoga parmesanskoga sira. Grof Breuner dade sa majura kod Legrada otjerati 113 glava goveda i 124 glave svinja, a kapetan Sak iz majura u Čukovcu 57 goveda. Istragom se dokazalo, da su Nijemci i Vlasi otimali takodjer peradi, slanine, sira, soli, ulja i drugoga živeža. Na majuru u Dolnjem Kraljevcu haračili su Vlasi iz čete kapetana Nikole Makara. Odanle odvukoše sa sobom puno zobi i suražice, zatim 150 ovaca, pa takodjer sve staklene prozore i ključanice sa vratiju!

Osim spomenutih časnika odlikovahu se kod grabeža u Medjumurju takodjer kapetani: Kaniczky i Pursdorf. Kaniczky je dao noću provaliti u riznicu grofova Zrinskih u Čakovcu. Pursdorf pako haračio je na Zrinskom majuru u Turnišću. Lijep primjer pružao je sebi podčinjenim časnicima sam general Spankau. On je naime sebi prisvojio dvije Zrinske kočije sa 6 pari voznih konja! Čini se, da ga je dobro oponašao pukovnik Leslie, koji je oteo prekrasnu „kristalnu"

kočiju sa 3 para konja. Ovu kočiju i konje poslala je Petru Zrinskomu na dar udovica palatina Veselenyia. Uz to je Spankau ukrao 3 dragocjena ćilima, koji bijahu procijenjeni na 7000 talira. U njega se našla Zrinska zlatna kutija sa dijamantima i nekoliko srebrnih posuda, što je sve morao vratiti 14. rujna 1670., kada ga je ratno vijeće gradačko tužilo kralju Leopoldu. Spankau i Leslie prisvojiše sebi takodjer dosta Zrinskih dragocjenih kubura i mačeva.

Boraveći u Medjumurju ne zadovoljiše se Nijemci i Vlasi time, što su oplijenili Zrinska imanja. Mjestimice naime otimahu oni takodjer Zrinskim kmetovima blago iz staja, žito iz hambara i vino iz pivnice. Iz istražnoga zapisnika doznajemo za sve počinjene štete. Najviše je pretrpjelo trgovište Prelog, gdje su Nijemci upravo opustošili 13 kuća. U selu Vulariji opustjelo je 8 kuća, u Podbrestu 4, a u Otoku 2 kuće.

Kraj takvih prilika ne ćemo se čuditi, što su punomoćnici kraljevske komore 19. svibnja našli na Zrinskim majurima u Medjumurju samo nekoliko stotina goveda, svinja i ovaca, a u vinogradima jedva oko 200 vedara vina; hambari pak bijahu gotovo bez žitka. Mnogo više imali su punomoćnici kr. fiska posla, da popišu pokućstvo i dragocjenosti u Zrinskom gradu Čakovcu.

Da sebi uzmognemo predstaviti sliku tadašnjega dvora grofova Zrinskih, priopćit ćemo kratak opis suvremenoga pisca, koji je na svoje oči gledao Čakovac. To bijaše nizozemski učenjak Jakov Tollius, koji je god. 1660. posjetio u Čakovcu bana Nikolu Zrinskoga, te 11 godina poslije toga — dakle prigodom smrti Petra Zrinskoga — piše svome prijatelju Nikoli Vitsenu, što je sve u Čakovcu vidio. Evo toga opisa:

„Za svoga boravka u Gracu mnogo sam čuo o Nikoli Zrinskom. Njegove česte i uspješne navale na Turke primahu se u čitavom kršćanskom svijetu kao radosne vijesti; one su naprotiv kod Turaka ime Zrinsko učinile predmetom užasa. Poznanstvo ovoga — svjetski poznatoga — junaka zahvaljujem grofu Pöttingu. On htjede posjetiti dragoga rodjaka svoga, pa me je ljubezno pozvao, neka s njime podjem u Čakovec. Radosno prihvatih ovu povoljnu priliku, te smo za tri dana bili već na ulazu u Čakovec, sjedište Zrinskoga.

Zrinski nas kroz vojničke straže, koje bijahu naokolo postavljene, povede u palaču (tvrdju). Ova bijaše velebna i sjajna, a izvrsno utvrdjena protiv turske sile. Sa svake ju gotovo strane okruživahu

močvare (grabe), koje bi mogle priječiti (neprijateljske) prokope do nje. Samo jedna strana — ona naprama selu — upire se u golo tlo, ali ju opasuje tim čvršća ograda (palisade). Čovjeka se ugodno doima, kad — iza tolike pustoši u okolici — napokon ugleda krasnu palaču, divno pokućstvo, veličajnu udobnost, najveći sjaj, te naobraženu i načitanu obitelj !

Na trijemovima bijaše izvješeno zaplijenjeno tursko oružje: lukovi, tobolci, gvozdeni batovi, štitovi i drugo oružje ove vrsti. Ali sve ovo natkriljuju blistave sablje iz Damaska („demeškinje“). Neke od ovih imale su držak urešen zlatom i srebrom ; sjajne pako korice potamnjivahu očinji vid umetnutim dragim kamenjem. U predvorjima mogao si vidjeti izvješene zastave, koje su otete Turcima ; nakvašene krvlju ove zastave naznačivahu nebrojene izvojevane pobjede. Ovdje se pokazivahu slike, na kojima bijahu prikazana junačka djela grofova. Sjećam se slike, na kojoj Turčinu pada glava ; Turčin je — prignuvši ratnu kabanicu — zamahnuo desnicom i zaprijetio se Nikoli smrću. To bijaše mladiću (Nikoli Zrinskomu) prvi početak mladosti ; od toga jednoga učio se drugo.

Treći ili četvrti dan — otkako dodjosmo — odveo nas je (Zrinski) u knjižnicu, koja bijaše krasna, napunjena svakim obiljem knjiga. Odavle odveo nas je u oružarnicu, u kojoj bijaše namjestio mjedene zidodere, bombarde, koplja, sablje i druge vrsti oružja. Ovim se krasotama i bogatstvu pridružuje ogromno skladište. Riznica je otvorena, a u njoj — uz ostalo od nemale vrijednosti — vidiš zbirku starinskih novaca. Bogato su zastupani novci Aleksandra Velikoga, Otona i Vitelija. Bilo je (u dvoru) slika kraljeva, knezova i slavnih muževa — u okrugljastom i umanjenom obliku — krasno naslikanih. Uz ostale pokazaše mi slike Martina Luthera i njegove žene Katarine, slike divne umjetnosti. Onda se zaputismo u grofove vrtove. Njihovu krasotu i sjaj ne mogu izraziti riječima. Možda ćeš to sebi u mislima dostići, ako se duhom preneseš u drevne vrtove Alkinojeve.“

Takav je eto bio dvor grofova Zrinskih u Čakovcu. Petar Prašinski i Franjo Špoljarić u svome izvještaju potanko navode, što su sve našli u gradu čakovačkom. Redomice popisivahu razno pokućstvo: ormare, krevete, stolove, stolce i t. d. Vrlo mnogo nadjoše raznih ćilima, oružja i slika. Nebrojene su pak u popisu navedene škrinje, u kojima bijahu spremljene razne stvari, većinom veoma skupocjene. Ne mislimo ovdje iznositi sve, što su „punomoćnici kraljevskoga fiska“ u Ča-

kovačkom dvoru našli i popisali. Ipak moramo spomenuti barem one dragocjenosti, koje su kasnije dospjele u carsku riznicu u Beču. Ove nam dragocjenosti služe kao prilog poznavanju tadašnje kulture hrvatske ; podjedno nam jasno prikazuju bogatstvo grofova Zrinskih.

Kralj Leopold uzeo je za sebe nekoliko odijela, medju inim crni menten (kabanicu) Petra Zrinskoga. Ovaj menten bijaše pravljen od baršuna, a podstavljen brokatom ; imao je 6 zlatnih puceta u svakom pucetu po 6 manjih dijamanata, a medju njima u sredini po jedan velik dijamant. Kralj je zaplijenio i ljetni menten Petra Zrinskoga. Ovaj menten bijaše pravljen od skrletnoga baršuna sa žutom podstavom od brokata ; imao je 6 puceta, a u svakom po 7 rubina. Drugi menten Petra Zrinskoga bijaše od svilenoga sukna tamne boje sa podugačkim pletenim pucetima. Kralj je uzeo za sebe takodjer dva prekrasna odijela Petra Zrinskoga Jedno bijaše ljetno odijelo od brokatnoga zlata sa 30 zlatnih puceta i sa 30 malenih zlatnih ružica ; u svakom pucetu i u svakoj ružici nalazio se po jedan rubin ; uz to se na rukavima nalazilo po 6 žutih pletenih puceta. Drugo Petrovo odijelo bijaše od atlasa modre boje sa 29 puceta od sedefa (Perlmutter); u svakom pucetu nalazio se po jedan sitan rubin, obrubljen zlatom. Kralj je zaplijenio i krasnu kabanicu Katarine Zrinske. Ovaj menten bijaše pravljen od baršuna sa podstavom od sobolovine (Zobel) ; kabanica bila je urešena zlatnim i srebrnim resama (Fransen) ; imala je pak 30 sitnih zlatnih puceta, a u svakom po jedan rubin

Osim odijela uzeo je sebi kralj takodjer skupocjeno oružje Petra Zrinskoga. Medju ovim isticala se demeškinja, t. j. zavinuta sablja iz Damaska. Ova je demeškinja tada bila procijenjena na 6000 forinti. Imala je jaspidov balčak, iskićen dragim kamenjem (rubinima, tirkizima i granatama). Korice bijahu joj na novo preradjene od suhoga zlata, a posute draguljima. Druga demeškinja imala je nožnice od bijeloga srebra s pozlaćenim ružama. Kralj je zaplijenio još 11 dragocjenih mačeva, koje imahu korice redovito od pozlaćenoga srebra, a držak iskićen dragim kamenjem. Osim toga uzeo je sebi kralj takodjer 5 palaša (kratkih mačeva). I ovi imaju redovito nožnice i križ od pozlaćena srebra. Jedan palaš imao je nožnice od crvenoga baršuna, a balčak sav od srebra, nakićen sitnim tirkizima. Od pušaka uzeo je kralj 2 dugačke tessinske puške, koje bijahu pozlaćene i sedefom iskićene ; zatim dugu firentinsku pušku, na kraju srebrom okovanu ; onda 3 brescijanske puške i jednu belgijsku karabinku ;

napokon 14 pari pištolja, medju kojima bijaše i jedna Rakocijeva pištolja, s kraja okovana suhim zlatom.

Svidjelo se kralju Leopoldu, te je za svoj dvor uzeo takodjer skupe konjske sprave. U popisu spominje se 5 ovakovih sprava. Jedna bijaše široka od prilike 2 palca s ružom na čelu; sva bijaše od čistoga srebra, a svilene uzde zlatom protkane. Potprsina i podrepina redovito je od bijeloga srebra, a lančići pozlaćeni. Capragi (pokrivači) za konje bili su od crvenoga baršuna, pa još lijepo izvezeni svilom.

Od uresnih dijelova pokućstva uzeo je sebi kralj 30 novih dugačkih tapeta od crvenoga damasta, podstavljenih bijelim platnom, 5 svilenih mletačkih sagova, 1 njemački vuneni sag, 3 perzijska saga i 36 finih navlaka za stolce. Nije bio poštedjen ni krevet Petra Zrinskoga. S njega naime odniješe u bečki dvor skupocjen svilen pokrivač, podstavljen na krajevima crvenim atlasom, a u sredini žutim; na uglovima pak bijaše lijepo izvezen, te s nekoliko zrna sitnoga bisera iskićen. Još dragocjeniji bio je drugi t. zv. mletački pokrivač. On bijaše podstavljen žutim atlasom, a izvezen toli sjajno, da je radi rijetkosti radnje bio procijenjen na 6000 forinti.

U kraljev dvor bijaše otpremljeno takodjer nešto rubenine Petra Zrinskoga. Medju ostalima spominje se marama zlatom vezena; jedan par plahta skroz izvezenih zlatom i svilom; četiri jastučnice, vezene zlatom i srebrom, te osam isto takovih obruba za jastučnice; još jedan par plahta, od kojih bijaše jedna protkana zlatnom žicom, a obrubljena zlatnim resama.

Ima jošte različitih stvari, što ih je kralj dao iz Čakovca otpremiti u Beč. Medju ovima bijaše Zrinska kapa, krasno izradjena od zlata i srebra s vrpcama, obrubima i s pozlaćenim bakrenim šiljkom. Lijepa je bila Petrova lovačka torba, izvezena zlatom i srebrom, a sa srebrnim kolobarom; zatim 3 perjanice od čaplje, kakove su tada nosili Hrvati, pa tri rijetka nepoznata roga i jedan malen crni tok za boce sa 6 staklenih boca i njihovih zaklopaca. U Beč ode velika okrugla viseća ura od pozlaćenoga bakra; zatim 2 ormara iz indijskoga drva s lijepim bakrenim slikama; onda jedno pozlaćeno žezlo od ebanovine; pa 4 starinska kipa, slivena od tuča, te jedan luk i tatarska strijela s tokom od zlatnih i srebrenih žica. Kralj je sebi uzeo i lepezu Katarine Zrinske. Ova lepeza bijaše od nojevoga perja s jaspidovim držalom, posvuda nakićena dragim crvenim i zelenim kamenjem.

Iz riznice Petra Zrinskoga dao je kralj u Beč odnijeti 4 i pol dukata čistoga zlata, ispranoga iz rijeke Drave; 44 funte srebra augsburške probe (punciranoga), djelomice bijeloga djelomice pak pozlaćenoga; 46 funti srebra bez probe; 5 kliještica sa držalima iz probanoga srebra; 21 par srebrnih i pozlaćenih kopča, a u svakoj od njih po 3 rubina; 2 turske žlice od pozlaćenoga srebra u toku, koji bijaše protkan karmesinskim zlatom i srebrom; jedan pozlaćeni srebrni križ, iznutra urešen drvenim slikama i sa 23 bisera; jedno „janje božje" od srebra s malim lančićem i sa 2 male slike, izrezane u drvo; 20 pozlaćenih srebrnih puceta sa drugih 10 isto takovih ali manjih gumbića; 24 mala puceta od kamena kalcedona sa srebrnim zvijezdama; jedan srebrni emaljirani pernjak; jednu srebrnu iznutra pozlaćenu kutiju; jednu skupocjenu čašu od kristala, odozgo i odozdo iskićenu dragocjenim zelenim kamenčićima, sa zaklopcem u crnom toku; napokon srebrnu spravu sa 3 srebrna puceta. Kako su grofovi Zrinski pribirali dragocjenosti, pokazuje nam i ova činjenica. U kr. zemaljskom arkivu zagrebačkomu čuva se prijepis kraljevske darovnice, kojom je Ivan Franjo Oršić god. 1682. dobio imanje Severin. U toj darovnici spominje se, da je Petar Zrinski kupio od zagrebačkoga kaptola za 7228 forinti srebrninu iz ostavine biskupa Petra Petretića, ali je ovu svotu ostao dužan.

Katarina Zrinska imala je u Čakovcu spremljeno mnogo svakojakih tkanina i nakita. Od toga uzeo je sebi kralj Leopold 23 rifa srebrnoga brokata, 1 rif zlatnoga brokata, 13 rifi crvenoga brokata s utkanim ružama, 4 rifa zlatnoga i srebrnoga brokata žute boje, 8 rifi srebrnoga brokata modre boje i 33 rifa crnoga baršuna. Kralj je nadalje zaplijenio 55 rifi svile, 7 komada atlasa s izvezenim ružama, 21 rif srebrom protkane resice, 6 rifi resice od zlatne i srebrne žice; 23 rifa resice za stolce od crvene i bijele svile, 21 rif većih resica od crvene i bijele svile, 74 rifa manjih resica iste boje, 22 rifa vrpce od crvene svile, 7 vitlića vrpce od crvene i bijele svile, 29 rifa još drugih vrpca od crvene i bijele svile, 3 rifa čipaka više od pedlja visokih, a protkanih srebrom i zlatom, 3 rifa manjih čipaka, takodjer zlatom i srebrom protkanih, pa 24 zlatom i srebrom vezenih ruža za stolnjake.

Popis svih ovih stvari, što ih je kralj Leopold zadržao za sebe, bijaše sastavljen u Čakovcu 30. listopada 1671. Iz drugoga pak izvora doznajemo, da je kralj 19. studenoga 1670. dao iz Čakovca u Beč otpremiti 5497 forinti gotova novca.

Sa kulturnoga gledišta zanima nas Zrinska knjižnica, koja se nalazila u Čakovcu. Prašinski i Špoljarić u svome popisu na više mjesta spominju knjige, koje nadjoše u škrinjama i ormarima. Izrijekom konstatiraju, da je u Čakovcu bilo i hrvatskih knjiga. Poimence doduše ne spominju naslov ni jedne knjige; ali zato ipak mi poznajemo sadržaj Zrinske knjižnice. Sačuvao nam se naime izvorni popis knjiga i rukopisa, što ga je godine 1662. sastavio sam Nikola Zrinski.

U svome popisu navodi Nikola 404 knjige i 16 rukopisa. On ih po strukama dijeli u jedanaest odjela. Tako n. pr. povjesne knjige stavlja Nikola u 3 grupe: 1. stari vijek, 2. povijest drugih naroda i 3. povjesnici Panonije i Turske („Historici Pannoniae et Orientalium"). U tome trećem dijelu zastupani su historičari: Bonfinije, Istvanffy, Forgach, Petthö, Inchoffer, Spontani, Bongar, Schödel, Orbini, Zeiller i savremeni zagrebački kanonik Gjuro Rattkay. Zrinski je u svojoj knjižnici imao mnogo djela: vojničkih (strateških), političkih, zemljopisnih, kozmografskih, filozofskih (skolastičkih), gospodarskih i pjesničkih.

Poslije smrti Nikole Zrinskoga (god. 1664.) upravljao je knjižnicom ban Petar Zrinski. On je hrvatski književnik, a književnošću bavi se takodjer njegova žena Katarina, dapače i njezin brat Franjo Krsto Frankopan. To je zaista rijedak primjer medju hrvatskim velikaškim porodicama! Imamo dakle dovoljno razloga držati, da je Petar Zrinski dobro čuvao i umnožao Zrinsku knjižnicu. Umnožao ju je takodjer njegov sinovac Adam Zrinski. Istom poslije Adamove smrti dodje Zrinska knjižnica u tudje ruke. Dugo se čuvala u Daunovom dvorcu Vöttau, gdje ju godine 1880. otkrije Ladislav Szluha. Kupnjom dodje Zrinska knjižnica u posjed S. Kendea, od koga ju je prekupila hrvatska vlada.

Sada je Zrinska knjižnica svojina naroda hrvatskoga, a čuva se u kralj. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U svemu sačuvano je 249 knjiga i 14 rukopisa. Knjige pisane su latinskim, njemačkim, hrvatskim, talijanskim, francuskim, španjolskim i magjarskim jezikom. Ovo nam pokazuje, koliko jezika poznavahu grofovi Zrinski, naročito Nikola, koji je povrh toga jošte znao i turski jezik. Imamo jasnih dokaza, da knjige u Zrinskoj knjižnici nijesu počivale vječni san, kako žalibože spavaju mnoge knjige u knjižnicama sadašnjih velikaša hrvatskih. Na mnogim naime knjigama nalaze se vlastoručno pisane bilješke i opaske Nikole Zrinskoga. Obično je bilježio na jeziku latinskom, hr-

vatskom, talijanskom ili magjarskom. Ove se bilješke ponajviše tiču historije, filozofije, strategije i poezije, te nam služe kao ogledalo duše Nikole Zrinskoga. On je na većinu knjiga stavio tiskanu ceduljicu „ex libris“ sa svojim potpisom i slikom. Ovi portreti potječu iz god. 1646. i 1652. Često je knjizi pripisano geslo Nikole Zrinskoga, naime: „Sors bona nihil aliud“ ili „Nemo me impune lacesset“. Na nekim knjigama nalazimo i vlastoručni potpis Nikole Zrinskoga; na 92. knjizi zabilježeno je ime Petra Zrinskoga; na nekim opet knjigama ime Ivana Listya, koji je dotične knjige poklonio Zrinskoj knjižnici. Gdjegdje vidimo i posvetu darovatelja. Tako je na pr. djelo „Galea Martis“ (tiskano god. 1625. u Tübingenu) pisac Chr. Lachmer vlastoručnim potpisom posvetio banu Jurju Zrinskomu, ocu Nikole i Petra. Knjigu pod brojem 12 darovao je Zrinskoj knjižnici papa Urban VIII., koji ju je i napisao. Na nekim knjigama nalazimo takodjer Nikolinih stihova na talijanskom ili magjarskom jeziku. Zanimiva je talijanska knjiga: Orbini Mauro „Il regno degli Sclavi“, u kojoj pisac pripovijeda povijest Hrvatske. Ovdje je naime Nikola Zrinski mnoga mjesta u knjizi prekrižao, a na drugim opet mjestima pridao mnoge vrlo dragocjene opaske u tekstu i na rubovima knjige. Ove opaske pokazuje Nikolino shvaćanje povijesti. Na knjizi broj 178 nalazi se napis: „Ex libris comitis Petri Erdödy“, a uz to latinska bilješka, pisana rukom Nikole Zrinskoga. U našu kr. sveučilišnu knjižnicu doprlo je takodjer 29 knjiga, na kojima se nalazi „ex libris“ Adama Zrinskoga.

Grofovi Zrinski bijahu gospodari Medjumurja od god. 1546. do god. 1670. Ondje su vladali kao kakovi dinaste. Polovicu Medjumurja zaplijenio je kralj Leopold god. 1670. Druga polovica pripala je Adamu Zrinskomu. Kad je pak Adam god. 1691. poginuo u bitci kod Slankamena, pripade kralju i njegov dio Medjumurja, pošto Adam nije imao djece. Upravu Medjumurja predade kralj dvorskoj komori u štajerskom Gracu. Godine 1695. postade gospodarem Medjumurja markiz de Prye. Njemu je kralj Leopold god. 1697. izdao povelju, kojom mu daruje sva Zrinska imanja u Medjumurju s pravom nasljedstva. Markiz de Prye dao se 5. listopada 1698. zakonitim načinom (po kaptolu zagrebačkom) uvesti u svoj posjed. Ali već god. 1702. prodade on Medjumurje gradačkoj komori za istu svotu, koju je on izbrojio.

Tako je gradačka komora po drugiput zavladala u Medjumurju. Ona dade ovo imanje god. 1715. u zakup grofu Ivanu Čikulinu. No

već 25. svibnja 1719. pokloni kralj Karlo VI. za sva vremena čitavo Medjumurje grofu Mihajlu Ivanu Althanu, koji mu je učinio velike usluge u t. zv. ratu za španjolsku baštinu. Odsada gospoduju u Medjumurju grofovi Althani tako dugo, dok nijesu veliko ovo imanje god. 1791. prodali grofu Gjuri Festetiću za 1 milijun 600 tisuća forinti. Grofovi Festetići (porijeklom hrvatski plemići iz Turopolja) imaju još i danas glavne svoje posjede u Medjumurju.

2. Božjakovina.

Iz Medjumurja dodjoše kraljevski povjerenici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić 4. lipnja 1670. na Zrinsko imanje Božjakovinu. Ovo imanje pripadalo je grofovima Zrinskima od konca 16. vijeka; nalazilo se u županiji zagrebačkoj, a bijaše vrlo prostrano. Na sjeveru spadahu pod vlastelinstvo Božjakovinu sva sela do Svete Helene, a na jugu skoro do Save; na istoku bila je medjom rijeka Lonja, a na jugozapadu potok Črnec. Poimence spominju se na božjakovinskom imanju ova sela: Sveta Helena, Majkovec, Štakorovec, Hrebinec, Stančić, Meglinec, pa gornje i dolnje Dvorišće na sjeveru; Sveti Brcko (Brckovljani), Prikraj, Gračec, Kusanovec i Lasina (Lupoglava?) na istoku; Kozinšćak, Lukarišće, Sela, Šaškovec, Kopčevec i Sveti Martin (Prozorje) na zapadu; napokon Andrilovec, Ostrna, Leprovica, Dolnja Greda, Črnec, Ježevo i Trebovec na jugu.

Prašinski i Špoljarić počeli su popisivati sve nepokretnine i pokretnine sa sjeverne strane, odakle i dodjoše. Prisutni bijahu susjedni plemići, poimence pak zagrebački podžupan Ivan Ožegović i križevački podžupan Nikola Pisačić. Pod Zrinsku kuriju (dvor) u Svetoj Heleni spadahu 3 vinograda, i to tako velika, da je za njihovo obradjivanje trebalo 90 kopača. Kmetskih kuća, koje morahu davati tlaku, t. j. besplatne težake za obradjivanje vlastelinskoga zemljišta, bijaše 34. Od ovih kmetova podavalo je njih 20 u ljetno doba po 2 težaka na tjedan, a u zimsko doba po jednoga težaka; naprotiv je drugih 14 kmetova moralo zimi staviti vlastelinstvu na razpolaganje po dva, a ljeti po tri težaka. Što je u Svetoj Heleni bilo pokretnoga dobra, oteo je odmah iza kraljevskoga proglasa od 3. travnja 1670. barun Ivan Jakov Teufenbach, zapovjednik krajiške posade u Ivaniću.

Obavivši posao u Svetoj Heleni, zapute se punomoćnici kraljevskoga fiska u Majkovec, da ovdje popišu imetak Petra Zrinskoga. U Majkovcu bijaše Zrinski dvorac, pod koji je spadalo 17 kmetskih

zadruga. Većina kmetova (njih 14) podavahu ljeti po dva, a zimi po jednoga težaka; samo 4 kmeta davahu ljeti po tri, a zimi po dva težaka. Osim livada, šuma, oranica i pašnjaka pripadahu dvoru takodjer veliki vinogradi, u kojima je radilo 60 kopača. Prašinski i Špoljarić ne nadjoše u Majkovcu nikakovih pokretnina, jer je barun Teufenbach s ivanićkim vojnicima oteo vino iz pivnice, stoku iz staja, žito iz hambara i pokućstvo iz dvorca.

Grofovi Zrinski imali su na svojim imanjima osim kmetova i slobodnjaka takodjer svoje vazale. To bijahu većinom stari hrvatski plemići, kojima su Turci oteli ili opustošili djedovinu. Kao beskućnici stavili bi se ovakovi plemići pod okrilje bogatih grofova Zrinskih ili Frankopana, koji bi im badava (za nagradu) ili kao zalog (za zajmove) dali na uživanje malena imanja (po nekoliko t. zv. „selišta") sa plemićkim dvorcem i s nekoliko kmetskih kuća. Takav je Zrinski vazal bio Stjepan Vrebelj, koji je uživao imanje Štakorovec sa dvorcem i s nekoliko kmetova. Prašinski i Špoljarić zaplijeniše i ovo imanje u korist kraljevskoga fiska, premda se tomu opirao spomenuti Vrebelj.

Iz Štakorovca sidjoše kr. povjerenici u Stančić. Ovdje bijaše Zrinski dvorac; pod njega spadaše 8 kmetova, koji su ljeti podavali tjedimice po tri, a zimi po dva težaka. Vlasnikom imanja Stančića bijaše prije Sigismund Szantohazy. Kad je ovaj umro bez muških potomaka, darovao je Petar Zrinski to imanje Gjuri Maliniću. Mjeseca travnja god. 1670. oteo je Maliniću imanje Stančić barun Teufenbach i predao ga petrinjskomu potkapetanu, koji se oženio udovom Sigismunda Szantohazyja. Pošto je to očevidno bilo nezakonito djelo, popisahu Prašinski i Špoljarić takodjer ovo imanje za kraljevski fisk.

Istom sada dodjoše kraljevski povjerenici u samu tvrdju Božjakovinu. Pod ovu tvrdju spadahu brojni kmetovi susjednih sela. Kmetovi božjakovinski imahu različne urbarijalne odnošaje pogledom na podavanje tlake i daće. Tako je na pr. bilo 25 kmetova, koji uživahu polovicu selišta (dakle po 6 jutara zemljišta) vlastelinskoga, radi čega morahu tjedimice po 4 dana sa dva vola (ili krave) besplatno služiti svomu vlastelinu, i to: kod oranja, dovažanja žita, sijena, vina i drva, te kod prevažanja razne robe u bližnja i daleka mjesta. Bile su 24 kmetske kuće, koje davahu dovoza ljeti po tri, a zimi po dva dana; zatim 65 kuća, koje su ljeti služile po dva,, a zimi po jedan dan; napokon 7 kuća, koje su i ljeti i zimi služile sa dovozom po jedan dan

u tjednu. Jedan kmet imao je polakšicu, da gošpoštiji daje samo jednoga težaka u mjesec dana; drugih pak 6 kmetskih kuća davahu samo pastire za čuvanje gospodske stoke na paši. Na posjedu Kusanovcu stanovahu „slobodnjaci", a ne kmetovi. Neki od ovih slobodnjaka morahu podavati tlaku; no većina ih bijaše oslobodjena od službe, te su mjesto toga prinosili godimice po četiri vagana pšenice i četiri vagana zobi, a uz to 2 ugarska forinta (t. j. zlatna dukata) gotova novca i jedno svinjče.

U tvrdji Božjakovini bijaše Zrinski upravitelj Antun Funtek, a računovodja: „literat" Juraj Stanković. Oni su punomoćnicima kraljevskoga fiska potanko iskazali prihode imanja božjakovinskoga. Zrinski je od svojih kmetova dobivao deseti dio prihoda od vina, žita i pčelaca. Kada su urodili vinogradi, dobio bi Zrinski po 600 vedara vina. Mnogo kmetskih i slobodnjačkih kuća moralo je Zrinskomu na jesen dati po jednoga uškopljenoga prasca; tko toga nije imao, mogao se otkupiti s jednom ugarskom forintom (t. j. sa dukatom). Tako je Zrinski godimice dobivao 112 prasaca ili toliko dukata. Svaka je kuća morala o Božiću dati po jednoga kopuna, te je Zrinski na taj način dobivao oko 500 kopuna. Od mlinova na teritoriju božjakovinskoga imanja pobirao je Zrinski godimice po 4 ugarske forinte. U ime drvarine iz svojih šuma dobivao je oko 150 mjerova zobi, te oko 40 ug. forinti gotova novca. Malte na božjakovinskom dobru nosile su godimice do 100 rajnskih forinti. Bilo je još i nekih drugih prihoda.

Prašinski i Špoljarić našli su u Božjakovini samo 3 vedra vina, 12 vagana pšenice, 28 vagana heljde, 68 vagana raži i 200 vagana prosa. Sve ostalo vino, žito, stoku, novac i pokućstvo oteo je u travnju god. 1670. barun Teufenbach, te sa svojim ljudima odvezao u Ivanić. O njegovoj otimačini sačuvali su nam se istražni spisi, učinjeni po iskazima vjerodostojnih svjedoka. Tako znamo, da je Teufenbach iz Božjakovine oteo: 28 krava, 6 volova, jednoga bika, 20 telića, 21 junca, 7 voznih konja, 300 svinja, 500 kopuna, 43 guske, 34 race, 36 kokoši, 21 šunku, 600 vedara vina i mnogo raznoga žita. Iz dvorova pak u Majkovcu i u Svetoj Heleni odveo je 4400 vagana raznoga žita, 200 vedara vina, 70 glava goveda, mnogo peradi, 222 rajnska forinta gotova novca, 67 kamena turske soli (od kojih svaki stoji 1 for. i 10 dinara), te mnogo oružja i pokućstva.

Barun Taufenbach nije se zadovoljio samo otimačinom imetka Petra Zrinskoga. Bez milosrdja dade on provadjati ratnu kontribuciju

kod Zrinskih kmetova u svima spomenutim selima. Krajiški vojnici otimahu bijednim kmetovima konje, marvu, pšenicu, zob i gotov novac. Bolje ne prodjoše ni vazali Petra Zrinskoga. Njima su vojnici oteli, što im se svidjelo, a u dvorcima porazbijali, do čega bi došli. Osobitu štetu pretrpješe: Gašpar Isačić, Luka Selec, Baltazar Vingonić, Franjo i Gjuro Frankulin, pa Stjepan Strabolić, stari i bogati upravitelj Zrinskoga dvorca u Svetoj Heleni.

3. Rakovac.

Komorski povjerenici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić nijesu popisali Zrinsko imanje Rakovac s Vrbovcem. Polovicu toga imanja uživao je zagrebački kaptol, komu je Petar Zrinski bio dužan 16.000 forinti. Druga pak polovica pripadala je Sofiji Löbl, udovici bana Nikole Zrinskoga. Grofovi Zrinski baštinili su rakovačko imanje god. 1531. od hrvatskoga bana Ivana Karlovića, koji bijaše ujak Nikole Zrinskoga, junaka sigetskoga.

Rakovačko imanje sastojalo se iz grada i više sela. Grad R a k o v a c stajao je na potoku Salniku, koji ga je okruživao, kako je to bio običaj kod svih gradova, ako se nijesu nalazili na kakvom brdu. Sama zgrada bijaše gradjena na jedan kat, kako se to vidi iz slike, koja se čuva u zagrebačkoj kr. sveučilišnoj knjižnici. (Rukopis: „Status familiae Patachich.") Danas više nema ni traga tomu gradu, jer ga razoriše kmetovi, koji se god. 1755. pobuniše u čitavoj onoj okolici. Ipak jošte postoji gradski bunar „Zrinjevac", koji daje izvrsnu vodu, te sjeća narod na nekadašnje grofove Zrinske. Uz grad bila je sagradjena župna crkva sv. Gjurgja. Osim toga bilo je ovdje dvadesetak kuća, koje su činile rakovačku „varoš" („oppidum Rakonak"), gdje stanovahu „purgari". Pod grad Rakovac spadahu sela: B r e ž a n e, S a m o b o r e c, B a n i ć e v e c, M l a k a, D v o r i š ć e i D o l n j a Z e l i n a. Najveći dio imanja rakovačkoga nalazio se na lijevoj obali rijeke Lonje u županiji križevačkoj. Samo Dolnja Zelina (na potoku Zelini) s nešto vinograda i zemalja pripadala je županiji zagrebačkoj.

Stanovnici sela Brežana, Samoborca (Samoborci) i Banićevca bijahu poput Rakovčana „purgari". Kao takovi razlikuju se od kmetova u Mlaci, Dvorišću i Zelini po tom, što ne moraju o r a t i vlastelinsku zemlju. Ipak i oni „tlače", t. j. obavljaju besplatnu službu gospoštiji. Glede ove purgarske tlake stoji u sačuvanom „urbaru" od 10. studenoga 1630. zabilježeno ovako: Svaki purgar „dužan je od

Petrova do Martinja pešjom tlakom po tri dni, od Martinja do Petrova po dva dni. Kada je potrebno v povoz pojti, dužan je z jednim živinčetom v kotaru i zvan kotara." Pod „pešjom tlakom" razumijeva se podavanje besplatnih težaka, koji će vlastelinu raditi u dvoru, u vrtu, na polju, u vinogradu, na livadi, ili u šumi. Naprotiv je „povoz" takova služba, koju purgar obavlja svojim kolima. Vlastelinu je naime trebalo dovažati žito s polja, vino iz vinograda, sijeno iz livada, drvo iz šuma i t. d. Osim toga morahu purgari u ime „povoza" voziti vlastelinsku robu na sajmove ili onamo, kamo je prodana. Ovakova je služba bila veoma neugodna.

„Purgari" na rakovačkom imanju bijahu prema svomu vlastelinu osim „tlake" obvezani takodjer „daćom". Ova je redovito bila opredijeljena prema veličini uživanoga zemljišta. Kao temelj služila je t. zv. „sesija" ili „selište". Ovo je na rakovačkom imanju značilo 12 jutara oranice i neku količinu livade. Malo bijaše purgara, koji su uživali čitavo jedno selište. Obično je purgar imao polovicu selišta, rjedje četvrtinu, a još rjedje tri četvrtine selišta. Tko je uživao polovicu selišta, morao je u vlastelinski dvor dati godimice po jednu „drvenku" (kablenku) pšenice, jednoga „krnjaka" (uškopljeno svinjče), jednoga kopuna, jedno pile, jedan sir ili lopaticu, te 6 jaja ; u gotovu pak novcu platio je 27 dinara „Jurjevčine" (o Gjurgjevu) i 27 dinara „Martinšćine" (o Martinju). Ako je purgar uživao cijelo „selište", morao je vlastelinu dati dvaput toliko novaca, pšenice, „krnjaka" i jaja ; ako je pak imao samo četvrtinu „selišta", onda je davao razmjerno manje.

Kmetovima bijaše još teže nego li purgarima. Svaka kmetska kuća mora vlastelinstvu rakovačkomu staviti na raspolaganje od Petrova do Svih Svetih tjedimice po 4 besplatna težaka, a od Svih Svetih do Petrova po 3 težaka ; osim toga mora „jedan dan orati svojim plugom, a drugi dan s opregom". Veća mu je i „daća", jer ima gospoštiji dati po 2 kablenke pšenice, raži i zobi, jednoga „krnjaka", jednu lopaticu, 5 pilića, jednoga kopuna i nekoliko jaja ; novaca davahu samo neki kmetovi.

Turci su dvaput (god. 1562. i 1591.) opustošili imanje rakovačko. Tada odvedoše u ropstvo takodjer mnogo kmetova. Zato grofovi Zrinski početkom 17. vijeka nastoje, da opustošene krajeve nasele novim kmetovima. Ovo je činio Juraj Zrinski, otac kasnijih banova Nikole i Petra Zrinskoga. Juraj utemelji god. 1618. selo L o j n i c u, koje

postoji još i danas. U Lojnicu doselilo se sedam „Slovinaca", t. j. Hrvata iz tadašnje turske Slavonije. Doveo ih je Vuk Gasić, a Juraj Zrinski dozvolio im je, da iskrče prostor, gdje će biti polja njihova. Prvih devet godina ne će trebati vlastelinstvu davati nikakove daće, a poslije toga „od svake hiže po dva dukata gotovih novac, jednu kvartu (četvrtinku) pšenice, jednu (kvartu) zobi i jednoga dobroga prasca".

Zrinski idu često u boj, te im treba dosta vojnika. Zato nastoje, da novim kmetovima — mjesto „tlake" — naprte vojničku dužnost. Tako Juraj Zrinski u povelji, koju je 31. svibnja 1618. dao Lojničanima, izrijekom kaže: „Ako li bismo vrimenom vtegnuli pojti u vojsku", dužna je svaka kuća u Lojnici, da oboruža po jednoga vojnika, koji će „pojti ob svojem strošku mesec dan; ako li bismo morali u vojski štentati dale od mesec dan, budu (vojnici) imali od nas svoju hranu ili potrošak". Još je u povelji naredjeno i to, da Lojničani moraju vlastelinstvu dati treći dio plijena, što će ga narobiti u ratu.

Istodobno, kad i Lojnica, osnovano je susjedno selo Peskovec. Zato i njegovi stanovnici preuzeše na sebe prema grofu Zrinskomu jednaka podavanja i vojničke dužnosti. Malo kasnije utemeljio je grof Juraj Zrinski selo Radoišće. Ovdje uz „Slovince" nalazimo takodjer Hrvate iz tadašnje slobodne Hrvatske. Jedan se primjerice zove Mirko Turopoljec, drugi opet Grgur Bisažan; prvi se očito doselio iz Turopolja, a drugi iz Bisaga. Kmetovi iz Radoišća plaćaju gospoštiji godimice po 4 dukata od svake kuće; no zato ne moraju davati pšenice, zobi i svinje. Vojničke dužnosti imaju iste kao Lojničani. Godine 1622. utemeljio je grof Juraj Zrinski selo Celničani. U tome selu nastaniše se ponajviše „Vlasi", kojih je kasnije nestalo. Celničani imahu jednaka podavanja i dužnosti, kao i kmetovi iz Radoišća. Zajednička im je takodjer osobita daća, da cijelo selo zajedno predade u vlastelinski grad svake godine po dvije „kunine kože". Godine 1623. utemeljio je grof Juraj Zrinski sela: Valetić i Gornje Brežane. U ova sela doseliše se ponajviše „Vlasi", kojima je Zrinski 28. svibnja 1623. dao privilegija. U pogledu vojničkih dužnosti bijahu jednaki doseljenicima drugih sela; podavanje pak bijaše im teže, jer je svaka kuća plaćala godimice po 5 dukata i jedno janje.

Tamo, gdje se danas nalazi mjesto Sveti Ivan Zelina, bijahu nekada vinogradi grofova Zrinskih. Jedan se vinograd zvao Vočjak, drugi Šator, a treći Matkovec. Godine 1630. stanovalo je na

istom brdu trideset kmetova Zrinskih. Pošto su ovi kmetovi živjeli ponajviše od vinogradarstva, plaćahu vlastelinstvu rakovačkomu cijelu štibru jedino podavanjem vina. Odavle je vlastelinstvo u ime gornice dobivalo 56 i pol vedara vina. — Drugi vinograd imanja rakovačkoga nalazio se na brdu Gornjoj Lipnici, sjeveroistočno od Rakovca. Sam Zrinski vinograd zvao se Pluščetski. Na istome brdu stanovalo je 16 kmetova, koji podavahu vlastelinstvu godimice oko 13 vedara vina kao „gornicu". — Oranice zemlje imalo je vlastelinstvo u vlastitom obradjivanju oko 100 jutara kod Rakovca i 2 jutra kod Dolnje Zeline. Vlastelinske livade kod Rakovca odbacivahu godimice po 40 vozova sijena, a kod Dolnje Zeline oko 100 vozova. Nešto je dohotka nosila i malta, koja bijaše postavljena u varoši kod tvrdje Rakovca.

Godine 1691. pogibe u bitci kod Slankamena Adam Zrinski, jedini sin bana Nikole Zrinskoga. Pošto Adam nije ostavio potomka, pripade njegov dio Rakovca i Vrbovca kraljevskoj komori. Ova je od kaptola otkupila i drugu polovicu spomenutog imanja, pa onda sve zajedno dala u zakup hrvatskomu banu Adamu Baćanu. Kraljevska komora prodade Rakovac i Vrbovec godine 1710. barunu Baltazaru Patačiću, koji se odlikovao kao hrvatski rodoljub i državnik. Barunska — kasnije grofovska — obitelj Patačića bijaše veoma razgranjena, te je na pr. god. 1809. bilo na hrvatskom saboru 9 grofova Patačića. Ipak je ova obitelj izumrla već godine 1834. smrću grofinje Eleonore, udovice grofa Bartola Patačića. Tako su Rakovac i Vrbovec opet pripali kraljevskomu fisku.

4. Zagreb, Šestine i Brezovica.

U prijašnja vremena bio je lijep običaj, da hrvatski velikaši grade sebi palače u glavnom gradu kraljevine Hrvatske. Gornji grad (Grič) bijaše pun krasnih privatnih kuća naših velikaša. Tamo su i grofovi Zrinski podigli svoj dom, koji postoji još i danas. Na Kapucinskom trgu broj 3 vidi se lijepa, velika i čvrsto gradjena jednokatnica, koja bijaše nekada svojinom grofova Zrinskih. Ovdje bi Zrinski odsjedali, kada ih je kakav posao doveo u Zagreb; tu bi se zaustavili, kada su iz Medjumurja preko Zagreba putovali na svoja imanja u Pokuplju ili u Primorju. Osim ove palače imali su grofovi Zrinski u Zagrebu dva vrta, i to „u predgradju izvan zidina", t. j. u današnjoj Ilici. Nije nam poznato, gdje se u Zagrebu nalazio dućan (officina mercatoria)

grofova Zrinskih. U tome dućanu prodavala se valjda željezna roba iz Čabra, gdje je Petar Zrinski imao svoju talionicu i radionicu.

Petar Prašinski i Franjo Špoljarić dodjoše 5. lipnja 1670. u Zagreb, da kao punomoćnici kraljevskoga fiska popišu i zaplijene imetak Petra Zrinskoga. Prvi dan dogovarahu se oni sa zagrebačkim biskupom Martinom Borkovićem, kao namjesnikom banske časti, o tom, kako da obave svoj posao. Bijaše im naime već poznato, da je grof Nikola Erdedi, drugi namjesnik banske časti, oplijenio Zrinske posjede u Zagrebu, u Šestinama i u Brezovici. Sutradan — 6. lipnja — započnu Prašinski i Špoljarić svoj posao. Kao svjedoci služit će im Mihajlo pl. Sokolović, veliki sudac županije zagrebačke, te zagrebački gradjani : Blaž Stjepanić, Matija Fabri i Gjuro Mikoš, kao zaprisegnuti senatori kr. slobodnoga grada Zagreba.

Pred ovo povjerenstvo stupio je Stjepan pl. Sili, porijeklom iz virovitičke županije, te zatraži, neka se manji vrt Petra Zrinskoga ne zaplijeni, nego njemu predade. Vjerodostojnim svjedocima dokazao je Sili, da je ovaj vrt nekada pripadao njegvomu tastu, pa da je u Zrinske ruke dospio nezakonitim putem. Uz to je Sili dokazao još i to, da je i sam Petar Zrinski svomu činovniku naložio, neka njemu odstupi ovaj vrt, pošto se uvjerio, da nema prava na nj. Uzevši to u obzir, povjerenstvo je doista spomenuti vrt dosudilo Stjepanu Siliju.

U palači Petra Zrinskoga nije povjerenstvo našlo nikakovih pokretnina, što bi trebalo popisati. Sve je naime porobio i odveo grof Nikola Erdedi. Kasnijom istragom ustanovilo se, da je Erdedi u pivnici ove palače našao 14 bureta sa 290 vjedara vina. Medju ostalima bijahu ovdje dva vjedra finoga tokajskoga vina, koje se onda prodavalo po 30 dukata ; ovo je vino Petru Zrinskomu valjda poslao njegov zet Franjo Rákóczy, koji je imao vinograde oko Tokaja. Iz hambara odpremio je Erdedi svu zalihu žita, a iz soba u palači ormare, krevete, stolove, stolce i drugo pokućstvo. Ne treba ni spominjati, da se u ovim sobama nalazilo dragocjenih predmeta, naročito finih sagova, zrcala, posudja, odijela i rubenine. Upravitelj kuće Nikola Cerovec u istražnom zapisniku potanko izbraja, što je sve Erdedi odnio iz palače Zrinske. Osobito je velik broj raznoga oružja. Erdedi je oteo i 300 rajnskih forinti gotova novca, što je Zrinski opredijelio za plaću vojnicima svojim. Opljačkao je Erdedi takodjer Zrinski dućan, odakle je odnio robe u vrijednosti od 1400 forinti (dukata).

Zrinska palača u Zagrebu bila je kasnije opet uredjena, jer je Erdedi morao vratiti oteto pokućstvo. Palačom je kraljevska komora upravljala do godine 1685., kada je kralj Leopold posebnom poveljom darovao palaču s pokućstvom djeci baruna Franje Čikulina.

* * *

Obavivši posao u Zagrebu, krenuše komorski povjerenici još istoga dana u Šestine. Petra Prašinskoga i Franju Špoljarića pratio je Mihajlo Sokolović, veliki sudac županije zagrebačke; prisutni bijahu takodjer neki plemići.

U Šestinama bijaše nekada majur velikog imanja, kojemu je na čelu stajao Medvedgrad. Tri puta postadoše grofovi Zrinski gospodarima strmoga Medvedgrada. Prviput dogodilo se to godine 1541., kada je kralj Ferdinand darovao Medvedgrad braći Ivanu i Nikoli Zrinskomu. Tada su pod Medvedgrad spadala sela: Kraljevec, Dedići, Gračan, Črnomerec, Novaki, Slanovec, Botinec, Hudibetek, Zepnica i Petrovci. Godine 1557. dobio je Medvedgrad s imanjem podban Ambroz Gregorijanec u zamjenu za imanje i grad Rakovac. Gregorijanci gospodovahu u Medvedgradu 53 godine. Ambroza naslijedi njegov sin Stjepko Gregorijanec, koji je (kao zet Uršule Heningove) poznat iz povijesti seljačke bune god. 1573. Stjepko postade godine 1574. podbanom hrvatskim, a podjedno i velikim županom zagrebačke i križevačke županije. Iste godine dade on popravljati zidine medvedgradske, jer ih je potres oštetio. Ovaj posao obavljao je kralj. graditelj Jerolim Arkonati. Dok se Medvedgrad popravljao, stanovao je Stjepko Gregorijanec ispod grada u Šestinama, gdje je dao sagraditi vlastelinski dvorac. U popravljenom Medvedgradu stanovalo je 18 zemaljskih haramija, kojima je hrvatski sabor god. 1586. namijenio zadaću, da zagrebačku goru čuvaju od vlaških martoloza, jer su ovi krali našu djecu i prodavali Turcima. Hrvatski staleži godine 1589. izaberu Stjepka kapetanom (zapovjednikom) svih zemaljskih haramija. No već slijedeće godine 1590. ponovi se jak potres, koji na Medvedgradu poruši prednje zidine. Tom prigodom bijaše oštećena gradska kapela i sve sobe tako, da se više nije moglo stanovati na Medvedgradu, nego u Šestinama. Stjepko Gregorijanec umrije godine 1592. i ostavi dva sina: Pavla i Nikolu.

Kad je s Nikolom Gregorijancem god. 1610. izumrla ova znamenita obitelj, domognu se Zrinski po drugi put imanja medvedgrad-

skoga. Lakoumni Nikola Zrinski založi to imanje godine 1615. Benku Turovcu, a god. 1619. barunu Tomi Mikuliću (za 2000 forinti i 100 zlatnih dukata). Mikulići posvema zapustiše Medvedgrad, koji se već godine 1642. spominje kao razvalina („arx diruta"). Od Tominoga sina — razuzdanog Aleksandra Mikulića — otkupio je Medvedgrad 29. lipnja 1657. ban Nikola Zrinski. Tako su grofovi Zrinski evo treći put zagospodovali u Medvedgradu. Kada se po Nikolinoj smrti obavljala dioba Zrinskih imanja, pripade Medvedgrad njegovomu bratu Petru. Zato je sada i to imanje bilo zaplijenjeno po kraljevskoj komori.

Punomoćnici komore vele u svome izvještaju: „Išli smo do dvorca („kurije") Šestine pod razorenim Medvedgradom (sub diruto castro Medvevara), te smo zaplijenili dvorac zajedno sa svima pristojalištima. U dvorcu ne nadjosmo nikakovih pokretnina, osim stolova i stolaca, te čitavih vrata i prozora; sve druge pokretne stvari dao je odnijeti i odvući spomenuti gospodin Nikola Erdedi sa družinom svojega dvora. Grof Erdedi odveo je 1707 vedara dobroga vina, 424 vagana žita (prose i raži), 22 vagana zobi, 4 vola, 5 dojnih krava, 19 glava druge stoke, 29 mladih i 19 starih gusaka, a s marofa u Črnomercu 24 kokoši i 126 druge peradi".

Upraviteljem medvedgradskoga imanja u Šestinama imenuje kraljevska komora godine 1670. Jurja Radića. Pod upravom komore ostadoše Šestine do godine 1679. Tada je komora ovo imanje predala barunu Franji Čikulinu, koji je tvrdio, da mu Zrinski duguju 75.000 forinti. Odluku komore svoje potvrdio je kralj Leopold godine 1685., neposredno iza smrti Franje Čikulina. U odnosnoj povelji daruje kralj muškim i ženskim potomcima Franje Čikulina na vječna vremena Šestine s Medvedgradom. Kad je god. 1746. umro Ivan Franjo Čikulin, kao zadnji muški član ove obitelji, ostavi on Šestine s Medvedgradom svojoj nećakinji Julijani, udovici baruna Josipa Sermagea. Julijanu naslijedi njezin sin barun Petar Sermage. Kasnije pak po ženskoj lozi obitelji Sermage dodjoše Šestine s Medvedgradom u posjed baruna Kulmera od Rosenbüchela. Obitelj Kulmer, koja je god. 1854. bila uzvišena na grofovsku čast, posjeduje Šestine još i danas.

* * *

Iz Šestina vrate se Petar Prašinski i Franjo Špoljarić u Zagreb. Ovdje su o raznim poteškoćama konfiskacije dugo i potanko raspravljali sa biskupom Martinom Borkovićem, kao namjesnikom banske

časti. Istom 9. lipnja zapute se punomoćnici kraljevske komore u Turopolje, gdje bijahu imanja nekih pristaša bana Petra Zrinskoga. Prašinski i Špoljarić zaplijene i popišu imanja Kurilovec i šesti dio Lukavca, što je pripadalo Baltazaru Poglediću, zatim Lomnicu, koja bijaše dobro Franje Bukovačkoga, te Malu Mlaku, posjed Franje Berislavića. Ovoj zapljeni asistirao je u ime zemaljskih oblasti Stjepan pl. Svaštović, koji bijaše komeš turopoljski i podjedno podžupan jednoga dijela županije zagrebačke.

U pratnji podžupana Svaštovića dodjoše komorski punomoćnici 10. lipnja u kaštel Brezovicu. Prigodom diobe Zrinskih imanja (godine 1665.) zapala je Brezovica groficu Mariju Sofiju Löbl, udovicu bana Nikole Zrinskoga. Grofica je ovo imanje dala privremeno na uživanje svome šurjaku Petru Zrinskomu, kao naravnomu i zakonitomu skrbniku i zaštitniku njezine siročadi (sina Adama i kćeri Katarine Ane). Petar Prašinski i Franjo Špoljarić imali su najprije od kraljevske komore nalog, da Brezovicu zaplijene; kasnije pak dobiše od samoga kralja Leopolda zapovijed, neka ne provedu zapljenu. Po svoj prilici obratila se u toj stvari na kralja sama udovica Nikole Zrinskoga, koja je na kraljevskom dvoru imala svojih zaštitnika, te su valjda ovi rastumačili, da Brezovica ne pripada Petru Zrinskomu.

Povjerenstvo nadje 10. lipnja u Brezovici groficu Mariju Sofiju Löbl, koja se onamo osobno zaputila, da prosvjeduje protiv eventualne zapljene. Punomoćnici kraljevske komore u svome izvještaju pišu: „Zato smo mi ona dobra u rukama gospodje grofice ostavili nezaplijenjena i netaknuta; ipak smo inventirali i popisali pokretnine, koje ondje nadjosmo“. Našlo se pak u Brezovici oko 800 vagana prosa i 16 vagana heljde, 82 vjedra vina, 23 krave, 2 junice, 22 telića, 102 svinje, 20 gusaka, razno pokućstvo, te mnogo pušaka, mačeva, štitova i drugog oružja.

Kad je godine 1691. u bitci kod Slankamena poginuo grof Adam Zrinski, pripade Brezovica kraljevskoj komori. Od komore prijedje Brezovica u vlasništvo grofa Ivana Draškovića. Više od 100 godina vladahu u Brezovici grofovi Draškovići. Oko godine 1776. dade grof Josip Kazimir Drašković obnoviti i lijepo urediti dvor u Brezovici. Ovdje je rado boravio takodjer Josipov sin Ivan. Početkom 19. vijeka kupio je Brezovicu od grofova Draškovića hrvatski ban Ignjat Gyulaj. Od sada je Brezovica pripadala grofovima Gyulajima sve do godine 1893., kada je cijelo to imanje kupio zagrebački veletržac Auš.

5. Karlovac i Švarča.

Krajiška tvrdja Karlovac sagradjena je godine 1579. na Zrinskom imanju Dubovcu. Ovo imanje kupio je kralj Rudolf II. od grofa Jurja Zrinskoga za 14.000 forinti. Odmah treba spomenuti, da ove svote ne primiše grofovi Zrinski nikada, premda je i kralj Leopold II. na saboru godine 1659. obećao, da će Zrinskima platiti kupovninu za Dubovac. Lako je razumjeti, da je i ova okolnost nešto doprinijela nezadovoljstvu banova Nikole i Petra Zrinskoga.

U samoj tvrdji Karlovcu posjedovao je Petar Zrinski oveću kuću, koja se nalazila na nekadašnjem Josipovom — danas Strossmayerovom — trgu. Stanislav Fumić, provizor imanja ozaljskoga, iskazao je o toj kući prigodom istrage ovo: Od prilike prije 10 godina kupio je grof Petar Zrinski od grofa Petra Erdeda u Karlovcu gradilište za 700 rajnskih forinti. Na tome gradilištu dade Zrinski podići lijepu kuću, pa onda prikupi i susjednu kuću nekoga Laniona za 300 forinti, te ju spoji sa svojom kućom, da imade veći prostor. Fumić veli, da je Zrinska kuća u Karlovcu bila snabdjevena svakovrsnim pokućstvom, što ga treba za svagdanju porabu. Vrijednost ove kuće općenito se cijenila na 3000 forinti. Fumićev iskaz potvrdiše na istrazi takodjer Petar Tompa i Mihajlo Stolniković. U toj kući stanovao je Petar Zrinski često, jer je kao krajiški časnik morao više puta dolaziti u Karlovac. Izvan tvrdje — u t. zv. varoši karlovačkoj — posjedovao je Petar Zrinski omanju kuću. Pripadom spominjem, da je Petar Zrinski imao takodjer svoje „hiže“ u današnjoj Baniji, dakle naprotiv staroga Karlovca. U jednoj od ovih kuća držao je Zrinski krčmu, u kojoj se točilo vino iz njegovih vinograda; mušterije su ponajviše bili vojnici posade karlovačke.

Radi ovih kuća dodjoše komorski punomoćnici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić 11. lipnja u Karlovac, da provedu zapljenu. No tomu se opriješe krajiški časnici, koji ustvrdiše, da „u ovoj tvrdji nema ništa tražiti k r a l j e v s k i fiskus Njegova Veličanstva, jer ova tvrdja ne pripada Njegovomu Veličanstvu kao kralju Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, već kao caru i nadvojvodi Austrije, te kao vojvodi Štajerske“. Prašinski i Špoljarić svršavaju svoje izvješće riječima: „O toj stvari dugo smo raspravljali s istim časnicima, ali ne mogasmo izraditi ništa“.

Spomenute dvije Zrinske kuće u Karlovcu prisvojio je sebi grof Ivan Josip Herberstein, general hrvatske (karlovačke) Krajine. Herberstein se dapače i uselio u kuću bana Petra Zrinskoga i pridržao za

sebe i čitavo pokućstvo banovo. Kasnije postade ova kuća vlasništvo vojnoga krajiškog erara. U njoj su do ukinuća Krajine stanovali potpukovnici slunjske pukovnije; sada se pak u nekadašnjoj Zrinskoj kući nalazi kr. kotarska oblast.

* * *

Grof Petar Zrinski sagradio je oko godine 1660. u Dolnjoj Š v a r č i lijep grad, koji dade dobro učvrstiti. Za ovu gradnju dala je kraljevina Hrvatska besplatne radnike. Pod grad spadahu susjedna sela: Velika Švarča, Mala Švarča, Mostanje, Mrzlo Polje na Mrežnici, Dubravci, Kozalj vrh, Jarča polje, te Banjavčićevo, Bogovićevo, Jagušićevo, Galovićevo i Jušićevo selo. U ovim selima stanovalo je 214 kmetova, koji bijahu prema gradu Švarči obvezani tlakom i daćom. U ime tlake davalo je 168 kmetskih kuća tjedimice po jednoga besplatnog težaka, a 46 kmetskih kuća po dva težaka na tjedan. U ime pak daće dobivala je švaračka gospoštija od svojih kmetova godimice po 100 vedara vina, 34 vagana pšenice, 84 vagana zobi, 30 ovaca, 202 kopuna, 47 pilića i 816 kokošjih jaja, te 161 for. 20 novčića gotova novca.

Zrinska tvrdja u Švarči bijaše trn u oku karlovačkomu generalu i drugim časnicima. Njima je naime smetalo, što su odsada Zrinski vojnici iz Švarče mogli paziti na karlovačke vojnike, koji običavahu poput Turaka plijeniti po okolišnim selima. Zato je grof Ivan Josip Herberstein nastojao oko toga, da sruši tvrdju u Švarči. U tu svrhu dobro mu dodje buna Petra Zrinskoga. Kada se doznalo za ovu bunu, odmah general Herberstein javlja vojnomu vijeću u štajerski Gradac, da Karlovcu prijeti velika pogibelj od Zrinske tvrdje u Švarči. Vojno vijeće predlaže 30. ožujka 1670. kralju Leopoldu, neka odredi, da general Herberstein smije razoriti tvrdju Švarču. Ovo pismo donese grof Paradaiser 3. travnja u Beč, a već sutradan (4. travnja) dozvoljava kralj Leopold, da Herberstein razori Švarču.

Čim je kraljeva dozvola stigla u Karlovac, odmah se general Herberstein dade na davno željeni posao. Već 7. travnja 1670. pošalje on karlovačku posadu prema Švarči, te njegovi vojnici do temelja razore ovaj čvrsti grad. Kamenitu i drvenu gradju iz Švarče upotrijebi Herberstein za druge poslove. Tako je njome popravio tvrdju u Dubovcu; zatim u karlovačkoj tvrdji sagradio „generaliju“, gdje se danas nalazi kadetska škola; još je sagradio crkvu sv. Josipa, te stražarnicu i toranj nad vratima tvrdje. Po tolikoj gradji možemo sebi predsta-

viti, kako li je velika bila tvrdja u Švarči. Tamo, gdje je nekada stajala ova tvrdja, dadoše kasnije karlovački generali sazidati lijep ljetnikovac. Ovaj postoji još i danas, te se s njega pruža krasan pogled na Karlovac i na dolinu karlovačku.

Posve je naravno, da su karlovački vojnici grad u Švarči prije oplijenili, nego li ga razvališe. Kada se kasnije povela istraga, bijahu glede toga preslušani: Petar Tompa, zapovjednik tvrdje i dobara u Ozlju, te literat Nikola Hrestak, prijašnji računovodja u Švarči, a tada u Ozlju. Prema iskazima ove dvojice odvedoše karlovački vojnici iz Švarče: 1200 vedara vina, 800 kuplenika pšenice, 2000 kuplenika prose, 600 kuplenika zobi, 200 kuplenika raži, 10 kuplenika sijerka, 30 glava goveda, 80 koza, 80 gusaka, 50 kokoši, 40 pataka, 20 kopuna, 100 košnica pčelaca, 12 pušaka, 100 centi raznoga željeza i svakojako pokućstvo.

Karlovački general Herberstein naumio je, da imanje Švarču otrgne od kraljevine Hrvatske i pripoji karlovačkoj Krajini. Zato je grof Ivan Ernest Paradaiser, podgeneral i zapovjednik posade karlovačke, po nalogu Herbersteinovu zapriječio Petru Prašinskomu i Franji Špoljariću pristup u Švarču, kada oni htjedoše ondje 12. lipnja 1670. obaviti zapljenu Zrinskoga imanja. Ipak su ovi punomoćnici kraljevske komore obavili svoj posao, i to 4. srpnja, kada se vraćahu iz Primorja. Tom prigodom našao se u Švarči takodjer barun Saurer, zastavnik posade karlovačke, koji se ponio veoma nasilno, te je dapače i oružje htio upotrijebiti protiv Prašinskoga i Špoljarića. No ovi svejedno — u prisutnosti maloga suca Krste Znike — obave popis imanja, zaplijene ga u ime kr. komore, postave ondje komorskog upravitelja i zaprisegnu ga.

Ratno vijeće u štajerskom Gracu zamolilo je god. 1672. kralja Leopolda, neka Švarču utjelovi karlovačkoj Krajini. Kralj ne htjede toga učiniti, nego Švarču god. 1681. pokloni Ivanu i Jurju Delivuku. U rukama ove obitelji ostade Švarča do god. 1740., kada je to imanje kupio Franjo Kušević. Od kraljevine Hrvatske bila je Švarča otrgnuta istom god. 1768. Tada ju je Kušević za 20.000 forinti prodao vojnomu eraru, a ovaj utjelovio karlovačkoj Krajini.

6. Ozalj.

Petar Prašinski i Franjo Špoljarić dodjoše 13. lipnja iz Karlovca u Ozalj, gdje bijaše ogromno imanje Petra Zrinskoga. Punomoćnici

kraljevske komore imali su puna 3 dana posla, da popišu sav Zrinski posjed i da obave zapljenu.

Nekada je Ozalj pripadao grofovima Frankopanima. Kada se grof Nikola Zrinski god. 1544. vjenčao s Katarinom, jedinom sestrom Stjepana Frankopana Ozaljskoga, dobije u ime miraza na uživanje — medju ostalim imanjima — takodjer Ozalj. Po Stjepanovoj smrti ostade Ozalj grofovima Zrinskim sve do propasti ove odlične obitelji. Zrinski su često zalazili u Ozalj i ovdje ostajali duže vremena. Stalno se pak u Ozlju nastanio grof Petar Zrinski, koji je iz Ozlja upravljao velikom kapetanijom žumberačkom. U gradu Ozlju sabrao je Petar 27. listopada 1641. sjajne svatove, s kojima je krenuo u Karlovac, da se vjenča s Anom Katarinom, kćerkom karlovačkoga generala Vuka Frankopana. U gradu Ozlju rodiše se djeca Petra Zrinskoga, koji se u Čakovec preselio istom poslije smrti svoga brata Nikole (god. 1664.). Tada je Zrinski dvorac u Ozlju imao tri sprata. U jednoj ispravi od god. 1638. spominju se u gradu Ozlju: velika palača, soba pod ciglom nad pivnicom, zimska palača, gospina hiža, divojačka hiža, stolna hiža, nova hiža nad pećinom, Klarine hiže nad Kupom i hiža za trabante (gradske stražare).

Braća Nikola i Petar Zrinski podijeliše god. 1649. izmedju sebe Zrinska imanja. Tom prigodom zapalo je Petra cijelo ozaljsko imanje. Ovo se vlastelinstvo prostiralo s lijeve i desne strane rijeke Kupe. Na zapad sizalo je do Kranjske i Uskočkih gora, a na istok do rijeke Mrežnice i Korane, gdje se nastavljahu imanja Dubovac i Steničnjak; na sjeveru bijaše ozaljsko vlastelinstvo omedjašeno Podgorjem, dočim je na jugu dopiralo do imanja Novigrada na rijeci Dobri. Ovdje ćemo redomice navesti sela, koja pod Ozalj spadahu u vrijeme grofa Petra Zrinskoga.

Sjeverno od Kupe spadahu pod ozaljsko imanje „plemenite sudčije“ (općine): kupčinska, krašićka, pribićka, prekriška, lovićka (koruška), vivodinska, vrhovačka, podbreška, novačka (oko Mahična), zorkovačka, šipačka, hrnetićka i oralska. U ovim „sudčijama“ bijahu ova sela: Gornja Kupčina, Brlenić, Krašić, Brezaric, Pribić, Dol, gornje i dolnje Prekrižje, Rude (kod Slavetića), Lović, Koruško, Vivodina, Cerje, Gorniki, Obrež, Vrškovac, Zorkovci, Krasinci, Belošić, Hrastovica, Stojavnica, Vukelić, Hodinci, Dvorišće, Sršić, Dojutrovica, Radina vas, Vrhovac, Zaluka, Podbrežje, Zorkovac, Šipak (i sela, koja k njemu spadahu: Vukoder, Konjskovsko, Goršćaki i Vukšin

Šipak), Mahično, Koštel (danas: Novaki), Hrnetić, Gradac, Kobilić, Mekušje i Orlica. Južno pak od rijeke Kupe spadahu pod Ozalj „plemenite sudčije“: stativska, zadobarska (za Dobrom), slapanska, tomašnička, završka, brloška, pokupska, ozaljska, oštrovrška, joškovljanska, trška i hrašćanska. U ovim općinama spominju se ova sela: Gornje i dolnje Stative, Joškovo, Pokupje, Tomašnica, Kučer, Kolenovac, Završje, Piščetki, Grdun, Šenkovci (danas: Fratrovci), Bratinovci, Boševci, Goli vrh, Brlog, Restovo, Orljakovo, Kamanje, Mali vrh, Veliki vrh, Preseka, Hrastje, Slapno, Gorica, Erjavec i Trešćeno, te plemići i purgari u Trgu (na Ključu) i pod gradom ozaljskim.

Ozaljsko imanje bijaše odviše veliko, da bi ga grofovi Zrinski mogli obradjivati u vlastitoj režiji. Zato su oni pojedine dijelove imanja davali u zakup raznim ljudima. Jedni od ovih bijahu službenici (oficijali) na brojnim imanjima Zrinskim, te bi u ime zaostatka plaće dobili na uživanje kakvo malo dobro. Drugi bi došli do imanja tako, da su grofovima Zrinskim pozajmili oveću svotu novca, pa onda u zalog uzeli kakovo imanje. A bijaše i takovih ubogih plemića, koji su bježali pred Turcima, te bi im onda Zrinski iz smilovanja dali na uživanje kakvo omanje dobro; tako su Zrinski sebi stvarali vjerne „vazale“, koji će u vojnama na Turke služiti kao časnici Zrinskih banderija.

Medju onima, koji su tako uživali po koji komad velikoga imanja ozaljskoga, nalazimo takodjer imena predstavnika odličnih obitelji. Tako su n. pr. plemići Jankovići (porijeklom iz prijedjela oko rijeke Une, odakle bijahu od Turaka potisnuti pod okrilje Zrinsko) uživali dvor u Pribiću i 98 kmetskih selišta, a svako selište zaprema 12 jutara oranice i primjerenu količinu livade. Plemići Špišići dodjoše iz Japre u Sanskoj županiji (današnja „turska Hrvatska“), te uživahu na ozaljskom imanju dvor Hruškovac sa 40 selišta. Mogorovići spadahu medju najstarije hrvatske plemiće; pred Turcima morahu ostaviti svoju djedovinu u Lici, te ju zamijeniti s malim dobrom (11 selišta) na ozaljskom imanju u Vrhovcu. Vitezovi Dešići, porijeklom iz hrv. Primorja, dobili su plemićki dvor u Levkušima s 11 kmetskih selišta. Plemići (kasnije: baruni i grofovi) Oršići morahu pred Turcima ostaviti svoju djedovinu oko Krnjaka; na ozaljskom imanju držahu u zakupu imanja Koštel (Novaki) i Mekušje. I plemići (kasnije: baruni) Vojnovići izgubiše radi Turaka svoja imanja oko Petrove gore, te se zakloniše pod Ozalj, gdje

su stekli imanja u Vivodini, Pokuplju i Grdunu. Iz Klisa u Dalmaciji dodje na ozaljsko imanje glasovita obitelj Delišimunović, koja dobije na uživanje dvor u Gracu (naprotiv Karlovca) s nešto kmetova u „sudčiji oralskoj“. Imanje u Dubravcima uživahu neko vrijeme Šubići Peranski, kojima su Turci god. 1580. spalili njihovu djedovinu Pernu kod Topuskoga. Jošte su na ozaljskom imanju našli zakloništa hrvatski plemići: Kružići, Babonožići, Budački, Peharnici, Mihaljevići, Zebići, Izačići, Barilovići, Zmajlovići, Gusići i Malogrudići.

Svaki ovakav plemić, zakupnik i službenik dobivao bi uz imanje redovito takodjer nekoliko kmetskih kuća; ove će njemu besplatno obradjivati polja i vinograde, dočim će i nadalje u vlastelinski grad Ozalj davati neku odredjenu daću.

Vlastelinstvo ozaljsko obradjivalo je god. 1702. u vlastitoj režiji samo 106 jutara oranica, nekoliko livada na 200 kosaca, četiri velika vinograda i tri vrta za voće i povrće; imalo je pak dva majura (u Kurilovcu i Podbrežju), te jedan mlin. Prihodi od podavanja kmetova bijahu veoma znatni. Sama vinska desetina donosila je godimice 1550 vedara vina. Znatno veći bijaše vlastelinski alodijal u vrijeme Petra Zrinskoga. Tada su naime vlastelinski dvorovi bili takodjer u Brlogu sa 62 kmetske kuće, u Trešćenu (ili Gredi) sa 30 jutara oranice i 10 kmetova; zatim u Slapnu sa 44 kmetske kuće, (marof) u Krču sa 70 jutara oranice i 5 kmetova, u Pribiću sa 27 kmetova, te u Hrastju s 18 jutara oranice i 36 kmetova.

Kmetovi na ozaljskom vlastelinstvu bijahu ljuto opterećeni tlakom i daćom. Tko je obradjivao čitavo jedno selište (12 jutara oranice i primjerenu količinu livade), morao je vlastelinstvu svaki dan u tjednu tečajem cijele godine staviti na raspolaganje po jednoga besplatnoga težaka („tlačnika“). Tko je obradjivao polovicu selišta, tlačio bi tjedimice po 3 dana. Daće bijahu u raznim selima dakako raznovrsne, ali svagdje veoma velike. Tako su na pr. kmetovi iz Kupčine morali gotova novca davati na poklade („mesopustni pinez“) i na Gjurgjevo („Jurjevčina“), te za „straževinu“ (t. j. zato, što ih štiti tvrdja ozaljska) i jošte „kopustan“ (za sijanje prijesada u gori). U naravi morahu davati desetinu od vina, pšenice, prosa, zobi, pčelaca i svinja. Osim toga bila im je dužnost, da se brinu za gospodsku kuhinju; zato moraju o Božiću dati kopuna, o „novini“ (t. j. o žetvi) pile, a po mogućnosti: guske, pure, praščiće, zeceve i svakojako voće. Napokon je

svako „selište“ moralo u grad dati po jedan voz sijena i drva. Slično bijaše kmetovima u Krašiću i Vivodini. Bolje nije bilo ni onim kmetovima, koji pripadahu kojemu vazalu, a ne dvoru ozaljskomu. Vazali naime bijahu obično siromašniji plemići, radi čega pritiskahu svoje kmetove i daćom i tlakom, da uzmognu povećati dohotke svoje.

Kada se otkrila buna Petra Zrinskoga, dade karlovački general grof Ivan Josip Herberstein — na temelju kraljevske dozvole od 4. travnja 1670. — zaposjesti cijelo ozaljsko imanje. Ovu je zadaću izveo barun Fridrik Saurer, koji je tada u Karlovcu služio kao zastavnik posade karlovačke. Saurer dodje s karlovačkim vojnicima u Ozalj, gdje kaštelanu Andriji Bošnjaku oduzme sve ključeve grada ozaljskoga. Prije nego li će započeti plijeniti po gradu, zatraži Saurer od Bošnjaka prisegu, da će mu istinito pokazati sav imetak Petra Zrinskoga. Isto takovu prisegu moradoše položiti: gospodja Barbara pl. Dautović, koja je u Ozlju bila „hofmajsterica“, zatim literat Nikola Hrestak, koji bijaše računovodja (rationista) imanja i tvrdje ozaljske, onda literat Ivan Kralić, ključonoša grada ozaljskoga, te Pavao Krocmon, nadstojnik oružarnice (magister armentarii) u gradu, napokon Stanislav Fumić, provizor imanja ozaljskoga. Zaprisegnuvši ovako sve činovnike i službenike, počne barun Saurer pregledavati sav Zrinski pokretni i nepokretni imetak.

Kada se tako upoznao sa bogatim plijenom, izdade Saurer odredbe, kako će se pokretnine otpremiti u Karlovac. Na kasnije povedenoj istrazi iskazao je kaštelan Bošnjak, da je barun Saurer najprije dao isprazniti Zrinsku riznicu. To dakako posve odgovara prirodjenoj lakomosti, kakvom se isticahu njemački časnici u karlovačkoj Krajini.

Premda se glavna riznica grofova Zrinskih nalazila u Čakovcu, ipak je vrlo mnogo dragocjenosti bilo takodjer u Ozlju. Ovdje ćemo — prema iskazu kaštelana Andrije Bošnjaka na spomenutoj istrazi — prikazati najvažnije stvari, što ih je barun Saurer dao iz ozaljske riznice prenijeti u tvrdju karlovačku.

Poznato je, koliko su grofovi Zrinski držali do toga, da im konji budu bogato opremljeni. Prekrasne su konjske orme, što ih je barun Saurer ugrabio iz riznice u Ozlju. Jedna orma bijaše sva od pozlaćena srebra, a urešena dragim kamenjem. Tako je primjerice na uzdama bilo 59 tirkiza, a 166 rubina i smaragda; oglavnik bijaše u obliku mjeseca, a iskićen sa 32 dragulja; na potprsini nalazilo se

74 tirkiza, a 139 rubina i smaragda, dočim je sedlo bilo izradjeno od svile. Cijela ova konjska orma cijenila se (u ono doba !) na 2000 rajnskih forinti ! Barun Saurer dao je iz Ozlja odnijeti 8 konjskih čapraga (pokrovca), medju kojima bijahu 3 tatarska, 2 poljska, a 1 francuski; svi čaprazi bili su vrlo skupocjeni, a iskićeni zlatnim resicama. Osim toga odvukoše Nijemci iz Ozlja 135 konjskih sedla, 20 potprsina, izradjenih iz turske kože, 2 krasna crvena pokrivača za konje, 8 turskih ulara i 3 velike dlakave naprave, što ih je Zrinski običavao na konje stavljati onda, kada bi usprkos lošega vremena polazio na izlete.

Dragocjeno bijaše o r u ž j e, što ga je Petar Zrinski čuvao u ozaljskoj riznici. Barun Saurer odveo je u Karlovac pozlaćen srebren mač, te isto takovu sablju, zvanu „Kordeč". Kaštelan spominje i prazne — ali pozlaćene srebrne — korice za mač, te luk sa strjelicama i njihovim tokovima; ovaj luk bijaše iskićen zlatnim i srebrenim resicama, kao što i neki prepasač za sablju. Krasan bijaše veliki turski čador, što ga je Saurer odnio iz ozaljske riznice. Ovaj čador dao je neki zarobljeni Turčin mjesto 1000 talira. Za taj čador pribavio je Zrinski na isti način od drugoga Turčina osobito lijep namještaj, koji je vrijedio takodjer 1000 talira. Kaštelan Bošnjak ističe, da je Zrinski u ime otkupnine dobio još jedan posve uredjen turski šator, koji je takodjer vrijedio (sa svojim namještajem) 1000 talira. Naravno, da je barun Saurer dao u Karlovac otpremiti i ovaj šator, kao što još 9 drugih čadora; medju ovima bijahu 2 putna čadora, pod svaki se moglo smjestiti 10 ljudi.

U ozaljskoj oružani nalazilo se 68 pušaka i 24 sablje. Medju puškama bijahu 4 veoma lijepe, koje su vrijedile 100 talira; druge pak 4 takodjer lijepe puške pripadahu mladomu grofu Ivanu Antunu Zrinskomu. Barun Saurer dade sve ovo oružje otpremiti u Karlovac; samo 20 sabalja i 8 pušaka porazdijeli medju kmetove u Podbrežju. Još je barun Saurer iz Ozlja odnio 4 lijepa pozlaćena štita, iskićena svilenim resama, jedan željezni oklop, 4 koplja, 108 mačeva i sabalja bez držaka i 22 velika mjedena topa na kotače; zatim jednu željeznu umjetnu spravu, kojom se mogu za opsade razbijati vrata od tvrdjave, i 10 sprava, u kojima se može praviti vatra za bacanje (in quibus ignes missiles faciebant); onda oko 2000 taneta za topove i jednu škrinju, punu raznih potrepština za topove; napokon raznog drugog oružja, 3 bakrena mužara, 12 kola ratne municije i spremicu za barut.

U riznici ozaljskoj bijaše mnogo skupocjenoga p o s u d j a. Medju ostalim stvarima odveo je barun Saurer u Karlovac 5 srebrnih žlica, 3 bakrene zdjele, 15 tanjurića od pozlaćenoga papira za poslastice, 3 pehara od lijepoga belgijskoga porculana; 16 visokih talijanskih vrčeva od majolike, 3 velika vrča takodjer od majolike, krasnu solenku od talijanske majolike, 13 bijelih finih tanjurića za voće, 42 velika tanjura od majolike, 3 bijele zdjele sa podnoščima takodjer od majolike, 60 komada različitih staklenih posuda za stol i 4 staklenke, u kojima se hladilo vino. Vojnici odniješe u Karlovac takodjer razne stvari iz dvora ozaljskoga, naročito zdjele, lonce, tanjure i drugo kuhinjsko posudje, medju kojim se poimence spominje veliki bakreni mužar.

Medju skupocjenim predmetima u riznici ozaljskoj spominje kaštelan Bošnjak mnogo t k a n i n a. Tako n. pr. nekakav zastor, koji je obrubljen lijepim resicama od zlata i crne svile; zatim opet drugi zastor od modroga atlasa, koji je izvezen svilom; onda velik sag za 4 stola, pa drugi sag iz Perzije, 10 novih malih turskih sagova i 3 fina grimizna saga; napokon 18 turskih pokrivača, od kojih se svaki prodaje po 4 rajnska forinta, te jošte 103 druga pokrivača. Od ostalih tkanina spominjemo 63 para svilenih ženskih čarapa i prekrasan pojas Petra Zrinskoga od zlatnih i srebrnih niti sa srebrnom pozlaćenom kopčom i lančićem. U riznici bijaše pohranjeno 35 komada finoga vunenoga sukna iz Firence; svaki je komad bio dug 36 lakata, pa je čitavo sukno vrijedilo 1260 rajnskih forinti. Bijeloga pamuka nalazilo se u riznici 30 funti.

Kaštelan Bošnjak navodi još mnogo stvari, što ih je barun Saurer odnio iz ozaljske riznice. Medju ovima spominje se velika svjetiljka (luster) za crkvu, 3 kićena slike, 6 rizama lijepoga mletačkog papira za pisanje, 20 mjedenih i 4 olovna svijećnjaka u dvoru, 3 kože od tigra, 5 kutija koralja, te oko 200 većih i manjih knjiga.

Barun Saurer nije u Ozlju ostavio ni pokućstva. Tako je iz sobe Petra Zrinskoga dao odnijeti vunen lijepo izvezen sag, te veliko zrcalo i 3 fina stolnjaka. Iz sobe grofice Katarine Zrinske bude u Karlovac odnesen lijep i nov sag od crvenog atlasa, koji je bio obrubljen resama od zlatnih niti i modre svile; zatim veliko zrcalo; onda njezin p i s a ć i s t o l, koji bijaše malen, ali veoma lijep, modre boje i sličan ormariću; napokon maleno zrcalo, u kome se od jedne osobe vidjelo 5 lica. Iz „divojačke hiže“, t. j. iz sobe, u kojoj je nekada stanovala

Jelena Zrinska, dade barun Saurer odnijeti sag od šarene tkanine, zatim malu ljekarnu, te 60 bijelih posuda od majolike i 15 staklenih boca za ljekarske potrebe. Iz „palače“, t. j. iz glavne dvorane u gradu ozaljskom, bijaše odnesen vuneni sag, lijepo izvezen i bojadisan; zatim karta („mappa“), koja je prikazivala svijet; onda velika slika o nekomu boju kod Kaniže i 12 slika proročica (imagines sibillarum); napokon 12 velikih i 12 malih stolaca, kožom prevučenih, te jedan velik drveni stol. Iz t. zv. sobe za strance dao je barun Saurer odnijeti vuneni sag, izvezen nitima; zatim pozlaćeni i željezni krevet, koji je vrijedio 60 rajnskih forinti, te prekrasan stolac kod kreveta.

Vojnici karlovački nijesu pustili na miru ni druge stvari. Medju ostalima odvezoše u Karlovac jedan željezni krevet, koji je vrijedio 36 forinti, 9 drvenih kreveta, 12 drugih željeznih kreveta, koji bijahu već složeni u sveske, jer ih Zrinski htjede otpremiti u Čakovec, a svaki je pojedini vrijedio 36 forinti; napokon 3 stola i 5 lijepih škrinja iz čvrstoga drva s talijanskim ključanicama. Kao da sve to nije dosta, počeše vojnici takodjer razbijati. Tako su razbili 2 ormara, 2 vrata i 20 prozora. Čini se, da je u ono vrijeme ključanica bila od velike cijene, jer vojnici sa sobom odniješe 25 ključanica s raznih vratiju i ormara. U Karlovac odvezoše takodjer 9 cijelih vratiju s ključanicama, 5 prozora, dapače i pod iz jedne kule!

Od posteljine odvučeno je iz Ozlja: 50 blazina (perina) i strunjača, oko 60 jastuka, 2 fine strunjače iz damasta, jedna svilena strunjača, 2 para divotnih plahta izvezenih svilom i zlatnim nitima, dva ručnika takodjer izvezena zlatnim i svilenim nitima i tri jastučnice isto takove izradbe.

Od rubenine nestalo je iz Ozlja 36 lijepih bijelih stolnjaka, 12 plahta, 11 ručnika i 11 ubrusa, medju kojima bijahu dva ubrusa izvezena svilenim i zlatnim nitima. Mnogo bijaše u Ozlju priredjeno platna, predje i svile; same ovčje vune bilo je oko 1000 lakata, što je sve ugrabio barun Saurer.

Prigodom istrage izjavio je provizor Stanislav Fumić ovo: Njega je barun Saurer prisilio, da u Ozalj pritjera iz svih područnih sela one kmetove, koji imaju kola. Na ova kola dao je Saurer krcati pokućstvo, oružje, vino, žito i sijeno, pa to onda voziti u Karlovac. Jednoga dana bijaše ovako upregnuto oko 200 kola! Čitava pak ova seoba trajala je dva mjeseca!

Ključonoša Ivan Kralić iskazao je na istrazi, da se početkom travnja 1670. u pivnici grada ozaljskoga nalazilo 2245 vedara vina. Od toga ostavio je barun Saurer u pivnici samo 400 vedara, dočim je sve drugo (dakle 1845 vedara) dao odvesti u Karlovac. Računovodja Nikola Hrestak izjavio je na istrazi, da je barun Saurer iz grada Ozlja odveo u Karlovac 370 mjerova (kuplenika) pšenice, 160 mjerova raži, 373 mjerova zobi, 132 mjerova heljde i pira, zatim 10 centi željeza i 367 janjaca. Hrestak je morao barunu uručiti takodjer 85 rajnskih forinti i 18 groša gotova novca, što ga je ubrao za gospoštiju. Povrh svega toga odveo je barun Saurer iz Ozlja 40 vozova sijena, 400 hrastovih greda, 16 vedara masla (u 3 bureta), 13 centi sira i lijep golubinjak, što ga je provizor Fumić morao po kmetovima dati izraditi upravo za baruna Saurera.

Poput grada Ozlja oplijenio je barun Saurer takodjer ostale dvorove i majure na imanju ozaljskom. U dvorac Podbrežje kod rijeke Kupe dodje karlovački vojnik Gjuro Strelle, koga je onamo izaslao barun Saurer. Strelle prisili špana Gjuru Vlašića, da mu uruči ključeve od pivnice i hambara, te je onda vinom i žitom raspolagao po volji. U Karlovac dade otpremiti 250 mjerova prosa, 20 mjerova heljde i pira, 4 mjerova zobi i 60 vedara vina; sam taj vojnik ispio je za vrijeme svojega boravka u Podbrežju 16 vedara vina! Na majuru u Podbrežju bijaše 41 govedo. Od toga morao je vlastelinski pastir Matija Gazda otjerati u Karlovac 25 goveda, dočim je 14 goveda otjerao karlovački vojnik Petar Kušević, a samo 2 komada goveda ostadoše na majuru. Prigodom istrage potužila se majurica Uršula Majhanović, da su joj karlovački vojnici oteli 80 kokoši, 45 pilića, 35 gusaka i 18 pataka.

Kada su Prašinski i Špoljarić 13. lipnja došli u dvorac Slapno, nadjoše ondje samo 70 mjerova (kuplenika) prosa, 35 gusaka, 6 kokoši i 36 pilića. Sve drugo dao je barun Fridrik Saurer odvesti u Karlovac. Špan Gjuro Lovrić i majurica Jelka Dragovanić suglasno su na istrazi svjedočili, da je iz Slapna odvučeno u Karlovac 300 mjerova prosa, 95 mjerova pšenice, 13 mjerova raži, 46 glava goveda, 10 gusaka i 6 kokoši.

Na imanju Trešćeno nadjoše punomoćnici kraljevske komore samo 100 mjerova prosa, 30 mjerova pšenice i 9 mjerova heljde. Ondješnji špan Gjuro Ibrahim iskazao je na istrazi, da je barun Saurer dao iz majura u Trešćenu otpremiti u Karlovac svu stoku i

živad, a iz hambara 700 mjerova prosa, 200 mjerova pšenice, 109 mjerova zobi i 55 mjerova heljde.[1]

Prašinski i Špoljarić zaplijeniše dvorac Hrastje, gdje su od pokretnina našli samo 43 mjerova prosa, 23 mjerova heljde, 20 gusaka i 20 kokoši. Kada je kasnije tamošnji špan Mihajlo Županić bio na istrazi pitan, gdje su druge stvari, odgovorio je ovo: Karlovački vojnici odvezli su iz hambara po nalogu baruna Saurera 118 mjerova pšenice, 500 mjerova prosa, 300 mjerova zobi, 77 mjerova raži i 10 mjerova heljde; iz pivnice odvedoše 1001 vjedro vina, te 7 velikih praznih bureta (po 60, 70 i 80 vjedara), koja su vrijedila 28 ugarskih forinti; osim toga odvukli su vojnici sa sobom u Karlovac sa majura 80 ovaca, 19 gusaka, 17 pataka, 20 kopuna i 33 kokoši.

Ljuto bijaše oplijenjen dvorac Brlog, gdje je provizorom bio Tomo Županić. Iz hambara brloškoga dade barun Fridrik Saurer odvesti u Karlovac 135 mjerova pšenice, 396 mjerova prosa i 150 mjerova zobi; iz pivnice, u kojoj bijaše 814 vjedara vina, oteo je Saurer 524 vjedra vina i 11 velikih praznih bureta, koja bijahu procijenjena na 4 ugarske forinte; iz dvorca dade odvesti 10 stolova, iz pčelinjaka 18 pčelaca, a sa majura 160 glava živadi (kopuna, gusaka, pataka i kokoši). Privolom baruna Saurera grabili su u Brlogu takodjer drugi ljudi. Tako je na pr. žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradaiser dao po Matiji Muretiću, provizoru svoga grada Žumberka, odvući 200 vjedara vina, 60 ovaca, 60 koza i 41 mjerov žita zvanoga „sirak". Ivan Osina odveo je u Metliku 10 mjerova heljde, 12 pčelaca i nešto živadi. Neki Ivan Hranilović odvukao je 50 vjedara vina, jedan pokrivač i okrugli stol. Da pak ušutka svoju savjest radi tolike otimačine, poslao je barun Saurer franjevačkomu samostanu u Karlovac dva bureta, u kojima se nalazilo 40 vjedara brloškoga vina. Sve ovo potvrdiše pod prisegom na istrazi Nikola Fortanić, špan u Brlogu, te Jelka Videčka, majurica na brloškom majuru.

Kao što je barun Saurer haračio po imanju brloškom, tako je dvorac Pribić oplijenio krajiški kapetan Krsto Delišimunović sa svojim zetom Stjepanom Jelačićem. Pribićki špan Mihajlo Matarić iskazao je na istrazi pod prisegom, da su Delišimunović i Jelačić

[1] Komorski punomoćnici Prašinski i Špoljarić vele u svome izvještaju, da je iz Trešćena odvučeno 400 mjerova prosa, 300 mjerova zobi, 200 mjerova pšenice, 20 mjerova „sirka" i 60 životinja.

odveli iz hambara oko 500 mjerova raznoga žita, poimence pšenice, raži, prosa, zobi i heljde[1]; iz pivnice odvedoše oko 300 vjedara vina, a sa majura 33 glave goveda i 27 komada živadi. Osim njih odveo je iz Pribića 70 vjedara vina karlovački vojnik Petar Kušević.

Premda su Petar Prašinski i Franjo Špoljarić zaplijenili Ozalj u ime kraljevske komore, ipak sė još neko vrijeme (2 godine) ondje banio kao gospodar barun Fridrik Saurer. Po njegovoj odredbi upravljao je ozaljskim vlastelinstvom najprije Andrija Fall, zatim Ivan Pikel, a onda Sebastijan Despelatro. Svi su ovi tudjinci postupali skroz samovoljno i veoma nasilno. Njihove opačine opisuju na istrazi: ozaljski kaštelan Andrija Bošnjak, provizor Stanislav Fumić i plemić Petar Tompa.

Prilike u Ozlju budu uredjene istom godine 1673., kada se konačno provela dioba Zrinskih imanja. Tada je u ime Adama Zrinskoga njegovom polovicom imanja ozaljskog upravljao Ivan Hržić; naprotiv je drugom polovicom (t. j. Petrovom) u ime kraljevske komore upravljao Juraj Kukuljević, prozvan takodjer Bassan-Sakcinski. Kraljevska je komora trebala mnogo novaca. Da ih namakne, počne prodavati pojedine dijelove imanja ozaljskoga. Tako je 2. svibnja 1679. grofu Ivanu Peranskomu za 19.000 forinti prodala imanja: Brlog, Slapno i Trešćeno. Kapetan Stjepan Sili kupio je od komore imanje Hrastje, a obitelj Jurašić imanje Jaškovo.

Kada je Adam Zrinski god. 1691. poginuo u bitci kod Slankamena, odreče se njegova udovica Katarina Lamberg svih baštinskih prava u korist komore u štajerskom Gracu. Ova je komora prekupila za 500.000 forinti od kraljevske komore u Požunu takodjer preostali dio zaplijenjenih imanja Petra Zrinskoga. Tako se štajerski Nijemci domogoše velikoga gospodstva u Hrvatskoj. Grad Ozalj prijedje godine 1725. u posjed grofa Rajmunda Perlasa, koji je prikupio takodjer imanja Slapno i Stative. Sve ovo kupio je godine 1766. od njega grof Teodor Baćan. U novije pak doba kupila je ozaljsko imanje Viktorija kneginja Thurn-Taxis. Ovoj odličnoj obitelji pripada Ozalj još i danas.

---

[1] Prašinski i Špoljarić vele u svome izvještaju, da je iz Pribića odvezeno 147 mjerova pšenice, 15 mjerova raži, 350 mjerova prosa, 70 mjerova zobi i 2 mjerova sirka.

7. Ribnik.

Nekada je Ribnik na Kupi pripadao grofovima Frankopanima. U posjed ovoga lijepog imanja dodjoše grofovi Zrinski jednakim načinom, kao što i u posjed imanja ozaljskoga. Ribnik je naime grof Stjepan Frankopan Ozaljski darovao svojoj sestri Katarini, koja se udala za grofa Nikolu Zrinskoga, junaka sigetskoga. Osim trgovišta Ribnika spadahu na to imanje ova sela: Žakanje, Novaki, Modruš-potok, Artinići, Griče, Jelkovići, Kunići, Paka, Pravutina, Zaluka, Brihovo, Brod, Jurovo, Bukovac, Kohanji vrh, Breznik, Obrh (Ober Klarića), Stranica, Lipnik, Gorica, Mrzljaki i Goli vrh, te prijevoz na rijeci Kupi prema Metlici.

Grofovi Zrinski bijahu tri puta uvedeni u posjed imanja ribničkoga. Prvi put se to dogodilo god. 1576., drugiput god. 1581., a treći put god. 1588. Braća Nikola i Petar Zrinski podijeliše godine 1649. izmedju sebe sva imanja, pa tako i Ribnik. Isprvice gospodario je Petar Zrinski samo svojim dijelom Ribnika; no iza smrti Nikoline uze Petar godine 1665. u najam takodjer drugu polovicu imanja ribničkoga, te je u tu svrhu plaćao najamninu Sofiji Löbl, udovici brata svoga.

Čim je grof Petar Zrinski bio 3. travnja 1670. udaren državnim progonom, odmah se karlovački general Herberstein pobrinuo, da oplijeni imanje Ribnik. Ovaj posao izvedoše njegovi ljudi, naročito grof Paradaiser, barun Saurer i grof Strasoldo. Njihovu otimačinu ispitalo je posebno povjerenstvo, sastavljeno od kraljevih povjerenika i od izaslanika kaptola čazmanskoga. Kao glavni svjedok služio je plemić Ivan Zdenčaj, koji bijaše činovnik u tvrdji Ribniku i na cijelom imanju. Uz njega spominje se kao svjedok Pavao Moderčin, župnik u Ribniku, te neki Nikola Marković.

Karlovački vojnici Sebastijan Despelatro i Engelhard Pauger odvezli su iz ribničkih hambara u Karlovac 700 mjerova pšenice, 1300 mjerova prosa, 400 mjerova zobi i 100 mjerova heljde. Iz pivnice odvezli su 500 vedara vina, a iz majura kod Ribnika: 31 govedo, 23 telića, 47 svinja, 8 ovaca, 36 gusaka, 52 purana, 23 patke i 120 kokoši. Iz majura P o d l i p n i k odvedoše karlovački vojnici 16 goveda 8 telića i 65 kopuna, dočim je grof Strasoldo odveo 248 ovaca i 2 ovna, 6 konja, 10 krava, 5 telića i 320 janjaca. Iz majura P r a n t i n a odvukli su karlovački vojnici 1 kravu, 2 bika, 31 tele, 20 gusaka, 40 kopuna i 38 kokoši. Petar Prašinski i Franjo Špoljarić, koji su kao

povjerenici kraljevske komore došli u Ribnik 15. lipnja 1670., ne nadjoše u dvorcu ništa drugo, nego li 80 mjerova (kuplenika) heljde.

Iz kovačnice oteli su karlovački vojnici mijeh, koji je vrijedio 14 forinti, 2 malja (kladiva), 3 kliješte i drugo orudje. Iz dvorca u Ribniku odvezli su u Karlovac sve oružje, pokućstvo, posteljinu i t. d. Osim toga imali su grofovi Zrinski u Ribniku svoje gojilište konja, u kome se godine 1670. nalazilo 40 konja. Velik dio ovih konja prisvojio je sebi grof Paradaiser ; nekoliko konja uzeše Ivan Gusić i Engelhard Pauger, a 7 konja bude porazdijeljeno medju druge ljude. Treba istaknuti, da su karlovački otimači odmah u Ribniku počeli prodavati ugrabljeni plijen. Tako su na pr. župniku Moderčinu prodali 18 vjedara vina, 30 mjerova prosa i četverouglasti stol iz orahova drva. Ivan Zdenčaj kupio je od Sebastijana Despelatra 30 mjerova prosa, dočim je od baruna Saurera primio 100 mjerova prose u ime svoje plaće.

Grof Ernest Paradaiser molio je kralja Leopolda, neka njemu daruje imanje Ribnik, jer da mu Petar Zrinski duguje neku tražbinu. Ovu molbu odbije kralj kao neopravdanu. Jedna polovica imanja Ribnika pripade kraljevskoj komori, a druga Petrovu sinovcu Adamu Zrinskomu ; prvom je polovicom upravljao Juraj Kukuljević, a drugom Ivan Hržić. Iza tragičke smrti Adama Zrinskoga dodje čitavo imanje ribničko u posjed gradačke komore. Ova je to imanje godine 1702. založila grofovima Adelmu i Juliju Petazu i primila od njih u zamjenu dva imanja (Castelnuovo i San Servolo) u Istri. Obitelj grofova Petaza držala je Ribnik do godine 1839. Tada prijedje Ribnik u vlast baruna Vukasovića, a kasnije ga je kupio Josip pl. Gall.

8. Gorski kotar.

U cijeloj Hrvatskoj nema ovećega kraja, koji bi se u hrvatskoj povijesti rjedje spominjao, nego li se spominje gorski kotar. Dva su tomu razloga. Gorski je kotar još i danas vrlo slabo napučen. Ta u čitavom zapadnom kraju (naokolo gore Rišnjaka) nema ni pravoga sela na prostoru, koji zaprema više od 100 kilometara ! Osim toga nalazi se Gorski kotar na skrajnjem zapadu kraljevine Hrvatske, dakle najdalje od bosanske granice. Zato je Turcima bilo otežčano provaljivanje u ova gorovita i zabitna sela. Nije ih onamo mogla vući niti želja za plijenom, jer se Gorani mogu sa svojom stokom lako zakloniti u šume i planine.

Gorski je kotar u srednjem vijeku pripadao grofovima Frankopanima. Ovdje je vladao glasoviti Bernardin Frankopan (god. 1453.—1530.), koji ostavi Gorski kotar svomu unuku Stjepanu Frankopanu Ozaljskomu. Kako je ovaj godine 1577. umro bez potomaka, ostavi on Gorski kotar grofovima Jurju i Nikoli Zrinskomu, koji bijahu sinovi Stjepanove sestre Katarine. Od sada vladaju grofovi Zrinski u Gorskom kotaru sve do propasti svoje.

Glavno Zrinsko imanje u Gorskom kotaru bijaše Brod na Kupi. Ono je zapremalo sjevero-istočni dio Gorskoga kotara. Na sjeveru bijaše mu granicom rijeka Kupa, koja ovdje dijeli Hrvatsku od Kranjske; na istoku sizala je medja do Frankopanskoga imanja Severina (Lukovdol), na zapadu do podnožja Rišnjaka, a na jugu do Velike Kapele. Pod Zrinsko imanje Brod na Kupi spadahu godine 1670. ova sela: Lokve, Delnice, Turnji, Tihovo, Lešnica, Išeonica, Brod, Golik, Belo, Kociani, Sela, Drage, Žrnovac, Sleme, Tustivrh, Skrad, Prdočaj, Pucak, Zakraje, Ravno, Planina, Čučak, Guče selo, Završje, Blaževo selo, Bukov vrh, Naglićevo selo, Gorica, Gusti Laz, Brezje, Rudač, Čabra, Lureč, Nojogeč i Biljani.

U ovim selima stanovalo je 600 obitelji, koje bijahu u kmetskom odnošaju prema grofovima Zrinskima. Od svake sesije (selišta) plaćao je kmet u vlastelinsku blagajnu godimice po 8 ugarskih forinti mjesto svakoga drugoga podavanja. Na taj način dobivahu grofovi Zrinski iz Broda godišnji prihod od 1800 forinti. Oni su u samome Brodu imali svoj utvrdjeni dvorac, u kome je stanovao upravitelj vlastelinstva njihova. Takovim je godine 1670. bio plemić Franjo Tausz.

Nekada je grofovima Zrinskima pripadala takodjer dolina rijeke Dobre, kamo se kasnije doseliše Vlasi iz Turske. Prve Vlahe naseliše ban Ivan Drašković i karlovački general Juraj Lenković godine 1599. u Gomirju. To je učinjeno bez znanja grofa Jurja Zrinskoga. Naskoro postadoše ovi Vlasi veoma neugodni susjedi imanju brodskomu. Oni su naime provaljivali u bližnja sela, čineći veliku štetu Zrinskim kmetovima. Radi toga potužio se grof Juraj Zrinski 26. ožujka 1601. štajerskomu nadvojvodi Ferdinandu, koga podjedno zamoli, neka Vlahe u Gomirju učini podanicima grofa Zrinskoga, a ne krajišnicima generala karlovačkoga. Nadvojvoda nije uslišao želju Jurja Zrinskoga, već je upravo obratno sliedećih godina naselio Vlahe takodjer u Vrbovskom i u (Komorskim) Moravicama.

Tako su Vlasi malo po malo zapremili čitavu dolinu rijeke Dobre do utoka Vitunjčice. Nije ih bilo baš mnogo, ali zato bijahu vrlo ratoborni i poput Turaka željni plijena. Kraljevski povjerenici Ivan Verneg i Ivan Somogji nabrojiše godine 1632. u Gomirju 20, u Vrbovskom 12, a u Komorskim Moravicama 20 vlaških zadruga. Ovi su Vlasi služili u velikoj kapetaniji ogulinskoj. Kod kuće zanimahu se ponajviše stočarstvom, te su osim konja i goveda imali 18.000 koza i ovaca. Premda je Vlasima pripadalo mnogo zemljišta, ipak su sa svojom stokom prelazili preko visokoga Kleka u Mrkopalj na zapadu i preko gore Cetinja u Severin na istoku.

Čim su Vlasi u Gomirju, Vrbovskom i Moravicama doznali, da je grof Petar Zrinski uhvaćen, odmah sastave četu, koja će robiti po imanju brodskom. Ovdje ćemo iznijeti štete, koje počiniše Vlasi ubogim kmetovima Zrinskim. Popis je učinjen prema iskazima zaprisegnutih ljudi prigodom istrage, koja se provela godine 1672.

Iz sela Rudača otjeraše Vlasi 16 volova i krava, 25 ovaca i 25 janjaca ; osim toga odvezoše 150 mjerova žita i sve pokućstvo ; kuće su pak zapalili i do temelja uništili. U seoce Čabra provališe Vlasi iz Moravica poput razbojnika po noći. Nesretni kmetovi — poimence : Luka Kronar, Matija Štajdohar i Andrija Šepec — izgubiše sav imetak, jer su im Vlasi zapalili kuće, a sa sobom odnijeli pokućstvo, gradjevno drvo, 26 mjerova žita i 600 dasaka. Žalosno je prošao Gjuro Arbanas, koji bijaše Zrinski špan u mjestu Selima. On se valjda Vlasima kada zamjerio ; zato su oni sada po noći provalili u njegovu kuću, te mu oteli sav imetak, a njega samoga izmrcvarili i ubili.

Moravički Vlasi provališe po noći takodjer u selo Lamana Draga. Ovdje je kmet Jakob Vuk pretrpio štetu od 14 forinti, a udovica Pavla Lotinara 15 škuda ; najgore je pak prošao kmet Pavao Štajdohar, komu su Vlasi oteli novaca i stvari u vrijednosti od 100 rajnskih forinti i još mu prelomili ruku. U selu Planini pretrpio je Andrija Crnković 118, a Ivan Crnković 102 ranjska forinta štete. U samom Brodu na Kupi nastradahu gotovo svi kmetovi, poimence : Andrija, Martin, Ivan, Marko i Anastazija Obranović, Mihajlo Crnković, Stjepan Golik, Andrija i Mihajlo Mihović, Marko Pavić i Matija Dolišić. Tom prigodom oteo je grof Ivan Ernest Paradaiser brodskomu župniku Gjuri Pipincu konja s potpunom opremom, što je vrijedilo 18 škuda.

U Guče selo provališe Vlasi iz Dubrava kod Ogulina, te porobiše kmetove : Stjepana i Gjuru Štanfla, Jakova Banića, te Ivana,

Tonu i Marka Osanića. Krajiški vojnici iz Ogulina oplijeniše selo Lureč, gdje su nastradali Gjuro Pergar i Lovro Crnković. Mnogo je štete pretrpjelo selo Skrad, gdje su plijenili Vlasi iz Moravica i Gomirja. Tamo je Mihajlo Gregurić imao štete 207 forinti, Ivan Skilijan 63 for., Andrija Crnković 40 for., Mihajlo Belišić 86 for., Gjuro Goljak 3 for., Stjepan Branović 40 for., Andrija Pavor 11 for., Ivan Crnković 47 for., Bartol Gali 24 for., Gjuro Falionić 68 for., Jakov Plesi 26 for., a Mihajlo Branović 34 for. Vlasi porobiše takodjer crkvicu sv. Antuna u Skradu.

Ljuto je stradalo selo Lokve. Ondje su Vlasi stanovnicima nanijeli 120 forinti štete, kako je pod prisegom iskazao lokvarski starješina Bolf. U selu Turnji (kod Delnica) nastradaše ovi kmetovi: Petar Pavur, Jakov Delač, Gašpar Zvihperger, Andrija Osajnić, Matija Papeš i Gjuro Miković; u Završju: Lovro, Ivan i Petar Gregurić, Gjuro, Petar i Bartol Ranf, Martin i Nikola Peršić, Blaž Mance, Leonard Malčić, Valerij Ruppe, Ivan Peršlin i Petar Simić; u Blaževu selu: Andrija Crnković; u Naglićevu selu: Gjuro Naglić; u Dragi: Gjuro Štajdohar; u Iševnici: Mihajlo Dolišić, Petar Kovačić, Martin i Matija Krizmanić, te Jakov Maurović; u Ravnu: Andrija Fak; u Biljanima: Grgur Biljan, Urban Stimić i još 5 kuća, koje bijahu posve oplijenjene.

Najveću štetu pretrpješe kmetovi u Bukovom vrhu: Gašpar Herbić 50 for., Andrija Colnar 100 for., Ivan Peršić 128 for., Grgur Grenc 218 for., Petar Klobučar 455 for., Luka Mance 40 for., Gjuro Jurković 244 for., Ivan Mance 248 for., Matija Štajdohar 52 for., Mihajlo Mance 74 for., Tomo Grenč 12 for. i Mihajlo Fadljević 276 forinti. U tome selu robilo je 10 Vlaha iz Vrbovskoga i Dolnje Moravice. U selu Pucak stradahu kmetovi: Andrija Papeš i Marko Klobučar; u Gorici: Ivan Lisac, Gjuro Crnković, Luka Čop, te Matija i Tomo Vidmar; u Tustom vrhu: Ivan Jug; u selu Zakraje: Bartol Vuk, Mihajlo Crnković i Matija Vidmar; u Žrnovcu: Bartol Padvar i Mihajlo Skilijan; u Brezju: Martin Gregurić i Petar Kruljac; u selu Čučak: Andrija Čop, Grgur Crnković, Jakov Butina, Mihajlo Pobranović i Gjuro Gregurić; u selu Sleme: Ivan Mulac; u selu Nojogeč: Ivan i Matija Lisac, Vid Čop, Ivan Stinjec i Gjuro Pavor; u selu Prdočaj: Ivan i Andrija Klobučar, Petar Mikočić, Mihajlo Simec, Matija Knifić, Petar Bolf i Gjuro Obranović; u Tihovu: Jakob Juretić, Mihajlo Lisac, Urban Šafar,

Grgur, Gjuro i Mihajlo Mihelčić, Matija Kezele, Martin Crnković i Gjuro Mikovečić ; u L e š n i c i : Marko Ribić, Andrija, Gjuro i Jakov Briski, Andrija Majelarić, Gjuro Crnković i Jakov Melčić ; u Lešnici porobiše Vlasi takodjer crkvicu svetoga Tome ; u selu G o l i k : Andrija, Gjuro i Jakov Golik ; u selu G u s t i L a z : Gašpar Škender ; u selu K o c i j a n i : Petar Belobrajdić ; u selu B e l o : Matija i Tomo Beljan ; napokon u D e l n i c a m a : mlinar Mihajlo Butina.

* * *

Drugo imanje grofova Zrinskih u Gorskome kotaru bijaše L i č blizu današnjega lijepoga trgovišta Fužinâ. Krasan se vidik sa željezničke pruge otvara na Ličko polje, kojim protječe potok Ličanka. Selo je ime svoje dobilo po ličkim Hrvatima, koji se ovdje nastaniše prije 400 godina, kada je Lika došla pod tursku vlast. Predaja kaže, da se u Lič doseliše 24 ličke obitelji. K njima se godine 1603. priseliše Vlasi, koje dovedoše dva vlaška kneza iz Turske. Ovi Vlasi izaberu sebi Damjana Krmpoćanina za vojvodu svoga, te se pokore grofovima Nikoli i Jurju Zrinskomu. Podaničku prisegu položili su 16. lipnja 1605. u crkvi sv. Jurja na Hreljinu, i to u ruke kapetana Julija Čikulina, koji bijaše upravitelj Zrinskih imanja u Vinodolu. Uz vojvodu Krmpoćanina sudjelovahu kod prisege ovi lički Vlasi : Tomaš Skorupović, Marko Balinović, Mile Budorčić i Tomaš Marković.

U Liču imao je Petar Zrinski veliku drvenu ali prikladnu kuću, u kojoj običavaše odsjedati, kada je putovao u Primorje ili se vraćao iz Primorja. Kako se blizu Liča prostirahu nepregledne šume, urediše grofovi Zrinski na potoku Ličanki tri pilane. Izradjeno drvo otpremalo se u Primorje, odakle bi se onda razvažalo na ladjama u svijet.

Karlovački general grof Ivan Herberstein nije poštedio ni ovo Zrinsko imanje. Čim se doznalo, da je Zrinski udaren državnim progonom, dodje u Lič žumberački kapetan grof Ivan Paradaiser s krajiškom vojskom, te oplijeni Zrinski posjed. Štogod se pokućstva i hrane nalazilo u Zrinskoj kući i u pilanama, sve su odnijeli ili barem razorili karlovački vojnici. Ovo nam zabilježiše Petar Prašinski i Franjo Špoljarić u svome izvještaju, što ga podniješe kraljevskoj komori u Požunu. Ovi su povjerenici u Lič došli 1. srpnja 1670. Tamo se već nalazio grof Paradaiser, koji po nalogu generala Herber-

steina ne htjede povjerenicima kraljevske komore dozvoliti, da popišu takodjer vlaške kmetove u Liču, jer da će ovi u buduće pripadati Krajini, a ne kraljevini Hrvatskoj. U pilanama nadjoše povjerenici 700 komada drva za prodaju i 470 komada za rezanje dasaka.

* * *

Čabar je u Zrinsko vrijeme bilo znatno rudarsko mjesto u Gorskome kotaru. Danas nema u Čabru željezne industrije, dočim je godine 1670. ondje bilo neprekidno zaposleno 200 kovača, te se željezo marljivo lijevalo i kovalo. Najviše se pravilo čavala, potkova, obruča, te raznoga gospodarskog orudja. Svakako je ovo poduzeće dokazom poduzetnosti i privredne sposobnosti grofova Zrinskih. Oni su nekada imali sličnu radnju u Gvozdanskom, gdje se radilo do godine 1578., t. j. dotle, dok nije Gvozdansko palo u turske ruke.

Kad je Petar Zrinski bio uhvaćen, dodje u Čabar žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradaiser s krajiškim vojnicima. Paradaiser dade u Karlovac odvesti 5 tovara čavala u težini od 10 centi, a u vrijednosti od 98 rajnskih forinti ; zatim dva tovara potkova u vrijednosti od 27 škuda, te čavala za potkivanje u težini od 5 centi i 41 funte, a u vrijednosti od 20 škudá ; onda 8 svežanja raznovrsne željezne robe u težini od 8 centi i 28 funti, a u vrijednosti od 24 škude, pa 1000 čavala u jednoj posudici, teškoj 61 funt, te jošte 4 centi i 83 funte željeza za dvije varionice u vrijednosti od 28 škuda, dočim je nešto željeza dao otpremiti preko Grobnika na adresu Ivana Feliksa Reniera, koji bijaše privremeno postavljen za činovnika u bakarskoj luci.

U prisutnosti Krste pl. Znike, maloga suca zagrebačke županije, dodjoše Petar Prašinski i Franjo Špoljarić 19. lipnja 1670. u Čabar, da i ovdje obave zapljenu u ime kraljevske komore. Čitav posao nadjoše u redu pod upravom Josipa Benaka, koji je nadzirao radnike i druge službenike. Povjerenici nabrojiše 109 komada lijevanoga željeza ; pošto je svaki komad vagao 4 cente i 55 funti njemačke vage, nalazilo se u Čabru 495 centi i 95 funti lijevanoga željeza. Drugoga željeza — zvanoga „groll“ i „čanje“ — bijaše na okupu 175 centi i 20 funti. Gotova pak željezna roba razne vrsti i oblika težila je 90 centi i 80 funti.

Pod imanje Čabar spadahu godine 1788. ova mjesta: Čabar, Prezid, Hrib, Gerovo, Plešci, Mandelne, Črne lazi, Gornji i Dolnji

Žagari, Mali lug, Purg, Kamenski vrh, Kraj, Gorači, Krašićevica, Podstene, Okrivje, Požarnica, Smrečje, Sokolo, Smrekari, Trstje, Vode i Zamost.

Čini se, da je kovnica i talionica željeza u Čabru prestala raditi koncem 17. vijeka jošte za uprave kraljevske komore. Godine 1724. dobije Čabar i Brod na Kupi talijanski grof Rajmund Perlas u zamjenu za svoja imanja u Abruzzima i na Siciliji; onamo je bečki dvor konačno smjestio preostale članove buntovne obitelji Rákóczy, dakle praunuke grofa Petra Zrinskoga. Od grofa Perlasa kupio je gorski kotar godine 1766. grof Teodor Baćan. U novije pak doba zagospodovala je ondje kneževska obitelj Thurn-Taxis.

9. Bakar i Grobnik.

Bakar je od godine 1223. do godine 1577. pripadao grofovima Frankopanima. Po oporuci Stjepana Frankopana Ozaljskoga dodje Bakar u vlast grofova Zrinskih. Stara Frankopanska tvrdjava postoji u Bakru još i danas. Sazidana je na dva kata u obliku trokuta, te ima tri kule. Tvrdjava se nalazi na brežuljku, gdje se razvio takodjer najstariji dio grada Bakra s uskim i krivudastim ulicama po uzoru talijanskih varoši. Pošto je Bakarski zaljev krasna prirodna luka, postade Bakar u Zrinsko vrijeme znamenito tržište. Ovdje su naime grofovi Zrinski uredili svoja skladišta soli, kože, tkanine, drva, žita, vina i željezne robe. Zrinski brodovi razvažahu domaće proizvode po moru u tudje zemlje, odakle se opet u Hrvatsku uvozila druga roba, naročito sol, tkanine, staklo, mirodije, oružje i nakit.

Grofove Zrinske zastupao je u Bakru kapetan ili gubernator. Ovaj bijaše zapovjednik svih straža i upravitelj svih imanja u Primorju. Takovu je čast godine 1670. obnašao Franjo Frankulin, pouzdanik grofa Petra Zrinskoga. Bakarskoj luci bijaše tada namijenjena važna uloga. Zato je bečki dvor odmah na početku bune nastojao, da se svakako što prije domogne Bakra. I doista već 10. travnja 1670. krene general grof Ivan Herberstein iz Karlovca s krajiškom vojskom, te — okupirajući Zrinska imanja na putu — stiže 12. travnja u Bakar. Rado je onamo išao, jer je dobro znao, da ga u Bakru čeka obilan plijen.

Kao što na svima Zrinskim imanjima, tako je Herberstein dao robiti i u Bakru. Gotova novca našao je Herberstein 200 ugarskih forinti u nekoj željeznoj škrinji. Zrinski je u svome gradu imao

20 komada finoga talijanskoga sukna; pošto se svaki komad prodavao po 680 škuda, vrijedilo je čitavo to sukno 12.800 škuda ili 25.600 rajnskih forinti. Ovo sukno prisvojio je sebi general Herberstein, kao što i neku drugu tkaninu, koja je vrijedila 60 rajnskih forinti. Osim toga uzeo je Herberstein 42 nove strunjače, od kojih se svaka prodavala po 7 rajn. forinti; zatim 400 lijepih dugih pušaka (zvanih „barbarske"), od kojih je svaka stojala 6 r. for.; onda 2000 mletačkih barila vina u vrijednosti od 2000 škuda ili 4000 r. forinti; 8 svilenih sagova, koji su vrijedili 180 škuda; ključanice sa svih vratiju u tvrdji, a svaka je ključanica tada stajala 4 rajnske forinte; napokon 42 kotla.

Sve ovo nalazilo se u Zrinskoj tvrdji. No Zrinski je u Bakru imao još i posebna skladišta za robu, te jedan oveći dućan. U tome dućanu našao je Herberstein kože u vrijednosti od 1000 škuda; zatim 300 posuda običnih čavala, od kojih se svaka posuda prodavala po 11 ili 12 rajnskih forinti; onda 80.000 funti raznoga željeza, svaka tisuća funti po 46 ugarskih forinti; jadra za dvije ladje (zvane „tartare") u vrijednosti od 609 ugarskih forinti; 6 malih topova za ladje, svaki po 20 ranjskih forinti; napokon dva manja mjedena topa, 210 mjerova pšenice, 30 komada slanine i za 15 škuda riže. Svu ovu robu prisvojio je sebi grof Herberstein; on je dapače oplijenio bakarske purgare i okolišne kmetove, koji su u Zrinskome dućanu i u lučkim spremištima imali vina za 2000 škuda, a razne druge robe u vrijednosti od 4000 škuda.

Petar Prašinski i Franjo Špoljarić dodjoše 22. lipnja 1670. u Bakar, da kao punomoćnici kraljevske komore u Požunu zaplijene Zrinski imetak. U tvrdji bakarskoj nadjoše povjerenici 5 bureta sa 44 vjedra dobroga domaćega vina, 10 vjedara octa, 3 bureta sa 30 vjedara pokvarenoga vina, 130 funti osoljenoga mesa u 3 posude, 4 veća mjedena topa, 32 malena topa (zvana „perole") za ladje, 7 mužara, 2 velika željezna kreveta, 1 veliki kotao, 6 običnih kreveta, 4 škrinje iz orahova drva s ključanicama, nužno posudje za kuhinju, 45 pušaka zvanih „šakal", 300 taneta za veće topove, 5 mjerova taneta za puške, 4 strunjače, 1 istrošen sag, 9 okova za zarobljenike, 24 velike škatulje, napokon 3 velike škrinje hrvatskih knjiga, štampanih u Mlecima, o padu Sigeta (to je „Sirena mora adrijanskoga", koju je napisao Petar Zrinski).

Izvan tvrdje i varoši — t. j. na morskoj obali u samoj luci bakarskoj — udjoše komorski povjerenici najprije u velik magazin, gdje bijaše skladište morske soli. Ovdje se našlo 6000 kabala soli, a u drugom magazinu 3000 kabala. Pšenice bijaše na škladištu samo 30 mjerova, jer se do 22. lipnja već potrošila stara zaliha, a nova pšenica još nije bila požeta. Dućan i skladište željezne robe bijaše u nekadašnjoj crkvi. Ovdje su povjerenici našli 25.333 talijan ke funte raznoga željeza; 126 posuda čavala za pokrivanje krovova daščicama u vrijednosti od 1411 rajnskih forinti; 3 posude potkova i čavala za potkivanje konja, te preko 1000 funti staroga željeza, koje će se prekovati za drugu svrhu.

Komorski povjerenici imenovahu činovništvo, koje će upravljati zaplijenjenim Zrinskim imetkom u Bakru. Gubernatorom svih primorskih imanja postade Matija Turina, vikar biskupije modruške. Njemu bijahu podredjeni: Mihajlo Benčić, kaštelan u tvrdji bakarskoj; Matija Štiglić, sudac bakarski, koji je sudio po starinskim običajima; Pavao Karina, prodavač soli; Tomo Matić, nadziratelj drva; Aleksander Karina, koji iz talionice u Čabru preuzimlje željezo, te ga u Bakru prodaje; napokon Bartol Karina, protustavnik Aleksandra Karine.

Bakrom je isprvice upravljala kraljevska komora u Požunu, a kasnije carska komora u štajerskome Gracu. Premda su bakarski žitelji bili čisti Hrvati, ipak im je komora slala za činovnike gotovo same tudjince. Kroz 100 godina (1678.—1778.) bijahu u Bakru ovi kapetani: Ivan Juraj Affelter, Andrija pl. Koderman, Ivan Fridrik pl. Geysler, grof Ludovik Coronini Kronberg, barun Oktavijan de Terzy, grof Antun Adelmo Petazzi, Sigismund Xaver de Sartori, Ivan Felix de Gerliczi, N. pl. Zandonatti, Franjo Mihajlo pl. Mikulić i Franjo pl. Pavlić. Nad Bakrom je od god. 1750. zapovijedala ministerijalna bankovna deputacija u Ljubljani, od god. 1754. trgovačka Intendenza u Trstu, a od god. 1776. vojna uprava u Karlovcu.

Kroz čitavo to vrijeme bijaše Bakar otrgnut od kraljevine Hrvatske. Istom kraljica Marija Terezija povratila je Bakar 5. rujna 1777. kraljevini Hrvatskoj, te je Bakar bio pridijeljen novo osnovanoj županiji severinskoj. Poveljom od 13. svibnja 1778. proglasila je kraljica bakarsku luku slobodnom primorskom lukom s istim pravima, kakova je dobio grad Rijeka. Tom prigodom dobije Bakar takodjer svoj politički k o t a r, koji se protezao od Trsata do Smrike iza

Kraljevice. Tako su u okvir municipija bakarskoga došle bivše posebne općine: Trsat, Kostrena sv. Barabara, Kostrena sv. Lucija, gornja i dolnja Draga, dolnja Krasica, dolnji Praputnik, dolnji Hreljin, Bakarac i Kraljevica.

Sada prestade u Bakru vojnička uprava sa carskim kapetanima, te je bakarski municipij dobio široku autonomiju s posebnim poglavarstvom i kapitanatskim vijećem od samih patricija bakarskih. Na čelu municipija bakarskoga bijaše gradjanska, a ne vojnička osoba. Žalibože uredovalo se na talijanskom jeziku, jer je tudjinština prevladala u Bakru. Kraljica Marija Terezija uzvisila je Bakar poveljom od 23. travnja 1779. na čast „kraljevskoga slobodnoga grada" s istim povlasticama, kako ih uživahu drugi kraljevski gradovi u Hrvatskoj. Iste godine utemelji kraljica i posebnu zakladu od 30.000 forinti u tu svrhu, da se u Bakru uzmogne uzdržavati pučka škola. Kad je kralj Josip II. godine 1786. ukinuo severinsku županiju, učini on t. zv. „ugarsko primorje", pod koje spadahu luke: Rijeka, Bakar i Kraljevica. God. 1809. dodje Bakar s južnom Hrvatskom pod vlast francuskoga cara Napoleona Bonaparta. Ove vlasti oslobodio se Bakar god. 1813., te je onda do godine 1822. spadao pod Austriju, zatim kroz 28 godina živio pod samostalnom (municipalnom) upravom, onda bio godine 1850. konačno pridružen Hrvatskoj. Bakarski kotar bio je dokinut istom godine 1873. Grad Bakar sa svojim užim okružjem (Sv. Kuzma, Vitoševo, Škrljevo i Kukuljanovo) ostade za sebe, dočim su druge općine (Trsat, Kraljevica i t. d.) došle pod upravu županije riječke.

* * *

Po svome ujaku grofu Stjepanu Frankopanu Ozaljskom dobili su grofovi Juraj i Nikola Zrinski godine 1577. imanje Grobnik. Ovo se imanje nalazilo na t. zv. Grobničkom polju izmedju Rječine i planine Rišnjaka, te je na jugu dopiralo do bakarskoga okružja i do Frankopanskoga imanja u Trsatu. U samome Grobniku bijaše vlastelinski grad, gdje je stanovao „potknežin" ili — kako se kasnije zvao — porkulab. Oko grada nastade vremenom varoš, u kojoj se nastaniše plemići, slobodni ljudi i vazali grofa Zrinskoga. Kada se iza hrvatskoga poraza na Krbavskom polju godine 1493. raspao modruški kaptol, dodjoše neki kanonici stanovati u Grobnik, gdje se osjećahu nešto sigurniji od Turaka. Tako je u Grobniku nastao

novi kaptol, koji se održao sve do vremena kralja Josipa II., te je Grobnik osim župne crkve imao još i drugih crkvica.

Narodna predaja kaže, da su Hrvati na Grobničkom polju potukli Mongole i Tatare. Sigurno je pak to, da su ovdje Hrvati (iz Senja i Vinodola) godine 1600. potukli dva brata Memibegovića, koji sa 4000 Turaka provališe na Grobničko polje. Turci su više puta preko Grobničkoga polja prolazili na četovanje u Istru i Kranjsku. Takvom prigodom stradahu sela na Grobničkom polju; ali samoga grada Grobnika nijesu Turci nikada mogli zauzeti.

Pod Zrinski grad u Grobniku spadahu ova bližnja sela: Jelenje, Ilovik, Rječina, Potkilavac, Pothum, Zastenice, Velika i Mala Dražica, Podčudnić, Buzdohanj, Hrastenice, Podrvanj, Črnići, Svilno, Orehovica i Tutnovo. Stanovnici ovih sela bijahu kmetovi grofova Zrinskih. Kakove su imali dužnosti prema svome vlastelinu, jasno se razabire iz urbara grada Grobnika od godine 1642. Život im je bio dosta težak, jer je Grobničko polje odviše kamenito, pa zato neplodno.

Kada je Petar Zrinski bio udaren državnim progonom, zadje na Grobničko polje grof Ivan Ernest Paradajser s krajiškim vojnicima, koje su vodile dvije vojvode. Paradajser dade iz dvorca u Grobniku otjerati 198 dojnih ovaca, koje su vrijedile 198 ugarskih forinti, 38 mladih ovaca, vrijednih 38 rajnskih forinti, 16 ovnova, vrijednih 16 tâlira, te 100 janjaca; osim toga prisvojio je Paradaiser sebi 58 dojnih koza u vrijednosti od 58 ug. forinti, 4 mlade koze, vrijedne 1 for., jednoga jarca, koji je vrijedio 1 talir, te 27 kozlića; napokon 2 konja s opremom, što je vrijedilo 35 ug. forinti, kaštelanova konja, vrijednoga 25 ug. forinti, 2 vola, 1 kravu i jedno tele, četiri mala mjedena topa, vrijedna 70 ug. for., 24 talijanske puške („babarske"), vrijedne 134 for., 20 vjedara vina, vrijednoga 44 for., 80 funti željeza polovicu posude čavala i svakojakih drugih predmeta u vrijednosti od 18 for. Osim toga oteo je Paradaiser veći dio pokućstva, odijela i tkanina tako, da je čitav njegov plijen bio procijenjen na 4862 forinta. K tomu treba dodati, da su nešto ugrabili takodjer kapetani Haiperger i Fustinion, a nije kratkih ruku prošao ni general Herberstein; Paradaiserovi pak vojnici goščahu se tako, da su u kratko vrijeme izjeli 47 ovaca, 14 mjerova pšenice, 30 mjerova brašna i 2 cente sira, a ispili 165 vjedara vina!

Komorski povjerenici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić dodjoše u Grobnik 21. lipnja 1670., da obave konfiskaciju Zrinskoga imanja.

Pratio ih je zagrebački sudac Krsto Znika, jer je tada i Grobnik spadao pod županiju zagrebačku. Povjerenici su pokretnine u dvoru brzo popisali, jer u pivnici nadjoše samo 8 vjedara vina, a u oružarnici nešto neuporabiva oružja. Upraviteljem imanja grobničkoga bude imenovan Franjo Kukuljević.

Grobničkim je poljem isprvice gospodarila požunska, a poslije gradačka komora. Poput Ozlja i Broda na Kupi dobio je talijanski grof Rajmund Perlas godine 1725. takodjer imanje Grobnik od kralja Karla VI. u zamjenu za svoga imanja u Abruzzima i na Siciliji. Perlasa je godine 1766. naslijedio grof Teodor Baćan. U novije pak vrijeme došlo je grobničko imanje u posjed knezova Thurn-Taxis.

10. Vinodol.

Izmedju Bakarskoga zaljeva i trgovišta Novoga proteže se krasna dolina, koja se zove Vinodol. Tu bijahu lijepa imanja Hreljin, Drivenik, Bribir i Grižane, što su grofovi Zrinski baštinili po Stjepanu Frankopanu Ozaljskom.

Pod Zrinski dvorac u Hreljinu spadalo je tadašnje trgovište (oppidum) Hreljin sa susjednim selima. U svemu imao je ovdje grof Petar Zrinski 180 kmetskih kuća, koje bijahu prema njemu obvezane tlakom i daćom. Kmetovi u Hreljinu obavljahu besplatno sve poslove, kako je bilo popisano u urbarijalnom zapisniku; naročito su pak morali posvema obradjivati sve vinograde, koji spadahu pod Zrinski dvorac u Hreljinu, te oboružani polaziti u rat, kada bi ih Zrinski zvao i trebao. Osim toga dobivao je Zrinski od svojih kmetova u Hreljinu stalni godišnji dohodak — zvan „bir" — od 200 rajnskih forinti; dočim je „suljevina" (t. j. daća za pašu goveda i ovaca na vlastelinskim pašnjacima) donosila 34 forinte; druga pako daća „potoki" (ili „gornica") odbacivala je godimice 200 vjedara vina.

Manje unosno bijaše Zrinsko imanje Drivenik. Pod vlastelinski dvorac u Driveniku spadalo je 140 kmetova; od njih je Zrinski dobivao godišnji „bir" od 160 rajnskih forinti, zatim u ime „potoka" 90 mletačkih barila vina u vrijednosti od 90 škuda, u ime „suljevine" ili travarine 50 rajnskih forinti, u ime „desetine" 20 for., a u ime „daće" 40 mjerova („starića") pšenice u vrijednosti od 40 rajnskih forinti.

Najveće je Zrinsko imanje u Vinodolu bilo oko Grižana. Vlastelinski dvorac (kaštel) Grižane — od kojega se razvaline vide još

i danas — nalazio se ispod kamenitih brda, koja sa sjeverne strane zatvaraju Vinodol. Uz dvorac razvilo se lijepo trgovište (oppidum Grisan), a oko njega stajahu bijela sela i zaseoci. Ovdje je Petar Zrinski godine 1670. imao 360 kmetova, koji mu — osim raznih besplatnih služba — davahu godimice 200 rajnskih forinti u gotovu novcu, zatim 150 barila vina u vrijednosti od 150 škuda, 165 mjerova pšenice i jošte 60 forinti ostaloga prihoda.

Sjevero-zapadno od primorskoga Novoga stajao je Zrinski dvorac Bribir. U istoimenom trgovištu i u nekoliko bližnjih sela imao je Petar Zrinski 260 kmetskih kuća. Ove mu osim tlake podavahu godimice po 240 rajnskih forinti gotova novca, 150 barila vina, 100 „starića“ pšenice i 120 glava stoke.

Svako Zrinsko imanje u Vinodolu imalo je svoju posebnu luku. Tako je Bakarac bio luka za Hreljin, Sveti Jakov (Šiljevica) za Drivenik, Crikvenica za Grižane, a Selce za Bribir. U svakoj od ovih luka nalazilo se skladište Zrinske robe, koja se ovamo dovozila i odavle razvažala po moru.

Kada je Petar Zrinski bio udaren državnim progonom, odmah su njemački časnici na Krajini pomislili, kako bi se naplijenili po Vinodolu. Ovu namjeru izvedoše senjski potkapetan Gall, kapetan Franjo Lamberger iz Otočca i kaštelan Nikola Helenach iz Ledenica. Na čelu svojih vojnika provaljivahu ovi Nijemci u Zrinske dvorce po Vinodolu otimajući sve, što bijaše vrijedna odnijeti. Tako su na pr. u Driveniku uzeli 35 barila vina, 16 mjerova pšenice, 10 pušaka i razno pokućstvo, a kmetovima silomice oteli volove, ovce i drugu stoku. Iz kaštela u Grižanima dade senjski potkapetan Gall odnijeti razno oružje i pokućstvo. U bribirskome kaštelu ugrabiše Gall i Lamberger 190 barila vina, 150 mjerova pšenice, svilenu zastavu, razne tkanine, pokućstvo i željeznu robu, te 46 pušaka, 5 mužara i mnogo strjeliva. U bribirskoj luci Selcu prisvojio je sebi Gall 600 mjerova soli u vrijednosti od 180 škuda, dočim je vojnik Mihajlo Bišćan odveo u Senj ladju, napunjenu samom solju. Pod Selce pripadahu 23 Zrinska kmeta, koji su ponajviše živjeli od ribarstva, jer je ondje bila „tunera“. Polovicu uhvaćene ribe morali su kmetovi davati vlastelinstvu. Petar Zrinski dao je u Selcu urediti skladište sušene ribe i maslinova ulja, te radionicu bačava za vino. Osim toga bijahu ondje dva magazina, u kojima se

čuvala sol, te lijepa zidana kuća, u kojoj stanovahu Zrinski odnosno njihovi činovnici.

Za svoje imanje Hreljin urediše grofovi Zrinski luku u Bakarcu, odmah kod ulaza u Bakarski zaljev. Ondje je Petar Zrinski imao svoj dvorac, zatim solanu i još nekoliko zgrada. Sve ovo zaplijeniše za kraljevsku komoru povjerenici Prašinski i Špoljarić, koji su u Bakarac stigli 23. lipnja. Zapljeni je u ime oblasti prisustvovao Krsto Znika, sudac zagrebačke županije. Od pokretnina nadjoše povjerenici u Bakarcu: 7.500 mjerova („kabal" zvanih) soli, 130 mjerova (kuplenika) pšenice, 130 mjerova prosa, 40 mletačkih barila (odnosno 60 vedara) vina, te nekoliko stotina komada različnoga drva (ondje zvanoga: remeš, tretaki, šestaki, mernica i bakaroli). Za kupovanje i prodavanje drva u Bakarcu bijaše postavljen činovnik Baptista Navara, dočim je sol prodavao Matija Matić.

Krajiška vojska nije poštedila ni Bakarca. Ovamo je udario senjski potkapetan Gall, koji je sa svojim časnicima, vojvodama i vojnicima oteo: 120 mjerova pšenice u vrijednosti od 120 ugarskih forinti, 8.000 mjerova soli u vrijednosti od 2.400 škuda, 300 vjedara vina i octa u vr. od 300 škuda, 6 vedara ulja u vr. od 36 škuda, slanine za 40 škuda, lana i konoplje za 70 škuda, različnih konopa za 200 škuda, veliku škrinju riže za 20 škuda, vrčeva i drugih posuda od majolike za 50 škuda, mreže za hvatanje ribe u vrijednosti od 60 škuda, kuhinjski namještaj u vr. od 100 škuda, tisuću dasaka za 100 škuda, te raznoga drva u vrijednosti od 100 škuda.

Iz Bakarca dodjoše komorski povjerenici Petar Prašinski i Franjo Špoljarić zajedno sa Krstom Znikom, malim sucem zagrebačke županije. 23. lipnja 1670. u Kraljevicu. Evo, kako ovu luku opisuju u svome izvještaju: „Nedaleko od prediduće luke (Bakarca) stoje dvije tvrdje, od kojih se jedna zove nova, a druga stara Kraljevica. Obadvije tvrdje stoje na obali Jadranskoga mora, a u zagrebačkoj županiji. Stara je tvrdja ruševna i po senjskim vojnicima opustošena; u njoj ne nadjosmo nikakovih pokretnina osim morske soli u dvjema solanama ili spremnicama, zvanim „magazin"; u jednoj solani, koja je puna, nalazi se od prilike 8.000, a u drugoj, koja je polovicom prazna, 4.000 mjerova soli. Spomenuta pak nova tvrdja Kraljevica, — koja bijaše sagradjena velikim troškom, a iskićena raznim kipovima, vratnicama i mramornim radnjama birane radnje, — ne manje je opustošena i oštećena od vojnika, a naročito od pot-

kapetana iste senjske tvrdje, koji se zove Gall. On je naime dao u Senj odvesti sve one mramorne kipove, dapače i jedan dio mramornoga poda sa svima drugim pokretninama od velike vrijednosti, te s nekoliko ladja natovarenih morskom soli. U tvrdji nije ostavio ništa drugo, nego li oko 30 mjerova soli, koju smo popisali i u našastar unijeli. Oni (t. j. Senjani) ne zadovoljiše se ugrabljenim pokretninama, već su razbili vrata i ključanice, pa s njih pokidali i odnijeli željezninu, te je cijela tvrdja opustošena i oštećena. Ovu smo tvrdju — kao što i staru tvrdju s lukom, koja se ondje nalazi (te koja se „kraljevskom" zove) — sa svima drugim pripadnostima rečenoga dana 23. mjeseca lipnja za kraljevski fiskus zaplijenili i zaposjeli u prisutnosti često spomenutoga maloga suca".

Drugi nam izvor kazuje, što je iz nove tvrdje u Kraljevici oteo senjski potkapetan Gall, odnosno otočki kapetan Lamberger, a kasnije i žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradaiser. Ona naime dvojica odvukoše iz Kraljevice 2.100 funti vune i 270 barila vina; Paradaiser pak prodao je 7.300 mjerova Zrinske soli, a odnio 110 mjerova soli, 8 željeznih kreveta, nekoliko stolaca od orahova drva, 4 stola od crna mramora, 2 zrcala, prekrasne slike i 9 mramornih kipova, koji prikazivahu rimske careve i Etiopljane.

Petar Prašinski i Franjo Špoljarić obaviše svoj posao u Vinodolu 27. lipnja. Oni su u ime kraljevske komore imenovali Mihajla Kalafatića kaštelanom u Bribiru, Andriju Kukuljevića činovnikom u Grižanima, Gašpara Benkovića činovnikom u Driveniku, a svećenika Matiju Grubišića činovnikom u Hreljinu. Polovica Vinodola zapade grofa Adama Zrinskoga, sina Petrova brata Nikole. Kada je pak Adam godine 1691. poginuo u bitci kod Slankamena, pripade i njegova baština kraljevskoj, odnosno carskoj nutarnjo-austrijskoj komori. Ova je od sada vladala čitavim Vinodolom, postavljajući ondje same tudjince za kapetane ili gubernatore. Vinodol bude otrgnut od kraljevine Hrvatske, kojoj se vratio tekar 1. studenoga 1822.

Mnogo se toga u to vrijeme promijenilo u Vinodolu. Ruševine Zrinskoga dvorca u Hreljinu vide se još danas, a stoje na ovisokom kamenitom brdu, odakle se pruža divotan pogled na Kvarnerske otoke i na Bakarski zaljev. Medju ruševinama jasno se ističe nekadašnji kaštel s prilično dobro sačuvanom kulom. Naokolo vide se tragovi do 50 drugih zgrada. To su ostanci kuća, u kojima stanovahu žitelji trgovišta Hreljina. Danas ovuda plaze gušteri i zmije! Je-

dino je sačuvana malena kapelica blažene Djevice Marije tik same kule. A kamo nestade purgara hreljinskih? Eno ih nešto sjevernije — uz karolinsku cestu — u mjestu, koje se naziva Piket. Onamo se preseliše s nepristupnoga i pustoga Hreljina. Novo obitavalište njihovo nosi takodjer ime Hreljin; postalo je pak — malo po malo — negdje iza godine 1726., kada je kralj Karlo VI. počeo graditi cestu od Karlovca na more. Posljednji se iz Hreljina u Piket preselio godine 1790. župnik Martin Puškarić. Tada je crkva sv. Jurja postala župnom crkvom stare hreljinske župe. Poput trgovišta Hreljina nestade godine 1789. i hreljinskoga kaptola, koji je kod crkve sv. Stjepana na Hreljinu postojao još od godine 1493., kada se u Primorje zakloniše kanonici biskupije modruške.

Bolju sudbinu od Hreljina dosudila je povijest Bribiru, Driveniku i Grižanima Ondje su naime opustjeli samo Zrinski kašteli, dočim se ova mjesta održaše do danas. Najljepše pak procvate vinodolsko Primorje, naročito Kraljevica i Crikvenica.

Kada je kralj Karlo VI. godine 1728. posjetio Kraljevicu, odredi on, neka se ondje izgradi velika luka. Sa gradnjom luke otpočelo se 28. travnja 1729., te je u tome poslu bilo zaposleno danomice po 500 radnika. Odsada se Kraljevica brzo razvijala, a pučanstvo joj naglo raslo. Kada se hreljinska župa god. 1790. iz Hreljina pomaknula u Piket, odijeli se Kraljevica od hreljinske župe, te je kralj Josip II. utemeljio u Kraljevici posebnu župu. U tu svrhu upotrijebiše staru Zrinsku tvrdju u Kraljevici. Velik naime magazin za sol bude pretvoren u crkvu, dočim je drugi dio tvrdje bio predan župniku za stanovanje. Tako je na novo trebalo graditi samo toranj uz crkvu. Stara ova tvrdja postade svojinom kraljevičke općine. Naprotiv je nova Zrinska (ili kako ju krivo zovu „Frankopanska") tvrdja najprije služila za vojarnu, a kasnije za bolnicu. Pošto je ogromna ova zgrada duže vremena bila posve zapuštena, kupiše ju 20. prosinca 1882. zagrebačke milosrdne sestre, koje su ovdje namjeravale urediti popravilište za lošu djecu. Pošto im ova namjera nije pošla za rukom, prodadoše 17. svibnja 1883. ovu zgradu Isusovcima za 4000 forinti. Isusovci su tvrdju lijepo obnovili i nadozidali drugi sprat, te je danas upravo čaroban pogled na ovu Zrinsku starinu.

Poput Kraljevice procvate i Crikvenica. Ona je svoje ime dobila po staroj crkvi. („crikvi") blažene djevice Marije. Uz ovu

crkvu sagradio je Nikola Frankopan god. 1412. samostan (današnji „kaštel“), koji predade Pavlinima. Primorci su voljeli redovnike Pavline, davajući im novaca i zemljišta. Vremenom nastade oko samostana čitavo selo s lukom, te je ovdje god. 1776. osnovana i župa. Kralj Josip II. ukine god. 1786. sve pavlinske samostane, pa i ovaj u Crikvenici. Pavlinski samostan pripade kasnije crikveničkoj općini, koja ga je god. 1893. darovala nadvojvodi Josipu. Nadvojvoda je samostan udesio za stanovanje bolesnih časnika, koji traže lijeka u morskoj kupelji. Od onda cvate Crikvenica sve više kao morsko kupalište, a u novije doba takodjer kao sjedište oblasti za Vinodol.

Izvori i literatura.

1. Istražni zapisnik povjerenika kraljevskoga dvora i kaptola čazmanskoga. (Rukopis u arkivu ratnoga ministarstva u Beču od 26. travnja 1672. broj 3. Prijepis u zbirci Emila pl. Laszowskoga.)

2. Relatio confiscationis universorum bonorum comitum Petri a Zrin et Francisci a Thersacz. (Iznio dr. Franjo Rački god. 1873. u zborniku: „Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana“, str. 556.—586.)

3. Radoslav Lopašić: „Hrvatski urbari“. Zagreb 1894.

4. Ivan Kukuljević: „Dragocjene i umjetne stvari grofovah Zrinjskih u gradu Čakovcu“. (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga II.)

5. Lopašić-Laszowski: „Oko Kupe i Korane“. Zagreb 1895.

6. Matija Mažić: „Prilozi za poviest grada Bakra“. Sušak 1896.

7. Radoslav Lopašić: „Spomenici hrvatske Krajine“. Knjiga I.—III.

8. Emilij pl. Laszowski: „Hrvatske povjestne gradjevine“. Zagreb.

9. Alexander comes Patachich: — „Status familiae Patachich“. Viennae 1740. (Rukopis u kr. sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj, sign. S M 33 D 1.)

10. Radoslav Lopašić: „Karlovac“. Zagreb 1879.

11. Ivan Kukuljević: „Dogodjaji Medvedgrada“. (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga III.)

12. Elenchus documentorum bona et jura familiarum Zrinyi et Frangepan — aliarumque familiarum pure in regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae habita — tangentium ex classe urbariorum et conscriptionum confectus“. (Rukopis u kr. zemaljskom arkivu zagrebačkom).

DR. RUDOLF HORVAT.

KRITIČKI RAZMIŠLJAJI O SLAVENSKOM KONGRESU U PRAGU

OD 12. DO 18. SRPNJA 1908.

I.

Predteče kongresu: Ustavna Rusija i demokratska Poljska.

U težkoj svojoj borbi i za sam narodni obstanak i pod jakim dojmom radikalnih zapadnoevropskih ideja, koje su našu inteligenciju ne samo razdielile, nego gotovo razteple, mi Hrvati nismo gotovo pravo ni zamietili osnovnoga obilježja velikoga ustavnoga pokreta u Rusiji i glavne oznake dugogodišnje demokratizacije poljskoga družtva. Od ruske ustavnosti dopro je k nama samo plamen ili možda tek dim ruskih revolucionaraca i terorista. O poljskoj demokraciji mislili smo možda, da je u prvom redu kosmopolitska, socijalistička, ako i nije prevratna. A medjutim nova ustavna Rusija izrekla je kao prvu svoju odlučnu rieč onu istu misao, koja je i nama Hrvatima povratila i spasila narodni život: misao slavenske uzajamnosti, slavenskoga bratimstva. I kao što je kod nas Hrvata slavenska misao ponajbolje naše prvake i najsvjetljije naše umove dovela na put narodnoga jedinstva sa Srbima, dapače sa svim južnim Slavenima, tako se je i kod ruskih ustavnjaka Slavenstvo izrazilo ne samo u jakoj težnji, nego i u ozbiljnoj pokušajima, da se rusko-poljski spor rieši priznanjem i udovoljenjem svih poljskih narodnih zahtjeva.

U to vrieme, dapače još i prije mienjalo se i promienilo čitavo poljsko družtvo upravo do temelja. Poslie pokoljenja požrtvovnih, no previše romantičkih i aristokratskih revolucionaraca; poslie kosmopolitske bujice revolucionarnoga socijalizma u politici i raztvornoga dekadentstva u književnosti zastrujio je cielom Poljskom onaj zdravi duh demokratskoga, prosviećenoga nacionalizma, koji je inače od svih Slavena jedino kod Čeha podizao nepredobive bedeme za narodnu individualnost, a tim i za svu narodnu budućnost.

Na kongresima izaslanika ruskih zemstava, štono se u oči druge dume obdržavahu u Moskvi, sporazum rusko-poljski bijaše ponajglav-

nija stvar. U savremenim poljskim književnim izdanjima i u programima svih poljskih stranaka, ne izuzimajući ni socijalistâ, prva se briga posvećivala narodnosti i narodnoj prosvjeti, dok je prije toga cjelokupnost zemljištnoga područja stare poljske države bila glavnim, a često i jedinim zahtjevom poljskih političara. Osim toga čitav niz ruskih novina otvoreno izpoviedaše, da nema i ne može biti slavenske uzajamnosti u obće, a u Rusiji napose bez rusko-poljskoga sporazuma, a u drugu ruku najdosljedniji, a možda i najugledniji branitelj slavenske poljske politike, krakovski „Slavenski Sviet", upravo neumorno propoviedaše, da svim Slavenima, a napose Poljacima, bezuvjetno treba jake Rusije i za samo njihovo održanje.

II.

Priprave za kongres.

Početkom 1906. razaslalo je uredničtvo pražkoga književnoga tjednika „Máj", što ga izdaje družtvo čeških književnika, pisma na sve slavenske prvake u monarkiji s ova dva upita: „Smatrate li zajedničku akciju slavenskih naroda u monarkiji mogućom i u kojem smjeru? Kako si pomišljate, da bi se ta zajednička akcija imala najsgodnije udesiti?"

Stvar je bila u prvom redu prosvjetna, a to se je vidjelo već po tom, što je ove listove podpisao prvak savremene češke književnosti, Jaroslav Vrchlický.[1]

Koncem god. 1907. izdalo je Češko narodno vieće — Národní rada česká — koje djelovaše blagoslovno već pune tri godine, izvadak iz spomenute „Májove" ankete u maloj knjižici na 16 stranica i to u svim slavenskim jezicima.[2]

Ta je publikacija zato zanimiva i važna, jer se po odgovorima, koji su tu priobćeni, jasno vidi mišljenje današnjih prvaka slavenske inteligencije u monarkiji, i to mišljenje, koje se gotovo na vlas podudara s kasnijim zaključcima pripravnoga kongresa u Pragu. I zato je nesumnjivo ova anketa bila ponajvažniji korak za taj pripravni kongres. O tom ćemo se uvjeriti, čim redom prodjemo barem nekoje glavnije odgovore.

---

[1] List je upravljen u ime „Nakladatelského družstva Máje". Datiran je u Pragu dne 1./3. 1906., a uz Vrchlickoga podpisao ga je i književnik dr. Herites.

[2] Anketa o slavenskome napretku, nakladom Narodnoga vijeća češkoga, str. 16. — Prag 1907.

Tu nam je najprije spomenuti, što piše naš dr. Fran Vrbanić, koji u glavnom veli: Gospodarski i politički jači slavenski narod ne smije izrabljivati slabijega. I jezičnu stranu uzajamnosti treba promatrati više sa strane praktične. Slavenski su interesi zajednički, a i ciljevi su zajednički. Zato će prije ili kasnije doći do slavenskoga gospodarsko-političkoga jedinstva.

Ravnatelj češke Zemaljske banke Franjo Procházka upozoruje najprije na živi gospodarski saobraćaj izmedju Češke i Galicije, naročito na polju financijalnom, gdje se radi s mnogo milijuna, te pita, zašto to isto ne bi bilo i s južnim Slavenima. Završuje s uvjerenjem, da zajedničkih slavenskih interesa ima sva sila, pa samo treba još i dosta ljudi, koji će te interese upoznati i njegovati.

Dr. Karlo Kadlec, profesor slavenskoga i hrvatsko-ugarskoga prava na češkom sveučilištu, preporučuje naročito redovite sastanke slavenskih strukovnjaka, poznavanje slavenskih jezika i sustavni rad na svim područjima.

Podpredsjednik Češkoga narodnoga vieća, starina dr. Henrik Šolc, nekada drug velikomu Riegeru, upozoruje najprije, da treba razlikovati sveslavenske interese od bližih interesa austroslavenskih, gdje se već sada možemo sporazumjeti i na političkom polju.

Urednik „Národních Listův" u Pragu, Jaromír Hrubý, svraća osobitu pažnju na to, što su Slaveni od Šumave do Volge kroz stoljeća robovali, te se nisu naučili živjeti jedan uz drugoga kao ravan s ravnim, nego čim koji od njih ne robuje, odmah hoće da gospoduje. Prema tomu valja najprije odstraniti tu historijsku pogrešku, jer inače je svako nastojanje za uzajamnošću uzaludno.

Kako ćemo odmah vidjeti, ovo je baš i bila temeljna misao u kasnijim neposrednim pripravama za kongres i na kongresu samom.

Drugi Hrvat, koji je odgovorio na češke upite, pisac ovih redaka, završio je svoje razmatranje o slavenskim prilikama u monarkiji i izvan nje ovako: Svaka slavenska akcija ima jednu nuždnu predpostavku: Valja nam barem toliko poznavati ostale slavenske jezike, da svaki od nas govori doduše svojim materinskim jezikom, ali da se zato ipak svi podpuno u potankosti razumijemo. Zato treba što prije u srednje škole u Hrvatskoj uvesti jezik češki i poljski; u srednje škole češke hrvatski i poljski, a u škole u Galiciji češki i hrvatski.

U istom smislu piše Slovenac dr. M. Murko, profesor slavistike na sveučilištu u Štajerskom Gradcu i Većeslav Hrubý, zastupnik i podpredsjednik Češkoga narodnoga vieća za Slezku u Opavi.

Dr. Murko očito s obzirom na nepovoljne političke prilike vrlo sgodno predlaže, da se na srednjim školama obuka u materinskom jeziku uredi tako, da se djaci lako mogu sporazumjeti u svakom slavenskom jeziku; da se studij slavistike na sveučilištima proširi i preuredi; da se slavenske akademije i učena družtva sporazumiju u radu, te si liepo pod ele posao i napokon da se znanje o drugim Slavenima sgodnom popularizacijom širi s pomoću pučke škole i medju pukom.

Gotovo doslovce ovako govorili su na pražkom kongresu zastupnici slavenske znanosti, naročito prof. Behtjejev iz Petrograda.

Zastupnik Većeslav Hrubý upravo poimence naglasuje, da slavenska uzajamnost počima kod slovnice i da prije svega treba, da jedan Slaven može s drugim bez najmanjih zapreka govoriti u svom materinskom jeziku i bez teškoće čitati knjige i novine svih slavenskih narječja. Tu predlagač s punim pravom tvrdi, da je mnogo lakše naučiti sve slavenske jezike toliko, da ih podpuno razumiješ, nego li jedan jedini, da njime valjano govoriš i pišeš.

Poljak R. Zawiliński, ravnatelj gimnazije u Tarnovu, veli, da nama Slavenima nema napredka, dok je nad nama tudjinska prevlast, a ta da će biti dotle, dok se ne stvori sveslavenska organizacija u trgovini i obrtu.

Dr. Otokar bar. Pražák, zastupnik i podpredsjednik Češkoga narodnoga vieća za Moravsku u Brnu, misli to isto, a sredstvom mu je, da se tudjinska nadvlada odstrani, njeka vrst slavenskoga sabora, gdje bi se viećalo o zajedničkim interesima svih Slavena. Pražki kongres posvetio je najviše brige sveslavenskoj izložbi i slavenskoj banci i nije se razišao, dok nije izabrao odbora i zaključio novoga pripravnoga kongresa za proljeće 1909. u Petrogradu.

Pokojni već prvi predsjednik Češkoga narodnoga vieća, dr. Josip Herold, naglasio je u svom odgovoru, da za svaki slavenski narod, a napose za nas Slavene u monarkiji, slavenska uzajamnost ima tu praktičnu vriednost, što jedino na njezinu temelju možemo doći do političke vlasti, koja nam pripada kao u većini u monarkiji.

Ljubljanski načelnik Hribar preporučio je naročito svezu slavenskih novčanih zavoda i trgovačkih komora, a po tom organizaciju

slavenskoga kapitala za veliku trgovinu, naročito pomorsku. Na kulturnom području preporuča sveslavenske saveze svih družtava i korporacija po primjeru saveza sokolskoga.

Anketa je jednom riečju podpuno uspjela u tom, što je na temelju svih tih odgovora u jednu ruku dokazala, da postoje zajednički slavenski interesi i gospodarski i kulturni i politički, i da se u drugu ruku za te interese ne može uspješno raditi bez organizacije, kojoj naravski može biti temeljem samo moralni autoritet — slobodan izbor narodnoga vieća — i dakako positivni zakon, te slavenska uzajamnost, ni u teoriji, a kamo li u praksi, nema ići za promjenom današnjih političkih granica u Evropi.

Ovo je posljednje zato preznamenita stvar, što se promjena političkih granica ni u drugim dielovima svieta ne da postići bez krvavih ratova, a Slavenstvu za njegov podpuni uspjeh treba prije svega mirnoga, dugogodišnjega kulturnoga rada od skromne pučke škole pa do sveučilištne dvorane i od novoga ratarskoga orudja, pa do najnovijih izuma savremenoga napredka u elektrotehnici.

Uza sav taj nesumnjivi uspjeh anketa je ipak imala dva nedostatka: Jedno, bila je preuzka, ograničena naime samo na habsburžku monarkiju, a u drugu ruku nije upotrebila najjačega sredstva za svaku privatnu i javnu akciju: neposrednoga osobnoga saobraćaja. Oba ova nedostatka ukloniše doskora ruski general i profesor na petrogradskoj vojnoj akademiji V. M. Volodimirov i jedan od prvaka mladočeške stranke, dr. Kramář.

General V. M. Volodimirov — kako to sam pripovieda u brošurici „Dojmovi s mojih putovanja po slavenskim zemljama“[1] — nije se sve do nedavna zanimao ni za ruske prilike, u kojima mu se sve činilo crno, a kako bi ga onda zanimali Slaveni, o kojima je čuo samo za njihove svadje i sporove. U to je slučajno došao na lanjski peti svesokolski slet u Pragu. Sve, što je tu vidio i doživio, tako je na njega djelovalo, te se je, kako sam veli, obratio na Slavenstvo. Kao pravi obraćenik upotrebio je prvu sgodu, da kao član petrogradske dume — gradskoga zastupstva — izviesti o svojim dojmovima u Pragu, a gradsko vieće odlučilo je na to, da ga izašalje u Prag s bogatim darovima češkomu Sokolu u znak ruskoga priznanja.

[1] Мои впечатленія отъ моѣздокъ по славянскимъ землямъ, str. 7. Petrograd, Галерная 40.

Taj put je general V. M. Volodimirov bio u Pragu svečano dočekan, te je u staroj gradskoj viećnici imao prilike, da javno izreče takav govor ili bolje takvu slavensku izpovied, kakvu su kadri učiniti samo veliki sinovi velikoga ruskoga naroda.

Poslie toga bijaše V. M. Volodimirov još jedanput u Pragu, Beču, Krakovu i u Varšavi, i to samo u tu svrhu, da se potanje dogovori o svim pripravama za skorašnji kongres pražki.

Dr. Kramář sastavio je medjutim iz slavenskih zastupnika na carevinskom vieću pripravni odbor, koji je za Volodimirovljeva posjeta stupio u saobraćaj i s Kolom poljskim, i to s velikim uspjehom: Kolo poljsko prepusti ili točnije preporuči svim strankama, da sudjeluju na kongresu, i to bijaše prvi ozbiljni korak poljskih političara k sbliženju s Rusima i s ostalim Slavenima. Drugi, još važniji korak, učiniše poljski političari u Krakovu i u Varšavi, obećavši generalu Volodimirovu svoje sudjelovanje, naravski u predmnjevi, da se kongres sazivlje na osnovu ravnopravnosti svih slavenskih naroda. Varšavski naprednjaci staviše to izrično kao uvjet svoga sudjelovanja.

Sad je već bilo dru. Kramářu prilično lako, da s načelnikom Hribarom i sa zastupnikom starorusje galičke stranke drom. Glêbovickim u drugoj polovici svibnja 1908. podje u Petrograd i tu sprovede čitav tjedan tako, da je veći dio ruske štampe taj boravak nazvao slavenskim petrogradskim tjednom, a A. Stolypin, brat sadašnjega ruskoga ministra predsjednika napisao je dapače u „Novom Vremenu" ove redke: „Budući povjestničar označit će treću dumu i dolazak slavenskih prvaka za momenat preokreta u svekolikom radu za Slavenstvo, za početak konca sramotne, bratoubilačke borbe u svjetskoj povjesti, borbe dvaju bogato nadarenih naroda slavenskoga plemena."[1]

Povodom ovoj izjavi bijahu rieči vodje ruskih Poljaka, zastupnika Romana Dmowskoga, koji je u sriedu, dne 27. svibnja 1908., tumačeći historijsko poslanje Poljske poslie prusko-francuzkoga rata najprije naglasio, da je ta poljska misija sada u tom: zadržati njemačku bujicu, da ne provali na iztok i na jugoiztok, jer da je očito, da ta pruska bujica najviše prieti samomu obstanku poljskoga naroda, a zatim je doslovce kazao: „Tu zadaću može Poljska izvršiti, ako brzo razvije sve svoje kulturne sposobnosti. Poljski narod smatra svoj rad na tom polju i borbu za uvjete, da može taj posao učiniti, prvim svojim ciljem na cielom području Poljske.

[1] Vidi praški „Slovanský Přehled", Červevec, 1908. str. 439—440.

Prevrat u cielom položaju i u historijskoj misiji Poljske jest dakle u tom, što je glavna njezina borba sada na zapadu proti germanskoj bujici . . . U toj borbi prirodni naši saveznici jesu slavenski narodi, koji se Njemstvu odavna otimlju i kojima Njemstvo prieti kao i nama. Njihova stvar jest i stvar naša. Zato ne pojmim pitanja, uz koje uvjete mogu Poljaci sudjelovati u slavenskoj uzajamnosti. Za nas Poljake, opetujem to, slavenska je stvar stvar naša, bez ikakovih uvjeta, bez ikakve klauzule. Danas smo mi borci u obrani slavenske budućnosti i djelo slavenskoga jedinstva ne će naići kod nas na zapreke.“[1]

Kad se uvaži, da je poljska pučka stranka, ili kako se sama zove, narodno-demokratska stranka, kojoj je Dmowski vodjom, kod izbora za treću dumu dobila sve kotare, koji su za Poljake odredjeni, to ova izjava, važna sama po sebi, dobiva u istinu historijsku važnost. I posvema je razumljivo, da su i takvi protivnici poljskoga naroda, kakvima su većinom ljudi u uredničtvu petrogradskoga „Novoga Vremena“, da su i oni bili ne samo razoružani, nego i predobljeni poslie ovakvoga dokaza poljske slavenske sviesti. Treba naime držati na umu, da su toliki Rusi poglavito, a možda i jedino zato protivnici Poljaka, što su o njima mislili, da Poljaci nisu i nikada ne mogu postati pravi Slaveni. A medjutim trebalo je i treba kazati, da svi slavenski narodi, jedan više, drugi manje, bijahu često sa slavenskoga gledišta krivi, i to obično ponajviše onda, kad su u težkim svojim prilikama mislili naći ne samo izpriku, nego i opravdanje za svoju neslavensku politiku.

Ovako shvaćaju stvari naročito ruski mislioci i političari oko „Moskovskoga tjednika“, u kojem je knez Evgenij Trubeckoj u doba slavenskoga petrogradskoga tjedna napisao i ovo:

„Nama Rusima valja slavenske narode uvjeriti, da smo daleko od pomisli, dirati u njihovu samobitnost, da smo pripravni poštivati njihove duševne osebujnosti . . . . U slavenofilstvu bijaše . . . ona ista unutrašnja opreka, koja se je vidjela u čitavoj ruskoj politici. Na Balkanu je Rusija preuzela plemenitu ulogu osloboditeljice slavenskih naroda. Ali je istodobno kod kuće tlačila: ravnala se onim načelima, proti kojima se u Ruskoj borila . . . Rusija je postala strašilom slavenskim narodima, koje je oslobodila: ta bojali su se sudbine poljske i od nas su se tudjili. U tom je glavni uzrok onoga nepouzdanja, koje se ukorenilo protiv nas kod austrijskih Slavena. Dielio nas ponor, koji sada treba po što po to zatrpati. To je neizbježivo potrebno zato,

[1] Isti mjesečnik, isti broj str. 440.

da si osiguramo svoju zapadnu granicu; to traži geslo o jedinstvu i cjelokupnosti Rusije... Ne smijemo zaboraviti, da osim vojničke snage ima tu još i druga sila, sila kulture, ideje, o koju se možemo oprieti. Ta sila to su simpatije naroda; stečemo li simpatije austrijskih naroda, bit će već tim onemogućeno Austriji, da ratuje s nama. A u svojim koracima na bližnjem iztoku bit će Austrija prisiljena, da s nama računa... Rusija se mora riešiti staroga, historijskoga unutrašnjega svoga protuslovlja. Mora postati slavenska država ne samo u vanjskoj, nego i u unutrašnjoj svojoj politici... U ime osjećaja narodne časti i ljubavi k domovini moramo se prodahnuti poštovanjem prema Poljskoj i prema svakoj drugoj narodnosti... Moramo Poljake učiniti državljanima svoje velike države i dati im ista prava, što ih dajemo Rusima usred Ruske: pravo, da se uče i da im se sudi u materinskom jeziku, pravo mjestne samouprave u istom obsegu kao i u Rusiji, pravo vjerske slobode. Ne izvršimo li tih elementarnih svojih dužnosti, bit će ideja slavenske uzajamnosti puka tlapnja; slavenska nesloga bit će jakim oružjem u rukama neprijateljâ Rusije."[1]

I ugledni moskovski dnevnik „Ruske Vjedomosti" piše: „Čim se počima govoriti o slavenskoj uzajamnosti, o sbliženju slavenskom, koliko se to sbliženje ne shvaća u duhu službenoga slavenofilstva, tu naravski dolazi na prvo mjesto pitanje, kako da se urede rusko-poljski odnošaji. A tko čezne za tim, da se ti odnošaji urede pravilno, mora naprosto pravedno priznati prava naroda poljskoga i pravedne njegove zahtjeve na području narodnom i kulturnom... O nekakvom sbliženju kulturnom ne da se ni govoriti, dok se s jedne strane bude smetalo kulturnoj inicijativi na strani drugoj, dok joj se budu stavljale zapreke u školstvu, zadržavao razvoj jezika, samouprave itd."[2]

Uz ovakovo shvaćanje kod najuglednijih i najuplivnijih ruskih prvaka posvema je prirodno, da je izprvice oštra opozicija nekojih poljskih listova, primjerice „Kurjera Varšavskoga" i krakovske „Nove Reforme" proti kongresu posvema prestala, te je sveukupnim poljskim družtvom s malom iznimkom prevladalo o toj stvari uvjerenje, što ga je krakovski „Slavenski Sviet" u svom ovogodišnjem lipanjskom svezku ovako izrazio: „Svaka zlovolja proti kongresu s poljske strane slabi položaj naših ruskih prijatelja, a jača natražnjačko službeno slavenofilstvo, koje će na novo podići svoj glas i iz svih sila nastojati,

[1] Slovanský Přehled, Červenec, 1908. str. 442.
[2] Na istom mjestu str. 442.

da jošte jedanput zavlada položajem... Službenim slavenofilima kongres ne će nimalo pomoći, ako budu na njem i Poljaci. Trebaju dakle kongres bez Poljaka. Zato će spletkariti u tom smjeru,... da se sami odreknemo sudjelovanja. Kad bi po tom možda u posljednji čas vodstvo kongresa došlo u ruke službenih slavenofila, bile bi im prema neprisutnim Poljacima slobodne ruke, a ostale Slavene naša bi neprisutnost ozlovoljjila, te ne bi bilo težko dobiti kongres proti nama, a po tom predobiti protiv nas i svekoliko javno rusko mnienje. Neprisutnošću na kongresu izgubili bismo svoje ruske prijatelje, a u ruskom javnom mnienju nastao bi preokret, kakav je nastao i 1863."[1] (poslie drugoga poljskoga oružanoga ustanka).

Ovaj citat sam po sebi dokazom nam je za poljsku političku pronicavost, na koju ćemo još dugo čekati primjerice kod Malorusa, a i kod većega diela južnih Slavena.

Iz svega toga vidimo, da pražki pripravni kongres nije nastao preko noći, kako bi se to lako moglo pričiniti svakomu, tko pozornije ne prati niti najvažnijih pojava u nutrašnjem družtvenom razvoju češkoga, poljskoga i ruskoga naroda. Možemo dakle reći, da se za kongres u istinu s mnogih strana pripravljalo i ne spominjući to, da je savkoliki češki kulturni život, a dobrim dielom i život ostalih Slavena, prodahnut onom velikom idejom, bez koje bi mali slavenski narodi bili propali, a za koju eto i ruski gorostas i poljski velikan otvoreno vele, da o njoj ovisi sav daljnji njihov napredak.

III.

Organizacija samoga kongresa.

Premda se je kongres od prvoga početka, kad je bio oglašen, pripremao izključivo na gospodarskom i na prosvjetnom polju, ipak je prirodnim načinom došlo do toga, da je kongres bio u istinu slavenski sabor, t. j. vieće takvih slavenskih prvaka, koji su ponajvećim dielom narodni zastupnici. Prirodno je do toga došlo zato, jer tko da bolje zastupa ruski i poljski narod, nego li zastupnici obaju naroda, kad se je znalo, da su ti zastupnici baš u pitanju slavenske uzajamnosti u obće, a rusko-poljskoga sporazuma napose ne samo voljni, nego i jedini kadri rieč učiniti djelom.

[1] Isti mjesečnik, isti broj str. 445—446.

Istina, da parlamentarna forma i ondje, gdje je najsavršenija, pokazuje velikih nedostataka. Ali je istina i to, da je uz autoritet surove sile danas još jedino dovoljno jak, a često i jači autoritet zakonodavnih sborova. Na tom se temelju osniva i sva akcija za svjetski mir, te i kod mirovnih kongresa sudjeluju samo članovi pojedinih parlamenata, pa zato se još i zovu interparlamentarni kongresi.

Parlamentarno načelo za pražki kongres proveli su najpodpunije Česi i Poljaci. Sve njihove stranke, izuzevši socijaliste, bijahu zastupane na kongresu, dapače i takve stranke (kao poljski naprednjaci iz kraljevine), koje nisu parlamentarne, ili su posvema slabe (kao češki naprednjaci — realisti — koji na carevinskom vieću imaju samo dva zastupnika).

Najjača poljska stranka u Rusiji, spomenuti narodni demokrati, imadjahu četiri delegata. To bijahu:

Roman Dmowski, predsjednik poljskoga Kola u ruskoj dumi, jedan od osnivača, a danas vodja narodno-demokratske stranke, sposobni i okretni političar, autor djela „Njemačka, Rusija i poljsko pitanje", koje je izašlo par tjedana prije kongresa u Lavovu i vanredno se raširilo medju svom poljskom inteligencijom, te je mnogo pripomoglo, da na koncu u Pragu bijahu zastupane sve poljske narodne stranke.

Jan Stecki, bivši zastupnik u drugoj dumi iz kraja lubelskoga; vrlo sposoban gospodar i ugledni autor više znanstvenih djela iz područja narodnoga gospodarstva i politike.

Dr. Stanislav Grabski, profesor na ratarskoj akademiji u Dublanima u Galiciji, ekonomista, autor cieloga niza znanstvenih djela.

Zygmund Balicki, publicista iz Varšave. Mnogo je radio nad teorijom programa narodno-demokratske stranke.

Poljska nagodbena stranka, koju zovu „ugodovcima", a koja se u najnovije doba nazvala sama realističkom, imala je takodjer odlične zastupnike. Bijahu to:

Henryk grof Potocki iz Varšave, bivši zastupnik u drugoj dumi, vrlo zaslužan za rusko-poljsko sbliženje.

Ludwik Straszewicz, urednik „Kuryera Polskiego" iz Varšave, jedan od prvaka nagodbenjačke stranke, čovjek sposoban i naobražen, izvrstan poznavalac poljsko-ruskih odnošaja.

Poljskoj nagodbenoj stranci u Rusiji, koja je do nedavna tamo prevladavala, vrlo je slična litvinska i južnoruska poljska stranka. Prvu

je zastupao Józef Montwill, veleposjednik iz Vilna i zastupnik u dumi, vanredno zaslužan za veliki obrt u Litvi. Onu drugu stranku zastupao je grof Jan Olizar, veleposjednik iz Volinjske, član ruskoga državnoga vieća.

Od ostalih poljskih delegata valja prije svega spomenuti dra. Maryana Zdziechowskoga, koji zastupaše Poljake iz Litve i Bjelorusije, gdje u minskoj guberniji imade svoj veliki posjed. Zdziechowski je sada iz same ljubavi za književnost dobrovoljnim profesorom na sveučilištu u Krakovu, gdje je ujedno predsjednikom Slavenskoga kluba. Govori naravski dobro ruski — uz to francezki i njemački — a i ostale slavenske jezike dielom razumije, dielom i govori, naročito hrvatski.

Poljski delegati bijahu još: Michal Chyliński, bivši dugogodišnji urednik krakovskoga „Czasa“, pristaša galičke konservativne stranke, koju su nekada nazivali „stańjčikovskom“, a koja se sada zove narodna desnica, predsjednik središnje sveze slavenskih novinara; dr. Adal Doboszyński, bivši zastupnik, odvjetnik u Krakovu, izdavač „Nove Reforme“, glasila poljske demokratske stranke u Galiciji; Józef Swierzyński; Henryk Konic, bivši zastupnik u dumi, žid, nedavno se pokrstio, odvjetnik u Krakovu, pristaša najprije židovsko-buržoaske napredne demokracije, zatim jedan od osnivača poljske napredne stranke, a u najnovije doba pristaša napredne zajednice, kojoj pripada i njegov drug Boleslaw Lypacewicz, takodjer odvjetnik iz Varšave; dr. Ludwik Rydygier, dvorski savjetnik, sveučilištni profesor u Lavovu, uvjereni katolik, čovjek neobično ugledan na naučnom polju, vanredan poznavalac poljsko-njemačkih prilika, jer je porietlom iz pruskoga diela Poljske; dr. Michal Grek, odvjetnik iz Lavova, zastupnik i pristaša poljske pučke — agrarne — stranke u Galiciji; Kazimierz Puffke, urednik „Dziennika Poznańskiego“ i Maryan Seyda, urednik „Kuryera Poznańskiego“.

Za čudo je, da se je češka delegacija uredila i popunila istom neposredno prije samoga kongresa. Ali je zato radost pogledati na taj liepi niz sve samih dobro poznatih i priznatih radnika na češkoj, a većim dielom i na slavenskoj kulturnoj njivi.

Tu je prije svega dr. Jaromir Čelakovský, dvorski savjetnik, sveučilištni profesor, zastupnik na češkom saboru i na carevinskom vieću, od lipnja o. g. predsjednik češkoga narodnoga vieća. Učeni ga

sviet vrlo cieni; tko ga pozna, taj ga poštuje; stekao si je velike zasluge kao predsjednik Matice Česke i kao predavač u Češkom prosvjetnom savezu, o kojem je na kongresu imao i referat.

Drugi češki delegati bijahu:

Dr. Hynek Bulín, brnjanski zastupnik na carevinskom vieću, član pučke ili mladočeške stranke u Moravskoj, ali čovjek posvema samostalan, dobar poznavalac školskih čeških neprilika u Moravskoj, vrlo dobar govornik. Dobro razumije hrvatski, poljski i ruski.

Dr. Vratislav Černý, pražki gradski viećnik, odvjetnik, referent za slavensku turistiku, govori hrvatski i ruski. Bio je glavni tajnik kongresa, a posebice se je brinuo za južne Slavene.

Josip Dürich, zastupnik na carevinskom vieću, mlinar, pristaša agrarne stranke, govori dobro ruski.

Dr. Karlo Groš, načelnik glavnoga grada Praga.

Dr. Jaroslav Hlava, sveučilištni profesor.

Antonín Kalina, zastupnik na carevinskom vieću, pristaša državopravno-napredne stranke, neumorni radnik medju bečkim Česima, te ima najviše zasluga, da je posebni odbor svih čeških stranaka, ne izuzevši ni socijalista, uzeo u svoje ruke školske neprilike bečkih Čeha.

Václav J. Klofáč, zastupnik na carevinskom vieću, osnivač i glavni organizator narodno-socijalne pretežno radničke stranke.

Dr. Karlo Kramář, koji je ujedno predsjedaše kongresu.

Josip Kuffner, književnik i urednik „Národních Listů" kao představnik novinarstva. Govori ili razumije sve slavenske jezike, vrlo je mnogo doprinio svojim duhovitim feljtonima u „Nár. Listima" i drugim svojim spisima, da se je slavenska uzajamnost počela shvaćati u prvom redu kao potreba samostalne slavenske organizacije.

Češku naprednu stranku zastupaše sveučilištni profesor dr. T. G. Masaryk.

Dr. Karlo Mattuš, vrhovni ravnatelj češke Zemaljske banke i član austrijske gospodske kuće, živi svjedok glasovitoga slavenskoga hodočašća u Moskvu zajedno s pok. Riegerom i Palackim god. 1867.

Dr. Jiří Polívka, sveučilištni profesor u Pragu.

Dr. Jaroslav Preiss, ravnatelj Živnostenske banke, izvjestitelj za slavensku izložbu i za slavensku banku.

Dr. Josip Scheiner, starosta češkoga sokolskoga saveza i osim toga neumorni radnik u pražkom slavenskom klubu.

Zastupnici i članovi katoličke stranke bijahu Jan Šrámek i Tomáš Šillinger. Oba su svećenici, pa videći ih, morao si i nehotice požaliti, što ni naša hrvatska stranka prava ni slovenska narodna pučka stranka nije na kongres poslala niješnoga od svojih vrstnih govornika svećenika, od kojih su se nekoji već veoma iztakli u radu za slavensku uzajamnost.

Osim spomenutoga zastupnika Düricha imade češka agrarna stranka još dva svoja predstavnika. Bijahu to zastupnici Antonín Zázvorka i František Staněk.

U ruskoj delegaciji prevladavahu zastupnici, koji su bliže desnici. To je ujedno razlogom, da najugledniji prvak konstitucionalne-demokratske (iliti „kadetske") stranke, sveučilištni-profesor i učenjak svjetskoga glasa Maksim Kovalevskij, nije došao na sastanak zajedno sa sveučilištnim profesorom Miljukovim. Bilo se u obće bojati, da ustavno-demokratska stranka ne će biti zastupana, no na svu sreću došao je ipak jedan od glavnijih njezinih prvaka i ponajbolji ruski govornik, član državnoga vieća Aleksandar Aleksandrovič Stahovič, bivši član druge dume.

Stranku mirnoga preporoda zastupaše veleposjednik i član državnoga vieća N. N. Ljvov.

U ime ruske delegacije govoraše obično Mihajlo Vasiljevič Krasovskij, član državnoga savjeta i predsjednik petrogradskoga kluba „družtvenih pregalaca". Uz njega se osobito iztaknuo grof Vladimir Aleksijevič Bobrinskij, član državne dume, pristaša umjerene desnice, čovjek vanredno dubokoga osjećaja i vrlo široke naobrazbe.

Prave konservativce predstavljahu: zastupnik u dumi Aleksandar Stjepanovič Gižickij, profesor na varšavskom sveučilištu Ivan Porfirjević-Filevič, koji se još kao sveučilištni djak priznavaše za Poljaka, te je bilo bojazni, da će se baš radi njega nekoji Poljaci sustegnuti od kongresa; tajnik predsjednika dume Homjakova, Grigorij Visarionovič Komarov; tajnik staroga petrogradskoga slavenskoga družtva, — jer sad je osnovano već i novo — Vasilij Nikolajevič Korablev, koji govori hrvatski, a razumije i druge slavenske jezike; Dimitrij Nikolajevič Vergun, suradnik petrogradskoga „Novoga Vremena", prije u Beču, sada u Petrogradu, porietlom galički Rus, govori ili dotično razumije sve slavenske jezike.

Vrlo je dobro, što u ruskoj delegaciji bijaše stari radnik na slavenskom polju, Vsevolod Pavlovič Svatkovskij iz Petrograda,

poznat pod književnim imenom Nestor. Pozna dobro slavenske prilike i razumije dobro sve slavenske jezike.

U ruskoj delegaciji bijaše i već spomenuti Vladimir Mihajlovič Volodimirov, pak sveučilištni profesori: J. Ozerov iz Petrograda, glasoviti ekonomista; sveuč. profesor V. Francev iz Varšave, koji govori češki kao Čeh, a i druge slavenske jezike govori i razumije; akademik Behterev iz Petrograda.

Liepo popunjavahu rusku delegaciju: član dume Ivan Semenovič Ključev, školski nadzornik iz Samare, koji je tu došao i sa svojom ženom, bivšom učiteljicom, i koji se za češko školstvo tako oduševio, te je mlådenačkim žarom a uvjerenjem zrela čovjeka obećavao uraditi sve, što može, da se slavenskim narodnim duhom zadahne i rusko školstvo; Ivan Dimitrijevič Sytin, prvi ruski nakladnik iz Moskve, vlastnik najrazširenijega pučkoga dnevnika moskovskoga „Ruskoga Slova" i pravi mecena ruskih književnika; Nikolaj Dimitrijevič Bajdak, inžinir i željeznički ravnatelj; Teodor Jakovljevič Gej, ravnatelj ponajveće ruske banke; zatim tajnik spomenutoga družtva javnih pregalaca Dementijev, I. A. Sobolev i Doppelmayer (dakako Rus).

Ruski (staroruski) delegati iz Galicije bijahu: zastupnici dr. Glêbovickij i dr. Grinevickij, svećenik Vasil Davydjak pak Vlad. Dudykević i dr. Roman-Gerovski. Dr. Verguna prijaviše kao delegata takodjer galički Rusi.

Južni Slaveni sastaviše već drugi dan kongresa jednu jedinu delegaciju. Od Slovenaca bijahu tu samo predstavnici narodno-liberalne stranke, Ivan Hribar iz Ljubljane, Andrej Gabršček iz Gorice, dr. Otokar Rybář iz Trsta, koji je samo porietlom Čeh, i dr. Bogumil Vošnjak iz Celja.

Od Hrvatâ bijahu tu za dalmatinsku Hrvatsku zastupnik na carevinskom vieću dr. Tresić Pavičić, a za bansku Hrvatsku zastupnici Ljuba Babić-Gjalski, dr. Božo Vinković, dr. Ivan Lorković dr. Dušan Popović u ime stranaka, koje sačinjavaju hrvatsko-srbsku koaliciju, i zastupnik Stjepan Radić u ime hrvatske pučke seljačke stranke.

Srbski izaslanici bijahu: Giga Geršić, Milorad Pavlović dr. Milorad Drašković, dr. Kosta Kumanudi, sveučilištni profesor u Beogradu, dr. Dušan Baljak, zastupnik na carevinskom vieću iz dalmatinske Hrvatske.

Bugare zastupahu S. S. Bobčev, dr. Kalinkov i Luckanov. Sva trojica govore ruski, a Bobčev i hrvatski.

Predsjednikom jugoslavenskoj skupini bijaše Slovenac Hribar, koji govori hrvatski, češki i ruski. Podpredsjednikom joj bijaše Bugarin Bobčev.

Kako se vidi, bijaše jugoslavenska skupina najmanje parlamentarna, t. j. mnogobrojne jugoslavenske stranke bijahu na kongresu najnepodpunije zastupane. Priredjivači kongresa nastojahu izprvice, da bude na njem većina narodno-liberalnih elemenata; no pred sam kongres prevladalo je mnienje, da se svaki slavenski narod ima sam pobrinuti, kako će biti što podpunije i što doličnije zastupan, jer se je uvidjelo, da na kongresu ne će i onako doći do glasovanja u pravom smislu te rieči, t. j. da tu ne će odlučivati par glasova, nego da se stvar, koja bi imala protiv sebe znatni broj učestnika, nema ni razpravljati, ili da se poslie generalne debate ima bez zaključka i bez glasovanja ostaviti za budući kongres, dok u dotičnom pitanju nastane bolji sporazum.

Šteta samo, što je naročito s obzirom na nas Hrvate ovo jedino opravdano shvaćanje prevladalo tek u zadnji čas, tako da je primjerice Starčevićeva stranka prava dobila poziv na kongres na ruke zastupnika dra. Mile Starčevića istom u sriedu dne 8. srpnja, a već je u subotu dne 11. srpnja svim učestnicima valjalo biti u Pragu. I sva je sreća, da su se Rusi i Poljaci još za vremena ozbiljno primili posla, te su naročito Poljaci prije samoga viećanja u Pragu imali četiri važne konferencije: u Berlinu viećahu poljski zastupnici na pruskom i na njemačkom saboru; u Petrogradu poljski članovi državnoga savjeta i državne dume; u Varšavi prvaci svih poljskih političkih stranaka; napokon u Krakovu dne 12. lipnja 42 izaslanika iz svih krajeva Poljske, koji predstavljahu sve stranke i struje u poljskom javnom životu.

Slično tomu pripravljahu se za kongres i Rusi, a u Češkoj donašahu i mali pokrajinski listovi još njekoliko tjedana prije samoga kongresa obširne i temeljite razprave. Zato je Česima bilo lako, da u zadnji čas izaberu onako dobru delegaciju. A da su i Česi i Poljaci i Rusi došli na kongres onako nepripravljeni kao mi Hrvati, a južni Slaveni u obće, bio bi slavenski kongres u Pragu svršio s manjim uspjehom, nego prije šestdeset godina.

Iz svega toga vidimo, da je osebujnost same organizacije ovoga kongresa bila u tom, što na čelu cieloj akciji stajahu političari, koji

opet djelovahu samo na političare, premda se je od prvoga početka, što je već spomenuto, dosljedno i iskreno izticalo, da će se kongres izključivo baviti prosvjetnim i gospodarskim pitanjima. Tim postupkom dokazalo je današnje slavensko pokoljenje svoju političku zrelost, jer nama Slavenima treba prije svega nekoga zajedničkoga autoriteta, koji će moći uspješno voditi svu našu javnost, a naročito svu štampu našu, ili barem ponajveći njezin dio, a takovim autoritetom i kod nas kao i drugdje u svietu još je najprije sbor narodnih predstavnika.

Konačno treba ne samo spomenuti, nego i naročito naglasiti, da ni najbrižnija ni najdomišljatija organizacija ne bi bila slavenskomu kongresu kadra zajamčiti uspjeh, kako mu ga je unapried osigurala ona slavenska atmosfera u Zlatnom Pragu, koja je od prvoga časa neodoljivo uhvatila sve učestnike. I oni slavenski delegati, koji nisu potanje poznavali češke povjesti i savremene češke kulture, osjećali su i vidjeli na svakom koraku ono isto, o čem je ruski general V. M. Volodimirov poslie V. pražkoga svesokolskoga sleta medju inim u Petrogradu ovako govorio:

„.... usred slavenskih plemena ima narod, ...koji se je u posljednjih šestdeset godina s nedostižnom uztrajnošću i muževnošću borio za svoj narodni, politički, moralni i materijalni obstanak i ne samo da se je borio, nego je pobiedio jakoga neprijatelja, za koga se je činilo, da je nepobjediv.... Ne jedanput je već iznemogao u svojoj osamljenoj borbi s jakim protivnikom, a ipak se nije sebično zatvorio pred ostalim Slavenima, nego je vazda nalazio i snage i sredstava, da istodobno aktivno širi sveslavensku ideju. Shvaćajući pravilno uvjete uspjeha slavenske misli, taj je narod kao ni jedan drugi bio vazda nesebično odan Rusiji, cienio je njezinu moć i snagu, vidio je u njoj glavni oslon i nadu Slavenstva...“[1]

I zato kakogod je nesumnjivo, da se konačni slavenski kongres može s podpunim uspjehom obdržavati samo na posvema slobodnom slavenskom tlu, dakle bilo u Moskvi, bilo u Varšavi, — kad bi dotle ruska Poljska dobila najširu autonomiju, — tako je u drugu ruku očito, da je češka priestolnica upravo kao stvorena za sretan početak ovakvoga velikoga djela. Da se je prvo pripravno vieće sastalo gdjegod mu drago, ne bi bilo pod tako blagoslovnim dojmom sveukupnoga javnoga mnienja, koje tako iskreno i ozbiljno shvaća slavensku uzajamnost, da su sve češke političke stranke u vrieme kongresa podpuno zaboravile sve

[1] V. M. Volodimirov „Moji dojmovi itd“ str. 2.

svoje opreke i razlike, te su svi njihovi prvaci s velikim priegorom i svima silama pomagali dru. Kramářu, koji je radi neuspjeha svoje positivne politike, kako ju sam zove, postao baš u oči kongresa možda najnepopularniji političar u Češkoj. Ta češka disciplina bila je dapače tako velika, da za vrieme cieloga kongresa, prije i poslie njega, nisu Česi pred slavenskom braćom odkrivali ni najnovijih strašnih progona svojih manjina u onim dielovima kraljevine Češke, gdje su Niemci u većini, samo da se tom sgodom ne moraju uz tužbe proti bečkoj vladi potužiti i na glavne svoje političare, koji i danas tu vladu podupiru i kojima bi takove pritužbe bile za stalno oduzele mnogo volje u pripravama i u radu za kongres. Bila je i to sretna misao, da kongres vieća u staroj pražkoj viećnici pod sjenom dviju ponajvećih umjetnina češkoga modernoga slikarstva: Osude Husove na kostničkom koncilu i izbora Jurja Podjebradskoga za kralja. U tim dvjema bezsmrtnim Brožikovim umotvorima u istinu kao da je sadržan sav program slavenske uzajamnosti: neustrašivost narodnih pregalaca, koji se bore za pravo i istinu, i ujedno potreba organizacija svih narodnih sila, što je oboje sadržano u češkom Havličkovom geslu: Poctivost a sila — poštenje i snaga.

IV.

Obilježje kongresa.

I prijatelje i neprijatelje naše, a i nas same kod ovakvoga kongresa, kakav bijaše ovaj, prije svega zanimaju tri pitanja: Hoće li se Slaveni razumjeti i onda, kad svaki bude govorio svojim jezikom; kako će se medjusobno držati Rusi i Poljaci; da li će viećanje biti ne samo iskreno, nego i tako stvarno, da mora dovesti do praktičnoga uspjeha?

Svako je ovo pitanje za nas Slavene čitav problem. S obzirom na naš historijski razvoj to nije ni čudo. Živimo na golemom području, koje obuhvaća preko šestinu zemaljske kruglje, a nije sastavljeno možda od kakvih naseobina, nego smo na njem u istinu gospodari, zovemo ga domovinom. Ali na tom golemom području mi smo Slaveni jošte s malom iznimkom preriedko posijani, a i tudjim narodima i državama mjestimice dosta ili posvema odieljeni, i to već preko tisuću godina, te se čini, da smo morali izgubiti u toj raztepenosti svaku jezičnu srodnost. Svi smo nadalje duže ili kraće vrieme

bili pod tudjim, ili pod tudjinskim vládama, dakle pod takvim pritiskom odozgo, koji se nad nama najviše i podržaje time, što svima sredstvima nastoji, da se što manje poznamo, a po tom i što više svadjamo, pa i koljemo. Tako je i došlo do toga, da je slavensko školstvo, gdje je i razvito, često i prečesto nenarodno, dapače protunarodno, te slavenska inteligencija ima o slavenskom svietu toliko predsuda, a tako malo znanja, kao o nijednom evropskom narodu. Zato ne bi bilo nikakvo čudo, kad se mi Slaveni u istinu ne bismo razumjeli, ništa jedan drugom vjerovali i nimalo se poznali.

Na sreću svaki slavenski narod imao je i još uviek ima sad više, sad manje pojedinih pregalaca, pa i čitavih družtava, koja do danas postigoše ipak toliko, da prvaci slavenske inteligencije, govoreći i materinskim jezikom, ne razumiju samo smisao, nego sav sadržaj do potankosti, a ovaj put na pražkom kongresu u onoj osobitoj slavenskoj atmosferi zavladalo je već na prvoj svečanoj sjednici ujedno i takovo medjusobno povjerenje, da je liepi broj slavenskih, naročito čeških strukovnjaka mogao razmjerno lako riešiti najteža gospodarska i kulturna pitanja, radi kojih se kongres i sastao. Treba iztaknuti još i to, da nam je ovaj put sretnim slučajem pomoglo dapače i to, što bi nam inače samo škodilo: ruski jezik, nametnut Poljacima, poslužio je Poljacima, Rusima i cielomu Slavenstvu.

Poljaci su u obće bili na kongresu u najsgodnijem položaju. Svi su ustmeni izvještaji bili češki, predsjednik dr. Kramář govorio je vazda češki i ruski, a i nekoji Poljaci govorili su i poljski i ruski. Budući da je poljski jezik češkomu tako sličan, te stranci, pa i Slaveni, ne mogu na prvi mah da ih razlikuju, dosta je Poljaku, da se samo malo priuči češkomu izgovoru i već sve razumije, osobito ako uz to zna i ruski, kako je to bilo ovdje. Znanje dvaju slavenskih jezika, naročito kad je temeljito, upravo neobično olakšava razumievanje svakoga drugoga slavenskoga jezika. Zato su Poljaci razumjeli i nas, južne Slavene, napose Hrvate.

Poljaci su prvobitno došli samo zato, da na viećanju sve prate, pa makar kod svega i ne sudjelovali, ali već poslie prve svečane sjednice postali su najaktivniji, ako i jesu još dosta dugo ostali najhladniji učestnici svih razprava. I tako Poljaci ne bijahu samo zemljopisnom, nego i jezičnom svezom medju iztočnim, zapadnim i južnim Slavenima.

I Česi su bili u vrlo sgodnu položaju, i to ne samo zato, što su kao priredjivači izvješćivali, a ponajviše i govorili češki, nego glavno zato, što su u jednu ruku poljski razumjeli kao i Poljaci češki, a u drugu ruku što se osobito u novije doba i teoretski i praktično vrlo mnogo uče i ruski i hrvatski. Zato im je bilo lako, da izmedju svojih delegata svakoj slavenskoj skupini dadu takvoga provodiča, koji posebice poznaje prilike dotičnoga slavenskoga naroda, a uz to i govori dotičnim slavenskim jezikom.

Tako je Rusima bio dodieljen profesor Fr. Táborský, Poljacima knjižar Tr. Hovorka, a Jugoslavenima odvjetnik dr. Ettel. Osim toga glavni tajnik pripravnoga odbora, dr. Vratislav Černý, govori ruski i hrvatski, a predsjednik kongresa, dr. Kramář, vanredno je poslužio cielomu viećanju time, što je redovito sam s mjesta, kadgod mu se to činilo potrebnim, dotičnu stvar uz češki kazao još i ruski.

Budući da sva tri Bugarina, a i po jedan Slovenac i Hrvat i kod viećanja i kod zajedničkih objeda govorahu ruski, a Poljaci i Česi ruski ili govore ili razumiju, bili su i Rusi u tako sgodnom položaju, da im nikada nije trebalo tumača, izuzevši dva, tri slučaja, kad je poljski govornik samo poljski tumačio svoje stanovište. U tom su slučaju Rusi otvoreno tražili, da se to isto kaže još ruski, shvaćajući vrlo dobro, da važnim razlozima i izjavama nije dosta znati samo za najobćenitiji smisao, nego da im treba znati i za kolorit i za tendenciju.

I s jezičnoga gledišta bili su južni Slaveni, izuzevši trojicu, četvoricu najslabije pripravljeni za kongres. Bugari su dobro razumjeli samo Ruse, južne Slavene već manje, Čehe još manje, a Poljake gotovo nimalo. Premda sva tri bugarska delegata bijahu ljudi vrlo obrazovani, ipak se je baš na njima najbolje pokazalo, kako je štetna gotovo podpuna isolovanost bugarskoga političkoga i kulturnoga života od ostaloga slavenskoga svieta, izuzevši Rusiju. To isto vriedi, i to još u većoj mjeri, i za Srbe iz kraljevine, jer ti nisu ni Rusa razumjeli kao Bugari. Dapače i hrvatski i slovenski delegati slabo su Poljake razumjeli, a to nije nikakvo čudo, kad uvažimo, da kod nas na jugu ne možeš poljskih novina i knjiga ni vidjeti, i da do sada ni na jednom jugoslavenskom jeziku nema ni najkraće upute za učenje poljskoga jezika.

Ovdje je potrebno u kratko spomenuti jednu načelnu stvar: u slavenskoj javnosti opaža se težnja, koja se jasno vidjela i na ovom kongresu, da se Slavenstvo prikaže za tako srodnu jezičnu cjelinu,

te se Slaveni mogu razumjeti, čim se sretnu bez ikakove priprave. Ova je težnja nastala pod pritiskom nezdravoga straha, da ćemo slavenskoj uzajamnosti tobože škoditi, ako iskreno i otvoreno priznamo, da je i medju najbližim slavenskim jezicima, kao što je hrvatski i slovenski, češki i slovački, pak češki i poljski, potrebno barem nješto čitati ili čuti govoriti prije, nego što hoćemo, da i taj koji jezik razumijemo. Kad znamo i prosudimo, kako se Niemci i onda, kad govore književnim jezikom, ne mogu često i prečesto sporazumjeti sa svojim pukom, koji u tom književnom jeziku uči u pučkoj školi; kad znamo, da je to isto u Francezkoj, a još gore u Italiji; kad prosudimo, da su pojedina narječja i njemačka, i talijanska i španjolska, pa i franceska medju sobom tako udaljena, te se primjerice kod nas u Dalmaciji talijanski ribari iz raznih talijanskih pokrajina ne mogu sporazumjeti, ako ne govore hrvatski, onda je u istinu suvišna svaka bojazan, da će to tobože škoditi slavenskoj uzajamnosti, kad kažemo, da nam je potrebno u drugom slavenskom jeziku pročitati barem koje novine ili par dana čuti govoriti, da u istinu u tom jeziku možemo sliediti i ozbiljnu razpravu na parlamentarni način. Baš protivno, ovo nam i škodi, što mi na svu silu hoćemo, da se bez najmanjega truda i bez najmanje priprave razumijemo. Mi smo, istina, češćim saobraćajem uzprkos tomu postigli, da se vrlo dobro razumiju naši liečnici, prirodoznanci i novinari, koji se u zadnjih desetak godina već njekoliko puta sastaše. Ali još više je istina to, da bi i liečnički i novinarski slavenski kongresi bili još više uspjeli, kad bi se u ime slavenske uzajamnosti od svakoga učestnika tražilo, da prije kongresa koliko toliko prouči barem još dva druga slavenska jezika. Jedino tako ne će se za nas Slavene moći reći, da smo zakopali u istinu veliki talenat, što ga imamo za učenje, koji nam ostali narodi toliko zavidjaju i koji bi od nas sam po sebi mogao učiniti prvoga medjunarodnoga kulturnoga posrednika. Jedino tako izkoristit ćemo tu u istinu vanrednu srodnost svih slavenskih jezika i biti doskora ne samo putnici, turiste kod drugih Slavena, nego se u svakoj slavenskoj zemlji osjećati kao u rodjenoj domovini. Tad će istom slavenska uzajamnost biti ne samo široka, nego i duboka.

Ova je stvar i s praktičnoga gledišta vrlo važna zato, jer sada, gdje nismo samo kod sveslavenske pjesme, nego, hvala Bogu, počinjemo stvarati i sveslavensku prozu, gospodarsku naime organizaciju, bezuvjetno je potrebno, da se što prije na nijednom slavenskom vieću

ne traži više: Molimo prevesti! a još manje, da nitko sam za sebe ne šapće: Toga sad nisam razumio! Posebne povjerljive konferencije ruske i poljske delegacije, na kojima je stvoreno ono medjusobno povjerenje, koje je doskora prodahnulo cieli kongres, ne bi b le moguće, da Poljaci ruski ne razumiju, dotično i ne govore; bez toga se takav rezulat ne bi dao ni zamisliti, to manje, što u ovakvom slučaju, kad se rješavaju stari sporovi i krče putovi za trajni sporazumak, nije dosta, da se razumije samo smisao, nego treba proniknuti u sve potankosti, jer inače mogu nastati nesporazumci, koji se kašnje ljuto osvećuju.

Sve ovo, što je do sada rečeno, premda je vrlo važno, ipak nam još ne podaje ni iz daleka podpune slike one atmosfere, koja je vladala kod svih viećanja pražkoga kongresa. Da podpuno shvatimo i ujedno ocienimo glavno obilježje ljetošnjega slavenskoga vieća, valja nam se sjetiti najkrasnije crte slavenskoga kulturnoga života: ruske dubine i iskrenosti u svim družtvenim pitanjima.

Kao Slaveni mi smo svi ponosni na svjetsko znamenovanje književnosti ruske; no obično zaboravljamo na pravu jezgru te književnosti, a još više na jezgru ruske književne kritike: na ono osebujno čuvstvo ruske inteligencije, u kojem se tako izrazito javlja osjećaj neke osobite dužnosti obrazovanih i imućnih slojeva naroda prema neukomu i siromašnomu puku, osjećaj, koji se izrazuje riečima: „služiti narodu“, a već je preko pol stoljeća utjelovljen u genijalnom autoru „Ane Karenine“ i „Uzkrsnuća“. U kulturnoj evropskoj povjesti nema sličnoga pojava, izuzvši češke Husite i češku braću, njihovo „traženje istine“, dotično njihovu obranu rieči Božje.

Istina je doduše, da je ruska inteligencija bila, a i danas je velikim, dapače većim dielom ili do skrajnosti kosmopolitska, ili do fanatizma revolucionarna. No varali bismo se, kad bismo te i druge ekstreme smatrali glavnim, ili možda jedinim mjerilom ne samo široke, nego i duboke ruske nature. Varali bismo se, a što je još gore, ne bismo ništa razumjeli u ruskom javnom životu. Ne bismo razumjeli ni odgovora predsjednika treće ruske dume na pozdravni brzojav slavenskih izaslanika. Homjakov naime svršava: „Pripravan sam služiti velikomu slavenskomu djelu“,

U tom su smislu govorili i razgovarali svi ruski delegati bez iznimke: i „ljevičari“ i „desničari“, i umjerenjaci i radikalci; svi bijahu sretni, što su u češkom narodu, u njegovom glavnom gradu, u tom zlatnom srcu Slavenstva, kako Prag nazvaše; što su u njegovoj

sokolskoj organizaciji, u pučkoj prosvjeti i blagostanju, u tehničkom napredku, radu i štedljivosti ; jednom riečju u cieloj njegovoj materijalnoj i moralnoj kulturi našli savršeni uzor svega onoga u malom, čim će Rusija biti u velikom, čim sama sebe upozna, čim počne svom odanošću služiti preporodu i organizaciji cieloga Slavenstva, dakle i sebi samoj.

Najsjajniji govori Krasovskoga, Maklakova, Bobrinskoga, Ključeva itd. ne bi bili djelovali onim nezaboravnim dojmom, da i sadržajem i cielim svojim tonom vazda ne propoviedahu jedno te isto: Mi smo Rusi veliki, a hvala Bogu, još i jaki ; u koječem, naročito u književnosti, daleko smo pokročili ; no još ipak nismo velik narod u pravom smislu te rieči, te vrlo rado priznajemo, da je mala Češka kao svestrano razviti narodni organizam daleko pred našom gorostasnom domovinom. I ne samo da to rado priznajemo. Mi se tomu od srca veselimo i ne stidimo se i javno kazati, da ćemo se u buduće učiti kod vas malih Slavena, kod Čehâ. Mnogi je od nas pošao na daleki put u Prag ponajviše zato, da onda skoči u Njemačku, u Švicarsku, u Italiju, u Francuzku. No gle, nitko od nas tamo ne putuje, jedni hrle natrag u domovinu, koju istom sada počimaju pravo ljubiti s ruskom i sa slavenskom sviešću, a drugi još ostaju na slavenskom tlu, hoteći da se do kraja prodahnu neodoljivim, prosvjetnim i pučkim nacionalizmom slavenskim. Nismo samo oduševljeni češkim gostoljubljem i češkom kulturom ; nismo samo uvjereni, da takav narod ne može propasti ; nego smo i obraćeni na Slavenstvo, u kojem vidimo uvjet svjetskoj ruskoj veličini i ponajpače jamstvo istinskoga ljudskoga napredka. I zato ne ćemo mirovati, dok sve to, što u Češkoj vidjesmo, ne stvorimo i ne uzkrisimo u Rusiji.

Na samom viećanju govorahu Rusi vazda u tom smislu, u svojim zdravicama, a još više u svojim privatnim razgovorima govorahu, može se reći, doslovce ovako. I kad si čuo tako govoriti, vazda si osjećao, da to nisu prazne rieči, da se to ne govori samo možda u časovitom zanosu, nego da to dolazi iz takvoga uvjerenja, koje ne miruje, dok svoga ideala ne oživotvori.

Mi smo si Slaveni sami prigovarali, a naši neprijatelji zato su nas najviše i omalovažavali, što smo često velike stvari samo započimali, a u najboljem slučaju na pol puta sustajali. Ljetošnji slavenski kongres upravo se iztiče tim, što je duboka ruska iskrenost, neobična poljska ozbiljnost, svestrano češko izkustvo i jako oduševljenje jugo-

slavensko — što se je sve to slilo u takovu slavensku sviest, koja psihologijskom nuždom traži, da svaka misao postane muževna rieč, a svaka promišljena rieč blagoslovni čin. I zato svi učestnici kongresa na pitanje: No, da li će biti što iz svega toga, velikom većinom odgovarahu: Ne samo da će biti, nego već jest.

V.

Praktični rezultati kongresa.

Pod praktičnim uspjehom razumieva se danas obično neposredna materijalna korist. Takve koristi kongres naravski još nije donio nikomu, a najmanje Pragu i drugim češkim gradovima, koji na poziv češke priestolnice doprinieše znatne svote, da svi učestnici uzmognu biti u podpunom smislu rieči gostima Zlatnoga Praga. Ova je stvar iznenadila naročito one Slavene, koji si češku štedljivost predstavljaju kao škrtost, te su i u ovoj neobičnoj gostoljubivosti vidjeli ponovni dokaz, koliko je Česima stalo do slavenske uzajamnosti.

K nama u Hrvatsku bio je dopro glas, da ovaj slavenski kongres ima pomoći ljetošnjoj pražkoj izložbi, t. j. praktično koristiti u prvom redu pražkoj trgovačko-obrtničkoj komori. Prosudjujemo li samo korist neposrednu i materijalnu, nije kongres ni toj izložbi nimalo pomogao, jer u jednu ruku svi učestnici kongresa imadjahu bezplatan ulaz u izložbu, kadgod su htjeli, a u drugu ruku medju trideset do 80 tisuća, a nedjeljom i više posjetnika, što ih izložba danomice ima, osamdeset članova kongresa upravo se gubi.

No istina je to, da su Česi i na svoju i na obću slavensku korist već odavna shvatili, da osim neposredne materijalne praktičnosti imade, da tako kažemo, praktičnost idealna, o kojoj se može govoriti, kad čovjeku podje za rukom stvoriti povoljne prilike i naći sgodna sredstva, da oživotvori svoje najdraže i najsvetije ideale.

Nama Slavenima izvan Rusije, dakle i nama Hrvatima, u našoj težkoj borbi najviše je stalo do toga, da i netko drugi naše težnje ne samo razumije, nego i podupre, t. j. da stečemo jake i trajne simpatije, a do potrebe da dobijemo i izdašne pomoći od kojega drugoga naroda. Osobito od onoga vremena, od kada je svjetska centralizacija zahvatila ne samo gospodarsko i trgovačko, nego i političko područje, te se kod promjene medjunarodnih prilika računa ozbiljno samo s velikim skupinama, svaki mali slavenski narod živo osjeća,

da njegova budućnost zavisi ponajviše o tom, hoće li ga koja velika organizacija svjetskoga znamenovanja primiti u svoje kolo kao ravnopravnoga člana.

Kako je nama Hrvatima težko već samo to, što uzprkos pravu i zakonu i svomu vanredno povoljnomu zemljopisnomu položaju ne možemo postati ravnopravnim članom ni u državnoj svojoj zajednici s Ugarskom! Koliko su se naši najbistriji umovi i najuzorniji rodoljubi mučili, da tu ravnopravnost ujedinjenomu hrvatskomu narodu izvojšte u federativno preuredjenoj Habsburžkoj monarkiji! I često ogorčeni s neuspjeha u jednoj i drugoj ovoj borbi obraćahu se naši narodni prvaci sad k zapadnoj Evropi, sad k Slavenstvu, sad k Francezkoj, sad k Rusiji, ali vazda bijahu slabe sreće. Na zapadu smo im bili premalo kulturni, a na iztoku preneznatni, jer ciela Hrvatska nije veća od ove ili one ruske gubernije.

I poslie tolikih razočaranja eto nas najedanput na takovom slavenskom kongresu, koji ne samo da je naviešten i sazvan, nego i obdržavan na temelju podpune ravnopravnosti svih slavenskih naroda. Dapače još više: Oba najveća slavenska naroda, Rusi i Poljaci, upravo se natjecahu u priznanju kulturnoga prvenstva i manjih slavenskih naroda, naglašujući svakom sgodom, da bratimstva nema i ne može biti bez ravnopravnosti i bez slobode. Najpodpunije i najizrazitije priznate su kulturne zasluge Čehâ, ali što je kazano njima, to vriedi za sve manje slavenske narode, a posebice za nas Hrvate, koji smo u najtežim prilikama znali ostati vjerni barem umanjenomu idealu slavenske uzajamnosti, najiskrenijemu bratimstvu sa Slovencima, narodnomu jedinstvu sa Srbima, dapače u svim svojim znanstvenim podhvatima kulturnomu jedinstvu svih južnih Slavena. I dosta je spomenuti samo dva imena — Gaj i Strossmayer — da u kolo slavenske braće stanemo ponosni i jaki njihovim priznanjem i njihovom ljubavlju.

Mi svi znamo, a s nama to osjeća i ciela Evropa, dapače sav sviet, kako je sudbonosan bio poraz zapadne kulturne Njemačke u njezinu sukobu s militarističkom, grabežljivom Pruskom, koja je napokon Njemačku ujedinila ognjem i mačem više, nego prosvjetom i slobodom. Uzprkos tomu, što Rusi nikada ne bijahu slavenski Prusi, pa ni carska slavenska Rusija ono, što je i današnja Prusija, ipak se je bilo bojati, da će se slavenska uzajamnost izroditi u rusku službenu jednoličnost, i da će mjesto slavenske kulturne zajednice, koja

bi osvježila, pa možda i preporodila svu Evropu, nastati samo jedan novi politički gorostas, koji bi u istinu mogao biti vrlo sličan golemoj sgradi na slabu temelju, te prije ili kasnije u svojim ruševinama pokopati i svoju, a možda i susjednu kulturu. Ova je bojazan bila kod svih slavenskih protivnika već tako ozbiljna, te se je svaki naš koncentracioni pokret, pa bilo to i u granicama jedne te iste monarkije, smatrao velikom opasnošću po evropski mir, pa zato i bezobzirno gušio, tobože radi razornih i nekulturnih svojih tendencija. I nije to bio najmanji razlog, što su kod svih neruskih Slavena, pače i kod istih Čeha, postajale sve to jače takove stranke, koje su slavensku uzajamnost poricale, ili ju čak najoštrije pobijale, jer da je opasna, pa i ubitačna za zdravi razvoj, a i za sam obstanak pojedinih slavenskih naroda.

Poslie ljetošnjega slavenskoga kongresa ne će se moći ni u jednom slavenskom narodu doskora ni pojaviti, a kamo li održati stranka, koja bi slavensku uzajamnost pobijala kao opasnost za narodnu individualnost. Baš naprotiv ljetošnji je kongres dokazao, da i mali slavenski narodi mogu u slavenskom kolu doći do takvoga priznanja i ugleda, koji će ih i u velikom svietu dovesti u prve redove prosviećenih naroda.

Tako je već na prvoj svečanoj sjednici ruski delegat Krasovskij progovorio ovako: „S pravom smo se sastali u tom gradu, jer Prag vazda bijaše i jest idejnim središtem Slavenstva, prednjom njegovom stražom, lučonošom slavenske kulture..... Pozdravljamo Prag.... kao vodju svih slavenskih grana, kao predhodnicu zviezdu, koja nam pokazuje put, kuda nam valja u buduće koracati.“

Ruski delegat Maklakov, popunjujući Krasovskoga reče: „Prva rieč, koju je izrekla.... narodna Rusija, bijaše preporod misli o slavenskoj uzajamnosti..... Nadamo se, da će dvadeseto stoljeće dovršiti ono djelo, koje bijaše započeto u XIX. stoljeću u znaku slavenskoga narodnoga preporoda. A kad govorimo o sveslavenskoj uzajamnosti, polazimo s toga stanovišta, da bez slobode i jednakosti ne može biti bratimstva slavenskih naroda.... Ta ideja nije samo prirodna, nego je to i misao, koja stvara. Mi shvaćamo, kako je potrebno, da naši sporovi umuknu.... i da ovdje u Pragu polažemo prvi kamen velikoj budućnosti, te se radujemo, da je meni s mojim ruskim prijateljima sreća dosudila, da ovdje poslužim velikoj slavenskoj misli.“[1]

[1] Národní Listy, od 14. VII. 1908., 1. str. 4. stupac.

Kad se je tako govorilo prvi dan, onda si možemo misliti, kako je ovakvo priznanje bilo ne samo iskreno, nego i nepokolebivo na koncu viećanja, dotično kod posjeta južne Češke, gdje je većina slavenskih delegata imala prilike, da na svoje oči vidi, kako prosviećeni demokratski nacionalizam i u širokim slojevima puka tvori čudesa narodne discipline, značaja i blagostanja. Tu u Taboru akademik Behterev, diveći se tamošnjoj gospodarskoj akademiji, čovjek inače do skrajnosti hladan, toliko se zanio, te je XX. stoljeće nazvao slavenskim viekom uz uvjet, da se Rusi u buduće uče kod Čehâ, a ne možda negdje na zapadu. Znameniti svoj govor počeo je taj učenjak ovako : „Još pred par godina bila bi sramota kazati, da ćemo se mi Rusi učiti od Čehâ. A ja vam sada velim, da je ovo ponajglavniji uvjet našega preporoda, da ne kažem našega spasa."

Drugi odlični ruski učenjak, ekonomista Ozerov, priznao je zatim javno, da je u Češku došao kao kosmopolita, i u njoj da je istom postao osviešteni narodnjak. Napokon je i vanredno oprezni Maklakov progovorio o „slavenskoj opasnosti" za Evropu, o takvoj slavenskoj opasnosti, koja će silnike prinukati, da poštuju slobodu, a narodne tlačitelje, da se sjete pravice. Uzporedio je tu „slavensku opasnost" „žutoj opasnosti", koja da je na Evropu dosta dobro djelovala, a djelovala bi još i bolje, kad bi se Azijati organizovali na ovakvom prosvjetnom i moralnom temelju, na kakvom se organizujemo eto mi Slaveni.

Kako je sve to djelovalo na Poljake, na te stare branitelje ravnopravnosti i jednakosti svih slavenskih naroda, ne treba pobliže ni spominjati. Slušajući punih osam dana ovakve govore i videći napokon, da su i najveći ruski konservativci, primjerice delegat Gižickij, otvoreno i iskreno prihvatili ovo jedino pravo stanovište, izadjoše i oni iz svoje reserve. Tako smo doživjeli i u Pisku dne 20. srpnja o. g., da su Poljaci pljeskali ruskoj, a Rusi poljskoj himni, i da su se predstavnici obaju naroda na očigled sviju nas izljubili, da bratskim cjelovom zapečate takvu slavensku uzajamnost, koja svakoga od nas podiže i jača i baš time stvara onu nesavladivu silu moralnu i materijalnu, koje se u buduće ne će bojati nitko, osim onih, kojima je nečista savjest.

U ostalom i bez svega ovoga jedan jedini fakat, kojim je kongres završio, dovoljnim je mjerilom praktičnoga njegovoga uspjeha : Rusi i Poljaci, predstavnici najvećih i do sada najjače zavadjenih slavenskih naroda, složno se dižu i predaju predsjedniku dru. Kramářu 3600 kruna kao nagradu za najbolji i najpregledniji spis o Slavenstvu, a

veliki Rus odmah naglasuje, da prvi i veći dio spisa ima biti posvećen velikoj kulturi male Češke.

Što je ovaj put odredjeno za Češku, drugi put može biti za Hrvatsku ili za Bugarsku, jer ništa na ruske i poljske predstavnike ne djeluje tako, kao vidljivi dokazi ozbiljnoga kulturnoga i gospodarskoga rada. Tako član ruske delegacije A. A. Stahovič, boraveći malo poslie kongresa čitav dan u Zagrebu, nije i riečce potrošio, da pita za pojedine političare ili za pojedine stranke, dok je čitave sate pitao i bilježio, kakve su kod nas škole, što seljak jede, kako stanuje, kako se odieva, na čijoj zemlji živi itd. itd. I kad je g. Stahovič stajao usred našega Sveučilištnoga trga i od svoga pratioca čuo, kakve su tu sve sgrade, uzkliknuo je sav u čudu: Da u Zagrebu nema ništa, nego ovaj trg, već je za svakoga obrazovanoga Rusa vriedno i poučno, da ovdje stane i vidi, kako i malen narod može stvarati velika kulturna djela.

Uz ovaj, da tako kažemo, najpraktičniji rezultat slavenskoga kongresa, poslie kojega se u istinu može govoriti, kako je sgodno kazao bugarski delegat Luckanov: Nema nas tu ni velikih, ni malih, nego smo si jednaki, jer smo svi svoji — istom poslie ovoga resultata dobivaju pravu vriednost svi oni zaključci o slavenskoj izložbi i o slavenskoj banci, o slavenskom sokolskom, turističkom i prosvjetnom savezu, o slavenskom naučnom slovniku u Petrogradu, o središnjoj slavenskoj knjižari u Pragu, o reciprocitetu svih slavenskih sveučilišta itd., jer za svakim tim zaključkom stoji ne samo dotični odbor, nego i sva snaga jake slavenske sviesti, u koju se sada proširuje živo rodoljublje svih slavenskih naroda.

Samo na ovom i ovakvom temelju mogli su se Rusi i Poljaci tako sbližiti, da je kod razprave o slavenskoj izložbi Rus Krasovskij, govoreći o neprilikama za tu izložbu, kazao medju inim i ovo: „Mogu izjaviti, da si svi mi želimo, da se zapreke, koje su do sada na putu razvoju poljskoga duha i poljske kulture, razvoju duševnomu i gospodarskomu, što prije odstrane. Ujedno vjerujemo, da je promjena prilika, koja je netom u Rusiji nastala, jamstvom za to, da se prijašnji nesporazumci ne će ponavljati kod svjetla narodne savjesti (naime državne dume). Molim, da Poljaci uvaže, da je i ruski narod do nedavna imao isto tako mnogo zapreka, te ni mi nismo mogli biti ono, što smo biti htjeli. Ali ja mislim, da slavenska izložba ne smije biti samo izrazom narodnoga ponosa; naprotiv mi si moramo otvoreno

pokazati .... i ono, čega u nas nema .... To će dovesti k tomu, da baš one tamne točke uzmognemo u buduće prikriti krasnim bojama“.[1]

Na te rieči ustadoše ruski delegati sa svojih mjesta, rukujući se i pozdravljajući se s Poljacima. Sam taj prizor dovoljnim je dokazom, da je kongres uspio baš u onom, što je za sve Slavene nas ne samo najpraktičnije, nego upravo životno pitanje.

STJEPAN RADIĆ.

[1] Národní Listy od 16./VII. 1908., str. 1, stupac peti.

KOBNA OKLADA.

DRAMA U ČETIRI ČINA.

NAPISAO P. KRSTINIĆ.

LICA:

Marko Marulić, prvi pjesnik hrvatski.
Dujam Papalić, } njegovi drugovi.
Jerko Papalić, }
Šimun Marulić, sudac, brat Markov.
Vica, sestra njihova.
Budislav, knez (načelnik) splitski.
Danica, njegova kći.
Ane, njezina dvorkinja.
Noćni stražari u službi grada Splita.

Pučani, mladići, gradjani.
Čin se zbiva u Splitu oko godine 1476.

I. ČIN.

(Trg u gradu, naokolo zgrade i ulice, u jednoj kuća načelnikova s prozorima na trg; predvečerje se primiče, zvoni na večernicu.)

PRIZOR I.

Marko, Jerko, Dujam dolaze u razgovoru.

Jerko *(nestašno)*: Hoćemo li se sutra rano ili po podne provesti ladjom na Čiovo ili do Kaštela, da sastavimo kakovu veselicu opet, da se ljudski proritamo.

Marko: Dosta je već te raskalašenosti i mladenačkih vragolija, dosta nerada i bezbrižnosti! Sad je već doba, da treznije mislimo i još treznije radimo.

Dujam: Pravo imaš, Marko, pravo; al ovaj kokot uvijek na tudja dvorišta leti; nikad ozbiljan svedjer na ludorije misli.

Jerko: Kad budem star, onda ću posuti glavu pepelom i obući se u vreću, a sad imam još, hvala Bogu, vremena do te metamorfoze, kad budem sa svjetiljkom na tjemenu i s krunicom u rukama lizao noge svecima i dosadjivao gospodu Bogu.

Dujam: Dobro, dobro. Svaki pijetao nadje svoga jastreba ili liju, koja mu zakrene vratom. Samo se skići preko tudjih plotova!

Marko: Ne, ne, zbilja se valja otrijezniti, već smo u dobi —

Jerko : Ajte vi, molim vas, ne govorite mi tu propovijedi. Idem radje slušati na večernjicu prmancira Balistrilića, nego vas. Što ste se raskokodakali na me, kanda sam uletio medju vaše koke.

Marko : Ali dužni smo koristiti narodu i zemlji, otkud potekosmo. — Ta to je najjednostavnija dužnost i najnaravnija. Ta i stablo vraća u jeseni svoj ures, lišće, dobroj zemlji za sok proljetni.

Jerko : Ajde, mani se, Marko, nezgodnih riječi i poredaba. Eto ti i Dujam počeste se baviti knjigom. Dujam je preveo s latinskoga opet na hrvatski Ljetopis popa Dukljanina, koji razlaže staru slavu hrvatskih kraljeva, pak što je tim postigao ? Jesu li Hrvati bolji, ponosniji, radiniji, veći domorodci postali ?

Dujam : Ipak, ipak —

Jerko : Da o puku nesvijesnom i ne govorim, jesu li se barem gospoda digla na obranu doma, da obnove staru slavu, da opet steku očevinu rastepenu ? Smokve ! Ne ! Uživaju svak za se milost tudjina nenavidni jedan na drugoga, a za punim stolovima rogobore o prošloj slavi svojih djedova sami nevrijedni sramoteći djelima ime otaca, a riječima ih kujuć u zvijezde. Oni misle, da je veća zasluga imati slavne predje, a sam biti nevrijedan njih, nego biti vrijedan i dičan sin neslavnih djedova. Čovjek se mora cijeniti, koliko sam po sebi vrijedi, a ne po tudjoj oporuci ni preporuci. Ja sam bar iskren : nisam dostojan svojih predaka, pak hoću da uživam svijet koliko mogu ; glavu o zid mletačkih tamnica ne ću da razbijam, dok nam još prijeti i lanac osmanlijski. Zašto me nisu i odgojili za slobodu ? Što ja mogu ?

Marko : Eto, vidiš, sad se sam pobijaš ?

Jerko : U čemu ?

Dujam : Sam si rekao, da čovjek vrijedi, koliko sam steče sebi bez preporuke i bez oporuke.

Marko : A ti hoćeš, da po tudjim zaslugama imaš slobodu, ne po svojem radu. To nije rodoljublje.

Jerko : A, komu nije pravo, neka se trudi i neka mijenja ove prilike. Ja sam zadovoljan sa svojom sudbom, jer mi gazde ko robu dopuštaju i toliko slobode, da se mogu naužiti slasti i lasti.

Dujam : Ta mogli bi nam i to uzeti po našem radu i maru. Još će nam i zrak ukratiti po tvojim riječima.

Marko : Kad govore tako plašljivo ljudi *(Jerku)*, ka što si ti.

Jerko : Pak što možemo mi proti svima našim neprijateljima ? Što ? S mora Mlečić pritište, s juga i s istoka Turčin potkapa, sa sje-

vera Ugrin i Švabo tura i komada. Što nam ostalo od nekadanje države Krešimirove ? Komadići. Što od sjajne krune, žezla i plašta Zvonimirova ?

Krnje, crepovi, krpice ! Ako hoće velike države, ako nas ustrebaju, stvorit će nas opet, sastavit će nam opet državu ; ako ne, mrvit će nas i dalje na manje kusiće i propasti ćemo, ko svaki pojedinac čovjek. Tvoja smrt — moj život, čovjek je čovjeku vuk.

Marko : Ali poštenja, čovječnosti, ćudoredja mora biti medju ljudima pravim.

Jerko : Tu nema morala, tu prirodni zakon, sila jačega gospodari.

Dujam : Ali i crv se brani.

Marko : I slabiji mora živjeti, ta i to je po prirodnom zakonu, to vidimo svaki dan, jer i jači ne može bez slabijega živjeti. Znaš basnu o lavu i mišu ?

Jerko : Da, ali slabiji jačemu mora služiti, bilo za hranu, bilo za udobnost.

Marko : To biva medju barbarima, medju divljacima, ali ne smije biti u prosvijetljenih država i naroda. Tu mora obladati čovječnost i sloboda.

Jerko : Pak što je to sloboda ? Ja sam slobodan, kad mi puste ovako živjeti, kako živim veseleći se i zabavljajući se nesmetano, a vi mi sprečavate tu slobodu vašim prodikama.

Dujam : To nije sloboda, to je razuzdanost.

Marko : Mi smo dužni raditi poput predja naših za slobodu i slavu domovine svoje. To nas uči i primjer svih sadašnjih naroda u Evropi. Eno Cola di Rienzi što radi u Rimu —

Jerko : Naši su stari nekad imali i slavu i slobodu, pa joj je došao konac ili po naravnom zakonu, da sve, što nastaje, i propane, kad postigne svoj vrhunac, ili pak da su je proigrali. Mi pako moramo i ovo, što nam je ostalo, pomno čuvati, a ne na kocku metati nesmotrenim postupkom i mrmljajući proti gospodarima. Pa napokon u koga ćete se pouzdati, na koga osloniti u svom pogibeljnom pothvatu ? Na puk naš ? Ta on spava zimskim snom medvjeda, kojega može i Talijan i Turčin i Magjar i Švabo na snu zateći i brnjicu mu probiti, te će svakomu od njih, kako koji svira, plesati.

Ili vam je čvrst potporanj hrvatska inteligencija i gradjanstvo, trgovci i obrtnici ? I tu biste se kao štapom o vodu uprli. Dok puk spava, inteligencija ga ne budi, jer ga takva lakše izrabljuje. Obrt-

nikâ gotovo i nemamo, ili što ih ima, vrlo su nevješti i nesolidni, te nas tudjinci poplavljuju. Trgovci su ili gulitelji sirota ili u vlasti Mlečana, jer hlepe za kakim dobitkom u pothvatima, traže povlastica i drugih pogodnosti. Činovnici se brinu za se jedni u strahu za svoje službe, a drugi gramze na bolja i unosnija mjesta, ne vršeći dužnosti, već toliko, da plivaju na površini, duboko se klanjajuć i laskajući podlo višima, a gazeć pod sobom niže. Iza ono malo sati službena posla idu se odmarati u gostione. — Pak da ih i ja ne slijedim ? Da se ja idem za takove žrtvovati ? Da se ja idem zamjerati gazdama, koji me ne priječe u ljubakanju i u vinskim veselicama ? Ne, ne, nisam na glavu pao !

Dujam : Da, da, ne krate nam, da padamo sve to dublje u blato raskalašenosti i bluda, jer će sa duševno i tjelesno izmoždenima lakše gospodariti.

Marko : Od raskošnika i razbludnika nikad ne učini dobra i prijegorna rodoljuba.

Jerko : Zašto ne ?

Marko : Jer se taki mekoputnici ne mogu i ne znadu odreći ni najmanje slasti i udobnosti za volju i najveće koristi narodne. Ni suvišnu čašicu cipra, ni popodnevno spavanje, ni treće ili ća četvrto jelo ne će htjeti takvi ljudi sebi ukratiti za boljinak domovine svoje, a kamo li da će veće žrtve prinositi za svoj narod.

Jerko *(rugajuć se)* : Ha, ha, ha ! Alaj ste vi naivni ljudi ! Pa što sada nas trojica možemo ? Što se ohmanjujete ? Što hlepite za fatom morganom slobode naše davno propale ? Što čeznete ? Što želite ?

Marko : Opet ju steći !

Jerko : Kako ? Zar ne čujete oko sebe rik lava mletačkoga, urlik zmaja osmanlijskoga, zavijanje vukova sjevernih ?

Dujam : Sjećaš li se divne zgode, veličanstvena prizora iz povjesti rimske, kad poslije tolikih poraza, poslije nebrojenih nesreća iza kobne bitke kod Kanâ, Rimljani u susret izadjoše poraženome svome konzulu Varonu i čestitahu mu, što nije očajao o spasu Rima, premda je Hanibal njegovim zidinama prijetio ? Što nas uči taj izvanredan primjer nepokolebljivosti i neslomljiva srca usred najvećih opasnosti ?

Jerko *(smijući se)* : Ono je drugo doba bilo, drugi ljudi, moj Dujo? Daj ti meni onakim Rimljanima stvori naše Hrvate, onda gladi bradu!

— al ovako šutac! Stisni plećima i muči, da te mletački providur ne čuje ili koji od tvojih istih zemljaka, jer će te sam prijaviti, što mu o slobodi i o sreći snuješ.

Marko: Ta nije to tako crno sve, kako ti vidiš. Treba doduše uspavani narod probuditi, osvijestiti, al on je pitom, dobar, poučljiv, samo naša inteligencija ne zna s njime ljudski postupati. I njoj treba pouke, treba morala i svijesti narodne i ponosa narodnoga. Inteligencija naša i ne dolazi s pukom u doticaj, već kad ga za što treba, da ga izmuze, da mu zavodi i skvrni mlade snahe i djevojke.

Jerko: A kada i kako da dolazi u dodir s pukom? Valjda kao apostoli ili misionari? Ta svak bi nam se podrugivo il sumnjao o dobrim našim namjerama.

Marko: Vjerujem, nije svačija ćud za to, ali ih ima, koji bi i na taj način bez prigovora i bez buke izveli svoju nakanu. Nu ti imaš kod kuće slugu i sluškinja, pa s njima ljudski postupaj, poučavaj, a ne drži ih predmetom svojih strasti te igračkom svojih mušica —

Dujam: Ne treba ni izlaziti iz grada na misiju kakovu. Evo ti svaki čas u grad na trg dolaze seljaci. Kupujući kod njih razgovaraj s njima o potrebama njihovim, o nevoljama, što ih biju, otkrit će ti srce i pokazati rane, ne boj se, a ti ljudima podaj lijeka i zavoljet će te, pa će slušati i druga tvoja razlaganja, korisna po obojicu.

Jerko *(porugljivo):* Da, potužit će mi se, da mu je krava bolesna ili tele krepalo.

Marko: A ti ćeš mu preporučiti živinara ili ljekara, popitati, kako je kravu hranio, poučiti ga, kako će u buduće raditi, da ne trpi s neukosti štete. I o žetvi i o sjetvi i o vinogradu govoriti valja, kako da bolje sije i obradjuje sve sebi i nama na korist itd. itd. Sve to i drugo valja s pukom raspredati. Da, ali za to treba truda, treba znanja, a mi smo u svemu i u svačemu površni pak hoćemo blagodat, Zvonimirovo kraljevstvo bez muke dakako.

Dujam: Kad je još na sve strane inteligentnoga svijeta dremež, lijenost, neznanje, nehaj za temelj države, za puk — a tudjin je lukav, budan, radin, vješt, pa nasilan, onda zlo nama svakako.

Marko: Za to vaja najprije izliječit inteligenciju, od koje sve zlo dolazi, nju popraviti treba, a onda oči otvarati puku i osvješćivati ga.

Jerko *(cinički):* I to polagano, jer ako ga prije osvijestiš, nego popraviš inteligenciju, još bi mogo gradjanski rat buknuti med njima.

Marko : Ne boj se ! Samo raditi, raditi treba. Na snu nas ne smije zateći odlučni dan sudbine, već budne, pak će Hrvatska još vjekovati, makar mala barka med velikim brodovima, jer i najveće ladje trebaju malih čamaca.

Jerko : Nikad iz nas ništa, moj Marko. Ta pogledaj samo malo iz bližega našu zemlju. U kome god sam gradu bio — a bijah u većini gradova, hvala Bogu i Mlečiću — svagdje sam našao gnjileži, svagdje pokvarenosti, svagdje baru nemorala. I to najviše zaudara po truleži med onima, koji se drže najbolji, med zastupnicima i vijećnicima naroda, koji su skorup neki, zrcalo neko ostaloga pučanstva. Ovoga sumnjiče radi silovanja malodobnice, onoga radi trošenja sirotinjskih novaca, nekoga radi guleža i kradje, drugoga radi krivotvorenja oporuke ; toga ističu kao ludaka, ali jer je bogat, klanjaju mu se svi, onaj je podmitljiv itd. Pa tako ti je poprijeko po svuda. Onda što možeš očekivati odlučna, muškoga, poštena od takih ljudi, kojima gazda kuje uzdu od vlastitih im strasti i grijeha ?

Dujam : Precrno vidiš, precrno.

Marko : Istina, istina — al vidiš, u svakom su tome pojedincu sadržane ne samo mane, nego i vrline, a ti u njih gledaš samo pogrješke. Radi vrlina su izabrani od mnoštva, a pojedinci ih kude radi mana. Gle, i to je znak, bjelodan znak morala. Ta kritika općinstva ili pojedinaca, to zamjeravanje opačina jest najljepši cvijet, jest najbolji plod ćudoredne moći. Većina je doduše na svijetu nevaljanaca, bilo u ovome ili u onome smjeru, ali ipak se žacaju,드šću pred moralnom manjinom, stide se, skrivaju svoja nedjela. To je dakle dobar i utješljiv znak, da pravednost nadvladava nepravdu, da se nepoštenje srami pred poštenjem.

Dujam : Tako je, to mu i ja uvijek govorim, al on ne će da čuje. *(U to prolaze putem pučani što pjevajuć, što teturajuć, neki veseli, neki pijani iz krčama obližnjih.)*

Jerko *(porugljivo pokazujuči na pučane) :* Eto vam vašega puka, Sad se upuštaj ti s njime, ovako pijanim, u razgovor o pametnim stvarima. Bili na sajmu danas i najpreča im bješe briga, da svoj utržak idu zapiti u Talijana.

Dujam : Da, da, na žalost se idu opiti svojim vinom, što su ga skupo platili Talijanu, a oni ga pred par mjeseci još ispod dropa prodali neki radi duga, neki od nevolje, jer ne znadu s njim baratati.

Jerko : I sad navodnjeno ili otrovano koječim skuplje plaćaju.

Marko : Eto, vidiš, kad se rastrijezne, da im to sve s načinom rastumačiš, Bog zna, ne bi li te poslušali. Pouke, pouke, osviještenja treba naš puk, a mi mu se samo rugamo. Zašto bi samo za nas bile škole i prosvjeta ? Zašto ne bi i puk njezine blagodati uživao ?

Jerko : Dug bi to bio put, moj Marko, i težak.

Dujam : Ali jedini i najsigurniji za opće dobro.

Marko : Da, da, puk poučavati u moralu i postepeno ga prosvjetljivati, priučiti radu i štednji, ponosu i svijesti narodnoj, to bi bio najčvršći temelj državi u sadašnjosti i u budućnosti.

Jerko : Da, to su sve lijepe riječi i pobožne želje, pia desideria, koje se nikad ne mogu ispuniti.

Marko : To dakako sve najedanput ne može osvanuti. Pojedinci živu tek desetke godina, ali narod vijekove. Svaki je početak težak, ali počnimo samo već jednom s ovim naraštajem i taj će naraštaj drugi naraštaj odgajati, te će budućima lakše ići, jer će potomci potomcima atavizmom naslijedjene kreposti preljevati iz koljena u koljeno. A potonji će pregaoci s malom iskricom lakše moći upaliti pripravljenu već od vijekova gradju.

Dujam : Tako je ! Živio Marko !

Jerko : Dobar si za deklamatora ; vidi se, da su imali ukusa u Padovi, kad su tebe izabrali, da pozdraviš dužda Marcelija.

Marko : Bez obzira na tvoje ruglo i na uspjeh, ja ću učiniti svoju dužnost.

Dujam : Pa majke naše, sestre ćemo putiti, da nam podmladak valjan odgoje.

Marko : Da, ženske će nam biti pri mučnu poslu najveća potpora, one su stup obitelji, one su svetište, iz kojega izlaze gorljivi borci za ideale domovine svoje, one su svećenice hrama otačbinskoga, one su vestalinke, — čuvarice svetog ognja domovinske ljubavi, one nevine, čiste i prijegorne —

Jerko *(ironijski):* Nevine, čiste i prijegorne ! ? I opet zapadaš u ekstazu, stari deklamatore padovanski ! Nevine, čiste i prijegorne ! ? Ženske naše ? Ha, ha ! Ti misliš zbilja, da si u drevnome Rimu, i to ne u Rimu Fulvijinu i Klodijinu, već u Lukrecijinu i Verginijinu. Naše ženske nevine, čiste i prijegorne ! ? A nadji mi, molim te, samo jednu jedincatu takovu u Splitu, i eto ovaki, kakav sam, posut ću glavu pepelom, strpati se u vreću, obrijati brkove i bradu i postati fratrom u kom hoćeš samostanu.

Marko i **Dujam** *(začudjeni ga gledaju):* Šališ li se?

Jerko *(odlučno):* Ne! ozbiljno tvrdim i obričem učiniti, što rekoh netom.

Marko *(ozbiljno):* Čuješ, to je okrutna nedostojna šala s poštenjem, sa čašću naših žena.

Dujam : Ti udaraš u lice uvredom i majke naše i vlastitu mater!

Jerko *(trgnuvši se, kanda će i to ustvrditi, zacne se i otegnuto uzmače):* No — no, pustimo majke na miru, u njih ne ću da diram, kakve bile da bile, jer ih već materinstvo posvećuje. — Ali za djevojke kažem i tvrdim još jedanput: —

Marko *(planuvši):* Ti vrijedjaš moju sestru Vicu, a tvoju skoro zaručnicu! Ako ne porečeš, ne držim te više nje dostojnim!

Jerko *(ko poparen):* Sve na sebe protežeš. — Ja ne govorim to o Vici, jer nju ljubim i znam njezino odgojenje, ali dopustit ćeš, da ni ona nije svetica od svoga postanka. Sjećaš se, kako smo u djetinjstvu i dječaštvu svi pomalo griješili i muško i žensko, tko činom, tko mišlju, netko govorom, netko željom, uza svu pažnju naših roditelja. — Ili je to u naravi našoj, u nama samim, ili u zraku, što je oko nas, ili nas pokvariše stariji drugovi, istina je stalna, da je svak na kakav mu drago način griješio. A napasti se toj moćnoj slaba djevojka ne može oprijeti, osobito ako je sigurna, da se ništa ne će doznati. Za to, da ne bude nikakve lične uvrede, izuzimam Vicu, jer je i meni draga i sveta njezina čast, — ali osim nje pokaži ikoju drugu u ovome gradu, koja bi u danoj zgodi odoljela napasti; koja je tako čista, nevina i prijegorna, kakvu ti i Dujam želite imati za odgajanje naroda.

Dujam : Ti zbilja sav svijet sudiš po sebi; jer si sam pokvaren i slab, nemaš toliko moralne snage, da priznaš svoju nemoć pred tudjom kreposti. U svojoj nizini ne ćeš da vidiš, ne ćeš da ima drugih moralnih visina.

Jerko : Sad vi mene vrijedjate, — ali bez dokaza. Nadjite mi dakle i jednu taku moralnu veličinu.

Marko *(boreć se za sve to vrijeme s nekom svojom mišlju, koju bi rado i odati i zatomiti):* Dakle ti baš ne ćeš da porečeš lakoumne uvrede?

Jerko *(ljutit):* Ne! ja sam uvjeren o svojim tvrdnjama. Navedite, osim rečenih, i jednu, koju ne će moći obećanje ženidbe ili sigurne tajne zavesti, i ja ću vam dokazati svoje „lakoumne uvrede", kako ih vi zovete. Oklada zà jednu dobru večeru! Stoji li?

Marko *(sve se više u sebi raspaljujući za njegova govora, dok ne bukne napokon)*: Dobro dakle! Ja ću ti ju reći, kad si tako smion — *(uzdržavajući se)*, ili ćeš poreći?

Jerko: Što rekoh, ne porekoh!

Marko *(teško)*: To je na pr. —

Dujam *(pretrgavajuć mu riječ)*: Ajte, molim vas, smokve solit. Što tu jadne djevojke na jezike mećete.

Jerko: No na primjer, koja?

Marko *(otežuć, ko nehajno)*: No, na primjer, na primjer *(malko drhtne glasom)* Danica načelnikova.

Jerko: Ha, to baš nije jako tvrd orah, ta ona svakoga rado gleda, pak i na me, ako hoću, namiguje.

Marko *(zanaglivši se)*: Ti s njom namiguješ?

Jerko *(iznenadjen)*: Ja, da; pak što je to čudna?

Marko *(za se)*: Ne smijem odati svoje tajne. *(Suspregnuto)* Tako, čudno mi je — jer je iz bolje kuće...

Jerko: Ph — bile bolje, bile gore, sve su ti u tome jednake, samo daj im zgodu za to.

Marko: No, dosta već dosta tih tvojih nametljivih misli, — ali ipak ne bi smio s njom očijukati kao skori zaručnik druge.

Jerko: E, borme sada, kad je oklada tu, da iskupim riječ, još ću više morati na nju namigivati, da joj se ulaskam.

Dujam: Podji odmah i počni, netom ti je otišla u crkvu na večernjicu. Al se pazi njena oca, ohola i naprasita pristaše Mlečana. Da dozna, što mu o kćeri misliš, kao psa bi te ustrijelio.

Jerko *(ne pazeći)*: Baš dobro. Danas je srijeda, dakle još ću joj se večeras moći umiljavati, sutra i prekosutra cijeli dan, pak u subotu po danu i onda na večer u subotu popet ćemo se već na njezin prozor uz pomoć čvrstih ljestava, koje će mi baciti dobro podmićena sluškinja, kad pane noć. I onda — ti ćeš biti svjedok i na straži ujedno ispod prozora.

Marko *(zlovoljno)*: Dosta, dosta već toga dosadnoga ti hvastanja.

Dujam: Borami, i meni je već mučno od toga. Baš u zgodu ide sudac Šimun s Vicom gospojicom. Sad će ti ona barem začepiti usta, kad ti mi ne možemo.

PRIZOR II.

Predjašnji, Vica i Šimun.

Šimun *(šaljivo):* Što je tude večernjica, tepci? *(Zamjenilo se pozdravljaju, muškarci se osobito naklanjaju* **Vici**, *a Jerko joj odmah pristane i udvara.)*

Strah Vas je valjda u crkvu poći, da se koji svetac ne prepadne i na glavu vašu ne sruši.

Jerko: Ma ja se ne bojim za svoje mjesto u raju, kad ovaki *(spram Vice)* angjeli za me takodjer mole. Zar ne?

Vica: Angjeo bez krila — ne laskajte!

Šimun: No, no od laskanja bi joj mogla porasti krila — ali ne angjeoska — a mogli bi i nokti, onda gore po tebe, Jerko.

Dujam *(Marku pokazujući na Jerka, koji udvara Vici, te odlazi s njom naprijed):* Gle, kako je sada malen pred Vicom.

PRIZOR III.

Šimun, Dujam i Marko.

Šimun *(Dujmu i Marku):* Hajdmo u crkvu, dajmo primjer nižim od nas.

Dujam: Dobro je Boga moliti, ali još bolje s mirom biti; veli poslovica.

Šimun: Ja i od uvjerenja i radi koristi svoje idem rado u crkvu.

Dujam i **Marko:** Oho! Kako to?

Šimun: Tako: crkva mi borme ne zadaje u svojoj sudačkoj struci nikakva posla, ali iz gostiona i drugih mjesta dolazi na košare tužaba, iz crkve nikad. Dakle? Nemam li od crkve koristi? Nemam li pravo?

Dujam *(povladjujuć i smijuć se):* Borme pravo!

Marko *(isto):* Logički završetak.

Šimun *(obojici):* A čujete, delije, kad se vi mislite opametiti? *(Marku)* Brate, doba je, da se ženiš, a maneš ludorija. I onome Jerku, tvome pjevidrugu, prikriči, neka se požuri sa zarukama, jer Vica jedva čeka; sva je, kanda sjedi na koprivi —

Dujam: Ali Jerko još nije dozreo za ženidbu, još je jogunast kao jare, mošt, koji nije izvreo.

Šimun: O, ne boj se, ukrotit će njega zlatni od filigrama lanci ženidbe. Vjeruj iskusnu udovcu. Znaš li onu priču, kad otac nije mogao obuzdavati pustopašna sina, pak mu zaprijeti, da će ga oženiti i zbilja ga oženi. Iza nekoga vremena ode sin umoran za kuću leći, da otpo-

čine. Ali mu je neko pile svedjer oko glave čeprkajući smetalo, dok ti se čovjek ne razljuti na pile i vikne: „Iš, pile, oženit ću te!"

Dujam *(smijući se)*: No lijepu nam, suče Šime, budućnost, proričeš.

Marko: I još nas nagovara na ženidbu.

Šimun: Nagovarao il ne nagovarao, svakoga svoja sudba čeka. Tko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagrije.

Dujam *(Marku)*: E, onda se valja ženiti, da nam bude toplo. — I onako se zima primiče.

Šimun: Bogme, dečki, i nemojte više ludovati; jer vas je već sit sav Split, pak ako meni kao sucu u šake panete, bit će vas pomaganja, te vam ni sveti Petar ne pomože —

Dujam *(nevjerovno)*: Ne griješi duše, suče Šime! Zar bi ti nas — ?

Šimun: E, služba je služba, veli Hrvat, a ja sam pravi Hrvat i dužnost mi je nada sve.

Marko: Valjda ne bi ti svojtu radi tudjina mučio?

Šimun: Ma da ste mi devet puta braća, ako se ogriješite o zakon, ja ću vas osuditi!

Dujam: O tudji zakon? Na. pr. da se proti Mlečanima —

Šimun *(ne dade ni izgovorit misao)*: Ja, komu prisegoh, tomu i vjerno služim.

Dujam: Ne zamjeri, suče, ali vele naši Primorci u tom smislu: Vjeran sluga oslu brat.

Šimun *(ne znajući pobiti)*: Ja, tako je; za to pazite, da ne dodjete u napast, pod kušač kamen mojih šaka.

Marko: Ti se šališ i igraš Bruta osloboditelja.

Šimun: Kušaj samo.

Dujam *(namigujući Marku)*: Baš ćemo što prije kakovu ludoriju napraviti. *(Odlaze.)*

(Zastor pada.)

Konac I. čina.

II. ČIN.

(Pozorište isto kano u prvom činu.)

PRIZOR I.

Marko i Dujam, zatim Danica sa služavkom.

Marko: Već je subota. — Kako to brzo prolazi, u trenuće oka. i onaj bjesomučnjak Jerko ne će da odustane od svoga nauma.

Dujam: Ja sam držao, da se to samo onako hvastao, da će to samo kod puste riječi ostati. Ali on uporno tvrdi, da je to bila ozbiljna oklada —

Marko *(kao sam za se):* Da, da . . . Pak što se bojim? Ta valjda me nije strah za moju Danicu? Time bih joj i ja još veću uvredu nanio, nego Jerko, koji je ne pozna u dušu. A ipak sam došao ovamo pričekati ju, dok dodje s večernjice, da ju iz daleka upozorim na — napast . . . Ah ta ne, ja sam došao više, da ju vidim, da odolim želji srca svoga, da se užijem čara njezinih, duševnih i tjelesnih . . .

Dujam: Skoro će svršiti večernjica. — A gle, izlazi iz crkve i prije svršetka. — Kanda joj se k tebi žuri. — Tajne vas niti ljubavi privlače jedno k drugomu; pravo veli Empedokle i Platon, da ljubav svojom privlačivošću svijet uzdržava. Ja odlazim, da ne smetam. *(Ode, a dolazi* **Danica** *sa slušavkom.)*

PRIZOR II.

Marko i Danica sa sluškinjom Anom.

Marko *(veselo pozdravljajuć):* Kud će suza, nego na oko —? Kanda Vas uzdasima svojim iz dna srca privukoh amo bliže k ognjištu ljubavnoga žara moga.

Danica *(spram slušavke):* Zaostani malko, Ane, pak pazi. *(Prema Marku)* Otac mi je takodjer u crkvi, vidjela sam ga; kao da uhodi za mnom. S toga sam i pošla prije svršetka večernjice iz crkve, a i dosadio mi već onaj drski Jerko svojim pogledima bezobraznim.

Ane *(sama za se):* Pazit ću ja, paziti: jednim okom tamo, a drugim amo; jednim uhom amo, drugim tamo. *(Pokazuje iza kulisa, odkuda dodjoše, pak prema mladima, koji se razgovaraju.)* Hoću da čujem, što govore, da vidim, kako se drže, da se i ja uvježbam za takve zgode. Hm — ovaj gospodin Marko baš mi nije po ćudi, kao gospodin Jerko, koji bar daje gospodski mito *(potresa žepom);* pa kad ne da mita u ruku, on pritisne cjelov na obraz, pak je opet dobro. Kad ne napuni žep, bar napuni srce zadovoljstvom. — Nije šala, kad te gospodin poljubi.

Marko: Ti si dakle tako neodoljiva, Danice, tako stalna kao piramide egipatskih faraona?

Danica: Stalna, uvjeravam te.

Marko: I ništa na svijetu ne bi te moglo krenuti s puta vjernosti i kreposti?

*

Danica: Ta dosta trpim prigovora od oca radi svoje sklonosti spram tebe, pa ipak on ne može prekinuti ni prestrići vez taj nježni ni grubošću ni oštrinom svojih riječi.

Marko *(razdragan):* Hvala ti od srca, milo čedo...

Danica: Ali što se ti tako bojiš za mene, Marko? Ne znaš, da bi to za me mogla biti uvreda? Ta ti me držiš prevrtljivicom onda!

Marko: Ne, ne, oprosti, Danice! Ja ne sumnjam o čvrstoći kremen-vjere tvoje, ni o alemu vrline tvoje, — ali znaš ima... napasnika *(Ove zadnje riječi kao boreći se izgovara.)*

Danica: Kakvih napasnika?

Marko *(opet mučno vadeći riječ):* Tako — laskavaca, koji...

Danica: Laskavaca? koji... Što koji?

Marko *(u neprilici):* Ma — ne mogu ti sve reći...

Danica: I ne trebam više. Dakle ti se bojiš za me laskavaca? Lijepo sudiš o meni, kad misliš, da je moje srce od maslaca, te svačije laskanje na njemu svoj trag utisnut ostavi. No krasne bi na njemu slikarije bile!

Marko: Nemoj se ljutiti, oprosti, — ali, znaš, ja sam te samo htio upozoriti na jednoga...

Danica: Na koga? Reci!

Marko *(oklijevajuć):* Ma ti ga i sama možeš pogoditi.

Danica: Na Jerka Papalića? Jesam li pogodila? Jesam, jesam, vidim po tvome licu.

Marko: Danice, ja ti ništa ne smijem reći, ali ti kažem, da se čuvaš napasti, pod kojim god oblikom dolazila. Za tvoju vjernost i nevinost nisam u strahu, ali i nevina je Suzana potvorena bila i gotovo nastradala.

Danica: Za ove ti riječi hvalim, a ona tvoja opomena jest meni suvišan štit.

Marko: Ja sam kao škrtac zabrinut za svoje zlato, te ga želim zakloniti i u ružan kovčeg, samo da mi ga nitko ne otme.

Danica: Ne boj se, ja ću se i sama znati čuvati i kano dikobraz optočiti strijelama te jao mome uvreditelju i glasa moga klevetniku.

Ane *(pritrčavši):* Gospodično, gospodično, večernjica je svršila, a gospodar kreće žurno iz crkve.

Danica *(hitro se pozdravljajuć s Markom, koji zalazi desno, a ona sa služavkom u ulicu ravno u palaču):* S Bogom, Marko, uzdaj se u me, samo ti mene nemoj snevjeriti.

Marko *(odlazeć):* Ne boj se, moja vjera kano Mrljan-brdo stoji, tvrdo.

Ane *(za se, prijezirno za Markom):* Borme i jesi tvrdica, ne bi Bogu soli dao, ni vragu noža, da se zakolje. Ha, blaženi gospodičić Jerko On je mekan kano svila, a dobar kano friški kruh, koji se jede. *(Opazi* **Budislava** *iz daleka.)* Gosparu, gospodjica vas išla tražiti na jednu, a ja na drugu stranu.

PRIZOR III.

Dolazi ljutit načelnik **Budislav** hrla koraka prema **Ani.**

Budislav *(mrmljajuć sam sa sobom):* Opet se neki djavao omuhavao oko moje kćeri? (**Ane** *šuti.*) Otprhnula je ptičica! Neka, neka, postavit ću joj ja čvrstu šipku omazanu dobrim ljepkom. Al kad je uhvatim, cvrčat će pod mojim rukama. *(***Ane** *hoće da govori.)* Šuti! Zakrenut ću joj vratom i zamuknut će, kanda je nikad nije bilo na svijetu. *(Križajući se.)* Ovo mi zadnje bilo, ako ne ću! Što će ti ćuci meni san smetati, moje osnove mrsiti. Na moju kćerku baca oko providur mletački. — S njegovom ću ja pomoću biti do smrti načelnik i bezbrižno gospodovati, a ne sa domaćim zetom gladovati i strahovati. Pod moćnim i mekanim okriljem Serenissime dade se ugodnije spavati, Već mi rok načelnikovanja izmiče, načelnička se stolica trese ispod mene, treba ju čvršće privezati. Čekaj ti, golubice moja plaha, podrezat ću ja i tebi krila, da ne prhaš med golubove tudje; a njima ću, kad se k tebi zalete, pometati zamke i kliješta, da će ulomiti vratove svoje, satrti kreljuti svoje. Tako mi imena, tako mi načelništva, hoće, kojigod bili da bili! Nolite turbare circulos meos, ne mrsite osnove moje! Iščupat ću vam jezike, da ne trpi glas moj! A i tebi, svodiljo! *(Odlazi ljut grozeći se.)*

Ane *(za njim):* Bog budi s nama! Uvijek mu se malo miješa ovdje. *(Pokaže na čelo.)*

(Za njom prolaze i drugi ljudi, a na koncu i **Vica** *sa* **Jerkom.***)*

PRIZOR IV.

Vica i Jerko.

Vica *(obazirući se):* Gle, nema Marka, a rekao je, da će nas izvan crkve pričekati.

Jerko *(smijući se):* Valjda je koga drugoga ili bolje koju drugu dočekao i — Ali što se brineš, ta mogu te i ja do kuće otpratiti.

Vica: Još bolje! I onako želim s tobom na samu govoriti.

Jerko *(za se):* Ajme! da nije možda čula za moju vragometnu okladu? *(Glasno.)* A što bi rada, Vikice?

Vice *(oklijevajuć):* Zašto ti češće ne zalaziš k mana? Ja te tako rada vidjam kod nas. Sve mi je nekako vedrije, veselije, toplije, kad si i ti kod nas.

Jerko: No tada bih smio k vama dolaziti samo zimi, jer bi ti ljeti odviše sparno bilo.

Vica: Nemoj loše dosjetke praviti, Jerko. Zašto si tako okrutan sa mnom? Igraš se sa mnom kao mačka s ulovljenim mišom, kao pauk s uhvaćenom mušicom.

Jerko: Kakve te mušice danas napale, Vikice?

Vica: Što me zaludjuješ? Ja sam ni na nebu ni na zemlji, još ne znam, na čemu sam kod takve tvoje ljubavi. Zašto me ne isprosiš, da vidim konac svojoj neizvjesnosti, svrhu svoga željkovanja?

Jerko: Ta nemoj tako ozbiljno, Vice. Ženidba je proza, mraz cvijeću života, ubojica ljubavi. Zar nam nije ovako ljepše mladima, ljubljenima, slobodnima, gdje mirišemo samo cvijeće života, uživamo samo med ljubavi bez gorkih i brižnih posljedica ženidbe?

Vica: Ali dokle će ta slast trajati? Meni se već počinju grčiti usne od nje u strahu nesigurnosti za stalnost njezinu.

Jerko: Ne boj se, dok je nas, dotle će teći i izvor našeg užitka.

Vica: Ali ja se već pobojavam za kratkotrajnost cvata mladosti moje; a onda će moj leptir besavjestan otprhati k drugome svježijemu cvijetu željan nove naslade.

Jerko: Leptir ne može preživjeti cvijeća, jer kako se s njime rodi, tako s njime i umire *(kao za se)* — na žalost.

Vica: Dodji večeras k nama na posijelo, tako sam sjetna i nujna.

Jerko: Oprosti, baš večeras ne mogu doći, jer imam važna posla.

Vica *(prikorno):* Sve ti je preče i važnije, nego ja i moja ljubav. Vidim, vidim —

Jerko: Ali uvjeravam te —

Vica: Uvjerit ćeš me o svojoj ljubavi, ako dodješ.

Jerko: Ne mogu, ne mogu nikako.

Vica *(prikorno):* Ne možeš? Ne ćeš, reci istinu, dosadna sam ti već.

Jerko *(tužno — prijekorno):* Ali, Vice, kako me možeš tako vrijedjati?

Vica *(požalivši)*: Oprosti — ali dodji, dodji, molim te... *(On šuti.)* Zaklinjem te ljubavlju našom, dodji — Prinesi mi tu žrtvu, daj mi taj dokaz ljubavi, Jerko!

Jerko *(za se)*: Ona je kanda nešto doznala o večerašnjoj namjeri mojoj. — Da joj nije možda Marko — Moram joj obećati, i ako ne ću doći. *(Glasno.)* No kad ti je toliko stalo, pa ću doći na kratak razgovor.

Vica *(srdačno)*: Hvala ti! Sad sam umirena, opet kanda si mi povratio, što držah izgubljenim.

*(**Jerko** ju na to htjede nešto upitati za razjašnjenje, ali se ukažu u to **Marko** i **Dujam**, te zamuča.)*

PRIZOR V.

Predjašnji i Pridošli, za tim sami **Jerko i Dujam.**

Marko: A gdje ste vi? Izgubiste mi se s oka.

Jerko: A drugo ti što valjda došlo pod oko i nas ne mogaše spaziti.

Marko *(sestri)*: Hajdemo, seko. *(Jerku)* Hoćeš i ti s nama?

Jerko: Idem doma na večeru, pa ću poslije večere k vama *(značajno namiguje Marku, koji mu znak povrne. Tad se oproste, a* **Jerko** *i* **Dujam** *ostaju sami).*

Jerko: Morao sam joj obećati, da ću doći večeras k njima —

Dujam: Pa dobro bi bilo riječ održati i za čas poći, tek da te ne drži vjerolomcem

Jerko: O ne! Možda bi me htjela previše zadržati, a moja oklada onda izgubljena. — Da, taj joj je poziv možda i Marko nadahnuo, samo da dobije okladu. Ne damo se u mrežu, ne. — Valjda joj je izbrbljao i tajnu našu okladu, kad me je tako nježno, tako živo i žarko pozivala baš večeras... A i meni je nekako tijesno oko srca, nekaki mi obruč tuge sputava dušu radi lude moje nakane —

Dujam: Zbilja lude! Za to je se kani! Možda sjeta Vicina i tvoja tjeskoba štogod znače?

Jerko: Ah, što si praznovjeran! Ta to je naprosto oklada...

Dujam: ... Ali ipak ti njom sve ženske vrijedjaš. — Pak nije lijepo ni pošteno, da svoju djevu zavaravaš...

Jerko: Ah, šta? Pa ako ne uspijem, onda ću sve moliti za oproštenje; ali dosadanje me iskustvo sa ženskima uči drugomu sudu o njima. — Koliko ih je meni popustilo, baš podleglo u pravom smislu te riječi! — Ta evo i Danica odgovara mojim pogledima, a tobože se katkad namrgodi tek prividno. Danas je eto izašla ranije iz crkve,

sigurno samo da ja za njom podjem. I bio bih, da me nije zadržala Vica. — A, večeras moram jurišati na Danicu, makar propao u zemlju! Hoću, da dokažem tebi i Marku, kako se o bršive potpornje oslanjate vi i vaši domorodni ideali, — pa ćete tad i mene prestat napastovati svojim neostvarivim osnovama. Ja volim mir i užitak, ne borbu i patnju za gore od sebe. *(Kao sjetivši se.)* Zbilja, još moram tajno dojaviti Danici, da ću noćas doći, neka se ne prepane. Oh, Ane je uslužna djevojka, ona će ju već pripraviti.

(Zastor pada.)

Konac drugoga čina.

III. ČIN.

(Pozorište kao u prvom i u drugom činu. Noć je. Sve su krčme pune svijeta, a kad koji unidje, čuje se jače pjevanje i tralalikanje na otvorena vrata gostionica.)

PRIZOR I.

Dolaze zakukuljeni **Marko** i **Jerko** primičući se k načelnikovoj kući.

Jerko: Čuj, kako se narod veseli! Subota je, pa žele nedjelju budni dočekati; ta dan gospodnji treba dostojno pozdraviti s čašom u ruci. Eto ti svoga naroda, za koji hoćeš da i mene upregneš pod kola tvoga prijegornoga patrijotizma. Oni neka žderu i loču, nek u subotu zapiju sve, što su zaradili, a ti se žrtvuj za njih na mletačkom stratištu; ti skapavaj na mletačkim mučilima. Hvala lijepa na zabavi takvoj! Volim ja takodjer skupa s njima uživati i ovo malo, nego za njih poći u opasnost baciti sve svoje.

Marko: Ličnosti su prolazne, a načela su vječna. Ti si uvijek onaj isti cinik, podrugivač i prezirač svake plemenitije, uzvišenije misli. Za to s tobom ne može biti razgovora ni prepirke, koja bi k dobroj svrsi dovela. — Junaku su i najveće prepreke tek sitnice, a slabić drži i sitnice za neprohodne brdine.

Jerko: A, molim te, ja i ne zamjeravam ovim ljudima, što tako rado u gostionice zalaze. I meni se mili ona gostionska atmosfera zadušena dimom i svjetiljkama, isparivanjem i dahom. U onom se zagušljivom kutu nekako čovjek sigurnije, ugodnije osjeća, nego na svježem, prostranom zraku ničim ne zaklonjen. To je kanda ostatak, baština jošte špiljskoga nam praoca, Bog ga pomiluj.

Marko : Na što ti sve ne dodješ i kud sve ko jare ne skačeš svojom pameću, samo da svoj nerad opravdaš !

Jerko : Ne, ne, Marko, nemoj mudrovati i pričinjati se Katonom, već priznaj, da je i tebi nekako ugodniji, čarniji ovaj noćni zrak sa tajanstvenošću zvjezdanoga neba ; da te više privlači pod prozore lijepe djeve, nego po jasnu danu, koji ti odmah izdaje tragove noćnoga skakanja preko tudjih plotova na ljubavne sastanke, što ih noć priredjuje, svojim plaštem krije, svojom poezijom poljepšava.

Marko : Da, da sve je to i meni milo, ali sve imade svoje vrijeme, svaki cvijet svoju dobu i svoj plod. I nama se već treba odreći toga, pretrgnuti već s mladenačkim užicima, makar nam i teško bilo, a spremiti se na ozbiljniji rad.

Jerko *(ko domislivši se nešto) :* Jest, pravo imaš. Što se zabrbljasmo, a ja imam noćas ozbiljniji posao svršiti. *(Popodje.)*

Marko *(zaustavljajuć ga) :* Odustani od luda nauma, Jerko.

Jerko : A da, ja moram dobiti okladu. Ne ću ja, da mi se rugaš ti i Dujam poslije kao kukavici i opadaču.

Marko : Ali nastradati možeš, njezin je otac goropadan —

Jerko : Baš me sve to podražuje na pothvat smion. Bit će više romantike u mom činu.

Marko : Ali djevojku izvrgavaš za biljegu jezičinama.

Jerko : Ne boj se za tu namigušu, ne će je s toga zaboljeti trbuh.

Marko *(planuvši nehote) :* Ti klevećeš !

Jerko *(za čas preneražen šuti, a onda se sabra, pa će bijesno) :* Aha, dakle sam naslutio pravo, kad te s njome vidjeh. A možda ju već dulje vremena miluješ? Što? He, mogao si mi reći prije. — Sad je već kasno. — Pa sam si mi ju podbacio kao uzoran primjerak .... Ili je to tvoja makinacija, šaranje, samo da me odvratiš od moga nauma, da me osramotiš ? Ta ti si i *(ljutit)* sestri Vici izbrbljao našu tajnu !

Marko : Nisam, vjere mi, sestri ništa kazao, ali Danici sam, priznajem, iz daleka, natuknuo, neka se pazi. I eto, to ti iskreno ispovijedam i odustajem od oklade i zaklinjem te, da ne odeš nikamo, jer mi srce govori, da ti prijeti pogibelj. Sama sebe korim, što pristadoh u časovitoj uzbudjenosti radi ljubljene djevojke na tako ludu okladu.

Jerko : Ne boj se ti za me ništa, Marko. Ali vidiš, sada, kad si mi priznao, da ju ljubiš, moramo promijeniti uloge, te se meni valja za te pobrinuti, da ne nastradaš. Ona djevojka nije tebe vrijedna i ti bi

se unesrećio s njome, kako si naivan i pošten, a to ti moram još noćas pokazati i svoju nakanu još ću radje izvesti *(hoće da podje).*

Marko : Jerko, što veliš, što radiš ? Odustani !

Jerko : Ne ! Osim toga, što bi ti s tom koketom nesretan bio, još bi se morao i pod hirovima njezina krutog oca prigibati, te Mlečanima ugadjati, a onda bi jedna vrsna sila više za naš puk izgubljena bila. Vidiš, kako znam i ja biti svoje vrste patriota !

Marko : Ne zbijaj šale. Ja sam i njezinu ocu odao tajnu, nastradat ćeš !

Jerko *(stoji neodlučan za čas, u to se otvori prozor i ljestve se spuste niza zid. Kad to opazi Jerko, odlučno se sabravši) :* A da, ti to govoriš, samo da me preplašiš i odvratiš ; ali ja se idem žrtvovati za te. Vidiš, vješala me zovu ; Ane je točna.

Marko : Ne pravi ludorija ! Stradat ćeš !

Jerko : Ne boj se ! Ovo nije ni prva ni posljednja moja ludorija. Kad se budem oženiti morao, onda ću se opametiti i strpljivo čekati na ludorije svoje djece. Bar ću im lakše moći praštati mladenačke grijehe.

(Dok to govori, penje se ljestvama na prozor. Ljestve su iza kulisa, a samo im je donji kraj izbačen na pozornicu, da označi ulaz iza kuliza.)

Marko *(za njim zabrinuto) :* Ne luduj ! Sadji dolje !

Jerko *(sa ljestava tiho) :* Css ! ne viči ! izdat ćeš me. *(Zadje.)*

PRIZOR II.

Marko sam, kasnije **Noćni stražar.**

(Iz daljega se čuje pjevanje noćnih skitalica, tralalikanje mladeži, koja udvara ili prolazi nakićena ulicama, a Marko se svaki put sakrije za ugao, ali tako, da ga gledaoci vidjeti mogu.)

Marko : Šteta ! *(gledajuć za Jerkom),* šteta, što se tolika sila, tolika energija ovako gubi i rasipava u ovakim pustolovinama, vratolomijama bez koristi, kano snaga gorskoga potoka u tutanj jureć nizdolicom, a da ne kreće ni jednoga mlina, da ne natapa ni jedne njive ili vrta kojega.

(Čuje se daleko vikanje : Živjela Hrvatska! Pereat Venecia, pereat Serenissima! Na tu viku protrči ulicom **Noćni stražar** *iduć tragom glasa, te ljutit mrmlje) :*

Noćni stražar : Tepci, opet će mi probuditi načelnika, pak ću ja po nosu dobiti !

(Kad mine **Noćni stražar,** *opet se začuju glasovi s protivne strane, „Živio Hrvatski Split! Propala Serenissima!")*

Marko : I ovo su u tutanj izgubljene sile, kao pusti udarci morskoga valovlja o žalove, a da se saberu u jedno i da se dobro upotrebljene pretvore u korisna djela, svijet bi mogle preokrenuti. Ovako samo besvijesne šume i tutnje i za malo zamru u daljini bez postignuta cilja. *(Opet se čuje ista vika bliže.)* To je „nadobudna" mladež Splita! *(Zamišljen.)* Eh, pa taki sam i ja bio do jučer gotovo. — I ta njena isprazna vika dobar je znak njezina bar sadanjega pregnuća. Vidi se, da osjeća potrebu veće slobode i za se i za svoj narod. — Samo je šteta, što će se danas, noćas u tutanj izvikati, izbučiti, izbješnjeti, a sutra, prekosutra kajati se pokorna svakomu hiru tudjina. — Ej, da nam muška djela odgovaraju mladenačkim riječima, da nam obećanja samo polovičnim plodom radjaju, mi bismo bili prvi narod na svijetu. Al ovako smo medju zadnjima. Mi smo samo djeca proljeća, koje cvijećem obećanja opčarava oko, a nismo i sinovi jeseni, koja plodom granja obećanje cvijeća ispunja i razveseljuje srce. *(Opet se čuje s protivne strane vika: „Pereat Serenissima!")* Gle, sad opet s ove strane viču ! Valjda hoće da zavaraju jadnoga noćnoga stražara. *(Opet se čuje s više strana ista vika.)* Da, da, ne ću vas kuditi, u tim povicima razabiram božansku iskru dobra, vrijednosti vaše, želje za radom, samo ju tek kano kratkotrajni vatromet ispaljujete u zrak, mjesto da ju ukrešete u pravu gradju naroda svoga, u trudni rad za domovinu svoju. Treba katkad i takih vikača, ali... *(Opet vika bližu, a u to pritrči* **Noćni stražar**, *dok se* **Marko** *sakrije opet, kao prije.)*

PRIZOR III.

Noćni stražar, Marko, zatim **mladići.**

Noćni stražar : Tepci, tepci i triputa tepci, klateži ! Zar vam nije bolje u postelji biti, nego tako kasno ovuda šalazabati ! ? A, blažena vremena, kad su djeca morala s kokošima poći u krevet, nije bilo ovake pokore s njima. Svemu su krivi moderni oci, koji djecu po večeri na polje puštaju, mjesto da s njom boga mole, pa na stranu, pak spavati !

Marko *(za se) :* Da, da, pravo veli, iščezla je patria potestas, očinska je vlast izblijedjela, ishlapila ; i otud nemoral.

Noćni stražar *(zatrubivši u rog):*

Hej, hej! gazdarice, oganj pogasite,
Da kakove štete ne trpite!
Na ognjištu pepel zapretajte,
Pak tad mirno na počinak ajte!

(Iz ulica s raznih strana pomaljaju glave **mladići,** *koji ga peckaju podrugujući mu se.)*

Prvi: A jesi li ti ugasio svoje grlo?

Drugi *(vičući):* Oganj! oganj!

Treći: Noćnikov nos gori!

Četvrti: Tvoja je kuća u plamenu, oganj, oganj!

Prvi: Ženi ti kiklja izgorjela grijući se kod ognjišta.

Noćni stražar *(u neprilici krećući sad amo, sad tamo, kako je gdje glas zaorio, rasrdi se napokon i bijesan pohrli prema jednoj strani):* Ćuci vi zlobni! Sad ću vas ja u kobaču do dana — *(u to posrne i padne, koliko je dug i širok, a oni sa štapovima prilete, te udaraju po njemu uz razne povike).*

Prvi: Udri uhodu načelnikova!

Drugi: Lemaj slugu mletačkoga!

Treći: Ti, činovniče Serenissime!

Četvrti: Ti ćeš nama sprečavat slobodu u rodjenome nam gradu!? *(Odlete vičući svi „oganj, oganj!".)*

Treći: Upalio se zadnji kraj noćobdiji! *(i još ga opali odostraga te otrči.)*

Marko *(za se, dok se* **Noćni stražar** *psujući polako diže):* Eto! to su sva njihova djela! Oni drže junaštvom izbatinati jadnika ovoga bezazlenoga, koji sebi služi gorki krušac. On bar ne škodi nikome, već čuva tudji imetak, a oni svoj prosiplju . . . *(U to se digne* **Noćni stražar** *i razdražen traži svoje zlostavljače, pak nabasa na Marka sakrivena.)*

Noćni stražar *(mumljajući ljut):* Prokleti noćnici! Pasje noge! Vučja vuna! Pas im se mesa najeo! Mačke im ručak oblizale! Ćaću im njihova! *(Ugledavši Marka, koji zakukuljivši se nije imao kad ugnuti se, zakvači ga):* Aha! Tu je jedan ćuk! Toga ćemo u gajbu. *(Hoće da trubi, da zovne pomoć, ali mu* **Marko** *otima rog u neprilici i otkidava se. Bore se neko vrijeme, dok* **Marko** *ne pobježe, a stražar za njim trubeći.)* Ne ćeš uteći, ne, trista ti kapula! *(Medjutim se čuje i dalje vika: „oganj", „oganj", a iz kuće načelnikove prodre u noć vapaj i buka za čas tek, pak opet nasta mrtva tišina, dok se žurno vrati* **Marko.)**

PRIZOR IV.

Marko sam.

Evo, u kako neugodan položaj zapadoh, u kako blato može do vrata zagreznuti čovjek na ovako nedostojnu mjestu. Ta to je čitava močvara, — a to sve radi pustolovine prijatelja i radi svoje neozbiljno za čovjeka provodjene ljubavi. *(Zamisli se.)* Što ga još nema? Tako dugo? Da mu se nije zlo dogodilo? *(zabrinuto i ogorčeno)* Ili je zbilja uspio u svojoj opakoj namjeri?... Ta što me veže na ovome mjestu? Neizvjesnost, je li uspio? je li živ i zdrav? Što bih radje? Da je uspio ili da mu se zlo dogodi? Da se opameti, da se nauči poštivati tudji glas! — Ali gdje je već tako dugo? Jurve se dani, a njega — — Otvara se prozor — on će biti. Ja drhćem od straha — da nije uspio? — — ... *(Sakrije se za ugao, u to padne vreća s prozora i prozor se zatvori.* **Marko** *nesvijestan pobrli i grčevito otvori vreću, ukoči se, uhvati se za glavu i zavapi očajno):* To je njegova glava! Jerkova glava odsječena od tijela! Bože! Strahotno!

(Zastor pada.)

Konac trećega čina.

IV. ČIN.

Soba u kući Markovoj.

PRIZOR PRVI.

Marko, zatim **Danica.**

Marko *(duboko zamišljen, poništen):* Strašno! grozno! Ona je noć prevrnula moje mišljenje, moj život, cijelo moje biće! Ja još ne vjerujem, da je to istina... Jerkova glava u vreći odsječena?!... Strahovito! — Jerko, Danica, njezin otac krvnik... Ne mogu se još sabrati!... Jadna moja sestra Vica!... Kamena joj sreća! *(Pred vratima se čuju koraci. U to se pojavi)*

Danica *(pogledavši u sobu govori na vratima sluškinji* **Ani***):* Počekaj ti, Ane, vani, dok ja dodjem. *(Polazi prema* **Marku,** *koji je za trenutak ugodno iznenadjen, ali se opet smrači.)*

Marko: Ti li si, Danice?! *(Tužno — očajno.)* Ah, ne, ne objavljaš mi dana — Ti si v e č e r n j i c a, što mi naviješta mrak, noć — tmastu tminu teške tuge.

Danica: Kakvi su to pozdravi, Marko?

Marko : Da, da, ti si mome tmurnom obzorju noćnom zasvjetlucnula, ko daleka munja, da mi poslije još gušći mrak pokrije zabliještene oči.

Danica : Marko, mani se zagonetaka. Ja sam došla po ozbiljnu poslu, sudbonosnu po nas dvoje. Moram te prekoriti, što sam prisiljena ja tebe tražiti, mjesto ti mene, kad te nisam vidjela već toliko dana. Da zna otac za moj korak, zakrenuo bi mi vratom kao piletu.

Marko *(bezvoljno) :* Da, da, tvoj je otac i mojoj duši zakrenuo vratom, počupao joj krila poletna pregnuća Jerkovim umorstvom —

Danica *(sa zebnjom) :* Ne spominji mi one grozne noći ! Ne krivi oca moga, komu je od naravi naglu prekipjela žuč u obrani kćerina djevičanstva, u obrani čista glasa tvoje Danice proti tvomu iskrenomu prijatelju, za kojim toliko žališ. Zar bi volio bio, da me je ozloglasio valjda ? !

Marko : To je bila više šala, doduše pogibeljna — štetna — ali kazna joj je preokrutna ! nedopuštena.

Danica : Tebi je šala moje poštenje, glas naše kuće ! I meni nije drago, da je do te krvave skrajnosti došlo. — Al ti znaš moga oca — Sa užasom se i sad sjetim one noći — kako sam ga zaklinjala — uzalud!

Marko *(sumorno) :* Bijedni Jerko ! jadna moja sestro !

Danica : Ali mrtva već oživjeti ne možemo, za to treba da se pobrinemo za nas žive. Stoga sam ti došla javiti, da me otac sili poći za providura ; i ako ne učiniš ti što prije svoju dužnost — ja se ocu ne ću moći dulje opirati. *(Marko šuti neodlučan.)* Mislim, da si me dobro razumio ?

Marko *(razabirući se sve hrabrije) :* Jesam, jesam ! i što mi se prije činilo najteže : slomiti opornost oca tvoga, sad mi se to vidi klimavim plotom spram neprobojna bedema Jerkova mrtva tijela i tuge sestrine, što mi zakrčuju put k sreći, k tebi . . .

Danica *(osupnuta) :* Tako ? Što veliš ?

Marko : I sestra mi Vica posta žrtvom zločina Vaše kuće. Ona hoće u samostan, jer ne može preboljeti ranu prve ljubavi — — Uboga moja Vice ! a još je jadniji tvoj brat Marko, koji ima jabuku sreće svoje pod rukom, do usta, ali ne smije, ne može je okusiti ni dohvatit, kao ni mučeni u podzemlju Tantal.

Danica : Ne luduj ! Koga nije, taj kruha ne ije, taj nema više želja, a mi živi uživajmo i nemojmo moriti sami sebe bez nužde. To i Vici reci!

Marko: Ne, ne! — tih prepreka, što se izmedju nas podigoše, ja ne mogu prebrditi. A da čuješ Vicu jadnicu, kamena joj sreća, kako plače uz brata svoga suca, kako ga zaklinje, neka krivce pronadje, da kazni, da osveti zapad sreće njene, smrt mladosti njene, što bez nade vene kao ruža o kasnoj jeseni — oh! A brat se Šimun muči i kini, da otkrije krivce. — Sad pomisli, da ih slučajno pronadje?

Danica *(ostajući kod svoje misli):* Marko! Dobro promisli, što činiš? Saberi se!

Marko: Promislio sam, promislio sve dobro. Srce moje tišti olovo teške tuge i svega je opklopilo debelom ljuskom, koju ne može prosinuti tračak vedre utjehe. — S Bogom ostaj za uvijek!

Danica: Jesu li to tvoje zadnje riječi, Marko?

Marko: Zadnje, na žalost moju, zadnje!

Danica *(prijekorno):* Sebirade, ne pomišljaš na patnje moje, već samo na se gledaš. Pred humkom svoje časovite boli ne vidiš golemo brdo moga stradanja, vezane za cijeloga života s nemilim drugom krutim lancem nezadovoljstva.

Marko: Oboje moramo trpjeti i mukama okajati krivnju svoju. Vidiš Vicu sestru moju, ona nevina ide u samostan, da se moli za spas Jerkov, a mi krivci njegove propasti zar da uživamo slasti, koje su njoj nedužnoj ukraćene?

Danica: Ta bolje će joj biti i u samostanu, nego bi joj bilo s onakim mužem. Ali ni ti ni ona ne radite pravo, da za tudje grijehe trpite. Zar ona ne može vrednijega od Jerka zavoljeti i dobiti? Zar joj Jerko bijaše sav svijet? Koliko ih još može ljubiti, ona i ne zna.

Marko *(ujedljivo, protežuć i na se to razlaganje):* Prema tome se možeš i ti lako utješiti radi moga gubitka. — Ali naše čuvstvo ima dublji korijen, te ga ne može iščupati svaki hir i povoljica.

Danica *(uvrijedjena):* Jesu li to zadnje tvoje riječi? Zadnja tvoja odluka?

Marko *(smrknut):* Zadnja, žalim, zadnja!

Danica: Hvala, hvala na dosadanjoj pažnji, gospodine. Žao mi je do ovamo koraka. Ako Vas moj otac zapita *(uzbudjeno)* za uzrok tih koraka, ispričajte me, da sam došla izreći sažalost prijateljici Vici. — Idem, idem iz ove kuće nesretne, gdje časovita bol ili veselje pomuti ljudima pamet, da ne vide dalje od nosa, te se podaju svome udesu besvijesni povodeći se za prvim poticajem osjećaja. *(Zovući na*

vrata glavna.) Ane, Ane! Otprati me, idemo odavde! *(***Ane** *se pojavi na vratima, te prije nego zamakne s Danicom, prozbori za se kroz zube omjerivši Marka.)*

Ane *(za se)*: Ajdmo, ajdmo! svejedno mi ne će ovaj ruku oblatiti kojim banićem, kao onaj dobri Jerko. *(Odu* **Danica** *i* **Ane.***)*

PRIZOR II.

Marko sam (za Danicom).

Nagovori i oca, da u samostan podje. *(Zamislivši se.)* Sam sam. — Zašto ju nisam zadržao — uslišao? Zbilja mi je pravo rekla, da se povodim za prvim poticajem svojih osjećaja. — Što sad? — Idem za njom? Baš za njom? — Ta ona je bez srca. — Lako će me zaboraviti, kao što je o Vici govorila. — Gle, kako ju je pokojni Jerko progledao! — Ne, ne, ja ću ljepše, korisnije po narod svoj život upotrebiti, nego da ga upregnem pod jaram samovolje njezina srca i pod uzde njezinih mušica. Vica će u samostan, a ja ću ostati neženja, posvetiti sebe puku svome, sve, što mogu dati domovini i učiniti za nju. — A ti, Bože, oplodi pamet moju, odluku moju blagoslovi, um moj razbistri — naspori... *(Zamisli se.)* Danica — Jerko — Šimun — Vica, ljute moje rane! *(Kano sjetivši se nečega.)* Jerkova odrubljena glava... u vreći, kano Holofernova... Načelnik — Danica pogubila Jerka. — Gle: Judita je Holofernu odrubila glavu — ali žrtvovavši se za narod svoj izraelski. — Hvala ti, Bože!... Zbilja — zbilja, taj će ženski lik dobro biti Hrvatima istaknuti, sada, gdje nam ujarmljenim pod igom Venecije još prijeti bliza grmljavina od oluje osmanlijske, jer i onako naši muškarci puno ne vrijede ili ne haju, da je odbiju. Možda ih ovakva slika i primjer podbode na muške čine. *(Misleći dalje.)* Gle, gle, a ženskima treba takodjer uzor čestitosti i čistoće orisati, da se nitko na njih ne nabaci, kao Jerko... Evo Nevine Suzane iz Svetoga pisma, eno tvrdoga štita našim ženama i djevama sada baš, gdje se već spram njih krive požudna usta Azijata. Da, da, muškarcima ogledalo hrabrosti za otačbinu, ženskima zrcalo čistoće i vjernosti pred oči vinuti kao plamenu zublju zalutalima u tmini — to će biti najdivnija zadaća moga života... *(Zamisli se.)* Ah — teško je to breme — osamljenu — već mi se sada stište srce... *(Ulazi u sobu polako kao vrebajući* **Šimun.***)*

PRIZOR III.

Marko i Šimun.

Šimun: Što si, brate, tako tmuran i zamišljen?

Marko *(prenuvši se)*: Pretekao si me: to sam baš i ja tebe htio zapitati. Sve si od neko doba mrk i nepovjerljiv, kao vrebaš na sve... Zašto?

Šimun: Eto tako, zato. Vidiš, Marko, ja ću tebi iskreno odgovoriti na pitanje tvoje, a hoćeš li ti meni poslije na moj upit bratski, iskren odgovor dati?

Marko: Čudno pitanje! Zašto ne?

Šimun: Vidiš, brate, ja sam ti mrk i zabrinut, jer me kao brata i prijatelja muči bol za iščeznulim Jerkom Papalićem, a kao suca istražitelja mori me posao, što ga imam s tim kobnim slučajem. Sad ti meni reci po duši, zašto si tako tmuran i mučaljiv sve ove dane, kada se o tom razgovor zapodjene?

Marko: Bol radi Vice i tuga za prijateljem, koja tebi, pa i meni pritište dušu, kao olovo te sve moje misli na se pritegnula i ne da mi oduška.

Šimun *(živo ga gledajući)*: Istraga je u toj stvari već dotle došla, da si i ti, Marko, za sutra pozvan na sud, jer te ljudi vidješe u večer s Jerkom.

Marko *(drhtnuvši na te riječi)*: Što za to? Što ja mogu znati?

Šimun *(oštro ga pazeći)*: Ali friška zemlja u vrtu iza grma ružmarina, koju sam ja noćaska sam otkopao, da se uvjerim, što je, užasnom vikom tuži, a tijelo ono pohranjeno kroz novo nasutu zemlju vapije za pravednom osvetom.

Marko *(smućen)*: Ne viči tako! Čuti će te tkogod!

Šimun *(bezobziran u svojstvu istražitelja zagleda u oči Marku, neumolno)*: Ti si ga ubio i svoj grijeh pod zemlju sakrio!

Marko *(uhvativši se za glavu)*: Kako možeš to o meni i sumnjati?!

Šimun *(bezobzirno — službeno)*: Ta sve govori proti tebi: i mjesto i vrijeme i druge prilike.

Marko *(izvan sebe vičući)*: Kakve prilike?

Šimun: Ti si ga iz ljubomornosti ubio, što ti je htio premamiti Danicu. Sve mi je kao na dlanu.

Marko *(poništen)*: Strašno, brate, govoriš. I ja nemam oružja, da se branim. Jest, priznajem, da ga vlastitom rukom pokopah pobravši ga u vreći zaklana s ceste. — Ali kunem ti se Bogom ocem, za

klinjem ti se imenom pokojnog oca našega, da ga ja ne ubih, premda sam donekle kriv smrti njegovoj i nehotice —

Šimun *(ko čovjek, komu je kano bratu drago, a kano sucu gotovo žao, što mu se izmiče objekat)*: Nehotice, kada sva indicia, svi znaci proti tebi grme upravo optužbom ?! Tko je onda krivac ? Prokaži pravog ubilca ! Daj mi trag samo njegov !

Marko *(u neprilici groznoj)*: Vjeruj, što ti velim, i ne traži više !

Šimun *(gorljivo)*: Moraš mi reći, ja moram zločinu u slijed ući !

Marko *(očajno)*: Brate, ne pitaj !

Šimun *(oštro — neumolno)*: Sudac pita, ne brat ! Moraš kazati !

Marko *(odlučno, bolno)*: Ne mogu, da me na remenje dereš.

(Na viku dolazi u sobu **Vica**, *sva zaplakana.)*

PRIZOR IV.

Vica : Što vam je, braćo ? Zar da još i vas izgubim ? Sve sam čula — Marko ! ?

Šimun *(grubo kazujući na Marka)*: Evo ti zna za ubilce dragoga, a ne će, da ih prokaže — ili je sam ubojica !

Marko *(uvrijedjen, žestoko)*: Šimune ! tako ti Boga ! nemoj —

Vica *(u isto vrijeme)*: Marko ! ? Jadne mene !

Marko *(ogorčeno)*: Utješi se ! nije te bio vrijedan *(kano popravljajući se)*: živ — a mrtva Bog pomiluj !

Šimun *(uvijek još ko sudac vrebajući na riječi Markove)*: Eto, svaka te riječ odaje kano njegova neprijatelja. — Dakle je očito —

Marko *(gnjevan)*: Još sumnjaš, tvrdo srce bratinsko ! Donesi mi propelo božje, iskopaj mi kosti Jerkove, kosti majčine, i na njih ću se zakleti, da sam nevin, da ni kapljica krvi njegove ne pada na moju dušu, ne kalja imena moga.

Šimun : Prokaži krivca ! — Ja sam čovjek, koji zdušno i vjerno vršim svoju dužnost, ja ne ću zavaravati svoje poglavare —

Marko *(ironički s tugom)*: Službu ! poglavare ! dužnost ! Do toga ti više stalo — da tudjinu ugodiš, makar brata upropastio, osramotio ? !

Šimun *(zabrinuto — očajno)*: Moja čast ! moj napredak u službi ! —

Marko : Pusti tu dosadnu službu, imaš od čega živjeti na svojem, hvala Bogu.

Šimun *(zanosno)*: To je porodični naš ponos, očinski ures. I otac je naš pokojni bio izvrstan pravnik, to oblijeva ime naše sjajem ugleda

i poštovanja u gradu. Naša bi porodica mogla doći prva do najveće časti u Splitu. A ovako tvoj čin tamni —

Marko : Što će ti čast i slava podijeljena od tudjina i njemu na korist ? !

Šimun : Što ti znaš ? Ti si mlad i neiskusan još. Svagdje i pod svakom vladom je dobro biti na prvim mjestima. Svakoj se vladi treba ponuditi, nametnuti, jer rijetko koja zna mudro izabirati. — Ali sva ta tvoja protivnost uvjerava me sve više o tvojoj krivnji — *(kao van sebe).* Friški grob — moja karijera — moj brat ! brat ? Ali ja sami pak sudac ! Bruto je svoje sinove dao pogubiti, — a ja se žacam brata prijaviti . . . kriva ? Jesi li kriv ? Priznaj, priznaj — sve proti tebi viče — *(klone).*

Marko *(dok Vica pridržava Šimuna i vuče ga u drugu sobu) :* Ta kunem ti se najvećom svetinjom : nevin sam !

Vica *(u pó glasa) :* I u moje se srce šulja guja sumnje — ah !

(Pridržavajuć **Šimuna** *zamakne s njime.* **Dujam** *ulazi.)*

PRIZOR V.

Marko i Dujam.

Dujam *(srdačno — tužno) :* Brate, sve znam — ne žalosti se, saberi se !

Marko *(ražnježen baca mu se oko vrata) :* Dmine brate ! Što sad ? Jerka ubi njegovo lakoumlje, Šimuna ubija prevelika briga za tudjina, Vicu goni žalost, da se živa zakopa u zidine samostana. — I ona kanda na me sjenu sumnje baca ! A ja bih njenu zaručniku i svoje krvi utočio u žile, da znam, da bih ga mogao oživiti — da kao muž popravi i okaje svoje mladenačke grijehe . . .

Dujam : Pa odaj bratu Šimunu sve, kako je —

Marko : Ne, ne, ne mogu odati prave krivce — ne ću da nju rascvilim izdavši joj oca . . . Pak otac njezin, kakav je, još bi mogao na me krivicu baciti —

Dujam : Da, da, ili bi se opravdao grdnim nasiljem pokojnikovim. Ozloglasio bi još više uspomenu Jerkovu : provala u kuću, navala na kćerku . . .

Marko *(zamišljeno) :* A možda je i ona kriva — jao, jao, moždani mi se smućuju . . . Kako ću se iz toga blata iskobeljati, kako se spasiti od bezdana, što sa dviju strana zijevaju na me ?

Dujam : Možda ipak da se bratu kao bratu povjeriš ?

Marko: Ne, ne, jer on je više sudac, nego brat, ne! Trpi i šuti, šuti i trpi, srce moje ranjeno! *(Padne u očajnu tugu.)*

Dujam *(znajući mu pogoditi žicu)*: Saberi se, ne očajavaj! Čuvaj svoje sile, ti imaš još za koga živjeti. Sjeti se naše nakane, puk nas jadni treba, koji nema branioca, nema prijatelja, prosvjetitelja —

Marko *(vedriji)*: Da, da, rad, sveti rad za opće dobro bit će lijek duši mojoj. — Ali sami bit ćemo ismjehivani kao bijele vrane —? Ismjehivani od gospode!

Dujam: Ne boj se! Najprije ćemo gospodu potaknuti na bolje shvaćanje života, da se ne drže cjelošću, već dijelom opće domovinske zajednice.

Marko *(sve vedriji)*: Da, da, svi prožeti jednom mišlju lakše postigosmo zajedničku svrhu. Gorjeti kao žrtva za opće dobro i rasvjetljivati put k slobodi, bit će najveća slast.

Dujam: I najplemenitija osveta neprijateljima, a najbolja pobuda mlitavcima i mekoputnicima našim.

Marko: Da, da, pokazati im treba, da bez vjere i morala, bez prijegora i ideala nema nama spasa.

Dujam: A puk nam je osnova, korijen, koji drži i hrani stablo države, ali je, nevidljiv kao temelj-kamen zgradin, od svih zaboravljen.

Marko: Svi narodi propadoše bez traga, koji ga zanemariše, da sagnjije; samo stabalje čvrsta, zdrava korijenja može vijati krošnju svoju pod oblake, Lako je planini prkositi potresu, kad ima stanovito podnožje. *(Kao sjetivši se opet smrknuto)*: Samo da ne bi Šimun tjerao mak na konac i mene —

Dujam: Hajdmo vidjeti, kako mu je, pa ću ga možda ja uvjeriti —

(Ulazi naglo **Vica** *zaplakana jecajući.)*

PRIZOR VI.

Predjašnji i Vica.

Vica *(još iz nutra)*: Marko, Marko! *(Vani.)* Pala mu kap, on je izgubio riječ!

Marko *(poletjevši u sobu bolno:)* Bože pravde!

Vica: Jao meni siroti! izgubih i brata i dragoga u jedan mah — Griješna li sam, jadna!

Dujam: Božja volja!

(Zastor pada.)

Konac četvrtoga čina.

APOTEOZA.

Predvorje hrama sa mramornim stepenicama. Na vrhu s praga motri stojeći **Genij Čovječanstva**, *s druge strane nešto niže* **Genij Hrvatstva.** *Sve niže po stepenicama s obiju krajeva vile svaka sa napisom svoga imena ili u karakteristično odijelo obučene:* **Radinost, Dosljednost, Čuvarnost, Krepost, Prijegornost, Hrabrost, Ustrajnost, Pučanka vila,** *(u narodnom odijelu) i* **Prosvjeta.**

(Na dnu čeka **Marko Marulić** *na presudu.)*

Genij Čovječanstva *(Geniju Hrvatstva):* Eto miljenika vilâ iz Tvoga hrvatskoga kraja, zaslužna za čovječanstvo! Ispitaj ga, je li zavrijedio vijenac slave neuvele radeći za svoj narod; jer tko dobro radi svomu rodu i plemenu, taj koristi svemu čovječanstvu.

Genij Hrvatstva: Hrvati preuslužni drugome sami za se ne haju ništa, a time dvostruki grijeh počinjaju: jedan, što krnje očevinu svojim potomcima, a drugi, što zavode susjede svoje na lakomost za njihovim imutkom. Pa ni posilna uslužnost Hrvata nema prava na zahvalnost, već zavrijedi češće prijezir — traženih go para.... Tako je Hrvatska svoje volje postala što tvornicom tudjinskih trhonoša, što zemljom bučnih krčama, gdje se puno pije i silno govori, a malo misli i slabo radi... Jesi li ti što u tome metežu uradio?

Radinost *(pokazujući sveske njegovih djela književnih):* Evo njegovih djela, korisnih puku i gospodi, za dom i za vjeru!

Genij Hrvatstva: Vidim lijepi niz njegovih p i s a n i h djela ćudorednih, čitavo jezero riječi. A je li po tim riječima i on sam živio?

Dosljednost: Od riječi je do djela doduše dug put; al on ga je uvijek znao mukotrpan prevaliti. I za to čast mu!

Genij Hrvatstva: Stara je vrlina nekih dobričina, da za drugoga više mare, nego za se, — al napokon tko sam bez išta ostane, ne može ni drugomu dobar biti. Jesi li se ti znao i za se pobrinuti, od čega ćeš moći i drugome potrebniku dati, a ne na teret drugima pasti?

Čuvarnost: Očuvati je znao očevinu svoju i povećati ju pravično, te svoj na svojem uživaše slasti slobode nesputan okovima tudjih namira.

Genij Hrvatstva: Imao je često na jeziku krepost, a je li bio krepostan i sam?; jer više vrijedi jedan dobar primjer, nego hiljadu prodika.

Krepost: Kakav bješe zborom, takav bješe i tvorom, po čemu je i uspjeha imao. Za to čast mu!

Genij Hrvatstva: Ima Hrvata, kojima su inače usta puna prijegora za opće dobro, a kad osvane odlučna zgoda, srce im sebično, prepuno sebe, nema mjesta za druge.

Pregaranje: Njegov je sav život bio goruća žrtva, što je tiho bez hvaljenja izgarala na žrtveniku roda svoga hrvatskoga.

Genij Hrvatstva: Mnogi govore zanosno o hrabrosti i odvažnosti uz vojsku čaša i uz topove flaša, — a kad se ispuši iz glave magla oduševljenja, potmuli su opet kukavci i plašljivci bez okrilja toga dima vinskoga.

Hrabrost: Njegove grudi nisu trebale štita vinske srčanosti, jer mu je srce uvijek čelikom trijezne odlučnosti opklopljeno bilo.

Genij Hrvatstva: Hrvati su slabi prijatelji ustrajnosti: i oni najspremniji na žrtvu i oni najhrabriji. Za čas će ti i krv prolijati, nepokolebljivi proti trenutačnoj sili, kao hrašće opori proti buri u gori — ali trajnijemu ma i manjemu naporu nisu navikli, već se pod njim savijaju i popuštaju, nalik na plamen od rukovjeti slame. Sve obećaju u cvatu mladosti, a kasnije u doba zrelosti ništa ne drže, ne donose ploda; hoće da ruše i najveće bregove prepreka, a onda kod prvoga maloga trnjaka sustanu i plaču, dok se na nj ne priviknu i drže ga ružom.

Ustrajnost: Sav je njegov život neprekidan niz radnja, neumorno oranje i sijanje na polju gospodnjem i narodnom, te ga nisu nikad ni trud ni dosada ni neuspjeh od rada odvratili, da se poda ili slavičnosti ili lijenosti ili očaju. A svih je napora žetvu prepustio nesebičan svomu narodu.

Genij Hrvatstva: U Hrvatskoj se puno govori o narodu, o puku, a ne poznadu ga; žacaju se u dodir doći s njime, kamo li ga iz bližega proučiti, zlo i dobro, znoj i suze, smrad i bolest s njime podijeliti i od nevolje ga izliječiti. Gdje u zemlji pučana, u domovini seljaka malobrojni kaput zazire od pučke surine, tu nema prave ni stalne sreće.

Pučanka vila: On je bio svome puku i otac i majka, duševni i tjelesni ljekar. Čast mu!

Prosvjeta: Da, bio je pravi prosvjetitelj pučki, koji je prvi od Hrvata puku svome zapalio luč u duševnoj mu tmici, prvi bio vodja k svijetlim dvorima svijesti i ponosa narodnoga, čvrsti most izmed puka i gospode, putokaz im k zajedničkome boljinku otačbine. Za to čast mu i slava!

Sve vile *(skupa):* Čast i slava Marku Maruliću!

Genij Čovječanstva *(zovući ga rukom k sebi):* Pristupi bliže, slavljeniče, da primiš iz ruku Genija roda tvoga hrvatskoga dostojnu nagradu za svoj istinski, razumni i neumorni trud oko naroda tvoga.

*(***Marulić** *stupa stepenicama do* **Genija Hrvatstva,** *dok ga pojedine vile pozdravljaju kličuć mu: „Slava ti i dika u narodu hrvatskom!" Tad ga* **Genij Hrvatstva** *ovjenča lovor-vijencem uz klicanje vila.)*

Genij Hrvatstva: Za usluge tvoje mome rodu iskazane krunim te vijencem neumrlosti.

Genij Čovječanstva: A sad primi i od mene hvalu i počast za zasluge čitavome ljudstvu učinjene. *(Poljubi ga u čelo.)* Pak unidji u hram dobrotvora ljudskoga roda medju braću svoju.

(Dok on ulazi u hram praćen **Genijem Čovječanstva** *i* **Genijem Hrvatstva,** *dotle se dižu i vile ulazeći za njima u hram, a napose* **Pučanka** *i* **Prosvjeta** *zagrljene, kličući uz bengalsko svjetlo: „Čast i slava Marku Maruliću!" Na to izlazi zbor pučana i gospode, koji zapjeva: „Lijepa naša domovina . . . . .".)*

(Zastor padne.)

Konac apoteoze.

EDMONDO DE AMICIS.

I.

*** 1846., † 1908.**

Ni njega više nema medju živima, Edmonda De Amicisa! Umro je 12. ožujka, ove godine, u 62. godini života, od naprasne smrti, u idiličnoj Bordigeri, na rivieri svoje zavičajne Ligurije, u svratištu elegantne gospode, kamo se je bio zaklonio od oštrine zimskih mjeseci iz svojega Turina. Njemu se još nije htjelo umrieti, jer ga još ne bijaše ostavila ni umna ni tjelesna njegova snaga, jer je još mogao svojom čarobnom riječi tješiti, dizati i zabavljati carstvo svojih čitatelja, kojima bijaše omilio kao malo koji ili nijedan moderni pisac. Nemilo tragičan bijaše taj njegov samrtni čas; ali prilike, u kojima je zaklopio svoje oči na vječni sanak, kao da su ugodile njegovoj želji, jer je umro upravo onako, kako je to sebi maštajući želio u jednoj pjesmici:

„Htio bih umr'jet usred b'jele vile,
Gdje prokadjeni vjetrić lako prši,
A tiho sjajno jutro s neba sija.
Al' ne bih htio u sobici svojoj
Uza se imat ucv'jeljenu djecu,
Da smrtna moja ne smuti ih borba...
Htio bih da me, vraćajuć se k meni,
O zori nadju ovdje mirna, bl'jeda,
Ko u pregnuću, gdje ih jošte čekam".

Tako je i bilo. Njegov sin Ugo, mladi odvjetnik, nalazio se tad u Turinu; njegovi ponajbolji prijatelji bijahu daleko od njega. Došli su istom sada, u zoru vedra dana, da ga vide „mirna i blijeda" pod lednim pečatom smrti, da ga otprate mrtva u njegov mili Turin, gdje je najviše boravio i radio posljednjih decenija. Obasut cvijećem, praćen uzdasima i suzama, stigao je na vječni počinak. Teško da je ijedan pisac svojom smrću rastužio tolika srca kao De Amicis, jer on bijaše nada sve ljubljen od čitalačkog općinstva: bijaše najomiljeliji omladinski i dječji pisac, bijaše najpopularniji novelista i crtičar svojega doba, najpoznatiji putopisac, najsimpatičniji i najdraži svima

ne toliko po vanrednoj snazi i veličini uma, koliko po onomu nečemu, što osvaja i dira srca, što potiče više na usrdnu i odanu ljubav, nego na porazno udivljenje i svetu bojazan. I zato nitko ili malo tko bijaše u svom književnom radu sretan kao on; o malo kome kao o njemu može se reći, da se je domogao sreće, koja je bila ravna njegovoj požrtvovnosti, i nagrade, koja je potpuno odgovarala njegovim zaslugama. Imao se i rašta roditi!

*

De Amicis se rodio u Onelji u Liguriji, od srednje imućne obitelji. Kućni njegov uzgoj imao je da bude izvrstan, ako je suditi po dobroti i plemenitosti njegove majke, koju je on za svega svoga života uznosio dirljivom i upravo djetinjski nježnom ljubavi sina. De Amicis je svoje nauke započeo u gradiću Cuneo, a nastavio u Turinu; kasnije ga poslaše u vojničku školu u Modenu, odakle izadje infanterijskim podčasnikom god. 1865. Tu na naucima rano pokaza svoju darovitost i prirodjenu mu sklonost k lijepoj knjizi. Još kao pitomac turinskoga zavoda napisa odu u slavu potlačene Poljske (I t a l i a e P o l o n i a). Patnje i stradanja Italije pod tudjinskim jarmom tu se poredjuju sa jadima Poljske! I jednoj i drugoj naviješta se spas i uskrsnuće u znaku slobode. Mladi poletarac posla svoj prvijenac tada slavnomu romanopiscu i pjesniku Aleksandru Manzoniju, moleći ga u popratnom pismu, punom nadobudne strepnje i smetenoga strahopočitanja, da ga usreći samo dvjema brazdama odgovora. Manzoni s poznatom svojom popustljivom dobrotom obodri dječaka, da ustraje u hvalevrijednu zanimanju; ali mu ne sakrije njegovih mana. Ovo De Amicisovo poznanstvo od velike je biografske važnosti po njegova djela, jer je De Amicis odmah u početku udario stopama autora V j e r e n i k â. U tom je pako izboru bio presretne ruke, jer je Manzoni uz neobičnu ženijalnost predstavljao onda najzdraviju stranu romantičke škole, kojoj je bio priznatim vodjom. De Amicisovo oduševljenje za Manzonija raslo je gotovo do književnoga idolopoklonstva: u tome nam se svjetlu ukazuje jedna njegova posjeta kod velikog pisca, koju je sam potanko opisao. Ali uza sve to, već u prvim svojim djelima, De Amicis očuva potpuno svoju samostalnost u pisanju.

Već druge godine svoje oficirske službe De Amicis sudjelova u bici kod Kustoce (1866.). Plamtijaše tada u punom razmahu austro-tali-

janski rat. Za mladića prožeta rodoljubnom vatrom, kao što bijaše on, otvaraše se široko polje djelatnosti, a njemu bijaše na raspolaganje dvojako oružje, oboje potrebno u ondašnjoj borbi: mač i pero. Ali u brzo mu bilo odložiti mač, da se sasma posveti književnosti. God. 1867. pozvaše ga u privremenu prijestolnicu Firencu, na redakciju vojničke smotre L'Italia militare. Ovdje se zapravo počinje njegova književnička karijera. U podliscima ovoga lista zaredaše odmah De Amicisovi Bozzetti della vita militare, koji mu svojom savremenošću i neobičnim čarom pripovijedanja smjesta pribaviše kod općinstva neosporivo priznanje. Za godinu dana bili su ti bozzetti toliko narasli brojem, da su izišli u posebnom svesku pod naslovom La vita militare („Slike iz vojničkoga života", kod nas prevedene od P. Kuničića).

Ovo bi se djelo moglo danas kome pričiniti retoričkim izlivom mlada vojnika, puno razmetljiva idealizma i beskrvne romantike; ali za ono doba, kad se je bojnim oružjem vodila zadnja borba za jedinstvo i slobodu Italije, to je djelo otkriće i apoteoza one sile u narodu, koja je, oživjevši narodnom sviješću, ujedno postala odlučnim faktorom u ostvarivanju glavnog narodnog ideala. Do tada je talijanski noviji svijet čuo samo o brutalnosti njemačkoga i grabežljivoj bahatosti španjolskoga i drugih vojnika; vojništvo se u njegovom pojmu bijaše poistovjetilo s tlakom i otimačinom, kao zazorno orudje tudjinske tiranije, koje ga je dotle držalo okovana u ropstvu. De Amicisov vojnik, za prvi put u talijanskoj knjizi, prikazuje se kao sin naroda: dobroćudan, plemenit, požrtvovan. Taj je vojnik istupio iz redova gradjanstva, da svoju krv lije za domovinu i rod svoj; njegovo junaštvo nosi na sebi aureolu mučeništva. Kako da općinstvo, ili bolje — gradjanstvo, ne zaželi sa simpatijom i saučešćem zaviriti u njegova lična stradanja, u njegove borbe i napore, u njegove misli i osjećaje, u njegov svagdašnji život na maršu i u šatoru? De Amicisovo je djelo u tom pogledu prinesak epopeji narodnog tal. vojništva iz rata za oslobodjenje, koje nalazi svoju besmrtnu krunu u slavi div-junaka Garibaldija.

*

Neograničena popularnost, pa uz moralni i veliki materijalni uspjeh Vojničkoga života baciše De Amicisa sasvim na književno polje. Proživi u vojničkoj odori još nekoliko ljeta, doživi sudbonosne dogadjaje godina 1870. i 1871. s triumfalnim ulazom talijanske

vojske u Rim, te proglašenje Rima prijestolnicom novoga kraljevstva. Sada, kad se je po formalnoj izgradnji narodne države valjalo podavati realnijim i treznijim idealima, i njemu je kao piscu, uzgojenu na vojničku i za vojništvo, bilo usavršiti svoj književni uzgoj i upoznati se u čitavom opsegu s potrebama i smjerovima narodnoga života naprama napretku i zahtjevima prosvjete izvana. U tu je svrhu, što Talijani obično rijetko čine, stao putovati po inozemstvu: Od god. 1872. do 1888. pohodio je Englesku, Španiju, Maroko, Carigrad, Holandiju, Pariz i napokon Ameriku, da prouči kolonijalni život svojih suplemenjaka u novome svijetu. Kao plod tih svojih putovanja objelodani u odnosnim razmacima osam debelih putopisa. Bijahu to Ricordi di Londra, La Spagna, Marocco, Costantinopoli, Olanda, Ricordi di Parigi, Sull' Oceano, In America. Ovim putopisima De Amicis je polučio dvoje: prvo je iskustvom i proučavanjem života, običaja i kulturnih sopstvenosti ljudi i naroda raznih kontinenata upotpunio svoje znanje i svoju naobrazbu; a drugo, on je našao najraznovrsnijega i najzanimljivijega gradiva za svoje opisno prikazivanje i svoje novelističko pričanje. De Amicisovi su putopisi najprije u literarnom smislu otmjenom umjetnošću pisana djela; a onda su vjerna ogledala kulturnih i etičkih strana pohodjenih naroda, osvijetljenih psihološkom dosjetljivošću, raščinjenih oštrom analizom i vješto uhvaćenih u okvir slikovita opisa, bez suhoparna nabrajanja i beznačajnih sitnica. Nu nije tim knjigama jedinim objektom čovjek i njegova kultura. Paralelno uz ove De Amicis bojadisarskom živošću slika prirodu kraja, slavi je kao ushićen turista, pjeva joj kao oduševljen pjesnik, pa je često njegov opis i slika i apoteoza i velepjesan u jednome. Tu je rijetkom vještinom prikazan sjaj i veličina Pariza, divlja slikovitost i neobičnost Maroka, istočna kultura i nekultura čarobne prijestolnice na Bosporu, španjolska otmjenost i ljepota, holandeska uredna prometnost i izvorna samoniklost umjeća; Sull' Oceano je velebna pjesan moru. Bogatstvu i sjaju mora odgovara u ovim djelima sjaj i bogatstvo talijanskoga jezika i izražaja. Ovdje se De Amicisova spisateljska ličnost prikazuje s gotovo svim njezinim glavnijim crtama: tu je već onaj kasniji oštrovidni opažač, često prokušani psiholog ljudî i okoline; tu je onaj razglašeni paesista (slikar krajolika), tu ugodan pričalac, tu istančani stilista, tu pisac, koji poznaje sve tajne, da ugodi i osvoji simpatije čitaoca.

*

Po svojim putovanjima De Amicis se ne maknu iz Italije. Nastanivši se trajno u Turinu podvostručavaše od godine na godinu svoju radišnost vanrednom produktivnošću. Od prijašnjeg obožavanja prirodnih krasota ostade mu naročito ljubav za alpinske krajeve Pjemonta i za primorsku slikovitost talijanske riviere. Nuz pomenute putopise i djela drugoga sadržaja (kao Ricordi del 1870—71., Novelle, Poesie, Ritratti letterari), objelodanjena do zadnjeg decenija dvadesetih godina, najglasovitije je i upravo njegovo remek-djelo — Cuore (Srce), izišlo prvi put god. 1887. Srce naviješta novu epohu u De Amicisovu radu, u kojoj se sve jače ističe njegova socijalna strana i moralna tendencija. Cuore je u domaćem vrtu iznikao cvijet. De Amicis imadjaše dva sina, Furija i Uga; pa kako bijaše do skrajnosti nježan otac, posvećivaše svu očinsku skrb njihovu duhovnom i tjelesnom napretku. Prateći dnevno njihov fizični i intelektualni razvitak prenašao se u njihov dječji svijet, uživljujući se s njima u njihov rad, u nestašne muke i veselja u prozorju njihova života. Školajući tako rodjenu svoju djecu posmotri otac s bližega i sa življim interesom školski život prvoga stepena, taj mali zadružni svijet za sebe, s toliko različnih tipova i karaktera u zametku, s toliko sitnih zgoda i nezgoda i prerazličnih doživljaja, ali koji su sudbonosno važni po uzgoj i karakter budućih ljudi. I u ovakovu premišljanju oko toga svijeta malenih zamisli svoj Cuore pod slijedećom fikcijom: Mališ Enrico piše jedne školske godine svoj „dnevnik"; otac mu ga pregledava, ispravlja i u posebnim pismima daje mu primjerene naputke. Tu se pred nas izvodi čitava galerija karaktera u minijaturi: tu je mali dobrotvor, koji u prvom dodiru s odrpanom bijedom ćuti naravne nagone srca, da tješi i pomaže; tu je nadareni lukavac, koji od lijenosti vara pišući lekciju na noktima svojih prstića; smutljivi nemirnjak, koji se za drugima krije; iskrenjak, koji trpi ukore za svoje i svojih drugova krivice; neuredni zamazanac, povjerljivi drugar, prometni organizator, prigodni junak, koji, i ako ne pojmi veličinu cilja i žrtve, umire za domovinu, jer instinktivno osjeća dužnost i plemen'tost junaštva (sravni epizodu o malom uhodi i bubnjaru). Svi ovi i mnogi drugi tipovi vještački su ocrtani i u svojoj izvanjskoj pojavi, karakterističnoj po nutrinu svakoga od njih. Ovdje se De Amicis ukazuje dubok psiholog dječjega života, onoga života, u kome je skoro sve djelovanje ravnano sjetilnim nagnućima i nagonima ćudi. Odatle i naslov djelu — Srce. Srce tu radi, srce je ujedno ono, koje pušta,

da na nj djeluju, više nego na intelekat, izvanjski dogadjaji i nauka škole.

Da za djecu nema u svjetskoj književnosti poučnije i zabavnije knjige od ove, dokazuje najbolje njezina slava, koju uživa ne samo u Italiji, nego širom bijeloga svijeta: Nema kulturnoga jezika, na koji Srce nije bilo ili prevedeno ili preradjeno; kroz dva prva decenija slavilo je svoje četiristoto izdanje na talijanskomu, a do danas je prevalilo već 500.

Sa Srcem je postao De Amicis pravim piscem-školnikom. Ideali škole i obitelji njemu su postali prvom zadaćom. To su izmedj onih ideala, koje jedan njegov kritičar nazivlje raggiungibili (dostiživima), iza epoke sanja i maštanja, ideali, koji su imali stvoriti novoj državi nove gradjane. De Amicis se našao time na pravom svom polju, pa je tomu zvanju do konca života ostao besprimjerno vjeran posvećujući mu, ako ne sve, a ono glavni dio svoga zanimanja. U romanu Il romanzo di un maestro prelazi s pitanja gojenačkih na pitanja i interese nastavnika i učitelja niže klase, čiji je trud i zasluge on najbolje shvaćao i cijenio. Dvije daljnje knjige upotpunjuju i proširuju sadržaj, što je u Srcu iznesen: Izmedju škole i doma i Uspomene iz djetinjstva i škole niz su uspomena i doživljaja u slikama, prave „slike iz školskoga života". Svim ovim djelima postao je De Amicis idealnim kraljem dječjega svijeta, pravim ljubimcem malenih, kojega su oni shvaćali, ljubili, slušali sa zanosom djetinjske vjere i naivne iskrenosti. Stizala su na njega pisma iz svih krajeva, u kojima mu njegovi nejaki čitatelji iskazivahu svoju harnost i svoje udivljenje. Kud je god prolazio, trčali bi, da ga vide, sretni su bili, da se dotaknu njegova odiela, da im on pruži svoju očinsku ruku. Zamislite malko: htjeli su jednom, da im govori u skupštini (1895.); i on je pristao, on se je snizio do tih mališa i držao im tri govora, da im onim svojim lako shvatljivim načinom kaže, što su oni i kako na njima svijet ostaje. Koliko li veselja, kolikė li duhovne naslade za njegovo plemenito srce, u onom medjusobnom razumijevanju, u onom povjerljivom odazivu nestašnih dušica!

I dok je tako, pun pouzdanja i vjere, izlijevao neiscrpno vrelo svoje ljubavi i dobrote nad nejaki podmladak, stvarajuć svojim odgojnim pisanjem dobre i plemenite, nije mogao ni slutiti, da će ga strijela sudbine pogoditi u srce baš na njegovu topragu: God. 1899. njegov stariji sin, mladićak Furio, iz nepoznatih razloga oduze sebi život!

Tu groznu obiteljsku tragediju iznosi De Amicis u jednom poglavlju svojih Uspomena (Memorie, 1899.). Ova nesreća djelovala je razorno na njegovu tjelesnu i duševnu stranu. Njena crna uspomena ogorčavala je ostatak njegova inače vedra života, a bez dvojbe je ona i uskorila njegov naprasni konac.

*

Uz ovu dječiju i omladinsku gajio je De Amicis jednakom intensivnošću i poučno-socijalnu literaturu. Amo spadaju ona djela, koja prikazuju društveni život s njegovim običajima i navikama, njegove dobre i loše strane; nadalje djela, koja prelaze na trnovito polje socijalnih pitanja; pa takova, koja prikazuju nove struje talijanskog narodnog života.

Zanimanje za socijalni problem De Amicis pokazuje za prvi put u svome Sull' Oceano, gdje pobliže razmatra iseljeničko pitanje, pa u Romanu jednog učitelja pod dojmom bijede i nepravice, što ju trpi učiteljski stalež. Od ovih prividno bezbojnih pokušaja do godine 1890. proživljuje pisac u svojim nazorima naglu i neočekivanu metamorfozu: ove se godine u jednom govoru radnicima grada Turina otvoreno priznaje socijalistom. Udara istodobno osnov socijalnom ili socijalističnom romanu Prvi Maja. Sve je osupnuto iščekivalo, kako će se sada miroljubivi novelista baciti aktivno na polje socijalne borbe stavljajući u njenu službu svoje proslavljeno pero. Ali je to očekivanje bilo uzaludno. Pomenuti roman niti je kad bio dovršen, niti je šta od njega bilo objelodanjeno do neznatnih ulomaka. De Amicis, kako se sada razabire, ne bijaše rodjen za propagatora nikakve doktrine, pa ni socijalističke; ne bijaše za one skrajnosti ni za sva ona sredstva socijalne borbe, koja nuždno nosi sa sobom mnogo mržnje, koja često više ruši nego li gradi, koja u svojoj jagmi za pravicom i slobodom steže ili oduzimlje te iste božje darove pristašama protivnoga tabora. De Amicis bijaše socijalistom u onom općenitom i pravijem značenju, time naime, što je bio prožet iskrenom i dubokom ljubavi za čovječanstvo.

Jednakom ljubavi i dobrotom odišu njegova djela socijalne sadržine (nazovimo je tako!): Prijatelji, Vino, Anonimno pismo, Nade i slave, Kočija za svakoga, Na mlado ljeto, Vesele stranice, Crveni i crni i t. d.

Izmedju svih ovih najzanimljiviji mi se čine njegovi Amici, u dva debela sveska. Iz pojedinih poglavlja moći je razabrati, koliko

je raznovrsna materijala znao autor prikupiti oko svoje stožine. Prvi svezak sadrži ova poglavlja: Prijateljstvo, Prijatelji, Oholost, Visoki i niski, Nutarnje bitke, Mladi i stari, Slasti prijateljstva, Obrnuta strana medalje, Intermezzo, Kako nastaju prijateljstva, Kako se prekidaju, Na polju. Drugi svezak sadrži: Protresanja, Zadnji pozdrav, Diskusije, Širom svijeta, Rodjaci prijatelja, Prijateljice, Udaljeni, Pisma, U nesrećama, Izmedju Talijana, Prijatelj tudjinac, Nepoznati prijatelji, Mojim prijateljima.

U ovome se zadnjem poglavlju, u formi piščeva oproštaja sa svojim ličnim prijateljima, nalazi ključ sadržaju čitava djela s njegovim intencijama, pa ga za to ovdje u cijelosti prenosim:

„Ali bila bi nezahvalnost, kad bih ja završio svoju knjigu s pozdravom imaginarnim prijateljima, a da se jednim vas ne sjetim, zbiljni moji prijatelji. Mogu reći, da sam je s vama napisao, ovu svoju knjigu. Osjećao sam potrebu, da vas proučim; išao sam naokolo, da vas prekapam posvuda, od prvoga do posljednjega: najudaljeniji od vas, onaj, koji može najmanje od svih pomisliti, da mi je padao na um, bio je ovdje stokrat spominjan i zapitkivan. Sva su vaša imena ovdje brižno registrisana, svrštena i okupljena na svaki mogući način, i tumačena, a nekoja i ilustrovana s nekoliko poteza pera, koji predstavljaju u najgorem slučaju jednu ljudsku spodobu. Ne možete si pomisliti ono mnoštvo uspomena, koje sam za svakoga od vas po pameti prevrćao: Uspomene o šetnjama, o zgodama, o raspravama, o pripovijestima, šalama, svadjanju, sudovima, riječima; stvari, koje ste vi sigurno većim dijelom zaboravili, ali koje su se meni s ovom mojom tvrdokornošću razmišljanja vraćale u pamet jedna po jedna, jasne kao utisci prošloga mjeseca. Proživio sam sve to s vama po drugi put; opet sam vidio sva ona mjesta, gdje smo se bili skupa našli, i opet kušao sva ona čuvstva, koja smo jedan drugomu očitovali po hiljadu puta. Da vas uzmognem imati ovdje, u početku sam morao ići u potragu za vama, obilazeći po Italiji u svakome pravcu, od Girgentija do Venecije, a za tim malo po malo dolazili ste mi sami: svaki put, kad bih se našao u svojoj sobi, našao bih vas sve na okupu, gdje me čekate. Osobito ob noć, iza nekoliko sati rada, kad mi je duh bio uzbudjen, gledao bih pred sobom najživlje vizije: vidjevao sam vas, gdje sjedite za stolovima, naslonjene na ormare knjiga, osovljene uz duvare, u praznini vrata, iza stakala terase, u svakom zakutku prikazivali ste mi se po jedan; bijaše to prava mješavina oficirskih čaka, šubara slikara.

odvjetničkih cilindara, učeničkih klobučića; pusti metež i mrmljanje, izmedj ova četiri zida, tako da su mi se često zamršavale misli, pa nisam mogao da skucam dvije cigle riječi. Jedan mi šaptaše u uho „lijep slučaj" zlobljenja; drugi jedan primjer pomirbe; ovaj mi govoraše: — Uzmi i našu od onoga dana u raspravu prijatelja —; onaj mi zvrndaše: — navedi i moju kućnu gazdaricu izmedj toliko vrsti prijateljica. A katkada navaliste na mene u svim talijanskim narječjima, svi u jedan glas, oprovrgavajući ono, što bih pisao, nećkajući se, da mi služite za primjer u opisivanju nekih mana i nekih prevara: — nije istina! — to je jedna tvoja mana, a ne moja! — ti izobličuješ činjenice! — Meni si ti skuhao tu poparu. — Čija bijaše prva krivica? — Kušaj ti da nacrtaš svoju medju tim „slikama". — Ah, pa ove ja doista ne podnosim! — Paklena halabuka. Ja bih se stao braniti. Na to bi nastajale žestoke prepirke. Jedni bi mi predbacivali stare uvrede, koje sam bio zaboravio i rad kojih sam se morao opravdavati. Drugi bi mi napominjali djetinjarije, jadnu moju figuru prije nekoliko godina, te bi me oblilo rumenilo, kao da je to bilo ovoga časa. Neki, umrli, postavljali bi mi lednu ruku na ruku, koja držaše pero, te bi me silili, da zbrišem jednu ili drugu napisanu riječ. Netko bi mi položio na glavu ruku, kao da me hoće milovati, pa bi mi šaptao riječi zahvalnosti, koje bi me dirale u srce. Svaki biste me čas presijecali u radu. Prilijepio bih se katkada uz jednoga od vas, odložio bih pero, stao bih promišljati sa zatvorenim na pô očima, sastavljajući neke njegove govore, obnavljajući u svojoj pameti njegovo lice i njegov glas, oživljujući s njime u dalekim mjestima — i zaboravljah na knjigu za mnogo vremena. I grohotan smijeh razbijao bi na mahove tišinu moje sobice, kad bih se sjetio nekih naših lakrdija, koje smo doživjeli skupa; provala nenadana čuvstva, koja bi me prisilila, da potražim po svojim ladicama požutjelu fotografiju ili svežanj starih pisama, i onda bih naglo stao pisati u misli, na čelu bijeloga listića ove riječi: D r a g i   p r i j a t e l j u..., koje bi ostajale tu bez nastavka; ili bijahu gorka kajanja starih krivica, koje bi mašta, usijana radom, do pretjeranosti povećavala; kajanja, koja su me neko vrijeme držala zaokupljena, s laktom oduprtim o stô, s glavom naslonjenom na ruku, da razložim sa svojim prijateljem, ne bi li mi oprostio, govoreći mu: — imaš pravo; bio sam zbilja živina. — I to koji put tako jako, tako izrazitim glasom, da mi je zvučio na uši kao glas nekoga drugoga, i silovito me trgnuo kao iz nekoga sna. I uvijek, dok bih pisao,

na svaku stavku, na svaki redak letio bih s mišlju na jednoga od vas. Tko zna, govorio sam u sebi, da li će, čitajući ovu stranicu, taj moj prijatelj razumjeti, da se to odnosi na čin onoga dana, i da li će prepoznati u ovim redcima smjeranje na naše ljubomornosti otrag desetak godina. Tko zna, da li će onaj drugi moj prijatelj, s kojim sam prestao općiti, ima tomu godina, pogoditi, da su mi ove riječi bile nadahnute njegovim povodom, da ih pišem, ne bi li kako razumio moje priznanje, da sam onda imao krivo i da želim od svega srca, da mi oprosti? I da li će onaj drugi, susrevši me, dohrliti k meni većom ekspanzivnošću, nego što običaje, iza kako je čitao onu stavku, u kojoj je tako očigledno, da je moje čuvstvo i moje udivljenje njemu obraćeno? Mogu reći, da sam iznova započeo novo prijateljstvo sa svima vama, u ovom razmaku vremena; zašao sam dublje u srce svakoga; premišljavajući priznao sam mnogo dobrih svojstva, koja mi bijahu izbjegla, i dobrih razloga, što ispričavaju mane, koje sam bio opazio; mnogima sam dao pravo, otkrio sam dugove zahvalnosti, koje mi preostaje isplatiti, naučio sam nalaziti u vašem prijateljstvu zadovoljstva i utjehe, kojih nijesam znao pronaći u prošlosti; i čvršće sam se uvjerio, da jedan dio sreće moga života ne mogu imati nego od vas, i da je ne mogu tražiti nego u vama poboljšavajući se i htijući vam dobro. I sada me neka tuga podilazi, što vas ostavljam iza toliko vremena, što radimo skupa. Ulazeći u sasvim drugi tečaj misli uvidjam, da se s mnogima ne ću sastati nego rijetko kad; neki će izblijedjeti u mojoj pameti, drugi će iščeznuti za uvijek. Čini mi se, da će se u ovom času, kad napišem zadnju riječ, sve vaše prikaze, što su nagrnule oko mene, raspršiti na sve strane, kao rulja oslobodjenih uznika, i da ću ostati sam, od sada unaprijed, da radim u svojoj opustjeloj sobi... Lijepo je razdoblje moga života ovo, što se završuje u ovaj čas; lijepo pomoću vas, poradi vas. Zahvaljujem vam, dakle, ostavljajući vas, i šaljem vam svoj „Zbogom" iz dubina svoga srca, stari i novi moji prijatelji, starci i mladići — drugovi moga djetinjstva i moje mladosti — prijatelji u muževno doba — budući prijatelji starosti — prijatelji udaljeni, prijatelji uvriedjeni, prijatelji mrtvi. Zbogom! Zbogom!"

Naveo sam ovaj epilog iz „Prijateljâ", jer je vrlo značajan za De Amicisov način pisanja uopće, a napose u predmetu ove vrsti; a onda, jer je u njemu izložen gotovo cio nacrt samoga djela, iz kojega se vidi, kako svestrano zna De Amicis promatrati društveni život i kolika je u njega moć opažanja, oštrina analize i ona, da tako rečem, dosjetljiva

finoća socijalna psihologa, da i ne govorim o bujnosti i živosti njegove mašte.

Više narodnu no socijalnu stranu zastupa De Amicis u djelima, koja nose naslov Na vratima Italije i Tri prijestolnice (Turin, Firence i Rim). Ovaj pretposljednji odsjek svoga rada uz neka druga djela završuje on tvorevinom, koja bi se mogla nazvati literaturom Alpâ. Njegovo omiljelo ljetno boravište posljednjih godina bijaše Giomein u Val d'Aosta, a omiljelo alpinsko brdo Cervino meta njegovih ekskursija. Ljepote ovoga kraja opisane su u knjizi U carstvu Cervinovu, Vesele stranice i U carstvu ljubavi, prvo zbirka slika i skica, drugo zbirka novela, zadnja su njegova djela omašnijeg objema. Ali su zadnja više po vremenu objelodanjenja, dok je to po autorovoj sopstvenoj odluci knjiga o talijanskom jeziku (L' dioma gentile). De Amicis je htio da ovo bude zadnje djelo kao plod njegova iskustva i učenja za cijelog njegovog života.

Što je dalje pisao, a radio je upravo do posljednjega časa, bijahu samo kraće stvarce, psihološke skice, slike i sličice iz života, novele, filozofsko humane studije po primjeru Montaigneovih. Za veće radove kao da mu bješe ponestalo potrebite ustrajnosti i strpljive zaokupljenosti na duže vrijeme. Na pisaćem stolu našli su njegov posmrtni bozzetto S prozora.

*

List Marzocco donio je prigodom De Amicisove smrti ovaj epigraf Izidora Del Lungo: Edmondo De Amicis — svojom okretnom prokaljenom moćnom riječi — prikazao je vrlinom uma istančana čuvstvom — čudesa prirode — sjajna junaštva istorije — realnost života — svetost ideala — umjetnik ljepote i dobrote — koje uzgajaju i nadahnjuju — svjetski propagator talijanskog idioma.

U ovom su natpisu lapidarno istaknute sve odlične vrline De Amicisa pisca i čovjeka, ali jedno nije istaknuto, i baš ono, što posjeduje rijetko koji pisac na svijetu, a to je tajinstvena moć, kojom je za sobom znao voditi mnoštvo, po kojoj je uživao trajne simpatije svih slojeva publike. Ta moć njegova potječe odatle, što on sam sa simpatijom prikazuje stvari, i što svuda ističe, kako jedan kritičar reče, razloge srca; potječe odatle, što je u svom životu i u svojoj spisateljskoj umjetnosti ostao uvijek poštenjakom. Dok je Carducci stajao visoko

kao ideja, De Amicisovo je srce kucalo s narodom. On je bio prijatelj toga naroda, bio je razuman, čuvstven brat neizmjerne obitelji, posljednji tumač talijanske ugladjenosti. Optimistično neko raspoloženje obavija nepomućenom vedrinom sva njegova djela. U svom putopisu Sull' Oceano, gdje je imao prigode, da iz bližega motri socijalnu bijedu, kaže, da su ljudi više nesretni, nego li zli. I ova harmoničnost njegove ličnosti, ovo ravnovjesje izmedj uma i srca očuvalo ga je od svih ekstrema u pisanju i u životu, u umjetnosti, kao i u političkim i socijalnim nazorima njegovim. Tko da ne pristane na njegov socijalizam? — pita jedan njegov štovatelj: „Za nj socijalizam nije bio kakova politička stranka; za nj je on značio težnju i složno pregnuće svih ljudi dobre volje k jednoj manje tegotnoj i daleko pravičnijoj instituciji zadruge ljudske; za nj je to bio sveti rat proti zlu u svim mogućim oblicima."

Pravo ima Benedetto Croce, estetičar na glasu, kad ga u jednoj svojoj studiji o tal. najnovijoj književnosti smatra moralistom. Zadnji njegov spis nosi naslov: Dopunjci Galateu Della Casa!

I još jedna rijetka odlika resi njega kao spisatelja: neprestana skrb oko čistoće jezika i pravilnosti stila izdjela ga jednim od rijetkih popularnih spisatelja, koji uvijek pisaše lijepo. Za to su forma i jezik njegovih djela plod neprestana učenja i spremanja, postepena usavršavanja i savjesna rada. Ovo njegovo nastojanje, spojeno s prirodjenom genijalnošću rodjena umjetnika i s etičkim plemenštinama čovjeka utvrdjuju veličinu i osebujnost De Amicisovih književnih tvorevina, u kojima su ove glavne značajke: postojana svježina koncepcijâ i slikâ, svestranost inteligencije, vedar optimizam i urodjena dobrota srca, plemenita moralnost umjetničkih intencija, nepritajana odvratnost naprama svemu, što mu se prikazivalo prostačkim i razuzdanim. Kao što je njegov čovječji ideal ostao vazda neokaljan i uzvišen, takva je i njegova forma: privlačiva, puna uvjeravanja, bistra, odmjereno kićena i nenatkriljivo korektna. Lo stile è l'uomo: stil je čovjek!

Sredinom Srpnja, 1908.

DR. V. LOZOVINA.

II.

De Amicisov utjecaj na hrvatsku književnost.

Nema dvojbe, da je kultura sa talijanskoga poluostrva snažno djelovala na kulturni razvitak naroda, koji je stanovao i danas stanuje na istočnim obalama Jadranskoga mora. Suvišno je zasizati u duboku starinu, spominjati kulturne spomenike u Dalmaciji, koji nas još danas sjećaju „Magne Graecie“ i rimskoga carstva. Hrvatska kultura srednjega vijeka i novijih vremena nosi na sebi biljege talijanske renesanse i najnovijega preporoda u XIX. vijeku.

Uzroke tomu utjecaju ne treba tražiti u političkim vezama i odnošajima Dalmacije i Hrvatske sa Italijom i njezinim republikama. Priroda je spojila Jadranskim morem jednu i drugu obalu, kao što je spojila obale Male Azije sa Grčkom. Dosta je konstatovati nepobitnu činjenicu, da je Italija primila i na kulturnom polju mnogo od nas Hrvata, kao što i mi od nje. Mi smo njoj dali i slikara i vajara i graditelja i pjesnika i glazbenika i učenjaka na svakom polju nauke, a od nje smo primili u zamjenu i umjetničkih spomenika i slavnih djela i kulturnih učitelja i velikih ideja.

Sama ideja narodnoga jedinstva, koja se je u Dalmaciji kroz stoljeća, ne samo decenije, razvijala, nikla je u Italiji. Naša narodna borba razvijala se je pod veoma jakim utjecajem talijanske borbe, koja je nalazila odjeka u djelima književnosti i umjetnosti.

Dubrovačko-dalmatinska književnost, kojom se punim pravom dičimo, osim našeg narodnog elementa, imade u velikoj mjeri jasno izražen talijanski savremeni karakter bilo u smjeru bilo u formi, u kojoj se pojavlja. Naš Ilirizam je pod uplivom talijanskim. Naši najbolji književnici i pjesnici nadahnjuju se na radu talijanskih. Djela Manzonia, Alfieria, Montia, Giustia, Pellica, Grossia, a da ne spominjem drugih, prevode se na hrvatski jezik, a trag im se osjeća u djelima naših Preradovića, Mažuranića, Šenoa, Trnskih, Bogovića, Nemčića, Dežmana, Tomića, Kumičića, pa dalm. Hrvata: Vodopića, Buzolića, Despota, Pavlinovića i drugih prezaslužnih pregalaca na književnom polju.

Italija je nalazila u Dalmaciji veoma obilno tržište za svoju književnost, za svoju umjetnost, za svoju kulturu. Nalazila je kod nas sirovina svake vrsti, ali nas poplavljala svojim knjigama.

Nije to samo puka prošlost, to opažamo još danas u doba najbujnije razvijene narodne svijesti. Još danas ne samo Rijeka i Zadar,

nego Šibenik, Spljet, Dubrovnik, a da ne spominjem manje gradove, troši talijanske knjige, talijanske književne novine, talijansku glazbu. Taj utjecaj talijanske kulture ne samo što nas nije raznarodio, nego je u velike doprinio probudjenju i razvitku naše narodne svijesti. Još danas i najodrešitiji Hrvat stoji pod utjecajem talijanske kulture. Mogao bi čovjek reći, da osim jezika i narodne svijesti sve je drugo pod uticajem talijanskih kulturnih ideja.

Je li to dobro? Je li to korisno? O tome nije ovdje govora. O tome se može suditi po posljedicama. Ali ne ću pogrješiti, ako ustvrdim, da je za nas Hrvate mnogo blagotvorniji talijanski utjecaj od njemačkoga. Stoji nepobitna činjenica, da Talijani jakim utjecajem svoje kulture nisu nikoga ili gotovo nikoga potalijančili, a mi smo nasuprot pohrvatili cijele predjele i gradove nekad čisto romansko-talijanske. Pohrvatili smo ih usuprot protivnomu nastojanju vladâ mletačko-austrijskih. Ako pak svratimo pozornost na utjecaj Niemstva, vidjet ćemo, da je naš elemenat podlegao, gdjegod je došao u dodir sa njemačkim i u samoj našoj rodjenoj domovini.

Taj blagotvorni utjecaj talijanske kulture na nas Hrvate osobito u Dalmaciji, dovoljan je razlog, da se pozabavimo sa znamenitijim pojavama te kulture u samoj Italiji, jer su u velike poučne. S toga uzeh pero u ruke da predstavim „Matičinim" čitateljima „Kola" književnika, za kojim se cijela Italija zavila u korotu. Da predstavim pisca „Srca", Edmonda De Amicisa.

*

On je izdahnuo nenadano u svratištu malenog gradića Italije, Bordighera, u noći izmedju 11. i 12. ožujka. Na vijest o njegovoj smrti cijela Italija osjeti duboku bol, a novinstvo cijeloga svijeta iznijelo je uz pohvale velikomu piscu nekoliko banalnih podataka o njegovu životu. U svakom si mogao čitati obligatne preštampane retke: „rodio se je u Onelji (Oneglia) na ligurskoj obali g. 1846. Posvetio se je vojničkoj, karijeri, te g. 1865. izidje iz vojničke škole u Modeni kao podporučnik. Slijedeće godine sudjelovao je u ratu proti Austriji i vojeva u bitci kod Custozze. Starešine ga staviše god. 1867. na uredništvo strukovnoga vojničkog lista „La vita militare", što je izlazio u Florenci. Zavoli književni rad, te god. 1871. napusti vojničku službu i posveti se sa svim niževnosti". Za tim nadodaju: „putovao je po svijetu i opisao u živahnim plastičnim putopisima ta svoja putovanja. Bio je žarki

patriota i slavitelj talijanske kulture i veličine, poklonik svoje rodjene grude. Bio je velik stilista, čovjek plemenita srca, nije bio puki retoričar, kao na pr. D'Annunzio". Iza ovakovih „kritika", sastavljenih svugdje jednako, dolazi popis njegovih djela: „Iz vojničkoga života" (1868.) — „Uspomene iz 1870.—71." — „Spomen na London" (1874.) „Španjolska" (1875.) — „Maroko" (1876.) — „Pripovijesti" (1878.) — „Carigrad" (1878.) — „Holandija" (1879.) — „Uspomene Pariza" (1879.) — „Pjesme" (1880.) — „Književni portraiti" (1881.) — „Srce" (1886.) — „Prijatelji" (1888.) — „Na ždrijelu Italije" (1888.) — „Na Oceanu" (1889.) — „Vino" (1890.) — „Od kuće do škole" (1892.) — „Djeci" (1895.) — „U Americi" (1895.) — „Anonimno pismo" (1896.) — „Nada i slava" (1897.) — „Crveni i crni" (1897.) — „Tri grada" (1898.) — „Svačija ekvipaža" (1898.) — „Uspomena" (1899.) — „Iz djetinjskih i školskih dana" (1900.) — „Mlado ljeto" (1901.) — „U Cervinovu kraljestvu" (1904.) — „Jezik finoće" (1905.) — „Vesele stranice" (1905.) — „U carstvu ljubavi" (1907.).

Ovim popisom, koji je amo tamo proširen sa dvije tri riječi sadržaja, odužili su se svi časopisi Evrope i Amerike velikomu pokojniku. Ali ni talijanski pisci nisu bili rječitiji. Prigodom teške katastrofe naručio sam sve velike talijanske novine od Rimske „Tribune" do Milanskoga „Corriere della Sera", čitam i nekoliko književnih periodičnih izdanja i „Nuova Antologia" i „Scena Illustrata" i „Minerva" i „Illustrazione Italiana", ali temeljite studije o piscu nisam našao nigdje.

Čitao sam radnje tridesetorice raznih pisaca, koji uživaju velik ugled u Italiji. Neki pišu o zadnjim časovima pokojnika, neki opisuje piščeve navade, neki se sjeća ovoga ili onoga doživljaja s njime, ali nitko još nije prikazao čovjeka u intimnom savezu sa njegovim djelima. Dokaz je to, da je talijanska literatura s ovoga gledišta veoma manjkava.

A bilo je što govoriti!

Edmondo De Amicis žrtva je one iste sudbine, koja kroz vjekove progoni miljenike vila. Njegov život je očit dokaz, da čovjeka plemenitih osjećaja, da čovjeka dobra prati nesreća, te mu puteve posipava dračem i korovom. De Amicis je pružio svojim životom nov dokaz, nov primjer za poznije izdavače djela Piera Valeriana u Italiji, Korneliusa Tullia u Holandiji, D' Israelia u Engleskoj o nesrećama i nevoljama književnika.

Da, De Amicis nije bio bolje sreće od slijepoga Homera, kojega pratijaše bosonoga djevojčica po otoku Hiju ; nije bio sretniji od Virgila ni od Ovida, kojima kruta sudbina ne dopusti, da zaklope oči u ljubljenom Rimu. Plače veliki Dante u progonstvu obijajuć tudje pragove. Plače Ossian u pratnji Malvine po morvenskim klisurama. Od Shakespearea i Miltona pa sve do Silvia Pellica vidimo opetovanu jednu te istu povijest, povijest boli i nesreće. Toj nije mogao izbjeći ni De Amicis. Samo što on nije plakao, barem na oko, dao se je u naručaj Bacchu, da na sve zaboravi...

Ob ovome poznati njegovi slavitelji nisu rekli ni riječi. Valjda su se bojali, da će, ističući ovu ružnu stranu njegova života, okaljati njegovu uspomenu ? Stoji, da o njegovu obiteljskom životu nije nitko progovorio riječi. A samo poznavanje obiteljskih intimnih prilika daje nam ključ, da razumijemo i njegova književna djela.

*

De Amicis će za vjekove biti najrječitiji dokaz o utjecaju obiteljskog odgoja na čovječji život. Na majčinom koljenu se stvara budući čovjek, gradjanin, umjetnik. Nije sve isto, da li je dijete ostalo za rana bez majke, ili je kroz dugi niz godina osjetilo blagotvorni dah one, koja mu je dala život.

Potpuno sam uvjeren, da samo potanjim ispitivanjem odgojnih prilika možemo protumačiti kasnija djela mnogih i mnogih ljudi. Odgoj će nam protumačiti njihov karakter, njihove težnje i njihov rad u obitelji i u javnosti.

De Amicis nije mogao pisati ni kao Gorki, ni kao Tolstoj, ni kao Ibsen, ni kao Carducci, jer nije bio odgojen kao oni. Veoma je blizu Manzoniju i Massimu D'Azzeglio, jer mu je i odgoj veoma sličan njihovu. Odrasao je i proživio veći dio života pod nadzorom svoje majke. Nisu na njegovu dušn utjecali ni učitelji raznih zavoda i škola, ni starešine u vojničkoj akademiji, majka je umijesila pa očeličila onu dobru onu poštenu dušu, koja ga je učinila idealom svih dobrih, koja ga je raznijela ne samo diljem Italije, nego cijeloga svijeta.

Majka je stvorila karakter De Amicisa, osobito poslije očeve smrti, koju je s majkom podnio najvećim samoprijegorom. Ona je ulila u njegovu dušu neizrecivu tankoćutnost, nježnost, dobrotu, koja se odaje u svakom djelu. U njemu je dobrota bila kao nesavladiva rječitost, davala mu je neizrecivi čar, pred svakim je sjala lje-

potom i plemenštinom. Neki su mu je zavidjali, oni, koji misle, da se može odijeliti umjetnost od života. Njegovi intimni prijatelji divili su se savršenoj njegovoj iskrenosti, bez nje život biva podlost, a umjetnost beskorisna varka.

Tko je čitao njegova djela, pozna mu karakter kao i onaj, koji je s njime živio kroz cijeli život. On nije znao nikako hiniti. I kad je govorio, i kad je pisao, bio je uvijek poštenjak. Za to je on u svojim djelima imao uvijek jednu te istu težnju: uzveličati iskreno one osjećaje, ona čuvstva, koja jè u sebi ćutio i gojio, a htio je da postanu svačija.

Njega je stvorila čovjekom i piscem njegova majka. On se toga sjeća uvijek, on to spominje u svakom djelu s odanošću harna sina. On je u njoj uživao. Ona mu je bila život. „Neka mi sve uzmanjka“, pjeva u jednoj pjesmi, „neka mi iz srca iščeznu najčarnije iluzije, neka me ostavi nada, samo da iz svoje sobe mogu slušati majčino disanje“ :

. . . tutto mi manchi
E mi fuggan dal cor le più legiadre
Illusioni e perda ogni speranza . . .
Purchè dalla mia stanza
Io senta sempre respirar mia madre.

Kad sam na citatima, ne mogu odoljeti, a da ne iznesem krasan sonet u slavu svoje roditeljke:

Amo il nome gentile, amo l'onesta
Aura del volto che il mio cor rinfranca:
Amo la mano delicata e bianca
Che le lagrime mie terge ed arresta,

Amo le braccia a cui fido la testa
Da tristi fantasie turbata e stanca ;
Amo la fronte pura aperta e franca,
Dove tutto il pensier si manifesta ;

Ma più delle sembianze oneste e care
Amo la voce che mi parla il vero
E mi conforta l'anima ad amare :

La voce che ogni di sulla prim' ora
Mi grida in suono d'amoroso impero :
È l'alba, figlio mio ! Sorgi e lavora ! . . .

„Ljubim nježno ime, ljubim častni izraz lica, što mi srce hrabri; ljubim bijelu, nježnu ruku, koja mi tare i zaustavlja suze. Ljubim krilo; kojemu povjeravam glavu umornu i obnemoglu sa sjetna snatrenja; ljubim vedro, čisto, otvoreno čelo, na kojem sijeva cjelovita misao. Ali povrh štovanih i dragih crta ljubim njezin glas, koji mi govori istinu i hrabri i potiče duh na ljubav; ljubim onaj glas što mi rano, svaki dan, ljubezno dovikuje: „Zora je, sinko, ustani i radi".

Tko je čitao De Amicisove knjige, taj osjeća prama njegovoj majci gotovo istu njegovu, sinovlju, ljubav i poštovanje. Vraćao je on svojoj majci, kako znade vraćati plemenito odgojeno srce: ljubav za ljubav.

To moramo uvažiti, kad čitamo njegova djela: plod su karaktera, a karakter mu je dala majka, te bi čovjek rekao, da u njemu imade nešto žensko.

Iz razvijene tankoćutnosti ističu sve njegove vrline i sve mane: u njoj je izvor dugotrajne nepomućene radosti i kasnijih neizrecivih duševnih muka.

Pošten je bio, bezazlen, nevin kao dijete. Majka ga nije znala oboružati proti zasjedama, na koje naidje svaki poštenjak u životu. To nam dokazuje, kako se je on oženio. Niko, nigdje, o tome nije pisao; Tu su vladali društveni obziri, pietet prema pokojniku nije dopustio, da se o tome budi javna kritika, ali za nas Hrvate obziri ne postoje.

Bilo je godine 1873. De Amicis mlad, veseo, pun života i radosti, sjedio je i šalio se u kafani „della Meridiana" u Turinu. Tu se je svaki dan sastajao sa prijateljima: umjetnicima i književnicima. Poslužnik mu predade jedno pisamce, nà kojem je stajalo: Gospodjica, pri koncu života, prije nego izdahne, želi poljubiti ruku, koja je napisala „slike iz vojničkoga života".

Na to pismo se De Amicis uozbilji. Nije mogao slušati lakrdije prijatelja Giacose, ni gledati karikature, što ih je crtao Teja. Uzme šešir, pozdravi naglo i bjež iz kafane ... na adresu, koja mu je u pisamcu označena. Našao je bolesnicu ... Ona nije umrla, nego je iza godine dana postala njegovom ženom!

Život u braku za idealna čovjeka De Amicisove nježnosti jest prirodna nužda. On se je dao dušom i tijelom obiteljskomu životu i književnomu radu. Obitelj si je zamislio cvjetnim perivojem za sav život. U jednom sonetu, spjevanu malo dana iza vjenčanja, nalazimo zavjet i proroštvo, koje se na žalost njegovu i lijepe knjige nije obistinilo:

Tu governi la casa — io penso e scrivo.
Io sempre nel tuo cuore — e tu nel mio.

Così trascorre fino all' ultim' ora
La nostra dolce vita ignota al mondo
E il tramonto è più bello dell' aurora.

Tu chini il capo bianco e vacillante
Sul fido petto del tuo vecchio Edmondo
Ed io palpito ancor come un amante.

(Ti upravljaš kućom — a ja mislim i pišem. Ja sam uvijek u tvom srcu — a ti u mojem. Tako do zadnjega trenutka teče naš slatki život, nepoznat svijetu, a zapad je ljepši od zore. Ti naslanjaš bijelu i klonulu glavu na vjerne grudi svoga staroga Edmonda, a ja još dršćem kao ljubovnik.)

Talijanska štampa je bila obzirna prama Edmondovu sinu, pa prigodom piščeve smrti nije spomenula onu, koju je De Amicis tako nježno opjevao... jer je nije bilo na klecalu pred mrtvim ostancima... Ona, koja mu je imala zasladiti život i zamijeniti ostarjelu majku, ona mu je zadala najjače, najljuće, najotrovnije boli. Osim rana od nje zadobivenih, Edmondo drugih nije pretrpio. Ali te su bile čemerne, neizlječive...

Onaj Edmondo, koji je mislio, da će svoje stare dane preživjeti uz staricu svoju vjernu ljubu, bio je primoran otjerati je od sebe! Majku svoje obožavane djece! I to malo dana iza smrti svoje ljubljene majke. A kao da je to mala kušnja onom nježnom srcu, eto ti starijega sina Furija u dvadesetoj godini života donesoše mu kući mrtva. Kidisao, nesretnik, na samoga sebe, a da nije nitko nikada znao za uzrok.

To je bilo previše. De Amicis nije mogao podnijeti takovu bol. Zaželi i on umrijeti. Ali tu je drugi sin, Hugo, koji treba očeve potpore, tu su prijatelji i znanci, koji ga tješe i bodre, da u radu traži zaborav na sve muke i patnje.

Teško je utješiti srce izranjeno, teško je oživiti mrtvaca. A De Amicis je umro, kad mu je nestalo ideala, za koje je živio, i s kojih je živio. Dao se je vinu... No iznenada, za nekoliko godina, opet u njemu nešto oživi, oživi ljubav za životom i za radom. Ali pretrpljeni udarci već su svoju obavili. On je u pet šest godina ostario posve. Nije mu bilo ni šezdeset, a šćaše čovjek reći, da mu je osamdeset.

U dosle rečenom pozoran čitatelj će naći i uzrok nagloj smrti na 11. ožujka 1908. u tri sata u jutru, nakon što je u veselu društvu sproveo večer do poslije pol noći.

*

Punih četrdeset godina De Amicis je uživao najveće simpatije talijanskog općinstva. On je bio najpopularniji pisac poslije Manzonija. Italija je osjetila sve književne faze i struje, koje su, istrošene i zabačene, skrenule preko Njemačke u ovu našu malu Hrvatsku, ali De Amicisova djela ostadoše familijarna. Dokaz, da novotarije nemaju uticaja na čitatelje. Ovi traže u djelima nešto jedro i hranivo, zdravo za život. Narodi se ne zanašaju za kavijarom, a još manje za kvarglom. To nije obična svagdanja hrana zdravih, nepokvarenih želudaca. Od toga se ne dade živjeti. Tko bi samo to davao narodu, brzo bi zatvorio dućan.

U djelima De Amicisovim nema takove hrane. U njima ćemo naći ono, bez čega ne može dugo živjeti duša čovjeka: naći ćemo ljudsku dobrotu.

Čitajte njegove knjige, njegove pripovijesti, njegove putopise. Čitajući šećete se širokim alejama, zasadjenim najmirisnijim ružama. Na dnu vam se prikazuje vedro plavo nebo. Svježa bistra voda izvire iz umjetničkih česama, a uz put vam se nude baršunasta sjedala za odmaranje.

Neka blaga filozofija vlada piščevim duhom. Ne ćeš naići na crne slike, tamne utvare. Nema tu neuljudna gesta. Nema pogibeljnih sanja, nema silovitih kretnja. Nasilje u riječi i u djelu posve je isključeno iz njegovih djela. Ne treba ishitrenih izraza, da shvatiš i da osjetiš, što je dobro.

Dobrota se odaje kao i posmjeh: slatkim sjajem u očima, blagom gracijom na usnama. De Amicis je pisac one dobrote, koju mu je majka u srce ulila, pa ju je nastojao kao melem razliti u srca svojih čitatelja. To je njegova filozofija i njegov moral.

Za to ćete naići u njegovim djelima — sve dok ga nije nesreća snašla — samo entuzijazam i udivljenje. A to je plod finoće i tankoćutnosti njegova srca. Nije se usudio ma što spočitnuti ili zamjeriti ni ljudima ni stvarima, da sebi i drugim uštedi i najmanju bol i tugu.

Dobrota mu je dakle prvi i glavni temelj njegovoj zavidnoj popularnosti i književnom uspjehu.

Osim toga psihologijskoga motiva nalazimo i drugih čisto književne i umjetničke naravi.

Treba priznati, da on nije postao književnik izborom zvanja, onako, kako postaje većina književnika. Nije se on naime posvetio dubokoj nauci i književnomu zvanju, da kasnije bude književnik. On je to postao spontano po nagonu svoga uma. To nam dokazuju njegove „Uspomene“, gdje nam opisuje svoju plahu mladost i prve pokušaje na polju poezije, koje je bojazljivo nudio novinama. Ali on je bio pjesnik, i ako nije umio vezati u srokove svoje misli. On se je odao pjesnikom u svojoj slikovitoj prozi.

God. 1866. otvori „Nuova Antologia“ svoje stupce mladomu poručniku De Amicisu. Tu se je prikazao talijanskom općinstvu pripovijestima: „Sin regimente“ i „Karmela“, gdje opisuje epizode iz kolere te godine. To su prve slike iz vojničkoga života, koje svratiše pozornost općinstva na mladog časnika. Ugodno se čitaju s jednostavnosti forme, a ganutljive su s obilnosti čuvstava. Tu je prikazan vojnički život iskreno, upravo plastično. Pokazao je pisac, da imade oka i srca, da znade slikati osjećajem raznolike elemente vojničkog i časničkog življenja. Primamio je pozornost i ljubav općinstva na njih. Realnost je okitio pojezijom, uzvišenim osjećajem dužnosti, prijegora i bratstva. Neki smatraju njegove „slike iz vojničkog života“ pukom retorikom, ali stoji, da je to najiskrenije i najskladnije njegovo djelo. Tu se je odala prvi put De Amicis-ova duša u naglosti njegova lirizma, tu se je pokazao prvi puta umjetnikom minicijoznog istraživanja i opažanja, sretnog i zdravog humora, bogate šare i evidentnog opisa.

Poslije sedamdesete godine zauzećem Rima zatvara se epska perioda patriotičnih ratova. On zapušta vojsku, koju je opjevao i proslavio, da se posveti ekskluzivno umjetnosti. Pisac je našao samoga sebe. Dade se na putovanje; iza putovanja tura u svijet: „Španjolsku“, „Holandiju“, „Maroko“, „Carigrad“, „Pariz“. De Amicis imade u sebi dar opažanja, a ne dar stvaranja. Zato se je upustio u takovu literaturu, gdje je mogao razviti sredstva i umjetničko orudje u „slikama iz vojničkog života.“

Ono, što je opazio, prodje kroz njegov duh, pa izlazi van u sjajnim i čarobnim opisima sa velikim bogatstvom intimnog pogleda: tu je snaga umjetnika, koji predstavlja i stvara. Rek bi da on zbilja stvara ono, što opisuje, a ne da opisuje, što je vidio.

U svim svojim spisima on je odao taj način opisivanja. U tome je i psiholog i živahan slikar. Takav je u opisivanju historijskih momenata, kao u „Na vratima Italije", takav u zapletenom predstavljanju pojedinih vidika i uvjeta savremenog i društvenog života kao u „Prijateljima" i „Na Oceanu".

Neki tajni idealni vez spaja sva ova djela izrazom sigurne, bistre i evidentne personalnosti. Izmedju sto stranica stotine pisaca razpoznati ćete, koja je De Amicisova. Odmah ćete vidjeti karakter njegova stila, njegov osjećaj, njegov osobiti način izradjivanja. Što ga odlikuje, može se smatrati i manom, njegovom posebnom šablonom, ali gotovo uvijek ćete odkriti jak individualni značaj u divnoj uspjelosti njegova slikarskog talenta, u mudroj harmoniji njegova perijoda, u traženoj, učenoj gradaciji njegovih riječi, u karakterističnom bogatstvu psihološkog opažanja.

Kad je on ovu svoju vrlinu opažanja, ovu pozornost plemenite i dobre duše — pristupne svakomu glasu poezije, entuzijazma, čuvstva — upravio na život, na svijet djece, onda je napisao „Srce". Ne mogu ovdje govoriti o vrlinama i o odgojnim elementima te knjige. Stroga dosljednost osjećaja i nazora, izraza i metode spaja kroz nužnu evoluciju vanjske forme „Srce" i „Slike".

U njima je De Amicis sakupio blago svoga dobroga srca, svojega pjesničkog optimizma. Dovle je on opažač realnog života, ili opažač, koji svemu, čega se dodirne, daje posebnu svoju žicu idealnosti i odgojnog poštenja.

Njegovo psihološko istančivanje čini se, a i jest, prekomjerno i sentimentalno. Ali u smjernosti prikazivanja, u jednostavnosti forme, u slici malih djetinjskih heroizama u stranicama „Srca" imade toliko poetičkoga čuvstva, toliko osjećaja dužnosti, toliko ljubavi i bratstva, toliko kreposti i sugestivne solidarnosti čovječanstva, da je dovoljno na opravdanje tolikog uspjeha za djelo prevedeno na sve jezike, tiskano po cijelom svijetu.

*

Čovjek uma i srca De Amicisova nije mogao ostati hladan ni pred socijalističkim pokretom. On je bio i socijalista. Barem talijanski socijalni demokrati broje ga medju svoje najodličnije pristaše. Ali u istinu on je bio onakav socijalista, kakav mora da bude svaki pošteni sin puka. Njegov je socijalizam osjećaj čovjeka sklona braniti žalosne, potlačene,

ucviljene. Njegov je socijalizam nada bolje budućnosti za ljude, koje izrabljuje društvena tiranija. Njegov socijalizam je plod širokih vidika na budućnost ljudskoga roda. Ali kad je nuždom prilika dao ime socijalističkoj stranci, a ova ga iznijela kandidatom u Turinu, vidio je on, što je socijalizam kao politička stranka, vidio je, da je u protuslovlju s onim socijalizmom, što je on gojio u svojoj duši i u svomu srcu.

De Amicis, pensionirani vitez Savojske kuće, nije mogao pripadati intolerantnoj, tjesnogrudoj sekti, koja je otjerala iz svojih redova jednoga zastupnika, jer se je „ogriješio o stranačka načela" prisustvom sprovodu umorenoga kralja Humberta.

Kad je on vidio, što je u praksi taj socijalizam, razočarao se je. On je radio, da podigne, da oslobodi, da ohrabri „mali puk" u borbi života, a proti tome vidi, da socijalizam u praksi vrši najveću tiraniju na svoje profesionalne članove, pruža najveće moralne nevolje, a umanjuje ekonomske blagodati. Zabranjuje čak pozdravljati nepristaše na putu. Na nekim selima su porušili sve, što je javno dobro. Posjekli su čak i stabla na šetalištima i po dječjim igralištima. Privatni posjedi opće koristi, štovani od plemića, od seljaka, od gradjana i od ustavnih radnika prisvojeni na laku ruku, da se poveća preko mjere privatno imanje samozvanih komunista! Vidio je De Amicis i ne izrecivu sablazan, gdje socijalisti huckaju bezobrazno mladića proti dobročiniteljima vlastite majke. Zabranjuju svako štivo osim vlastitoga organa. Zabranjuju, da se služe duševnim utjehama crkve.

Jednom su vladali ganutljivi odnošaji odanosti i zaštite izmedju bogata i siromaha, izmedju radnika i poslodavca. Gospodari se smatrahu ocevima. Sada se primaju dobročinstva apatično, ili čak odvratno; na žrtve gledaju porugom. Zavidjaju svakomu, koji imade i jednu paru više od njih, premda bi zaslužili, da imadu i milijone. Napokon i duhovno zvanje postaje materijalni ugovor rada. Drugi, ljepši, usrdniji odnošaji vladahu u društvenom saobraćaju prije, nego je zavladao socijalizam, ili tiranija na slobodu rada.

Za takov, realan „organiziran" socijalizam nije bila duša Edmonda De Amicisa

Ušao je medju socijaliste, a da nije znao, što su oni u praktičnom životu. Kad je njihovom potporom ušao u gradsko zastupstvo u Turinu (a kasnije bi izabran i zastupnikom u parlamenat), mislili su, da će se književnik promijeniti u čovjeka političara, u čovjeka akcije.

U slobodnoj zemlji književnost i politika ne mogu ići skupa. Ako se književnik podade političkoj borbi, gubi od svoga dostojanstva. On postaje strančar, oblati se svim onim nepodobštinama, koje su gotovo neizbježive u ovakovim borbama. Time se svećenik čiste pojezije, zatočnik nepatvorenog idealizma, propovjednik ljepote i istine, a to je književnik, snizi do prosta agitatora ili demagoga.

Rekoh, da u „slobodnoj zemlji" ne dolikuje književniku stranačka politička borba. Ali gdje zemlja treba da tek dobije slobodu, gdje treba da narod ustane do svijesti i ponosa, gdje treba nešto stvoriti, u tom radu treba da književnik prednjači. Tu bo se ne radi više o strančarstvu, o politici, tu je mjesta samo rodoljublju. A u rodoljublju pravi književnici su prvi. Oni su zvani, da vrše prve poslove, da nešto veliko stvore. A nema uzvišenije svrhe, što je stvorenje naroda. Dok se je Italija stvarala, u prvim redovima stojahu njezini veliki književnici, od Alfierija do Giobertija, Giustija, Massima D'Azzeglia. A kad se je stvorila i uredila, književnicima nije mjesta u politici.

Zato De Amicis nije ustrajao na političkoj stazi. Nije se mogao snaći u ambientu spletaka i fakcijoznih podmitanja. Nije mu se dalo podvrći jarmu stranačke discipline. On nije bio za nasilnu strančarsku i sektarsku borbu. To mu je bilo odvratno. Ustati proti tome nije osjećao u sebi dosta snage, pa se je malo po malo neosjetljivo povukao natrag.

*

Ovdje bi bila moja dužnost počevši od „Slika iz vojničkoga života" pa sve do „U carstvu ljubavi" prikazati mojim vrijednim čitateljima djela Edmonda De Amicis-a, ocijeniti ih po zasluzi, po unutarnjoj vrijednosti i po vanjskom uspjehu. Nu ja sam se okanio toga posla, jer bi ta radnja zapremala mnogo araka, jer ne vidim prave svrhe minucijoznoj prikazbi svakog pojedinog djela.

To je i onako, koliko je nužno, učinio Dr. Lozovina.

Ma koliko napora uložio, da ta prikazba bude vjerna i potpuna, ipak čitatelj ne može iz nje imati o djelu onakav pojam, kakav bi stekao čitanjem samoga djela. Slabo je znanje onoga, koji sudi o književnom djelu po kritikama.

Najvolim uzeti jedno od njegovih djela, manje poznato hrvatskomu općinstvu, ali u nizu De Amicisovih odgojnih radnja valjda najuvaženije. Djelo se zove: „Gli Amici" (Prijatelji). Imade dva sveska, a

u njima razglaba sve mnogobrojne pojave, koji dolaze pod imenom prijateljstva.

Kad je čovjek ugodno raspoložen, svaka ideja mu se prikaže u najljepšoj svjetlosti. U takovom duševnom raspoloženju, ako nam pane na um riječ „prijateljstvo“, odmah nam pane na pamet ono nekoliko prijatelja, glasovitih u povijesti, koje nam još u djetinjstvu prikazaše kao uzore velikodušja na svijetu. Njihova slika nam budi u duši visoke i blage misli i osjećaje. Kad nam godine ohlade srce i tada se u nama budi živo oduševljenje za one velike virilne ljubavi srodnih duša, koje su jednim dahom disale. Znamo bo iz svagdanjega života, da je prijateljstvo najteže od svih čuvstva i osjećaja, jer to ne niče izravno, iz nagona, iz prirode. Ljubiti čovjeka, koji nije s nami vezan nikakovim vezom krvi, čovjeka puna naših slaboća, koji za nas ništa ne čini, osim što nam vraća ljubav ; ljubiti ga kao brata ili oca, ljubiti ga do smrti, za njega se žrtvovati, to je doista čudna nerastumačiva nježnost i plemenština. Neka se takovo čudo pokaže samo jedan put na svijetu, sačinjava najveću najsjajniju slavu ljudskoga roda.

Prijateljstvo velikih duša, brat junaštva i ljubavi prolazi svijetom lijepo kao božanstvo, slatko i blago kao majčina suza tješeći svakoga. Na njegovoj stazi niče cvijeće najplemenitijih vrlina ljudskoga roda.

O takovu prijateljstvu nema govora u De Amicisovoj knjizi. Takovo prijateljstvo spada u liriku ili u epos.

On raspravlja, ili bolje slika ono svakidašnje siromašno prijateljstvo, promjenljivo kao zrak, koje je danomice napadano : sad ga napadaju male niske strasti. Danas se to prijateljstvo pokazuje srdačno, nježno, eksponirano, a sutra se namrgodi i osvećuje. Nekada je veledušno, ali često protresno i brbljavo. Najčešće je lakoumno, ne rijetko je lažno. Tim se prijateljstvom ljudi služe u sto svrha. Sada je uzeto u šali, sada ozbiljno, sada je zabačeno kao stara cipela, kad kada je traženo ljubavlju. Prijateljstvo dijelimo i uskraćujemo, ustežemo, vraćamo, razbacujemo, tražimo, molimo, a sve prema hirovitomu raspoloženju naše duše. Prijateljstvo je raznoliko kao i ljubav, zapleteno i duboko kao što su putevi ljudskoga srca.

Za prijatelje držimo ne samo one, koji to zaslužuju, nego i sve one, kojima se to ime daje, a koji su prividno samo prijatelji. Tu su sve one osobe površno ili intimno poznate, ljubljene ili podmukle, ugodne ili mrske, simpatične ili odvratne, ugladjene ili izbjegavane.

Osobe, koje vidjamo svaki dan ili jednoč na godinu, poznate od djetinjstva ili od jučer, spojene s nami sa stotinu raznolikih vezova, na stotinu načina, za sve bez razlike, bez obzira na značenje riječi, kažemo: to mi je prijatelj.

Takove nam „prijatelje" slika u dva sveska E. De Amicis. Nisam našao ni jednoga herojskog prijatelja u tim sveskama, ali su mi dali više pouke, nego li je sadržana u legendi o Piladu i Orestu. De Amicisovi „prijatelji" sačinjavaju svijet, u kojem živimo, svaki dan nam je pred očima i pod rukama. Slušamo sve glasove, vidimo svako lice toga svijeta, što nam ga je sudbina odredila, da nam predstavlja neizmjerno čovječanstvo. Od njih učimo se poznavati ljudsko srce, od njih iskustvo života. Po njima sudimo ostale ljude. Gotovo sve radosti i sve žalosti običnog života potječu od njihovih djela ili riječi. Zadovoljni smo svijetom, kad smo zadovoljni s njima. Mrzimo na svijet, kad zamrzimo na njih. Njima odajemo svoje misli. Većina naših ideja niče iz njihovih razgovora. Svoje umne i moralne vrline odajemo samo u njihovu društvu. Proučavamo mi njih, a oni nas, Oni zauzimlju dvije trećine naših misli i naših čina. Po njima sudimo društvo, sudimo vrijeme, sudimo narod, sudimo strasti i same sebe.

Za svakoga je „krug prijatelja" velika briga. Nastojimo bez prestanka, da se podignemo ili da se održimo na onom stepenu prijateljstva, za kojim teži naše samoljublje. Iz prijateljstva ljudi nastoje izvući što veću korist, što većih usluga, a to veoma diskretnim, ali lukavim sredstvima, za koja često nemamo ni svijesti. Kadkada treba obuzdati pohvalu, kad kada malu krivicu popraviti, nekada treba ispraviti neugodan utisak, treba pomiriti dva prijatelja, jer osjećamo nuždu, da oni budu u dobrim odnošajima. Kadkada treba novoga prijatelja uzeti u zaštitu i gurati naprijed, a nekoga staviti na kušnju...

Pa da nisu oni cio naš život!!

Proučavanje prijateljâ slično je igri na klaviru. Svaki prijatelj je nešto osobito, daje poseban glas. Nama treba samo taj glas poznavati. Korisna je i ugodna ta nauka. Pogledajte im na ruke. Neki vam pružaju široku i mesnatu ruku prijatelja dobričine. Kad ju stištemo, osjećamo, da taj prijatelj ne će kroz cio život pobuditi osjećaja srdžbe proti nama. Neki vam pružaju dugu, tanku, aristokratsku ruku, krhku kao i njihovo prijateljstvo. Stište ti je nježno i s poštovanjem. Umjetnici nam pružaju ruku nemirno. Opetovanim nervoznim stiskanjem odaju u prijateljstvu hirovitost i skokove. Kratke jedre ruke plećatih

prijatelja obećavaju nimalo fino ili nježno prijateljstvo, ali otvoreno i ustrajno. Beskosne i puzljive ruke uvelih prijatelja odaju nam vječnu dvojbu.

*

Sve te razne oprečne pojave i zgode iznosi De Amicis u svojem djelu.

To me je već sto puta nukalo, da ovu krasnu, poučnu i zabavnu knjigu prevedem za naše Hrvate. Uvjeren sam, da ne bi manju senzaciju pobudila, nego li je u Italiji.

U svojoj mladosti sam čitao De Amicisova djela požudno. Sredinom osamdesetih godina, kad je njegova književna produkcija bila najbujnija, u zadarskom središnjem sjemeništu mnogo se je čitalo talijanski i francuski, a po nešto i njemački. Sudrugovi današnjeg nar. zastupnika Ivaniševića zajedno s njime bavili su se lijepom knjigom. Ja sam bio mnogo mladji od njih, ali u sretnom položaju, da iz njihova kruga dobivam knjiga za čitanje. Pokojni Don M. Ricci, veoma darovit mladić, prerano otet siromašnoj obitelji i narodu, on mi je posudjivao De Amicisove knjige. God. 1884.—85, 86. pročitao sam sve njegove putopise. Zavolio sam toga pisca tako, te kad je god. 1889 izašao njegov roman „Sull' Oceano", pročitah ga požudno, uzmem pero u ruku, sjednem i napišem pokojniku pismo, moleći ga, da mi dade dopust, da to krasno novo djelo prevedem na hrvatski jezik.

On mi odgovori odmah veoma uljudno, ali za dopust me uputi k svome izdavaču Trevesu, koji je kupio auktorsko pravo. Ja se obratim k Trevesu, a ovaj traži nekoliko stotina lira. A ja nisam imao ni toliko stotina centesima, pa sam zabatalio sve.

*

Književni rad De Amicisov nije ostao bez tragova u našoj književnosti, osobito na onaj dio književnosti, koji potječe iz Dalmacije. Njegove su se knjige gutale. On je bio, što i u Italiji, i najpopularniji i najobljubljeniji pisac.

Većina sastavaka pok. Fr. Ivana Despota, sakupljenih u „Malo zrnja", nikla je na čitanju De Amicisa. Podlistci „Nar. Lista", stupci „Iskre" mirisahu njegovim dahom. I Kriletić i Šimić i Car i Buzolić i tko god se bavio knjigom, osjećao je utjecaj toga pisca.

Mnogo se je prevodilo iz De Amicisa. Već Adolfo Weber prevede „Put u Carigrad", a izda ga „Matica Hrvatska", koja je kasnije izdala

i „Slike iz vojničkoga života". Te su se knjige svidjele i onim Hrvatima, koji ne čitaju talijanski. U „Viencu" sam čitao veoma mnogo prevedenih ulomaka iz njegovih djela. Nekoliko vremena iza Trevesova odgovora meni, da mu za prijevod „Sull' Oceano" platim tri stotine lira, u „Vijencu" je netko preveo veoma obilne ulomke iz te knjige. Veoma je vjerojatno, da prevodilac nije bio skrupulozan, pa nije tražio dopusta ni platio pristojbe.

„Matica" je izdala i „Slike iz vojničkog života", kojih danas nije moguće nigdje nabaviti. Pučki učitelj u Dalmaciji, veoma darovit pisac, bio je sretne ruke, kad je uzeo De Amicisovo „Srce" i preradio za našu mladež. Ta je knjiga raznijela De Amicisovu slavu po cijelom svijetu. U najzabitnija sela, gdje je doprla prva luč prosvjete, doprla je i njegova knjiga. U samoj Italiji se je raspačalo te knjige do pol milijuna istisaka. Ne znam, koliko je izdanja doživjela hrvatska preradba, ali znadem, da nema škole u Dalmaciji, a jamačno ni u Hrvatskoj, gdje se ta knjiga ne čita.

Ali De Amicis nije samo prijevodima djelovao na naše književne prilike. Njegov književni rad bijaše mnogima poticalom, da se late slična posla. Naš vrijedni Juraj Carić, za kojim će žaliti naše vile, što ih je prerano zapustio posvetivši se političkomu životu i gospodarskim pitanjima, prije nego je stao pisati one svoje krasne „Slike iz pomorskog života", koje je naša „Matica" dala u ruke hrvatskomu narodu, pročitao je De Amicisove putopise. De Amicis sa svojim opisima, živim prikazivanjem, duhovitošću djeluje veoma sugestivno na čitatelja, koji osjeća zvanja i dara za književnost. Kad sam čitao Carićeve dvije knjige putovanja po moru, činilo mi se je, da čitam De Amicisa. Tu provejava isti duh, isti dar opažanja, ista slikovitost u prikazivanju, te bi čovjed rekao, da je Carić bio na De Amicis-ovoj školi.

De Amicis je ljubio našu zemlju, naš narod. Dopisivao je sa mnogima Hrvatima, a i sa mnom. Nije se dao zavesti od narodnoga šovinizma, kao drugi, pa se nije nikada nabacio uvredom na narod, koji je s njegovim imao ružnih, ali i lijepih dana.

*

De Amicisa su nazvali vitezom čovječanstva, jer se je borio za velike ideale našega roda, za ideale dobrote i pravice. To je njegova najveća slava.

*

On nije bio, strogo govoreći, ni u čemu prvi. Kao pisac putopisa on je zadnji u nizu onih, koji su tu vrst književnosti shvatili kao Odiseju kroz nepoznate krajeve, da ih otkrije i prouči. S njime je svršila doba de Brossesa, Stendhala, Dumasa, Tainea. Za njim počimlje doba munjevnih brzina, doba putnih izvještaja, koji su nalik ritmičkoj kadenci parne cijevi, ili brzojavnoga kladivca. Prestalo je putovanje sačinjavati predmet književnih radnja. Brzojavni izvještaji u novinama su zamijenili na zadovoljstvo općinstva tu struku lijepe knjige. Ali za to ne pada vrijednost De Amicisovih djela, koja se još uvijek požudno čitaju, kao što nije manja vrijednost Homerovih, Vergilovih djela, premda danas nitko ne ulaže svoje sile u takovo stvaranje.

Ni kao romanopisac ne zauzimlje De Amicis mjesto Manzonia, koje do danas još nije nitko popunio. Ali njegovi romani imadu nešto, česa ne ćeš naći u „Vjerenicima". Imade one fine psihologije, one analize duše, one sućuti prama patnicima, koju ti pisac sugestivno nameće, a koja se ne nalazi nigdje. To isto možemo reći i za pisca pjesme.

On je imao svoje književne simpatije i antipatije, u kojima se odkriva njegova duša. On je napisao „književne partraite". I ni za koga nije pokazao toliko simpatije, koliko za Alfonza Daudet-a, pisca „Contes de Lundi". Ističe izmedju svih njegovih vrlina sućut za tudje boli, etičko shvaćanje života, humorističku žicu. Brani pače i njegove mane.

On spada onoj grupi pisaca, kojima je teško dati stanovito mjesto u hijerarhiji umova. Simpatija, koju u nama pobudjuje, smetaju nam objektivnom sudu o književnoj vrlini. Imade velikih umova, koje volimo od najvećih, kao što volimo fine malene elegantne zgrade, nego li kolosalne palače od granita.

To je konačni sud o De Amicisu čovjeku i piscu.

CHERUBIN ŠEGVIĆ.

KAURI-DRVO.

I.

Tišina je proljetnjega sutona. Sred neba se ustremio mjesec, blijed odsjev sunca na uvelom ljiljanu. Od njega je sve opasano velom bjelkastog, maglovitog, mističnog, strašivog mûka, kroz koji se ništa ne razaznaje... More mirno snijeva kao tajna, a jednolično njegovo disanje čuje se na uzglavlju bijela žala, obrubljenom čipkastom pjenom — morskim cvijećem, štono se radja iz trudnoga mlaćenja užasne snage. . Na putevima i vrtovima utihnula je zenula travka, željna vrućega ležaja pod toplom zemljom, a sitni procvali cvjetovi skupiše latice svoje, da skriju zadnji poljubac sunca... U toj proljetnoj tišini pale noći, kroz ledenu zraku mjeseca, silazi na zemlju zima kao sjena mrtvaca, silazi i plaši zatvorene cvjetiće, prijeti mladomu pupoljku, a u zoru se raspline u studenu, avetnu maglu punu zebnje i želje, da odbije sunčani trak sa prestrašene zemlje.

Prema zapadu uz more drijema selo bjelasajući se na igalu kao na kraj bačeno biserje. Do sela vodi put obrastao travom, a kroza nju se provija uska, utrvena putina.

Kroz suton se provlači zvuk zvona, a odgovara mu tiho šaputanje molitve.

..... Mlada pastirica goni putem ovce s paše. Ona se moli Bogu, a stado njezino željno počinka hiti kući. Izmedju ovaca poskakuju janjci kao visoki oblačići na nebu, koje na okrajku velika oblaka prozire svijetla zraka. Oni se natječu s mrežastom igrom mjeseca, šarajući na žalu i putu blijede odsjeve.

II.

Iza plota skoči na put mladić i zapuhan reče pastirici:

„Oprosti, Milice, da ti presijecam pute. Bio bih došao k tebi doma, ali izadjoše za mnom svakojake riječi.“

„Lako za to, Mladene, — javi se djevojka. — „Kaži samo, što mi želiš reći.“

„Eto, stric mi je javio po žici, da će doći sutra parobrodom, na povratku iz Zelande, pa da te oznanim."

Mladić ušuti, a ona se ustavi i spusti glavu.

„Što si se zamislila ? Zar te nijesam obeselio ovim glasom ?"

„Jesi, Mladene, jesi . . ."

„Imaš pravo ! . . . Što visi, neka odpadne. . . Udat ćeš se i smirit ćeš se . . . Nego vidiš : ja . . . ja . . . sam te htio ovdje susresti, da ti rečem zbogom ; jer . . . znaš, i ako sam te isprosio za strica, . . . ipak svijet svašta naklapa : svijet je opak."

„Kako zbogom ? ! Zar ne dolazim u tvoju kuću ? . . . Ili se zar misliš dijeliti sa stricem ?"

„Ono . . . znaš. . . . kako bih ti rekao, . . . radi svijeta, . . . radi tebe, . . . eto tako, . . . znaš . . ."

„Zar sam ti što skrivila, Mladene ?"

„Bože sačuvaj ! Ti si dobra, . . . dobra kao dobar dan, i ja bih sve za te učinio . . . Čujem nečije korake . . . Zbogom !

Mladen preskoči pregradu uz put i prokrade se kao lupež kroz maslinjak, prateći okom Milicu.

A ona je odmicala i nestala, kao što gorskim obronkom leti i mine sjena malena brza oblaka, štono nehajan pr. lazi preko mjeseca kao briga u snu . . .

III.

Sutra dan u podne užurbalo se je selo i izašlo pred more.

„Dolaze naši iz svijeta", govori ti svatko, a da ga i ne pitaš.

Muško i žensko navrvjelo je na gat, jer znadu, da u ovakovim prigodama parobrod pristaje uz muo.

Tiska je nepodnosiva, žagor izmiješan do nerazumljivosti.

Dugi, neobični, isprekidani zvižduk parobroda nadjača buku naroda. Malo po malo blizio se je brod gatu, a djeca vikahu: Eno Marijana . . . Vidiš li ti Pašku Petrova ? ! . . . Eno i Ivan Marin, a njegovi mu se i ne nadaju . . . Ih, koliko ih je : Ilija . . . Petar . . . Mate . . .

Na viku i dozivanje s kraja malo tko odgovara, jer su oni na parobrodu vidjeli puno svijeta, pa se znadu nešto drugačije ponašati . . .

Kada započe iskrcavanje, posukao se je dugi niz iseljenika.

Tu vidiš došljaka iz Kaliforn'je sa lancem od komadića neizradjena zlata, u crnom odijelu i širokoj kravati. Oni kao i svi ostali, što-

no dolaze iz sjeverne Amerike pokupovali su odijelo u Trstu i preobukli se.

Južni Amerićani nose tvrde, crne ili sive klobuke, niske ovratnike, široke kravate, a na prsluku svijetli im se novi lanac od doublé zlata.

Zelanderi su ošišani i obrijani. Na glavi su im široki, crni škrljaci, koji im padaju do uha. U licu se nijesu ništa promijenili. Okrajke brkova su zavili kao kučiperje ili zavijene pružili stranom. Ovratnik im je širok, a kravata lako i široko vezana ne drži se ovratnika. Haljetak im je tijesan i kratak, hlače, s nogavicama na zvono, previše su široke, a na prsluku nose kupovne skupe lance, na širokim debelim rukama prstenje... Oni su živjeli u pustinji, kopajući gomu, pa se vraćaju, kakovi su i pošli, samo bogatiji. Od gradova jedini Auckland prilično dobro poznaju, i ako su ga ponajviše gledali kroz maglu noćnih pijanka i jutarnjega mamurluka.

Na pristaništu se križaju ruke, stiskaju šake, odlijegaju poljupci. Uvijek ista, jednolična pitanja čuješ na sve strane, a uz tisku i gužvu vidiš neku smetnju, ganuće i suze... U pometnji se pruža ruka i kućnomu neprijatelju, a poljubac mladića, — ni brata, ni rodjaka — u općoj zabuni zapadne obraz kakove djevojke. Ona se tada zacrveni od stida...

Seoske sveznadarice smijući se gurkaju jedna drugu: „Gledaj! Jesi li vidjela?“... „A nu Šimuna, kako se je pogospodičio! A spominješ li se: kada je pošao, kravata mu je visjela o golu vratu ispod ovratnika, a nije znao ni hodati u postolima. Onda ih je obukao po prvi put. Ih smijeha... Capao je kao stopro potkovan konj...“ Bože me oslobodi, eno i Juke... Znaš, Petrova, štono je živio s Maorima i tamo se oženio... Ima troje djece,... i utekao...“ ...„Zašto ne će: bome, niti je ona kršćena, niti ih je misnik prekrižio...“

I tako niču riječi bez kraja i konca, koje će one do malo raznijeti cijelim selom.

Onamo pod murvom čeka dosta znatiželjnih badavadžija, dok prodju došljaci. Ispod crkve izašle su starice i predući razaznavaju svoje. Na vratima krčme ustubočio se krčmar i raduje se novim gostima...

...Tik uz gat izašla je iza krosana pred kuću na obor stara Andrijana u pregači i čeka onim dobrim starovirskim toplim, a jedva zamjetljivim smiješkom svoga najmladjega mezimca, Petra,... Petriju,... Periju... Petrušu,... koga će dočekati s kakovim milim

ukorom, štono vrijedi više od svake laske... Ona stara će svakoga potjerati iz kuće, da joj ne nosi na očima njezino kršno dijete u gospodskim haljinama, pa će se požuriti, iznijeti iz naćava potajno od staroga Frane spravljeni ručak i otići u podrum, da načne bačvu, i u podrumu zaplakati, pa otirati suze pregačom, i ljutiti se, što ne prestanu teći, otresajući se na se: Aj k belaju, aj k belaju...

Sa gata se malo po malo trijebi narod. Oko svakoga došljaka okupilo se je klupko znanaca i prijatelja.

U parobrodu je još malo tko. Medju zadnjima izašao je Jakov Ravlić, Mladenov stric.

On je obučen u fino gospodsko odijelo, pun zlata. Po stasu vidiš, da je bio jaka ljudeskara, ali se je u velikoj radji prosuo.

Ima dvadeset i pet godina, da je otišao iz rodnoga kraja, uvijek se seleći s radje na radju, iz mjesta u mjesto. Obašao je australske rudnike zlata i u rovovima proveo na razmake cijelih deset godina. Mrak podzemlja obavio mu je lice čadjavom bojom vječne noći, kroz koju se je samo malo razaznavalo daleko crvenilo polusvjetla gorećih lampa. Tri puta je prekidao radju i preveo se u Novu Zelandu. Tamo je bio ribar, držao blago, kušao raditi vinograd, ali mu samcu posao slabo išao za rukom... Radio je i na kopanju gome i zaslužio dosta novaca.

Pazljivim korakom izlazi Jakov Ravlić na gat, a za njim Mladen i jedan seljak iznašaju veliki grbavi iseljenički sanduk, pozlaćen i posrebren, sa dvije američke brave, koje ne može bez pravoga ključa nitko otvoriti, i koje zvone, kada se otvoraju.

Jakov Ravlić stade pred jednim sumještaninom, koji mu je pružio ruku, i rekao mu:

„Dobro došao, Gjak!"

Ravlić mu primi desnicu, zagleda se, i upoznavajući se u nešto, reče:

„Ti si to, Gjon!", pa mu jače stisne šaku, i poljubi se s njime.

„Bit će deset godina, da smo se rastali u Aucklandu", reče Gjon.

„Eto tako, a ti dobro."

„Svakako. Nego evo ti tasta, pozdravi se s njim."

Pred Jakova izadje Mate Šitić, Miličin otac, čovjek pedesetih godina, krupan i zdrav, i pruži mu ruku. Stari drugovi još iz djetinjstva zagrliše se i poljubiše. U razgovoru reče Jakov, da će dovečer doći k njemu.

Mladen je natovario stričev sanduk na konja i pognao kroz selo kući.

Jakova pozdravljaju stariji ljudi, a ženske govorahu izmedju sebe:

„Ajme meni, kakav je, kao da se je ustao ispod ploče!"

IV.

U suton istoga dana opremiše se Jakov i Mladen i podjoše u Mate Šitića.

Na kućnim vratima dočeka ih Mate i uvede u sobu. Matina žena pruži Jakovu ruku i zapita ga za zdravlje.

Milica preobučena držeći u rukama pletivo stupila je k Jakovu i pognutim očima upitala ga:

„Kako Vi? Jeste li sretno putovali?"

Jakov, koji ju je poznavao iz fotografije, stisne joj toplu ruku i ne puštajuć je iz šake reče:

„Hvala, dobro. A kako se ti prolaziš?"

„Kako Bog hoće" — odgovori djevojka.

Jakov je promatrao svoju odabranicu okom vještaka, koji, namjeriv se na neobičnu rijetkost, pretvara se pred drugim, i ne odaje veselja. U najljepšoj snazi, stopro u dvadeset i trećoj godini, stajala je pred njim Milica, jaka, zdrava djevojka, povisoka stasa, pravilna lica, otorena pogleda iz garavih vatrenih očiju, crnih bujnih pletenica, crvenih obraza, rumenih usta, nabreklih prsiju i oblih bokova — pravi prototip seljačke ljepote i zdravlja.

Mladen je pazio sa strane strica i Milicu i učini mu se, da djevojka nije nikada bila tako lijepa kao danas.

„Ali čemu je bilo potreba, da se onako počešlja i preobuče?... Čemu joj više drži ruku?... Šta je zagleda onako i smješka joj se? ... Kako nju nije stid, a stopro su se vidjeli?..."

Skoro u isto doba, dok je Mladen to mislio, govorio je Jakov polagano šapćući:

„Nemoj se ti, Milice, više preoblačiti i načinjati radi mene. To tebi nije treba. Bolje je ovako priprosto, da nas odijelo ne tudji jedno od drugoga. U Engleza, pa najfinije gospodje nose se sasvim prosto."

„I ja sam od tvoje", reče stara. „Koliko sam joj govorila, da se ne preoblači, i da pazi kućne posle, a ne gubi vrijeme; nego ona kaže,

mogao bi mi zamjeriti, a bolje je, da i do kašnjega radim, nego da me čovjek prekori..."

Stara je cijelo bogovetno jutro napravljala svoju jedinicu...

Posjedoše uza st. Domaćica iznese mlada sira i kruha. Završe se razgovor.

Mate je počeo govoriti:

„Od svih koji dodju iz svijeta, jedino oni, koji tamo ostanu puno godina, donesu u naše mjesto štogod nova, što je svakomu od koristi. Ovi drugi, koji podju i kroz dvije tri godine se povrate, ništa ne nauče u svijetu. U zadnje doba sam Ivan Bilić — znaš, onaj, štono ga zovu po engležku Gjon — on je donio nekakove masti za reumatizam i čini njome prava čudesa."

„Znam za tu mast", odgovori Jakov. „I ja sam se njom mazao — jer tamo se goma kopa u vodi, pa se lako uhvati bolest, — ali mi je slabo pomogala. Morao sam poći na kupanje u Roto-Rua, gdje je voda, štono izlazi iz sredine zemlje, puna sumpora, a vruća, da se u pet časa svari u njoj jaje... To je ništa, ali ja sam donio nešto drugo, što će preporoditi naš kraj... Ima u Zelandi stablo, koje se zove kauri-drvo. Samo niče, a da ga nitko ne sije i ne sadi. Visina mu dopre do stotinu metara. Stablo je pri dnu golo, a krošnja se širi na vrhu. Deblo mu je, da gdjekoje ne može rukama obuhvatiti ni deset ljudi. Lišće je kao u šimšira, uvijek zeleno, a ono, što otpada, daje izvrstan gnjoj. Od ovoga stabla napravljaju se svakovrsne stvari, koje su vjekovite. Malena daščica poslije trideset godina tvrdja je nego kad si je napravio, a ne puca ni na najvećoj žegi. Drvo se dade ulaštiti finije od orahovine. A nije ni čudo, jer je puno smole, koju Maori vade iz velikih čvorova, što na stablu izrastu... Nepregledna velika šuma pokriva cijeli kraj. ... U staro doba bila je počela rigati vatra iz zemlje i sve je popalila. Zatim je Bog poslao silnu vodu, koja još stoji i gasi vatru dublje od četiri stope ispod površine, da mogu gore ljudi živjeti na suhu. Dolje u toj vodi nalaae se krekovi izgorena i potopljena drveća. Mi uzmemo veliki gvozden ražanj i badamo. Ako je meko, zemlja je; tutnji li, znaš, da je taptina; a ako zvoni, onda si se namjerio na gomu. Ova goma nije ništa, nego ona smola, koja se je za požara cijedila niza stablo i u vodi zgusnula... Pa sve jedno. I ako je vatra sve uništila, ipak je zemlja opet bacila klicu od toga stabla, jer gdje se ono udomi, nitko ga ne istrijebi... A to biva, i ako se ne omladjuje, kada ga posiječeš, i ako se ne prima, ako ga presadiš...

Od toga stabla nitko nije vidio sjemena, nitko ga našao... nego samo ja!..."

„Aaaa!" — zinuše svi naokolo osim Mladena.

„Da; ja sam ga našao, i sutra ću ga posijati u planini više kuće. Kroz malo godina vidjet ćete, kako će se zaodjeti ova golet i zazeleniti pustoš.... Kauri-drvo raste i stvara sebi zemlju..."

„Eh, da bi te Bog uslišao sinko" — reče stara.

...„Ali ja sam se i vas sjetio napose" — progovori iznova Jakov, otvarajući ubručić.

„Evo tebi, Mate, lula. Dadoh za nju taman liru šterlina... Tebi stara, evo od svile marama... Milica je primila prsten, a evo joj i lanac od zlata... A sada, moj prijatelju Mate, ja bih još nešto htio. Deder ti s Milicom dodji sutra prije podne, da djevojka vidi, kuda će..."

„Čemu, brate?" — odgovori Mate. — „Ta svak zna, da nema kuće na ljepšem položaju, nego li je tvoja, da nema posjednika bogatijega od tebe, a gospodarstvo nije ni u koga tako uredjeno. Nije Mladen uzalud radio one tri godine s tobom u Zelandi."

„Ne, ne ćemo tako" — Jakov će. — „Nek ona dodje i vidi. Može biti, da će joj štogod upasti u oko, što će trebat promijeniti, ili kakogod. Neka dodje, a budi i ti s njom, pa neka reče, što joj se ne svidja. Treba sve urediti, kako će nam življenje biti ljepše i udobnije."

„Pa najposlije ima Jakov pravo" — reče stara. — „Hajdete!"

„Dobro, doći ćemo" — odvrati Mate.

Mladen je bio nezadovoljan stričevom iskrenošću. Njegovo govorenje osvojilo je sve ukućane, pa ni on sâm nije mogao, a da se ne zanese.

Milica je ćutila premoć Jakovljevu i radovala se, da je uman čovjek. Ali, kad je podignula vjedje i pogledala ga, obuzela ju je tajanstvena zebnja...

...Jakov Ravlić bio je na pola oćelavio. Ono malo crnih kosa miješalo se je sa svijetlim sjedinama. Lice mu je tamno i mrko. Iz udubljenih očiju sja se u zjenici nešto kao divlji oganj na otvoru groba. ...Dva mračna uha, prozirna kao šišmišova krila, stajahu reć bi prišivena na koštunjavoj, mršavoj glavi. Nos mu je tanak sa velikim crnim nozdrvama. Podastriženi, prosijedi brci strše kao pruće nad tamnom jamom. Kad otvara usne, svijetli se zlato na popravljenim, zelenim zubima.... Njegova je ruka, kojom je pokrio bradu, koštu-

njava i velika, sa prugastim, modrim, kao uljem namazanim žilama, a u prstima odskaču jaki zglobovi kao na čaporcima supine...

Uza nj sjedi Mladen, lijep momak, zdrav i crven, bujne, ukusno začešljane kovrčaste, crne kose, oko mu je živo, i ako turobno gleda iskreći se od želje, da nadje nešto draga, izgubljena. Lijepi garavi brk još mu ne skriva usne crvene kao ruža. Zubi su mu bijeli i jaki: sladak valja da je njihov ugriz... Iz njegovih obraza prosijava zdravlje, iz ruku snaga, iz života mladost i želja za uživanjem...

Milica se smuti i odvrne pogled.

Zanesena mislima, pleteći na škrinji u uglu sobe, nije ni opazila da je ostala sama sa Jakovom. Svi, svi su izašli, pa i Mladen...

Jakov pristupi, stade uza nju, primi je za ruku i reče:

„Mladen ti je dao jedan prsten, a evo ti sada drugi, što ga kupih za te u Novoj Zemlji."

Govoreći, skide prsten i stavi ga djevojci na prst, pa dršćući obavije joj ruku oko topla vrata i poljubi je...

A ona je sa strahom osjetila studen njegove ruke i tamnu jezu cjelova, pomislila je na staro izmoždeno lice i usahle obraze, pa da se obrani od daljnje grozote misli, sklopila je oči i grčevito se ovila oko njegova stasa kao bršljan okolo uginula, na pô trula panja — — —
— —

V.

Sutra dan okolo jedanaeste došao je Mate sa kćerom u Jakova doma.

Jakov i Mladen dočekali su ih pred kućom.

Kada su zasjeli, pripovijedao je Jakov, kako je jutros posijao sjeme kauri-drveta u planini.

„Deder, Mladene, sada ćeš nas vodati po stanju i pokazati, kako si sve ovo oko kuće uredio."

Mladen se diže prvi i poče pripovijedati:

„Nazad šest godina, kada sam u Zelandi dobio glas, da mi je otac umr'o, govorio sam stricu, kako valja da se jedan od nas dvojice povrati doma. On se je nećkao, jer nije imao dosta novaca, a opet naganjaše mene, da podjem, jer je on poznatiji u svijetu, i više će zaslužiti. Kad sam došao ovamo, našao sam stanje u veliku neredu. Imali smo kuću, ali je bila trošna, a komšije je stiskoše zidanicama sa sviju strana. Trebalo je graditi iz nova. U svome komšiluku ne htjedoh, jer je blizu

krčma, a valjalo je misliti na djecu i na prigodu. Opet sam premišljavao, čemu mi onamo kuća, kad nema u blizini vode... Čudnovati su bili naši stari. I ako je u okolici dosta izvora, nikomu ne pade na um, da gradi kuću uz vodu... Ja omjerih sve položaje i izabrah ovaj ovdje. Ne govoreći nikomu ništa razmijenih dosta zemlje, nešto kupih za gotov novac, i kad sam bio gospodar od svega ovoga, odlučih se zidati kuću. Čim je dogotovih, sagradih dolje uz more konobu. Nego, hajdmo, da vam pokažem."

Sidjoše k moru. Mladen je otvorio podrum. Uzorni red i čistoća osupnuše Matu. Milica je brojila bačve vina. Prigledaše i razne strojeve. Odatle podjoše kroz druga vrata u odjel za pečenje rakije na novoj vrsti kotla. U najzadnjem dijelu obadjoše mlin i tisak za masline.

Pred konobom je sagradio Mladen maleni gat i iz naravne úvalice učinio zaštićenu luku, u kojoj je bila ladjica.

Odvede ih više konobe u vinograd zasadjen američkom lozom. Lijepi, stopro propupali trsovi stajahu svaki blizu svoje pritke. „Oni će se sami oviti, a grozdovi će visjeti sa strane na čistom zraku, ne doticući se zemlje."

Penjući se uz kamene stepenice, pokazivaše Mladen vrtove.

Dodjoše pod sjenasti, lozom prekriven trijem, koji je vodio sve do ograde. A ograda, gdjegdje u suho uzidana, a gdjegdje vapnom oblijepljena, bijela i modrikasta, bila je mjestimice obrasla mahovinom ili isprutana dugim macama oplemenjene loze. U sjevernom uglu razbujao se je lijep oleander: „Toma ga zove divljom ružom." Iza ograde povirio je bršljan, a nada nju se sagnuše grane izvana posadjenih akacija sa mirisom grozdasta cvijeća...

U vrtovima žubori voda slijevajući se sa sviju strana u potočić, koji je vodio kroz konobu. Na stranama potočića raste cvijeće. U visini od jednoga metra protezao se je drveni žlijeb za natapanje vrtala, štono su bili izmreškani malenim izdubenim, izmedju sebe spojenim odjelima, u koje se izlijevaše voda.

Pod žarkim aprilskim suncem mirisala je natopljena zemlja, bujala posadjena zelen, odisalo proljetno cvijeće, a zrak se napunio miljem i svježošću premiloga života.

Mladen nije ništa pripovijedao, nego je nijemo ljubio veselim pogledom onaj raj svoje samoće i uživao gledajući Milicu začaranu.

Bez riječi prolazio je puteljkom obrubljenim ružmarinom, dok ih nije doveo do izvora.

Široki ogradjeni basen zatvarao je vrutak žive vode, štono je probijala kroz široku zasjenjenu pukotinu izmedju bigra i pocrnjeloga vapnenca. Više izvora, pa stranom na istok i zapad osječito se dizaše zid tvrda kamena, pri dnu podrovan od vode i taman od vlage, pun lišaja i mahovine. Okolo basena rasli su mladi jablani kao stupovlje oko hrama, te se protegli u dugi niz uz visoki zid hridine.

U bistroj, suncem neosvijetljenoj vodi ogledali su se jablani, a sitni glas njihovih treperećih srebrnih listića stapaše se sa pjesmom grgoljajućega svježega izvora... U bistroj vodi požudno je gledao Mladen jedva zamjetno dršćući Miličin lik...

Iz basena rastakala se je voda kroz žlijebasti crijep.

Gore više izvora u planini posijao je Mladen nazad pet godina boriće, koji su dobro izrasli; — gore više izvora posijao je jutros i Jakov Ravlić sjeme kauri-drveta, malo dalje borića na pustoj planini...

Pošli su naprijed.

Obašli su tor, gdje „stara“ Jurka u večer zatvara ovce. Ona je Mladenova ujna, a njezin muž, „stari“ Toma, redi konja i radi u vrtu. Njihova je pozemljušica uz veliku Mladenovu kuću: gleda na more vratima i jednim prozorom; pred kućicom je odrina, a iza nje posadjene su četiri murve.

Udjoše u štalu. Za jaslama stoji vranac, — od križanja arabske i domaće pasmine, — lijepe ponosite glave, vatrenih očiju, duge grive. Uz konja se ustubučio Toma i češlja ga govoreći:

„Koga ćeš ti nositi, Sokole moj?! Staroga gospodara i njegovu gospoju, ali će na tebi moj Mladen jahati, da traži sebi djevojku?“...

„Sokole!“ — zovnu Mladen s vratâ.

Pametna životinja uspravi glavu, mahne grivom, zaiskri očima i pristupi gospodaru. On ga potepta po vratu i pruži mu komadić šećera, a Sokol ga uze gladeći mu ruku...

Milica je gledala i mučala...

Prolazeći mimo ujčev stan, odriješi Mladen pseto, a mladi prepeličar poče se penjati uz gospodareve noge, te mahaše repom i režaše, zovući ga zar na igru. Zatim je gledao sve okolo sebe, i Matu, i Milicu, i Jakova, i opet skakao okolo gospodara, okrećući glavu, kao da pita: „Koji su ovo tudji ljudi?...“

Mladen ih odvede više kuće na istok izvora. Baš pod polama ima streha na jednu vodu, a pod njom ulinjak. Mladen otvori jednu dzerzonku govoreći stricu:

„Lani sam promijenio stara ulišta sa ovima. Preklani sam izučio pčelarstvo na Glavici kod Knina. Znaš, striko, tamo nijesu znali, da valja šikati pčele...“

Zatim nastavi:

„Ove zime malo da nisu pomrle, valjalo im je stavljati u ulište vode i šećera...“

Iz dzerzonke poletješe pčele i stadoše kružiti okolo glave Mladenove.

„Izbost će te“ — reče Milica.

„Ne će“ — odgovori mladić pogledavši je u oči. — „Svaki dan se s njima bavim: upoznale su me, i ne će me se ni jedna ni dotaknuti...“

U selu je zvonilo podne. Jakov ih pozove na užinu.

Poslije ručka diže se Mladen i reče:

„Striče, ti im možeš pokazati kuću; ja idem malo trenuti.“

Mate se odšulja u štalu, da gleda konja. Onako lijepe životinje on nije još vidio.

Jakov pozove Milicu, da dodje razgledati kuću.

Uveo ju je u kuhinju, gdje je Jurka prala sude. Pokazao joj je skladište puno svakovrsna alata. Odveo ju je na tavan u „sobu primanja“, koju je Mladen bio uresio sa nekoliko „rodoljubnih“ slika, jednim divanom, malo „narodnih“ sjedalica i okruglim stolom, ispod koga je bio prostrt sag, što ga je otkala Jurka. Jakov je prenatrpao zidove raznim fotografijama. Unio je i kom sa ogledalom, a postavio je na nj molitvenike i kuglje od gome, puno šalica za kavu, kipova svetaca od porcelane i sat od mjedi sa dva kandelabra i s križem u sredini...

U drugu sobu na istočnoj strani Jakov nije odveo Milice.

„Ondje spava Mladen“ — pomisli nehotice djevojka...

Jakov otvori vrata na zapadnom ošitu i uvede Milicu u dugu, prostranu dvoranu.

Kapci na prozorima bili su pritvoreni, a tama je obavila neukusnom tapecerijom išarane zidove. Posred sobe izmedju dva prozora stajaše skelet široke kupovne postelje, stopro namješten. Uza zid je zatvoren umivaonik, crn kao sanduk. U uglu tik do postelje svijetlila se je grbava Jakovljeva skrinja, što ju je donio iz svijeta. Na zidu ne ima ni jedne slike. Uz vrata visi nekoliko dijelova odijela... Povišo postelje se crni veliko skupocjeno propelo od orahovine.

„Ovo je naša soba“ — šapne Mate.

Milici je bilo tjeskobno pri duši.

U onoj polutami i miru neobične prostranosti učinio se je djevojci prazni crni krevet sa bijelim priječkama kao nosila ili velika otvorena grobnica na zubove[1]..., gdje će je položiti živu, i mjesto da je pospu mekanom zemljom, na kojoj će izrasti zelena trava i zamiriti koji cvjetić, pokrit će se sama debelim vrućim pokrivačima i ležati uz studena stara muža....

„Čemu ove misli, čemu?“... pitala se je djevojka... i rekla:

„Zar ne bi bilo bolje, da prijedjemo u koju manju sobu?“. .

„Da, mogli bismo, ali je ova na najljepšem položaju. Pogledaj samo!“

I Jakov otvori prozor na južnom zidu.

.....Pred njima puče divna slika mora, mirna i glatka. Po njemu plovljahu nebeski oblačići, zlatni i srebrni, tjerajući se kroz safirnu modrinu. Gledajuć ga onako sjajno, ne znaš, da li je nebo ljepše, ili njegov odsjev u moru...

Daleko na istoku prelijeva se njegova boja u zelenilo, a morske se struje vijugaju, svijetle i uljane, kao matica kroz zeleno polje... Planina na istoku zatvara daljnji vidik. Ona okružuje veliku uvalu, punu mirisa procvalih voćaka i zenule loze. Tanka maglica pala je na nju i prekrila je kao svilena prozirna košulja bujne grudi žene...

Na jugu se je protegao poluotok Pelješac kao ogromna plava neman. Hvar se je svrstao u obronke: što su dalji, to su svjetliji i prozirniji, a Vis se jedva razaznaje od plavila neba...

Na zapadu vire tanki ratovi jedan za drugim, otvaraju se sitne, drage i uvale, a novo zelenilo daje im života. I sve, što vidiš na kraju, odsijeva u moru, kao da tišina i žar sunca hoće da podvostruči čar proljeća...

Ispod njih počivala je Mladenova ladja ploveći na moru kao galeb. Više podruma širilo se je uredjeno imanje kao bašča. Iz nadojene zemlje dizao se je skoro nevidljivi kad parâ, pomiješan, mirisom cvijeća.

Voda potočića tiho romoni. Na mjesta je prozirna provlačeći se kroz ozbiljnost hlada, da zasja kao živo srebro na okuči, okrenutoj suncu...

[1] Seljaci, kad grade grob, uzidaju u sredini dva do tri kamena zuba, na koje pol že mrtvaca. Kad imaju koga drugoga ukopati u isti grob (obično poslije godinu dana), tada ture skelet u šupljinu groba, da učine mjesto novomu mrtvacu.

Milica se je naslonila na prag i gleda:

... Gdje se potočić obara u malenom, suncem obasjanom buku, na kojem se runi sitno biserje svijetlih kapljica i udarajući u srebrne žice vode stvara skladne kajde glazbe i svjetlosti, iza procvjetalih ljubica leži na zelenoj travi Mladen,... a uza nj je prazno još jedno mjesto. ... Nad mladićem se je povila procvjetala grana mlade trešnje. Njezini cvjetovi odsijevaju kao sjajni žišci, posred kojih gore zlatni plameni prašnika, uženi sunčanom zrakom... Od njihova žara rumene se bijele latice. Do njih dopire i svijetlost sunca, da opojena mirisom klone i mrtva padne kroza nje na lice momkovo kao polusjena i nerazgovijetna slatka priča, puna ugode, izmiješana sa jakim kolobarima sunca, koje se je prokralo izmedju cvijeća, da mu obasja lice cjelovima...

Pčele oblijeću od cvijeta do cvijeta i pune peluda spuštaju se do mladićeve glave... Ali ne će mu one ništa; one ga poznaju:... Zar ih nije preko zime hranio šećerom?...

Čuh maestrala proleti morem, kao da je nečija mirisna ručica prošla po plavom baršunu. Otajstven kao lepet krila nevidljiva angjela, pirka kroz masline i blizi se kao nejasna čežnja... Od njega se zanjiše povijena grana trešnje: trne se plamen prašnika na njezinom cvijeću i umine za čas u mirisnom izdisaju, a pelud se obara na mladića kao pepeo s izgorjela stijenja... Od njega razdragana oplodjena trešnja klone od slabosti uživanja i ne može, da mu otme rumene latice, koje se rune jedna za drugom i titrajući oko glave mladićeve, kao opojeni leptiri oko mirisna cvijeta, padaju na meki ležaj... Pred njim utihnu zujanje pčela, zastavi se romon potočića... Pun morskoga mirisa, spušta se kao lahor do mladićeva ležaja, i jak kao uzdisaj, oživi mrtve latice zavitlavši ih u zraku, da padoše oko momkove glave kao vijenac... A uz put se provlači i igra s njime te ćarlija i šapuće, dolazeći do uha djevojačkoga, razgovijetan i glasan:

„Ljubim, ljubim, ljubim.“...

— —

„Zar nije lijep pogled?!“ — upita Jakov.

A ona se vrati u se i uzdahne:

„Lijep je, i kako lijep!“ — — — — — — — — — — — — —

— —

VI.

Osvanu nedjelja. Jakov je u jutro slušao misu, a poslije podne opet sašao u selo, da pozdravi prijatelje.

Najprije se je svratio u Gjona. Gjon ga je pričekao mrk i zlovoljan, pa je na svu silu nastojao, da ublaži srdžbu pripovijedajući prijatelju englezki, kako je u njegovoj ženi hiljadu vragova, kako ne će da ga sluša, okaša se na nj i srdi ga svaki dan, pa je svršio usrdnom preporukom, da se ne ženi starom djevojkom:

„Kad dodjoh iz svijeta, pomislih, čemu mi mlada cura, da se sa mnom rugaju, pa uzeh Ivu. Svak ju je hvalio: radišna je, poštena je, dobra je. Pa neka. Oženih se. Šta jadan! Počela na me istresati vas onaj jad, što se je u njoj sakupio od dvadesete do četrdesete godine. Ona misli, da je kroz onih dvadeset godina jalova života stekla pravo zapovijedati i svakomu svašta spočitavati. Promisli se: u ime toga, što se nije mogla udati! Da je barem rodila koje dijete: zabavila bi se i mene bi pustila na miru... Nego evo je, red je mučati!“

U sobu udje zgrbljena, koštunjava, mala ženska prikaza, uvelih obraza punih nabora, prosijede kose, skupljenih obrva, ubojita pogleda i tankih nabranih, vlažnih usnica.

„Zdravo, Jakove, i ti prispio. Tko bi te poznao!... Baš mi je drago, da si došao, imam Ti kazati svega nova.“

„Muči, jezik ti se osušio!“ — javi se Gjon.

„Muči ti! Mjesto da podješ u konobu i doneseš prijatelju čašu vina, stao si se osjecat na ženu, kao da sam ti ja sluškinja.“

Gjon stisne šake, zakrene u vis glavom, zaškrine zubima i pogleda u strop. Zatim se diže, uze sa police ključ od podruma i otidje govoreći:

„Idem, samo da te ne čujem, a ti joj, Jakove, ništa ne vjeruj.“

„Lako ćemo mi, lako. Za tu besjedu učinit ćemo račun večeras, kad budemo sami.“

Čim je Gjon otišao, Ive se nasmješi, i gledajući poda se, prebiraše desnom rukom modrinu.

„Nemoj ti, Jakove, komu reći, da sam ti ja ovo kazala. Cijelo mjesto o tomu pripovijeda: ... Tvoj Mladen gleda Milicu...“

„A; šališ se!“

„Dobro, kada se šalim. Bit ću ja hodila k njoj svaki dan, dok ti nisi prispio; bit će, da meni govore, kako je gutam očima, kad se s njom

razgovaram; bit će, da joj ja u svako doba presijecam pute, ko ono iza ure noći uoči tvoga dolaska..."

Jakov se smrče:

„Ja u to ne vjerujem, niti to može biti. Zato ne ću, ni da mi govoriš više o tomu... Mladen je dobro učinio, što je sagradio kuću van sela. A sada razumijem, zašto se malo s kim i druži."

„Zašto? Zato, jer je podjaman!... A kuću je sagradio na samu, da mu bude lakše raditi, što hoće. Ti ne vjeruj. Dobro je: nadji ti, ili ću ja naći koga, da mu staje u stopu, pa ćeš vidjeti."

„Neka ti bude! Radi, kako znaš, i ako me uvjeriš, da je i najmanje istine u tvom govorenju, bome ću te gospodski darovat."

U to donese Gjon vina i nastavi razgovor englezki:

„Sjećaš li se, Gjak, našega živovanja u Melbourru. Mene su zvali djetetom, a tebe dobrim Gjakom. Cijeli dan sam radeći sprovadjao šalu i svi su me ljubili. A ti? Ti si bio miran i podnosljiv, pravi angjeo. Bože sačuvaj, da bi ti tko bio što na žao učinio: svi bi skočili i raznijeli ga na prstima... Lijepo je onda bilo. Više mi je vrijedio onaj moj smijeh, nego sve na svijetu. A sada?... Uz ovu kugu postadoh svakomu za rugo. Stara djevojka: — zadula smokva, izvjetrilo vino, oblak bez kiše, hrana bez soli, dim bez vatre, ščiga na moru, noć bez svanuća — — — — — — — — — — — — — — — — —

Zvono je prikucnulo po treći put na rožarje.

Ive je zovnula Gjona u crkvu.

Prijatelji se rastadoše — — — — — — — — — — — — — — —

Jakov susrete na putu Matu.

„Deder, pobratime, da se napijemo po dva prsta", — reče Mate.

„A mi baš i hajdmo."

Ušli su u krčmu.

U zadušljivom polumraku niske i tijesne sobe sjedili su okolo stola kartaši i pijanci po zvanju. Na nogama je stajalo nekoliko na pola pijanih seoskih danguba i praznova. Kad ugledaše Jakova, počeše uckanjem:

„Evo i mladoženje s tastom"... „Tast mladji od zeta; gdje se je to vidjelo"... „Lire sve čine"... „Jest, jest, da mu je Mladen ne će odnijeti ispred nosa!"...

Mate se zacrveni od jeda i navali:

„Hoćeš li umuknuti, pijanduro jedna, jer ćeš, svete mi nedjelje, list po tlehu ko puž.... Stidite se, gadovi, više ste me iznesvijestili vašim besjedama, što ih prosuste za poštenim mladićem."

„Komu govoriš ?“ — ustade se mladi Šimun Jukin, prvi smutljivac u selu.

„I tebi, ako si što rekao.“

„Jesam i opet ti velim i potvrdjujem sve, što su oni kazali.“

Mate se odalji, zamahne šakom i obori ga na tle ...

Nasta svadja i tučnjava. U krčmi se razdijeliše u dva tabora ... Poletješe čaše i buklije ... Prevališe stolove, pocijepaše stoce ...

Jakov je izašao na vrijeme, neozledjen, i povukao za sobom Matu, moleći ga, da podju doma.

„Nema do mira u samoći daleko od svakoga“ — govorio mu je Jakov putem.

Kad je došao k Matinoj kući, ugleda Mladena u komšiluku i upita se:

„Čemu on ovdje ?“ ...

— —

VII.

Mate je ljutit odmah legao bez večere. Jakov je zvao Milicu i sjedio s njome na stepenicama „balature“.

Mladenu je bilo neugodno, da ga je ugledao stric, te je otišao do na kraj ulice. Pred zadnjom kućom šivala je mlada Ane, kći udovice Mare.

Mladen joj se približi i upita:

„Što je nova, Ane ?“

„Svega po malo.“

„Kako ?“

„U mene barem. Mati hoće, da podjem za Juru Petrova, onoga, znaš, što je došao onomadne iz Zelande. Polakomila se za zlatom, a on je miti lirama: ljubuje s materom, da se mene dočepa. A ja se ne dam. Prvo i prvo doći će i moj Miljenko iz mornarice. Drugo, da njega i nemam, za Juru ne ću, jer je star, a zlato je ledeno ... Moja majka misli, da su još davna vremena, kad su se kćeri morale udavati po zapovijedi. Ja sam svoje čeljade, svojim se trudom hranim, pa hoću da sama i zapovijedam svojim životom. A šta mi ona naklapa o poslušnosti i upire prstom u druge, to je za me deveta. Ako je komu nevolja da sluša, pa da se utopi, meni bome nije.“ ...

„To ti nišaniš na Milicu.“

„Baš, kad hoćeš znati, jesam na nju. Smisli se i reci, je li prilika. Bilo bi bolje, da je živu zakopaju u zemlju. Stara joj kaže: Eh, moja kćerce, poljupci ne valjaju jesti, — kao da čovjek samo o hrani žive... A onaj stari nije ni za poljupce... Kad je ljubavi, ima volje i za radom, pa se oboje srčano hvata posla, a umor te ne ubija, jer ga zaboravljaš u uživanju... Što je imao tvoj stric prije tridesete godine?"

„Ti ćeš biti sretna s Miljenkom, Ane. Ja mu zavidim."

„Sretna. I kako sretna! Mi ćemo raditi i milovati se. I ljubit ću ga bez prestanka, u oči, u čelo, u usta, jer su mi ga htjeli oteti i turiti me starcu na prsa, da me mladu uhvati zelenilo kao staru jaspru... A ti mi zavidiš? Čemu? Eno ti Milice... Gledajući tebe i govoreći s tobom obećala ti se je za strica. Ti si našao, da je djevojka na mjestu, a stric, komu nije bilo do svoga srca, odnaša ti ono, što ti je bilo ugodno... Zašto?... Da si birao za se djevojku, bi li ikamo drugamo posegnuo, nego opet za njom?... A ona tebi za volju ide za starca, klonula, slaba, bolesna... Radi tebe čeka je život pun jada i boli... I uza svu muku ipak ne će nikada gledati u tebi sinovca, ni ti u njoj strinu —

Stara Mare dodje iz branja i sjede uza kćer, da čisti zelje...

Mladen zamišljen pozdravi djevojku i uputi se natrag....

Ispod Matine „balature" sjedilo je nekoliko mladića i djevojaka iz komšiluka ne znajući, da je više njih Jakov i Milica. Bezbrižno i naivno razgovarali su se o svim novostima u selu.

Mala Kate Markova lane:

„Od svih, koji su se vratili iz svijeta, Jakov je najslabijega života. Mršav, taman, ista zemlja"....

Ivan Jurin reče:

„Ono je od puta i od radje. Što misliš, da je šala kopati gomu u vodi do pasa... Ali čekaj još koji dan. Bit će mu svijetlo lice, krv će mu udarit u obraze... Samo neka vina pije... Koliko je bolesnih činovnika došlo u naše selo. Nije trebalo ništa, nego ih odnijeti u grobište i zakopati, pa ih u mjesec dana obli rumenilo, a obrazi se napuniše mesa... Zelanda!"

„Što Zelanda? Ja sam čula, da je Zelanda najzdravija zemlja na svijetu."

„I od naše?"

„Evo ide od onamo Mladen. I on je bio tamo, baš ćemo ga pitati. Ej, Mladene!"

Mladen se požuri i dodje do društva.

Kate Markova ga upita:

— Koja je zemlja na svijetu najzdravija?

— Zelanda! Eno i od naših ja ne znam, da se je ikada tko razbolio. A ovdje ih napadne svaka nemoć...

Jakovu je bilo teško dalje slušati. Povuče Milicu za rukav, diže se i bane pod „balaturu“.

Svi zanijemiše kao kamen. Jakov i djevojka ne bijahu ništa manje smeteni od njih. Kao osudjenici stajahu bez riječi uzalud tražeći, da započmu razgovor...

Najednom dotrči mali Luka Ilijin i viknu:

— Izadjite na put! Ajme meni, koja se vika čuje s kraja!

U jedan čas bio je cijeli komšiluk na putu... Zaglušna buka dolazila je iz mjesta.

„Opet su se potukli“ — pomisli Jakov. — „Bit će opet radi onoga.“

Mladići htjedoše sići u selo, ali im ne dade ženskadija, držeći ih grčevito za odijelo, plačući od straha. A vika je rasla i rasla, dok naprečac sve ne utihnu...

„Bit će došli žandari“ — reče netko...

Čeljad je još uvijek stala na putu razgovarajući se izmedju sebe...

Sunce je bilo zašlo, a burin je donašao na more studen iza planine.

Dok je Jakov pripovijedao Milici, kako je lijepo biti daleko od smutnje, dunu splata vjetra i odnese njezinu maramu s glave na visoku medju.

Jakov podje i kušaše se uspeti. Ustresoše mu se koljena.

— Što mu division dršću noge! — reče mala Kate.

— Muč', nenadnja te snašla! — lane potežući je za modrinu Miličina majka...

Jakovu ispade kamen ispod noge i on se prevali...

Mladen se uspne na dva metra visoku medju, uze maramu i skočivši na put stavi je Milici na glavu...

„Jesi li se udrio!“ — upita djevojka Jakova.

„Ništa mi nije, ništa!“ — odgovori Jakov jedva se dižući sa zemlje...

Vjetar je duvao sve jače. Iz komšiluka čula se je vika udovice Mare. Ordila je Anu, što ne ide za staroga Juru Petrova. Djevojka ju je pustila, da psuje, a kad je stara umukla, zapjevala je lijepim zvonkim glasom:

A ja hoću, što ja hoću:
Za nedraga ne ću poć.
Čekam dan, čekam noć,
Kad će moj Miljenko doć.

Noć je pala. Vjetar zavija. Vani je studeno.
Milica je proplakala cijelu noć.

VIII.

Kao grom odjeknula je selom vijest o smutnji. Iza tučnjave u krčmi nastao je pred Gjonovom kućom razgovor, koji se je malo po malo izrodio u grdnje i prijetnje. Proti Jakovu se iznašahu prigovori, da je star, nemoćan i blekast, te da će ženidbom upropastiti Milicu, najljepšu i najvredniju djevojku u selu. U ime toga činilo im se je sasvim naravno, da je Mladen otme stricu: „Uči io bi dobro djelo, a poslije bi to i sam Jakov uvidio."

„A ne bude li je htio Mladen, ja ću je zaprositi!" — reče mladi Petar Ivanov.

Stariji seljaci grdili su mladjariju radi toga govorenja. Gjonova Ive uzdisala je na kućnom pragu: „Pa još se tuže, kad udari krupa!"

Kad je Gjon čuo ženu, ustao je na obranu prijatelja. Ali u zao čas. Obasuše ga svakojakim pogrdama tako, da je bijesan navalio medju njih i počeo lupati desno i lijevo. Opet nastade gužva i vika. Muškarci dotrčaše sa sviju strana i umiješaše se u klupko, a žene doletješe iz kuća i opkoliše ih plačući i jaučući.

Oružnici učiniše kraj tučnjavi pohvatavši najveće smutljivce. Gjon vas isprebijan naslanjajuć se na Ivino rame (koja je dvojicu preslicom omarila po glavi) leže u postelju, da u bolima sluša ženine prikore.

Evo od ove smutnje čula se je vika u Miličinom komšiluku.

Sutradan svugdje je se govorilo o smutnji. Tko je znao i najmanju stvarcu o Milici i Mladenu, pripovijedao ju je s osobitom nasladom i veseljem. A glas je rastao sve to više u najrazličnijim pričama do nevjerojatnosti. Tko bi sreo Jakova, kazivao bi mu sve, što je znao. Za Milicom i Mladenom vrebali su svi bez iznimke, da im što reku, prigovore ili ih nagovaraju . . . Mladen se je strašno ljutio. Jakov je počeo vjerovati, da mu sinovac snuje o nevjeri. Milica, iz početka mirna i šutljiva, počela je plakati . . . A njezine suze bile su povodom, da je zanimanje svijeta sve to više raslo.

Jakova su uhodarili, kad bi dolazio k Milici, i sutra dan se rugali starčevom ljubovanju, a Mladena su pazili, kud ide, zavadjajući ga na prigodu, da se može naći u istom društvu, gdje je Milica...

Jakov je bio silno smućen i čangrižljiv. Nekom nepritajenom bojazni gledao je Mladenovo zamišljeno lice.

„Što snuje ?“ — peklo ga je ovo pitanje više, nego li išta drugo. — „Čemu ona njegova mučaljivost ? Što me bježi ?“

Dok je Jakov jednoga popodneva sjedio pred kućom i gledao u Mladena, dodje k njemu mladić i reče mu :

„Striče, ovo ne može više da ide naprijed. Ona smutnja od nedjelje pobunila je cijelo selo. Da se sutra i oženiš, riječi ne će prestati. Za to sam odlučio, da se selim.“

„Kuda ?“

„Tebi nek bude ovo stanje, a ja ću blizu Vodica. Ondje nema na daleko ničije kuće... Nemoj me od ovoga odvraćati : bit će ti utaman. Nego daj, da se uredimo izmedju sebe.“

„Nemoj, sinak ! Onda će bit još više riječi nego sada !“

„Nek bude, samo da ne dopiru do moga uha !“

Jakov se zamisli i pogleda Mladena, a oči mu se napuniše suza. Zatim se diže i udje u kuću. Iza pô sata se vrati i reče sinovcu :

„Dobro, Mladene ! Kada si tako skastio, nek ti bude. Meni nek ostane kuća i zemljište oko nje, a tebi eto sva druga baština u selu i primaknut ću ti još štogod u novcu.“

„Hvala ti, striče, na jasprama. Nešto sam i ja zaradio, otkad dodjoh iz svijeta... Sa mnom će samo doći ujac i ujna, a uzet ću konja i pseto... S tobom ću ostat, dok ne sagradim kuću, a ti odgodi ženidbu za dva, tri mjeseca...“

„Dobro, sinak, dobro. Uzmi još štogod ; nosi sve, što hoćeš, sve, ali ne govori za sada nikomu ništa. Nek se svijet smiri... Proći će ovo, a onda ćeš opet promislit.“

Dok su oni to govorili, dodje stara Jurka, Mladenova ujna, i poče pripovijedati :

„Što se ovo na svijetu dogadja ! Antikrst je ušao u čeljad. Promislite se. Onomadne se je oženio stari Anton Jurić, štono je donio puno tisuća, s onom mladom Perom Jozinom. Znala sam, da mu bratu i sinovcu nije bilo po ćudi, što se onako star oženi, ali tko bi mislio, da će mu za to kidisat na život. Promislite se. Oni spavaju na tavanu, a sinovac mu ispod njega punu crijepnju žerave posuo paprikom. Da

se Pere ne probudi, eto jutros bi ih našli oboje zadušeno, mrtvo... Nesretna svijeta... Što se ovo dogadja!...

Mladen se mrzovoljasto nasmiješi, a stric ga pogleda...

IX.

Prošlo je osam dana, da Mladen nije vidio Milice. Uza svu radnju nije mogao spavati. U njegovo srce uvuklo se je muklo nezadovoljstvo i neobuzdana čežnja.

Jedne večeri, dok mu je stric pošao k curi, sašao je na more, ukrcao se u ladjicu i izvezao se daleko od kraja. Kad se je oćutio sam u noćnoj tami, pustio je vesla i legao na krmu brodice, zureći u zvijezde.

Oko njega je lebdjela tajna mraka, nad njim se nadvila beskrajnost neba, pod njim je spavalo otajstvo mora... A duša njegova rasplinula se je u nejasnu mračnu bol žudnje, podstrekavane okrutnim prijegorom.

„Što mi treba? Čega ne imam?" — pitao je on svoje srce, koje je do sada uživalo sreću u samoći.

„Što će mi ona djevojka?"

„Ona? Nije li me gledala milije i sladje nego njega?... Nije li njezin glas odzvanjao veseljem, kad se je sa mnom razgovarala?... Nije li me tražila, i govoreći o stricu, koji je još bio izdaleka oceana, nije li uživala, što ima izliku, da može ona,... ne, nas oboje šaptati o mirnom sretnom životu dvaju dobrih srdaca?... Nijesam li sjedio do nje na travi, u samotnom zakutku, dok je pazila ovce?... Sunce je izmamilo iz njezinih grudiju slatki miris svježine, a tanko povjetarce ga k meni donijelo"...

S kraja zapiri lagani slap otajna mirisa mladoga proljeća, jak i opojan kao djevojačka njedra...

„A sada ona plače!... Zašto?... Strah pred ledenilom starosti?... Bol, što mene gubi!?... Ne će li se pitati: gdje sam; ne će li me se zaželjeti?... A ja sam je se odrekao!...

„Zašto?"

„... Moralo je biti!"

„Moralo?"

„... Zar sam joj imao toplo govoriti proseći je za strica; zar sam je imao žarče poljubiti, i to ne u čelo, nego u usta, zdrava i crvena, kad sam joj stavio stričev prsten na ruku?... Zar sam je imao zazvati u maslinjak one večeri, u oči njegova dolaska, i privinuti je negdje

u tišini, ... u mraku, ... na grudi, ... izljubiti joj lice ... i grleći je, reći joj: — Zbogom! ? ..."

Lagani val se odbije od boka ladje, prospe se u tisuće zrna biserja, i zašušti.

„Imao si! ..."

„Imao si!" — šaptao je sam sebi, a njegov je glas zvučio slatko kao riječi svodilje.

„Imao si, i vidio bi, da u njoj kuca toplo srce, ... da je njezin zagrljaj jak za klonulost starca, ... da su joj usne žarke, poljupci vatreni ... Njezine zjene, obrubljene ugljem trepavica, ne mogu mirno gledati starost, a da ne plaču od čežnje, gaseći žeravu ljubavi, koja je imala tebe ogrijati i obasjati mrak tvoje samotne duše ... Radi tebe se je obećala, da može biti s tobom ... Ti si njezin grobar, plaha i jadna nemoć, koja ništi sve ono, što joj je odano, ... milo ... Nemoć. ili okrutnost ?" ...

I Mladenu padnu na um riječi junačke djevojke, udovičine Ane. ... Sjala je sreća iz njezinih očiju, dok je govorila o budućem milovanju, a onda je bezobzirnom iskrenošću stala otvarati rane, kriveći ga s nesretne Miličine sudbine. Kako je bolna, a kako lijepa bila istina! ...

„Što započeti ? ! ... Oteti je stricu i ostati ovdje ? ! ... Ne, ne; nikako ne ... Otići, otputovati nekamo s njome, da nas nitko ne vidi, ni ne nadje ... Daleko od svakoga, negdje u samoći živjeti i milovati se! ...

A stric ? ... On će se utješiti; njemu nije do ljubavi ... Proći će koji mjesec, i oženit će se s drugom ... Onda će se smiriti i tražiti nas, gdje smo — pa će nam pisati:

„Vratite se kući, draga djeco! .... Nije bila potreba, da bježite. Mogli ste mi odmah reći — „volimo se", i ja bih vas bio blagoslovio" ...

„Uteći, uteći. Nestati pred svijetom i biti sakriven, kao što mene skriva ova tama na pustoj pučini, a da je uza me ona, mlada, topla, mirisna ..."

Slatke se sanje preliše malo po malo u tvrdi san ...

— —

Probudi ga oštar i jak hitac. On se prenu i pogleda .... Stajao je u brodici nedaleko od sela ....

„Što je ono bilo ? Gdje ? Tko ?" — zalud je promišljavao ... Bilo mu je sudjeno. Zahiti pregršt mora i umije se. Sjede i zaveze.

Na istoku se je dizao dim zore, nejasan kao radjanje ljubavi... Prvi zvukovi ptica oglašivahu se plašivim pijukanjem. Cijeli je kraj pokrila napetost zadnjega disanja u snu, iza koga nastaje na pola svijesno budjenje: sporo rastvaranje cvijeća i pretvaranje jutarnje rose u alemlje, uz jaki naravni miris sna, još ne umiven jutarnjim povjetarcem, niti osušen žarom sunca... U onomu budjenju života struji zrakom jaka omama: iz polusvjetla i mirisa radja se želja za užitkom, koja sputava misao, a daje maha neopredijeljenom čustvu, da zahvati cijeli život tamnim nagonom...

Uz bijelo žalo povlači se putem stado ovaca... Goni ga pastirica...

„Ona?..."

Mladen upre u vesla i primakne se kraju.

„Da, ona je, ona,... Milica"...

Ne dajući znaka od sebe, slijedio ju je, dok nije zamakla za rat... Tada okrenu brodicu kraju i iskrca se.

Dršćući od uzbudjenja tražio je djevojku i našao je u istom onom skrovištu, gdje je oćutio miris toplih njedara.

Zelena trava odisala je svježinom jutra. Samonikli bršljan pokrio je goli kamen. Meki ležaj stajao je još uvijek u tami ne dodirnut od prvog pamika zore.

Mladen sjede uz Milicu i podiže joj glavu. Iz njezinih očiju kapale su bistre suze... On je privine na prsa, stade joj ljubiti oči i obraze, i upijajući miris njezine puti, šaptaše: „Ne ću te pustiti, da ugineš,... ne ću te pustiti..."

Davno je propjevao modrokos, davno se je počelo uspravljati cvijeće rastvarajući latice... davno je zarudjelo nebo i svjetlost ušla u tiho zaklonište, a djevojka se vidjela u njegovu zagrljaju i turila od stida pred sobom glavu u polutamu mladićevih prsiju, stiskajuć ga rukama i šapćući: Grijeh je, veliki grijeh...

— —

Kad je svanuo dan, vraćali su se utrenikom k stadu.

Mladen se zaustavio kod jedne pole i reče:

„Sad mi je ići doma. Sutra dakle, na Jurjevo pred zoru, kad izvedeš ovce za planinu, čekat ću te na vrh stijenâ... Ne žali za domom. Kad se tvoji primire, opet ćemo na more, a dotle ćeš ga zamijeniti zelenom bosanskom ravnicom."

U isti čas, baš ispod sebe, ugleda Mladen Ivu Gjonovu, gdje leži sklopljenih vjedja pod smriječjem.

X.

Sunce je već bilo odskočilo, kad je Mladen došao doma. Vrata od kuće našao je zatvorena.

Ujac Toma ga ugleda iz vrta i došav k njemu, sjede na prag i poče uzrujano šaptati staračkim drhtavim glasom:

„Nesreća se je dogodila, sestriću moj, velika nesreća. Jutros ti je stric dobatao pred zoru kući... Tražio te je svugdje. Onda mi je kazao, da su ga noćas, kad se je vraćao od djevojke — a da nije bio s njom, nego da se je do toga doba razgovarao s Matom — da su ga potjerali kamenjem. On je izvadio samokres i pucao, dabome pucao u zrak, da ne bi koga ubio. ... I onda je došao doma i tebe tražio... A kad te nije bilo, upitao me je, znam li ja išta, da ćete se dijeliti. Ja rekoh: Ne znam. A on nešto zamumlja, pa mi reče, da ti kažem, kad dodješ, da je on zakrakunao vrata, i da ide spavat, a ja neka dadem težacima radnje."

„A jesu li ga udarili?"

„Nisu, jer ne bi bio onda pucao u zrak."

Mladen reče Tomi, da mu je poći ladjicom u varoš, i uputi se k moru.

U to doba vrtio se je po krevetu njegov stric, mučen svakojakim mislima.

„I na život mi vreba, a zašto?... Nisam li mu ja slao novce, nisam li ga zvao k sebi u svijet, nije li mojim trudom podigao stanje? .. A šta sam mu ja?... Tudjinac, neprijatelj, zlotvor, krvnik... ili sam mu stric, rodjeni stric?!... Hoće da mi otme curu, i to baš sada, kada ju je za me isprosio, neka se pripovijeda po svijetu o meni, što se nije ni za kim čulo... Sada baš, i ako mu prvo nije nitko branio da je uzme... A sve muči i šara, vadi se, kao da žali, što svijet govori i naklapa o diobi... A onamo mu je podjamna duša i dlakavo srce... I Milica se je promijenila. Kaže, da je svijet progoni, a ne govori ništa o Mladenu... Nije meni, što je onako tužna i što me bježi... A zašto?... Što sam u godinama?... Zar se u svijetu ne žene baš od mojih godina, i to za cure mladje i ljepše i bogatije od nje... Ali da, ne ćemo tako, sinovče, ne. Dobar je Jakov, ali se ne će „dobri Jakov" pustiti, da ga njegov sramoti.

Ove i ovakove misli tištile su njegove moždane i napunjivale ga neutaživom srdžbom.

Nešto prije podne se je digao i umio. Kad je otvorio kuću, dočeką ga pred vratima Ive Gjonova i potegnuvši ga za sobom u kuću ispripovjedi mu, kako je jutros, dok je ona ležala, Mladen rekao Milici, da će je sutra pred zoru odvesti u Bosnu.

„A jesu li bili na samu ?“

„Ne, nego su hodili putem.“

„A nisi ništa vidjela ?“

„Ništa zla nije bilo.“

„A ona, je li što odgovorila ?“

„Nije ništa.“

„Dakle sutra ! sutra ! Čekaj, momče, prevarit će te stari ovoga puta. Ti ne kazuj nikomu ništa, a u jutro ćemo vidjeti . . .“

Jakov je još dugo vremena govorio s Ivom i jadao joj se. Napokon je otpusti, a pozovne u sobu težake.

Tri jaka zagorca unidjoše k Jakovu. On ih upita :

„Mogu li se pouzdati u vas ?“

„Možete, gospodaru !“

„Onda dobro. Sinovac mi sprema nevjeru. Noćas me je potjerao kocima, a sutra pred zoru misli mi na vrh stijena oteti curu, kad bude gonila ovce za planinu. Vi ste za danas prosti, nadnica vam sve jedno teče, a suviše dobit ćete svaki po dvije lire, samo noćas čekajte na vrh stijena i čim spazite Mladena, ščepajte ga i svezana ga dovedite u stan Ive Gjonove. U stanu ga čuvajte, dok ja ne dodjem. Eto ovo . . . i ništa više, . . . a ne činite mu kakva zla.“

„Kakova zla, Bog te vidio, ta sinovac Ti je, a gospodar je i on. Nego eto, hoćemo to, da se mali osvijesti“ — reče najstariji, poslije nego li je pogledao drugu dvojicu.

„A sada treba samo mučati,“ pomisli Jakov. „Kada on dodje, ja ću se prenavljati, kao da nema ništa izmedju nas, i lijepo milo ću mu govoriti kao i on meni, a noćas čekat ću ga u mraku, kao što je i on mene čekao, i uteče li težacima, otme li djevojku, bome ne uteče ga mojoj puški . . .“

Cijelo popodne punio je Jakov fišeke svoje ostraguše i prigledavao samokres. Izašav pred kuću, čekao je uzalud sinovca, i svaki čas je pitao Tomu, gdje je . . . Kad mu je dodijalo čekanje, opremio se je za lov i pred sunce umicalo uputio se iz doma.

Pred avlijom sretne Mladena i ne mogav se suspregnuti, reče namrgodivši obrve:

„Sinovče, a j n o, v a t a j n o“[1].

„V a t“[2] — upita mladić.

„A j n o, v a t a j n o!... Idjem u lov, a sutra ću opet doma.“

Mladen slegne ramenima i udje u dvorište.

Jakov se je korio s nepromišljenosti, ali se utješi: „Bio bih puknuo od muke; sada mi je bar lakše na srcu.“

Prolazeći putem mimo Miličine kuće, vukla ga je neodoljiva čežnja, da se javi djevojci, ali strah, da se ne oda, zaustavi ga. „Neka ona noćas ide, ja ću je junački zadobiti...“

I odvaži se, te podje uz planinu.

Polagano se je penjao mrk kao mrak, sanjiv i sustao.

„Trebalo bi se požuriti“, mrmljao je, „stignut će me noć prije nego uzadjem.“

Došav do na pô puta sjede pod divlju krušku, da se odmori.

Desetak metara ispred sebe opazi dvoje čeljadi. Prepozna Ivu i Gjona. ... Ive je hodila brzim korakom čobanice predući kudjelju, a Gjon još slab od udaraca klipsao je za njom noseći u krtolu rasada za duhan. Ona ga je svaki čas dozivala, tjerajući ga, da se žuri, a njemu je imalo biti teško, jer je bacio krtô i prekržio ruke na prsima.

Baš malo podalje više puta bjelasala se je planina na visokoj okomitoj hridini, od koje se je nazad dva mjeseca odronio brijeg i porušio put, satro vinograde i zasuo jednu potleušicu.

Kad je Ive došla pod hridinu, kleče Gjon na koljena i glasno uzdahnu:

„Daj Bože, da se opet sori planina“...

Žena se obrnu, ugleda ga, ču ga, i uprepaštena od grozote doleti k njemu i padne mu u naručaj jecajući:

„Nemoj, Ivane, nemoj, Ivane, bit ću ti dobra, dobra i pokorna!“

Od straha ga je obasula poljupcima i molila, da se ustane. A kad se je digao, objesila mu se je oko vrata i provela ga uz hridinu moleći se Bogu....

— —

A Jakov se je sakrio, da ga ne vide, i mislio, kako je nesretan njegov prijatelj.

„Ne ženi se starom djevojkom“ — ozvanjala mu je u ušima njegova preporuka: Stara djevojka,... strašna pokora...

I pred njegovim očima otskoči Milica, a osjećaj milja prostruji mu cijelim životom...

[1] (engl.) ja znam, što ja znam [2] (engl.) što?

XI.

Kad je pala noć, prošetao se je Mladen po imanju. Nikada do sada, nije mu se učinilo biće ljepšim, vrt urednijim, izvor svježijim.... „Gdje ću naći udobnije kuće, gdje ovaj vidik, gdje ugodniju samoću, okruženu mirisom zraka i mora?..." Opustjet će njegov dom bez njega, a stari Jakov ne će više paziti na cvijeće uz potočić, niti se starati za urednu ladjicu... Zašto trud dugih godina, čemu ovaj raj, kad ga ne će imati tko uživati?... I njemu dodje, da razvali ogradu oko izvora i pusti vodu, nek nosi i zemlju i cvijeće... Htio bi uzeti sjekiru i posjeći procvale voćke, a najprije onu trešnju uz potok... Ni ladje ne bi poštedio... Sve, sve bi satr'o, jer zašto da on otide, a srce njegovo ostane uz djelo teškom mukom uradjeno, kad mu nije sudjeno uživati ga?

Ali mu bol bijaše jača i milija od srdžbe, a ugoda plemenite tuge nukala ga na prijegor i dobrotu. „Neka mu bude i vrt i potočić... i dom i vidik i miris i more... sve nek mu je, sve..." mislio je lutajući od vrta do vrta, da zadnji put vidi i pozdravi prvašnje zadovoljstvo rada...

Kada mu je bilo previše boli, pošao je k Tominoj kućici. Unutra se razgovarahu stari i stara. Ujna je govorila:

„Reci malomu, da ne pušta sve... Ovce moje neka ne daje"...

„Šta ovce?!... Sokola moga, Sokola nek ne da ni za što na svijetu!"

„Onu rudu nek barem ostavi..."

„A ćuku?... Pametniji je od čeljadeta..."

„Bijedni i dobri moji starci!" — uzdahne Mladen i tukne na vratima.

Toma mu otvori. Mladen unidje, pozdravi ujnu, sjede na stol i mučaše.

„Ti si blijed, Mladene, što ti je?" — reče stara.

Ništa mi nije ujna, ništa; tako znaš, misao. Eto, odlučih odilazit odavle.

„Da, rekao nam je stric, da ćeš se dijelit."

„Ne, ne ću, nego ću bježat, ali ne sam. Noćas ću ujagmiti Milicu."

‚Na Sokolu?" — upita Toma.

„Na Sokolu, i odletjet ću na njemu s njome daleko preko granice...

„A natrag?"

„Kad Bog dade, i kad budem mogao. Vi ćete do koji dan za mnom. Načinit ću vam kuću kao ovu i još bolju. Kupit ću zemlju uz rijeku, imat ćemo plodnih oranica. Nabavit ću mnogo živa, a ti ćeš ga, ujno, paziti u djetelini. Tamo sve radja ; debela je zemlja, a rijeka donaša zimi naplov ; ne treba gnjoja . . . Tamo se ne trapi mašklinom, niti će ti se, ujče, zgrbaviti pleća pod motikom. Volovi potežu plug i prevrću mekotu. Onamo te ne bije čelopek, niti se odbija žega od pusta krša . . . nego se proteže ravnica kao more, puna žita, loze i voća . . .

„A izlazi li gore sunce iza Biokova ?“ — upita stari.

„Kakovo Biokovo ? ! . . . Biokovo je evo nad nama, a onamo je daleko. Onamo se sunce radja iza ravnice . . .“

„Ne, ne, sestriću . . . Bio sam jednom u Splitu. U jutro, kad se ustadoh, stislo me nešto oko srca, kad nisam vidio ovaj naš kraj . . . Jedva mi se je vratio život, kad sam se iskrcao na gat . . . Ne, Mladene moj, ne odcjepljuj me od moje zemlje i kuće . . . Kad si nas izveo iz naše potleušice i doveo u ovu zidanicu, svaki dan bih i ja i žena plakali spominjući se našega siromaštva, naše propale kapavice . . . Eto zato sam je i razvalio, da je ne vidim više . . .

„Kuda bi dijete moje“ — poče plačući starica. — „Kuda ? Zar da ostavim tužna i jadna moga Pavla, da se ne može više majka naplakat nad njegovim grobom . . . Kuda ti ? . . . Kada te gledam, čini mi se, da vidim svoje dijete . . . One oči, i obrvice, i usta, i nos . . . sve sve . . . Vršnjaci ste bili . . . Majka ti je umrla od rodjenja . . . Oboje sam vas dojila i odgojila . . . a sada da vas oboje gubim . . . Ostani, Mladene . . . ostani, dijete moje ! . . .

Mladen se zamisli malo, a onda reče :

„Pa dobro, ujče, dobro ! Ostani ti ovdje, ne ću te silovati. Uzmi preda se moju baštinu, dok se ja vratim. Ne boj se, ujna, ne ostadoh za vijeke bez vas. Vratit ću se brzo . . .“

Mladen ne mogaše dalje od ganuća. Poljubi ujnu i iz dje, a Toma podje za njim.

„I ćuku mi vodiš“ — jaukaše starac, kad je Mladen odriješio prepeličara.

„Zbogom, Sokole, zbogom !“ — šaptaše u štali starac ljubeći konja u bijelu pjegu na sred čela, „i vrati se s gospodarom. Lako ćeš naći put: hajde prema onoj strani, gdje vidiš sunce o podnevu.“

Kao ukopan gledao je Toma Mladena, kako se je izgubio na vrancu u crnu noć.

XII.

Jakov je došao u Ivin stan. Gjona nije našao: žena ga je poslala u Zagoru, da traži težake.

Ive, željna dogadjaja, najprvo je ispitivala Jakova o Mladenu i Milici, a onda ga je zaklinjala, da se ne pusti prevariti od sinovca. „A kada ga dovedu vezana u stan, ja ću mu odčitati prodiku, kako se ne smije pristajati za tudjim curama, a kamo li stricu otimat djevojku . . ."

Po malo je odmicala noć i prošla ponoća. Jakov pogleda na uru, uze pušku i otidje.

Vani je bilo studeno. Jakov se požuri. Kada je došao na zasjedu, sjede i prebaci pušku preko koljena.

Iz početka je bio miran i ustrpljiv.

„Da mislim o čemu ?" — padne mu na um. — „Drugačije će me prevariti san."

„Misliti ?! Zar to nije muka, siliti se i uvjeravati se, da nešto nije, ili ne smije da bude, što ćutiš, da mora biti ? . . . Pa što misliti ? . . . Do mala će, uteče li, proći ovuda mlad čovjek . . . hm . . . moj sinovac, na vrancu sa djevojkom u naručaju, a ja ću . . . bum . . ., i pogodit ću, ne konja . . . — onakova još ne vidjeh — ; ne djevojku . . . — draga mi je . . ., — nego . . . A šta će biti, onda ? . . . Zar će Milica poći za ubojicu ? . . . A tamnica ? Pa neka me i ne osude, zar ne će ostati na meni sramota, da sam ubio sinovca? . . . A da slučajno ranim nju ? . . .'

„Pa čemu sve ovo ? . . . Radi Milice !"

„A ljubim li je ? . . ."

„Da, ljubim li je ja, koji nikoga ne mrzim, koji ne bi ni živinčetu učinio zla, ja, „dobri Jakov", koji pada u nesvijest pred rumenilom krvi ? . . ."

„. . . Kod nje samo ćutim slabost: nestaje mi srca, pameti, snage: napadne me bolest od nemoći . . . A njoj se hoće krepkoće i mladosti, hoće se, da oćuti jakost moga zagrljaja, a ne da ja klonem pod njezinim rukama, kao one prve večeri."

„Ljubim li je za to ? . . . Zar ne bih pred drugom jednako drhtao do bezsvijesti, opojen njezinom mladošću ?"

„A Mladen ?"

„Zar je on kriv, ako se je nehotice zaljubio . . ., a može li se i njoj šta prigovoriti, ako bi radje pošla za nj, nego za me ?" . .

„I zato ga ubiti ! . . ."

Nešto zašuška u blizini. Jakov se strese i zadje dublje u zasjedu... Sustežući dah stajao je neko vrijeme, a kad ga uhvati jeza od tamna mira, izadje na put i došulja se do okuči, odakle se je širio prostrani vidik. Uspev se na hrid uz put, gledao je desno i lijevo, a najviše u svjetlost neba.

Sa zapada sjeknu munja. Daleki tutanj gromova bio je sve to jači. Nebom odsijevaše blještilo rek bi zgusnutoga svijetla, štono je uzmicalo pred crnom gomilom oblaka.

„Da podjem u stan, da se zaklonim ?"

„Sada ? Baš sada, kad mu je na ruku, da neopažen uteče ?"

Prva splata vjetra pred neveru proleti praznninom noći. Velike rijetke kaplje počeše mu probijati kroz odijelo... Noć je crna i strašna, a munja što sijevne, samo joj otkriva grozotu... Negdje u blizini lome se gromovi.

Iz dugih travka pišti prama nebu, kao od boli... Zrak je pun nemira i straha, živci se natežu, srce nemirno kuca, a sve sili na bijeg...

„Ne, ne, uteći će mi..."

Pljusak kiše proli se kao potok. Sa planine stade se niz točila orljati kamenje... Blizu njega otječe jak mlaz vode raznašajući zemlju, potkapajući travu... Kiša raste i raste, brzice bujaju, put je poplivao, škripi se napuniše vode, a povodanj odlijega kao buk.

„I ovo ti je baš na Jurjev dan, a početak proljeća !..." šaptaše Jakov zaklanjajući se poda hrid.

Kiša još ne prestaje. On je prokisao, a vjetar mu probija kroz staračke kosti.

Malo po malo poče se razgaljivati... Rastrgnuti oblaci kao crne raskidane krpe tjeraju se nebom. Još malo i kiša utihne, a kroz proplanke zaurla bura, silna, žestoka, ledena.

Na istoku poviri bjelilo zore. Jakov mokar i leden uputi se stanu mrmljajući :

„Ovu noć pretrpjeti ! Pa još da ne bih bio pucao! Bih, bio bih ga smjestio kao zeca !"...

XIII.

Idući tako putem, ugleda Mladenovo pseto. Nesretno živinče okrvavljenih nogu doskakalo je k Jakovu i cvijeleći kao čeljade stade ga potezati zubima za nogavicu.

„Ajde ća, pusti me !..."

Ali pseto ne prestajući režati opet ga uhvati za hlače.

Jakov ga pogleda. On se preplaši od očiju pseta. „Kako gleda! Kao čovjek! Bože mi prosti, kao čovjek!...“ I on se sjeti, kako mu je bilo u Zelandi neugodno samu samcatu sa svojim kučkom. Sve zna, sve razumije. Ti si i on sam, a plaši te njegova „pamet“.... Čudno je i malo dijete, kad štogod pametna reče, a kamo li kad živina očima govori... Još ovaj... I njemu pade na um hiljadu priča, koje mu laizivaše stari Toma...

„Jednom idem ja, — šaptao je važno starac — uz planinu, i tjeram na Sokolu hranu... Ćuko ide pred nami. Na jedan put se ustavi, zareži, vrati se podvijena repa i uzlaje se na me i na Sokola. Mislim se ja, što može bit, i podjoh naprijed... Ćuko me uhvati za hlače i ne da mi ni koračit... Nije ovo bez ništa, pomislih, i ustavih se, a Sokol proslijedi... Opet ćuko laje pred Sokolom, ali Sokol ne će da se ustavi... ne plaši se on... Tada se ćuko provuče Sokolu medju noge, a Sokol, da ga ne satare, pade... Ja dotrčah i podigoh ga. Zdrav je bio i neozledjen... Kad se okrenuh, imadoh šta i vidjeti: Desetak aršina pred nama zavilo se nasred puta puno klupko zmija, pravih pravcatih crnostriga... I tako eto i opet spasio moj ćuko i mene i Sokola...“

— —

„Što ćeš?“ — upita opet Jakov.

Pas zadje iza njega i stade na nj lajati tjerajući ga.

„Valja, da je štogod!“ — reče Jakov i podje za kučkom.

Pas ga je vodio do na vrh stijena. Nedaleko od puta ugleda Sokola. Teškom mukom se provuče do konja... Na Sokolu nema ulara. Valjada je bio negdje vezan i sam ga odriješio...

Pseto obadje konja i stade nad jednim škripom.

Jakov se uspne.

Ispod njega u jami leži na pola u vodi Mladen, vezanih nogu i ruku naopako. Jakov sadje, zametne se s na pô mrtvim mladićem i jedva ga iznese na travu kraj Sokola.

Konj pruži glavu i usnicama dotakne obraz mladoga gospodara, a onda, oćutjev zar, da mu je lice toplo, da je živ, ustrese vratom, podigne uši, zaiskri očima i zahrže, da se je potresao zrak, kao tmica što se uzdršće, kada kroza nju probije trak svjetla.

Jakov pridigne sinovca na Sokola, koji je neustrpjivo kopao kopitom. Držeći onesviještena mladića, stupao je on uz konja plačući.

Kada ga dovede do stana, zazovne Ivu. Ona izadje i pomože unijeti Mladena govoreći:

„Neka ga, neka ; ne će mu više pasti na pamet."

„Ne govori, Ive, tako. Vidiš li ga: samo što diše."

„A ništa mu! Na mladu je, zanest će. Ali nije mu s gorega. Bit će mu usvijesna ova noć."

Jakov sjede uz vatru i zamoli Ivu, ako joj nije mučno, da svuče i leže Mladena.

„Kako mučno! — reče ona. — „Da ti znaš, koliko sam ja mrtvaca do sada preobukla!"

Ive prostre stelju i počne svlačiti Mladena. Njegovo tijelo bilo je puno gliba. Ona umoči maramu u vodu i poče ga prati... Iza njezine koštunjave ruke bijelila se je mladićeva tvrda put. Krasni njegov život, pun snage i topline, počivao je pod ledenim pogledom ubojite žene... Ona ga gledaše i poče joj se topiti led, a osjećaj milja i slasti obuze joj cijeli život i prostruji kroz ruke, koje se uzdrhtaše... U njoj se ukaza po prvi put mekoća ženstva, ... i ona je sve opraštala: i pokušanu otmicu, i nepravdu nanesenu stricu... Ne samo; nego je mislila, da mladić ima pravo... Na njezino osorno lice spustio se veo blagosti... Ruka joj ne bijaše više okrutna, nego mekana, i njezino srce ga poče žaliti... A sve to proživjela je ona u jedan čas, prošaptavši sama za se:

„Bože mi prosti, ali je lijep!"...

— —

Skoro u isti mah prenu je bolno jaukanje. Jakov se je uhvatio obaju koljena i ajmekaše.

„Što je?" — upita Ive.

„Reuma, reuma... Jao meni, jao meni!..."

Jakov doista trpljaše užasne muke. Noćas je popio vlagu povodnja, a strašna bura ju je smrzla u starim, bolesnim kostima... Reuma... grozna bolest!... Sada će on, po običaju, leći u postelju, i ne će moći za tri cijela mjeseca nikuda s mjesta... Mršavo njegovo lice još će više upasti i pocrnjeti... Oteći će mu noge... Muka će mu razdirati život... A Milica će za sve to saznati i ne će više za nj mariti. Ta tko bi i pošao za bolesna starca...

„Jao, jao!..."

On gleda Ivu i vidi je, gdje tare Mladena i uvija ga u tople pokrivače. Ona ga zove, ali se ne breca, ne prodika mu, nego ga plačljivo

dozivlje milim glasom ... „I ona kao da je za nj, i ona ... Svak se je digao proti meni, svi do jednoga ...“

U stan udje jedan od triju zagoraca i šepajući na jednu nogu poče se tužakati:

„Gospodaru, propadosmo! Svezasmo ga, kako reče, poslije nego nas je izlupao. Kušasmo ga dognati u stan, ali nas izgrize pseto ... Od muke ga bacismo u jamu ... Da se ne smišljasmo na te i na Boga, valaj bi ga bili smjestili ... Što ne učinismo mi, bit će noćašnja nevera ... Nego hajde sa mnom, da ako ga još nadjemo u životu; grehota je onakove mladosti. A smiluj se na nas, ne izdaj nas: imamo nejačadi ...

„Živ je; tamo je na stelji ... Podji ... u m i r u ... božjemu“ — tepaše Jakov.

„Jao, jao!“ ... prenemagao se je i mislio:

„Nadvladao me je, i ako je podlegao ... Ona će mu se obećati, a mene će za vijeka izjedati sramota“ ...

Malo po malo prenuo se je Mladen iza tvrda sna, koji ga je obrvao s velike muke, i prošapće:

„Gdje sam! ...“

„U stanu, u mene u stanu. Stric te je našao i doveo ...“

„Stric? Dobar je moj stric ...“

— —

„Aj, sinovče!“

„Što je, striče!“

„Evo, sinak, do čega dodjosmo. Tebe izmrcvariše, a mene napade bolest ... Što mi ne kaza? ... Ja bih ti bio i sam rekao, da je cura za te ... Ti si je birao, uzmi je ...“

„Baš si pravi čovjek ...“ — reče ushićeno Ive ...

A on se namrgodi i pljucnuv na ognjište promumlja:

„Gadna ženo!“ — — —

XIV.

Kroz cijeli onaj dan bila je Milica plašiva. Činilo joj se, da će netko prokazati tajnu: a radi toga strašila se je i same sebe. Sreća je previše nenadano banula poslije duga pregaranja i gorkih suza, pa ju je prenijela u uživanje slično pijanstvu, kada se je teško oteti istini. Mučila ju je uz put i misao na rastanak nimalo častan za roditelje. Strepila je i pred dolaskom Jakovljevim, pa je ranije legla, tužeći se, da joj je slab život.

U postelji je drhtala od spominjanja i čežnje. Još noćas, još samo malo uri, i ona će odletjeti na vrancu preko planine, počivajući u njegovu zagrljaju.

Još no-ćas, još no-ćas, odzvanjalo je u njezinim ušima jednakim taktom ure, i uninalo je u san . . .

Kroz sklopljene vjedje ugleda ona Jakova, crna i mršava, gdje se ceri zlatnim zubima . . . „Uteći misliš, golubice, uteći ?“ pita on porugljivim smiješkom. „Zar ne znaš, da je tvoj život osudjen na vječnu muku uza me ? Ili ne vjeruješ ? Znaj, da ja nijesam čovjek, čeljade kao ostali ljudi . . . Ja sam tvoj usud, komu ne možeš uteći : Prignut ćeš šiju, tudja ženo, a ja ću te zato samo koriti i izjedati . . . Evo gledaj !“

I Jakov se pretvori u gadna zmaja sa sedam glava. Iz svake duva napored leden vjetar i žestok oganj, te ništi travku i cvijet . . . Kuda on prolazi, kao da je smrt haknula . . . Iz daleka silazi k jezeru, gdje stoji sama ona . . . Milica . . . Bog zna, koja po redu.

Zmaj se blizi rastvorenih žvala, a njoj tavni lice, pada snaga, vene srce.

Kad eno tamo s brda, odakle se sunce radja, leti Mladen na konju, a oko njega poskakuje pseto . . .

„Baš kao u priči, kao u priči“, — pomisli djevojka, veseleći se spasu. . . . Ali najednom, baš kad je imao doći do nje, pade Mladen s konja i nestade ga nevidom . . .

„Ajme meni, majko moja !“ zaviče Milica i probudi se.

„Što ti je, dijete ?“ — upita je stara, došavši blizu postelje. — „Što ti je ? Ti govoriš, dršćeš . . . Lezi i ne ustaji jutros . . .“

A ona je u vrućici mirila mater :

„Ništa mi nije, ništa. Sanjala sam nešto strašno . . . Ne boli me ; vidjet ćeš : Ustat ću se odmah, idem odagnat ovce. Zakasnit ću . . .“

„Ti buncaš, lezi. Stopro su dvije ure preko ponoća, kuda ćeš . . .

Iz daleka bljesnu. Stara poviri na vrata.

„Ozdala se sprema nevera. Nema danas nikomu hoda za stijene . . .“

„Nema ? A ima, majko, ima, pa makar se nebo srušilo na zemlju . . .“

To govoreći, diže se djevojka. Njezine oči bljeskahu kao strijele, mlado tijelo drhtaše kao zrak pred oluju.

Grom odjeknu silnom tutnjavom. Starica svlada kćer i plačući, držaše je, dok se je otimala.

Umorna klonu djevojka i usnu.

Stara izadje na obor. U Ane goraše svijeća. Zazovne je, a ona izadje.

Obje udjoše u kuću i nadjoše Milicu gdje se oblači.

Ane je pomože leći, a Milica govoraše:

„Zar i ti, Ane? Ni ti mi ne daš; ti, koja si govorila, da bi za svojim odletjela do na kraj svijeta?... Pusti me, pusti, ljubavi ti tvoje, jer će on svisnuti od tuge, kad vidi, da me nema... Pusti me, da bježim s njime, jer ja sam njegova"...

...Stara se prepade i bojazljivo pogleda Anu. Lomatala je rukama i napokon ih skrstila iza vrata plačući, da joj je kći šenula pameću.

„Muč!" — otresao se je na nju muž, koji je u polumraku prisluškivao svaku riječ kćeri...

Ane je stavljala Milici na glavu mokru maramu, dok je ona gledajući prijateljicu bezsvijesno tiho pjevuckala:

A ja hoću, što ja hoću:
Za nedraga ne ću poć.
Čekam dan, čekam noć,
Kad će moja mladost proć.

Malo poslije zazvao je Mate ženu i zavrgao s njome ovaj razgovor:

„Jesi li čula, kako spominje Mladena, i kako se je očitovala?"

„Pa nek joj bude. Ne ćemo nju jedinu unesrećit."

„Dakle će svijet imati pravo!"

„Nek ima! Stara je riječ: Što svijet govori, ili je bilo, ili će biti."

„A ja da ostanem prijekoran i sramotan?!"

„Nisi se na to osvrtao, kad si bio mlad. Zar me nisi ujagmio, kad ti me ne htjedoše dati?"

„Pa nek otimlje i on nju, kako je i namislio!"...

— —

XV.

A onda?

Zar zaslužuje iskazivati trenutačne boli, iza kojih dolazi velika neočekivana sreća? Čemu li opisivati malu zgodu duševne muke onoga, komu je sudjeno trpjeti za cijeloga života?...

— —

... Sutradan doveo je Mladen na konju bolesna strica. Ulazeći u avliju ugledao je Tomu, gdje sjedi podnijemljen i tupo gleda u zemlju. Kad ga zazovnuo, a on ugledao Sokola i ćuku, džipio je na noge i od radosti proplakao...

Jakov je pred večer istoga dana poručio po Matu, i kad je došao, potužio se na svoju ranu starost i bolest. „A ono dvoje, mlado je i zdravo. Mladen ju je izabrao, pa neka mu bude!"

Jakov podje u Split u sumporno kupalište i poslije mjesec dana se vrati kući dobro oporavljen. Sutra dan po dolasku slavilo se je vjenčanje.

Poslije pira i veselja ostavio je Jakov razigrano društvo i pošao vidjeti, je li niklo kauri-drvo. Imao je što i vidjeti!... Onaj povodanj raznio je svu uskopanu mekotu i nasuo povrh gologa kamenja veliku naslagu šljunka. Samo u jednoj maloj plitkoj škrapici, u stancu kamenu povirio je iz nanesene zemlje stručić..., sa dva lista, kao šimširova..., da, pravo pravcato kauri-drvi.

XVI.

Minulo je pet godina. Ujac Toma još uvijek redi Sokola i prpa po vrtu. Ujna če i pase ovce moleći se usput Bogu, da Milica rodi žensko, pa će stara Jurka za rana naučiti malu tkati, da se ne pometnu krosna, u selu...

Stari Jakov se sunča pred kućom, radi kakav sitni posao, popravlja sude i oblazi svaki dan još preostali stručak kauri-drveta. Ogradio ga je zidom, da ga voda ne odnese, pokrio staklom, da mu vjetar ne naudi, a zasiplje ga umjetnim gnjojem i svakim ga danom zalijeva, da ga obrani od suše. Pa ipak stručak se jedva maknu s mjesta u svih pet godina...

Jakova nije nitko vidio u selu. On se razgovara sa starim Tomom, ili se igra s Mladenovim sinom, koji je na malenom buku potočića uz trešnju namjestio mlin od trstike, pa se smiješi gledajući, kako ga voda okreće... Prepeličar je narastao velik, a mali ga je zauzdao, i jaše na njemu obilazeći cijeli obor. Jahajući zadje i u štalu i ustavi se kraj Sokola, a konj ga usnama škaklje po vratu...

Mladen je proširio biće i u poslu traje dane. Milica je vrijedna stopanica, ljubi muža, a njeguje boležljiva Jakova.

A on? Je li ikada promislio, da je on mogao imati onako lijepa dječaka?... Što se je u onoj tamnoj duši dogadjalo kroz ovo pet

godina? ... Zar nije nikada kušao naći put do zadovoljstva, odgonetati zagonetku svoga života ? ... Tko bi znao ! ... Kad si ga gledao onako mirna i spokojna, bio je kao onaj, koji trpi muke, svijestan, da ga osudiše pravedna ... A u onim mukama tješila ga je bezbrižnost djetinjstva : pričanje Tomino i društvo unučeta ...

— —

... Jednoga proljetnjega dana, dok se je Jakov sunčao pred kućom, dodje k njemu fino odjeven postariji gospodin sa gospodjom i dvama odraslim sinovima.

„Zdravo, dragi Gjak ! Kako je prijatelju moj ! Kako ?“

„Oprosti, koji si ti ?“

„Ne znaš me ? ! Nije ni čudo, trideset je godina, da se ne vidjesmo. Ja sam Mijo Parić.“

„Oh, zdravo, zdravo ! Ti si to !“

„Ja, ja sam. Danas dodjoh iz Zelande. Hoću, da umrem kod kuće.“

„Uzadjimo na tavan. Ostanite služeni“, — reče Jakov.

Kada su zasjeli, poče mu Mijo pripovijedati.

„Znaš li, Gjak, kadno smo zajedno pošli u svijet? Ti si ostao u Australiji, a ja se prevezoh u Auckland. Neko doba sam kopao gomu, a kad stekoh novca, zakupih zemlje i uredih imanje. Nije išlo. Mladost, ludost, došli bi naši u Auckland, i novac se je izmicao iz ruku u piću i u zabavama. S druge strane ne mogoh svačemu dati reda. I ja se promislih i odlučih. Pisah dragoj mojoj ženici — onda je bila djevojka : znaš je, hvala Bogu, Mare Petra Jukića ; zajedno smo hodili u nje na sijelo — i poslah joj novce za put. Ona dodje i mi se oženismo u Aucklandu.“

„A, ... a ..., a ...“

„Ja počeh uredno živjeti. Zasadih vinograd. Dobro mi je radjao. Namaknuh živa : tovno je bilo. Koje doba kopah gomu : isplaćivalo mi se ... Ali najveću dobit stekoh, kad mi se rodiše ova dva sina. Pogledaj ih ! Oba prijedjoše dvadesetu. Viši su i krupniji od mene.“

„A ..., a ..., a ...“

„Uputio sam ih u svaku radju. Šimun je izučio poljodjelstvo i putuje do koji dan u Bosnu. Kupit će zemlje i nastanit se tamo. A Jure će ostati sam ovdje na djedovini, da se biće ne cjepka. Zna se on u svaki posao, a napose je izučio stolarstvo, ..“

„A ..., a ..., a ... Stolarstvo ? ! Stolarstvo ? !

„Neka, sinak, neka... Tamo ti je lijepo bilo, imao si drveta, dobra kauri-dreveta... A ovdje ? !... Ovdje, vidiš, ja sam donio sjeme i posijao. Voda je sve raznijela ; samo je iznikao jedan stručak... Čekaj, Jure, narast će, rasplodit će se, zazelenit će gora, bit će drva.“

„Kauri drvo ?“ — reče Mijo. — „A znaš li, da za kauri-drvo treba debele i natopne zemlje ? Gdje je toga u nas ?... A onda ... tko bi doživio, dok izraste... Kratak je za to naš vijek... Treba da raste, stotinâ godina, dok se uzmogne reći, da je priuba stablo...

„Hm, tko ti to kaže !“

„Otac ima pravo !“ — reče Jure. „Evo pogledajte i čitajte...“

Jure izvadi neku englezku knjižicu, valjda koledar za drvodjelce, otvori ga i preda Jakovu.

Jakov čitaše... Zadršću mu ruke... Knjižica pade na tle...

— —

Sutra dan bio je Jakov još pognutiji. Na njegovo lice spustilo se je bljedilo smrti, oči mu ugasnuše. i upadoše, a vjedje pocrvenješe. Ni s kim nije više govorio. Tomu je izbjegavao, a unuka tjerao od sebe. Za nj nije više postojao svijet : ušao je u se, da se zabavlja svojom tugom. Ljudi govorahu, da je sasvijem pobenavio.

Kauri-drvo nije nitko nadgledao. Onoga je ljeta uginulo, sprženo od žege.

NIKO ANDRIJAŠEVIĆ.

BOG.

Moj je pokojni ujak bio župnik u selu Zadolju na Krajini blizu bosanske medje. U njega sam sproveo one prve godine djetinjstva. On me je prvi učio, da ima Bog i da se taj Bog ne vidi, ali da se katkad javlja u ljudima i medju ljudima. On je to govorio sa žrtvenika, a ja ga nisam pravo razumio. Uvijek sam mislio, da ću kad vidjeti Boga bilo ondje otraga iza žrtvenika, iza svetog Franje, bilo u našem vrtu izmedju jabukovih i kruškovih stabala, bilo pak noću na mjesečini, kad bijeli tamnosrebrni oblaci tihano plove nebeskom pučinom nad mračnim gorama. Jedne noći — sjećam se — nisam mogao spavati, pa sam došao k prozoru, klekao uza nj i dugo molio Boga, da mi se pokaže. Žmirio sam kroz sklopljene ruke u daleki veliki oblak sve očekujući, da će se iza njeg pomoliti Bog i govoriti sa mnom kao ono s Mojsijom, Saulom i sv. Pavlom, kako sam to u bibliji učio. No nije ga bilo — i ja sam sjetan legao u krevet misleći, da će mi se bar u snu javiti. Ali nije mi došao ni na san.

Već sam htio ujaka o tom šta pitati, ali — Bog mu prostio ! — on je bio neke čudne ćudi. Većinom otresit i mrk, malo je govorio sa mnom, a i tad on je prvi počimao, a ja se nisam ufao ništa priupitati, samo da se na me što ne otrese. Kad me mati ispsuje ili makar i istuče, to meni nije ništa, ali kad ujak samo jednu oštru reče, meni odmah suze na oči i sav se zagrcam. Odlučio sam dakle ne pitati ništa — osobito kod takve stvari, koja se tiče Boga — nego ću, mislio sam, čekati, dok on jednom sam o tom počne.

Medjutim desilo se nešto, u čem sam i bez ujaka ne doduše vidio Boga, ali ga osjetio medju ljudima i tako razumio ono, što je on sa žrtvenika propovijedao ; bar tako mi se učinilo.

Od to doba prestao sam izgledavati Boga u oblacima i nad gorama. Tražio sam ga u očima ljudi i nalazio više puta makar samo na čas, makar samo kao blijesak daleke i svijetle zrake.

No prvi put je bilo to tad, u djetinjstvu — u jednoj trošnoj seljačkoj kućici, a na bolesničkom logu . . .

Jednoga naime kišovitog jesenjeg dana pred „plovanijom“ — tako tamo zovu župni stan — stala kola. Nekakvi slabi konjićki jedva se uzverali uz brijeg, pa zastali kao ukopani pod onom našom dolje malom kruškom. Prokisli su dobro i sve se s njih pušilo. Seljak skočio s kola, izvukao ispod sijena otraga iz koša gunjeve, pokrio konje, dao im nešto sijena, da pregrizaju, a onda se stao otresati od kiše i od sijena — sve i kapu i zobunac — zalupio nekoliko puta teškim opancima po mokroj tratini, pa pošao prema „plovaniji“.

Ja sam odmah, čim je kiša malo prestala, izišao iz kuće i gledao, nije li koja kruška pala, da je ne bi tko prolazeći cestom prije mene uzeo. Mi smo osim one male dolje imali i veliku staru krušku tik pred vratima — mahovina joj već bila po deblu —, a svake su godine obadvije dobro radjale. Kako je bio jak pljusak, napadalo ih dosta. Ja sam ih sve onako mokre metao u džepove i u njedra, a koja je osobito lijepa, otarem je o odijelo i zagrizem u nju. Uprav ja tako — kad eto onih kola!

Bit će sigurno bolesnik, pa ujak mora k njemu. Ovo nekoliko dana, otkad su učestale kiše, uvijek netko oboli ili u našem selu ili pod gorom. Ujak se redovito s početka i nasrdi — jer zna, da ga više put i za malu bolest zovu — ali onda — ipak ide. Katkad i mene zovne sa sobom. Bože moj, hoće li me danas zovnuti? Ništa to meni, što je kišovito i oblačno — samo da se vozim! No dakako ne smijem ni misliti na to, da ma samo dodjem sad tamo k njemu, a kamo li da ga upitam. Može biti srdit, otresti se, a meni bi bilo teško. Ako sâm reče, dobro, a ako ne — ništa! Ja mu doduše pomažem, jer nosim torbu sa svetim uljem i pazim na nju u kolima, zatim zvonim, dok on nosi sveto tijelo i dok se kroz selo vozimo — ali svaki put me ipak ne povede sa sobom. Bude gdjekad nešto smrknut, ni ne pogleda me, van samo mi uzme torbu iz ruke, metne je u sijeno uz noge, uzme mi i zvonce, pa ili jednom rukom zvoni sam ili pak dade kočijašu, da zvoni. Ja pak onda ostanem snuždjen uz kola, a kad odjure, onda tužno za njima gledam. — Mati me poslije tješi, da ću „drugi put“ ići, da je danas daleko i da bi mi se možda putem što dogodilo — za to da me nije ujak uzeo sa sobom! — ali meni je svejedno žao.

Dok ja tako pod kruškom čekam i premišljavam, čujem naglo iz ujakove sobe njegov jaki, oštri glas, gdje me zove imenom. Od veselja skočim — ne marim, što mi kruške stale ispadati — i za čas se stvorim pred njegovom pisarnom, na kojoj su bila otvorena

vrata, a uz njih onaj seljak s kapom u ruci. Ujak mi mahnu rukom, da čekam, a zatim je dalje gledao po izdrtom već i starom imeniku župljana — a ja sam odmah prepoznao: taj stari imenik, to je od sela Maljevca. U duši sam se poveselio: hvala Bogu, ići ćemo u Maljevac. To je tamo pod gorom; vozit ćemo se podrug sata tamo, a podrug natrag. Krasno!

— Koja je to Lulić? — okrene se moj ujak seljaku.

— Kata... Kata Lulić, gospodine?

— Kata! Koja Kata, magare! — izdera se. — Tu su tri Kate. Jedna je Jandrina, rodjena godine 1878.

— To je curče, molim vas... A ova, što je bolesna, to je stara Kata...

— Josina?!

— Ne, molim vas! Joso sam ja. To je moja. Nego ova — ovo je moja strina. Pokojnog Marka — znate li — onoga, što no ga zvali „šaran" — proiznese taj Joso sve okrećući u rukama kapu od neprilike. — U mojoj je, znate, kući... i eto sve ljeto groznica... pa groznica... ovo dva dana jedva i govori i onda ja posudio konje...

— Šuti, šta zvoncaš sad?... Dakle Markova! Tako si mogao odmah reći, smetenjače! Tu je: Kata Markova, rodjena godine 1822., prvi put udata Markovac u Donjoj Tuzli, dovedena iz Bosne godine 1863. —

— To je, to je, molim vas.

— Hajde — okrene se ujak k meni i zaklopi knjigu — spremi se! A mogu li ti konji odmah? — upita Josu.

— Mogu, gospodine, odmah... mogu. Počinuli su dosta u Zečjaku, dok se onaj veliki pljusak spustio. A nizbrdo je...

Moj ujak pogleda kroz prozor na nebo, koje se nešto vedrilo, i stane skidati kućnu haljinu, da se presvuče. Joso je izišao, a i ja sam našao svoj ogrtač, pa se obukao, da mi ne bude putem studeno.

Nisam trebao ići ni jednomu zvonaru ili crkovnjaku („mežnjaru", kako u nas kažu) — a imali smo dvojicu — jer ja sam sve te stvari i bez njih razumio. Tek što sam malo čitati naučio, već sam i ministrirao. Zimi, ljeti — u radni dan i u svetac — svaki dan sam kod mise dvorio. Nitko se nije krstio, nitko pokopao bez mene. U crkvi sam znao za svaku stvar, gdje stoji, za sva misna i druga odijela znao sam, u kojem su ormaru, kad trebaju i kad ne trebaju — bolje od samih zvonara. Sve odgovore kod mise i kod molitava

znao sam na izust — i hrvatski i latinski. Ovo četvrtu godinu, otkad sam ministrirao — zapamtio sam već, kad je koje nedjelje njezino evangjelje, pače onaj „Lavabo“ i ono latinsko evangjelje na kraju tihe mise „In principio erat verbum“ — što su na pločicama na žrtveniku — naučio sam od riječi do riječi, premda još nisam bio u gimnaziji...

Tako i sad sam brzo našao i pripravio, što trebamo. Izvadio sam torbu za sveto ulje i zvonce, pripremio sam za ujaka gornju košuljicu, „štolu“ i „kvadrat“ za glavu i „ciborij“ za sveto tijelo. Kad je ujak došao u sakristiju, bilo je već sve pripravljeno. On se — bez i jedne riječi — obukao, a onda smo pošli do glavnog žrtvenika. U crkvi je bilo sparno i mračno, a izmedju prozora i mimo kandelabara lijetale su ptice, što su se kroz kakav razbijeni prozorak od nevremena amo sklonile, i cvrkutale. Inače je u crkvi bila tišina i nas smo dvojica bili sami. Ujak je bio sveudilj mrk i služben i ja sam se bojao, da što ne pokvarim, pa da me još u zadnji čas ne ostavi kod kuće.

Kleknuo sam dolje, a on se uspeo na žrtvenik, prignuo koljeno, izvadio kalež sa svetim hostijama i jednu uzeo, pa stavio u „ciborij“, koga je prevjesio oko vrata, a onda opet kalež spremio i opet prignuo koljeno. Ja sam pozvonio, a on se okrenuo i blagoslovio me. Onda sam ja išao naprijed, a on za mnom kroz sakristiju, gdje se je zaogrnuo gornjim kaputom, a ja sam sveudilj zvonio ponesavši torbu sa svetim uljem. Kad smo izašli van iz crkve i pošli prema kolima, onda sam ja još jače stao zvoniti, veseleći se, kako taj nešto otužni zvuk odjekuje po našem voćaru i čuje se zacijelo dolje u selo, jer je zrak miran i ni lišće — od kiše mokro — ne miče se. Svi će čuti i svi će znati: idemo bolesniku. Moje veselje, dok sam sa zvoncem prolazio, teško je opisati. Mislio sam, da svi oni, što su iz kuća izišli, gledaju na me. Žene su medjutim neke, što su baš pošle na vodu — a bunar je bio preko ceste ispred naše kuće — klekle ondje nedaleko nas izabirući suhlja mjesta pod drvećem, pa sklopile ruke odloživši kablove na strani. Moj ih je ujak blagosljivljao s „ciborijem“, u kojem je bilo sveto tijelo; ja sam neumorno zvonio. Žene su se krstile i onda opet podizale.

Na vrata „plovanije“ izišla moja mati, pa kleknula na prag. Ujak blagoslovio i nju. Kad smo je minuli i primaknuli se kolima, vidim, da ona hoće k meni, kao da će mi nešto kazati — ali ja

znam: ona će mi sigurno reći, da pazim na se, da se čuvam u kolima i takove stvari — pa sve odmičem od nje i okrećem glavu. Ne ću ništa da čujem. Tä, ja sam u službi!

Odjurila kola niz našu stranu i mi smo već zašli dolje pod orahe k Findrikovićâ kućama i primičemo se groblju. Ja sam sjeo zajedno s Josom na široku vreću sijena, ali se nisam okrenuo tamo s njim prema konjima, već ovamo prema ujaku, koji se smjestio u pleteni koš, pun sijena, na koji je Joso metnuo one gunjeve s konjâ. Ja zvonim još uvijek i rado bih nadglasao lomot kola, koja su drndala o kamenje i grabe stare one ceste podno naše kuće. To ja moram još zvoniti, jer su izmedju onih oraha kuće, pa da ljudi čuju. Neki su već ispred kuća klekli izmedju trnja uz cestu, a neki gore na visokim kućnim vratima poklecali uz prag. Najviše je ženâ, a ima i djece, pa se natiskala izmedju starijih; po koje i padne.

Ja sam se ustobočio svečano na onoj vreći, desnom rukom zvonim, a lijevom se držim za onaj „direk" (kolac) na kolima, koji je pritegnut teškim željeznim lancem, pa se trese, da mi kroz sve tijelo prolazi. Moj ujak blagoslivlje sve redom, a kola jure dalje.

Kod groblja sam uzeo zvonce u lijevu ruku, a desnom se prekrstio — baš ispred kapelice — a kad smo i groblje prošli, onda mi je ujak mahnuo rukom i ja sam spremio zvonce u sijeno, jer više nije bilo kućâ. Sad sam istom pravo pogledao ujaka. On je jednako držao u ruci sveto tijelo i molio. Oči su mu bile sklopljene, pa se je činilo, kao da spava — tek usne su se micale. Na njegovu licu nije bilo ništa mrko, ništa onako nemilo kao inače i ja ga se taj čas nisam bojao. Djetinjom vjerom i pobožnošću nisam više gledao ono na njegovim grudima kao „ciborij", nego kao Boga: Ipak još nisam osjećao blizinu toga Boga.

Nad nama su se bili razagnali oblaci i zalazili tamo za mrku goru, prema kojoj smo se vozili. Nebo je bilo svijetlo i meko. Konji su korakom išli, a Joso ih je morao po više puta oplesti bičem i doviknuti im „hijo". Meni je bilo nekako nespretno sjediti na vreći. Namještao sam se polagano, ali badava: sve sam više upadao u sijeno, a noge mi se skučivale. Najvolio bih Josi reći, da stane, pa da mi popravi — jer i on je nekako i sam upao, pa se navalio na me — ali opet bojao sam se, da tim ne narušim mira u našim kolima i ujakove molitve. „No, pa sve jedno", pomislim, „strpjet ću se još do Maljevca. Šta za to?! Glavno je, da se vozim".

Kroz Zečjak sam opet zvonio, i ljudi su pred kućama klečali, a ujak ih blagoslivljao. Nekoji su domahivali Josi i oni iz bližega slabim ga glasom pitali: „Kome? Kome“, no on je samo zamahnuo bičem, potjerao jače i nije htio odgovarati.

Napokon smo iza dugotrajnog drndanja — da mi je već prošlo veselje na vožnju! — došli do prvih kuća u Maljevcu. Ma da su mi se noge već umrtvile, skupim se nekako, potražim zvonce u torbi i stanem zvoniti. Kod treće već, četvrte li, kuće, ustavi se — hvala Bogu! — Joso. Iz kuće, trošne i neizgledne, izišli ljudi i žene, a tako i iz susjednih kuća. Neki su nam pomogli izići, a drugi su već poklecali što po zemlji, što po kamenju, što po nekakvim gredama kraj kuće. Mi smo preko trošnih i klizavih stepenica pošli u kuću, koja je bila tako niska, da ujak malo te nije udario glavom u dovratnik. Ljudi su nas svi upratili u kuću i natiskali se oko nas, a ja sam prestao zvoniti.

Uz samo ognjište podno zadimljenih naćava ležala na trošnoj slamnjači — kao da bi na goloj zemlji — stara ženska, sva izmučena i suha, da su joj se sve kosti vidjele. Veliko siromaštvo opažalo se odmah u tom uskom prostoru, koji je bio svojom desnom stranom namijenjen za ljude, a lijevom za životinje. Nekakva greda upopriječila se lijevo i branila onim dvjema kravama, da ne izidju. Krave su pregrizale iz jasala, a izmedju njih trčkalo malo, bijelo tele uplašeno od ljudi, što su stajali uz onu gredu. Od te se strane osjećao jak vonj gnoja. — Na ognjištu je umirala cjepanica dogarajući, a nad njom je visio mali kotlić. U uglu s desna bile su nekakve vreće i hambar — šta li — a iza njih prislonjene ljestve na tavan.

Starica se malo kao pridigla odbočivši se laktom, no onda opet polegla. Plahta, kojom je bila pokrita, bila je čista i bijela — to je valjda zbog nas, pomislio sam ja — a s isto tako bijelim i čistim stolnjakom bio je pokriven mali okrugli stol na tri noge, a na taj je metnuo ujak „ciborij“ sa svetim tijelom i sveto ulje, što sam ga ja iz torbe izvadio.

Ujak je najprije izmolio neku kratku molitvu, a ja sam na kraju odlučno i odriješito istim glasom kao i on odrezao: „Amen!“ — tako da su neki od onih blizu mene s počitanjem pogledali u me, a meni je to godilo.

Sad je imala doći ispovijed. Ujaku su rekli, da je starica gluha, pa da će morati nešto jače govoriti, kad je bude ispovijedao. Ujak nam dade znak, da odemo, i mi svi stanemo izilaziti iz kuće od-

mičući sve dalje prema obližnjoj tratini, samo da ne trebamo ništa čuti. Ja sam se ipak držao više po strani i sâm, a dobro sam vidio, kako svi na me gledaju. Jedan je pače rekao: „I on će biti pop!“ — a ja sam pogledao u stranu. Neka su djeca došla blizu mene, stavila se u okrug i stala me gledati. Ja dakako nisam ni s njima ništa govorio. Tä oni valjda ni čitati ne znaju — onda u Maljevcu nije bilo škole kao danas — a kamo li, da bi razumjeli, kad treba reći: „Et cum spiritu tuo“. Djeca su me i dalje šuteći gledala.

Ljudi su razgovarali o onoj starici, kako je već prvu noć zamirala, a kako će ovu noć za sigurno umrijeti. Do mene je dopirao iz kuće nejasan glas moga ujaka, koji je nešto vikao i slabi glas starice. Jedamput sam posve jasno razabrao, kako ujak pita: „Jesi li — krala?“, a ona slabo i kao razbijeno odgovara: „A? — Kako?“ „Krala — jesi li?“ — „Nisam ... nisam ...“.

Dugo je trajala ta ispovijed. Kad smo se vratili natrag, ležala je starica gotovo nepomično na krevetu, no ne kao prije već nekud posve smirena. Na licu joj je bio blagi, spokojni izražaj, a oči su bile zaklopljene kao u snu. Tiho je disala. Na ognjištu je bio od one cjepanice samo ugarak bez vatre, a ono malo bijelo tele veselo trčkalo oko krava i smirilo se istom onda, kad se kuća napunila ljudi, ženâ i djece. Sad je bilo još više ljudi tako, da se vrata nisu mogla ni zatvoriti. Djeca su se proturavala naprijed, a ja sam ih sustavljao. Onda smo svi kleknuli ja pred svima, tik do ujaka.

Do mene je klečala jaka ženska s malim djetetom u naručaju; to je dijete počelo plakati, a žena ga mirila. Ja sam priredio na stolu posudice sa svetim uljem, a uzeo sam u ruke zvonce.

Kradimice sam pogledivao na staricu, koja kao da već nije osjećala nikakve boli nego u vedrom miru nešto očekivala.

— Pomoć naša u ime Gospodina — počeo je moj ujak nekim mirnim i blagim glasom, kako ga dosad još nikad nisam čuo. Jedva sam ga i prepoznao — tä kano da je i zadrhtao.

— Koji s vori nebo i zemlju — odvraćam ja istim glasom u velikoj tišini oko sebe. Oko mi se ne miče sa starice, kojoj kao da su oči sve to dublje upadale u očnice. Obuze me tjeskoba. Zaboravim na zvonjenje i na ono veselje, s kojim sam išao ovamo. „To je dakle smrt?!“ pomislim i stresem se. Prvi put je tako blizu vidim.

— Bože, usliši molitvu moju!

— I vapaj j k tebi da pride!

— Gospodin s vama.

— I s duhom tvojim.

— Pomolimo se!

Svi smo tiho, samo se čuje glas mo ega ujaka, kako moli. Onda je uzeo „ciborij“ i nakon što sam ja tri put zvoncem dao znak za udaranje u prsa, sagnuo se k starici i drhćućom je rukom pošao pričestiti.

Ne mogu zaboraviti lica staričina taj čas. Ono se rasjalo sve, a na oku se javila suza. Ja sam poniknuo glavom i zažmirio kao ono onda one noći na mjesečini, kad sam htio vidjeti Boga. Nisam ga ni sad vidio, ali sam imao potpuni osjećaj, da je on to sad sašao i starici i meni i ujaku i ovim ljudima i ženama oko nas, i onomu djetešcu u naručaju majčinom, pače i onim kravama i malom bijelom teletu, kao ono onda u Betlehemskoj štalici. Dašto, da je sašao, jer evo svi ti ljudi oko mene u licu promijenjeni kao i ona starica, pače i ujak — moj mrki ujak — posve je drugačiji, nekako miliji i bolji. To je Bog medju nas došao. Bilo mi je, da zaplačem od radosna ganuća.

Kratak čas je trajao ovaj osjećaj. Ljudi su počeli ustajati, ujak je još nešto kratko izmolio, a onda podijeli sveto ulje, i to žureći, jer je bolesnica bila jako slaba. Ja sam mu pomagao — a on je zatim skinuo sa sebe bijelu gornju crkvenu košulju i „štolu“, sklopio „kvadrat“, a iz torbe izvadio šešir, doviknuo ženi „S Bogom!“, izišao na vrata i tu zapalio cigar ostavši malo s ljudima u razgovoru.

Njegovo je lice postalo opet obično. Ja sam teškom mukom htio u duši svojoj povratiti onaj njegov prijašnji izraz u licu, ali — nisam mogao. Kamo je otišao? Kamo je uopće nestao onaj čas prije sjećaj o Bogu? — Ja sam se snuždio. Što je to bilo malo prije?

On im je posve ravnodušno govorio, kako će starica sigurno još prije mraka izdahnuti, razgovarali su za tim o njezinu pogrebu, onda prešli na ove kiše, na ljetinu i druge stvari. Zatim se ujak oprostio od ljudi.

A gdje je onaj osjećaj o Bogu? — pitao sam se ja sveudilj — pa mi se na čas pričini, da sam valjda samo ja to oćutio. A kako da njega pitam, da li je i on oćutio?

Ne, ne! To sam valjda samo ja oćutio — ja i starica.

I opet smo bili u kolima. No sad nisam sjedio s Josom sprijeda, nego s ujakom otraga u košu. Tako mi je on već jednom razložio, da onda, kad nosi sveto tijelo, nije u redu, da s njim zajedno sjedim. Natrag — to je šta drugo.

Ja sam šutio i nisam se ufao, da ga što upitam bojeći se, da se na me što ne otrese. K tomu zabavljao sam se uvijek s mislima o onom času, kad se starica pričešćivala. — Nije mi baš ni trebalo razgovora s njim.

Najednom stao se on — dimeći svoju cigaru — iz svega glasa smijati. Ja se nisam ufao ni to, da ga zapitam, zašto se smije.

— Znaš, što mi je palo na pamet?

— ?

— Jedan je moj prijatelj župnik u Podgorju. Velik šaljivdžija! Sad sam se baš sjetio, kako mi je pripovijedao: Vozi se on jednom od bolesnika — ovako kao mi sada — i kad prolazio selom, djeca izišla na cestu, pa svejedno kleče kao i onda, kad se vozio bolesniku sa svetim tijelom. On je pak vozeći se natrag pušio lulu kao ja sad cigaru. Sad, što će učiniti djeci? On ih je — hi, hi — lulom blagoslivljao!

— Ha, ha — smijao sam se i ja, ali tek njemu za volju i na silu. Meni su se misli neprestano vraćale na onaj čas. Što je ono bilo? Je li uistinu Bog? Bio je, bio je. Tà ono lice staričino, to je nezaboravno. Kad smo ušli, bila je sva izmučena, mrka, a poslije — kad se ispovjedila — tako spokojna i vedra. To se njoj javio Bog. Ona ga je vidjela možda prvi put. Onaj čas je sigurno gledala sebe, kako se već u oblacima penje Bogu — kao ono angjeli Jakovu u snu —, a dolje su ostali grijesi, koji su je sapinjali.

Grijesi!

I tad se sjetim, kako je gluha i kako je mučno odgovarala na u jakova pitanja.

— Ja sam čuo, kad je starica rekla, da nije krala... javim se ja posve nehotice i odmah požalim, jer sam obično kod ujaka nastradao, kad sam sâm započimao razgovor.

— Šta? — otrese se ujak na me i pogleda me, da sam ga se upravo preplašio. — Nisam li ti, nesretni sine, rekao već jedamput, da su to ispovjedne tajne, pa ti, ako si šta čuo, moraš se činiti, kao da nisi čuo. To mora čovjek smjesta zaboraviti, a ne o tom još misliti. On pak još o tom govori... Bljezgan nekakav!

*

U meni zamrla duša. Još se jače skutrim u svoj ogrtač i odmaknem se od njega. Na oku sam osjetio suzu, ali sam je brzo utr'o. U grlu me je nešto peklo — a u prsima stezalo. Zar je ovo isti ujak od malo prije? I gdje, gdje je onaj Bog? Zar se samo na čas javlja? ! I je li se uopće javio ?

Je li se uopće javio ? — ponavljao sam snuždeno. Na čas mi se činilo, da nije ni bilo ničesa, jer, koliko se god naprezao, onoga časa i onoga osjećaja nisam više mogao povratiti, kao što se za tmurnih danâ ne može jasno povratiti u duši osjećaj sunčeve zrake. — A starica negdje već i umire, dok se mi vozimo, i njezino je lice još vedrije još ljepše . . .

Do kuće više nismo progovorili ni jedne riječi.

MILAN OGRIZOVIĆ.

O SLOVENSKIH KULTURNIH SMEREH.

Današnja kultura Slovencev je v glavnem docela zapadno evropska. Tej resnici pa se pridružuje še druga, namreč ta, da vsak narod v začetku svojega razvoja napravlja ravno iste napake, ki so jih delali že drugi pred njim. Če govorim o zapadni kulturi Slovencev, mislim v prvi vrsti na nemški in laški[1] vpliv, s katerim nas veže vsa naša dosedanja zgodovina. In napake, ki so jih delali Nemci in Italijani pred nami v dolgi periodi svojega neprestanega napredovanja, se vidijo in prav lehko opazijo tudi pri nas. To je umljivo tembolj, ker vidimo sleherni[2] dan, da se je takozvana specifično slovenska kultura deloma spojila z nemško, deloma z italijansko tako zelo,[3] da smo Slovenci ravno taki zapadnjaki, kakor Nemci, Italijani ali Francozi — seveda v skromnejši in revnejši[4] obliki. Doslej smo se skoraj izključno učili od teh svojih bližnjih sosedov in priznati se mora, da ne vedno[5] s povoljnim uspehom. V vseh ozirih navezani nanje jim prečestokrat nismo mogli slediti v njihovih velikih, svetovnih tendencah. Zaostajali smo. Nasprotno pa smo se z vzhodom[6] spajali le zelo rahlo[7] in lehko zatrdim brez znamenitejših učinkov na naše, bodisi javno, bodisi zasebno življenje. Mimogrede naj pripomnim, da je baš tu velika vrzel[8] med Slovenci in deloma Hrvati na eni in Srbi ter Bolgari na drugi strani. Srbi in Bolgari so sprejeli svojo kulturo iz Bizanta, ki se zelo razločuje od zapadno evropske in pred katero se danes na celi črti umika. To so oni veliki razločki i v javnem i zasebnem življenju Jugoslovanov, ki se čez noč ne dado odpraviti.

Da smo Slovenci v vseh kulturnih stremljenjih[9] zaostali za našimi velikimi sosedi, je posebno krivo tudi to, da zmagujejo[10] veliki zapadni — seveda tudi drugi — narodi z docela drugimi pomočki, kakor pa mi. Veliki narodi zmagujejo tudi kulturno ponajveč z velikimi gmotnimi[11] sredstvi, ki jim še le pomorejo tudi do duševne nadvlade, dočim je Slovencem kot malemu narodu usojeno zmagovati le z duhom svojega znanja. To prepričanje se bo pri nas še poglobilo

---

[1] talijanski [2] svaki sljednji [3] jako [4] siromašnijoj [5] svagda, uviek [6] istokom [7] slabo [8] otvor; jaz [9] težnjah [10] pobjedjuju [11] materijalnimi

v vseh slojih ljudstva, ker v to silijo razmere. Ravno — da navedem en sam primer — pri naših vseučiliških akcijah smo doživeli to spoznanje. Bila je sila, da se je začela oprijemati tega prepričanja najnovejša doba naših kulturnih hrepenenj.[1]

Napačno je misliti, da vzprejemamo svojo kulturo in svoj napredek kar naravnost iz tujega naročja, ampak ves naš kulturni napredek i v gospodarstvu i v politiki i v književnosti, umetnosti ter socialnosti se vrši pri nas v ravno tako krivi črti, kakor povsod drugje. Le ideje prihajajo k nam nove, se razvijajo, napredujejo ali pa propadajo. In kakor pri drugih narodih rode močne ideje, če najdejo rodovitna tla, svoja posebna stremljenja in svoje gibanje, tako tudi pri nas, seveda v manjši obliki. Oblika je dostikrat popolnoma različna od one pri sosednjih, kulturno razvitejših narodih. Če je kaka ideja izprejemljiva, potem si najde sama obliko in sicer tako, kakršna ji je najbolj prikladna. A mnogokrat propadajo pri nas ideje, ki so drugje velike, samo radi tega, ker manjka vsakih predpogojev[2] zanje. To je potem pravo merilo za našo zaostalost. Zato po zunanji obliki ne moremo soditi raznih kulturnih stremljenj, ker se misli izpreminjajo hitreje, kakor pa njih zunanja oblika.

Na Slovenskem imamo več kulturnih stremljenj, ki se med seboj odločno pobijajo. Ne pobijajo se le radi svojih ciljev, temveč tudi — da govorim precizneje — radi svojega načina postopanja ali taktike. Dobro znamenje je, da te razne smeri ne delajo kompromisov med seboj. Pojav kulturnih kompromisov bi ne dokazoval le slabotno neodločnost, temveč tudi nenaravni razvitek stvari, pokazalo bi se, da so te razne smeri umetne, brez vsake resnejše naloge za ljudstvo, kateremu naj služijo.

Velika večina slovenskih kulturnih stremljenj in pojavov se je rodila v velikem, razvitem zapadnem svetu. Z gotovostjo trdim, da je imela pri nas n. pr. nemška klasična filozofija ravno tako pomenljive[3] posledice, kakor pri Nemcih. To se kaže ne le v književnosti, temveč tudi v vsem našem življenju. Veliki gospodarski in socialni problemi vsestransko razvitih velikih zapadnih narodov so pri nas učinkovali z veliko večjim uspehom, kakor pa vsa dosedanja umetna prizadevanja združiti Slovence z ostalo slovansko-bizantsko kulturo. Italijanska srednjeveška umetnost in poezija je rodila pri nas večje sadove, kakor pa vsi slovanski Lermontovi in Turgenjevi skupaj. To

[1] čežnjâ [2] preduvjetâ [3] spomena vriedne

se kaže jako odlično tudi pri Prešernu. Naša glasbena umetnost je stala do zadnjega časa skoraj izključno na italijansko-nemških tleh. Slovenska upodabljajoča umetnost je imela svoje največje učitelje na Laškem, Francoskem (Šubic), pozneje tudi in v prvi vrsti na Nemškem. Iz te nemške šole so izšli večalimanj tudi sedanji slovenski upodabljajoči umetniki. Francozi in Nemci so dali tej naši umetniški stroki ne le smer globočje psihologije slik in kipov, temveč tudi njeno zunanjo plat,[1] ki je dostikrat ekstremno moderna. I v beletristični literaturi so v začetku prevladovali nemški uplivi (Schiller) in še le v novejšem času so prišle na površje razne francoske in ruske šole. A tudi še sedaj imamo za moderno socialno filozofijo in gospodarske doktrine Nemcev in Francozov precej več zmisla, nego pa za narodne boje ostalih Jugoslovanov, ali pa celo za ekspanzivo Rusije.

Naše kulturne smeri in naša kulturna prizadevanja torej niso le samoslovenska — ne, ona so po veliki večini le odsev ostalega, nam bližjega, sveta. In tega se nam ni treba niti sramovati, kakor to še mnogi mislijo, ker je danes menda že očito, da so v vsem svojem dejanju in nehanju najrazličnejši in tudi največji narodi prav tako ozko navezani drug na drugega, kakor je navezan v vsakdanjem življenju človek na človeka. Mnenja sem, da smo se še mnogo premalo učili od tujine, ker vidim baš v tem neprestanem ponavljalnem delu pravo napredovanje, naj ima to delo to ali ono smer.

V tem zmislu bi nam moglo tudi vsako kulturno zbliževanje z ostalimi Jugoslovani le koristiti.

*

Če bi hotel na kratko označiti naše razne kulturne smeri, bi rekel, da vsa naša zgodovina priča, da Slovenci nismo pripadniki eksperimentalnih teorij. Nad vsem našim delom leži nekaj težkega, okornega. To je konservativnost slovenska. Časih bi se dala ta konservativnost imenovati naravnost reakcija. Ni se tedaj čuditi, da je prva in najglavnejša naša kulturna smer strogo konservativna. Zato jo na kratko imenujem konservativno kulturno smer. V njej se zrcali predvsem odločna kmetska kultura, ki je drugod že zelo propadla, predvsem na zapadu in deloma tudi severu. V svoji notranji sestavi je ta smer dokaj mistična.

Drži se starega krščanskega nazora o svetu, ki smo ga prejeli iz Ogleja in Solnograda, pozneje pa naravnost[2] iz Rima. Rim je še danes

[1] vanjski oblik [2] ravno

duševni voditelj te naše kulturne smeri. Vendar pa se ta naša smer dokaj razločuje n. pr. od one konservativne kulturne smeri pri Nemcih. To je posledica avstrijske državne misli, ki je v svojem dosedanjem razvijanju ostala reakcionarna, in ki torej zelo prija bistvu te naše kulturne smeri. V cerkvi vidi ravno tako močno zaščitnico svojih strmljenj, kakor v avstrijski državi. Ta smer združuje v sebi tudi individualni nazor Smithove dobe ter onega mlačnega socialnega reformatorstva, ki ga je posebno v južni Nemčiji rodila bogata nemška klasična filozofija kot pojav splošne reakcije. Te nelogičnosti veže močen konservatizem pretežne kmetske kulture. Te pojave je drugod, posebno pa pri Nemcih, zaznamovati kot posledico novejše dobe, predvsem prve polovice devetnajstega stoletja. Pri nas pa je te pojave smatrati več ali manj za posledico izredno močne fevdalne renesanse, ki se je in se še ponavlja malone po celi avstrijski državi. Zato se tega ne more smatrati za kak poseben „naroden moment“ — kakor to dela slovenska pripovedovalna „narodna umetnost“ — ker dokazuje ne le našo zaostalost za ostalim zapadom, temveč tudi nemožnost hitrejšega napredovanja.

Dolgo časa je potrebovala ta naša najmočnejša kulturna smer, da se je počasi začelo izpoznavati, da je treba tuje vzore ne le kopirati, temveč jih tudi znati aplicirati na domače slovenske razmere.

Novi vzori so se pojavili. To so bili mali severni, kulturno visoko razviti narodi, posebno Danci. Ti mali narodi, ki so že rešili problem malega naroda v velikem svetu, še preden se je pri nas o tem začelo misliti, so imponirali ti naši kulturni smeri posebno po svoji organizatorični moči, ki se na primer kaže v zadružništvu. A zopet se je ponovila stara napaka. Zopet se ni upoštevala[1] kulturna stopinja našega ljudstva in njegova psihologija. Tako se je zgodilo, da se razne velike ideje, ki so drugje mnogo koristile, pri nas propadle brez vsakih dobrih posledic. Ideja zadružništva, da omenjam en sam primer, prinesena k nam z zapada in severa, je našla pri nas svoj konec.

Vsled tega je trpela ta smer v ravno tolikem obsegu, v kolikor je pridobivala na modernosti. Zakaj vkljub[2] vsem — razmeroma malim — pridobitvam je ostalo bistvo te smeri isto. To bistvo je metafizična verska ideologija, ki se v napetih slučajih izpreminja iz ponižne in samozatajevalne askeze v fanatizem. Zato je ta smer vkljub svojemu racionalizmu tudi v golem gospodarskem delu ekstremno nazadnjaška.

[1] u račun uzimala [2] (uz)prkos

Ta, rekel bi, značaj te naše kulturne smeri pa še utrduje dejstvo, da se širi v novejšem času proletarizacija i tam, kjer je ta kulturna smer doma — v poljedelskih slojih slovenskega naroda. Tu se pričenja naša n a r o d n a b r i g a.

Zgodovinska resnica je, da je začetkom devetnajstega stoletja na Angleškom nastala velika, narodna kriza, ki je preobrnila ves tedanji angleški kulturni red, ki je odslej začel hoditi nova pota. Zdelo se je, da more to krizo na zunaj rešiti le brutalna sila. Naglo in neprestano razvijanje angleške industrije je daleko presegalo razvijanje zunanjih trgov in popraševanje[1] po angleških produktih. Kakih deset let se je s silo ustavila produkcija vsled splošne trgovske krize, pred katero je neizmerno trpelo i vsako drugo kulturno napredovanje. Zopet je sledilo par let prosporitete, da se je veliko kolo zopet ustavilo v mrzlični nadprodukciji in v končnem novem polomu. Hiter napredek ni bil v nobenem razmerju z zunanjo zaostalostjo. (F. Engels.)

To je bila kriza velikega, modernega naroda.

Pri nas se narodna kriza pravzaprav še ni pričela. Komaj se kažejo mali početki. Pri nas se moderno kulturno življenje ne razvija tako n a g l o, da bi morala vsled tega nastopiti narodna kriza v vsej svoji reakcionarni sili. Obratno. Pri nas je ta razvoj tako p o č a s e n, da kriza polagoma nastopa. Pri tem največ trpi naša konservativna kulturna smer, ki doslej niti ne kaže, da resneje[2] misli o tem pojavu, ki se že občutno kaže n. pr. v obilnem izseljevanju in narodnem nazadovanju ob severnih in zapadnih mejah. Tu postaja ta smer brez večje moči na sredi pota, ker ne more razumevati tujih vplivov, ki se nam vsiljujejo in s katerimi konkurirati in jih koristno uporabljati more le res izobraženo ljudstvo. Če so Angleži reševali svojo krizo po besedah John Brigtha: „Ne kot potrebni, ki prosjačijo kruha, temveč kot armada, ki se nastani na sovražni[3] zemlji" — potom je togovo, da se dela pri nas to ravno narobe.[4]

Že iz tega je razvidno, da temelji naša konservativna kulturna smer na stari verski etiki, kateri se pridružuje racionalizem in individualni egoizem poljedelskega ali bolje rečeno kmetskega izvora. Ta smer je najbolj mistična. V njej zasledimo lehko odseve srednjeveške askeze ter revolucionarne misli socialnih pa tudi socialističnih pokolenj. Njena taktika je vedno defenzivna.

---

[1] (pitanje) traženje [2] ozbiljnije [3] neprijateljskoj [4] naopako

Pri tem počasnem napredovanju kulturnega življenja pa pri nas tipi ne le ta smer, temveč tudi vse ostale kulturne smeri. Tako tudi njena sedanja poglavitna nasprotnica. Ta je napredna i v zapadnem zmislu, opira se na načela svobodomiselnosti francoskih meščanskih revolucij v kulturnem oziru, v gospodarstvu pa na popolni Smithianizem. Po zunanji obliki jo imenujem meščansko kulturno smer.

V narodnem oziru so njeni vzori čisto nemški in laški, ker hoče hoditi natančno po potih, ki so jih prehodili nekateri večji narodi pred svojo sedanjo samostalnostjo. Pri njej je doma slovenska romantika. Kot smer delujoča v malem narodu pa ne prodira tako naglo, kakor je prodiralo to načelo na zapadu in severu povsod tam, kjer so bili dani pogoji[1] za moderno strogo narodno življenje. Teh predpogojev pri nas še ni v obilici — niti v administrativnem, niti narodnem ali pa kulturnem življenju sploh. S popolnim pravom povdarja[2] ta smer odnosno njeni zastopniki, da imamo Slovenci že dovolj kmetske, a premalo mestne[3] kulture. Ta bi morala — po njenih načelih — tvoriti temelj narodne politike, umetnosti ter višjega znanstva slovenskega. Kot dete moderne kapitalistične družbe zametava ta smer posebno tudi samopomočno misel v mali obliki in zagovarja glede teka razvoja skoraj popolni fatalizem.

Ta smer podpira posebno svobodnejšo književnost, v kateri se odločno zametava kmetski krščanski kulturi priljubljeno askezo. I v tem oziru se hoče kazati ta smer kot dete velike — v vsakem oziru velike — francoske revolucije. Zato je ta smer bolj kot vsaka druga ekstremno zapadno evropska. Sklicujoč[4] se na svojo zunanjo obliko, ki je mestna in meščanska,[5] se smatra za glavni tok slovenskega življenja. Črpajoča svojo moč iz liberalnejše ljudske šole, zelo teži po večijih kulturnih pridobitvah, katere pa prav po gosto izkuša le kopirati, ne da bi jih znala prilagoditi lastnemu narodu. Ker veruje v napredek industrije — ki pa je pri nas zelo[6] počasen[6] — in pozna moč novodobne kapitalne akumulacije, sanja, da preide slovenski narod kdaj iz svoje sedanje pasivnosti v ekspanzivo.

V verskem oziru je ta kulturna smer, kakor povsod drugje, indiferentna. Ker ne pozna etičnih načel, nima nobenih ideologij ali pa celo navdušenosti. Njen svetovni nazor — če sploh morem imenovati par potez o svetu in življenju „svetovni nazor“ — temelji na nelogičnem

[1] uvjeti [2] iztiče [3] gradske [4] pozivajuć [5] gradjanska [6] vrlo polagan

materializmu, ki v mnogih ozirih živo spominja na v velikem svetu že davno pozabljeni, malomeščanski Büchnerjev materialistiški sistem. Če prevladuje pri konservativni kulturni smeri na Slovenskem pravmnogokrat, da ne rečem vedno, uprav neumljiv odpor proti vsemu novemu, prevladuje pri meščanski smeri dobro izrazit fatalizem, ki se izrazno vidi i v vsakdanjem življenju. K večjemu ga motijo tupatam izrastki individualnega egoizma.

Ta individualen egoizem je sploh bistvo te naše kulturne smeri. Da postaja časih celo brutalen, je nekoliko utemeljeno tudi v psihi Slovencev. Dobro se krije z verskim in etičnim indiferentizmom, ki nam je znan že izza prve dobe devetnajstega stoletja in z nekaterimi zastarelimi filozofičnimi nazori Voltairja in enciklopede.

Tretja naša kulturna smer je izrodek povsem moderne dobe. V njej so razne struje ostro izražene. Mislim, da je ta zadnja smer vsled svoje realnosti in modernosti poklicana,[1] da potisne slovenski kulturni voz za nekaj stopinj naprej. Ne moremo pri nji govoriti o kaki določni obliki, ki je menda vsled značaja in bistva svojega tudi nikdar ne dobi. Zato imenujem to smer na kratko moderno kulturno smer.

Razne, še le razvijajoče se struje te smeri, smatram za odsev modernega življenja civiliziranega sveta, predvsem zopet zapada in severa. V tej smeri delujejo struje, ki so po svoji filozofični in umski sestavi dokaj različne. Tu vidimo i realistična i socialna i socialistična stremljenja, ki ih je drugod rodila velikomestna in veleindustrialna kultura novejšega časa. Tudi površnosti in zgolj mode je dokaj vmes, ki se zelo dobro zrcali tudi v beletristični literaturi ter poeziji, ki postaja časih vsled tega banalna in smešna. Te struje še ne morejo povsod na dan, ker manjka pretežni poljedelski in malomestni kulturi Slovencev a njo še mnogih predpogojev.

Pomen[2] te smeri je v tem, da nastopa za popolno demokracijo in vidi v posplošenju ljudske naobrazbe boljšo bodočnost. Ona je prva izpoznala, da moč malega naroda leži le v večjem znanju in duhu. Nastopa prisiljena po razmerah[3] enotno[4] proti splošni[5] reakciji, čeprav[6] zagovarja desno krilo te smeri moderno in socialno etiko, skrajno levo krilo pa marksistični materializam.

V glavnem deluje ta smer za izpoznavanje in globočje proučevanje domačih slovenskih kulturnih, literarnih, gospodarskih in so-

[1] pozvana [2] značenje [3] prilikah [4] jedinstveno [5] obćoj [6] premda

cialnih odnošajev. Lehko se reče, da vpliva ta smer že nekaj let na vsa slovenska kuturna stremljenja vsaj[1] v tem zmislu, da se modernizirajo.

Zamolčati se ne sme, da so tudi pri tej naši kulturni smeri voditelji tujci — od Masaryka do Marxa, od ruskih realistov pa do Häckla. Moderna nemška, česka in tudi ruska literatura vodi moderno slovensko književnost i v beletriji i v narodno gospodarskem proučavanju. Ta smer je edina, ki skuša delati in proučavati sistematično, ki stremi po enotnejših metodah raziskavanja.

Glavni funkciji naše moderne kulturne smeri — v kolikor jo je jemati resnim — sta neprestano samoizobraževanje ter etični pa tudi estetični nazori o človeku kot tvoritelju človeške družbe.

Ta smer je še zelo mlada in še ni prišla do običajne krize, kar dokazuje boljša reelna stremljenja. K tej smeri moram prištevati najboljše slovenske književnike, pa tudi znanstvenike, kolikor jih pri nas sploh že poznamo.

*

Upam, da sem v teh zelo kratkih crticah podal karakterizacijo naših kulturnih smeri, ki so si i po bistvu i po značaju svojem ter po moči zelo različne.

Toda v enem oziru, mislim, morajo biti te smeri edine. Edine v tem, da je postalo temeljito proučevanje razmer raznih napredujočih narodov naša življenjska potreba. Ni dvoma,[2] da pridejo tu v prvi vrsti v poštev[3] ostali Jugoslovani. Velika črta modernega življenja je koncentracija, ne le posameznikov in posameznih razredov, temveč tudi narodov. Gre za to, zbrati raztresene silice v silo, s katero se osvaja svet. Ta koncentracija se povsod vrši pod pritiskom vprašanja biti ali nebiti!

Bili so časi, ko se je fantastično sanjalo o politični združitvi Jugoslovanov, kot edinem pomočku za bližje izpoznavanje in medsebojno podporo. Bili so tudi časi, ko se je mislilo na en sam jugoslovanski jezik, ki naj reši[4] male jugoslavenske narode v bodočnosti.

Otroške[5] sanje danes so smešne. Kulturne smeri napredujoče Evrope in Amerike so dokazale, da je kulturno zbliženje najmočnejša vez narodov, da je temelj koncentracije, ki se drugje že pričenja realizovati. Dokazale so velike kulturne smeri tam zunaj, da zahteva

[1] barem [2] dvojbe [3] račun [4] oslobodi [5] djetinje

tako zbliževanje velikega in krepkega dela, ker besede same so dim, ki se razkadi v nič.

S proučevanjem medsebojnih ne le literarnih in umetniških odnošajev in napredkov, temveč skupne kulture sploh, se pravi delati za kulturno zbliževanje. Treba je proučevati v prvi vrsti narodno gospodarske, politične in socialne razmere vsakega naroda, da se pospešuje naroden napredek sploh.

Nezmiselno je zahtevati, da vsak narod zataji svoje posebnosti v svrho večje kulturne združitve. To je nemogoče že radi tega, ker imamo Jugoslovani dve bistveno različni kulturi, od katerih ima vsaka svoj poseben vir, kakor sem to že navajal. Ne gre torej zato izgubiti svojih dolgoletnih pridobitev,[1] temveč zato, da se iste še pomnože z medsebojno pomočjo.

V tem resničnem, neprestanem in koristnem kulturnem delu vidim Jugoslovansko bodočnost nosečo od štirih močnih stebrov, štirih narodov. Zakaj tudi za te narode prihaja čas, ko se preide od individualne asociacije k asociaciji sorodnih elementov.

ALBIN PREPELUH.

[1] stečevinâ

KNEZ OD LUDIJE.

I.

Vino pije kneže od Ludije,
Vino pije, u čašu se smije:
„Čašo moja od suhoga zlata,
Ja sam tebe ispijao često
Za pustijeh sedamdeset ljeta
U veselju i u neveselju.
Nigda sladja bila mi nijesi.“
Čašu hvata, bradom ju omata,
Vino pije, u bradu se smije:
„S'jeda moja do pojasa brado,
Ti si stara, al srce je mlado.
S'jeda brado, do pasa se b'jeli!
Srce mlado, sebi se veseli,
Jer mi skačeš u grudima starim,
Da još piti i ljubiti marim.
Zdravo, moje vojvode, župani,
Zdravo da ste, čestiti junaci!
Vino pijte, sreći mi se smijte!“
Čašu hvata od suhoga zlata
I srebrenu ispija joj pjenu.

Knez zašuti, družba se uzmuti.
Sijevnuše čaše iznad glava,
Ko zvijezde navrh neba plava.
Zlatne čaše na stol popadaše
I snova se nal'jevati staše.

Ali skače kršna junačina,
Mrka brka, al svijetla lica,
Jasna glasa, ponosita stasa,
Prvi župan kneza od Ludije.

Zlatnu čašu diže iznad svijų,
I najveću i najblistaviju.
„Gospodaru, kneže od Ludije,
Čestito ti ime do vijeka,
Tebi, kneže, i koljenu tvojem!
Čelom bijem pred prijestoljem tvojim,
Čelom bijem, za zdravlje ti pijem,
I za zdravlje kneževine mlade,
I za zdravlje čeda u kol'jevci,
Mala čeda, velika veselja,
Da vam dani u srećici teku,
Da vam noći sanjama se slade,
A godine mladošću se mlade.
Otkada je knežine Ludije,
I ljubi se, i vino se pije,
I koljeno junačko se novi.
Al pomrče sreća iznenada,
Jasna joj se ugasi svijeća.
U kneževu bijelome dvoru.
U dvoru je blaga obilata,
U dvoru su čestiti junaci,
U dvoru je kneževica mlada,
U dvoru je knez, sunašce sjajno,
Al im lice maglom pokriveno,
Jer od srca poroda im nema.
Radost orna, ali je sumorna,
Čaše zveče, al djeca ne kmeče.
Na polu nam prepuklo veselje.
Štogod rujno razveseli vino,
Pusti dvori opet snevesele.
Gdje se pije, pola radosti je,
Bez ljubavi ni radosti nije.
Ali crni proujiše dani,
Iza tuge svanu i veselje.
Dugo pismo, sreću ti napismo.
Nad bijelim kneževim se dvorom
Razakrilo nebo milostivo,
Iz nebesa sunce zasinulo,

Angjelčići zlaćanu jabuku
Sa drveta stresoše nebeskog,
Zlatno čedo kneginji u krilo,
Zlatno čedo, sa srećom ti bilo!
Zdrav nam bio, kneže od Ludije,
Zdrava bila kneževica mlada,
Zdravo bilo čedo u kol'jevci,
Malo čedo, veliko veselje!
Dok možemo, za vas i pijemo."

Sijevnuše čaše iznad glava,
Ko zvijezde navrh neba plava.
Zlatne čaše na stol popadaše,
A junaci knezu zakliktaše.

Posjedali kićeni junaci
I zlaćanih latili se čaša,
Ali jedan stoji na nogama,
Drevan starac od sto godinica,
Drevan starac, ali kočoperan.
„Sv'jetli kneže, glavo od Ludije,
Od vajkada veselje je nama
Pol u vinu, pola u pjesmama.
Vino teče, nek i pjesme ječe!"

Zavitla se od sto muških glasa
Pjesma gromka, pjesma raspojasa,
Ko oluja, što se puna b'jesa
Ispod mutnih zavitla nebesa.
Pjesme ječe, zlatne čaše zveče.
Dulje čaše u rukama zveče,
Neg što pjesme iz grlašca ječe.
Grla ore, ali se i more.
Od svih grla jedno iznad sviju
Pjeva pjesmu, od čaša glasniju:
„Gospodaru, kneže od Ludije,
Čaša ti se samo do dna pije,
A onda se iznovice toči.
Milota je ženske piti oči,

Miłota je nad čašama svjema,
Njima ni dna niti kraja nema.
Trijezne se, koji vino piju,
Ne tr'jezne se pjani od očiju.
Blago tebi, kneže od Ludije,
Dokle ti se i ljubi i pije."

Nasmija se kneže od Ludije,
Darova ga blistavim žućakom:
„Evo tebi, pjevati umiješ.
Takav bio, kad ljubiš i piješ!"

Pjesme ječe, uzvikuju glasi,
Ko što morem skakuću talasi.
Čaše zveče, ko što morem uje
Od valova glasnije oluje.

Knez zapjeva, zašutje družina.
Tiho pjeva kneže od Ludije:
„Braćo mila, vjerne sluge moje,
Na svijetu zdravlje dvojako je,
Jedno zdravlje u jaku tijelu,
Drugo zdravlje u srcu veselu.
U koga se duša sneveseli;
Bolovat će, dok nju ne isc'jeli.
I meni se usred bolna t'jela
Naselila duša nevesela.
Dugo sam se nanosio jada,
Al sad t'jelo i duša je mlada.
Dva se zdravlja nadmeću u mene."

Knez još pjeva, al dvoranom krene
Tihi žamor junačkih glasova.
Knez zašuti, družba se uzmuti.
Dvorani se otvorila vrata,
Na vratima znojan glasnik stoji.
Nosi knjigu knezu od Ludije,
Knjigu nosi, nigda ne nosio.

II.

Viče kneže dvorskoga pisara:
„Oj pisaru, desna ruko moja,
Čitaj knjigu, da je razumijem.“
Čita pisar, nigda ne čitao:
„Pozdrav tebi, kneže od Ludije,
Od tvog roba, ludijskog zvjezdara,
Koji pazi četrdeset ljeta
Navrh kule i sred oblakova,
Šta s nebesa kazuju zvijezde:
Hoće l' biti suše u Ludiji,
Hoće l' biti dažda iz oblaka,
Hoće l' biti rata il bolesti.
Zvijezde su knjige rasklopljene,
Sve ja čitam, šta u njima piše.
Hvala njima do današnjeg dana,
Od današnjeg hvaliti im ne ću,
Jer sam iz njih noćas pročitao
Zlo i napast, čudo i pokoru.
Evo tebi glava moja stara,
Sijeci je, kneževska ti volja,
Ja istinu moram da kazujem.

„Pravdaju se na nebu zvijezde,
Pravdaju se ljutim riječima
Izmed sebe i s mjesecom bl'jedim.
Prva zbori zv'jezda večernjica:
„Puste slave u Ludiji gradu!
Hej, da tamo, što ja vidjeh, znadu!“
Kad to reče zv'jezda večernjica,
Sm'jeh se prosu niz nebesa ravna.
Al će neko izmedju vlašića:
„Vjere tebi, zv'jezdo večernjice,
Jesi l' opet kudgod zavirnula
I sramotu čiju obaznala,
Ili samo malko polaguješ?“
Rasrdi se zv'jezda večernjica
I ko munja med vlašiće munu:

„Lijenčine, vlašići zvijezde,
Otkada ste na nebesa stale,
Svaku nojcu vi ste prespavale.
Vama posla na nebesih nema.
Sjem z'jevanja, mrmljanja i drj'ema."
Uplaše se vlašići zvijezde
I pobjegnu na široka ledja
Starješini, svijetlom mjesecu.
Progovara mjesec iz oblaka:
„Šta se ljutiš, zv'jezdo večernjice,
Na sestrice, zvijezde nebeske?
Ne ljuti se, neg pričaj, da znadu,
Šta ti vidje u Ludiji gradu.
I ja tužan sa nebesa virim
S noći u noć do jutarca rana,
Al me valjda oči izdadoše,
Ili me je prevladao drijem,
Te ja ne znam, kao ni vlašići,
Šta se tebi vidja il prividja."
Odziva se zv'jezda večernjica:
„Oj mjeseče, dobra starješino,
Ti si nama jako prestario,
I tebi su tužnom omrznule
Duge šetnje niz nebesa ravna.
Časom hodiš, časom oči svodiš,
O zv'jezde se san'jiv okrzavaš.
Dugovid si ti nekada bio,
Al sad vidiš samo, što si snio.
Kada ne znaš, ja ću tebi reći,
Što obaznah, po noćima bdeći.

„Lane bješe, a u ljetnje doba.
Drijem nebom prekrio zvijezde,
Ti, mjeseče, u tvrdosan pao.
Nigdje družna razgovora nema.
Bdim ja sama od sviju sestara.
Sklopile se sestricama oči,
I tvoje se zamaglilo lice,

Crna tama na. zemljicu pala.
Zagledam se ja k Ludiji gradu,
Gledam, slušam : veselit se znadu !
Ori radost iz kneževa dvora,
Čaše zveče, glasne pjesme ječe.
Svrnem pogled od Ludije grada,
Poznajem im gozbe od vajkada,
Zvijezdama svjema dodijaše :
Tek što zasneš, iza sna te plaše.
Skrenem okom sa kneževa dvora
Po zelenu vrtu i šarenu.
U vrtu je tama i tišina,
Samo okom kuda ja zasinem,
Javljaju se iz mraka puteljci,
Uz puteljke zeleni se trava,
U travi se cvijeće šareni.
Već obidjoh skoro sve puteljke,
Kad na stazi, što je najtamnija,
Ukraj grmlja b'jela, rascvjetana,
Spazih dvoje, gdje se tiho šeću.
Čas za b'jele hvataju se ruke,
Čas tihane šapuću riječi,
Čas uz obraz obraz prislanjaju.
Zaželim se, da dokučim, ko su,
Skočim pred njih, sinem im u lice :
„Zar si ti to, mlada kneževice ?
Zar si ti to, a s kime si, mlada ?
U kneza je do pojasa brada,
A u tvoga druga kraj srdašca
Tek su mälje pale po usnici.
Zorno momče, zamjere mu nema
Ni od mene, zvijezde nebeske,
Samo da mu ne bude od kneza.
A kako se slatko umiljava !
Kako milo hvata oko pasa !
Kado slatko usnice cjeliva !
U zdravlje ti, kneževice, bilo !
Otkad pamtim, u čovjeka stara

Za ljubavlju hiti prijevara.
Ne smetam vam, sladite se sami
Poljupcima tajnima u tami."
Tako rekoh, sa svjetlom utekoh.

„Otad teče godinica dana.
Opet cvate u vrtu cvijeće,
Opet dvori gozbom zaoriše,
Al u njima djetešce se njiše.
Hej mjeseče, vojvodo nebeska,
Deder reci, obraze ti b'jela:
Da mi priču u Ludiji znadu,
Bi l' gladio knez sijedu bradu?"

Smrknuo se mjesec u oblaku:
„Ne luduj mi, zv'jezdo večernjice!
Od tebe sam okatiji mnogo
I davnije gledam sa nebesa.
Otkad ovdje na nebesih stojim,
Ja poljupce djevojačke brojim,
A još veća briga je u mene,
Da l' s dragima cjeluju se žene.
Kogod sasne sa usana meda,
U spiscima mojima se reda.
Niko ni s kim ljubnuo se nije,
A da u mom spisku se ne štije.
Kraj imena kneževice mlade
Piše samo: knez sijede brade.
Eto vidiš, zv'jezdo moja mala,
Ili sanjaš, ili si slagala."

Ljuto pišti zv'jezda večernjica,
Ljuto pišti, trepti niz nebesa:
„Ne ludujem, starino mjeseče,
Ne ludujem, istinu kazujem.
Hej žalosti, da žena ne znade
Tebe, muško zavarat čeljade!
Zavarat će sunce u pol dana,
Kamo l' ne bi sanljiva mjeseca!

Oštre ženskė oči su u mene,
Pa ipak su često prevarene.
Koliko je pod morem pijeska
I u moru vodenih kapljica,
Toliko je tajnih poljubaca,
Nevidjenih ni neprebrojenih."

Snuždio se mjesec razjadjeni:
„Ženska glavo, pamet mi ne soli!
Ne bi mi se kneževica skrila
Usred svojih bijelijeh dvora;
I tamo bih cjelov opazio,
Kamo l' ne bih u zelenu vrtu."

Iskakuju vlašići zvijezde
Iza ledja svijetlom mjesecu,
Iskakuju, ljuto zavikuju:
„Oj okata zv'jezdo večernjice,
Uzalud ti hvala i brbljanje,
Tebi prvo sklapaju se kanje.
Da smo glavu prodrmali tebi,
Sve, što pričaš, ni sanjala ne bi."

Zgrnuše se u četama zv'jezde
Sa sve četir na nebesih strane.
Povrvješe, glasno zagrajaše.
Dotrčaše na zvjezdanu strku
Medvjedovi veliki i mali,
Zgranuše se na vlašiće zv'jezde:
„Sijevajte, kukavice, tuda,
Gdje bijaste, mjesecu za ledja.
Odanle se junačiti znate."
Pobjegoše vlašići zvijezde
Starješini mjesecu za ledja,
Iza ledja medvjedima pr'jete.
Sve se zv'jezde oko svadje slegle.
Cika, vika, graja i galama
Med mjesecom i med zvijezdama.
Niz nebesa ljute zv'jezde lete,

Sijavica iza sijavice,
Ko svjetlice o Ivanju danu.
O zvijezdu udara zvijezda,
Vrcaju im iskre niz nebesa.
Planu nebo i pod njime zemlja
Od zvjezdane svijetle ljutine.
Zasinuše zvijezde ko sunce.
Ali graja dugo ne potraja,
Jer s istoka sjanu iznenada
Pridošlica zv'jezda repatica
I med zv'jezde ražeštene jurnu.
Kako banu i kitnjastim repom
Šibat poče bijesne zvijezde,
Stade cika i trka u zboju,
Rasuše se, razbjegoše širom.
Za časak se razmela nebesa.
Neki bježe niz mliječnu stazu,
Neki jure glavom bez obzira,
Kud im nigda ne bijahu puti.
Samo mjesec začudjen se koči
I vlašići njemu iza ledja.

„Ovu knjigu, kneže od Ludije,
Šalje zvjezdar sa visoke kule.
Štij il ne štij, prosti il ne prosti,
Sijeci mi glavu bez milosti,
Il mi hvali i darivaj mene,
Što sam čuo od zvijezda, kažem.
Lažu l' zv'jezde, onda i ja lažem."

III.

Knjigu štije kneže od Ludije,
Knjigu štije, gorke suze lije.
Niti ije, niti vino pije,
Suze lije, crnu knjigu štije.
Oko kneza svijetli župani,
Mukom muče, obaraju glave.
Od gozbe se stvorilo podušje.

Suze lije kneže od Ludije,
Dvoranima vjernim progovara:
„Braćo mila, vjerne sluge moje,
Potecite na visoku kulu,
Uhvatite ludijskog zvjezdara,
Bacite ga u tamnicu strašnu,
Kud ne sija sunce ni zvijezde.
Nek mu trunu u tamnici kosti,
Kad je bolan zv'jezdi povjerovo,
Sebi na zlo, meni na sramotu.
Kuli nova šaljite zvjezdara,

Neka gleda, što kazuju zv'jezde:
Hoće l' biti suše u Ludiji,
Hoće l' biti dažda iz oblaka,
Hoće l' biti rata il bolesti;
Neka gleda, al nek Bog mu ne da,
Da ikada prisluškivat stane,
Šta zvijezde besposlene šapću,
Jer ako ga oblažu zvijezde,
Olovom ću zaliti mu uši".

Nasmija se kneže od Ludije,
Dvorani se vjerni nasmijaše.
Al poskoči kneže od Ludije:
„Ne hitajte ludijskog zvjezdara
U tamnicu, da mu trunu kosti,
Bacajte ga sa visoke kule,
Neka leti, kuda ga je volja,
Ili dolje k zemlji voli crnoj,
Ili gore k sjajnim zvijezdama.
Ako letne k zvijezdama gore,
Nek ih pita, da li dobro čita,
Što kazuju i što polaguju".

Potekoše vjerni službenici,
Al ne biše dvoru na vratima,
Već ih vraća kneže od Ludije:

„Ne brzajte, dobre sluge moje,
Ne brzajte, jer sam preumio.
Nek je žive na ramenih glave
Gospodaru ludijskom zvjezdaru.
S visoke ga ne bacajte kule.
Nikada mu nahvaliti ne ću.
Neka pazi sa visoke kule,
Šta po noći pričaju zvijezde,
Neka pazi i kazuje meni.
Štogod zv'jezda na nebesih trene,
Neka knjigom dojavi do mene.“

Zamuknuo kneže od Ludije,
Suze lije, grohotom se smije.
Mukom muče dvorani gospoda,
Suze liju, grohotom se smiju.

Na prozore bijelijeh dvora
Zasinula jutarnjica zora,
Tužna zora za veselom noći.
Mukom muče i knez i gospoda.
Sa istoka promalja se sunce,
U bijele zavirkuje dvore.
Mukom muče i knez i gospoda.
Teško su se bolni zamislili.

Tek kad jarko poodskoči sunce
Na visinu, napola nebesa,
Prenuo se kneže od Ludije:
„Sve sam misli dobro premislio.
Izlazite, dvorski službenici.
Nek uz mene ostanu župani
I junačke vojevode moje.
Viječat će kneževsko vijeće.
Govorite, svijetli župani
I junačke vojevode moje:
Kako ćemo iz goreg boljemu?“

Zgledaju se svijetli župani,
Zgledaju se vojvode junačke,
I svi redom nikom ponikoše.
Prvi župan prvi progovara:

„Glavo naša, kneže od Ludije,
Teško nam je tebe svjetovati,
Svjetovati mudrijeg od sebe.
Kakvog svjeta od nas da ti bude?
Ne pitaj nas za savjete lude,
Neg ako baš vjerovao ne bi
Mudroj glavi kneževskoj i sebi,
A ti zovni vrače i gatare,
Nek donesu knjige potajnice,
Potajnice knjige starostavne,
U kojima svake zgode piše,
Svaka ljudska zgoda i nezgoda,
Što je bila od iskona sv'jeta
I do smaka što će da se zbude.
Oni će ti iščitati tamo
Svu istinu, a mi je ne znamo."

Raduju se svijetli župani,
Raduju se vojvode junačke,
Raduje se kneže od Ludije.

Razl'jeću se kneževi brzići,
Sazivaju vrače i gatare.
Unilaze vrači i gatari,
Drevni starci sijedijeh brada,
U rukama tajne knjige nose.
Klanjaju se vrači i gatari
Svijetlomu knezu do koljena,
A do pasa kneževu vijeću.
U kneževo sjedaju vijeće,
Rasklapaju knjige potajnice.
Progovara gatar najstariji:

„Da čujete, kneže i gospodo,
Šta vam knjige starostavne kažu,
Crna knjiga dopade ti, kneže,
Crna knjiga, ali istinita.
Nije tebe zvjezdar oblagao.
Nemile je saslušao glase
Od zlosretne zv'jezde večernjice
I pred sv'jetlo javio ti lice.
Ali naše knjige storostavne
Zvijezdama nebeskim ne sude.
Sud zv'jezdama nije dan med ljude.
Nit možemo sudit večernjicu,
Niti sa nje brisati krivicu.
Istina je sakrivena nama.
Al da sluhneš, kneže gospodaru,
Što se mnjava tvojemu gataru,
Razaslo bi Ludijom brziće,
Nek pohite od sela do sela
I razglase zapovijest tvoju:
Još do mraka svako se čeljade
U Ludiji zakleti imade,
Ako samo ženskog nije roda,
Nego muškog, i već zna da hoda,
Da ni danas nit ikada prije,
Kneževicu obljubilo nije;
Kada svako prisegne čeljade,
Da ne ljubi kneževice mlade,
A prisego n'jesi ti jedini,
Znaš, da laže zv'jezda na visini."

Skoči kneže sa stolice zlatne,
Poskakaše kićeni junaci.
Stade cika, smijeh i pljeskanje.
Viče kneže dvorskog blagajnika:

„Plaćaj zlatom vrače i gatare,
Svakom vraču stotinu žućaka,
Jela, vina, dobra svakojaka,

Neka pamte, dok im život teče,
Da su kneza svjetovali mudro.
Nek se odmah razlete brzići
Po Ludiji, zemlji plemenitoj,
Nek kazuju zapovijest moju:
Još do mraka svako se čeljade
U Ludiji zakleti imade,
Da ni danas, nit ikada prije,
Kneževicu obljubilo nije.
Ko prisegne, Bog mu sreću dava!
Ko ne mogne, nek mu leti glava!"

IV.

Nad Ludijom, zemljom plemenitom,
Sjajna trepti zv'jezda večernjica.
Oko nje se zgrnule zvijezde,
Tihim glasom sestri šapućući.
Ne sluša ih zv'jezda večernjica,
Oštrim okom na Ludiju pazi.

Sijaju se dvorovi bijeli
Svijetloga kneza od Ludije,
Sijaju se tisućama sv'jeća,
Zlatom, srebrom i kamenjem dragim,
Sijaju se staklom i mramorom,
Al ih crna zamračila tuga.
Čelo stola kneže i kneginja
Tiho sjede, r'ječi ne besjede.
Oko stola vojvode, župani
Tiho sjede, r'ječi ne besjede.
Niti čaše u rukama zveče —
Niti pjesme iz grlašca ječe.

Al pred dvorom topot zaorio,
Knežev brzić sa konjica skače,
Mahom leti knezu u dvoranu:
„Stigoh, kneže, suncu sa zapada.

Na zapadu svi ti se zakleše."
Brzić kreće, drugi ga presreće:
„Stigoh, kneže, suncu sa istoka,
Na istoku svi ti se zakleše!"
Sustižu ga kneževi brzići,
Brzić s juga, brzić sa sjevera:
„Sv'jetli kneže, svi ti se zakleše."

Diže glavu kneže od Ludije,
Diže glavu kneževica mlada.
„Kneževice, moj aleme sjajni,
Sini meni jarkim zjenicama,
Jer me ubi crna pomrčina.
Bez tebe mi tople sunca nema."
Odgovara kneževica mlada:
„Ne moli me, moj vjenčani druže,
Ja sam tebi vjerna drugarica."
Suze lije kneže od Ludije,
Kneževici pred koljena pada:
„Bog ubio mene nesretnika,
Što na tebe zlo sam pomislio!
Čime ću ti okajati, ljubo?
Okajat ću, tako meni vjere,
Ja i sebe i zlotvore svoje.
Hej zlotvori, vrači i gatari,
Ne crnite vjernu lubu moju.
Odlazite, vjerne sluge moje,
Pohvatajte vrače i gatare,
Ruse glave sijecite njima,
Palite im knjige starostavne,
A pepeo u vjetar bacajte.
Penjite se na visoku kulu
I sa kule hitajte zvjezdara,
Da se na sto rasprsne komada.
Visoku mu kulu rasrušite,
Neka niko, dok svijeta traje,
Prisluškivat zv'jezdama ne staje".

Vjerne sluge hitro poslušaše.
Raduje se kneže od Ludije:
„Blago meni sada i do v'jeka,
Gdje ja pobih sve zlotvore ljute.
Sada će mi srcu odlanuti.
Vjerna ljubo, da se milujemo!
Braćo mila, vino da pijemo!"

Sija radost po bijelom dvoru,
Čaše zveče, a pjesmice ječe,
Vesele se kićeni junaci.
Al besjedi kneže od Ludije:
„Kneževice, moj liljane b'jeli,
Zbaci tugu, dušu razveseli.
Kazuj meni, što ti srce želi,
Sve će biti, moj liljane b'jeli".
Odgovara kneževica mlada:
„Ja ne mogu dušu razveselit,
Jad je na njoj, teži od kamena.
Radija sam danas umrijeti,
Nego gledat zv'jezdu večernjicu,
Večernjicu, zv'jezdu klevetnicu".
Kako reče, suza joj poteče.

Razbjesni se kneže od Ludije,
Te poleti k prozoru mramornu,
Desnicom se večernjici pr'jeti:
„Lažljivice, zv'jezdo večernjice,
Zar još sijaš s modrijeh nebesa?
Da Bog da se na v'jek utrnula!"
Domahuje vojvode junačke:
„Pristupajte, sokolovi sivi,
Da kneževu riječ poslušate.
Vi ste meni poslužili vjerno
I u miru i u boju ljutu.
I sad ćete poslužiti meni.
Govorite, vojvode junačke,
Možete li vi saliti topa,

Da mu zjalu bude sto koraka,
Da mu bude snaga kao gromu,
I da baca nebu pod oblake?
Da l' možete da ga salijete?"

Mukom muče vojvode junačke,
Mukom muče, dršću i blijede:
Odvraćaju knezu od Ludije:
„Gospodaru, kneže od Ludije,
Mi bi mogli salit tebi topa,
Da mu zjalu bude sto koraka,
Da mu bude snaga kao gromu,
I da baca nebu pod oblake.
Salit ćemo, samo zapovjedi.
Al nam davaj, gospodaru, blaga,
I more nam tvrda gvoždja davaj,
Da potrebu za top najamimo.
Tako ćemo salit tebi topa".

Raduje se kneže od Ludije,
Grli, ljubi vojvode junačke:
„Ni brige vas, sokolovi sivi,
Evo vama sve kneževo blago,
Grabite ga, koliko vam drago.
Evo vama cijele Ludije,
Nek se uzduž i poprijeko rije.
Što iz zemlje gvoždja izvadite,
Sve, junaci, u top mi salijte.
I na zemlji štogod ugrabite,
Zlata, srebra il željeza tvrda,
Sve, junaci, u top mi salijte.
Nek mu bude snaga kao gromu,
Neka baca nebu pod oblake,
Da pogodim zv'jezdu večernjicu,
Večernjicu, zv'jezdu klevetnicu.
Srcu mojem odlanuti ne će,
Dok se ona nebesima šeće.
Dokle ona s nebesa ne spane,

Ne može mi duši do odlane.
Pohitajte, vojvode junačke,
Top salijte, zvijezdu ubijte.
Tužnoj će mi odlanuti duši,
Dok ubijem zvijezdu večernjicu.
Donde ne će, zdravlja mi i sreće".

Vino pije, kneže od Ludije,
Vino pije, u čašu se smije.

IS. VELIKANOVIĆ.

OPASNO DJELOVANJE ELEKTRIČNIH STRUJA.

Istraživanje djelovanja jakoga, umjetnim načinom proizvedenoga elektriciteta danas je od velike važnosti ne samo po znanost, nego i po svakdanji život. Broj električnih uredjaja biva svakim danom sve veći, oni se osnivaju u velikim i malim gradovima, a ima već i mnogo sela, gdje ih nalazimo. Pak i u našoj domovini znatno napreduje primjena elektriciteta u praksi, tako da ne će mnogo godina proći, te će sva naša mjesta imati svoje električne centrale. A kako se u te svrhe upotrebljavaju jake struje, nužno je, da dobro poznamo njihovo — i to osobito opasno — djelovanje na naše tijelo.

Toga radi prijeka je potreba, da se sada, kad je kod nas elektro-industrija u razvitku, svi slojevi našega naroda upute u to pitanje. Dakako da su i u ovom slučaju pozvani u prvom redu odgojitelji školske mladeži, da se informiraju o tom predmetu i da tada svojim savjetima upućuju mladež. To je tim nužnije, jer upravo kod električnih uredjaja mladež usljed svoje znatiželjnosti dolazi lako u priliku, da nastrada. Osim učitelja dužnost je i drugih na to pozvanih faktora, kao n. pr. liječnika, organa javne sigurnosti itd., da se upoznadu barem sa temeljnim načelima te grane elektrotehnike, da uzmognu neuki svijet podučiti te mu s uspjehom priteći u pomoć u slučaju nesreće. Jedino tako bit ćemo sigurni, da će se broj nezgoda od električne struje sniziti na minimum, a elektroindustrija i u našoj domovini slobodno razvijati usprkos ovoj znatnoj mani, koju ima električna struja.

I.

Neki primjeri, gdje su ljudi stradali usljed električnih struja.

Već g. 1746. kazao je M u s c h e n b r o e k, kad je dobio udarac od lajdenske boce, da je udarac bio tako bolan, da ga ne bi želio ponoviti ni za francuzku krunu! A da je takav udarac doista veoma neugodan, znadu svi oni, koji su ga jednom osjetili. No osim te neugodnosti može djelovanje jakih električnih struja biti vrlo štetno po zdravlje, a i smrtonosno. To osobito vrijedi za struje, koje nam

daju električni strojevi, velike akumulatorske baterije, induktori, transformatori itd. Danas već poznamo dosta slučajeva, gdje su ljudi stradali životom usljed djelovanja električnih struja. Nerijetki ti slučajevi ozbiljno nas opominju, da s najvećom opreznošću postupamo, ako imamo posla sa takovim strujama, te da se uputimo, što nam je raditi u slučaju, kad tko od njih nastrada.

Navest ćemo sada nekoliko primjera iz najnovijega vremena, iz kojih će se razabrati, kako mogu biti opasne jake struje.

Mjeseca svibnja g. 1901. desilo se u Hartfordu Ct., da je neki devetgodišnji dječak dobio udarac od struje, koja služi za gradsku rasvjetu. Nekim slučajem dotaknuo se on žicovoda, kojim je prolazila izmjenična struja od 10.000 Volta napetosti. Usljed toga vanredno jakoga udarca srušio se u nesvijest i bio bi nesumnjivo umro, da mu se nije odmah priteklo u pomoć; umjetnim bo disanjem pošlo je za rukom privesti ga svijesti. Poslije toga taj se dječak dobro oporavio, samo mu od opaljenja strujom ostale brazgotine na rukama.

Od mnogo jačih posljedica bio je udarac, što ga je iste godine dobio elektrotehničar A. Broca u Parizu. On je slučajno primio oba žicovoda gradske električne mreže, kojom prolazi izmjenična struja od 110 Volta. Najprije je Broca usljed mišičnih trzaja bačen na zemlju. On je osjetio, kako mu je srce na momente prestalo kucati i bio je uvjeren, da će poginuti. Svomu asistentu htio je doviknuti, da presiječe žicovod, nu nije mogao više govoriti. Ležeći na zemlji izgubio je osjećanje, da ima ruke, a pri tome mu se činilo, da su se zidovi prostorija, u kojima je bio, nagnuli za 45° prema njemu i počeli zelenkastim svjetlom sjati. Iza toga izgubio je posve svijest. Njegov asistent presjekao je medjutim žicovod i dignuo nesretnika, komu se poslije nekoga vremena svijest opet povratila. Sada Broca nije više osjećao bolova, ali ga je spopalo čuvstvo neopisivoga straha. On je mogao ići, ali mu se pri tom činilo, kao da ima samo glavu i noge. Pokušao je ruke micati, ali su mu bile sasvim klonule. Kad se asistent dotaknuo njegove ruke, osjećao je Broca na onom mjestu intenzivnu studen, koja mu je prodirala u meso. Kad ga je asistent štipnuo u ruku, nije ništa osjetio, jer mu je potpuno nestalo osjetljivosti mišica. Poslije nekoliko minuta mogao je već nešto micati laktove, a četvrt sata iza toga micao je pomalo i prste. Čuvstvo vanredno jake studeni trajalo je pol sata i bilo je silno bolno, kad je n. pr. metnuo ruku na metalni lineal. Još

sljedećega dana osjećao se Broca sasvim uništenim i tek 48 sati poslije nesreće nestalo je posve posljedica.

Čudnovat slučaj smrti od elektriciteta dogodio se g. 1904. u East Londonu (južna Afrika). Tu je naime neka osoba u kupaonici svoga stana usljed električnoga udarca stradala. Kad je naime, ne sluteći ništa zla, sjela u kacu i dotakla se cijevi, kojom se dovodi voda za kupanje, srušila se mrtva. Cijev naime, kojom voda otječe iz kace, svršava se na cesti u kamenu žlijebnjaku (Rinnstein), a nije imala dobroga spoja sa zemljom, a došla je u spoj sa nadzemnim žicovodom električnoga tramvaja. Uzrok toj nesreći bio je taj, što tramvajski žicovod, kojim je išla jaka struja, nije bio dobro izoliran.

Mjeseca septembra g. 1904. desio se u Genfu slijedeći slučaj:

Jednoga dana oko 8 sati u večer donio je pekarski pomoćnik kruh u neku kuću u Lyonskoj ulici. Naokolo te kuće bila je bašta. On je stajao pred kuhinjskim prozorom u bašti i razgovarao se sa kuharicom, koja je bila u kuhinji. Najedanput sin gospodara ove vile, mladi odvjetnik, začuje silni krič. Misleći, da je tko napao djevojku, poleti odmah do kuhinje. No naskoro je saznao, zašto je djevojka vikala. Pekarski bo pomoćnik buljio je sa staklenim očima, koje su već odavale izražaj smrti, kroz prozor u kuhinju. Mladi odvjetnik poleti brzo van u baštu. Još uvijek stajao je bijedni momak nepomično upirući pogled u kuhinju i rukama se držao okvira na prozoru. Pošto nije dao odgovora, dotaknuo se odvjetnik pomoćnika na ramenu. No u isti taj tren dobio je on silni udarac, koji ga je srušio na zemlju; a istodobno srušio se pekarski pomoćnik mrtav na zemlju. Prizvani liječnik konstatirao je, da je uzrok smrti pekarskoga pomoćnika udarac od električne struje. Posjednik te vile htio je pronaći, kako je moguće, da je pomoćnik dobio udarac pred kuhinjskim prozorom. No čim je došao pred kobni prozor, srušio se i on s povikom na zemlju. To isto dogodilo se i svim osobama, koje su mu pritekle u pomoć. Tekar kad je kućevlasniku pošlo za rukom sa vanrednom silom volje osloboditi svoju ruku od željezne šipke na okviru prozora, koje se bio taknuo, mogle su se i ostale osobe dići sa zemlje. Još iste noći presječeni su električni žicovodi, koji su za rasvjetu kuće dovodili izmjeničnu struju od 500 Volta i koja je na licu mjesta transformirana na 110 Volta. Tek drugoga dana saznao se pravi uzrok odvodu struje. Zidovi bo ove vile opkoljeni su bili tankim metalnim žicama, po kojima se

uspinjalo razno vitičavo bilje, kao bršljan, vinova loza itd. Jedan dio tih žica kao i grančice toga bilja došle su u blizini krova te vile u doticaj sa žicovodom, kojim je išla struja od 500 Volta. No budući da mreža od tih žica nije bila u dobrom doticaju sa zemljom, to se ona elektricitetom nabila. Kad se pekarski pomoćnik nje dotaknuo, prešla je struja njegovim tijelom u zemlju i prouzrokovala smrt.

Iz ovoga se slučaja razabire, kako mogu u gradovima, gdje su električni uredjaji, nastati nesreće, kad se biljke ili drveće dotakne električnoga žicovoda.

Osim katastrofalnih posljedica, koje mogu prouzročiti električne struje, pokazuje izkustvo, da mogu nastati i neizlječive posljedice za one, koje je udarila električna struja, ali su liječničkom pomoći vraćeni životu. Tako opisuje englezki liječnik Oliver jedan slučaj, koji se desio g. 1904. Nekoga vlažnoga dana stupio je jedan čovjek na šinju električne željeznice, kojom je išla struja. On je izgubio svijest i momentano se srušio. Liječnička pomoć pružena mu je odmah, ali je trebalo upotrijebiti umjetno disanje preko pol sata, dok se primijetilo, da je dotičnik počeo sam disati. Poslije toga spopali su ga tako silni grčevi, da je nekoliko puta pao iz kola, u kojima su ga vozili u bolnicu. Tekar poslije poldrug sata vratila mu se svijest, ali je izgubio na cijelom tijelu osjetljivost. Iza kako mu se osjetljivost opet vratila, počeo se tužiti na bolno bockanje po čitavom tijelu, kao da bi ga hiljade iglica probadale. Dva sata iza toga počeo je osjećati bolove na desnoj nogi. Tu su mu nastali silni mjehuri na nožnom palcu i na podkoljenici; usljed struje naime izgorio mu je taj dio kože. Opržine te bivale su sve gore, na njima su nastale izjedajuće rane, koje su tečajem četiriju nedjelja sve veće bivale. Na koncu se uvidjelo, da se nesretniku mora noga amputirati, ako hoće da ostane na životu.

No nesreće od elektriciteta mogu nastati ne samo dodirom žicovoda, nego i doticajem raznih uredaba, koje se nalaze u rasvjetne svrhe u kućnim instalacijama.

Tako je g. 1906. stradala u Beču neka sobarica u stanu kod kupanja time, što se sjedeći u kaci dotakla jedne električne lampe, koja je stajala na stolu tik kace. Utikač (Fassung) naime od lampe bio je u indirektnom doticaju sa metalnim stalkom. Usljed toga je struja iz utikača preko stalka prešla tijelom te sobarice u metalnu kacu i odanle u zemlju. Taj udarac bio je dovoljan, da djevojku usmrti.

Slični slučaj dogodio se nedavno u Beču nekomu mesarskomu pomoćniku. On je u vlažnom podrumu u mokrim cipelama stajao i pravio kobasice. Nad njegovim stolom visjela je prenosna električna lampa; sijalica njezina bila je opletena metalnom mrežom proti mehaničkom i oštećenju. Usljed nečistoće, vlage i sitnih komadića mesa bila je ta mreža u direktnom dodiru sa utikačem lampe, koja je gorjela sa 220 Volta napetosti. Kad se pomoćnik jednom dotaknuo metalne mreže, nije ju mogao ispustiti, počeo vikati za pomoć, pao je na zemlju i bio je mrtav.

I u ovom slučaju bio je uzrok nesreći manjkava konstrukcija utikača.

Jednom zgodom dobila je jedna djevojka, koja je stojeći na vlažnom podu u sobi brisala krpom uklopac žicovoda, jaki udarac, ali joj se srećom nije ništa dogodilo.

Isto je tako skoro stradao g. 1905. u Beču jedan dječak, koji je sa jednom iglom za kosu dubao po nutrašnjosti kontakta, na koji se priključuju prenosne lampe.

Zanimiv je ovaj slučaj, koji se nedavno dogodio u Beču. Neki poštanski ormarić, koji je smješten u Schottengasse, postao je najednom električan, te bi svatko, koji bi se ga taknuo, dobio jaki električni udarac. Uzrok tomu bilo je to, što je čavao, na kojem je visio ormarić, došao preko zida u doticaj sa žicovodom, koji je na istom zidu montiran.

Osim nehotičnih nezgoda, koje se dogadjaju usljed jakih električnih struja, spomena je vrijedno i prvo električno samoubojstvo, koje se dogodilo g. 1906. u Turinu. Tu je jedan čovjek uzeo komad željezne žice, te je jedan njezin kraj omotao oko svoje ruke, a drugi je kraj, na kojem je napravio kuku, bacio na žicovod, koji je prolazio pred prozorom njegova stana. U isti tren postigao je svoju svrhu, te se mrtav srušio na zemlju!

Više puta nastaju nesreće usljed električne struje i pod osobitim okolnostima.

Tako su nedavno tri telefonistice u Berlinu ozledjene za vrijeme uredovanja usljed toga, što se telefonska žica negdje u gradu prekinula i došla u doticaj sa žicovodom električnoga tramvaja. Kad se to desilo, srušile su se, kao da ih je munja ošinula. Dvije od njih u brzo su se iza toga oporavile, dočim su treću morali odvezti kući, gdje je dulje vremena poboljevala.

Usljed sličnoga uzroka dobio je udarac neki urednik novina u Frankfurtu na Majni, kad se telefonom razgovarao sa jednom osobom u Karlsruhe. Za vrijeme toga razgovora dobio je najednom jaki električni udarac, koji ga je srušio na zemlju, a uz to mu je provalila i krv iz ustiju i nosa. Poslije nekoga vremena oporavio se, ali trpi od onda neprestano na kljenuti desne strane tijela.

Isto se g. 1906. dogodilo dvorskomu kapetanu u Schönbrunnu kraj Beča. Kad je on metnuo slušalce na uši, srušio se najedanput i ostao je čitav sat bez svijesti. Kad je došao k sebi, sjećao se samo, da je osjetio jaki udarac po glavi. I ovdje je nekim slučajem telefonska žica došla u doticaj sa žicovodom, kojim je išla jaka struja.

Mjeseca veljače ove godine dogodila se nezgoda u centrali električnoga uredjaja u Zagrebu. Stvar se ovako dogodila: Neki mladi monteur načinio je sa komadom bakrene žice, koji je držao u rukama, kratki spoj izmedju dviju faza zakretne struje od 5000 Volta napetosti i tom je zgodom dobio udarac. No budući da je on bio samo u nuzgrednom spoju (Nebenschluss), to udarac nije bio od osobitoga efekta. On je ostao na životu, samo je zadobio nekoliko opeklina na ruci. Kako je inače već bolestan na srcu, to se prigodom udarca tako uplašio, da je u prvi čas izgubio svijest. Ovo stanje potrajalo je samo 4 minute, nakon čega se osvijestio. Poslije toga pružena mu je prva pomoć. Već drugi dan radio je redovito.

Čudnovat, ali i poučan slučaj dogodio se g. 1905. prigodom jednoga požara. Neki vatrogasac, koji je držao cijev štrcaljke u rukama i štrcao vodu na vatru, srušio se najednom. Tu je uzrok bio odvod struje sa žicovoda preko vodenoga mlaza i tijela vatrogaščeva u zemlju.

Osim ovih nekoliko sada navedenih primjera, iz kojih se razabire, kako jake struje mogu opasne biti po čovjeka, ima i drugih raznih slučajeva, koji potječu od indirektnoga djelovanja tih struja. Tako mogu nastati otrovanja od olova (u akumulatorskim fabrikama), od žive (kod pravljenja živinih strujomjera) i ozona (kod vrlo velikih električnih uredjaja), eksplozije, požari, opaljenja ljudi, bolesti očiju itd. posrednim djelovanjem jakih struja. I u tom pogledu navodi nam statistika dosta primjera.

II.

O čemu ovisi opasnost električnih struja?

Već iz ovo sada navedenih primjera razabire se, kako električne struje mogu doista opasne biti po čovjeka. No nije svejedno, od kakove struje čovjek dobije udarac i pod kakovim okolnostima. Istraživanja odličnoga stručnjaka na tom polju dra. S. Jellineka pokazala su, da opasnost struje ovisi o vanjskim i individualnim faktorima.

Medju vanjske faktore spadaju: napetost struje, jakost struje, broj perioda ili frekvencija kod izmjenične struje, broj polova i vrijeme, kako je dugo unesrećeni bio podvrgnut djelovanju struje.

Što se napetosti struje tiče, to se do nedavna mislilo, da kod struja istoga smjera opasnost počima sa 500 Volta, a kod izmjeničnih struja sa 300 Volta. Medjutim su najnovija izkustva pokazala, da su struje već počevši od 50 Volta opasne; dočim struje od 500 Volta dalje redovno smrtonosno djeluju bile one istoga smjera ili izmjenične.

Isto se tako i obzirom na jakost struje držalo, da čovjek 0.1 Ampèra bez opasnosti može podnijeti; medjutim je najnovija statistika pokazala, da je već mnogo manja količina elektriciteta dovoljna, da čovjeka ubije. Prema tomu se danas uzima, da već struje od 0.01 Ampèra mogu smrtonosno djelovati.

U opće može se reći, da je ona napetost struje po život čovjeka opasna, koja je kadra kroz ljudsko tijelo pustiti struju u jakosti od 0.01 Ampèra i više. Radi se naime o načinu, kojim se taknemo uzelektrovanoga vodiča, odnosno o otporu, koji našim tijelom stavimo prolazu struje. Nije naime svejedno, da li se taknemo na pr. žicovoda jednim prstom, jednom rukom, obadvjema rukama itd. Mnogo veći otpor stavlja prolazu struje suha, tvrda koža na nogama, nažuljena suha koža na rukama itd., nego li nježna koža na gornjem dijelu ruke, na licu, trbuhu itd. ili po gotovo koža gospodja ili djece. Prema tomu slijedi, da, čim je dodirna ploha žicovoda sa našim tijelom veća i čim je koža na onom dijelu tijela, s kojim smo se žicovoda dirnuli, osjetljivija, tim manja napetost struje može proizvesti smrtonosni učinak. Tako se dade proračunati, da, ako se taknemo uzelektrovanoga žicovoda obim punim rukama, može

ubitačna biti struja već od 15 Volta! Konačno je od velikoga utjecaja na jakost udarca električne struje, da li stojimo na vlažnom ili suhom podu. U tom su pogledu na pr. u kućama osobito opasna dvorišta, podrumi, kuhinje za pranje i kupaonice. U svim tim prostorijama ima struja lak i dobar odvod u zemlju.

Nadalje odlučuje o opasnosti struje — i to kod izmjeničnih i zakretnih struja — broj njezinih perioda ili frekvencija (t. j. koliko puta struja u jednoj sekundi promijeni svoj smjer). Najopasnije su struje, kojima je broj frekvencija izmedju 30—150; a to su baš struje, koje se najviše kod električnih uredjaja upotrebljavaju.

Jasno je nadalje, da je opasnost struje daleko veća, ako se dotaknemo obih polova žicovodne mreže, nego ako se taknemo samo jednoga pola. Medjutim je u mnogim slučajevima i doticaj samo s jednim polom opasan, ako kraj toga nastane dobar odvod elektriciteta u zemlju.

Što se konačno tiče vremena, to nije svejedno, kako je dugo čovjek bio izvrgnut djelovanju struje. Učinak struje tim je opasniji, čim je čovjek dulje vremena bio u doticaju sa vodičem.

Individualni faktori, koji odlučuju o opasnosti struje, jesu: tjelesna konstitucija čovjeka, način, kako je struja tijelom prošla, i duševno stanje, u kojem se čovjek prije nesreće nalazio.

Što se tjelesne konstitucije tiče, to izkustvo pokazuje, da razni ljudi vrlo različno na električnu struju reagiraju. Neki ljudi imadu silnu otpornu snagu proti električnim udarcima, te im se ništa ne dogodi u onakovim prilikama, gdje bi drugi čovjek sigurno stradao. To ne ovisi nipošto o tjelesnoj jakosti, jer često puta baš ljudi tjelesno slabi podnose daleko jače udarce, nego li jaki. Uzrok tomu nije poznat.

Od velike je nadalje važnosti, kako je struja prigodom udarca kroz tijelo prošla, da li je naime išla samo njegovom površinom ili još i kroz nutrašnjost tijela. Djelovanje bo struje daleko je opasnije, ako ona prodje kroz nutrašnjost tijela, nego li ako prodje samo površinom njegovom. Najbolji dokaz tomu jesu neki primjeri justifikacije pomoću elektriciteta u Americi. Tamo se naime u početku mislilo, da će delikvent prije poginuti od struje, ako se jastučići, kojima su obložene elektrode, koje se stave na tijelo odsudjenomu, natope rastopinom soli. Nu upravo u takovim slučajevima nije

bilo moguće delinkventa usmrtiti, jer tim namještajem elektroda nije najjača struja došla do najplemenitijih tjelesnih organa, pošto je pretežni dio struje išao površinom tijela; a ta struja proizvela je samo opržine na tijelu.

Prema tomu slijedi, da učinak struje na oznojena čovjeka ni iz daleka ne će biti tako velik, kao na onoga, komu je tijelo relativno suho. U prvom će slučaju struja pretežno proći površinom tijela, dočim će u drugom slučaju ući i u nutrašnjost njegovu.

Vrlo je opasno, kad struja ide od jedne ruke do druge, jer ovakov put kroz tijelo stavlja struji najmanji otpor, a vodi kroz srce.

Napokon odlučuje kod djelovanja struje i to, da li si je čovjek u onomu trenutku, kad dobije udarac, svijestan ili nije, da je dobio udarac. Ima primjera, gdje su monteuri, koji su imali nadgledati dinamo-strojeve, zaspali kraj njih, pak su se u tom stanju dotakli opasnih dijelova strojeva. Uza sve to nije im se ništa ozbiljna dogodilo, osim što su si opržili kožu na tijelu. Nadalje se dogadja, da pojedini smjeli monteuri, koji — da saznadu, da li u žicovodu ima struje ili nema — dotaknu žicovod prstima, pa im se ništa ne dogodi. Kad bi se pak nesvijesno dotakli žicovoda, mogli bi lako stradati. To je i uzrok, zašto struje iste napetosti vrlo različno djeluju na ljude, jer je djelovanje struje daleko opasnije, ako udarac dobijemo nenadano, nego li ako ga dobijemo namjerice ili u bezsvijesnom stanju.

Čudnovat je u tom pogledu slučaj, koji se desio g. 1904. u nekom velikom uredjaju u južnoj Americi. Iz nesmotrenosti naime taknuo se jedan radnik nekoga električnoga žicovoda, za koji je mislio, da ide struja kroz njega. U istinu ipak u to vrijeme u žicovodu nije bilo struje. Radnik se ipak srušio mrtav na zemlju. Tu se dakle može pretpostaviti, da je momentani strah prouzrokovao smrt.

Konačno moramo konstatovati, da su prema današnjemu stanju znanosti struje istoga smjera opasnije od izmjeničnih struja. Statistika bo pokazuje, da najveći dio smrtnih odnosno teških slučajeva nastaje od struja istoga smjera; a i pokusi izvedeni na životinjama potvrdjuju veću opasnost tih struja. Tako je na pr. laglje usmrtiti kunića sa strujom istoga smjera od 440 Volta napetosti, nego li sa izmjeničnom strujom od 1000 Volta. Uzrok tomu bit će taj, što struje istoga smjera u ljudskom tijelu proizvode elektrolitičke učinke t. j. rastvaraju pojedine sokove u tijelu; a osim toga to, što te struje

kroz cijelo vrijeme, dok je tijelo izvrgnuto njihovom ubitačnom djelovanju, idu u istom nepromijenjenom smjeru tijelom; dočim kod struja izmjeničnih, koje neprestano svoj smjer mijenjaju, to nije.

III.

Kako se možemo kioniti udaraca električnih struja?

Jake električne struje proizvode se pretežno u posebnim u tu svrhu sagradjenim zgradama, koje se zovu električne centrale. U tim zgradama nalaze se električni strojevi, t. zv. dinamo-strojevi, koji proizvode električne struje. Strojeva tih imade vrlo raznolikih, i to obzirom na vrst struje, koju proizvode, i obzirom na napetost, jakost i broj perioda te struje. Što se tiče vrsti struje, to imamo danas tri vrsti strojeva, i to onakove, koji proizovde struju istoga smjera (Gleichstrom), struju izmjeničnu (Wechselstrom) i zakretnu struju (Drehstrom). Pogledom pak na napetost, jakost i broj perioda tih struja ima vrlo raznovrsnih strojeva, tako da je teško ovdje što općenito kazati.

U glavnom se može reći, da se struje istoga smjera, koje služe u rasvjetne svrhe, proizvode obično sa napetošću od 100—250 Volta, a u motoričke svrhe od 100—500 Volta napetosti. Izmjenične i zakretne struje proizvode se sa daleko većim napetostima, i to obično od 2000 Volta počevši, pa do mnogo tisuća Volta. No kako te struje sa vrlo velikom napetošću nisu prikladne ni u rasvjetne ni u motoričke svrhe, to se prije nego li dodju do praktične uporabe, pretvaraju (transformiraju) u posebnim aparatima (transformatorima) na znatno manju potrebama odgovarajuću napetost.

Pogledom na jakost struje grade se strojevi u raznim veličinama. Ima li dinamostroj obavljati malenu radnju, dakle na pr. rasvijetljivati neznatan broj lampa, gibati maleni motor itd., tad se rabe strojevi, koji proizvode malo Ampèra struje; u protivnom pak slučaju, gdje na pr. treba jednim strojem rasvijetljivati čitava mjesta, tada treba strojeva, koji proizvode na stotine, pak i tisuće Ampèra.

Što se tiče broja perioda koje izmjenične ili zakretne struje, to se u praksi obično rabe struje od 30—150 perioda.

Osim električnih strojeva nalazi se u električnoj centrali obično i akumulatorska baterija, kojoj je svrha, da u zgodno vrijeme djelovanje dinamo-strojeva zamijeni, tako da ne moraju ti strojevi biti

uvijek u gibanju. Konačno se u centrali nalaze raznovrsni drugi aparati, kojima je svrha mjerenje i reguliranje struje.

Struje razvijene u električnim centralama prenose se pomoću žica nad zemljom ili pod zemljom na ona mjesta, gdje ih želimo uporabiti. Ovaj sustav žica, kojima se struje prenose, zove se žicovod električnoga uredjaja. Ove žice obično su od bakra.

Žicovodom dolazi struja do električnih lampa, motora itd. Te su sprave smještene ili po ulicama (lampe), ili pak u samim kućama (lampe, motori itd.). Transformatori pak smještaju se već prema potrebi u centralama, po ulicama i u kućama.

Prema tomu sastoji svaki električni uredjaj od tri glavna dijela i to: električne centrale, žicovoda i kućnih instalacija. Opasnost struje po ljudski život može nastupiti u sva tri dijela električnoga uredjaja.

Za običnu publiku električne su centrale najmanje opasne, i to iz jednostavnoga razloga, što je ulaz u centrale bez pratnje stručnjaka u pravilu zabranjen. Osoblje pak zabavljeno u električnim centralama dovoljno je upućeno u djelovanje struje, tako da lako može izbjeći neugodnim njihovim posljedicama. Toga radi statistika električnih nesreća pokazuje, da se one najmanje u centralama dogadjaju.

Daleko opasniji, a može se reći po općinstvo najopasniji dio električnih uredjaja jest žicovod, kojim struja prolazi. Razlog je tomu taj, što je žicovod najveći dio uredjaja, a prolazi ulicama, trgovima itd. i u opće mjestima, koja su namijenjena javnomu prometu. Žicovod, kojim prolazi jaka struja, može biti uvijek opasan. On je opasan, ako je izveden po svim pravilima elektrotehnike, a opasan je — razumije se — još i više, kad se na njemu bilo uslijed kojega mu drago razloga štogod poremeti.

Kad je žicovod posve u redu, to može opasnost nastati u slijedećim slučajevima:

1. Kada se netko istodobno dotakne na pr. rukama dvih žica, kojima struja ide.

To doduše nije tako lako moguće, jer se prema propisima tehnike žice namještaju u takovoj visini nad zemljom, da su one uz obične okolnosti ljudima nepristupne. No može se taj slučaj dogoditi na pr. onda, kad se netko vozi na visoko natovarenim kolima, pak iz neznanja ili hotimice primi žice, kojima struja ide.

2. Kada se čovjek dotakne samo jedne žice, kojom jaka struja ide.

Opasnost doduše u tom slučaju nije tako velika kao u predjašnjem, jer put prema nogama stavlja mnogo znatniji otpor prolazu struje, nego li put od ruke do ruke. Osim toga ovaj se otpor povećaje još više usljed obuće, koju imamo na nogama. Nu uza sve to može i ovdje opasnost biti velika, ako struja može lako prijeći kroz tijelo čovjeka u zemlju; dakle na pr. ako je bos, ako ima vlažne cipele, ako stoji na vlažnoj zemlji itd.

3. Nije ni potrebno, da se čovjek direktno takne žicovoda, nego je već dosta, da se ga takne kakovom motkom, štapom itd.

Tu je opasnost tim veća, čim je taj predmet bolji vodič elektriciteta; dakle najgore bi bilo, kad bi takova motka bila od kovine na pr. od željeza. Ali ako i nije od kovine, nego na pr. drvena, može ona lako proizvesti odvod struje u zemlju, ako je — što je obično — nešto vlažna.

4. Sličan bi slučaj nastupio kad bi se na pr. iz vatrogasne štrcaljke štrcao mlaz vode na žicu, kojom ide jaka struja.

To je osobito važno za vatrogasce. Kad se blizu garišta nalazi žicovod, kojim ide jaka struja, treba s mjesta obavijestiti upravu električne centrale, da struju u tom dijelu žicovoda prekine. U opće bi u mjestima, u kojima su električne centrale, morao ureda radi svakomu požaru prisustvovati stručni organ električnoga uredjaja.

5. Opasno je taknuti se transformatora.

To se doduše ne može tako lako dogoditi, jer su transformatori u pravilu smješteni u posebnim zatvorenim ormarima; ali se ipak može desiti prilika, da nestručnjak dodje do transformatora.

6. Opasno je taknuti se odvodnih žica munjovodâ, kojima je svrha, da cjelokupnu vodnu mrežu električnoga uredjaja zaštite od udaraca atmosferičkoga elektriciteta.

Te su odvodne žice namještene duž stupova, na kojima je žicovod napet a treba, da su općinstvu nepristupne. Nu kako se na ovaj propis uvijek ne pazi, a može da bude munjovod pokvaren, to se lako može dogoditi, da ovakovom odvodnom žicom odtječe sa žicovoda struja u zemlju.

To su glavni slučajevi, u kojima je valjano izvedeni žicovod opasan.

Razumije se, da nije opasno taknuti se žicovoda, kad njim ne ide struja. No kako se očima ne da ustanoviti, da li je struje u njemu, to je najbolje, da ga u opće ne diramo.

Daleko opasniji je žicovod, kad je iz bilo koga mu drago uzroka poremećen. Tu mogu nastati razni slučajevi.

Može se dogoditi, da se žica, kojom ide struja, prekine. To se osobito dogadja zimi stezanjem žice usljed nizke temperature ili taloženjem leda i snijega na žicovodu. Može se žica prekinuti i usljed jakih vjetrova, ili usljed kojega drugoga mehaničkoga uzroka. U takovim slučajevima ili ostanu odvojeni dijelovi žice viseći u zraku ili se pak koji komad dotaknuo zemlje.

7. Opasno je taknuti se takove prekinute žice.

Kako se često puta žicovodi, kojima prolazi struja u rasvjetne, motoričke itd. svrhe, ukrštavaju sa telegrafskim i telefonskim žicama, ili pak, što je još gore, da su telefonske žice namještene na istim stupovima, kao i žice, kojima ide jaka struja; dogadja se često, da telefonske žice dodju ili usljed vjetra u doticaj sa žicovodom jake struje ili da se telefonska žica prekine i padne na žicu, kojom ide jaka struja.

8. Opasno je taknuti se takove telefonske ili telegrafske žice.

Može se dogoditi, da se na žicovodu ošteti koji izolator — dakle ono porculansko zvono, oko kojega je na stupovima obavita žica, koja ima da zapriječi prolaz struje u zemlju. U takovom će slučaju jedan dio struje preko stupa prijeći u zemlju. Kad je stup suh, tada on prolazu struje stavlja toliki otpor, da nije opasno taknuti se takova stupa. Nu ako je stup vlažan, a po gotovo ako je providjen metalnim predmetima na pr. ako ide duž njega žica munjovoda, koji štiti električni uredjaj, tada može i obični dodir sa tim stupom biti opasan. Ta je opasnost, razumije se, još veća, ako su stupovi električnoga žicovoda metalni, kao na pr. u Zagrebu.

Poznat mi je iz vlastitoga opažanja jedan takov slučaj, gdje su se učenici srednjih škola „elektrizirali" na takovom jednom stupu i vadili nožićima iskre iz njega, ne sluteći, kako bi uz nepovoljne druge okolnosti mogli skupo platiti te šale.

9. Opasno je dakle dirati stupove električnoga žicovoda, a osobito onda, ako su oni vlažni, provi-

djeni sa metlanim žicama ili ako su sasvim od metala.

Uzmemo li u obzir ove sada navedene činjenice, iz kojih se razabire opasnost električnoga žicovoda, moramo se držati slijedećega pravila, ako želimo, da izbjegnemo udarcima električne struje:

Ne diraj žicovod električnoga uredjaja i njemu pripadajuće spreme kao: transformatore, munjovode itd. niti direktno niti indirektno. Ne diraj telefonske ili telegrafske žice, a niti stupove, na kojima su razne te žice pričvršćene. Opaziš li, da se što na žicovodu poremetilo, nastoj, da se uprava električne centrale čim prije obavijesti, da manu ukloni.

Što se konačno tiče opasnosti električne struje u kućnim instalacijama, to ona doduše nije osobito velika, ako je instalacija posve u redu provedena; ali nije ni tako malena, košto se to obično misli. Običajna napetost struje u kućnim instalacijama iznosi 100—110 Volta. Nu kako se danas više puta i u kuće dovode struje i od većih napetosti, do 220 (na pr. u Pakracu) i više Volta i pošto su pojedini dijelovi kućnih instalacija lako pristupni i time lako izvrgnuti oštećenju, to ćemo i ovdje upozoriti, čega nam se valja klonuti, a da se ne izvrgnemo opasnosti električne struje.

Struja, koja ide glavnim žicovodom, ulazi u privatne stanove, javne lokale itd. preko strujomjera (compteura) — sprave, kojoj je zadaća, da mjeri potrošak struje. Odavle se ona dijeli ili izoliranim žicovodom ili izoliranim od dvaju vodova sastavljenim pletenicama u razne ogranke, kojima struja ide u pojedine prostorije kućnih instalacija. Za upaljivanje i ugasnuće pojedinih električnih lampa namješteni su ili na zidovima ili neposredno tik samih lampa t. zv. uklopci ili rasklopci za struju. Ovi otvaraju ili zatvaraju prolaz struje k električnim lampama, koje su na raznovrsne načine montirane. Lampe te — naime sijalice — nalaze se ili na lusterima ili na stalcima (na pr. za pisaći stol), ili na držalima na zidu (na pr. kod noćnih ormarića) itd. Svi ti predmeti, koji nose lampe, imadu posebne utikače, u koje se lampe učvrste.

Pošto su svi ovi dijelovi kućnih instalacija lako pristupni ljudima, to je najbolje, da ih diramo samo u toliko, koliko je potrebno, da struju sklopimo ili prekinemo. Kad istrošene sijalice mijenjamo

novima, tad moramo prije toga struju u utikaču prekinuti, jer se može dogoditi, ako imamo vlažne ruke, ili ako je sijalica sama po sebi vlažna, da u tom slučaju uz dobar odvod u zemlju dobijemo opasan udarac. Inače pak dirati i manipulirati štogod na strujomjeru, žicovodu, uklopcima i rasklopcima, na utikačima itd. može biti opasno. Tu mogu nastupiti razni slučajevi. Bilo je n. pr. slučajeva, gdje su pojedinci zakucavali čavle u žicovodne pletenice, probadali ih sa gumbašnicama itd. Mnogo se puta dešava, da se poklopci od uklopaca i rasklopaca otvaraju; nadalje se često meću u utikače, kad nema u njima sijalica, razni predmeti kao nožići, čavli itd. Sve to može uz nepovoljne lokalne i individualne okolnosti opasno biti. Time mogu nastati t. zv. kratki spojevi, koji su već mnogo puta prouzrokovali požare; no mogu nastupiti i znatne ozlede. Kako se naime na pr. nož, kad ga turimo u utikač za lampe, uslijed visoke temperature rastali, to mogu tom zgodom nastale iskre opeći ruku, lice itd. čovjeku, a ako mu nezgodno padnu u oči, može i vid izgubiti. A osim svega toga može čovjek — a osobito djeca, koja imadu daleko manju otpornu snagu proti električnim udarcima — u takovim slučajevima dobiti opasan udarac.

Konačno ne smijemo, ako se štogod na kućnoj instalaciji pokvari, sami pokušavati pogrješku popraviti, nego treba da nam to učini organ električne centrale. Uslijed naime tih „popravaka“, koje češće izvode nestručnjaci radi štednje ili iz ambicije, dogodile su se već više puta znatne nesreće.

IV.

Što nam je raditi kod električnih udaraca?

Kao što smo iz prijašnjega razabrali, možemo udarac od električne struje jedino onda dobiti, ako direktno ili indirektno dodjemo u dodir sa žicovodom. Prema tomu moramo u slučaju nesreće najprije nastojati, da uklonimo taj dodir, t. j. da prekinemo savez izmedju našega tijela i žicovoda. No to često puta nije tako lako. Prvo zato, jer se čovjek kod iole jačega udarca obično onesvijesti, a drugo zato, jer kad čovjek primi rukom žicovod, kroz koji ide jaka struja, to usljed djelovanja struje ruku uhvati grč, a taj otešćava nastojanje unesrećenoga, da se odkine od žicovoda. Dakako da i ovdje, kao i kod svake nesreće, mnogo pomaže prisutnost duha. Jedan na pr.

monteur, koji je primio uzelektrovani žicovod, spasio se tako, da je poskočio sa zemlje. U taj tren struja se prekinula, grč u rukama popustio i on se od žicovoda odriješio.

Ako unesrećeni ne može sâm da se odriješi od žicovoda, onda mu moraju čim prije drugi priteći u pomoć, ali vrlo oprezno. Ne smijemo bo nikada na taj način htjeti pomoći unesrećenome, da ga primimo za njegovo golo tijelo u nakani, da ga odkinemo od žicovoda, jer bi u tom slučaju redovno sami nastradali. Unesrećenomu, koji drži žicovod, možemo samo tako bez vlastite opasnosti pomoći, da ga omotavši si dobro ruke suhim krpama primimo za njegovo odijelo i tako nastojimo odkinuti od žicovoda. Dakako da bi u tom slučaju najbolje bilo, da si obučemo rukavice od kaučuka. Tako rade monteuri, koji imadu posla sa jakim strujama. No kako ćemo u takovom slučaju veoma rijetko imati pri ruci rukavice od kaučuka, to si moramo pomoći sa suhim krpama.

Je li se nesreća dogodila tako, da je na unesrećenoga pala prekinuta žica, to moramo nastojati, da tu žicu skinemo s njega. Tu i opet moramo paziti, da sami ne dodjemo sa žicom u doticaj i da nam oči ne ozledi iskra, koja nastane prigodom prekida struje. Najzgodnije je, da se u tu svrhu poslužimo drvenom motkom, i to po mogućnosti čim suhljom i duljom, te da takovom motkom odstranimo žicu sa unesrećenoga. I tu je dobro, da si ruke suhim krpama obavijemo.

U jednom i drugom slučaju željeti je, da onaj, koji pomaže unesrećenomu, bude izoliran od zemlje. To se najbolje tako postigne, da se postavi na pr. na suhu dasku, stolicu, ljestve, hrpu skupa složenoga odijela, staklenu ploču, porculan itd.

Istodobno je dobro, da upravu električne centrale obavijestimo, o nesreći, da može čim prije struju u onom dijelu žicovoda prekinuti.

Nadalje je neophodno potrebno, da se s mjesta pozove liječnik, da unesrećenomu pruži dalnju pomoć.

Nema li liječnika u blizini, ili dok liječnik dodje, treba da sami pružimo prvu pomoć unesrećenomu i to ovako:

1. Najprije razriješimo unesrećenomu sve one česti odijela, koje ga stežu, kao ovratnik, košulju, hlače itd.

2. Moramo ustanoviti, da li unesrećeni makar i neznatno diše. Diše li, tada ga položimo na ledja i metnimo mu glavu u nešto uzvišeni položaj i stavljajmo mu hladne obloge na čelo. Nadalje se

preporuča, da — ako je moguće — unesrećenomu uštrcavamo kamforova ulja pod kožu. Ne dodje li još liječnik, to treba ovo uštrcavanje poslije svakih 10 minuta ponoviti.

3. Konstatiramo li, da je unesrećeni prestao disati, tada treba, da makar iz česa, na pr. iz raznih komada odijela, načinimo brzo dosta visoki jastuk, te da ga sa uzdignutom glavom položimo ledjima na taj jastuk. Kad smo to učinili, moramo nastojati, da unesrećenoga umjetnim disanjem dovedemo, da sam počne disati. U tu svrhu kleknimo mu iza glave, okrenimo lice prema njemu, primimo mu ruke ispod lakata. Sad povučemo njegove ruke preko glave mu, tako da se ovdje skoro sastanu. U tom položaju treba ruke unesrećenoga 2—3 sekunde držati. Poslije toga spustimo mu ruke prema dolje u normalni položaj i stisnimo laktove njegove vlastitom težinom našega tijela čvrsto na obje strane njegovih prsa. Ovu proceduru treba da radimo po prilici 15 puta u jednoj minuti. Umjetno to disanje treba tako dugo nastaviti, dok ne nastupi pravilno prirodno disanje, ili dok ne nadodje liječnik. No svakako treba umjetno disanje podržavati najmanje dva sata, prije li nego li napustimo nadu, da će unesrećeni doći do svijesti.

4. Za cijelo to vrijeme ne smijemo unesrećenomu nikakovu tekućinu, a po gotovo ne kakovu hranu dati u usta.

Kad nadodje liječnik, tada će on već dati dalnje upute.

No ako se pokaže, da su svi pokušaji uzaludni, da se unesrećeni dovede do svijesti, tad može liječnik uz pomoć elektrotehničkoga stručnjaka pokušati zadnje sredstvo, a to je ova ista jaka električna struja, koja je uzrokovala nesreću. Pokazalo se naime, da u mnogim slučajevima srce, koje je prestalo kucati usljed djelovanja jake struje, može opet doći do kucanja, ako unesrećenoga izvrgnemo ponovno kratkomu djelovanju iste te struje.

Nu ovo zadnje sredstvo u pravilu ne će biti potrebno, jer u pretežnom dijelu slučajeva dolazi unesrećeni do svijesti, ako nije odviše dugo bio izvrgnut djelovanju struje i ako se kod njega racionalno provela metoda umjetnoga disanja.

Dodje li unesrećeni do svijesti, to se on obično brzo i sasvim oporavi. No uza sve to je potrebno, da on dulje vremena poslije nesreće stoji pod liječničkom paskom, jer ima primjera, da su se kod ovakovih ljudi poslije nekoga vremena pokazale veoma neugodne, a koji puta teške posljedice.

V.

Kako se danas tumači opasno djelovanje električnih struja?

Zanimivo je sada sa medicinskoga gledišta pitanje, kakove fiziološke učinke proizvodi struja u ljudskom tijelu, kad usljed njezina djelovanja nastaju toli štetni učinci po zdravlje, a u mnogim slučajevima i smrt. U tom se pogledu mnijenja liječničkih kapaciteta dosta znatno razilaze, jer su ozlede usljed elektriciteta dvostruke naravi, i to lokalne i općenite.

Što se lokalnih ozleda tiče, to su od najvećega interesa promjene na koži, koje su upravo specifične kod električnih ozleda. To su naime hrskavičavi, stearinu slični više ili manje sjajući se dijelovi kože, koji ne prouzrokuju nikakovih boli, a i inače su neosjetljivi. Često se puta površina kože impregnira oksidima od kovinskih vodiča, od kojih je uslijedio udarac. U mnogim pak slučajevima pokažu se te ozlede na tijelu tekar iza nekoliko dana.

Općeniti pak uzroci, usljed kojih nastupa smrt, jesu: 1. Djelovanje momentanoga straha, uzrokovano naglim i nenadanim utjecajem na dušu. 2. Anatomske i biološko-mehaničke promjene u živčanom sustavu, a ponajpače u najvažnijim životnim centrima.

Na osnovu toga pripisuje Pristley smrtonosno djelovanje struje naglomu potresaju nervne supstancije mišica; Marat misli, da se usljed udarca struje uništi osjetljivost živčanoga sistema; Kratter drži, da djelovanje struje prestane disanjem (asfyksija) i da tim nastaje nutarnje ugušenje; Batzelli i Prevost jesu mnijenja, da jaka struja proizvodi paralizu srca, itd. Jellinek je pak uvjeren, da u pretežnoj većini slučajeva usljed djelovanja struje nastupa samo obamrlost i da je u svakom slučaju moguće povratiti život unesrećenomu, samo ako mu se pravodobno pruži u tu svrhu potrebita liječnička pomoć. Ovaj nazor potvrdjuju osim statistike električnih nesreća i mnogi pokusi na životinjama, koje je Jellinek izveo zajedno sa prof. Tschermakom.

VI.

Neki slučajevi, gdje jake struje nisu opasne.

Godine 1892. otkrio je Tesla zanimivu činjenicu, prema kojoj opasno djelovanje struje kod stanovite visoke napetosti i velikoga broja perioda prestaje. On je naime kod svojih pokusa rabio iz-

mjenične struje sa vanredno visokom napetošću i silnim brojem frekvencija. Usprkos tim golemim napetostima nije Tesla skoro ništa osjetio, kad se jedared slučajno dotaknuo jednoga pola induktora, kojega je napetost iznosila 70.000 Volta! Nu ovo vrijedi samo za struje, koje nastaju u običnom induktoru, ako kroz njegovu primarnu špulu ide struja veoma malene jakosti. Struje pak sa velikim brojem frekvencija, koje dolaze iz električnih strojeva ili od sekundarne špule induktora sa malim otporom imadu više ili manje jaka djelovanja i mogu biti opasne po čovjeka. Nadalje je Tesla našao, da struje sa malim brojem frekvencija uz onakov intenzitet, koji je kadar kod prije opisanoga pokusa 4 stope dugu cijev rasvijetljiti, mogu ozbiljno škoditi ljudima; dočim u istom slučaju struje sa 20.000 frekvencija u sekundi ljudski organizam u opće i ne osjeća.

S ovim pokusima bavili su se poslije i drugi, tako na pr. Tatum. On je istraživao fiziološko djelovanje struje na psima, pak je našao, da su struje sa 4.500 perioda u sekundi mnogo manje opasne, nego li isto tako jake struje sa znatno manjim brojem frekvencija. Struje sa 45 Volta uz 120 frekvencija već su opasne; dočim je uz 4.500 perioda trebalo 495 Volta napetosti, da se sa istim intenzitetom struje dobiju isti fiziološki učinci.

A ne samo to, da su struje sa velikom napetošću i znatnim brojem perioda bez opasnosti po ljudski organizam, nego se one pače upotrebljavaju u elektroterapiji sa dobrim uspjehom za liječenje raznih bolesti. Već g. 1892. uveo je d'Arsonval taj način liječenja. On rabi struje sa napetošću od 20.000 Volta, koje mijenjaju svoj smjer sto hiljada do milijun puta u jednoj sekundi!

Nastojalo se i protumačiti, zašto ovakove struje nisu opasne.

U tom je pogledu zanimivo razmatranje Hammera. On kaže ovako:

„Kad se može pomoću dosta brzo rotirajuće pile amputacija provesti, a da bolesnik ne osjeti nikakovih boli; ako naše uho ne osjeća zujanje stanovitih insekata, koje je odredjeni broj vibracija prekoračilo; kad usijana žica u rani, koju ispaljuje, nikakovih boli ne uzrokuje, čim ju valovi topline načine bijelom, dočim znatnu bol prouzrokuje, kad je samo do crvenila užarena, t. j. kod maloga broja vibracija; kad violetne zrake slabije djeluju na oko, nego li ostale boje spektra, kojima je vrijeme titraja dulje, — zašto prema

svemu tomu ne bi razborito bilo uzeti, da struje s velikim brojem perioda nikakovo djelovanje na živčani sustav ne proizvode, dočim su struje sa malim brojem perioda štetne?“

Slično misli i Houston. On tumači neopasnost struja sa velikim brojem perioda t. zv. kožnim afektom ili koncentracijom naglo se mijenjajućih struja na površini vodiča. Izmedju ostaloga kaže on:

„Čim biva broj perioda veći, tim je tijelo više zaštićeno. Kad bi broj perioda bio tako velik, kao onaj kod eterskih valova, koji sunčano svjetlo proizvode, to bi takova struja na površini ljudskoga tijela isti blagotvorni učinak proizvela, kakov proizvodi sunčano svjetlo i toplina, s kojima bi takova električna struja vjerojatno identična bila“.

Iz ovoga se razabire, da je područje opasnoga djelovanja električnih struja ograničeno, ali da nam nisu poznate točne brojevne granice.

Na koncu našega razmatranja spomenut ćemo jedan u tom pogledu vanredno zanimiv pokus, koji je početkom ove godine izveo poznati elektrotehničar Dobrowolsky. Pred brojnim stručnjačkim slušateljstvom demonstrirao je on djelovanje svoga aparata, koji omogućuje pouzdano djelovanje osigurača kod t. zv. kratkoga spoja. Tom zgodom rastrgao je on golim rukama žicu, kojom je išla struja od 30.000 Volta! Ta struja ne spada medju one gore navedene visoke napetosti, koje nisu opasne, nego je naproti u svakom slučaju dosada bila apsolutno smrtonosna. Pak ipak ovaj put nije Dobrowolskomu a ma baš ništa naškodila. Drži se, da je tomu pojavu uzrokom vanredna sila volje, koja je djelovala u protivnom smjeru i time učinak te vanredno jake struje paralizovala. To je doduše čudno, ali ipak protumačivo. Ta već glasoviti filozof Kant poznavao je vanredno djelovanje jake volje u čovjeka, pak i moderna medicina znade, da je u terapiji čvrsta volja kadra čudesa stvarati i kod najtežih bolesti. Zašto onda ne bi bilo moguće tom istom voljom svladati djelovanje elektriciteta na čovjeka, kad je elektricitet isto onako prirodna sila, kao što je i — još uvijek tajinstvena — sila čvrste ljudske volje!

PROF. DR. ST. PLIVELIĆ.

RUKOVET EPIGRAMA.

ISTRESAO

IZO LANOV.

ŽIVOT.

Dvogub je život ko latinski Janus: Jedan mu plače,
Drugi mu smije se lik. Život je plač i sm'jeh.

NEKROLOGIJE.

Te puste nekrologije
Imadu nešto za se:
O nekima, jer umiru,
Da živjeli su, zna se. *(Po tal.)*

NOVA KNJIGA.

Izdao si knjigu;
Badava ti trudi,
Ako n o v a knjiga
Ne o b n o v i ljudi. *(Po tal.)*

DVIJE VJERE.

Vjeru tko u Boga gubi, ne će naužit se Raja;
Ali će bezbožnik moć ovaj uživati svijet.
Vjeru tko gubi u ljude, tom čemeran zemlja je stanak:
S ljudi izgubit će on s ovijem i drugi svijet.

POETA KOSMOPOLITA.

Pustio sam kosu,
A podstrigo brk;
Sličim modrokosu,
Svedj u licu mrk.
„Silhuete" i „skice"
Slažem i „kaprice"
Od dl'jeta i kista.
Heroj, stvaram modu
U pjesmi i — hodu.
Starog Boga psujem;
Na patrijote pljujem,
Jer dom i rod t'jesni
Za moje su pjesni.
Imate poetu!

POETA DARVINISTA.

Ljudski nam izvodi rod poeta naš od majmuna.
Tko da mu poreče to? djela to kažu mu sva!

KRITIČAR MATA.

Čemu knjige, pjesme čemu i sto vaših trica?
L'jepo znanje sv'jet ne siti, ne m'jenja mu lica.
— Pravo reče, dragi Mata, nema za sv'jet bata:
Uz umnike, uz pjesnike bit će uvijek — Matâ.

NOVA VREMENA — NOVI LJUDI.

Šta će nama Frandjipani,
Zrinski šta junaci?
U prošlosti praznoj slavi
Žive tek mrtvaci. —

— Jest! i tvoji prošli dani
I tvoj rod i kuća
Kažu, da bez zaboravi
Nema — uskrsnuća.

AD IMAGINEM SUAM?...

Gledam li tu biće
I tu tvoju ćud,
Gledam li, što spliće
Duh tvoj i tvoj trud,

Dalje mi se ne će
Ateizma tvoga:
Prilika ti n'ječe,
Da si stvor — od Boga.

S NEISKUSTVA NA VJEŠALA.

Mladi objšenjak.

Učili su me: „Ljubi slobodu ko zjenicu oka,
Pravicu žudi ko kruh“, učili škola i dom:
„Nepravdu mrzi, obaraj silu, u obranu prava
Zatočnik ustani div, munja im budi i grom!“
Ja se latih da živim po visokoj nauci ljudstva,
A svijet vješala tu penje i — sudi mi smrt.

Krvnik.

Zeleni junače, mozak ti voden! Kud si to išo
Tvorom ljeporječja tog oskvrnjivati čar?
Pravda, sloboda i rušenje sile i obrana prava
Nakit su govora l'jep, blistavih temata skup.
U njima vježbaju djeca se luda; al' odrasli ljudi
Igre ne poznaju te. Za to amo taj vrat!

VJESNICI SLOBODE.

Doušnici se roje? to znak je: zli su vladari.
Ptice su vjesnice to: granut slobode će dan!

KAKAV SENAT — ONAKAV IMPERATOR.

Neki car je zdvora,
Iz davnih davnina,
Na čast senatora
Digo — svog djogina
— Al' je zvonku ćušku
Dao svom senatu!
— Kakvu ćušku? Platu!
Kad su u svom kolu
Klanjali se — volu.

FINIS CORONAT OPUS.

Od kol'jevke ne radeći ništa
Nosijaše žića teško breme;
Pa kad vidje, uteći će vr'jeme,
Sebe ubi, da učini nešto. *(Po tal.)*

SVAK JE KOVAČ SVOJE SREĆE.

Nekom njeg'va sreća sv'jeti
U vještini i pameti;
Svanu sreća našem Radi
U lijepoj — bradi.
Gladi bradu, viče Rada:
L'jepa brada — vlada!

NAJTEŽE I NAJLAKŠE.

— Živjeti je lasno!
— Živjeti je muka!
Tvrdi Živan glasno,
Odvraća mu Gjuka.
Živjeti je lako,
Kad se duše nema.
Živjeti je pakô,
Kad savjest ne dr'jema.

MOĆ NAVIKE.

Diplomata:

Tvoje lice — to je sprava
Od mišica i živaca:
Što u srcu tvom nastava,
To svoj odraz na nju baca.
Lice tvoje kretom brzim,
Kad što mrzi, viče: mrzim!
Ukočeno tvoje t'jelo
Ne sagiba s' ko propelo.

Naivnik:

Tvoje lice — lik je kamen,
Nasmijano, uv'jek milo:
Isklesani nosi znamen,
Ma što srce na dnu krilo.
Mišicam' si svoga lica
Od navike micat presto;
Tvoj je hrbat ko šibica,
Jer si njega svijô često.

KOSTI I MESO.

Hvali svak dobroću,
Al' je često gazi;
Štuje od strâ zloću,
Ma sve da je mrazi.
Duha tvog u smjesu
Uspi zloće dosti:
Meso je dobrota,
A zloća su — kosti.

MJERAČU SVEMIRA.

Nema veće tuge
Razboljena duha,
No kad srce plače
S oba oka suha.
Ni najveća radost
Ne da uvijek zvuka;
Nema jače riječi
Od grobnoga muka.
Najljepša se miso
U pameti skriva:
Nema za nju ruha
Ni obličja živa,
A ti ćeš da Višnjem
Opišeš počelo?!
Da u t'jesnu tikvu
Uhvatiš mu djelo?!
Ti u sunce sv'jetiš,
Man' se dječjeg posla:
Luč ne vidim tvoju,
Nego tebe — osla.

VERISTI.

Smrad i smeće traže,
Prebiru i ruju,
Da svoj okus draže,
Da se sv'jetom čuju,
Duh je njihov prase,
Što po kalu pase.
Pitaj: Tko su „isti“?
Kazat će: Veristi!

XERES I ORIGINALNOST.

Izvoran je Xeres posto,
Za slavu ne zebe:
Prije je kopiro druge,
Sad kopira — sebe.

XERES I IZO LANOV.

(ILI MACKA I PANTAGANA.)

Reko si mi: Ti si mačka
Zavidna i gladna,
Što se oko našeg šeće
Panteona hladna. —
Pazi, Xeres, šetat nemoj
Više u tom hladu;
Oprez! jer Ti da si štakor,
To sve mačke znadu.

SEMPRE AVANTI.

Svoj izgradjuj duh
Sve to viši, tanji!
I tvoj prošli j a,
Nek je uv'jek manji!
Svaki zgradjen d'jelak
Spomenika u gradnji
Niži je od vrška,
Koj' se diže zadnji.
Svih ti djela lik
Nek je spomenik!
Zadnje djelo — dika:
Kruna spomenika!

UČENJAČKI JUBILEJ DON FRANA BULIĆA.

Kad su neke dalmatinske novine donijele vijest, da će don Frano slaviti svoj arheološki jubilej, sjetih se muka, što ih je taj čovjek pretrpio na znanstvenom polju, sjetih se i velikoga njegova glasa medju učenjacima svijeta, pa stadoh samoga sebe pitati: kako ćeš dovesti u sklad muke sa don Franovom slavom? Nakon dugotrajnoga razmišljanja dodjoh do jednostavna zaključka: Muke njegove su djelo ambijenta ili milieua, u kojem je primoran da živi, a slava njegova je plod ustrajnog i neprekidnog rada. I stadoh mu se još jače diviti.

Kad je metafizika bila prva dapače jedina priznata znanost na svijetu, opažamo, da stari vijek, srednje doba i noviji vjekovi njoj priznaju pravo, da upravlja ljudskim duhom. Ona je bila izvor svih duševnih ganuća, kraljica svijeta. To je carstvo već davno propalo.

Dok je za vladanja metafizike bio slavljen samo onaj, koji se je posvetio spekulativnoj filozofiji, te je učenjak i filozof značilo jedno te isto, danas su čisti filozofi izgubili sav svoj čar, ili barem važnost. Neka se pojavi novi Descartes, ili Hegel, ili Spinoza, neka dodje Kant sa novim sistemom čistoga razuma, ne će valaj niko glavu okrenuti. Obično ljudi drže danas takove nauke ili presmiješnima ili previsokima, te se ne upuštaju ni u kakovu raspravu o njima. Filozofijska je spekulacija izgubila kredit pred financijalnom spekulacijom.

Na polju nauke danas uživaju silan ugled tako zvani pozitivni učenjaci: prirodoslovac, kemičar, ili liječnik, ako iznesu jedan pozitivni čin, iz kojega se dade zaključiti na neko sveopće pravilo, svak, tko misli, odmah će se ganuti i taj čin će postati predmetom javne rasprave, a onaj, koji ga je iznio na vidjelo, postaje glasovit učenjak. Danas je prirodoslovlje uz fiziku i kemiju zauzelo prestolje detronizirane metafizike. Te znanosti su zbilja kroz malo godina promijenile svijet. Život isti je danas drukčiji nego je bio otrag sto godina uplivom tih znanosti.

Osim prirodnih znanosti i povijest je pokročila naprijed. U moralnom pogledu od nje se očekuje, što su naši oci tražili od filozofije: formulu čovjeka i njegove sudbine, raison vjere i uhvanja na zemlji.

A da se povjest uzmogne odužiti tomu očekivanju modernoga čovjeka, ona je bila primorana promijeniti svoj sistem.

Jednom je povijest bila govornička škola. Mašta je igrala glavnu ulogu. Danas ona traži takodjer novih činjenica, pozitivnih dokaza, da na njima sagradi jedan općenit zakon. I ona je postala egzatnom znanosti.

Pravi učenjak na polju povijesti jest onaj, koji otkriva te pozitivne činjenice. Sve znanosti se u tom približuju, što se osnivaju na utvrdjenim činjenicama, a nade je, da će doprijeti i do istih zaključaka. Kada dopru do toga svoga vrhovnoga cilja, nastati će medju ljudima tišina te će, kako kaže Vicomte Melchior de Vogüé, shvatiti jedan drugoga u riječima: in principio erat verbum, et Deus erat Verbum.

I don Frano Bulić spada medju učenjake u modernom smislu riječi. I on je otkrio nove činjenice, iznio na vidjelo novih dokazala, zapalio nove luči, da rasvijetli tamu rimske i hrvatske starine. To ga je učinilo velikim u učenom svijetu, a medju onima, koji toga ne shvaćaju, dalo mu je samo muke i patnje.

Nisam voljan da ovdje podrobno iznosim znanstvene zasluge don Franine, za to bi se htjela posebna monografija. Dosta budi spomenuti, da on radi na polju arheologije u Dalmaciji eto preko dvadeset i pet godina i uredjuje svoj strukovni „Bollettino di archelogia e storia Dalmata“. Tko bi sada mogao pokupiti i nabrojiti, što je on iznio u tristotine brojeva toga lista? On je odkopao staru Salonu, iznio ju na vidjelo, odkrio je nekoliko vjekova života sprovedena na onom klasičnom zemljištu. Život nam je odkrio i sve što je s njime u najintimnijem savezu: život vjerski, obiteljski, život društveni i državni organizam. Otkrio nam je duh onih vremena, kada Kristova vjera zametne borbu sa poganstvom, sukob dviju kultura, dviju velikih ideja, dviju sila: kršćanstva, sile nebeske, i poganstva, tvorevine ljudske dosjetljivosti. Otkrio nam je i vez, koji postoji izmedju kršćanstva i prosvjete. On nam je stavio pred oči, kako je stara kultura uzmicala pred novom, kako su stare ideje podlegle ili su se dale u službu nove vjere. Preobraženje jednog velikog naroda, rimskoga, za tim njegov pad pod udarcima barbara, onda uskrsnuće novoga naroda, hrvatskoga, sve nam je to u realnosti otkrio, da se svak može osvjedočiti na vlastite oči.

To djelo nije plod njegove mašte, on o tome nije izdao velikih rasprava, on je iznio dokaze i činjenice, otkrio je natpise, znakove,

kuće, crkve, vile, kupališta, kipove, domaće pokućtvo, posudje: jednom riječju: sve, što odaje život u tančinama. Ispod gomila ruševina očuvao se je taj život, a on nam ga je otkrio pregarajući svoj.

Ovaj rad, u koliko spada u općenitu znanost, kojom se zanima veliki učenjački svijet, raznio je ime Don Frana Bulića od Petrograda i Londona do Rima i Berlina. Nema dvojbe, da je u tom pogledu Don Frano najpoznatiji Hrvat u svijetu. On je stvorio od Salone ono, što su talijanski učenjaci stvorili od starog Pompeja i Herkulana. On je svojim radom upotpunio rad i Mommsena i De Rossia.

Za nas Hrvate, na žalost, takav rad nema čara. Mi ga ili ne shvaćamo, ili ne uvažujemo. Taj rad shvaćaju vanjski učenjaci, pa ga i dostojno uvažuju. Ali Don Frane je radeć na polju arheologije odkrio i život naših pradjedova iz vremena za našu prošlost najslavnijih. Svojim iskopinama rasvjetlio je deveti i deseti vijek u našoj prošlosti. Otkrićem nadgrobnog natpisa kraljice Jelene zasjalo nam je pred očima, te smo mogli zaviriti u doba Tomislava. Otkrićima u Bihaču i kod Rižinica uveo nas je u doba naših prvih vojvoda i banova. Objelodanjenjem hrvatskih spomenika u Kninu i okolo njega ne samo da nam je rasvijetlio političku povjest prvih naših vjekova, nego nam je pružio i najočevidnije podatke za povjest naše stare kulture. Tim svojim djelom je dokazao, da mi Hrvati u starini bjesmo ne samo kulturan narod, nego da u tome prednjačismo prvim naprednim narodima. Naša politička povjest je obradjena do sada u velikoj mjeri, ali kulturne se povjesti nije nitko ni dotaknuo. No tko se je bude latio, taj će harnim osjećajem spomenuti priloge za takovu povjest iz pera Don Frana Bulića.

Da je on velik učenjak na polju pomoćnih historiiskih znanosti, o tome valjda nitko i ne dvoji. Nego pitanje je: kako je on do toga došao, da uz ogromne poteškoće posveti svoj život „nezahvalnomu" tomu poslu?

Blagopokojni moj prijatelj dr. Ivan Kržanić pišući u „Vijencu" književni prikaz Don Frana, reče, da je njega milieu, u kojem se rodio, učinio arheologom, te da je Don Frano najljepša potvrda Taineove teorije o utjecaju milieua na čovjeka. Naprotiv sam duboko uvjeren, da je milieu samo nepovoljno utjecao na Don Franu i na svakoga, koji se je kanio posvetiti toj nauci.

Da bude svak na čistu o toj mojoj tvrdnji, reći ću, da milieu ne sačinjavaju oni natpisi, oni okrnjeni kapiteli, oni sarkofazi, oni

torsi, medju kojima se je rodio Don Frano u pitomoj Vranjici. To nije nikakov milieu. Milieu sačinjavaju ljudi, društvo, u kojem se krećeš, s kojima si primoran živjeti. A s toga pogleda milieu Don Frana Bulića je takov, da ne sokoli čovjeka na ovakov rad. To je tako velika istina, da poslje Marka Marulića, koji se je bavio i arheologijom, nemamo prije Don Keka Karare ikoliko zauzeta čovjeka, koji bi se posvetio ovoj struci.

U Spljetu ne samo obični svijet, nego i tako zvana izučena ruka, za starine ne mari. Spljet je jedan veliki muzej po sebi. Ljudi vični gledati stare zidove, otkrivati stare grobove, po onoj: „ab assuetis non fit passio", takove stvari malo ili ništa ne cijene. Ako ih cijene za što, to je ta cijena onolika, kolika i materijalna korist. Stoji nepobitna činjenica, makar nam i ne bila na diku, da ni jedan postotak spljetskih gradjana nije posjetio muzej, nije razgledao Dioklecijanovu palaču, nije otišao u Solin, da vidi Don Franove iskopine. To ljude ne zanima. To oni prepuštaju Nijemcima i Englezima. Dapače ih znadu ismjehivati. Dakle milieu nije mogao pobuditi u njemu zanimanje za arheologiju.

Ako pak uočimo pozitivne neugodnosti, kojima je bio toliko puta izložen radi svoga znanstvenoga rada sa strane svojih starešina, kad promislimo, da je imao posla čak i sa Rimom radi objelodanjenja ispadaka svojih znanstvenih istraživanja, da je bio objekat nedostojnih napadaja, onda zbilja moramo zaključiti, da ga milieu nije stvorio arheologom.

Ja ne ću podrobnije o svemu tome govoriti. Ako Bog dade zdravlja, bit će vremena i za to. Imadem ja dosta dokumenata u tom poslu.

Don Frane je doživio u svom vijeku toliko razočaranja, toliko udaraca, da ga je jedino znanost mogla uzdržati bodra i vesela duha.

Čovjek izvanrednih sposobnosti uma, darovit i pronicav, još mlad dao se na nauke klasika. Realistično shvaćanje klasičnih pisaca pobudilo je u njemu ljubav za podrobnijim izučavanjem starine, jer bez svestranog poznavanja drevnina nije moguće poznavati klasike, nije moguće korisno ih čitati i predavati mladeži. Tu nadolazi i savjest, koja nalaže nastavniku, da upotrebi sredstva potrebita za vršenje svoje dužnosti.

Dakle dva osjećaja stvoriše Don Frana arheologom: osjećaj dužnosti, onda ljubav prema znanosti. Ne zna se, koji je osjećaj u njega jači.

Iz prvoga osjećaja niču sve ostale njegove vrline, i njegov patriotizam, iz drugoga ustrajnost u radu. To nam je sam otkrio u govoru držanu u slavu pokojnoga Račkoga: „Ima na svijetu, reče on, nešto, što vrijedi više od materijalnog uživanja, više od samoga zdravlja, a t o j e o d a n o s t z n a n o s t i.“

Ta odanost znanosti održala ga je proti svim nepravdama, koje mu nanije zloba ljudska, od kad je zauzeo mjesto ravnatelja spljetske gimnazije (god. 1883.) i istodobno započeo voditi iskapanja starina u Solinu, pa dok ga nisu varkom i nepravdom poslje trinaest godina upravljanja poslali u mirovinu i htjeli osuditi na najveću muku, na nerad.

Ali energični Don Frano nije podlegao ničijoj sili. Uprav to umirovljenje dalo mu je još jače snage, da ustraje na stazi rada. Još većom ljubavlju se posveti proučavanju starine, radu oko iskapanja starih kršćanskih bazilika i hrvatskih kneževskih dvorova. Baš odkad je umirovljen, iznio je na svjetlo božje najdragocjenije spomenike budi kršćanske, budi hrvatske drevnine, i zadužio hrvatski narod i cio kulturni svijet.

Slavio je nedavno 25-godišnjicu iskapanja starina u skromnosti, kako dolikuje pravom učenjaku. Ali on je još uvijek slavljen, dočim njegovi protivnici davno zaboravljeni. Ovo par redaka nije nikakova monografija. Don Frano je još mlad i krepak, on će još dugo poživjeti i zapaliti još mnogu luč, da rasvijetli tamne stranice naše povjesti. A životopisi se pišu poslije smrti.

Nadovezujuć na ono, što rekoh na početku, Don Frano je slavan, jer je shvatio znanstveni realizam. On je učenjak, kako ih novo doba treba i razumije. Da se je posvetio samoj spekulativnoj filozofiji, kako je to učinio drugi Hrvat velika uma: Dr. Ante Petrić, nedavno preminuo s ovoga svijeta, tko bi se osvrtao na njegov rad? Petrić je bez dvojbe filozof. Da je živio u srednjem vijeku, zauzeo bi mjesta medju velikim skolasticima. A u XX. vijeku je umro nepoznat. Tek je dr. Tresić Pavičić iznio nekoliko stranica iz njegovih djela u „Savremeniku.“

Petrićev rad dokazuje da je on bio oštrouman, ali praktične vrijednosti nema, dočim rad Don Frana Bulića imade veliku realnu vrijednost za odgoj i za život.

Pravi učenjak ne traži za svoj rad pohvale, ne traži priznanja, pa toga nije tražio ni Petrić ni Bulić. To je jedina njihova dodirna točka. Ali je Don Frana moderni svijet razumio i uvažio, dočim Petrića nije

razumio, niti uvažio. Bulić je svojim radom koristio narodu i proslavio sebe i prodičio znanost. Svagdje uvaženiji nego li kod svojih. To je barem dokazala i proslava njegova jubileja. Don Frano je na polju starina pravi moderni učenjak, kakovi su bili na polju spekulativne filozofije Toma Akvinski, Bonaventura, Pier Lombardo, Skotos i njihovi učenici.

Zagreb, koncem rujna 1908.

KERUBIN ŠEGVIĆ.

KNJIŽEVNI OBZOR.

PO „SAVREMENIKU“.

Počeo je novu godinu, treću svoga života, raspravom svoga predsjednika N a t k a N o d i l a o slobodi volje u književnika. Veoma je zanimiva ta raspravica, u kojoj pisac kaže, da će iznijeti razloge za „potpunu slobodu bez spona vjerskih, patriotskih, didaktičnih i svih drugih, koje svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnost njoj protivne i škodijive elemente”. Pošto i ja spadam medju one „ljute cenzore” i „prigovaratelje”, kojima je ova radnja namijenjena, čitao sam je s velikom pomnjom.

O tvoračkoj slobodi.

Zaslužni naš učenjak ostaje „pri načelu potpune tvoračke slobode u književnika”. Čekao sam, kako će on obraniti to načelo i dokazati, da su vjerska, patriotska i didaktična načela „spone”, da „unose u umjetnost elemente protivne umjetnosti i njoj škodljive”.

Mjesto toga odmah s početka se pisac ogradjuje, te kaže, da će „braniti r a z l o ž i t u slobodu.“ Onda počinje braniti tu r a z l o ž i t u slobodu od spona vjerskih, jer je to „n a j l a k š i p o s a o i n e v j e ž i”.

„Dobar dio tako zvanog klasicizma upire se, ili izvornim svojim pokretom, ili dajbudi pozajmljenim izražajima, na poganske nazore. Pogansko vjerovanje ni zašto nam ne smeta, da se mi vazda divimo Ilijadi, Odiseji...” Iz ovoga se dade zaključiti: ako poganski nazori ne bijahu zaprekom umjetničkomu stvaranju, zašto bi naši kršćanski nazori bili s p o n o m ? Zašto bi naša vjerska načela uvadjala u umjetnost „elemente njoj protivne i škodljive ?” Primjeri navedeni od učenog pisca dokazuju, da nema velikog književnog djela bez vjerskih nazora. Ti su vjerski nazori onakovi, kakovi vladahu onda, kad su ta djela nastala, ili kako su dotični književnici te nazore sebi stvorili.

Još manje dokaza prinosi pisac proti „sponama patriotskim”. Pa kako bi se i mogao narugati patriotizmu jedan Nodilo, stari borac za narodne ideale ? Ona njegova izjava: „Otržito i bez straha ispovjedamo: nama je svetija čovječja suza, ljudski bol, od svetoga otadžbeništva”, ne obara taj sveti patriotizam. Ljubav prama ukupnomu čovječanstvu ne slabi patriotizam, nego ga jači. Imade pravo, kad se obara na lažni patriotizam, na patriotizam ljudi bez ikakova osjećaja, koji samo galame i zaludjuju narod. Da je naš narod u tom pogledu krivo odgojen, nema sumnje. Ali iz toga ne slijedi, da je patriotizam u književnosti s p o n o m, da uvadja „elemente protivne i škodljive samoj umjetnosti”. Da je tako, on bi bio morao osuditi svu talijansku književnost od Parini-a do Manzoni-a, Pellica, D Azzegli-a itd. Svaki Hrvat se može složiti sa Nodilovim riječima: „Ako i ne bojadišemo patriotskih šara na našoj hrvatskoj zastavi, mi je ipak neoslabljenom rukom držimo razvijenu.

Doista ne manje nego u drugima, gori u nama srce prama otadžbini. Ova Hrvatska jest zemlja naših otaca, pak će biti i naših sinova; zemlja u čijem zraku srknusmo prvi dah života i čusmo prvi slatki romon našega jezika. Kažemo iskreno: milje nam je materinja riječ; u brigu se davamo za sreću rodjene nam grude. Pak ovu domovinu, nejaku sirotu, tim više ljubimo, što njoj zlobe i nju napastuju svakakovi neprijatelji".

Ovo su lijepe riječi, plemeniti osjećaji, a kad ih čovjek izloži u knjizi, kada ih razvija u svojem djelu, ne prestaju biti ni lijepi ni plemeniti, a još manje bivaju „sponom" umjetničkoga stvaranja.

Raspravljajući o trećoj točki, o „didaktičnim sponama", učeni pisac počinje sa Comte-ovim pozivitizmom, koji otvara širom vrata „naturalističnom nazoru i u samoj umjetnosti", pa onda raspreda Flaubertovo pravilo: L'art pour l'art, kojega se uhvatiše kod nas naši mladji pisci i drže ga se kao znaka svoje naprednosti, premda su ga u Franceskoj odbacili oni isti muževi, koji su mu svojim radom ugleda pribavili. Pitanje je jednostavno: mora li pisac, osim umjetnosti, imati pred sobom i drugih ciljeva i drugih namjera?

Flaubertovoj nauci, da je umjetnost sama sebi svrhom, da drugih tendencija ne smije imati, „oprije se odmah demokrat Lamennais, pisac odličan sa žarke rječitosti u korist svih ljudskih patnika. Oprije se i G. Sand, Flaubertu sprijateljena. Ova reći će njemu: „Što je umjetnost, dok srca nema? Sunce sa kojega zrake ne dopiru".

Pobija dalje pisac možebitne prigovore pristaša Flaubertove teorije, pa veli: „Kad bismo onako na prečac, svaku idealnost i svaku tendenciju osudili, mi bi cijenu pobijali velikom broju umotvorina neosporne vrijednosti. Ne bi nam se svidjali ni „Cid" Corneillea, ni „Iphigénie" ili „Athalie" Racinea, uzoriti radovi francuskoga klasicizma. Otele bi se našemu zanimanju Lamartineove romantične „Meditations poetiques" sa pjesmom „Le Lac", koja će se čitati, dok bude francuzkoga jezika. A po gotovo, takovom kritikom propadoše svi veliki satiričari..."

Nema pisca ma kakova glasa u svijetu, koji nije imao pred očima osobitu tendenciju u pisanju. „Jedini je Maupassant prije svoje ludosti savršeno ravnodušan prama predmetu, o kojem piše".

Sada se pisac obazire na našu knjigu, pa kudi Zolinu stazu, kojom se mnogi naši pisci uputiše; te kao što se onaj upusti u opisivanje čovječjega kala, „tako i gdjekoje vješto pero naših književnika na površinu kadgod izbacuje vruću pjenu erotičnu. Vidjeti je i još drugo". Prigovara pisac mladim sveznadarima, što „natežu žice dvoumljenja pred licem Boga istinitoga", što uzimlju „kao čisto dokazanu istinu teoriju o općenitoj evoluciji", što se kunu na riječ Haeckelovu. Boga i budući život ne poricahu ni sami evolucionisti, kao što ga poriču neki naši pisci. A veliki njemački matematičar Gauss piše: „Kratki san, što mi zovemo životom, tek je preludij pravomu životu, jamstvo nam je najtvrdje ljepšoj metamorfozi u buduće".

Za tim dolazi oštra kritika proti Oskaru Wildeu i proti Nietzscheu. Obara se Nodilo na germanstvo, koje radja ovakove čudne tipove književne i umjetne. Ruga se njihovoj etici, koja gradi moral na životinjskim navikama. Po njihovu bolesnu mišljenju u povijesti, sve što je bilo, moralo je biti, za njih je Nero bio „kulminantni čovjek staroga

vijeka". „Neminovni udes, gvozdeni determinizam vlada dogodjajima; ljudskoj slobodnoj energiji mjesta nema, pa ni ljudskoj savjesti nema suda prekornog".

„Svakako takovu književnu slobodu, — zaključuje Nodilo, — mi otklanjamo. Ona nas ravno vodi iznova k poganstvu". „Naša civilizacija počiva u glavnome na traženju ljudske pravice i na etičnom istanjenom osjećaju, čime kršćanska misao svijet obdari i obogati". Nauk kršćanski, osudjujući moralno i ukopavajući strasti nedostojne, privali grobnu ploču ne samo na njih, već i n a p r l j a v u k n j i g u. Slijedi iz toga, da se širom obrazovana svijeta promijeni i estetični književni ukus. Zabačeno je ono, što danas zovu pornografijom, pa i perverznošću i što ne bijaše ni malo zazorno književnicima drevnih vremena". „S l o b o d n a v o l j a u k n j i ž e v n i k a d a n a s n e s m i j e d a s i d j e d o s t a r i n s k e e r o t i č n e n i z i n e, d o g a r a v i h l i k o v a, p o š t o j e o v o u u m j e t n i č k o m v i d u r u ž n o i n e s n o s n o v e ć i n i m o d e r n i h l j u d i".

U Franceskoj je nemoralni roman bio tek prelazna zabluda, danas, što je nemoralno tiskano u Franceskoj, to je iz pera pofrancuženih tudjinaca.

„Para pornografična sada drugdje guši. Na drugim je mjestima zavladala raspuštenost u životu". To se opaža u Njemačkoj, u Engleskoj i u Americi. Tamo je život iskvareniji, nego li je bio kod starih pogana". Ali na svu sreću, kako je vidjeti iz oštrih osuda, moderna savjest ljudska i dobar ukus svuda se buni proti prljavštine uskrsnutog poganstva".

Sam pisac je opazio, da bi mu netko mogao nanijeti iz samog „Savremenika" veoma mnogo primjera uprav onakove poganštine književne, koju on osudjuje, pa se je požurio da to predusretne: „Naš „Savremenik" pušta da u njemu svaki pisac, svaki kritičar uzme svoj način i svoju volju, a l i z a t a k o v o p i s a n j e n i j e" (!!). „U našoj knjizi, valjda poticanjem neograničenog artizma, mah je uzimala neka ljubavna igrarija". To je sve već do dosade ispjevano. „Uvijek iste fraze, isto puteno čeznuće kopirano od pogana. Ovakovoj skladbi davnih i novijih majstora gdjekoja varijacija ne bi valjda bila na štetu", kaže finom ironijom sam pisac, pa iznosi kao novost vapaj Zolina pitomca Huysmansa, preobraćena Bogu: „Gospode, smiluj se na kršćanina u dvoumici, na nevjernika, koji bi htio vjerovati, na doživotnog robijaša, koji se ukrca sam u noći pod nebeskim svodom, gdje više ne svijetli nego izgubljena nada".

Za tim čitamo još jednu stranicu o udjelu ljubavi u književnosti, gdje priznavši, da je kršćanstvo raščistilo te ljudske osjećaje, sredilo ih, i sredilo ih do samog dramatskog trzaja, zaključuje ovu svoju raspravu: „Što se tiče opjevane ljubavi, to po ritmu bilo kakvom ili klasičnom ili romantičnom, ili artističnom, ružno je u knjizi ono, što je ružno na sijelu ugladjenog i pitomog društva. Autonoman je književnik, a l i g a s t e ž e d o b a r u k u s".

Kad je čovjek sve ovo mirno pročitao, onda se je morao pitati: a gdje je ta dokazana sloboda, potpuna sloboda bez spona vjerskih, patriotskih, didaktičnih i svih drugih, koju je uzeo braniti naš pisac?

On je primjerima dokazao, da nema književno-umjetničkih djela bez jasno izraženih vjerskih nazora, da su najveća književna djela puna vjerskih načela dotičnih pisaca. Ogradio se je proti krivom, frazerskom patriotizmu, ali se je izjavio za pravo otačbeništvo, kako ga mora zastupati svaki narodni književnik. Odbio tako zvane znanstvene

nazore o svijetu, o Bogu, o moralu, kako ih zastupaju tako zvani modernisti, i dosta je oštro istupio proti svim predstavnicima modernizma. Na koncu za ljubav se izjavi, da ona mora biti pristojna, kako dolikuje kršćanskom društvu.

Dakle postavio je granice na sve strane: ovdje dobar ukus, ondje kršćanske nazore, ovdje zdravu ljubav prama otadžbini, ondje pristojnost. U jednu riječ: pobio je n e r a z l o ž i t u slobodu i time je osudio rad prve i druge godine „Savremenika“. Priznajemo, da je pisac izabrao veoma lijep i uspješan put, da se mladja generacija, koja je očevidno bila zalutala, uzmogne povratiti starim idealima ljepote i dobrote.

Te iste nazore je učeni pisac zastupao i u petom broju istoga „Savremenika“. „Moderna plemenitija duša, piše on, odbija književna „bacchanalia“.

Govoreći o samom začetniku načela: „l' art pour l'art“, Flaubertu i o Balzacu, veli: „Oni se ne otresoše zakona etičnih i besjede pristojne; svakako ne htjedoše obnoviti otrcani paganizam. Osjećahu, d a n a m j e k r š ć a n s t v o u a m a n e t d a l o v i š i m o r a l, t e d o n e k u d p r o m i j e n i l o i k n j i ž e v n i u k u s“.

Obara se mladenačkim žarom na zastupnike obnovljenoga paganizma u lijepoj knjizi talijanskoj i franceskoj, proti Carducciu, Stecchettiu i D' Annunziu, Verlainu i Baudelairu: „A čudan bi bio prohtjev, da si mi našu kuću književnu raskućimo prema uzoru, što nam ga oni pružaju. U našem primorju velik je doista uticaj italske misli, no ne će dati Bog, da se našoj književnoj omladini oko srca savija b l u d n a s a m o ž i v o s t j e d n o g a D' A n n u n z i a“.

Stari naš učenjak lijepo je poučio mlade nadljude o granicama prave književne slobode. Za takovu r a z l o ž i t u slobodu nije samo profesor Nodilo, nego su za nju zauzeti i oni „ljuti cenzori i prigovaratelji“, proti kojima je tobož napisao svoja dva krasna i uvaženja dostojna članka.

*

NAŠA POLITIČKA KRIZA, n a p i s a o S r e ć k o Z i n d l. — Ako se osvrćem na ovaj članak, koji spada u jednu smotru, kakova je ova, ali ne spada u književnost strogo uzetu, činim za to, jer sam u njem opazio jasnu potvrdu onoga, što je Nodilo ustvrdio za Nijemce, da su naime „artistes des mots“.

Evo primjera: „Kako svaka nova kulturna epoha d a j e n o v u s a d r ž i n u s t a r i m p o j m o v i m a, k a k o o n a m i j e n j a v r i j e d n o s t p o j e d i n i h p o j m o v a po naše mišljenje i osjećanje, tako je ona bitno morala utjecati i na našu politiku“.

Kad sam to pročitao, stao sam, pa sam se zamislio i počeo pitati: što to znači? Nisam mogao nikako dokučiti smisao tih riječi. Pisac tvrdi i još podcrtava, d a s e s a d r ž i n a pojmova m i j e n j a, da se m i j e n j a njihova v r i j e d n o s t!! Pojam je nešto nepromjenljivo, vječno. Sve se može mijenjati, samo ne pojam. Pojam trokuta je isti danas i otrag dvadeset vjekova, njegova je sadržina nepromjenljiva. U pojmu je trokuta sadržano: lik zatvoren sa tri stranice. To je bilo za Archimeda i danas je to jedini sadržaj pojma trokut.

Zato sam pohlepno čitao nastavak toga članka, da vidim, što te riječi znače. I dokučio sam. Pisac nazivlje politiku hrvatskoga naroda do riječke rezolucije politikom r o m a n t i c i z m a, a ono što je za njom slijedilo, politikom r e a l i z m a. No romanticizam i realizam su pojmovi, koji nemaju nikakova saveza sa politikom. To su dvije struje ili škole u književnosti i umjetnosti,

poznate i književnom lajiku. Da pisac uzmogne ta dva u književnosti poznata pojma prenijeti na politiku, i ako s politikom nemaju posla, on je stavio načelo: „da kultura daje novu sadržinu starim pojmovima, da mijenja njihovu vrijednost“. On je tu teoriju, koja je u sebi protuslovna, iznio na vidjelo, samo da može jedno lijepo i u književnosti poznato ime nadjeti jednoj političkoj struji. Sutra će nekomu pasti na pamet, da tu istu političku struju, koju pisac zove romantičnom, nazove klasičnom, i eto nam nove promjene u vrijednosti i u sadržini pojmova.

Dobro je naglasio prof. Nodilo, da su Nijemci: „Artistes de mots“, a G. Zindl, ako me ime ne vara, kao porijetlom tako je i u ćudi pravi Nijemac ili barem učenik Nijemaca. Njegov članak dalje zadire u politiku, pa ne spada u književni obzor. Tim manje spada razlaganje tih teorija ovamo, kad to što čitamo u „Savremeniku“, mogasmo sto puta čitati u političkom „Obzoru“.

*

Sad bi morao govoriti o čisto književnom radu u „Savremeniku“.

Tko prispodobi ovogodišnji „Savremenik“ sa lanjskim i predlanjskim, taj uvidja odmah neku razliku. Treba uzeti pisanje te smotre ukupno, a ne tek ovoga ili onoga pojedinoga pisca. Meni se čini kao da su i pisci „Savremenika“ osjetili nesavremenost one isključivo modernističke struje, koju su zastupali lani i preklani. Je li na njih uplivao zdrav razum predsjednika književnoga društva Nodila, koji je u lijepoj formi opomenuo svoje mlade drugove, da u modernoj kršćanskoj udružbi non omnia decent? Da se treba obazreti i na osjećaje čitatelja? Ili je odjeknuo i kod nas glas kongresa držanog u Parizu, da se digne prosvjed proti širenju pornografskih publikacija? Ne možemo bez podataka suditi, ali je karakteristično da se u Franceskoj diže „la Société des gens de lettres“ proti književnim svinjarjama, a predsjednik našeg književnoga družtva perorira proti neobuzdanoj slobodi, te stavlja i umjetnosti potrebite granice. Kroz devet brojeva „Savremenika“, koji su izašli do danas, moralnih rugoba i umjetničkih nakaza imade za tri četvrtine manje, nego lani. Ali ih na žalost imade jošter.

Najgnjusnija stvar jest onaj ulomak iz romana „Baština“ Iva Cippica. Može ga Begović hvaliti i slaviti, koliko mu drago, ali ovaj komad romana, što ga čitamo u „Savremeniku“, nijedan pristojan čovjek ne bi pripovijedao u pristojnu društvu, a to je i za „Savremenik“ ove godine postalo pravilo.

Imade još amo tamo, čemu bi se moralo prigovoriti, ali veći dio pripovjesti su ugladjene i pristojne. I Careve „Nove borbe“, i Borothina „Poveretta“ i Šimunićev „Alkar“, i Petrovićev „Jaz“ i Pogačićkin „Jedan život“, a da ne spominjem manje crtice, stvari su, koje se dadu čitati i u najotmjenijem društvu. Tu može čitatelj zabaviti koješta drugo, pravaš će stalno zarežiti, kad uščita u „Proscima“ Turićevo sarkastično izrugivanje pravaštvu, ali s moralnog i umjetničkog pogleda to se može čitati.

Mnogo pjesnika se je pojavilo i ove godine, ali s vrlo malo pjesama. Tresić Pavičić, dosljedan obožavanju nebesa, pojavi se „sunčanom dramom u jednom prizoru: Buntovnici“. U toj drami u jednom prizoru igraju tri genija: Genij Sunca, Genij Zemlje, Genij Marta, a pozornica je „planetarni sunčani sustav“. U krasnim stihovima kakove samo Tresić znade stvarati, razgovaraju ta tri Genija posve prijateljski o politici i o filozofiji, o sudbini zemaljske djece i djece na Martu. Na koncu Genij Sunca im dovika:

Vršite dužnost. A svrhu i brige djece
vam plašne
Pustite meni, kojem Beskraj ih povjeri.

I zbilja ; sve je teklo dalje kao što i prije.

Milan Begović se je takodjer javio jednom pjesmom: „Legendom plavih očiju". Po naslovu se već vidi, da je ostao vjeran svomu žanru. Pjeva propast svojeg duševnoga blaga, svojih čuvstva i osjećaja. Ove dvije pjesme su dostojne jedne književne smotre, i po obsegu i po bujnosti dikcije i po žaru fantazije.

Iza njih dolazi ponosno Vladimir Nazor. Opjevav lani naše stare gradove, ove godine je stao pjevati stare junake. „Savremenik" je iznio dvije njegove pjesme: „Svačić" i „Kraljicu Lepu". Nazoru godi pjevati mite i legende. U njima se je uživio. Mašta tu imade mnogo šire polje, da gradi po njemu zlatne kule.

I Rikard Katalinić Jeretov ostao je vjeran suradnik ove smotre. On se je pojavio četiri puta. Ali najsnažniji je duboko osjećanom pjesmom „Jadranu i njegovim otimačima".

Mladi Jozip Miličić u pjesmama: „Procesija" i ‚Pergola" još se uvijek bori sa svojom majkom, jer mu je usadila u srce vjeru u Boga i u budući život, čega bi se on rada otresti, ali ne može. Ti su osjećaji preduboko u srce urezani, a da ih može ko mu drago iz njega iščupati.

Drag. M. Domjanić, M. Sabić, D. Sirovica, Radulović, Stj. Kralj, Velj. Petrović i još koji pjesnik, koji mi ne pada na pamet, utaman se vrstaju medju modernističke pjesnike. O vrijednosti njihovih pjesama može čitatelj suditi po svojem ukusu, ali da oni ne spadaju u kolo, u koje su zapali, to je na dlanu. Više imade romantike u njima, nego u pjesnika razglašenih s romanticizma.

I Domjanića „U predvečerje", i „Stare pjesme", i Sabićeva „Tajna"‘ i Radulovićeva „Večernja pjesma", i Kraljev „Lirski motiv" diše duhom sredine prošloga vijeka.

Na polju književne kritike „Savremenik je iznio novoga radnika Danila Marjanoviča, koji vjerno koraca za stopama starijeg Marjanovića, Milana. Mladji Marjanović ukrasio je „Savremenik" prikazom D' Annunzieva „Broda".

Lunaček piše o umjetnicima: Borštniku, glumcu, i Krizmanu, slikaru, dok Milan Marjanović obradjuje Vl. Vidrića. Begović nam prikazuje Cippica, kao boga Pana. To sve se dade lijepo čitati, ali moram se pri koncu osvrnuti na članak Stanka Miholića, uvršten u trećem broju, pod naslovom: „Prirodne nauke i medjunarodna politika".

Pisac ove rasprave odaje, da duboko roni. Znanost, ili ono, što pod znanost dolazi, nije indiferentna za život budi pojedinca, budi cijelih naroda. Znanstvene teorije su za to, da se provedu u život. Čisto spekulativnih znanosti, osim astronomije i valjda metafizike, nema. Miholić razglaba Darwinovu i Nietzscheovu teoriju, uz koju sam pristaje. No on je shvatio, kamo nas mora dovesti nauka tih dvaju sjevernih učenjaka, pa kaže: „Obje ove aristokratske nauke i Darwinova i Nietzscheova u teoriji dosta su bezazlene (? ?), ali mogu biti i pogibeljne, kad se stanu primjenjivati i provoditi u praksu. Moderni imperializam nije ništa drugo, nego primjena spomenutih dviju nauka na politiku".

Svaka nauka se kuša u praksi. Jedna nauka ne može biti u teoriji be-

zazlena, a u praksi pogibeljna. Što je zlo u praksi, to je zlo i u teoriji. Pisac vidi, kamo vodi i Darwin i Nietzsche sa svojim teorijama: do opravdanja svakog nasilja, do uništenja slabijega, do potpunog ropstva, kakvo vladaše za staroga poganstva. Krivo imade pisac, kad govori, da te teorije samo m o g u postati pogibeljne; one jesu ne samo pogibeljne, nego uprav ubitačne, nemoralne, čim se provedu u život.

Pisac sam, videć sve posljedice omiljele nauke, prestrašen hoće da nadje argumenata na njihovu obranu, pa piše „Prirodne nauke i Darwinizam (kao da je Darwinizam isto, što i prirodne nauke) u koliko m o ž d a (!!) brane i o p r a v d a v a j u i m p e r i a l i z a m, u t o l i k o g a r u š e i r a z a r a j u, j e r n i j e i s k l j u č e n a (!) m o g u ć n o s t, d a s e j a k i n a j a č e g a n a m j e r i". Tko ovdje može dokučiti logični spoj izmedju razaranja imperijalizma i m o g u ć n o s t i, da se jaki na jačega namjeri? Ja toga razumjeti ne mogu. U koliko se Darwinovom i Nietzscheovom naukom opravdava, da jači nadvlada jakoga, u toliko je ta teorija pogibeljna i nemoralna. Takova nauka, kad prodre u mase, mora dovesti do anarhije, do divljaštva. Pisac, da pokrije to sve, na koncu kaže, da ti naučnjaci nisu tako mislili. Lijepoga mi opravdanja!!

*

Na koncu bi morao koju riječ progovoriti o ocjeni „Hrvat. Kola" iz pera nekoga gospodina D. P. Taj veoma cijenjeni gospodin u više brojeva „Savremenika" bavi se svim trim do sada izišlim godišnjacima ovoga zbornika kritizujuć s desna i lijeva i sijekuć, kako narod kaže od trbuha, bez milosti. Pošto je o toj kritici bilo govora u „Glasu M. H.", ne cijenim potrebnim baviti se i njime. Svaka moja riječ mogla bi se uzeti kao samoobrana, jer je pisac i od moga mesa otkinuo komad. A ja se nisam vikao braniti bez prijeke nužde.

Z a g r e b, u rujnu 1908.

Kerubin Šegvić.

PARADOKSI U IVEKOVIĆEVOM „S PUTA PO ITALIJI".

Svaki čovjek ima dvije domovine: jedna mu je ona, u kojoj se je rodio a druga je — Italija.

Henrik Sienkiewicz.

Ne znam, da li sam doslovce vjerno naveo Sienkiewiczeve riječi, ali se dobro sjećam, da se je ovim komplimentom glasoviti pisac zahvaljivao rimskomu gradonačelniku, kad ga je municipalno vijeće imenovalo počasnim gradjaninom Rima. Čitateljima njegova romana u Quo v a d i s sigurno je poznato, da su Talijani podijelili to odlikovanje Sienkiewiczu za njegovu zanosnu ljubav i ono savjesno, tom ljubavi prožeto poznavanje predmeta, kojim je u svojoj knjizi opisao rimsko doba za Neronova vladanja i život ondašnjih kršćana u rimskim katakombama; podijelili su mu to i za njegove lične simpatije, koje on pokazuje i naprama današnjoj, modernoj Italiji. Neka se ne boji naš gosp. Iveković, da i njemu koje municipalno talijansko vijeće što slično ne ponudi. Oni bi ga, po mom dubokom uvjerenju, dobro izlemali, pa bilo to i zaplotnjački, iz busije, kad bi samo pročitali njegove bilješke „S puta po Italiji" i kad bi se, recimo, samo usudio

da opet oblazi prljavim ulicama njihovih gradova. Ja, kao njegov sunarodnjak, kad bi me slučaj namjerio, da prisustvujem takovu lemanju, ispovijedam bez ustezanja, da mu ne bih priskočio u pomoć za ljubav prama istokrvnim njegovim ledjima; a kad bi me pozvao, da svjedočim, odgovorio bih mu: Dragi moj gospodine! nekomu ljupci, nekomu bupci! Tko što ište, to i nadje.

Kad kažem ovako, da bih pojmio i donekle opravdavao to presumpativno ogorčenje Talijana na našega slikara, hoću time da kažem, da se ni meni Hrvatu ne čini, da je sve na svome mjestu u njegovom pisanju. Ponavljam prvu riječ iz naslova ovoga osvrta: p a r a-, d o k s i! Da, mnogi prenerazujući paradoksi prepliću njegova putna zapažanja. Neki od ovih paradoksa počivaju na neistini u historijskom pogledu, drugi su zagrižjivo uvredljivi po talijanske narodne osjećaje. Kad bi ovi stajali u podlistku kojega političkoga dnevnika, ne ću nijekati, da bi možda u tom slučaju izazvali i u meni veselo raspoloženje prema namjeri i namjeni njihova autora; ali ovako kad ih čitam u jednom izdanju uzvišene narodne institucije, kakova je „Matica Hrvatska", tiskaju mi pero u ruke, da ih pobijam i da svoja pobijanja iznesem u samom Matičinom glasilu. Ne radi se ovdje o kakovoj obrani ni u kojem slučaju; ne radi se ni o kakovoj navali na mišljenje g. Ivekovića, a još manje o ispravljanju toga mišljenja. Po srijedi je čast i dostojanstvo naše Matice, kojoj mora da je stalo do toga, da joj ni najljući narodni neprijatelj ne podvali, kako ona historijskim neistinama tobože omalovažuje njegovu kulturu i neopravdanim izrugivanjem (u tako ozbiljnoj grani, kao što je književnost) vrijedja karakter č i t a v e rase.

*

Iveković putuje sa svojim prijanom Mencijem u Rim, prije svoga odlaska u Pariz, da se „malo nadivi starim majstorima," a uz put da sa svojim drugom vidi „one prirodne ljepote, za koje (sic!) toliko pripovijedaju oni, koji su tamo bili". Ono, što je vidio i čemu se je divio u Italiji, cijenio je vrijednim, da nam iznese u svojim bilješkama poglavito s razloga, što stari majstori nisu baš uvijek takovi, da im se pod svaku cijenu diviti moraš, i što Italija nije nikako zemlja neobičnih prirodnih krasota, kakovom je prikazuju od stoljeća. To je, veli, njegov sud, izvoran i sopstven sud, koji nije uplivisan ni izazvan sugestijom bud kakova čitanja vodjâ, putopisa i ilustrativnih geografsko-etnografskih djela. Iveković hoće da misli svojom glavom: nije sve istina ni sve onako, kako to neki ter neki nama prikazuju, a prikazuju onako, ne, jer bi o tome osvjedočeni bili, nego jer su to tako drugi i treći prije njih prikazivali i ponavljali: „Ići svijetom, a svemu se klanjati onako, kako to neki mudraci hoteći svemu biti sudije, propisuju, znači za mene biti — majmunom". „Ako ti imaš zdravo oko, zdrav razum i srce, to tebi ne treba tek nekog, tko će ti diktirati, što je lijepo, a što nije..." Primjer: „Napoleon, koji je u istinu bio veleum, izrekao je prije sto godina krilatu frazu: da će za sto godina Evropa biti ili republikanska ili kozačka. Pa što vidimo? Niti smo danas u republici, niti smo ruski kozaci".

Već iz ovih piščevih programnih riječi izbijaju tolika „iznenadjenja", da se čisto ne možete snaći, ako ste išta o Italiji čitali, a osobito ako ste je proputovali unakrst. A kad na koncu proštijete onaj primjer o Napoleonu, koji vas se medju ostalim doima onako, kao kad gledaje napoletansko derište gdje mirno i prividno sasvim ozbiljno ide obalom, dok mu

na jedan put ne sune mozgom (vrag bi znao, s kojega psihičkog uzroka), da svoj prosti hod pretrgne podvostručenim majstorskim „saltom mortalom“, — kada to proštijete i dalje nastavite, onda vidite, da su ta „iznenadjenja“ paradoksi, logični i psihični paradoksi. To je najblaže rečeno, a evo zašto: Gosp. putopisac hoće da govori kao „sudija“ o prirodnim i klimatskim osebinama apeninskoga poluostrva na putu, što ga prevaljuje brzovlakom iz Zagreba preko Mletaka u Firencu, gdje se zaustavlja 2—3 dana, i dalje u Rim i Napulj, gdje boravi valjda isto toliko vremena. Uz to je bila još zima, vrlo oštra zima. Mi se čudimo, da ne rečemo, divimo, gosp. putniku, koji svojim okom i svojom oštrinom opažanja može toliko i tako daleko vidjeti iz svoga kupeja, što prije njega svi drugi, Talijani sami, pa Nijemci, pa Francezi, pa Englezi, da ne spominjem ostalih, ili nisu opazili, ili su opažajući krivo vidjeli. Za nas je to očito paradoks: mi znamo, da treba po mogućnosti ići pješice, praviti izlete, boraviti više vremena, i zimovati i ljetovati, i vidjeti sve zakutke i sve krajeve uzduž i poprijeko (jer ih ima svagdje i lijepih i ružnih), da uzmognemo poprječno suditi o ljepotama ili rugobama jedne velike zemlje. Mi znamo, da treba mjeriti svaki dan, pa i po više puta, toplinu i ostale atmosferične promjene za sve četiri godišnje dobe, da se na koncu izjavimo o podneblju koje zemlje, i koliko je vedrih i oblačnih dana i t. d. Da u južnoj Italiji to podneblje nije mnogo različno od onoga nekih primorskih mjesta južne Dalmacije, i to je za nas paradoks, jer mišljasmo, da ne treba toga baš dokazivati nama južnjacima, a napose onima, koji su u školi učili geografsku širinu. Ubijeni u pojam ostajemo istom onda, kad nam gosp. obretnik otkriva, da je zima u Napulju, „upravo tako kao kod nas u Zagrebu“, da je ljeti vruće kao kod nas, samo možda malko vruće. On navadja za to gole fakte: jedne zime, kad je u Zagrebu bila rijetka studen (—10), išao je gledati u novine, kako stoji toplina u Italiji i na našem moru, i našao je: Napulj —4, Zagreb —10, Palermo +3, ali Dubrovnik +4! Mi smo u svom životu katkada čuli i čitali, da je i u maju, čak u maju, padao u Napulju snijeg, pa nismo mogli doći do takva otkrića; najviše je to bio za nas senzacijonalan prirodni pojav. Nismo mogli da izjednačimo ni podneblje samoga Spljeta sa zagrebačkim, jer u Spljetu kroz 20 godina pada možda 2—3 puta pravi snijeg, koji traje par dana, dok ga u Zagrebu ima svake zime i traje na mjesece; i ako nam je s druge strane poznato, da i u Spljetu ima takovih zimogroznih dana, osobito kad iz kliškoga grla zafijuče bura, da bi gosp. Iveković, kad bi se namjerio tu, pobjegao glavom bez obzira iz te južne Sibirije, a da ne bi kašnje bio u stanju (tako bi ga studen ofurila!) istisnuti iz svoje pameti ma ni jednoga „utiska“ o dalm. atmosferičkim prilikama. Što dalje kaže, da u Napulju, na otvorenom polju, nije zimi mogao vidjeti gdje cvatu i rastu citroni, i to nas iznenadjuje: sad vidimo, da smo bili u obmami, mi majmunski zanesenjaci, i da su to bila samo naša prividjenja, kad smo u februaru duž Goslipa i Mergeline svojim očima gledali bijele zaseoke i pred njima naranče i limune, koji su na sebi nosili i cvijet i zrele i dozrijevajuće plodove.

A što je istom s našim opažanjima druge ruke, u pogledu društva, kulture i umjetnosti! Tu vidimo naš „error in radice“: vrag nas je napastovao, da se za naš put opskrbimo nepotrebnom spremom iz povijesti, iz arheologije, iz povijesti umjetnosti i tko bi sve nabrojio iz čega. G. Iveković i ovdje otkriva novosti, same novosti: „Poslije puta, kod kuće, možeš i drugo čitati, da vidiš, kako

se to njih (drugih) doimalo, a još ti onda ostaje svoj (s i c !) sobstveni sud." Ne shvatimo ga krivo ! To je kao da kaže: Uzmi koje ti drago književno djelo i nemoj za Boga čitati prije kakove poetike, stilistike, estetike, a nikako kritike o tome ili sličnom djelu, jer to ne će pomoći, a biti će na uštrb tvome sopstvenom sudu. Do vraga i te naše predrasude ! Mi smo cijenili, da su sve prethodne upute i obavijesti o objektu našega promatranja kao neka vrst naočala, što će nama kratkovidnima ojačati vid, da zamijetimo, što ne bismo inače zamijetili, da dobijemo potpunu sliku i stvorimo pojam o njoj, naš pojam, koji se može slagati i ne slagati s onim drugih, prema tomu kako nam naš kriterij (koji ne prestaje time da djeluje, jer smo osedlali nos naočalima !) dopušta ili ne dopušta toga činiti.

Iz ovoga, što smo dosele naveli, vidi se, da nije nikakvo čudo, što smo mi „majmuni" posve drugačije sudili Talijanima, nego li g. Iveković. I ovdje će nam dozvoliti gosp. obretnik, da prestanemo govoriti u prispodobama i metaforama. Uzimljem na nišan njegove tri četiri krupnije tvrdnje: Talijani su gnjusno nečisti ; Talijani nemaju ni stida ni ljudskoga ponosa ni morala ; Talijani su narod kukavicâ; Talijani nemaju kulture, oni dapače nemaju ni pravo, da o kakovoj kulturi uopće govore. Što se tu „može imenom kulture zvati, to je samo od stranaca."

Da istakne svoju kompretenciju u ovim i sličnim sudovima, gosp. Iveković pripominje negdje na početku svojih bilježaka: „Ja poznam odprije dobro Italiju, u s v a k o m p o g l e d u, — al ovaj put h o ć u da gledam i sudim, kako ja h o ć u !" (Za nas majmune čudan psihološki paradoks, da je v o l j a glavni izvor i pomagalo — sudjenja !)

Istini za volju ne smijemo ovdje premučati, da on kod n e k i h od gornjih tvrdnja izrijekom veli, da se to poglavito odnosi na južne Talijane, od Napulja dolje do Malte.

Sve, što gosp. Iv. iznosi, nije do skrajnosti neistinito ; ali što iznosi tako i tolikom apodiktičnom jakošću sudjenja, za nas je plod najveće novinarske površnosti, plod nepoznavanja, slabe spreme i odveć jake volje u — gledanju.

Napulj nije čitava južna Italija : je li boravio u ostaloj : Kampaniji, Kalabriji, Apuliji, Siciliji ? Koliko je tu boravio ? S kojom je vrsti pučanstva dolazio u dodir i je li medju njim ž i v i o, jer se kvalitete jednoga naroda ne ograničuju na „starog mornara u napuljskoj luci", ma mogao on za njega priseći, da je imao „barem njekoliko milimetara nekakvoga blata na rukama i na licu", i da voda „nije valjda nikad, izuzevši kišu, poškropila njegovo tijelo." Ovo će valjda biti ona savjesna tačnost, koju je gosp. Iv. crpio u n j e m a č k o j kulturi kojekakvih Stradnera, koji opisujući na pr. Dalmaciju, neprosvijećenu još blagodatima te njemačke kulture (nijesu imali dosad vremena za to !), njene stanovnike nazivlju t r o g l o d i t i m a, a njihove stanove „Trogloditenspelunken" !

Upropastili su nas, pa nas još ovako javno insultiraju ! Gosp. Iveković nije, istina, upropastio Napulja, nekmoli južnu Italiju ; on je sigurno i pomogao kojemu Napuljcu, da se toga dana pošteno najede davši mu „per maccheroni" ; za to ne će njega nitko ni s čega objedjivati. Ali ako ima gnjusobe, nemorala, beskarakternosti u tim južnim krajevima (a ima toga svega ; talijanska „q u e s t i o n e d e l m e z z o g i o r n o" nije od juče !), to je u prvom redu providnosni dar kulturnih naroda i još kulturnijih vlada, koje su se tu izmjenjivale : dar Normana, Španjolca, Franceza, Germana, pa i dar same vlade Nj. V. pape-kralja, pod čijim su utjecajem ti krajevi naj-

više stajali od bitke kod Beneventa. Da je gosp. putopisac htio da se blagohotno osvrne na ona naša putnička pomagala, recimo, malko na kulturnu i političku historiju, pod drugačijim bi svjetlom bio gledao taj narod; on bi, šta više, bio i za svoj narod mogao iz toga izbiti jednu zlatnu pouku i prikazati mu živim primjerom, do kojega stepena može da ponizi i duhovno i materijalno upropasti jednu naciju tudjinska sila i političko ropstvo. Onda bi mu se oni neoprani lazzaroni prikazivali s manje blata na sebi, a i to bi blato bilo blato tudje kulture; onda bi on i simpatizovao s njima kao sa sužnjima, koji su sa sebe ipak umjeli skinuti okove ropstva. I maffija i camorra i briganti našli bi kod njega drugačije, povoljnije tumačenje; možda bi u njima nazirao tragove izopačena viteštva; možda bi u nekim crtama njihova karaktera (vjernost zadanoj riječi, svetost tajne i dr.) prepoznavao neke najviše vrline čovječjega karaktera uopće, koje su se na taj način izvrnule, izobličile u zlo, i opet bi bio uskliknuo: do svega toga dovodi ropstvo! Za onu nečistoću njihovu i zamusanost i neurednost i lijenost bio bi našao malko objašnjenja u onim partijama kulturne povijesti, koje govore o utjecaju podneblja i klimatskih prilika na čovječji život. Tu bi se valjda bio mogao uvjeriti, da su Germani onako „čisti" poglavito stoga, jer su na sjeveru, a Talijani tako „gnjusni", jer su na jugu. I neke zapovijedi turskoga korana bile bi mu valjda ovako malo jasnije. Nada sve bi pak bio mogao podati mnogo zanimljivije za nas o napuljskom životu mjesto onoga pranja i cijedjenja sve napuljske gnjusobe, kojom da bi se „mogla sva Hrvatska pognjojiti". Neka vidi, kako to umije u malo crta Renato Fucini, koji nije slikar: „Prvi utisak, što ga primaš, kad ulaziš u Napulj, to je utisak, što nam ga podaje grad za svečanosti. Ona buka, onaj štropot onaj vrtlog kolâ i pješaka, što se natiskuju putem, čine ti se na prvi pogled kao prolaznim pojavom, nešto izvan običnosti, neka uzbuna, demonstracija ili što takovo. Podigni oči u vis: mirijada prozora s isto toliko pendžera, i šatori, što lepršaju na suncu, i lišće i cvijeće i tisuć izmiljelih lica utvrdjuju te u toj obmani. Žamor, vika, pucketanje biča zaglušuje te; svjetlost ti zablješćuje oči; tvoji moždani počinju kušati prve simptome vrtoglavice, tvoja se pluća raširuju; osjećaš se kao zanijet, da i ti sudjeluješ u toj zanosnoj demonstraciji, da plješćeš, da vičeš Živio! ali komu? Prizor, što se razvija pred tvojim očima, nema ništa iznimna, ništa izvanredna; mirnoća je potpuna, nikakva silna politička strast ne uzbudjuje ovaj narod, svatko ide za svojim poslom, govori o svojim stvarima; to je dan kao svaki drugi, to je napuljski život u potpunoj svojoj redovitosti i ništa više."

„Čudan je ovo predio! Kakova je to šarometna smjesa od prekrasna i strahovita, od odlična i najgorega, od ugodna i odvratna! Utisak, što ga duh prima od ovakove ukupnosti, takav je, kao da neprestano zatvaraš i otvaraš oči: tmina i svjetlost, svjetlost i tmina. Tu pokraj vrlo elegantne dame hrpa bijednika, slabo pokritih gnjusnim dronjcima; nečist i smeće pod nogama, a gore nad glavom — safirno nebo; s jedne strane svjež vidik na more, s druge blijeda lica nevoljnika, što se natiskuju na otvor svoje mračne špilje; onamo u dnu kolo prefriganih kicoša, što se oblizuje oko mirisave cvjetaričine košarice, i tu u blizini roj uličara u košulji valja se buništem; ovdje te okrjepljuje zrak prokadjen mirluhom narančina cvijeta, dva koraka naprijed prigačeva tava razdire ti njuh; turobna popijevka dojiljina, što dopire do tebe s cvjetnoga pendžera, omam-

ljuje te; snažno revanje magareće razbija ti uši. I tako bih mogao nastaviti bez konca."

„Vanredna i zasljepljujuća raznolikost svega onoga, što daje u oko jednom došljaku u ovome kraju, tolika je, da on zbilja cijeni, da su se tu svi dogovorili, kako ne će jednu te istu stvar obavljati na isti način. Tu vlada posvema i u svemu duh primitivne nezavisnosti; svatko radi, što hoće i što mu bolje godi, a da se ni malo ne brine, da li će biti smiješan, ili će drugima prouzročiti kakovu zanovijet. Općinsko je redarstvo u tome haosu gotovo nemoćno. Kovač prenosi svoju radionicu nasred ulice, a to isto čine i svi drugi zanatlije; stanari prizemlja, pognani od tmice ili malarije svojih jama, rastovaruju se na ulicu sa svojim pokućstvom, sa svojim psima, s mačkom, s magarčičem, s peradi, s ovcom i tu stanu čantrati, česati se, raditi, spavati, jesti, probavljati i....: i tako od zore do sumraka cio grad poprima lice neizmjerna dućana staretinara."

„U nekim ulicama nebo je skoro zastrto hiljadama komada robe, što je tu rasprostrta da se suši, da se zrači na konopcima potegnutim s jedne strane puta na drugu, pa se tu ti komadi cijede i blistaju pucketajući na vjetru, kao da i oni uživaju, što se gledaju napokon oprani na sunčanoj svjetlosti. U drugim ulicama promet je kojiput zakrčen svakojakim zaprekama, pa ipak na silu skokova i pustih a m o - t a m o prolazi se, kreće se dalje i čeljad se smije, i nitko da bi mrmljao i nitko da bi se tužio, jer nitko nije prikoren niti haje za prikore, ako to isto i sâm čini".

Je l' te, gosp. Ivekoviću, da je ovo daleko više slikarski i bliže istini, a ipak ne tako gnjusno kao onaj gnjusni vrat vašega mornara?

Iveković ne priznaje, rekao bih, Talijanima ni humanitarnih čuvstava. Na str. 123. kliče on: „Nigdje ptice! Što cijela srednja Evropa odgoji, — to na prolazu u južne krajeve većinom podje Talijanima u želudac". Bilo bi duhovito, kad bi bilo originalno, ali smo mi to i slično već više puta čitali po duhovitim B l ä t t e r i m a, pa nam je postalo malko i dosadno. I ogavno nam je postalo, otkad znamo, da ni milijuni T i e r s c h u t z v e r e i n a ne bi mogli izbrisati neka nehumanitarna zlodjela humanitarnih naroda, što ih oni počinjaju na čovjeku i njegovim pravima. Ovako su Talijani barem junaci u ubijanju — ptica i zečeva. Svako im drugo junaštvo Iveković poriče. „Junaštvo u talijanskom narodu", veli on, „to je poseban specijalitet. Talijanac najvoli udariti „iza ledja". Talijanci „imaju rekord u bježanju" i t. d. Sve će to biti dobrim dijelom istina, u koliko se odnosi na ono j u n a č e n j e b e z c i l j a, prirodno surovim i primitivnim narodima. Ali da je Talijanac takav kukavica, kako I. hoće, on ne bi udarao ni iza ledja, plašio bi se i pile zaklati. Talijanski južni krajevi toga baš ne potvrdjuju. Obzirom na to „udaranje iza ledja" i na tu maniju bježanja prije bismo kazali, da je Talijan l u k a v i da skupo c i j e n i svoju kožu. Sasvim tim smijali bismo se s Ivekovićem nad onim bježanjem kod Adue, da nije u sprdnju uzeo junaštvo talijansko u njihovoj borbi za slobodu i jedinstvo Italije. To omalovažavanje, osim što je neozbiljno, počiva na posvemašnjem nepoznavanju povjesnih činjenica. Junaci su oni bili, junaci svoje domovine i svoje slobode, žrtvom svojih života i patnjama mučenikâ. To dokazuju burbonske i austrijske tamnice, progoni i vješala, ustrajne neprestane bune i oružani ustanci, ustanci potlačenoga pučanstva p r o t i r e g u l a r n i m t r u p a m a j e d n e v e l i k e d r ž a v e, koju su k tomu pomagale mnoge druge države i državice u

Italiji, da očuvaju svoj opstanak na štetu talijanske misli. Ja se upravo čudim, kako bar nešto o tome nije čitao gosp. Iveković, i kad nije, kako je mogao uzeti u sprdnju nešto. što ne poznaje. Ili mu je valjda bilo do toga, da uzvisuje austrijsko junaštvo? A onda proti komu? Proti tim talijanskim kuncima? To su, kao i drugo, obični Ivekovićevi paradoksi. Za nas su i jedni i drugi znali biti junaci, i „Garibaldijevci" i „Radeckijevci"; ali naše simpatije mi danas poklanjamo radije onima, koji su se borili za svoj dom i slobodu svojega roda, nego onima, koje je na tu borbu tjerala državna nužda. Inače je djetinjasto ono, što Iveković, navodi kao dokaz nejunačke razmetljivosti kod Talijana, koje zove narodićem: Gledao je neke slike u „Academia di belle arti" o ratnim prizorima iz austro-talijanskoga rata, pa se ruga slikaru i cijelom narodu, što na tim slikama „omraženi Austraci svuda bježe, dok su oni svagdje „eroi", pobjednici. „Što to njih smeta", pita on, „što su svagdje izvukli batina"? Mi se ovome slikaru (narod u to ne ulazi!) ne ćemo nipošto da rugamo s gosp. Ivekovićem, jer ga bolje od njega, slikara, razumijemo; pa ni ondje, gdje ga vidimo da uvećava svoje do komičnosti, jer uz nehotični smiješak, što nam nabire usnice, u našem se srcu istodobno javlja i skreno poštovanje spram slikareva rodoljubna čuvstva, koje tu vlada njegovim kistom. I oni pusti Viktori Emanueli, i oni pusti Garibaldi s njihovim gorostasnim pojavama, koji su posijani po ulicama i trgovima talijanskih gradova, nalaze kod nas drugačije shvaćanje, slično onome, kojim tumačimo res gestas kraljevića Marka s njegovom mješinom vina i lulom od osamnaest oka i u ruci s drenovinom suhom stotinu godina, iz koje curi istiještena voda. Narod lako idealizuje i uveličuje slaveći svoja junaštva. To je potreba i izliv njegove duše. Samo Iveković toga regbi ne shvaća, t. j. on neće da shvaća. Ali dok ne će da se služi psihologijom, za čudo je, da ne će ni historijom, gdje bi to potrebno bilo; ili gdje se služi, da to čini izvrtanjem i krivom interpretacijom činjenica. Na str. 145. veli, da „nema toga kukavičluka, kojega Talijan ne bi sebi u prilog iskitio i poljepšao", pa nastavlja dalje doslovno: „Da tko ne posumnja u objektivnost (sic!) ovakvoga mišljenja, vrijedno je spomenuti, što povijest priča o silnim „junaštvima" u sredovječnim ratovima, koji su se u Italiji vodili gotovo bez prestanka". I onda odmah citira Macaulaya: ...„rat je posve promijenio svoj karakter. Svatko je išao na bojno polje s osvjedočenjem, da će za koji dan od istih onih, protiv kojih se danas bori, biti plaćen, i da će se boriti protiv ovih, kojima je danas saveznik". Da ne navodim dalje, kazat ću u kratko, da engleski esaijista govori tu o ratovanju plaćeničkih četa, o njihovim prividnim nekrvavim bitkama, gdje obično nije nitko zaglavljivao, u 16. i 17. stoljeću, kad su mjesto oružja odlučivali o uspjehu politički manevri diplomata, potajna savezništva i politička varanja diplomata. Gdje je tu, molim vas, dokaz ičijega kukavičluka? Briga Ivekovića, da Macaulay raspreda o tome, kako je rat promijenio svoj karakter u ono doba; briga njega, da on to veli u svom eseju o Macchiavelliju predstavljajući ovoga državnika kao prvoga reformatora talijanske (fjorentinske) vojske i strategije, koji nije htio da se onako ratuje. Briga njega znati, s česa to nije htio i koje su bile te plaćeničke čete, i da često to nisu bili Talijani i da je Macchiavelli upravo protiv ovih naperio svoje vojne reforme, jer su ti stranci poput arapskih skakavaca pustošili Italiju, podržavali je u ropstvu kao stupovi tudjinske sile, koju je on snovao prognati s poluotoka

obveznom narodnom milicom. On (t. j. Iveković, a ne Macchiavelli !) izvodi samo svoje salto mortale u zaključivanju, što mu ga diktuje više njegova volja, nego li razum i znanost i znanje. Što njega briga, kako je to bilo u talijanskim komunama onda i prije, i da te tal. komune: Firenze, Pisa, Genova, Mleci povješću svojih ratova baš ne dokazuju talijanski kukavičluk.

Ovliko sam htio da kažem o Ivekovićevu prosudjivanju Talijana, starih i modernih, istini za ljubav. Ako je on mislio time istaći svoj patriotizam i vrline svojega naroda, onda je pogriješio u načinu. Ne treba kuditi Talijane ni naprezati se s dokazima o sibirskoj studeni napuljske zime, da na koncu dokažeš, kako je i Dalmacija naša s našim morem i sva naša domovina, ako ne ljepša, a ono isto toliko lijepa kao i Italija. Nije to potrebno činiti ni onda, kad udaraš na domaće majmune, kojima je milije tudje, jer je tudje, ma bilo i sto puta gore od svoga, narodnoga. I s ovim sam, velju, svršio svoju „apologiju" Talijana, ali nisam još izbrojio sve „paradokse" Ivekovićeve. Još su dva krupnija, što mi nikako ne dadu da ih mimoidjem.

Na str. 135—6 govori o borbi kršćanskoga svijeta s poganskim u prvim trima stoljećima poslije Isusa. Zove tu borbu najstrašnijom i najveličanstvenijom,nakon koje da je potlačena raja ušla u Rim kao pobjednica u znaku križa. Naprama toj borbi zove francesku revoluciju konvencijonalnom.

Već iza ovih početnih misli, počimlje nam biti nejasno, kako Iveković u svojoj glavi zamišlja tu borbu i sva ona sredstva i načine, kojima se je vodila. Kad kaže: nakon tri stoljeća uljeze raja u Rim kao pobjednica, nehote se pitaš: je li to bilo na 1. siječnja 400. godine? I kad je tu prispodoba s franceskom revolucijom, nije li ta potlačena raja otvorila za svoj triumfalni ulaz u maršu na gradskim zidinama prorove, „brecie", Kruppovim topovima? Na stranu šala i ironija; ali ono, što iza ovoga slijedi, prikazuje nam se isto tako velikim historijskim paradoksom, kao što bi bili veliki ovakovi i slični anahronizmi. Iveković naime odmah za tim raspreda doslovce ovako: „I danom, kad je glava kršćanske Crkve, nasljednik Kristov, došao u posjed na Lateranu, kao priznati državni faktor, — cijeli je svijet okrenuo ledja staroj kulturi — i počeo iz temelja graditi sve (njegov je kursiv !), što danas ljudstvo ima, — sve iz temelja. Ništa, ni sitnice nisu uzeli od staroga Rima; njega prepustiše skupa s umjetninama — zubu vremena i pustoj sudbini. Od toga dana — stari je Rim počeo biti, a to je i danas, samo uspomena" — — —

Zar ne, zanimljivo, potresno, novo? Šta su Delitscheva protukršćanska otkrića u pogledu Sv. Pisma naprama ovim „kršćanskima" slikara Ivekovića? S četvrtim stoljećem postao je njemu nasljednik Kristov priznatim državnim faktorom (i mi smo o tome nešto znali, ali nam se ovim otvara sasma drugi pogled) i onda . . ., onda je cijeli svijet okrenuo ledja staroj kulturi i počeo graditi sve iz temelja, i danas je sve novo, sve, i sama ona Ivekovićeva „volja" i njegova slikarska umjetnost, pa možemo zaključiti: ljudska kultura, t. j. današnja, ona, što živi, što je mi imamo, počinje s 1. siječnja 400. god. ! A mi smo bijedni „majmuni" učili od drugih, da postoji strogi kontinuitet nasljedja u kulturi čovječanstva. Nama su često knjige i ljudi kazivali i dokazivali nepobitnim iznašanjem činjenica, da se je ta kultura od krapinskoga čovjeka do danas razvijala postepeno, padajući i dižući se iz svojih ruše-

vina. Dokazivali su nam, da kultura grčka nije sva grčka, da je u njoj osnovka udaljenije, istočne, babilonsko-asirske, feničke, egipatske i t. d., da se rimska nadovezuje na grčku, da je svu tu predkršćansku pogansku kulturu Kristova nauka s temelja uzdrmala i doista oborila u ruševine, ali da ju je onda prikupila i moralno preporodila i pokršćanila. Iza lomljave i rušenja uslijed prvoga odlučnoga sudara poganstva s kršćanstvom nastaje zastoj u kulturi, napetosti se i opreke izravnjuju, slavodobitno kršćanstvo s ostacima poganštine stupa u neko primirje: namjesto propale imperije diže se organizovana Crkva i ona ju u svojim spoljašnim uredbama donekle oponaša; poganski pisci nalaze sigurno zaklonište u ćelijama samostana, nalaze svoje prepisivače, svoje prve proučavatelje. A onda je nadošla renesansa 14. i 15. stoljeća. I ona je na temelju onih ostataka, što ih je bilo kršćanstvo poprimilo i sačuvalo i na temelju novih otkrića iz ruševina te stare poganske kulture rekonstruirala njenu bit, uskrisila je na nov život, a plodove toga preporoda požnjeli su moderni narodi za svoje novije kulture. Ovoliko se i srednjoškolcima utuvljuje u glavu, pa kad Iveković tvrdi, da je sve na novo sagradjeno, da je sve, što danas imamo, novo, „otkad je cijeli svijet okrenuo ledja staroj kulturi", historičari bi se imali malko zamisliti nad dosadašnjim svojim teorijama — — —

Evo napokon drugoga Ivekovićeva paradoksa. Gledajući u modernoj galeriji slika u Firenci, kako su talijanski slikari na prizorima iz austro-talijanskoga rata napengali „Austriake" kao kukavice, a svoje kao junačine, on pravim žarom austrijskoga patriote brani Austrijance, i završuje ovom refleksijom: „Mene je gledajući te slike mučilo mnijenje, što se kod nas Hrvata od neko doba uvriježilo, na ime: da se imamo stiditi naših ljudi, koji su svojom hrabrošću, kao vjerne sluge tudjina, samo sramotu nanijeli hrvatskomu imenu. Svukud su bili kao „panduri", tlačitelji tudje slobode! Kao da je to kakav grijeh, ako tko nekome pošteno i vjerno služi, — pogotovo svomu zakonitomu vladaru, pa bio to ujedno i cesar austrijanski!... To nije nikakav grijeh, — naprotiv to je jedna velika krijepost, kojom se mi možemo ponositi, i ako oni, kojima smo služili, nisu toga znali onako cijeniti, kako bi morali". Kad smo to tako znali za druge, znali bismo, veli Iveković, i za sebe uraditi. A onda boreći se pod austrijanskom zastavom — borili smo se i za naše hrvatsko pravo. Kod Visa je austrijski admiral spasio Hrvatskoj Dalmaciju". Taj histor. fakat da ne će izbrisati nikakova politička moda.

Daleko bih zašao, kad bih nanizao sve misli, koje mi izazivlje ovakovo pisanje. Dosta je za to citirani ulomak. Samo ću da pitam: Kakva je to obrana hrvatskoga junaštva? Je li potreba za to snizivati čitav svoj narod do uloge prostih sluga, i samo sluga, pa bili ovi i vjerni i pošteni sluge? Zar bi grublje i manje istinito i manje dostojno bilo kazati: Hrvati su ispunjavali samo svoju podaničku dužnost, kao i drugi državljani, koje na to državni zakoni obvezuju? Ako su u ispunjavanju tih dužnosti bili i odviše revni, odviše junački i nesebični i požrtvovni naprama drugima, zar je i to dobro? Takove narode zovu benama. Imao bi šta da nas u tome pouči i program ovogodišnjega bečkoga Festzuga... Narod sluga, narod pokorne tegleće marve, to je za Ivekovića idealni narod velikih krijeposti, narod za proizvadjanje konjske sile! Ne ću dalje, jer mi se nad perom „grči pest", da se poslužim jednim njegovim izrazom iz polemike s dalmatinskim umjetnicima.

*

O literarnoj kvaliteti Ivekovićevih putopisnih crtica cijenim da ću se najpovoljnije izjaviti, ako kažem, da je prava grehota, što su one nagrdjene ovakovim „paradoksima”. Sa svojom živahnošću, zbijenošću i odsječenošću sloga bile bi vrlo zabavno i ugodno štivo; a ona izrazita individualna nota bila je njina osobita originalna odlika. Možda bi sve to pokvarila upravo ona njegova prejaka volja u opažanju i shvaćanju njegovih putnih utisaka. *Dr. V. Lozovina.*

POLJSKI PISAC SLAVENSKE POVJESTI.

Kod nas Hrvata, a i kod ostalih Slavena gotovo je obćenita predsuda, da su Poljaci najlošiji Slaveni. Imade nas dapače dosta, koji mislimo, da Poljaci nisu nikakvi Slaveni. Tako sudimo zato, jer i ne slutimo, a kamo li bismo znali, da je medju Poljacima bilo, a da ima i danas ne samo takvih poznavalaca svih slavenskih naroda, nego i takvih branitelja slavenske kulture, a potom i svih slavenskih prava, kao možda u nijednom slavenskom narodu. Istina je, da su Poljaci već više od sto godina u svom političkom radu gotovo posvema odieljeni od Slavena. Ali tu treba uvažiti, da do dana današnjega na žalost nijedan slavenski narod nema slavenske politike, nego jedno radi posebnih svojih prilika, a još više radi toga, što politiku gotovo nigdje ne vode najsposobniji i najprosvjetljeniji sinovi naroda, svaki se je slavenski narod na posebno svoje područje ograničio i u svoje posebne političke interese uvukao kao puž u svoju kućicu. Kod Poljaka uz Ruse to je još najrazumljivije. Poljska je naime bila prva velika slavenska država, koja je imala i jake veze i dovoljno ugleda na evropskom zapadu, a Poljaci i poslie zločinačke podjele svoje domovine zadržaše sa zapadnom Evropom toliko veza po svojoj prosviećenoj, rodoljubnoj i bogatoj aristokraciji, da su prirodnim načinom u svojoj težnji za obnovom Poljske više računali na zapadno-evropske svoje prijatelje, recimo, na svesilne Napoleone, nego li na slavensku svoju većim dielom potlačenu braću..

Čitateljima „Hrvatskoga Kola” poznat je već novi slavenski pokret medju Poljacima po obširnom izvješću o krakovskom mjesečniku „Slavenski Sviet.” Sad će se moći uvjeriti, da je i prije toga mjesečnika i izvan kruga njegovih suradnika i prijatelja bilo, i da ima takovih Poljaka, koji su si stavili za životnu svoju zadaću neoborivim znanstvenim dokazima utvrditi kulturno prvenstvo Slavena medju svim evropskim narodima, a u drugu ruku slavensku javnost upozoriti, da ono kulturno jedinstvo, za kojim sad, hvala Bogu, sve to više težimo, nije samo možda nedostiživi ideal, jer je takvo jedinstvo medju nama kroz stoljeća, dapače tisućljeća već postojalo. Za osvieštena Slavena nema valjda većega užitka, nego kad baš iz poljskoga pera čita ne možda kakav hvalospjev ili pjesničku himnu slavenskoj prošlosti, nego najstrožom znanstvenom metodom, mravinjom neumornošću i upravo golemom sveobćom naobrazbom napisanu znanstvenu radnju, koja uz pravo more potankosti ima u sebi ipak veliku i jaku struju, koja te zanosi i ne da ti se izgubiti u valovima činjenica, struju, kojoj je ime: povjestnička istina. Riedki taj i neobični poljski povjestničar, kojemu šire hrvatsko obćinstvo ne zna valjda ni za ime, a koji bi već morao imati živi spomenik u srcu svakoga obrazovanoga Slavena, profesorom je u Varšavi, a zove

se Eduard Bogusławski, a djelo njegovo, o kojem će ovdje biti u kratko govora, zove se, što i jest: Povjest Slavena, Historya Słowian.

I.

Občeniti pogled na „Povjest Slavena“ Bogusławskoga.

Prema golemoj gradji, koju je Bogusławski obradio, i prema tolikim zabludama, što ih je morao pobijati bilo u tekstu, bilo u opazkama, nije Povjest Slavena preobširna. To su u svem dva svezka, jedan s 532, drugi s 516 stranica Matičine poučne knjižnice. Prvi je svezak izašao 1888., a drugi 1899. (Historya Słowian, napisał Edward Bogusławski. Tom I. Kraków 1888. str. 532. Tom II. Kraków-Warszawa, Sklad główny (Glavno skladište) Gebethnera i Sp. w Krakowie. 1899. str. 516.)

Kad uzmeš u ruke prvi svezak, vidiš, da je pisan neobičnim pravopisom. Tu je naime stari poljski pravopis preudešen prema sadašnjemu pravopisu Čeha, Hrvata i Slovenaca, te Bogusławski piše primjerice č, ž, š, ř mjesto cz sz, zs i rz. Radi te novotarije, kojom se je pisac i vanjskim znakom htio približiti zapadnim Slavenima, navalila je poljska kritika na Bogusławskoga vrlo oštro, a poljsko občinstvo, naučeno na stari pravopis, nije njegovoga djela gotovo ni čitalo. Za to je Bogusławski drugi dio napisao starim pravopisom i tim dokazao, što se vidi i iz uvoda, da nije nikakav tvrdoglavac, a tobože takav velikan, koji bi mogao imati i sam svoj svoj pravopis. A i to mnogo vrijedi, kad se spomenemo, da je kod nas bilo više ljudi, koji su pisali takovim pravopisom, za koji nisu mogli reći, da ga prihvaćaju radi toliko i toliko milijuna slavenske braće.

I prvi i drugi svezak ima uvod, koji je sam po sebi dragocjeni prinos slavenskoj znanosti i slavenskomu jedinstvu. Poslie uvoda u prvom svezku tumači pisac svoju gradju i svoju metodu, a onda istom počinje pravo djelo, i to sa slikom predarijskoga pučanstva u Evropi — odsjek prvi, — zatim sa slikom kamenoga, bronzovoga i željeznoga vieka na zemljama slavenskim — odsjek drugi, — a zatim se prikazuje litavsko-slavenska, pak doba vendska ili praslavenska i tim se završuje prvi dio prvoga svezka. Drugi dio je zapravo slavenska povjest na temelju ne samo arkeologijkih spomenika i jezikoslovnih izvoda, nego i na temelju pisanih vrela.

Poslie uvoda u drugom dielu govori se najprije o Hrvatima i Srbima koncem III. stoljeća poslie Krista, zatim o odnošaju zadunavskih Srba prema Gotima i Rimljanima početkom IV. stoljeća, onda redom dalje o pojedinim slavenskim područjima sve do normanskih država na finsko-slavenskom sjeveru početkom, pa i polovicom X. stoljeća. Tu Bogusławski prestaje, jer tu već počima povjest pojedinih slavenskih naroda i u samoj današnjoj ruskoj ravnici — dok je na zapadu i na jugu slavenskom počela par stoljeća prije — a Bogusławski si je stavio zadaćom, da posebice na temelju antropologije i filologije prikaže onu dobu Slavena, u kojoj su zajedno živjeli i stvarali kroz dugi niz stoljeća sve osnove današnje kulturne Evrope.

Bilo bi prezanimivo, a i potrebno, cielo ovo djelo priobćiti barem u obširnom izvadku i hrvatskoj javnosti, ali za najnuždniju potrebu bit će dosta da znamo i jasno vidimo osnovnu misao cieloga djela i dokaze za nju, zatim nazore Bogusławskoga o današnjim prilikama Slavenstva, jer nema nikakvoga smisla govoriti, da je povjest učiteljica života, ako se od nje ničemu ne učimo.

II.

Boguslawski o Slavenima kao najkulturnijim prasjediocima Evrope.

Možda je mnogi od nas imao priliku vidjeti, kako to na naš seljački sviet zlo djeluje, kad mu tobože u svojoj učenosti ili barem naobraženosti počnemo razlagati, kako su se Hrvati u današnju svoju domovinu doselili prije hiljadu i toliko stotina godina. Koliko god mi naglašivali, da je to bilo već vrlo davno, i da su se Magjari doselili tri sto godina poslie nas, k tomu još kao pravi divljaci, ipak u duši svakoga našega slušatelja ostaje dojam, da smo i mi Hrvati nekakve skitalice, da ova domovina nije neosporivo naša, kako bi bila, kad bismo na njoj živjeli od nepamtivieka. I gdjekojemu našemu čovjeku činilo se čudno i nevjerojatno, da bismo se mi ikada bili ovamo doselili.

Ali ne samo za jednostavnoga našega čovjeka, nego i za pronicavoga stranoga učenjaka čudna je i sama pomisao, da bi Slaveni bili još na početku historijskoga doba nomadski ili pastirski narod i da bi ondje, gdje danas oni žive, prije njih bili kulturniji narodi. Ta na čitavom širokom prostoru današnjega slavenskoga područja i rieke i gore, i gradovi i sela, jednom riečju svekolika topografija ili mjestopis nose čisto slavenska imena, i to tako istovjetna ili slična, da se tudji učenjaci, koji ikoliko znadu slavenske jezike, ne mogu tomu dosta načuditi.

Ova istivjetnost ili sličnost slavenskih mjestnih imena bila je dovela glasovitoga pjesnika Kollára, pa i dosta drugih slavenskih kulturnih radnika, te su uztvrdili, da su Slaveni prasjedioci ne samo u današnjim svojim obitavalištima, nego i u cieloj Njemačkoj, i u Švicarskoj i u sjevernoj Italiji. No te svoje tvrdnje nisu dokazivali znanstvenom metodom, nego je to kod njih bila, da tako kažemo, kao dogma, kao aksiom, što ga ne treba dokazivati. A ako su ga ipak dokazivali, bilo je to više fantazijom, nego li umom, više slutnjom, nego li znanjem.

U to se pojaviše slavenski učenjaci Surowiecki, Šafařík, Lelewel, Szembera i Bogusławski. Surowiecki sa svojim „Iztraživanjem početaka slavenskih naroda" 1824.; Šafařík sa svojim „Slavenskim starožitnostima" 1828.—1837.; Lelewel sa svojim djelom „Narodi na zemljama slavenskim" 1853.; Szembera s neprocjenivim svojim spisom „Zapadni Slaveni" 1868. i napokon Bogusławski sa svojom „Povješću Slavena" 1888. i 1899. Iz svih tih djela vidi se jasno i nepobitno, da su Slaveni, svuda, gdje danas živu, od pamtivieka obitavali, dapače da su kao ratarski starosjedioci dopirali još mnogo dalje na zapad, nego li danas, sve tamo do sjevero-zapadne Francuzke, a medju njih da su provaljivali manje kulturni nomadski Germani i Kelti, koji su iz njih učinili u velikom, što su kašnje Magjari u Potisju uradili u malom: nametnuli im se za gospodare i onda ih s pomoću rimske i kršćanske kulture odnarodili.

Proti ovim učenjacima, kojih je još mnogo više, nego što je spomenuto, i medju koje spada i naš Rački i Kukuljević, podigoše se Niemci sa svojim spisima i to: Jakob Grimm od 1828.—1853., Zeuss 1837., Dümmler 1856., Tomaschek 1869.—1882., Müllenhof 1870.—1887., Roesler 1871.—1873. itd.

Ali evo temeljne razlike izmedju njemačkih i slavenskih učenjaka: Slaveni su listom priznati povjestničari, koji i onda, kad u nečem imaju krivo, imadu krivo samo zato, jer se poslie njih, recimo, poslie Šafařika, pronadjoše nova vrela, koja njima ne bijahu pristupna. Uz to ti naši učenjaci znadu, ili barem razumiju sve slavenske jezike i uz grčki i la-

tinski dakako još njemački i jezike romanske. Mogu se dakle uz svoje povjesničko znanje poslužiti i komparativnom filologijom, pa se njom i služe, ali vanredno oprezno i vazda strogo znanstvenom metodom. Njemački učenjaci naprotiv jedno nisu povjestničari, a drugo služe se filologijom od prilike onako, kao naš pjesnik Kollár. Tako spomenuti Müllenhof, koga Niemci drže gotovo višim bićem, a i mnogi mu sè Slaveni klanjaju, primjerice posvema ozbiljno tvrdi, da je velika rieka Odra, koja izvire u Moravskoj i teče Slezkom u Baltijsko more, da je ta Odra njemačke rieka i da su Slaveni od njemačke Oder načinili svoju Odru, kad su se toj rieci približili. Müllenhof očito ne zna, da i mi Hrvati imademo svoju Odru, i to baš izmedju Zagreba i Siska, dakle u kraju, gdje Niemcima nikada nije bilo ni traga kao kolonistima ili našim gospodarima.

Njemački jezikoslovci tako su fantastični i ujedno tako fanatični, da se njihova znanost ne bi primila ni istih njihovih zemljaka, kad ih ne bi podupirali i sami Slaveni, na čelu im Miklošič i Jagić. Naročito je Miklošič Niemce osokolio svojim spisom: Germanske rieči u starom slavenskom jeziku, dokazujući (U Jagićevu „Archivu" od 1893., XV. 481.) da smo sve stare kulturne izraze, kao primjerice plug, uzeli od Niemaca, dotično od Romana. A kako je Miklošič kod toga temeljit, možemo suditi po tom, što je mišljenje, dotično tvrdnju, da je rieka Tiserna u Daciji, današnjoj Rumunjskoj, naša Černa, dotično Cerna, nazvao takvom fantazijom, kao da tko za Mekku i Medinu dokazuje, da imaju slavenske nazive.

Naši u istinu slavenski učenjaci, a u najnovije doba osobito Bogusławski, dokazali su uz ostalo, da smo mi Slaveni ovdje, gdje smo danas, prasjedioci, ovom jednostavnom istinom: Nigdje u povjesti nema traga, da je nas Slavene netko gonio iz naše današnje domovine. Isto je tako upravo djetinjski misliti, da su se evropski narodi selili iz Azije liepo po redu, u kojem su bili Germani naravski pred Slavenima i da su pojedini narodi jedan pokraj drugoga zauzimali svoja obitavališta. Naprotiv i po današnjoj seobi naroda, recimo u Ameriku, vidimo, kako medju staro pučanstvo dolazi novo, u kojem se gubi, ili koje si pokorava. Osim toga samo jedan pogled na slavenske jezike, od kojih nijedan nije mješavina kao što jezik rumunski ili jezik magjarski, jasno nam govori, da se Slaveni nisu miešali s tudjim narodima, t. j. da su zauzevši u predhistorijsko doba današnja svoja obitavališta, ondašnje stanovnike potisnuli, a kasnije da su medju njih tudjinci dolazili u tako malenom broju, te nisu kod njih ostavili gotovo nikakvoga traga. Uza sve to tu je još tisuće i tisuće mjestnih imena, koja ne nastaju, kao preko noći, nego ih daje i može dati samo narod dosta brojan i koji stalno u zemlji obitava.

Ove i druge dokaze njemački učenjaci pobijaju poglavito dvjema tvrdnjama: Prvo, da se Slavenima sve do VI. stoljeća po Isusu ne zna za ime, a drugo, da su Slavene u Podunavlje sa sobom doveli Avari kao svoje roblje. Ova je druga tvrdnja tako samovoljna, da ju Bogusławski s punim pravom zove deus ex machina, t. j. čudovištnim riešenjem zamršenoga pitanja. A na prvu onu tvrdnju Bogusławski odgovara: „Prema toj školi prije VI. stoljeća ne bijaše Slavena ni u Daciji, ni u Iliriji s Panonijom, ni u Noriku, riečju nigdje na jugu Karpatima i Dunavu, jer se Slavi i Slaveni spominju u tim krajevima istom u VI. stoljeću (kod Jornandesa i Prokopija). No ta škola zaboravlja, da se je množina imena pojavila istom u kasnijim vremenima, premda su narodi, kojim su se

davala ta imena, živjeli i obitavali u prastarim svojim sjedištima od nepamtivieka samo pod drugim imenom. Ako su prema Zeussu Heruli isto, što i Tacitovi Suardoni pod drugim imenom, zašto isto tako ne bi mogli biti Panonci i Dačani Slaveni samo pod drugim imenom? Ako se je naziv Teutoni u rimsko doba davao samo jednomu njemačkomu narodu, a kasnije istom bio prenesen i na cielo njemačko pleme, zašto to isto ne bi bilo i sa nazivom Slaveni? Naziv Slaveni (koji je postao od Suevi), koji je prvobitno služio za oznaku samo jednoga diela plemena, razširio se kašnje na jednokrvno pučanstvo, gdjegod je obitavalo. Nisu se dakle Slaveni za Dunavom pojavili prvi put u VI. stoljeću, nego samo njihovo ime. To i jest sva ta tajna .... Zašto se ta ista škola ne ravna svuda jednim te istim kriterijem, zašto ne uči, da su Ptolomejovi Bemi bili Bemi Karla Velikoga i Kosmasa, pradjedovi današnjih Bema, da su Peutingerovi Lugiones Sarmatae bili Lužičani Srbi, Eforovi Karpidi Hrvati, Ptolomejevi Narenses i Plinijevi Timaciji da su sredovječni Neretvani i Timočani. Ta ta imena nose bez prekida stanovnici jednih te istih krajeva, zašto dakle Ptolomejeve Beme nazivati Celtima, a Beme iz dobe Karla Velikoga Slavenima, zašto Eforove Karpide prikazuju Tračane, a Hrvate Konstantina Porfirogenita za Slavene. Tamo dakle, gdje nema imena, nema ni Slavena, ali i tamo, gdje je ime, ni tamo ih nema, jer Zeussova i Müllenhofova škola mudruje tako, kako joj treba, samo da kojimgod načinom poruši istinu o slavenskom urodjeničtvu." (Bogusławski, Histor. Sl., II., str. 24.—26.)

Bogusławski s punim pravom pita: „Ako su Slaveni, kako tvrdi ta škola, istom u VI. vieku došli u Iliriju i Panoniju, u Traciju i Daciju, što se je onda dogodilo sa starim pučanstvom, a i kakvoga porietla bijaše to pučanstvo? Odgovaraju nam, da su Ilirci bili Albanci, a budući da su i Panonci i talijanski Veneti bili Iliri, to su prema tomu svi bili Albanci. Tako je učio Hahn. Tomaschek je opet zapovjedio svim Tračanima i Dačanima od Strume do Karpata, da govore nekakvim iranskim jezikom, dok Hahn i u Tračanima vidi Albance. Medjutim to su samo fantazije ..... Pitam, da li je sva ta množina naziva rieka u Meziji, Iliriji i Daciji i u drugim krajevima takodjer albanskoga ili iranskoga porietla? Uzmimo, da je tako, i da Hahn i Tomaschek imaju pravo. No što se je u tom slučaju dogodilo s tim albanskim i iranskim pučanstvom u Iliriji, Panoniji, Traciji i Daciji, ako je to pučanstvo bilo tamo još u VI. vieku, u kojem nazivi rieka pokazuju na tamošnje Slavene? Zašto na tolikom prostoru nije za njim ostao ma kakav mu drago trag negdje u gorama, kakav takav ostanak jezika, makar manji od toga, što je ostalo u govoru Baska pirenejskih? .... Škola odgovara, da su to predslavensko albansko i iransko pučanstvo s ovu i s onu stranu Dunava nad Jadranskim morem i drugim krajevima Slaveni progutali tako podpuno, da od njega nije ostalo dapače ni najmanjega traga. No je li vjerojatno, da po tolikom miešanju Slavena s Ilircima i Tračanima ne bi ostao u njihovu jeziku nikakav trag... Govor današnjih Slavena u krajevima, o kojima se govori (Dalmacija, Hrvatska, Srbija, Bugarska), čist je i izključivo slavenski, jednako razumljiv za gospodina i za seljaka bez najmanjega znaka miešanju s tudjim jezikom. Jezik rumunski u današnjoj Rumunjskoj i Sedmogradskoj naprotiv je primjer za obratni proces, to je naime romanizacija dačko-slavenskoga govora.

Isto se tako vara spomenuta škola u svojim nazorima o pučanstvu drugih

ilirskih krajeva, naročito Norika i Vindelicija, a osobito o pučanstvu same Germanije. U Noriku i Germaniji, uče nas, stanovali su Celti, oni isti Celti, koji još danas žive i govore vlastitim jezikom u Bretaniji, u Walesu i Irskoj. No zašto o tom celtskom pučanstvu i njegovom jeziku nisu ništa znali monasi u istinu celtski, koji su došli iz Irske i koji su u tim krajevima usred toga tobože celtskoga pučanstva djelovali, kao Fridolin († 540.) Kolumban († 615.), Gallus († 625.), Kilian († 685.) i Virgilius († 735.)? Zar bi već prije VII. vieka ono celtsko pučanstvo bilo sasvim izumrlo? No učenjacima te škole čini se, da je to pučanstvo ostavilo tragove u imenima, kao što su: Isonta, Isara, Isarka, Dubra. No ti nazivi nisu nipošto celtskoga, nego slavenskoga porietla.... Njemački pisci te škole rado sami sebe varaju. Varaju se, kad na primjer Zeuss' Lugiones Sarmatae zove Deutsche Sarmate....

Budući da se češka rieka Vltava u sredovječnim kronikama zove Valdah, zaključiše iz toga, da su u Češkoj najprije obitavali Niemci (dakako Švabe Markomani) i da su za njima došli istom Slaveni. No tako to nije, jer svi nazivi na -a h a, gdjegod se nalaze, bilo to u današnjoj Njemačkoj ili u austrijskim krajevima, postali su od naziva na -a v a, koji su izključivo i jedino slavenski. Iz naziva Vltava i Morava stvorili su se njemački oblhi Valda i Maraha, a ne obratno. Tvrditi, da u tim nazivima -a h a znači vodu i prema tomu Valdaha da je „šumska voda", posvema je krivo.... Kad bi već Niemci imali sami takav svoj izraz, onda a h a ne bi značilo vodu, primjerice kod g o r e Rhön, koja se zove i Ronaha." (Boguslawski, Isto djelo, II., str. 26.—30.)

Kako je prema ovoj djetinjskoj filologiji njemačkih učenjaka, koju poprimiše i mnogi naši ljudi, primjerice glasoviti Poljak Brückner, ne samo ozbiljnija, nego i nepobitna filologija Boguslawskoga! Uzmimo samo taj primjer gdje dokazuje, kako smo mi Hrvati i u povjesti ubilježeni već više stoljeća prije Isusa.

Hrvate su u obće nazvali Karpi, grčki Karpoi, Karpianoi, Karpidai.... Karpidi je istovjetan oblik s oblikom Horbatoi, Charvati. Tu sad Boguslawski upozoruje, kako se H često mienja s K i B s V, pa daje primjere: Hazar i Kazar, hagan i kagan, jeka i echo, koliba i chalupa itd. Upozoruje, kako se veli Veneti i Venedi itd., te ponavlja, da je Karpi-di isto, što i Charva-ti, isto što i Horba-toi. Karpide spominju već 340 godina prije Isusa Ephorus, a Herodot ih zove izkvareno Kallipidai. (Isto djelo, str. 59, op. 229; str. 76., op. 352., str. 369, op. 1996.)

Našlo se je, a još će se naći naših slavenskih filologa, koji će se ovomu dokazivanju smijati; ali isti se ti dive i još će se diviti, kako Niemci Dahn i Huber mudro dokazuju, da su se Slaveni zato zvali Venedi ili Vendi, jer da su bili sve sami poludivlji pastiri, tako da su ih nazvali Niemci po svojoj rieči Weide (paša).

Prije toga bilo je više njemačkih učenjaka, koji ipak nisu bili tako plitki, te su Slavenima priznavali i veliku starinu i veliku kulturu kao prasjediocima u svim zemljama, gdje danas obitavaju. Ali odkad se je pojavio već spomenuti Roesler 1873., zavladao je medju Niemcima obćenito nazor, da su Slaveni još dugo u prvim vjekovima kršćanstva živjeli samo s obje strane Dnjepra dopirući do Visle, i da su živjeli izključivo od lova, pčelarstva i stoke. Roesler i njemu slični protivnici same misli, da su Slaveni prasjedioci u današnjim svojim zemljama, uspjeli su samo zato, jer im je pomogao Miklošič, dokazujući kao Slaven, da veliko množtvo starih naših kulturnih izraza potječe od Niemaca.

Zato je Miklošiča njemačka znanost nazvala bezsmrtnim.

Ohrabreni pomoću cieloga niza slavenskih učenjaka, Niemci su počeli opozivati i ono, što su prije Slavenima priznavali. Tako je primjerice postalo u njemačkoj znanosti dogma, da je ciela Tacitova Germanija, dapače i zemlja daleko izvan nje bila nastanjena jedino Niemcima, a i Suevi da su bili sve sami čisti Niemci. Uzalud su sami Niemci otvoreno pisali i izticali, da oni to rade iz rodoljubnih poticaja, t. j. iz šovinizma. Slavenski njihovi pomagači nisu im to nimalo zamjerali. No evo, što je još gore:

„Slavenski učenjaci podpuno se slažu s njemačkima, ponavljaju njihove nazore, njihove hipoteze i zaključke i podupiru ih dokazima slavenske filologije i lingvistike, koja Niemcima nije uviek pristupna. Niemci se četo pozivlju na Slavene kao na dokaz, da se ne varaju. Tako Müllenhof svoju tvrdnju, da su Slaveni naziv Dunava uzeli od Gota, proglašuje neoborivom već samo zato, što i Miklošič tobože s pravom veli to isto..... Njemački prvaci austrijsko-berlinske škole uznose se medju slavenskim učenjacima iznad svake mjere. Zeuss nije imao drugoga pridjevka nego temeljiti i pronicavi. Još više je uzdignut Müllenhof. Brückner je o njem pisao: „Müllenhof, dosljedni nasljednik Grimmâ i Zeussa s gorostasnim znanjem i najstrožom metodom spaja trieznost i bistrinu umovanja i polete fantazije; dokazi Müllenhofovi vazda su oprezni i uvjerljivi; etimoložki njegovi zaključci znameniti su, a što piše o nazivima, rieka upravo je uzorno." Te pohvale, premda u njima nije bilo ni rieči istine, mnogi čitatelji uzešę za gotovu zaslugu. (Bogusławski, spom. djelo, II. str. 35 do 37.)

Ali evo, što je najgore: Naši ljudi, na čelu im Miklošič i Jagić, tako su se zanieli za Niemcima, a tako su prezreli slavensku znanost, da su svaku stvar, koja se nije sliepo klanjala njemačkim znanstvenim teorijama, pa i očitim njemačkim bludnjama, jednostavno proglasili glupom blezgarijom. Zato izmedju austrijsko-berlinske škole i njezinih protivnika nije ni došlo do znanstvene polemike, te se je već činilo, da ćemo mi Slaveni položiti znanstveno oružje i prije, nego smo se s Niemcima omjerili. Bogusławski o tom piše:

„... Gdje stoje jedna proti drugoj dvie velike škole, jedna koja brani, a druga, koja poriče urodjeničtvo Slavena, gdje su obadvie prevažne teze dobro oboružane, tamo za stalno medju njima dolazi do borbe, ili do znanstvene polemike. Takva je polemika nastala radi dviju teorija o porietlu Rumuna i radi dviju teorija o porietlu Novogrka. Učenjaci s jedne i s druge strane polemizovahu, poštujući se, i to izcrpljivo i potanko, te je polemika znanosti samo koristila i dovela ju do novih rezultata. Ali takvoj polemici ne bijaše ni traga medju dvjema školama, koje se zanimaju pitanjem o porietlu Slavena i njihovih najstarijih sjedišta, pitanjem njihove povjesti, jezika, kulture i religije. Željeli su tu polemiku predstavnici škole, koja brani uvjerenje, da su Slaveni prasjedioci, te su svaku tezu postavili izcrpljivo i jasno i obrazložili ju obilnom gradjom vrela. Pa ipak nije došlo do te polemike nigdje i nikada. Tomu je kriva jedino protivna škola.... Ona je dala znak, da se sve teze, pa bile obrazložene nizom dokaza, imadu obići, jer da se ne mogu ozbiljno uzeti....

„Znam," pisao je Roesler „za radnje Szemberine, ali ih ubrajam medju takove, koje se od vremena do vremena pojavljuju, da iztraživaoca kod ozbiljnoga posla razvesele." Müllenhof je opet pisao ovako: „Gospodin Perwolf, da

nadkrili Šafaříka, zabavlja nas tvrdnjom, da su svi Germani na iztok od Labe bili u istinu Slaveni, da su Suevi Slaveni, da su Boemi Česi, no pobijati takove gluposti bilo bi suvišno."

Ova metoda protiv učenjaka protivne škole doniela je svoj plod. Ubila je svaku originalnu i smionu misao, svaku volju za samostalno iztraživanje u historiji, lingvistiki, mitologiji i arkeologiji. Znanosti je grozila takva opasnost, da će poslie smrti današnjih predstavnika škole, koja brani urodjeničtvo Slavena u današnjim i sredovječnim njihovim sjedištima, sasvim zamuknuti glas o tom, što je s tolikim talentom naučalo toliko povjestničara, počevši od Gatterera. Pisac si ovih redaka laska, da je raztumačivši manje poznate stvari i široj javnosti, pripomogao odvratiti opasnost, koja je prietila znanosti, i da za stalno nije uzalud odkrio žalostne slike zla, koje je prevršilo već svaku mjeru." (Bogusławski, isto djelo, II., str. 40.—43.)

I nije uzalud. Baš djelo Bogusławskoga dalo je već do sada poticaj nekim slavenskim učenjacima, da stvar još do većih potankosti iztraže, te se danas u istinu može uztvrditi, da je autohtonizam, t. j. prvobitno sjedište Slavena u svim današnjim njihovim zemljama i daleko izvan njih na jugozapadu tako neoboriva znanstvena činjenica, kako je smiona i ničim nedokazana tvrdnja, da su Niemci vazda bili Slavenima i predteče i gospodari i učitelji.

III.

Bogusławski o današnjim prilikama u Slavenstvu.

Kako je na prvi mah jasno iz cieloga djela Bogusławskoga, temelj, s kojega prosudjuje i današnje prilike u Slavenstvu, jest mu njegovo znanstveno uvjerenje, dotično ta historijska činjenica, da smo mi Slaveni stariji narod od Niemaca, da smo od njih kulturniji i naravski kud i kamo brojniji, ali smo i njima, dapače i Magjarima, i Talijanima i Albancima na velikom prostoru podlegli samo zato, što nismo bili kadri ni spoznati svojih zajedničkih interesa, a kamo li za nje složno i uztrajno raditi. S tim u savezu Bogusławski rječito i upravo ogorčeno opominje sve Slavene, da se već jednom prestanu zavaravati liepom, ali praznom riečju, da smo tobože mi Slaveni i onako najmladje pleme u Evropi, pa da je budućnost naša već po tom sada na redu. Veliki Poljak piše o tom doslovce ovako:

„Nisu Niemci, nego smo mi Slaveni u istinu stari narod u Evropi, u kojoj smo utemeljili najstarija arijska obitavališta; Slaveni su već bili na znatno visokom stupnju kulture, kad Niemci bijahu još nomadi; ne treba se dakle Niemcima pomladjivati i jačati, nego Slavenima.....

Da se nije Litva sjedinila s Poljskom i da nije bilo za Niemce strašnoga Grunvalda, gdje je smlavljena sila njemačkih križara, danas bi bila poniemčena ciela Litva, čitava Biela Rusija i za stalno znatan dio Poljske.... A što je opet Poljska s Litvom samo suzdržala napredovanje strašnoga neprijatelja, a nije ga bacila daleko na zapad, nije osigurala sebe i Slavenstva za uviek od njemačkih navala, to se dogodilo zato, jer se pobjedom nije nitko poslužio i jer kasnije, kad prodjoše časovi velikoga oduševljenja, Poljak postade tim, čim uviek bijaše svaki Slaven, ne predvidjaše budućnosti, mišljaše samo na se, prema susjedima bijaše vitežki, uslužan i plemenit, a lahkovjeran izdajničkim obećanjima. I taj slavenski karakter Poljaka bijaše razlogom, što se je germanstvo opet podiglo na našim granicama i da je s pomoću samih Slavena tako ojačalo, te se je moglo daleko proširiti u gdansko

primorje i u Veliku Poljsku. (Sp. dj, I. str. 38.—39.)

Prema tomu je naravski, da Bogusławski drži današnji položaj svih Slavena bez iznimke vanredno ozbiljnim i još malo treba, te bi ga držao očajnim. Tomu se nije ni čuditi, jer Bogusławski pozna upravo u tančine ne samo sukob rusko-poljski, nego i poljsko-rusinski, bugarsko-srbski i srbsko-hrvatski, a uz to do najmanjih potankosti znade za sva ta sredstva, kojima naročito ujedinjena Njemačka neumorno nastoji i medjunarodnom diplomacijom i svojom domaćom politikom, da Slavene zavadi, potisne i prignjavi. Kad Bogusławski o svem tom piše, vidiš u njem čovjeka, koji istom ne pipa kao sliepac, kuda bi pošao. Poznavajući tako valjano prilike svekolikoga Slavenstva, daje odmah i siguran liek od današnje naše razcjepkanosti i slabosti.

Tu je u prvom redu sporazum medju Ruskom i Poljacima.

„Sporazum dvaju prvih slavenskih naroda sam bi na pola riešio slavensko pitanje. Cielo će ga Slavenstvo primiti radostno i oduševljeno; na taj se sporazum samo i čeka. Samo poslie toga sporazuma razvit će se slavenska sloga na širokim temeljima, tim lakše i prije, što će se u poljsko-ruskoj harmoniji izmiriti dva niza opreka, koje se iztiču u Slavenstvu, opreke dviju crkvi, dvaju obreda, dvojega pisma, dvaju različnih družtveno-političkih tipova, dvaju narodnih karaktera, dviju civilizacija. (Sp. djelo, I., str. 39.)

No nemojmo misliti, da se Bogusławski za poljsko-ruskim izmirenjem samo onako sentimentalno zanosi. Kao čovjek prave i neumoljive znanosti pregledao je i poljsko-ruski sukob sa svih strana i kad je ranu dobro izpitao, mogao je s uvjerenjem konstatovati, da nije ni težka, a kamo li smrtna. A konstatovao je to, izpitujući potanko mišljenje njemačkoga i ruskoga družtva prema Poljacima i prispodabljajući rezultate germanizacije s neuspjehom rusifikacije.

Bogusławski je valjda prvi naš čovjek, koji je jasno spoznao u jednu ruku to, da pojedini Niemci i onda, kad odsudjuju progonstvo Poljaka, čine to samo zato, jer se boje, da će ovo progonstvo Niemce pred prosvietljenim svietom osramotiti, te im na koncu konca više škoditi, nego koristiti; u drugu ruku da Rusija, kad bi i htjela, ne može Poljaka odnaroditi, jer ruski činovnik i svećenik, a pogotovo ruski mužik nije gospodarski i kulturno jači, nego je naprotiv slabiji od poljskoga inteligenta i od poljskoga seljaka.

I gle, baš ova spoznaja bila je temeljnim izhodištem vodji ruskih Poljaka grofu Dmovskomu, kad je nedavno, — u svibnju 1908. — za posjeta izaslanika slavenskih zastupnika Habsburžke monarkije u Petrograd izjavio, da i Poljaci bezuvjetno stupaju u kolo slavenske uzajamnosti.

Prikazavši svietle i tamne strane današnjega položaja svega Slavenstva, završuje Bogusławski svoju vanredno preglednu i vjernu sliku ovim jakim potezima: „Današnje prilike medju Slavenima mogu se popraviti jedino nastojanjem Rusije. To je činjenica tako očita, da je nitko ne može poreći; Rusija bo jedina u slavenskom svietu stupa kao jaka i samostalna država, koja može činom dati inicijativu; jedino Rusija ima sva sredstva, da stvori potrebni prevrat u mislima, uvjerenjima i čuvstvima Slavena.

No to se može dogoditi samo tada, kad u njoj prevlada glas takvih ljudi, kojima je geslo pravednost, koji živo žele harmoniju u cielom slavenskom svietu, kojima su današnje nesredjene slavenske prilike nesnosne, koji uzroke zla jasno vide u današnjim slavenskim medjusobnim odnošajima i dobro shvaćaju

kojim se sredstvima postizavaju veliki ciljevi. Ti su ljudi već često dizali svoj glas, ali u zaglušnoj buci protivnika morali su umuknuti. Za njih je slobodni razvoj svake slavenske narodnosti glavnim uvjetom jedinstva.

Da li će ikada doći do toga jedinstva ili ne će, o tom suditi nije sada naš posao. Svi misaoni Slaveni dužni su samo to, da si neprestance pripominju, kako je cielo Slavenstvo u opasnosti; svima nam je dužnost brinuti se za to, da se u svim Slavenima probudi spoznaja o toj opasnosti.... Današnji odnošaji medju slavenskim narodima.... nemoralni su i neprirodni, jer vriedjaju ona sveta čuvstva, što ih njeguje svako plemenitije slavensko srce, preziru to moralno pravo, koje je sama priroda u našu dušu uciepila. Uz to su današnji odnošaji propast za našu budućnost. Pomisl mo bo na to, što se je dogodilo s milijunima Slavena, i sama je ta misao dosta, da nas prodju srsi.

Slaveni su potomci najdavnijih arijskih stanovnika u Evropi, zauzimali su nekada cielu današnju Njemačku, dio Francezke i Italije, i na cielom tom prostoru dali su riekama, gorama i jezerima imena, osnovali su najstarije naseobine, u kojima se skupljaše mirno ratarsko pučanstvo. Čim su se u njihovoj zemlji počeli naseljivati njemački osvajači, u brojnim četama gusariti i nametati jaram na vrat neratobornoga puka, od toga je časa započela germanizacija, koja napredujući bez prekida od Rajne na iztok, s vanrednom brzinom dovršivaše djelo uništenja.... A koliko se još Slavena potalijančilo, poalbanilo i porumunilo!.... Da se svemu tomu učini kraj, nije više dosta sama platonska slavenska uzajamnost; tu se više ne radi o tom, da se samo bliže upoznamo, nego da se u buduće obranimo od propasti." (Bogusławski, Historya Słowian, I. str. 45.—47.)

Stjepan Radić.

KRITIČKI POGLEDI U D'ANNUNZIJEVU PJESNIČKU TVORBU.

(ULOMAK IZ KNJIŽEVNOGA PISMA.)

— — — — — — — — — — — — —

Vi se čudom čudite, kako Vam ja u prve redove novijih i najnovijih talijanskih spisatelja ne stavljam D'Annunzia. Gabriele D' Annunzio, opažate Vi u Vašem odgovoru na moja zadnja razlaganja o talijanskoj novijoj poeziji, danas je najpoznatiji od svih, u Italiji i izvan Italije; njega najviše čitaju i prevode, on je, štono se kaže, junak dana. Jest! D' Annunzio je pjesnik mode i pjesnik u modi, odgovaram ja. Ali upravo poradi ovoga njegovog obilježja ne može mu se doznačiti više ili najviše mjesto, nije ga mnogo visoko zarezati na kritičarskoj ljestvici.

Poznato je, da je moda izmedj svih ljudskih stvari najviše podvrgnuta fatalnomu zakonu promjene i nestalnosti; ona sama gradi i razgradjuje svoje tvorevine, ona danas zabacuje ono, što je čas prije uzvisivala, propovijeda ukus i estetiku, a zapravo ili ih iskrivljuje, ili se osviješćena napreže, da se povrati na pravi put, s kojega je bila zabasala. Sve to ona čini najmanje iz nutrnjih razloga ili kakvih duhovnih potreba, a najviše ili gotovo jedino z vanjskih obzira: ne da sebe zadovolji, nego da se drugima svidi, pa bilo da im za to mora prodavati kao blesavim norcima rog za svijeću. Nije za ništa ta moda ženskoga roda: njen spiritus movens jest ispraznost, i samo ispraznost. Uzmite sada D' Annunzia sa svim njegovim dosadašnjim djelima, postavite ga kao do

fanatičnosti vjerna svećenika u službu te kapricijozne božice (Mode), i imat ćete D' Annunzia.

Kadgod mislim na njegovu pjesničku kovačnicu, mene uvijek zanosi misao u one velegradske fabrike pomodnih odijela, u krojačnice, u brijačke i toaletne, salone, gdje se u osvit svakog zemana nacifrani naučitelj veliko-svjetske estetike naprežu, da porode svijetu nove zakone, kojima će se morati za onaj dio godine pokoravati hlače i haljetci, kravate i brade, ženski rukavi i uvojci kosa sa svim ostalim stvarima, koje na izvanjštini ljudsko oko samo zamijetiti može. Svakomu je poznato, koji razlozi vode ove naučitelje u njihovu poslu i kojim se sredstvima oni služe, da postignu konačne svrhe. Meni se čini, da se isto tako ponaša i naš Veliki Svećenik u poeziji: pogledajte, molim Vas, onu sjajnu opremu i sva ona spoljašnja obilježja, pod kojima se ukazuju svijetu D' Annunzijeve pjesničke tvorevine. Tu je posebna, njegovim pronicavim kriterijem izabrana hartija, nalik na pergamenu ili na papir starih rukopisa, sredovječnih misala, evangjelistara i sl.; tu je mješovita tinta, sad crna, sad crvena, sad crnja, sad bljedja; tu su nevidjene simbolično-alegorijske „vignete", i neobičan uvez i red i razmak štamparskih slova: tu je toliko toga, što je štamparija stvarati morala pod strogim vodstvom samoga Svećenika, da biste, u pogledu hitre dosjetljivosti, jedva mogli što slična naći kod priprema kakova svečana plesa ili aranžovanja sensacijonalne pozorišne predstave. Pitam ja sada, čestiti sudijo: čemu sve to? — Odgovorit ćete: i publika, ona uvijek novotarijâ željna publika, traži svoju; njoj za volju mora često svoj posao udešavati i tiskarsko umijeće, koje je upravo tim povodom danas silno koraknulo naprijed. Pa napokon, ako mi dozvoljavamo bilo čovjeku, bilo ženi, da ljepotu svoje vanjštine začini elegantnim odijevanjem i ukusnom napravom, pod kojom nam se ona više svidja i u kojoj vanjska pojava ima kao svoj uresni okvir, zašto da to isto kratimo pjesniku, kad izlaže pogledima i sudu publike čeda svoje umjetnosti? — Dakako, zašto da mu branimo? Mi mu, što više, dozvolimo sve to i u većoj mjeri. Ali..., ali ta mjera ipak ima svoje granice! Kod D' Annunzia je ovo nastojanje tako upadno, toliko traženo i pretjerano, da je očigledno, kako on ta spoljašnja svojstva ubraja u b i t n a i glavna svojstva svoje tvorbe. Pa baš po ovome nastojanju ja u D' Annunziu razabirem Velikog Svećenika Mode. Pri izdavanju svakoga svog noviteta dvije svrhe njemu lebde pred očima: interes, materijalni interes, i samodopadnost. Kod prvoga je sličan gospodaru velikog magazina pomodnih štofa, koji je ujedno i veliki meštar toalete, pa mu je do toga, da se njegova zaliha robe što prije raspača; kod drugoga sliči više ispraznoj i frivolnoj ženskinji: trsi se iz petnih žila, da uz dobru prodaju još i opčara svojom milovidnom gracijom i neobičnošću svoje pojave. Obje se pak ove stvari kod njega podupiru naizmjence: izvanjština, načičkana svakovrsnim dražilima mode, privabljuje kupce, dok jagma u kupovanju zove za sobom druge kupce, pa i one, koji inače ne bi bili voljni kupovati...

„Ali za Boga, kuda ćemo to? D' Annunzio je ipak neobičan talenat, on je genij svoje epohe!"... Vi mi već s negodovanjem dovikujete, i jer ste neprijatelj svake zasukanosti, ne trpite da se nanosi krivica ni onomu, koji Vam u ostalome može biti najmanje simpatičan. I ja svršavam rado ovo svoje uporedjivanje „opremanja" i „odijevanja" medj poezijom i modom i prelazim na drugo, na ono, što Vi ističete kao glavno.

Da D' Annunzio nije koji mu drago pisac, pa ni običan talenat, o tome ne

može biti prijepora. On je dapače kolovodja jedne škole u talijanskoj modernoj književnosti, koju zovu estetsko-naturalističkom; predstavnik je jedne književne struje, koja je po svom utjecaju na moderni razvoj te književnosti regbi najjača, a svojom vlašću nad ukusom publike gotovo prva. U tome smo, kako vidite, obojica složni. Ali sve ove činjenice ne mogu biti dokazom, a još manje jamstvom, da su njegova djela savršene umjetnine, koje će preživjeti ukus svojega vijeka i sve moguće škole i pravce. Primjera nam daje o tome sama talijanska književnost: jeste li ikad čuli za pjesnika Serafinija? Nijeste! E pa dobro: ovoga su pjesnika XV. stoljeća isporedjivali s najvećima drugih vremena i naroda, smatrali su ga većim od Dantea, a danas? Gotovo je samo ime njegovo poznato, a i to — literarnim historičarima. Vi ste čuli i za secentistu Marinija; možda ipak ne znate, da je popularnost njegova kod savremenikâ nadmašivala današnju D' Annunzievu. Ali i većina njegovih djela danas se više ne čita, a on je samo glasovit kao predstavnik velike zablude u književnoj povijesti svoga vijeka.

Ovako, vidite, ja mislim i o D' Annunziju; i ne činim ja toga sam (ne pravim, ja obscurus, ovdje Vama nikakvih iznenadjenja), nego su toga mnijenja i nekoji od prvaka talijanske kritike (Zumbini, Chiarini i dr.). Nije moj zadatak, da Vam u ovoj neke vrsti polemici dokazujem svoju tvrdnju ispitivanjem pojedinih D' Annunzijevih djela, pojedinih kreacija njegove mašte i njegova umijeća. To bi nas daleko zavelo, a možda nas ne bi ni dovelo cilju. Ovdje se radi o općenitim kvalitetama pisca, o naravi i duhu njegove poezije, o ozbiljnosti i istinitosti njegove tvorbe, dakle sve o elementima i uvjetima, po kojima se može ustanoviti veličina i neprolaznost pjesnikove pojave, ili u nepovoljnom slučaju ono, što je njima protivno. D' Annunzijevim djelima najprije fali sadržina; ili ako je ona tu, uzmiče uvijek pred formom, pred spoljašnošću, pred svim onim „ličilima" i „mamilima" mode, kao nešto sporedno, nebitno. To je, mislim, njihova osnovna pogrješka. Izvrnute su tu uloge forme i sadržaja. Mjesto da sadržaj kao stvaralačka sila iz unutrašnjosti udešava i, rekao bih, nadahnjuje formu prema svojim potrebama, ona gospoduje njim, ona je prva što ide za njim u potragu, a kad ga ne može naći, gleda da ga potpuno nadomjesti. U ovom zadnjem slučaju prikazuje Vam se D' Annunzijev proizvod kao lijepo opremljena lutka bez života, kao neka finta, koju on hoće da Vam proda za živo biće.

Ovdje mi pada na um jedna od njegovih čuvenih pjesama: L'otre (mješina), koja bi imala da bude idila ili što takova. Njezin je „krasno ispisani rukopis" autor poklonio kao spomen-dar svome prijatelju De Amicisu, koji je ostao zadivljen neobičnim bogatstvom njena jezika i sjajem njenih slika i pjesničkih ukrasa. Kad ju je „Nuova Antologia" donijela naštampanu, čitala se kao neko čudovište poezije. Pa šta je zapravo njen sadržaj? Prikazivanje jedne svakome poznate metamorfoze: Tu gledate jarca, bradata jarca, kako brsti i kmekeće penjući se po strmim obroncima brda. Jarca na to kolju, sadiru ga, od njegove kože prigotavljaju mijeh, mješčić, buraču.... Mješčić nalijevaju rumenikom vinom. Tim se vinom kite ljudi, dobre volje i poskakuju od radosti. Iz vina i radosti radja se pjesma: veselo nakićeni ljudi izdjelaju od trstike ili zove svirale, prišiju ih na mješčić pa ga ture pod pazuhu, napušu ga, pritisnu, stanu prebirati prstima preko svirala, i mješčić (onaj stari bradati jarac!) zaori

pjesmom preko dola i gora: d r l i l i, d r l i l i, d r l i l i...

Ovako ili slično postupa D' Annunzio i kod ostaloga: njemu je samo do toga stalo, da iznenadi šarenilom i ekstravagancijom svoje mašte, da vas opčara melodioznošću i zvonkošću dikcije, a nada sve bogatstvom i neobičnim blistavilom svoga jezika. U tome je on velik majstor, majstor jezika i stila. Neki hoće, da je on u tome genijalno stvaralački duh, da je to, uzeto za sebe, jedno umijeće, njegova glavna besmrtna zasluga, njegova velika poezija. Ja, a cijenim da smijem kazati, i Vi, koji jezik držimo orudjem, bez kojega se doista ne može stvarati književno djelo, kao ni bez mlata i dlijeta kip, mi koji jezik i formu smatramo književnim ruhom, materijalom tehnike, mi, velju, ne ćemo se zadovoljiti tim samim odlikama forme i jezika. To dvoje, bez nečega trećega, sebi ravna, ne sačiniše nikada besmrtna umotvora.

Ne mogu da ovdje prešutim neki čudno neugodan dojam, što sam ga katkada osjetio u tom pogledu, čitajući nekoja od D' Annunzijevih djela u prozi: Bilo mi je kao da slušam na kojoj talijanskoj „piaci" glagoljanje prevejana šarlatana. Govori kao najrječitiji odvjetnik; ni cigle riječi da bi igdje ponovio; ne zapinje, teče, leti glatko kao vijugasta šumna brzica s planine. Pravo čudo ljudskoga jezika i ljudske riječi! Divim se spočetka i snebivam. Slušam, dalje; al što dalje, postajem nemirnijim, osjećam neku prazninu u duši, neku potrebu: ne mogu da izdržim, htio bih već da začepim uši, jer ne čujem više nego šum, šum, halabuku ishitrenih ljudskih zvukova bez čuvstva, bez i s k r e n o s t i. Šarlatan je napokon svršio. Tišina, prazna bezlična tišina! Meni je pri srcu, kao da se negdje u blizini zaustavio orijaški mlin i stala silna vodena bujica, koja je taj mlin prije s klopotom okretala...

Ova poredba biti će, a i jest, uveličena; ali cijenim, da sam njome najbolje izrekao, što sam htio izreći i naglasiti. Da provedem do kraja konsekvencije svojih tvrdnja: D' Annunzio je, vele, esteta i verista, a fali mu i s k r e n o s t; naturalista je, a nema ama baš ni mrve n a r a v i t o s t i. Cijela njegova literatura jest velika, majstorska f i n t a. finta za lovljenje ćuka... Afektacija, neiskrenost, poza, ekstravagancija, maniranost i nadutost, u jednu riječ sve osobitosti velikosvjetske mode, sve laži i vanjske naprave rafinovana, aristokraskoga života postale su njegova druga narav, on je u njima velik, genijalan... Sve ovo sudim ja po svojim vlastitim, individualnim utiscima. A u tome cijenim da se ne varam: jer, zašto bih se ja mogao zanositi djelima drugih talijanskih velikana raznih škola i smjerova, a kod D' Annunzia to ne bih mogao? Vi ćete mi prigovoriti: ali to je nekakav Vaš impresionizam u kritici. Pa neka bude! Osjećaj je najbolji pogadjač, dakako kod normalnih ljudi. A da ja ovdje nisam baš abnormalan, sudim po tome, što ovim svojim nazorima o D' Annunziu ne stojim osamljen. Ja ih možda i odviše izričem na svoj način, možda i ekstravagantno, ali iskreno. S ovakim svojim impresionizmom, ma da sam svakojako nastojao, ja se nikako nisam mogao sprijateljiti s velikim majstorom: uvijek me je odbijao, nikada se moja čuvstva nisu mogla zagrijati za nj, ili kod njega naći onoga povjerljivoga saobraćaja, koji nastaje izmedju čitaoca i istinski velika pisca, nada sve pjesnika.

S pravim pjesnikom mi plačemo i smijemo se, mi s njim i u njemu živimo, s njim se duhovno poistovjećujemo. Toga za mene kod D' Annunzia nije bilo. Ulazio sam svedj u njegov pjesnički hram kao u kakov otmjen aristokratski salon, medju čeljad, koja je sami cvijet aristo-

kratske „lijepe duhovitosti“ sa svojim „visokim“ zahtjevima vladanja, s neumitnim zakonima svoje etikete: gdje se pazi, kako se ulazi unutra i gdje se drži pri tome lijeva, a gdje desna ruka, i kolik mora da je „kut naklona“; gdje se vodi razgovor po osobitim „pravilima“; gdje ne smiješ mučati, da ne budeš „dosadan“, gdje ne smiješ govoriti, a da nisi „duhovit“; gdje moraš izgovarati stalne fraze i stalne titule, a da nisi time prisiljen očitovati svojih osjećaja ni svojih misli. Tu kad se klanjaš, lažeš; kad hvališ, lažeš; kad se smiješ (jer se u zgodan čas i smijati moraš, ma ne imao za to volje), lažeš; lažeš i onda, kada ti navru (i opet u zgodan čas!) suze na oči (jer i to katkada tu mora biti, pa rugao se ti u onaj tren i sebi i drugima), da pokažeš prisutnima nježne ili sućutne osjećaje svoga srca. Kako bi meni, siromahu demokratu, bilo pri tome, lako si možete pomisliti. Ja već zamjećujem, odmah pri svom ulazu, Vaš smijeh iza ledja, kad me kukavca gledate u ljutoj stisci, jer ne znam, kamo bih s ovima svojim nespretnim rukama.

I Vi velite na ovo: dosta je! Siromaha D' Anunzia, ako zbilja postoje kakovi zakoni telepatije, mogla bi lako uslijed ovih Vaših mrcvarenja udariti kap skupa s njegovim sinom D' Annunzinom. — I ja evo svršavam. Što sam ovako dugo mrcvario, ne učinih toga, vjerujte, jer je D' Annunzio autor razglašene Nave. Ima i drugih pisaca hrvatofoba i slavofoba, čijem se talentu ja iskreno divim, jer ne miješam s politikom literature. Ako sam odužio, to je opet s jednoga našega razloga: da Vam na koncu kažem, kako su mi dragi oni neki naši prosvjetitelji, koji hoće da kod nas budu drugi D' Annunzi, a nemaju njegova talenta. Da je barem toga, ni po jada! A ovako niču na književnoj našoj njivi kojekakve grdesije poput „Mirrhe“, cavte stihovi i stihovi, koji sami „pjevaju“, stihovi s originalnim malim početnim slovom, kritičari slavitelji D' Anunzijevi, koji krivo prevode i sam naslov njegovih djela, u kratko: pjesnici i pisci, koji boluju od „hipertrofije talenta“, od preobilnosti mozga! Ne ću dalje, jer kakova su vremena slobode za svakoga, moglo bi se još lako dogoditi, da mi za ovo na ulici, usred bijeloga dana, isprebijaju ledja.

Stavljam punktum i šaljem Vam svoj mladoturski selam.

Vaš

Spljet, 5. VIII. 1908. Dr. V. Lozovina.

P. S. Čitam u bibliografskom osvrtu jednoga talijanskog lista, da je F. F. Marinetti, poznat sa svojih originalnih pjesama, francuskih i talijanskih, i kao urednik internacijonalne revije „Poesia“, izdao u Milanu knjigu pod naslovom: „Les dieux s'en vont, D' Annunzio reste“ („Bogovi odlaze, a D' A. ostaje; t. j. odlaze u nepovrat i zaborav Verdi, Carducci, De Amicis, a ostaje „Div granitne veličine“). Zagrižljivom satirom i finom dosjetkom raščinja Marinetti D' Annunzijevo donkišotstvo, nazivlje ga i prikazuje kao drugoga Casanovu i Cagliostra — u književnosti. Prosit, Xeres! *V. L.*

DR. M. MURKO: POVJEST STARIJIH JUGOSLAVENSKIH KNJIŽEVNOSTI.

Baš pri svršetku redakcije ove knjige „Hrv. Kola“ stiže nam od nakladnika djelo o jugoslavenskim književnostima (Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. Bd. V. 2. Abt.: Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen

von Dr. M. Murko, o. Prof. an der Universität Graz. Leipzig, C. F. Amelangs Verlag. 1908, X. 248.), pa ne možemo na ino, a da bilo i na zadnjim stranicama ne spomenemo o njem barem nješto.

Iz predgovora doznajemo, da se pisac nije odlučio za jednu knjigu o starijoj jugoslavenskoj književnosti za volju nakladniku, ili za volju poznatoj teoriji, koja baš u najnovije vrieme oživljuje, nego naprotiv iz čvrstoga uvjerenja, da se književna povjest jugoslavenskih naroda može i mora u savezu obradjivati. Zato pisac naziva naopakim postupak onih pisaca, koji pojedine dielove ovih književnosti ili izostavljaju, ili (kao na pr. Šurmin) hrvatsku i srbsku književnost stave samo u istu knjigu u dvie nejednake polovine.

Jugoslavenska književnost, i ako joj sadržaj nije interesantan, ima svjetsko značenje, kaže pisac (str. V.) posve pravo, a mi se radujemo, što to jednom čitamo u njemačkom jeziku, premda je stvar na dlanu: cieli gotovo srednji viek slavenski je jezik jedini živi književni jezik u Evropi, a osim njega pa grčkoga i latinskoga i nema u to doba kulturnoga jezika.

Vrlo je zanimljivo prvo poglavlje ovoga djela (str. 1—19) o današnjim etnografijskim i kulturnim prilikama jugoslavenskih naroda, gdje pisac reda i poznate činjenice, ali u takvoj svezi i s takvom, rekao bih, publicističkom, otvorenošću, da djeluju kao nove te uvjerevaju. Izmedju Hrvata i Srba nema razlike; pokusi, da se pomoću dijalektičkih razlika konstruira posebni hrvatski ili posebni srbski jezik, jadno su se izjalovili (str. 2—3); mjerenje lubanja, koje bi imalo pokazati tu razliku, upravo je smiešno, jer su na pr. Srbi u Dalmaciji antropologijski bliže tamošnjim Hrvatima, nego ugarskim Srbima. Ni pismo (latinsko i ćirilsko) ne dieli Hrvatâ od Srba, jer danas i Srbi pišu latinicom, a izraziti su Hrvati od starine uz glagolicu upotrebljavali i ćirilicu (napis od god. 1185. na otoku Braču, poljički statut od 1250. god.), da se i ne spominje „bosančica", kojom su se služili bosanski katolici, koji se danas poprieko osjećaju Hrvatima, a muslimansko se plemstvo služi i danas. Jednako ne odlučuje ni vjera. Srbi se na pr. ne odriču čisto katoličkoga Dubrovnika, a i Hrvati i Srbi otimaju se za bosanskohercegovačke muslimane, koji se ne dadu ni uništiti (kao u Crnoj Gori), ni protjerati (kao u Srbiji, str. 4.). Ne odlučuje napokon ni državna pripadnost. Srbi u Hrvatskoj ostaju Srbi, a Hrvati u Bosni (i to ne tek od okupacije! str. 5.) ostaju Hrvati, pa tako ni „bosanski jezik" nije već od početka imao nikakvoga izgleda, nije se dapače ni muslimana primio, pa je napokon i službeno ukinut.

„Čudni odnošaj Hrvatâ prema Srbima tumači samo povjestni razvoj" ovoga od početka etnički i jezično jednoga naroda, koji je pao žrtvom velikoga crkvenoga i političkoga prieloma izmedju iztoka i zapada, no ne na jedanput i ne sasvim. Treba naime na umu držati, da je Stjepan Nemanja kršten kao katolik, a Stjepan Prvovjenčani dobio krunu (1217. god.) iz Rima, a tek se kasnije učvrstio bizantijski upliv. Sitnica je možda, ali Hrvata se ugodno doima, kad čita (str. 5.), kako si je hrvatski knez Tomislav oko 925. god. postavio na glavu kraljevsku krunu, „najstariju u habsburžkoj monarkiji."

Absurdno je pozivati u ovoj stvari za svjedoka Porfyrogeneta — koji, što pisac uz put spominje, donosi viesti iz doba dubokoga pada hrvatske države — kad kasniji grčki pisci XI. i XII. stolj. pišu o „narodu Srbâ, koji se zovu i Hrvati", i o „Hrvatima, koji se zovu Srbi". Oba su imena dobivala vriednost po hrvatskoj i srbskoj državi, kojoj se je

obseg mienjao. Premda su Hrvati poslie izumrća narodne dinastije stupili u državnu zajednicu s Ugarskom, ipak su jedini od svih jugoslavenskih naroda kroz sva stoljeća umjeli kontinuitet državne svoje individualnosti sačuvati i u važnim zgodama (1301., 1527. i 1712.) čvrsto naglasiti. Uspomena na ovu historijsku svezu „trojedne kraljevine" igrala je vazda važnu ulogu, poimence u XIX. stolj., kad je pripomogla stvaranju jednoga književnoga jezika. Osobito se to vidi kod Derkosa (Genius patriae, 1832.), koji kaže, da sinove triju kraljevstva veže njeka mistička ljubav, a da sa Kranjskom i Štajerskom nemaju ništa zajedničkoga. Ta je povjestna veza bila tako čvrsta, da Slovencima nikada nije na pamet palo, da hrvatske kajkavce reklamiraju za sebe (str. 11).

Pošto je pisac spomenuo, kako se pripadnici triju jugoslavenskih književnosti bez poteškoća mogu sporazumjeti, a da bi se mogli još bolje, da nema tudjih (njem., tal., turskih) rieči i neskladnih kovanica, završuje taj precizni i liepi priegled odlučnom tvrdnjom, da je u budućnosti moguća još i veća kulturna uzajamnost medju južnim Slavenima.

Dodavši još njekoliko rieči o terminu „Južni Slaveni" prelazi na statistiku, po kojoj Slovenaca ima oko 1 i pol milijuna (u Austriji 1.3 mil.), Hrvata sa Srbima preko 9 mil. (u St. Srbiji, Macedoniji i Albaniji preko pol mil., u Austro-Ug. 67%), Bugara blizu 5 i pol mil.

Žaleći, što smo se morali za sada ograničiti na ovo jedino — za širi krug čitalaca doduše najzanimljivije — poglavlje, ne možemo, a da i opet ne iztaknemo, kako se Hrvata ugodno doima sve, gdjegod ugledni pisac o nama što kaže, jer kaže tako, kao — n a š čovjek, pače nam je malo i advokat, bilo to i u parentesi, kad ono tumači (str. 10.), zašto nas Hrvate kore s „austrijanštine". Hrvatska će inteligencija liepo djelo gradačkoga profesora Slovenca i našega prijatelja zacielo ne samo rado i s koristi uzeti u ruke, nego i s priznanjem i zahvalom pročitati.

A. R.

SADRŽAJ.